

ივანე ჯავახიშვილი

ქართული ერის ისტორია

ხუთ ტომად

ტომი III

გამომცემლობა პალიტრა L

2012

**ივანე ჯავახიშვილის ხუთტომეული შეადგინა
და შესავალი წერილი დაურთო ჯაბა სამუშიამ**

მთავარი რედაქტორი
რედაქტორი

მაია ალუდაური
მარგო ინასარიძე

დიზაინერი
კორექტორი

ეთო გზირიშვილი
მაგდა კვაჭანტირაძე

დამკაბადონებელი

დინარა ბენიძე

პროექტის კოორდინატორი

ნატალია ახვლედიანი

ხუთტომეულის ყდებზე გამოყენებულია ორნამენტები მანანა თევზაიას
ნიგნიდან „ქართული ორნამენტი II“, 2009 წ.

ტომი I – ფასადის ორნამენტული შემკულობის ფრაგმენტი, სამთავისი, 1030 წ. (გვ. 29)

ტომი II – ფასადის ორნამენტული შემკულობის ფრაგმენტი, ლურჯი მონასტერი, თბილისი,
XII საუკ. დასასრული (გვ. 31)

ტომი III – ფასადის ორნამენტული შემკულობის ფრაგმენტი, ნიკორწმინდა, 1014-1027წწ. (გვ. 29)

© გამომცემლობა პალიტრა L, 2012

მისამართი: თბილისი, იოსებძის ქ. 49

ტელ.: 238-38-71; E-mail: book@palitra.ge

ISBN 978-9941-19-786-4 (ხუთივე ტომი)

ISBN 978-9941-19-789-5 (ტომი III)

**ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი**

**სუბტომეულში გამოყენებულია ივანე ჯავახიშვილის
თხზულებათა 1982 წლის გამოცემა**

**ივანე ჯავახიშვილის თხზულებათა 12-ტომულის
მთავარი სარედაქციო კოლეგია:**

დ. ჩხიკვიშვილი (მთავარი რედაქტორი)

**ა. ბარამიძე, ვ. ბერიძე, ვ. გაბაშვილი, თ. გამყრელიძე, პ. გუგუშვილი, ი. დოლიძე,
მ. დუმბაძე, ქ. ლომთათიძე, მ. ლორთქიფანიძე, გ. მელიქიშვილი, ე. მეტრეველი,
ა. სურგულაძე, ს. ყაუხჩიშვილი, ა. შანიძე, ა. ჩიქობავა, გ. ჩიტაია, შ. ძიძიგური,
ა. ჯავახიშვილი, გ. ჯიბლაძე**

მთავარი სარედაქციო კოლეგიის მდივანი მ. ინასარიძე

ჩემს საყვარელ დედას და
ძვირფას ხსოვნას ჩემის საყვარელი მამისას
ვუძღვნი ამ წიგნს.

ქართული პრესის ისტორია

წიგნი III

ნაწილი პირველი

„~~ქართული~~ პრესა“

შემოკლებათა განმარტება

აბად-არ-რეზაკ – აბად-არ-რაზაკ სამარყანდი, Notice de l'ouvrage persan qui a pour titre Matlaassaadein ou-madjma-albahrein, მ. კატრმერის ფრანგული თარგმანი, პარიზი, 1843 (Notices et extraits, ტ. XIV, ნაწ. I).

ბართოლდი, К ист. крестьянс. движ.-Бартольд В. В., К истории крестьянских движений в Персии: „Из далекого и близкого прошлого. Сборник Этюдов из всеобщей истории в честь 50-летия научн. жизни Н. И. Кареева“, Пг-Москва, 1923.

ბართოლდი, Персидская надпись – Бартольд В. В., Персидская надпись на стене Анийской мечети Мануче, СПб, 1911 (Анийская серия №5).

ბართოლდი, Туркестан. – Бартольд В. В., Туркестан в эпоху монгольского нашествия, ч. I тексты, С/ Пб, 1898 г., ч. II исследование СПб, 1900.

ბართოლდი, Улуг-Бартольд В. В., Улуг-бек и его время. Пг., 1918 (ЗРАН по ист.- филолог, одт., т. XIII, №5).

ბ. ბერძენიშვილი, ფეოდალ. ურთ. მას. I – ბ. ბერძენიშვილი, ფეოდალური ურთიერთობიდან XV ს-ში (დოკუმენტები კრიტიკული წერილით). დაიბეჭდა „მასალებში საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“, ნ. I, თბ., 1937.

ბროსე, Addit. et éclair. – Brosset M., Additions et éclaircissements - a l'histoire de la Géorgie, depuis l'antiquité jusqu'à 1469 d.J.C., SPb, 1851.

ბროსე, H.d.g., I – Brosset M. – Histoire de la Géorgie depuis l'Antiquité jusqu'au XIX-e siècle, trad. du Georgien, t. I, S/Bb, 1849.

განძაკელი კირაკოს, 1909წ. გამოც., კირაკოს განძაკელი, თბ., 1909.

მათეოს განძასარელის ცნობა, ილ. აბულაძე – ილ. აბულაძე. მათეოს განძასარელის ცნობა ქართველთა მეფის კონსტანტინეს შესახებ, „ენიმკის მოამბე“ V-VI, თბ., 1940.

ფ. გორგიჯანიძე – ფ. გორგიჯანიძე, საქართველოს ისტორია; თხზულების ბოლო ნაწილი გამოქვეყნებული ს. კაკაბაძის მიერ. იხ. „საისტორიო მოამბე“, 1925, II; არსებობს ცალკე გამოც., თბ., 1926.

ვენატაშვილი ბერის ახალი ქართლის ცხოვრება – ახალი ქართლის ცხოვრება XVIII ს. დამდ., ივ. ჯავახიშვილის გამოცემა, თბ., 1940.

ვარდანი, ისტორია – ვარდანი, ემინის გამოცემა, მოსკოვი, 1861.

ვახუშტი, ისტ. ბაქრ. – ვახუშტი ბატონიშვილი, საქართველოს ისტორია, ნაწ. I. დ. ბაქრაძის გამოცემა, თბ., 1885.

ვახუშტი, ქრონ. ჭიჭ. – ვახუშტი საქართველოს ცხოვრება (ქრონოგრაფია გვ. 360-327) ზ.ჭიჭინაძის გამოცემა, თბ., 1913.

„ვიმ. ტარეგ.“ – კოსტანიანცი, ს. – პეტერბურგი, 1913.

ვლადიმირც.-Владимирицов Б. Я. Общественный строй монголов. Монгольский кочевой феодализм. Л., 1934. (მისივე: Чингиз-хан, Берлин – Пе-

терб.- Москва, 1922).

თამარაშვილი, ისტ. კათ. – მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, თბ., 1902.

თაყაიშვილი, А.Э., Вып. II, III – Такаишвили Е. С., Археологические экскурсии, разыскания и заметки, вып. II, III, ИКОИМАО, თბ., 1905, 1907.

იბნ არაბშახ – იბნ არაბშახი. „ქითაბ' ჯაზ ალ-მაკდურ ფნ ახბარ თბ მურ“, (არაბული ტექსტი), ქაირო, 1887.

იბნ ალ ასირი (Fragm.) – M. Defremery, Fragments de Geographes et d'historiens arabes et persans, „Jornal Asiatique“, Paris 1849, IV-e serie, June, Nov-Décembre.

კლავიხო – Руи Гонзалес де Клавихо, Дневник путешествия ко двору Тимура в Самарканд в 1403-1406 гг., перевод и коммент. И.И. Срезневского, СПб, 1882 (Сб, ОРЯС, т. XXVIII, №1).

მაკრიზი, Histoire des Mamelouks... – El – Makrizi, Histoire des sultans Mamelouks de l'Egipe, ფრანგული თარგმანი, კომენტარიებითურთ მ. კატრ-მერისა, ტ. I, II, პარიზი 1837 – 1845.

მალაქია, ისტორია – მალაქია (იგივე გრ. ანკრეცი), პატკანიანის გამოც., ს.-პეტერბურგი, 1870.

ბ. მარი, Надпись Епифания. – Н. Марр, Надпись Епифания, католикоса Грузии, Известия Акад. наук, Пг., 1910.

მარიაშ დ' ფსი ქ'ცა – იხ. ჟამთააღმწერელი.

მელიორანსკი, Араб филолог. – Араб филолог о монгольском языке, арабский текст издал, снабдил переводом, глоссариями и комментарием П. М. Мелиоранский ЗВОРАОб, т. XV, С/Пб, 1904.

მელიქსეთ-ბეგი, ქობერი-ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ქობერი და მისი სომხური და ქართული წარწერები, თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე, VII, 1927.

თ. მენოფელი – თომა მენოფეცი, შაჰნაზარიანის გამოცემა, პარიზი, 1860.

მირხონდი – Mirkhond, Vie de Djenghiz-Khan, ა. ჟობერის გამოცემა, პარიზი, 1841 (Chrestomathies Orientales, I).

Müller K., II–A. K. Müller, Der Islam im Morgen – und Abendland, Bd. II, Berlin, 1887.

ლ. მუსხელიშვილი, დმანისი – ლ. მუსხელიშვილი, დმანისი, დაიბეჭდა კრებულში „შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურა“, თბ., 1938.

მოჰამედ ენ ნესევი, Histoire du Sultan.. მოჰამედ ან ნასავი, Histoire du Sultan Djelal ed Din Mankobirti prinse du Kharezm, par Mohamméd en-Nesawi, t, I, II. არაბულიდან თარგმნა ო. ჰუდას-მა, პარიზი, 1891, 1895 (PELOV III-e ser., vol, IX – X).

სტ. ორბელიანი, ისტორია – სტ. ორბელიანი თბ. 1910.

დ'ოსონი – იხ. რადიშ-ედ-დინი.

Петрушевский, Хамд. Казвини как источник. – Петрушевский И. П., Хамдуллах Казвини как источник по социально-экономической истории Восточного Закавказья, „Известия АН СССР“, 1937, №4.

ჟამთააღმწერელი – „ქართლის ცხოვრება“, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით, თბ., 1906.

ი. ჟორდანია, – Опис. II – Жордания Ф., Описание рукописей Тифлисского церковного музея, Карталино-Кахетинского духовенства, кн. II, Тифл., 1903.

თ. ჟორდანია, შიო-მღვიმის ისტ. საბ. – თ. ჟორდანია. ისტორიული საბუთები შიო-მღვიმის მონასტრისა და „ძეგლი ვაჰანის ქვაბთა“, თბ., 1896.

რაშიდედდინი, I, III – რაშიდ-ად-დინი, Histoire des Mongols de la Perse, écrite en persan par Raschid eddin, მ. კატრმერის გამოცემა, ტ. I, პარიზი, 1836 (Coll. orient.). ასევე: „Djami el-teverikh“, Histoire generale du monde par Fadl Allah Rashid. ed-Din, ე. ხლოშეს გამოცემა, ტ. II, ლიედენი-ლონდონი, 1911 (GMS, XVIII, 2). ივ. ჯავახიშვილი რაშიდ-ად-დინის შრომას ამონ-მებს აგრეთვე დ'ოსონის შრომის მიხედვით: d'Ohsson, Histoire des Mongols depuis Tehinguizkhan jusqu'a Timour-bey ou Tamerlan I- II, La Haye- Amsterdam. 1834-1835.

სომხ. ხელნაწ. საც. ხ. №1537 – მატენადარანის სომხურ ხელნაწერთა საცავის ხელნაწერი №1537.

ტიზენჰაუზენი, Заметка Элькалькашанди, -Тизенгаузен В. Г. Заметка Элькалькашанди о грузинах, ЗВОРАОБ, СПб, 1886, т. I, вып. III (გვ. 208-216, არსებობს ცალკე ამონაბეჭდიც).

Трапез. хроника Мих. Панарета. აღ. ხახანაშვილის გამოც. –Трапезундская хроника Михаила Панарета. Греческий текст с переводом, предисловием и комментариями издал А. Хаханов. М., 1905 (Труды по Востоковедению, издаваемые Лазаревским институтом восточных языков, выпуск XXII).

უსპენსკი – Успенский ф. П., Очреки из истории Трапезундской империи, Л.-д, 1929.

ქკ~ბი, – იხ. „ძეგლი ერისთავთა“, თ. ჟორდანიას გამოც.

Schiltberger H. Reise- Büch – I. Schiltberger, Reisen in Europa, Asia und Africa von 1397 bis 1424, ნეუმანის გამოცემა, მიუნხენი, 1859. აგრეთვე: Reisenbuch, ed. Langmatel, Tübingen, 1883 (Bibliothek des Literarischen Vereins in Stuttgart N 172).

შერეფედდინი I, II – შერეფ ედ-დინ ალი იეზდი, The Zafarnamah by Mavláná Sharfaddin (!) Ali of yazd, ed by M. M. Iláhdád, ტ. I, II, კალკუტა, 1887 – 1888 (სპარსული ტექსტი).

„ძეგლი ერისთავთა“ – ძეგლი ერისთავთა, თ. ჟორდანიას გამოცემა, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი, წ. II, თბ. 1897.

„ძეგლის დადება“ – ძეგლის დადება გიორგი ბრწყინვალისა, თ. ჟორ-

დანიას გამოც.(პრეამბულა), ქრონიკები, II, თბ., 1897.

„ნიგნი სამართლისა“ – ნიგნი სამართლისა კაცთა შეცოდებისა ყოველისავე, თ. ჟორდანიას გამოც. ქრონიკები, II.

ჰამმერი, I, II, – Hammer-Purgstall J., Geschichte der Ilchane, das ist der Mongolen in Persien, Bd.I-II, Darmstadt, 1842-1843.

პერიოდული გამოცემების შემოკლებათა განმარტება

ენიმკის მოამბე – ნ. მარის სახ. ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე

ЗВОРАОБ – Записки Восточного Отделения Русского Археологического общества.

ЗРАН – Записки Российской Академии наук.

ИКОМАО – Известия Кавк. Отделения Московского Археологического Общества.

МАК – Материалы по археологии Кавказа.

ОРЯС – Отделение Русского Языка и Словесности Акад. Наук.

BSOAS – Bulletin of the School of Oriental and African Studies, Universiti of London.

Coll. orient. – Collections orientales. Manuscrits inédits de la Bibliothèque royale (imperialè, nationale), traduits et publiès...

GMS – „E. L. W. Gibb. Memorial“ Series.

Notices et extraits – Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du roi (impèriale, nationale) et autres bibliothèques, Paris.

PELOV – Publications de l'Ecole des langues orientales vivantes.

**საქართველოს სახელმწიფო დიდი მემკვიდრეობისა
და ფართო პოლიტიკური ამოცანებისათვის
შეუფარებელ მემკვიდრე-მისცემურთა ხელში:
გიორგი IV და რუსუდანი**

I. გიორგი IV–ლაშა

**1. გიორგი - ლაშას ბუნების თავისებურება და მისი
პოლიტიკური საქმიანობა**

თამარის გარდაცვალების შემდეგ საქართველოს სახელმწიფო სამეფო ტახტი მის ჭაბუკ შვილს ლაშა-გიორგის ერგო. უკვე თავის სიცოცხლეშივე დედამ თორმეტი წლის თავისი მომავალი მემკვიდრე თანამოსაყდრედ დასვა. ოცი წლის იყო, როდესაც ბედმა ამ ჭაბუკს სრულიად საქართველოს, მე-12 ს. განმავლობაში მახლობელს აღმოსავლეთში უკვე უძლიერეს და მონინავედ ქცეულ სახელმწიფოს, მესაჭეობა არგუნა.

იმ ხანაში საქართველოს, შინაგანს გაერთიანებასა და პოლიტიკურ ზრდასთან ერთად, ძლევამოსილი ომებითა და სამხედრო ძალით შემოერთებული ქვეყნის მოსახლეობის გულის მოგება და მომტკიცება სჭირდებოდა, ბრძნული, წინდახედული პოლიტიკისა, სრული მყუდროების დამყარებისა და კეთილმოსურნე სოციალ-ეკონომიური და კულტურული საქმიანობის საშუალებით. ასეთი დიდი მოვალეობის განხორციელება მხოლოდ თამარისებრ შორსგამჭვრეტელი საერთაშორისო პოლიტიკის გამგრძელებელს შეეძლო, რომელსაც ამასთანავე, დავით აღმაშენებლის მსგავსად, მიზანშეწონილი, გეგმიანი სახელმწიფოებრივი საქმიანობის ნიჭი და მისი ასრულებისათვის ყოველგვარი დაბრკოლების გადამლახავი ნებისყოფაც აღმოაჩნდებოდა.

სამწუხაროდ, რაინდული სულისკვეთებითა და პატიოსნებით უხვად დაჯილდოებული ლაშა-გიორგი, ვითარცა დედისერთა ვაჟიშვილს სჩვევია, განებივრებული და თავისნათქვამა ჭაბუკი გამოდგა. მას ზემოაღნიშნული ფართო და დიდი ამოცანებისათვის არც სათანადო ძალა შესწევდა. იმ უაღრესად დიდი სახელმწიფოებრივი პრობლემის გადასაჭრელად, რომელიც საქართველოს შემდგომი წარმატებისა და ძლიერების განმტკიცებისათვის საჭირო იყო, ლაშა-გიორგი გამოსადეგი ვერ აღმოჩნდა.

რასაკვირველია, არც თვით საქართველოში და არც ყმადნაფიცსა და არც მოსაზღვრე ქვეყნებში ხალხს ახალგაზრდა მეფის ხასიათის ნაკლი არ გამოჰპარვია. ამიტომაც პირველად ყმადნაფიცმა სამფლობელოებმა სცადეს ლაშა-გიორგის სიჭაბუკით ესარგებლათ, ხოლო ყველაზე უნინ

განძის ათაბაგმა მოიხურვა განთავისუფლება: განუდგა საქართველოს და ხარკის მოცემაზე უარი განაცხადა. ახალგაზრდა მეფემ წარჩინებულებთან ერთად გადასწყვიტა უმაღლესი პირველი მცდელობისათვის ყურადღება მიექცია, რომ განძის მფლობელს მიმბაძველები არ აღმოსჩენოდნენ, და საქართველოს სახელმწიფოს ჯარი მთავარსარდლის მეთაურობითა და ჭაბუკი მეფის მონაწილეობით, განძის ათაბაგის სამფლობელოს მიადგა.

განძამდის განდგომილ ათაბაგს წინააღმდეგობა არსად გაუწევია. თავის დედაქალაქის დასაცავადაც წინ დახვედრა და ქალაქს გარეთ შებრძოლება ვერ გაუბედა, არამედ თავის ლაშქრითურთ შიგ განძაში გამაგრდა.

საქართველოს მთავარსარდლობას, ქალაქის იერიშით ალების მაგიერ, ათაბაგისა და მისი მთელი სამხედრო ძალის იქ შემწყვედევა უცვნია უფრო მიზანშეწონილად. მართალია, ამ წესით განმდგარი ქვეყნის მმართველის დამორჩილებისათვის გაცილებით უფრო მეტი დრო იყო საჭირო, მაგრამ ალყაშემორტყმული ათაბაგი სულ ერთია იძულებული იქნებოდა ქედი მოეხარა და ასე-კი, სამაგიეროდ, არც გარემოცულ ქალაქელთა და საქართველოს ჯარის სისხლი დაიღვრებოდა ტყუილ-უბრალოდ და არც დამორჩილებული მოსახლეობის გული საქართველოსადმი ისე გაბოროტებული იქნებოდა, როგორც იერიშითა და მკაცრი სამხედრო საშუალებით დაპყრობა-განადგურების შემდგომ. ჭაბუკ ლაშა-გიორგის-კი საქმის ასეთი გაჭიანურება ვერაფრად მოსწონებია: მას სწრაფი და გადამწყვეტი ბრძოლა სწყუროდა.

რაკი ლაშა-გიორგის თავისი აზრი მთავარსარდლობაში სამხედრო ბჭობის დროს, ეტყობა, ვერ გაუტანია, ამიტომ გადაუწყვეტია დამოუკიდებელი და სხეებისათვის უცნობელად თითონ დაენყო აქტიური საომარი მოქმედება. ამ მიზნით თავის ნაწილითგან 4 000 რჩეული ჯარისკაცი წაიყვანა და ამ მცირე ძალით განძას იმ მხრითგან შემოუარა, რომელიც მტკვრისაკენ იხედებოდა.

განძის ათაბაგს მეფის ასეთი მცირერიცხოვანი ჯარით წამოსვლის ამბავი არ გამოჰპარვია და უეცრად ქალაქიდან გარშემომვლელ ამ რაზმს დიდი ძალითურთ თავს დაესხა. ატეხილს სასტიკსა და მეტად სისხლისმღვრელ ბრძოლაში, მეთაურთა და თვით ლაშა-გიორგის მაგალითითა და გამამხნეველი მამაცობის წყალობით, თუმცა დიდი მსხვერპლის განწირვის შემდგომ, ქართველთა რაზმმა მაინც განძელები დაამარცხა. მაგრამ განძელთა ლაშქრის გადარჩენილმა მცირერიცხოვანმა ნაწილმა ქ. განძის ზღუდეში უკან დახევა მოახერხა და ამრიგად ლაშა-გიორგიმ დასახულ მიზანს მაინც ვერ მიაღწია. იმისდა მიუხედავად, რომ მის განხორციელებას ამოდენა ხალხის სიცოცხლე შეეწირა!

განძაში მომწყვდეულნი მცხოვრებნი გარემოცვისაგან გაჭირვებულ მდგომარეობაში ჩაცვივდნენ და ამის გამო ათაბაგი ბოლოს იძულებული იყო ისევ ქედი მოეხარა: იგი საქართველოს მეფის ხარკის წინანდებურად ძლევას შეჰპირდა და თანაც განდგომის პატიებას ევედრებოდა. ლაშა-გი-

ორგანიზმ ვედრება შეისმინა. ათაბაგისაგან დიდი და ძვირფასი ძღვენი მიიღო, ხარკი კვლავ განუჩინა. დატყვევებული განძელები ც-კი განათავისუფლა და გამარჯვებული დედაქალაქში დაბრუნდა.

საქართველოს სამხრეთისა და სამხრეთ-დასავლეთის სანაპიროს ზოგ-მა ყმადნაფიცთაგანმაც სცადა საქართველოს ჩამოჰშორებოდა. ამის გამო 1219 წ. ლაშა-გიორგიმ იქითკენაც გაილაშქრა და ოროტნი და სხვა ციხეები ნახჭევანმდე კვლავ აიღო. ამავე მიზეზის გამო ხლათის სულტნის წინააღმდეგაც აუცილებელი გახდა ამხედრება, მაგრამ ხლათის მფლობელიც დამარცხდა და ისევ საქართველოს დაჰმორჩილდა. დასასრულ, სახელმწიფოს ძლიერება უკიდურეს სამხრეთ-დასავლეთისაკენაც იქნა განმტკიცებული: კარნუქალაქელნი საქართველოს დაუერთდნენ და კიდევაც დაემოყვრნენ.

საქართველოში ამრიგად შიგნითაც და ყმადნაფიცებთან, მეზობლებთანაც უკვე სრული მყუდროება იყო დამყარებული, რომ ლაშა-გიორგის დასავლეთ ევროპითგან რომის პაპის ჰონორიუსის ეპისტოლე მოუვიდა, რომელშიც ის საქართველოს მეფეს სთხოვდა თავისი ძღვევამოსილი ჯარითურთ მაჰმადიანთა წინააღმდეგ პალესტინის განსათავისუფლებლად კვლავ განზრახულს ჯვაროსანთა ომში მონაწილეობა მიეღო. პაპს მიზნად ჰქონდა დასახული, რომ ამით დასავლეთითგან წამოსული ჯვაროსნებისათვის ბრძოლა გაეადვილებინა. ლაშა-გიორგის რაინდული სულისკვეთებისათვის ეს წინადადება იმდენად მომხიბლავი აღმოჩნდა, რომ ჯვაროსანთა ომში მხურვალე მონაწილეობის მისაღებად დაუყოვნებლივ მზადებას შეუდგა, მაგრამ სრულებით მოულოდნელად თვით საქართველოს საზღვრებს მანამდე უცნობი მტერი მოადგა და ამ გარემოებამ საქმეთა მიმდინარეობას სულ სხვა მიმართულება მისცა?.

2. მონღოლთა პირველი ხანმოკლე გამოჩენა საქართველოში და გიორგი-ლაშას ნაადრევი სიკვდილი

კარზე მომდგარი უცხო მტერი მონღოლები იყვნენ, რომელთა ვინაობა არამცთუ მარტო მაშინდელი საქართველოსათვის, არამედ მთელი დანარჩენი მახლობელი აღმოსავლეთის მცხოვრებთათვისაც-კი სრულებით უცნობი იყო. ეს გარემოება არც გასაკვირველია, რათგან მონღოლები შორეული ქვეყნითგან დაიძრნენ და მხოლოდ რამდენიმე ათეული წლები იყო, რაც ისინი საისტორიოსა და პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოვიდნენ.

მონღოლთა მეთაურს, ჩინგიზ-ხანს, ყველა თვისტომების გაერთიანებისა და მათ უზენაეს მბრძანებელად, ყაანად, ქცევის შემდეგ, ხვარაზმშაჰ მუჰამმედთან და მის შვილ ჯალალედინთან შურისძიებით ნაკარნახევმა, დაუნდობელმა ბრძოლამ პირი ერანისაკენ აბრუნებინა. როდესაც ხვარაზმშაჰი მუჰამმედი და მისი შვილი ჯალალედინი დამ-

არცხდნენ და უკანასკნელი ლაზნაში გაიქცა ახალი ლაშქრის შესაგროვე-
ბლად და მონღოლების მრისხანე მბრძანებელთან კვლავ შესაბრძოლებ-
ლად, ჩინგიზ-ხანმა, თავისი მომავალი სამხედრო მოქმედების ასპარეზის
უზრუნველყოფისათვის, ორი თავისი ყველაზე მარჯვე სარდალი, ჯეზე
და სუბუდაი, ლაზნასა, ლარჯისტანსა, ზაბულსა და ქაბულში 30 000 ცხ-
ენოსანი ჯარითურთ დასაზვერავად და გზების შესაკრავად წარგზავნა.
ისინი ხვარაზმშაჰს კვალდაკვალ სდევნიდნენ და, იმისდა მიხედვით, რო-
გორც თანდათან ჯალალედინი უფროდაუფრო დასაეღეთით, ერანისაკენ
და ერანის მიწაწყალზე, ლამობდა ფეხის მოკიდებასა და გამაგრებას, მონ-
ღოლებიც ამავე გზით მოჰყვებოდნენ და დაგეშილ მეძებარ-მწევრებივით,
მას ნადირის მსგავსად, მოსვენებას არ აძლევდნენ.

დასაზვერავად და გზების შესაკრავად წარვლენილი მონღოლთა
სარდლები, დავალების ასრულების შემდეგ, უნდა ისევ მონღოლეთში,
ყაანის ურდოში, დაბრუნებულიყვნენ. ამისათვის მათ პირი უკვე უნდა
ჩრდილოეთისაკენ ებრუნათ და თავიანთ სამშობლოში დარუბანდის გზით
მისულიყვნენ. ჩრდილოეთს ერანში, ადარბადაგანამდე რომ მიაღწიეს,
მათ, საძოვრების გულისათვისაც, თანაც, ვითარცა დარუბანდისაკენ მი-
მავალ გზაზე მდებარეს, რანისა და შირვანის საძოვრებსა და მიწაწყალ-
საც უნდა მოსდგომოდნენ. ეს-კი, რამდენადაც ზემოაღნიშნული ქვეყანა
საქართველოს სახელმწიფოს ყმადნაფიცს სამფლობელოებს წარმოად-
გენდა, საქართველოს საზღვრების გადმოლახვას უდრიდა. სწორედ ასეც
მოხდა: 1220 წ. მონღოლთა 20 000 მხედრისაგან შემდგარს ჯარს ჯეზესა
და საბუდაის მეთაურობით საქართველოს სახელმწიფოს საზღვარი გად-
მოულახავს. ეს ისე მოულოდნელად მოხდარა, რომ ქართველთა მონა-
პირე 10 000 კაცისაგან შემდგარ ჯარს წინ მომავალი უცხო მტრისათვის
მხოლოდ დადევნება-ლა შესძლებია.

შემდეგ ლაშა-გიორგის სასწრაფოდ საკმაოდ მოზრდილი ჯარისათ-
ვის მოუყრია თავი, მაგრამ აქ მონღოლებს საქართველოს ჯარის წინააღმ-
დეგ თავიანთი ჩვეულებრივი სამხედრო ხერხი გამოუყენებიათ : ლაშქრის
ორად გაყოფა და ერთი ნაწილის გარკვეულ ადგილას წინასწარ ჩასაფრე-
ბა, მეორე ნაწილის-კი ჯერ პირისპირ შებრძოლება, ხოლო შემდეგ განზ-
რახ იმ ადგილამდე უკუქცევა, სადაც მათი ლაშქრის ჩასაფრებული ნაწი-
ლი იყო და იქ დადევნებული მტრის წინითგან და უკანითგან მოქცევა და
ამით, თავს ზარის დაცემის შემდგომ, მონინააღმდეგის განადგურება.
მონღოლთა ბელადს ჩინგიზ-ხანს ამ ნაცადი სამხედრო საშუალებით ბევრ-
გან გაუმარჯვია, და საქართველოს ჯარიც ასევე დამარცხდა და საგრძნო-
ბლად დაზარალდა კიდეც³. ასეთი გამარჯვების შემდგომაც მონღოლებმა,
გზების ვიწროობისა და ტყით დაბურულობის გამო, უკან დადევნება ვერ
გაბედეს და უკუ იქცნენ.

ერთი წლის შემდგომ მონღოლები კვლავ საქართველოსაკენ წამოვიდ-
ნენ, მაგრამ, შეიტყეს თუ არა თავიანთი ჯაშუშებისაგან, რომ ქართველებს

მათთან საბრძოლველად ჯარი უკვე მზად ჰყავდათ, უკანვე გაბრუნდნენ. სასწრაფოდ საქართველოს გაეცალნენ, დარუბანდისკენ მიმავალი ჩრდილოეთის გზით დაღისტანზე გადაიარეს და ისევ თავიანთ სამშობლოში მივიდნენ.

დამახასიათებელია, რომ ამ მოულოდნელი და უცნობი მტრის ლაშქრის ვინაობა, მათი წასვლის შემდეგაც, საქართველოში იმდენად ხეირიანად არ სცოდნიათ, რომ ლაშა-გიორგის დროინდელს მემატყიანეს მათი სახელიც-კი მოხსენებული არა აქვს, ხოლო ამ ამბის სამი წლის შემდგომაც, თავის ძმის ლაშა-გიორგის სიკვდილის უმალ გამეფებული რუსუდანი ისევე, როგორც იოანე ათაბაგი მხარგრძელი 1223 წ. რომის პაპს ჰონორიუსს სწერდნენ, რომ მონღოლები ქრისტიანები გვეგონნენ, მაგრამ ცუდი ქრისტიანები გამოდგნენო, თუმცა ქრისტიანობასთან მათ რწმენას საერთო არაფერი ჰქონდა და ისინი წარმართნი იყვნენ, შამანობის მიმდევარნი.

საქართველოში მონღოლთ გამოჩენა და გაცლა შემთხვევით და უმნიშვნელო მოვლენად მიუჩნევიათ და არც მის მიზეზებს და არც მათი ძლიერების საშიშროებას, ეტყობა, მაშინდელი მმართველი წრეები არ გამოჰკიდებიან. ლაშა-გიორგი დამშვიდებული თავისი დის რუსუდანის გათხოვებას შეუდგა: სხვადასხვა მთხოვნელთა შორის მას უმჯობესად შარვანშაჰი უცვნია. ბაგავანში ათი დღის განმავლობაში ნიშნობის წესიც კი გადაუხდია, მაგრამ სწორედ იქ ყოფნის დროს მოულოდნელად 1222 წ. 18 იანვარს ლაშა-გიორგი გარდაცვლილა. რამ გამოიწვია ასეთი უეცარი სიკვდილი, არა ჩანს, – მის თანამედროვე მემატყიანესაც-კი ამაზე არაფერი აქვს ნათქვამი. მისი ერთი გამონათქვამის მიხედვით, რომ მონღოლებთან ბრძოლის დროს „პირველი წყლულება მათგან იქმნა“-ო, შესაძლებელია გვეფიქრა მხოლოდ, რომ ეს ცნობა ლაშა-გიორგის გულისხმობს და ჭაბუკი მეფეც სწორედ ამ წყლულებმა იმსხვერპლა.

3. გიორგი-ლაშას ზოგადი დახასიათება

ლაშა-გიორგი გულადი მებრძოლი, გულწრფელი და რაინდული სულისკვეთებით გამსჭვალული ჭაბუკი, განათლებული, ხელოვნებისა და სახიობა-გასართობის მოყვარული ადამიანი და დამოუკიდებელი, თავისუფალი აზროვნების მიმდევარი პიროვნება იყო. დედისაგან მას გულკეთილობა და ლმობიერება ჰქონდა თანდაყოლილი. ქართული სისხლის სამართლის სასჯელთა სისტემაში დიდებული თამარის მიერ განხორციელებული ცვლილება, რომლითაც მან სიკვდილად დასჯა და სხვა დამასახიჩრებელი, თუ ადამიანის ღირსების გამანობილებელი სასჯელები აღკვეთა, გიორგი-ლაშასაც მტკიცედ ჰქონდა დაცული.

მაგრამ, ვითარცა დედისერთა ვაჟიშვილს და ნებიერად გაზრდილს უფლისწულს, ლაშა-გიორგის თანდათანობით თავისნათქვამი და თვითნება ადამიანისათვის დამახასიათებელი ნაკლი გამოაჩნდა, თავის გარშემოც

თანდათანობით თავისი თანამოაზრე თანამოასაკენი შემოიკრიბა, დედის ნაცადი ხელისუფლები-კი ჩამოიცილა. თუმცა ლაშა-გიორგიმ იმდენი სახელმწიფოებრივი ალღო გამოიჩინა, რომ მამაპაპათა და დედის ნაანდერძევი სრულიადი საქართველოს ყოველივე მონაპოვრის შენარჩუნება შესძლო და ამ დიდი სახელმწიფოს მთლიანობის დაცვაც მოახერხა, რაც უკვე მას დიდ ღირსებად ჩათვლებოდა, მაგრამ ეტყობა ლაშა-გიორგის მინც ნათლად წარმოდგენილი არ ჰქონდა ის დიდი პასუხისმგებლობა, რომელიც მას, ვითარცა სამეფოს უზენაეს საჭეთმპყრობელსა და კეთილდღეობის მესვეურს, ეკისრებოდა და რომლის სიმძიმეც მას მკაფიოდ უნდა ჰქონოდა შეგნებული.

როგორც ცალკეული, კერძო მოქალაქე, ლაშა-გიორგი იმ დროისათვის ბევრი მხრით საინტერესო პიროვნებად უნდა იქმნეს მიჩნეული: თავისი რწმენის დასაცავად გამომჟღავნებული მისი მტკიცე ნებისყოფა, ეკლესიისადმი მისი თავისუფალი დამოკიდებულება, მისი გატაცება სახიობა-სანახაობითა და ხშირად ათეისტობამდი მიმავალი თეოსოფიურ მოძღვრების მიმდევარ სუფიების რინდთა წრესთან დაახლოვებულობა⁴, მას იმხანისათვის ისეთ არაჩვეულებრივ ადამიანად გვაგულისხმებინებს, რომელიც საუკუნეთა განმავლობაში განმტკიცებული ძველი რწმენისა და ზნეობის დარღვევას არ ერიდება ხოლმე. ამ მხრივ მისი ქცევისა და თავგადასავლის მოკლე მიმოხილვაც საინტერესო სურათს გადაუშლის ადამიანს.

ველისციხეში ყოფნისას ლაშა-გიორგის ერთი მომხიბლავი ლამაზი გათხოვილი ქალი უნახავს. მის გაცნობას ჭაბუკი მეფის გულში იმდენად ღრმა სიყვარულის გრძნობა ჩაუნერგავს, რომ თავი ვერ შეუკავებია, ქრისათვის ცოლი წაურთმევია და თავისთან წაუყვანია. ამ ველისციხელი ქალისაგან მას ვაჟიშვილიც-კი შეეძინა, რომელსაც სახელად დავითი უწოდა.

ადვილი წარმოსადგენელია თუ რა შთაბეჭდილება უნდა მოეხდინა მაშინ მეფის ამ საქციელს, რომელიც ქვეშევრდომისაგან გვირგვინაკურთხი ცოლის წაგვრას წარმოადგენდა, დანაშაულებას, რომლისთვისაც ყოველი ჩვეულებრივი მოქალაქეც-კი საქართველოში კანონის წინაშე პასუხისმგებელი იყო. ამიტომაც ვაზირები და ეკლესიის უმაღლესი წარმომადგენელნი მივიდნენ და სთხოვეს მეფეს, წამოგვრილი ცოლი, მისი სატრფო, ისევე ქმრისათვის დაენებებინა. თითონ-კი ცოლი შეერთო. ქართული სახელმწიფო სამართლით, მეფეს თავისი ქვეშევრდომის ცოლად შერთვა არ შეეძლო, არამედ თანამეცხედრედ მას უთუოდ რომელიმე სამეფო საგვარეულოს ასული უნდა მოეყვანა.

ლაშა-გიორგიმ მოსულთ თავის სატრფოს განტევენაზე გადაჭრილი უარი განუცხადა: ველისციხელ ქალს ის თავის ცოლად სთვლიდა და სამღვდელოების დარიგების მოსმენა მან თურმე არც-კი მოისურვა.

როდესაც ამ მუდარა-შთაგონების ცდის გზით ვაზირები და ეკლესიის მესვეურნი ვერას გახდნენ, მათ იმავე საშუალებას მიჰმართეს, რომელ-

იც მე-9 ს. კლარჯეთის უდაბნოთა განთქმულმა არქიმანდრიტმა გრიგოლ ხანძთელმა აშოტ დიდი კურაპალატის წინააღმდეგ იხმარა: სასახლეში მივიდნენ, ველისციხელი მანდილოსანი გამოიყვანეს, ისევ თავის ქმარს დაუბრუნეს და ჭაბუკ მეფეს ამრიგად მისი გულის სატრფო ჩამოაშორეს.

საერო და საეკლესიო ხელისუფლების მმართველ წრეებს იმედი ჰქონდათ, რომ ლაშა-გიორგი ამის შემდეგ მაინც ცოლს შეირთავდა, მაგრამ ეს მოლოდინი არ გამართლდა: სხვა ქალის შერთვა მეფემ არ მოისურვა და სიკედილამდე უცოლოდ დარჩა.

ეს ამბავი ლაშა-გიორგის გატაცების გულწრფელობასაცა და სიყვარულის გრძნობის სიღრმე-სიძლიერესაც ამტკიცებდა, ისევე, როგორც კანონიერი და უკანონო ცოლობისადმი და თვით ეკლესიის მოძღვრებისადმი ამ შემთხვევაში თავისებურს დამოკიდებულებასა და თავისუფალ აზროვნებასაც მკაფიოდ ამჟღავნებდა.

ნიჭიერ მწერალს შესაძლებელია ზემოთხრობილი „ვისრამიანის“ მსგავსი მომხიბლავი, თანაც სოციალური პრობლემებით დაყურსვილი რომანისათვის გამოეყენებინა კიდევაც, ლაშა-გიორგი რომ ქვეყნის მესვეური არ ყოფილიყო, რომელსაც არ უნდა დაჰვიწყებოდა, რომ მის მოვალეობას ქვეშევრდომებისათვის კანონის შელახვის მაგალითის მიცემა არ შეადგენდა და რომ მას უფლება არ ჰქონდა, თავისი პირადი ბედნიერება უმწეო მოქალაქის უბედურებაზე აეგო. რაც კერძო პირს შესაძლებელია ეპატიოს, იმას ქვეყნის მმართველს ხალხი ვერ მიუტევებს და ამიტომაც იყო, რომ ლაშა-გიორგის საქციელს თანამედროვეთა შორისაც მითქმა-მოთქმა გამოუწვევია და მომდევნო ხანაშიც, მთელი საუკუნის განმავლობაში საქართველოს პოლიტიკური საქმეების მიმდინარეობაშიც-კი, როგორც შემდეგში თავთავის ადგილას დავრწმუნდებით, ლაშა-გიორგის ამდროინდელი ამბების ანარეკლი მკაფიოდ მოჩანს.

4. ეკონომიკური კრიზისის პირველი ნიშანი საქართველოში

ზემოაღნიშნულიც რომ არ ყოფილიყო, საქართველოს სახელმწიფოს საჭეთმპყრობელს, რომელსაც თავისი მოვალეობის პასუხისმგებლობა შეგნებული ექნებოდა, იმოდენა საზრუნავი აღმოუჩნდებოდა, რომ თავისი პირადი ინტერესები მას უნდა უნებლიედ დაჰვიწყებოდა, რადგან სიფხიზლე მართო პოლიტიკურ ცხოვრებაში-კი არ იყო საჭირო, არამედ სოციალურ-ეკონომიკურ სფეროშიც. აღსანიშნავია, რომ მე-13 ს. მეორე ათეულში დაწყებულია ეკონომიური კრიზისი, რომლის მიზეზი და გარემოება ჯერ კიდევ გამოსარკვევია: ფასების მატებასთან ერთად, ცხოვრებაც საგრძნობლად გაძვირებულა. ყველგან საქართველოში ერთიდაიმავე სიმძაფრით დაიწყო იგი და დაეტყო ყოფა-ცხოვრებას, თუ არა, ჯერ არ ვიცით, მაგრამ საქართველოს სახელმწიფოს სამხრეთს ნანილში, სომხ-

ეთის ოდინდელს დედაქალაქს ანისში მისი სიდუხჭირე რომ ეკონომი-
ურ ურთიერთობას უკვე სცვლიდა, ეს 1218 წ. ეტიფანე კათალიკოზის
განჩინებითგანაც ნათლად ჩანს.

ეტყობა, ცხოვრების ამ გაძვირებასთან დაკავშირებით, ანისის „მარ-
თლმა-დიდებელი“, ქალკიდონიანი, მოძღვრების სამღვდელოებას საეკლე-
სიო წესების (ჯვარისწერის, მიცვალებულის ანდერძის აგებისა და სხვ.)
ასრულებისათვის დაწესებული ფულადი და სულადი მისაცემელი თავისი
ქართველი და სომეხ-ქალკიდონიანი მრევლისათვის ძალზე გაუდიდება.
სახელდობრ, ხუცესთ თითოეული წესის საფასურად 100 ტფილური დრამა
(ე. ი. ტფილისში მოჭრილი ქართული ფული) და სულადად კარგი პურისჭა-
მა (ანუ ქორწილში კარგად გამასპინძლება, მიცვალებულისათვის კარგი
ქელები) და სხვ. მისაცემელი საწირავად (მაგ. ზროხის მთლიანი ტყავი)
მოუთხოვია.

საკელესიო წესების ასრულებისათვის ხუცესთაგან გასამრჯელოს
წინათ არსებული ნიხრის მრევლისათვის ასეთ გადიდებას ქართველ-სო-
მეხ-ქალკიდონიანი მოსახლეობა აღუშფოთებია. მას თავისი სამღვდელოე-
ბის ამ უსამართლო მადიანობისათვის ერთსულოვნად გაუწევია წინააღმ-
დეგობა და ასეთი დიდი გასამრჯელოს მიცემაზე უარი უთქვამს. მრევლის
ასეთი საერთო წინააღმდეგობისდა მიუხედავად, ხუცესთაც, თავიანთი
მოთხოვნის ძალდატანებით გასატანად, ამაზე ნაკლებ ფასად წესების ას-
რულებაზე უარი განუცხადებიათ და თავიანთი მოვალეობის ასრულება
ასეთ შემთხვევაში არ უკისრიათ. ეკლესიის მსახურთა ასეთ ქცევასა და
მათგან ბრძოლის ასეთი საშუალებისათვის მიმართვას მრევლის გული
უფრო გაუბოროტებია და სამღვდელოებასა და სამწყსოს შორის ისეთი
მტრობა ჩამოვარდნილა, რომ მცხოვრებთაც საპასუხოდ ხუცებისათ-
ვის სხვა ჩვეულებრივი მისაცემლის ძლევაც შეუწყვეტიათ, ეკლესიებში
სიარულისათვისაც კი თავი მიუწებებიათ.

ანისის სამღვდელოებასა და ქართველ-სომეხ-ქალკიდონიან მრევლს
შორის ატეხილი უთანხმოება და ჩამოვარდნილი მტრობა 1218 წლისათვის
იმდენად გამწვავებულა, რომ თვით საქართველოს ეკლესიის უზენაეს ორ-
განოსი და მმართველის, კათალიკოზ-პატრიარქის ჩარევაც-კი აუცილე-
ბელი გამხდარა. ეტიფანე კათალიკოზს უსარგებლია შემთხვევით, რომ იმ
დროს ანისში ახლად აგებული ეკლესია იყო საკურთხებელი და ჩასვლისთა-
ნავე ამ საქმის გამოძიებას შესდგომია. სამღვდელოების მიერ მრევლი-
სადმი წამოყენებული მოთხოვნა ეტიფანეს „ყოვლად უნესოდ“ უცვნია
და თვით მათი ასეთი ქცევაც საჯაროდ დაუგმია, რაც საყდრის კედელზე
ამოჭრილს თავის განჩინებაშიც საყოველთაოდ საცნობელად აღუნიშნავს.
ხუცესთაგან დაწესებული ნიხრიც მას უსამართლოდ და გადამეტებულად
აღუარებია და, მრევლის შესაძლებლობისა და იმდროინდელი ეკონომი-
ური ვითარების გათვალისწინებით, მღვდლების მადისათვის საზღვარი
დაუდვია; ფულადი გასამრჯელო მას სამჯერ, ხოლო სულადი ამაზე კიდევ

უფრო მეტადაც-კი შეუმცირებია. მას დაუნესებია, რომ უკანასკნელი მხოლოდ შეძლების კვალობაზე უნდა ყოფილიყო დამოკიდებული, „ძალისაებრ“ მისაცემლად ქცეულიყო⁵.

ამრიგად, ჩვენ წინ ეკონომიურ ნიადაგზე აღმოცენებული მაშინდელი ბრძოლის ერთი შემთხვევითაგანია, რომელიც მრავლის გამარჯვებით დამთავრდა, მაგრამ აქ მხოლოდ ბრძოლის დასაწყისია, რომელიც, როგორც დაერწმუნდებით, შემდეგშიც არ შენელებულა.

II. რუსუდან მეფე

1. გამეფება და მთავრობის წერილმანი საქმიანობა პირველ წლებში

ლაშა-გიორგის ნაადრევი სიკვდილის შემდეგ, უმაღლესი საქართველოს სახელმწიფო ტახტის კანონიერი მემკვიდრის საკითხი თითქმის უნდა კვლავ წამოჭრილიყო, მაგრამ მაშინდელი ქართული სახელმწიფო სამართლის თანახმად, „უკანონო“ შვილი მამის სრულუფლებიანი მემკვიდრე არ იყო და ლაშა-გიორგიც უნებლიედ თავისი ვაჟიშვილის მხოლოდ სათანადოდ აღზრდასა და ქონებრივად უზრუნველყოფაზე უკანასკნელი განკარგულების გაცემით უნდა დაკმაყოფილებულიყო. დავითისთვის მას საუფლისწულო დაუტოვებია.

დარბაზის მიერ საქართველოს სამეფო ტახტზე ლაშა-გიორგის და, რუსუდანი, იყო აყვანილი. მისი მეფედ კურთხევა საეკლესიოცა და სამოქალაქოც მის სრულუფლებიან სახელმწიფოს საყოველთაოდ ცხად-ჰყოფდა.

რასაკვირველია, ყმადნაფიცმა სამფლობელოებმა და მეზობლებმა, საქართველოში ქალის გამეფების გაგებისთანავე, ისევ თავი წამოყვეს. სამწუხაროდ ეხლა საქართველოს მესაჭეობა კვლავ ქალს ჩაუვარდა ხელში, მაგრამ თამარისებრ ბრძენსა და ძლიერი ნებისყოფის პატრონსა და დედის თანამესაყდრეობით გამობრძმედილს-კი არა, არამედ სახელმწიფო საქმეებში სრულებით გამოუცდელსა და პასუხსაგები მოვალეობისათვის შეუფერებელს, განებივრებულ არსებას. სახელოვანი დედისგან მას, ეტყობა, უფრო სილამაზე ჰქონდა დამკვიდრებული, ვიდრე სხვა მისი მაღალი გონებრივი და ზნეობრივი თვისებები. საქართველოს-კი ეხლა წინანდელზე უფრო ძლიერი ნებისყოფის მქონებული პიროვნება, შორს-გამჭვრეტელი და გამოცდილი პოლიტიკოსი სჭირდებოდა, რომელიც შინაურობაშიცა და საგარეო პოლიტიკაშიც დინჯი წინდახედულობით იმოქმედებდა: გათამამებულსა და ერთმანეთში მოქიშპე დიდგვარიან აზნაურებსაც თავიანთ ქერქში ჩააყენებდა და, უცხოეთის ამბებისათვის დროულად თვალყურისდევნებით, გარეთგან მომავალს გრიგალისებურ ქარიშხალსა და კარზე მომდგარ განსაცდელსაც სათანადოდ მომზადებული დაჰხვდებოდა. საერთაშორისო და საეროვნებათაშორისო პოლიტიკაც საქართველოს მთავრობას მაშინ თამარისებრ ბრძნული და შორსგამჭვრეტელი უნდა ჰქონოდა.

ლაშა-გიორგის მოულოდნელი სიკვდილისა და გლოვის წესის გამო, რუსუდანის ნიშნობა უნდა შემწყდარიყო და ქორწინების საკითხიც მერმისისთვის გადადებულიყო. რუსუდანის სამეფო ტახტზე დასმის შემდეგ, შირვანშაჰის მის ქმრად მოყვანაც ჩაშლილა. დარბაზის ერსა და კარზე მყოფ დიდ ხელისუფლებს გადაუწყვეტიათ, რომ რუსუდანისათვის ქმრად რუმის სულტანის, არზრუმის მფლობელის თოდრილ-შაჰის ძე მოღის-ედ-

ინი მოეყვანათ. სხვა ღირსებასთან ერთად, ის ლამაზიც იყო და მშვენიერი რუსუდანიც ისე გაგიჟებით უყვარდა თურმე, რომ საქართველოს მთავრობის მიერ დადებული პირობა, წინასწარ მაჰმადიანობა უარეყო და გაქრისტიანებულიყო, უყოყმანოდ მიეღო⁶. 1223 წ. რუსუდანი დააქორწინეს. მისგან ჯერ ქალი ეყოლა, რომელსაც დედამ თამარი უწოდა, შემდეგ კი ვაჟი, რომელსაც სახელად დავითი დაარქვა.

ლაშა-გიორგის გარდაცვალებისა და რუსუდანის გამეფების შემდეგ, 1222 წლითგან მოყოლებული 1225 წ.-მდე საქართველო წვრილ-წვრილ ბრძოლებში იყო გართული. ჩვენი ქვეყნის იმდროინდელ მესვეურთ მაშინდელ საერთაშორისო მდგომარეობის მთელი საშიშროება სრულებით არ ესმოდათ.

2. საქართველოს მთავრობის მედიდური დაუდევრობა და ჯალალედინის შემოსევა

ჯერ კიდევ ჯალალედინის მამამ მუჰამმედ ხვარაზმშაჰმა თავისი პოლიტიკური გავლენის ქვეშ ადერბეჯანის მოქცევა განიზრახა და მისი დაცვა-მფარველობა დაიწემა. მან ეს საქართველოს მთავრობასაც კი აცნობა, მაგრამ მონღოლთაგან დევნილს სიკედილმა მოუსწრო და ნადილი განუხორციელებელი დარჩა. მონღოლთაგან აგრეთვე დამარცხებულმა და ლტოლვილმა მისმა შვილმა ჯალალედინმაც რომ ერანში ფეხის მოკიდება და გამაგრება სცადა, მაშინვე მოინადინა თავისი თავი ყველა მაჰმადიანების მფარველადა და სპარსელთა ძლევამოსილების განმაახლებლად მოეჩვენებინა: დადგა დრო, როცა საქართველო დარწმუნდება, რომ მის ძალმომრეობას ერანში ბოლო მოელება და ყველა მაჰმადიანებიც ქრისტიან ქართველთა მიმძლავრებისაგან განთავისუფლებიანო. ქართველთა დამარცხების გარდა, მიზნად მე არაფერი მაქვს დასახული და, როდესაც ამას მივალწევ და ერანს გავეერთიანებ, დანარჩენ მეზობლებთან მშვიდობიან მეგობრულ ურთიერთობას დავამყარებო, სწერდა იგი მახლობელი აღმოსავლეთისა და უპირველესად საქართველოს ყმადნაფიც მუსლიმან სამფლობელოების მმართველებს, რომ ამით ისინი თავისკენ გადაებირებინა და მათგან ყოველმხრივი დახმარება მიეღო. მართლაც ჯალალედინის ამ ანკესს ზოგი წამოეგო და მას, ვითარცა განმათავისუფლებელს, მიემხრო.

მოახერხა თუ არა სამხრეთ ადერბეჯანში ნაწილობრივ მომაგრება, ჯალალედინმა საქართველოს მთავრობას მუქარითა და ქადილით სავესე მომართვა გამოუგზავნა, რომელშიც ნებაყოფლობით დამორჩილებას თხოულობდა.

საქართველოს მაშინდელ მესვეურთ, წინა წლებში დატრიალებული ამბების შემდეგაც, საერთაშორისო ვითარებაში მომხდარი ცვლილება სრულებით შეგნებული არ ჰქონდათ. საისტორიო ასპარეზზე ახლად გამო-

ჩენილი ძალის მთელი საშიშროება მათ ვერ გაუგიათ. ეტყობა, თავიანთი თავი მათ დავით აღმაშენებელისა და თამარის დროინდელ ხანის მსგავსად წინანდებურად მახლობელ აღმოსავლეთში პირობების მოკარნახე, უძლეველ ბატონ-პატრონად მიაჩნდათ. ამიტომაც ჯალალედინმა საქართველოს მთავრობისაგან მედიდურობით სავსე, დამცინავი პასუხი მიიღო: მამა შენი შენზე ძლიერი იყო და რაც მას მონღოლებისაგან დაეშინებოდა, შენც კარგად იცი. იგივე მონღოლები ჩვენც შეგვებრძოლნენ, მაგრამ მიზანმიუზღევლივ გაგვეცალგნენ და გაიქცნენო. ამ პასუხიდან ჩანს, რომ საქართველოს მესვეურთ მონღოლთა მცირერიცხოვანი ნაწილი, რომელთანაც მათ ბრძოლა მოუხდათ და რომელნიც მართლაც ჩრდილოეთის გზით ისევ თავიანთ სამშობლოში დაბრუნდნენ, მონღოლთა ლაშქრის მთავარ ძალად მოსჩვენებიან და მათი წასვლაც გაუგებრობით მონღოლების დამარცხებად და თავიანთ გამარჯვებად მიუჩნევიან.

ამრიგად, ირკვევა, რომ საქართველოს მთავარსარდლობა იოანე მხარგრძელის მეთაურობით ჯალალედინს არაფრად აცდებდა. ასეთი დამოკიდებულების გამო, რასაკვირველია, მას პოლიტიკური სიფხიზლე და სამხედრო სიფრთხილის აუცილებლობის შეგნებაც მოდუნებული უნდა ჰქონოდა, საფიქრებელია, რომ ამავე მიზეზით საომარი სამზადისიც მათ ჯეროვანი სიძლიერითა და სისწრაფით არ უნარმოვბიათ.

3. გარნისის ბრძოლა და მარცხი, დვინისა და ტფილისის აღება ჯალალედინისაგან

ჯალალედინმა სამართლიანად განსაჯა, რომ უმჯობესი იყო უმაღლეს მოქმედება დაეწყო, სანამ საქართველო ბრძოლისათვის სათანადოდ მომზადებას მოასწრებდა. ამიტომ მრავალრიცხოვანი, კარგად შეიარაღებული ლაშქრითურთ 1225 წ. შემოდგომას დაიძრა, დვინის სანახებს შეესია და მის აოხრებას მიჰყო ხელი, თუმცა-კი თვით ქ. დვინს არ შეჰბრძოლებია. საქართველოს მთავრობა ამ ამბავს მაინც უნდა გამოეფხიზლებინა. ამის შემდგომ მზადება მართლაც უკვე დაიწყო, მაგრამ ჯალალედინი დიდი სისწრაფით მოქმედებდა: ის წინ მოიწევდა, მას ჩრდილოეთისაკენ ეშურებოდა და ამიტომაც მაღლობზე მდებარე გარნისის მიდამოებს მიაღწა. თავისი დიდი ლაშქრითურთ იგი გარნისის დაბლობში დაბანაკდა, რათგან მაღლობი უკვე საქართველოს ჯარისაგან დაკავებული დახვდა.

აქ ჯალალედინმა შეატყო, რომ ქართველთა მთავარსარდლობა არ ჩქარობდა და ცდილობდა საქმე გაეჭიანურებია, ალბათ, სანამ გადამწყვეტი ბრძოლისათვის საკმარისი სამხედრო ძალა მოიყრიდა თავს. მაგრამ ამ შემთხვევაშიც ჯალალედინმა სამართლიანად უფრო ხელსაყრელად სცნო, დაუყოვნებლივ ბრძოლა დაეწყო, და მოწინააღმდეგეზე უმაღლ იერიში მიეტანა. მისი ანგარიში მთლიანად გამართლდა: სასტიკსა და უაღრუ-

სად სისხლისმღვრელ ბრძოლაში ჯალალედინმა გაიმარჯვა⁷. იმას გარდა, რომ სამხედრო თვალსაზრისით გარნისის მტრისაგან დაპყრობა მეტად საზიანო იყო, პოლიტიკურადაც საქართველოსათვის ეს უკვე საგრძნობს მარცხს წარმოადგენდა.

გარნისი რომ აიღო, ჯალალედინმა კვლავ სამხრეთისაკენ იბრუნა პირი, რათგან იქ ქ. დვინი ჯერ აუღებელი იყო, რაც მისთვის საფრთხეს წარმოადგენდა. მან ქ. დვინის აღება მოახერხა და ალებისთანავე ეს მდიდარი სავაჭრო ცენტრი მთლიანად გაცარცვა.

რაკი დვინიც უკვე დაპყრობილი ჰქონდა, ჯალალედინი სწრაფად საქართველოს დედაქალაქისაკენ გამოეშურა, რომ თავრეუთგან ცნობა მოუვიდა სამხრეთ ადერბეიჯანში მის წინააღმდეგ განზრახული აჯანყების შესახებ. ამის გამო მან საქართველოს უკვე დაკავებულს მიწაწყალზე თავის ლაშქრის ერთი ნაწილი დასტოვა, რომელსაც ამ ქვეყნის რბევა დაავალა, თითონ-კი ლაშქრის მეორე ნაწილითურთ შეთქმულების მოსასპობად თავრეუთისაკენ გაემგზავრა.

თავრეუთში ყოფნის დროსაც ჯალალედინს საქართველოსაკენ ჰქონდა გულისყური. იქვე მან გადასწყვიტა, საქართველოს წინააღმდეგ მტრული მოქმედება აღმოსავლეთის მხრითგანაც დაენყო. ამ მიზნით მან თავისი ლაშქრის ერთი ნაწილი საქართველოს ყმადნაფიცი სამფლობელოს, ქ. განძისა და მისი სანახების, დასაპყრობად წარგზავნა. ეს დავალება ასრულებულ იქნა კიდეც.

როდესაც ჯალალედინმა შეთქმულების განმზრახნი მოსპო, 1225 წ. დეკემბერში თავრეუთგან ისევ ტფილისისაკენ გამოემგზავრა. რუსუდან მეფე ჯალალედინის მოახლოვებისთანავე დასავლეთს საქართველოში გაიხიზნა და ქუთაისში გადავიდა, ხოლო ტფილისის დაცვა მემნა და ბოცო ბოცოს ძეთ დაავალა. სწრაფი დაბნეულობის გამო, მთავარსარდლობის საერთო ხელმძღვანელობა მტრისთვის წინააღმდეგობის გასაწევად უკვე არ სჩანდა. ასეთ პირობებში ჯალალედინმა 1226 წ. 9 მარტს, ტფილისელ მაჰმადიანთა ერთი ნაწილის ღალატისა და შინათგამცემლობის წყალობით, როდესაც ციხისთავი მემნა ბრძოლის დაწყების წინ ვერაგულად იქმნა ერთი სპარსელისაგან მოკლული, საქართველოს დედაქალაქის აღება მოახერხა.

ხვარაზმშაჰმა თავის ლაშქარს ტფილისი მთლიანად გააცარცვინა. მისივე განკარგულებით მცხოვრებნი ორ, – ქრისტიანეთა და მაჰმადიანთა, – ნაწილად იქმნენ გაყოფილნი. ქართველები და სომხები, რომელნიც გამაჰმადიანებაზე უარზე იყვნენ, უწყალოდ დახოცილ იქმნენ, ხოლო გამაჰმადიანებულნი მან ტყვეებად გამოაცხადა. ჯალალედინის ყველა მდივან-მწიგნობარნი დილითგან საღამომდის საქართველოს დედაქალაქში ხელში ჩაგდებული უამრავი სახელმწიფო სიმდიდრის აღწუსხვას აწარმოებდნენ და მაინც, ჯალალედინის კარის ისტორიკოსის სიტყვით, დავალებულ სამუშაოს ვერ ასდიოდნენ⁸.

ტფილისში მცხოვრებ მაჰმადიან მოღალატეთა შორის, რომელიც ჯალალედინს მიემხრნენ, თვით არზრუმის მმართველის ის უფლისწულიც-კი აღმოჩნდა, რომელმაც, დედოფლის სიყვარულით თავდავინყებადმდე გატაცებულმა, თავის დროზე მაჰმადიანობას თავი დაანება და გაქრისტიანდა, რომ ამ გზით მის ქმრობას ჰღირსებოდა. საქართველოს მთავრობისა და რუსუდანის ქუთაისში გადასვლის დროს ტფილისში დარჩენილი არზრუმელი უფლისწული, ხვარაზმშაჰისაგან ტფილისის აღების უმალ, ჯალალედინს წარსდგომია და ისევ ისე გამაჰმადიანებულა. ხვარაზმშაჰს, რასაკვირველია, მისთვის მაჰმადიანობისაგან განდგომის დანაშაულებაც უპატიებია და უხვდაც დაუსაჩუქრებია.

თუ შინათგამცემლობით აღებული ტფილისი ჯალალედინის ლაშქარს ჰქონდა დაპყრობილი, საქართველოს დედაქალაქის მთავარი სიმაგრე, ისნის ციხე, კვლავ ქართველების ხელში იყო. იქ ვერაგულად მოკლული ციხისთავის მემნას ძმა ბოცო იყო შერჩენილი მეციხოვნე ჯარითურთ გამაგრებული, მაგრამ ისნის ციხეც მტრისაგან გარემოცული იყო. რაკი საქართველოს მთავარსარდლობას ისანში ჩაკეტილ მეციხოვნეთა მდგომარეობა უიმედოდ მიუჩნევია და მისი აზრით მათ წინააღმდეგობას თითქოს საქმის გამოსწორება აღარ შეეძლო, ამიტომ რუსუდანმა მისი დაცვა უმიზნო მსხვერპლის განირვად ჩასთვალა და ბოცო ციხისთავს აცნობა, რომ ბრძოლა შეწყვიტა.

ისანში შემწყვედელი მეციხოვნენი ამის წინააღმდეგნი ყოფილან. მაგრამ მაინც, მთავრობის ბრძანებისამებრ, ბოცომ, ისნის ციხისთავმა, ჯალალედინს დანებების პირობების შესახებ მოსალაპარაკებლად მოციქულები გაუგზავნა. ზამთრის დიდი სიმკაცრით გაჭირვებაში მყოფმა ხვარაზმშაჰმა ისნის ციხისთავის საზავო პირობები მიიღო და მეციხოვნეთ გზა დაანება. ამიერითგან საქართველოს სახელმწიფოს დედაქალაქი მთლიანად ჯალალედინს ჩაუვარდა ხელში.

ტფილისის დაპყრობა ჯალალედინისათვის უდიდესი გამარჯვება იყო: ამ ამბავმა მას მახლობელი აღმოსავლეთის მაჰმადიანთა შორის სახელი მოუხვეჭა მით უმეტეს, რომ აჩქარებით არაერთს ეს გარემოება ქართველთაგან ვითომც დაჩაგრულ მაჰმადიანობის ქრისტიანებზე კვლავ გამარჯვების მომასწავებლად ერევნა. საქართველოსთვის ხომ ეს ისეთი მარცხი და უბედურება იყო, რომელთან შედარებით ბულა თურქის დროინდელი შემოსევა და ტფილისის გადაწვაც-კი პატარა შემთხვევად მოჩანს: საქართველოს სახელმწიფოს უძლეველობის ხმაგანფენილობასაც ამ ამბავმა, რა თქმა უნდა, დიდი ზიანი მიაყენა.

ტფილისის ხელში ჩაგდების შემდგომ ჯალალედინი საქართველოს სხვა ნაწილების რბევას შეუდგა, მაგრამ ერაყითგან ამბავი მოუვიდა, რომ იქ მის წინააღმდეგ შეთქმულების სამზადისში იყვნენ, და ამიტომ საქართველოთგან მას სასწრაფოდ წასვლა მოუხდა, ქვეყნის დასარბევად-კი თავისი ლაშქრის ერთი ნაწილი დასტოვა.

4. საქართველოს მთავარსარდლობის დაბნეულობა და უგეგმო ბრძოლა

1226 წ. სექტემბერში რომ ჯალალედინი ერაყიდან ისევ საქართველოში დაბრუნდა, ბრძოლა კვლავ განახლდა. მის საომარს მოქმედებას ყველაზე მეტად თვით საქართველოს სამხედრო ხელისუფლების დაქსაქსულობა უწყობდა ხელს: შეერთებული ძალით შებრძოლების მაგიერ, მხედართმთავრები ცალ-ცალკე ციხექალაქებში ჩაიკეტნენ და იქ გამაგრდნენ.

იოანე ათაბაგი და მისი ხელქვეითი ზოგნი ანისში იყვნენ ჩაკეტილნი, ზოგი კარის ციხექალაქში იმყოფებოდა. ამიტომაც ჯალალედინმა ამ ორი მაგარი და მნიშვნელოვანი ციხექალაქის აღება გადანყვიტა. ამ მიზნით მან თავისი ლაშქარი ორად გაჰყო და ერთი ნაწილით თავის მეთაურობით ანისს შემოარტყა ალყა, მეორე-კი კარის ციხის ხელში ჩასაგდებად გაგზავნა.

ორგანვე ხვარაზმშაჰის ლაშქარს მდგარი წინააღმდეგობა გაუნიეს და ჯალალედინიც იძულებული იყო მიზანმიუღწევლად ანისსა და კარს დროებით ჩამოსცლოდა და ისევ ტფლისში დაბრუნებულიყო.

მაგრამ ჯალალედინი ტფლისში განზრახ დაბრუნდა: მის ზრახვასა და იდუმალ გეგმას ქ. ხლათის აღება შეადგენდა. სწორედ ამ დასახული მიზნის განხორციელების გასაადვილებლად, – ხლათელების სიფხიზლის მოსადუნებლად და შემდეგ მათზე მოულოდნელად თავზე დასასხმელად, – ჯალალედინი ტფილისისაკენ გამოემშურა, ათი დღის შემდეგ-კი თავისი მთავარი ლაშქრითურთ სასწრაფოდ საქართველოს ყმადნაფიც ხალათისაკენ გაემგზავრა.

ასეთი სამხედრო ცბიერებისა და ზრახვის საიდუმლოდ დაცვისდა მიუხედავად ხლათელებს ჯალალედინის მისვლამდე ორი დღით უწინ-არეს საქართველოთგან მოსალოდნელი საფრთხის ამბავი აცნობეს. ამ გარემოებამ მათ საშუალება მისცა მტერს საკმაოდ მომზადებულნი დაჰხვედროდნენ.

5. პოლიტიკური მდგომარეობის გაუმჯობესება და ტფილისის მტრის ხელითგან დროებით გამოგლეჯა

ამ დროისათვის მახლობელი აღმოსავლეთის მაჰმადიანთა ჯალალედინისადმი დამოკიდებულებაც უკვე ძალზე შეცვლილი იყო: თუ პირველად გამოჩენისას მას თავისი თავი საქართველოსგან შევიწროებული მუსლიმანების მხსნელად და მაჰმადიანობის განმათავისუფლებლად მოჰქონდა, – არაერთს მათგანს გულუბრყვილოდ მაშინ ეს სჯეროდა კიდევც, – მწარე გამოცდილებამ, ხვარაზმშაჰის ლაშქრის თავაშვებულმა ბრალიანისა და უბრალოს მხეცურმა ხოცვა-ჟლეტამა და თვით მაჰმადიანთა მოსახლეობისაც-კი შეუბრალებელმა

დაბეგვრამა და ცარცვამ, ყველას აუხილა თვალები და ჯალალედინი ყველას მშვიდობიანი ხალხის დამწიოკებელ და ქვეყნის გამაოხრებელ, მოხეტიალე მტარვალად წარმოუდგა. მაშინ საქართველოს სახელმწიფოს ყმადნაფიცობა და მფარველობა მახლობელი აღმოსავლეთის მაჰმადიანობისათვის უკვე სანატრელი გახდა, ჯალალედინისადმი-კი ყველგან მტრული დამოკიდებულება განმტკიცდა. ხლათელებმაც კარგად იცოდნენ, რაც მოელოდათ, თუ რომ ხვარაზმშაჰს ხელში ჩაუვარდებოდნენ, ამიტომაც იყო, რომ ისინი ჯალალედინს თავგანწირულს წინააღმდეგობას უწევდნენ.

ტფილისში ხვარაზმელების ერთი წლის განმავლობაში მბრძანებლობა უკვე საკმარისი აღმოჩნდა, რომ იქაურ მაჰმადიანებსაც, რომელნიც ჯალალედინს პირველად აგრეთვე აღტაცებით შეეგებნენ, თავინთი მოღალატური საქციელი სანანურად გახდომოდათ და დარწმუნებულიყვნენ, რომ მუსლიმანთა მხსნელად თავის თავის მომჩვენებელი ხვარაზმშაჰი თავისი ლაშქრითურთ ნამდვილად სისხლის მღვრელი და ყველაფრის გამანადგურებელი მტარვალი გამოდგა. ამიტომაც გაჭირვებაში ჩავარდნილმა ტფილისში შერჩენილმა მაჰმადიანმა მოსახლეობამ საქართველოს მთავრობას საიდუმლოდ ხვარაზმელთა იქ დატოვებული მეციხოვნე ლაშქრის სიმცირე და უილაჯობა აცნობა და ევედრებოდა, ხვარაზმელთა ხელითგან ეხსნა ისინი საჩქაროდ. ვერც ჯალალედინის მხარეზე გადასულმა არზრუმელმა ბატონიშვილმა გაუძლო ხვარაზმშაჰის თავგასულობას, გამოიპარა ტფილისითგან, მაჰმადიანობა კვლავ უარჰყო და დედაქალაქში იმ დროს არსებული მდგომარეობის შესახებ საქართველოს მთავრობას დანვრილებითი საიდუმლო ცნობები მიუტანა.

რაკი ჯალალედინი ხლათის წინააღმდეგ ბრძოლაში ჩაიფლა და ტფილისი შორს იყო, რომ მოშველება შესძლებოდა, მისი მეციხოვნე ჯარიც საქართველოს დედაქალაქში უმწეო მდგომარეობაში აღმოჩნდა და თვით მაჰმადიანნიც-კი იქ ხვარაზმელების განდევნის მონატრულნი იყვნენ, საქართველოს მთავრობამ სასწრაფოდ ტფილისისაკენ ჯარი გაგზავნა და 1226⁶ წ. დამლევს ტფილისი მტრისაგან გაანთავისუფლა⁷.

ამავე დროს აღმოსავლეთით მდებარე საქართველოს ყმადნაფიცი სამფლობელოების ხვარაზმელ დამპყრობელთა ხელითგან გამოსაგლეჯადაც საქართველოს მთავრობამ შაქსა და კაბალაშიც წარგზავნა ჯარი. საკმარისი იყო კაბალაში ჩაყენებულს ხვარაზმშაჰის მმართველს საქართველოს ჯარის მოახლოვების ამბავი გაეგო, რომ უბრძოლველად გაქცეულიყო და ქალაქი დაენებებინა. ხლათში მდგომმა ჯალალედინმა-კი, საკმაოდ ხანგრძლივი ბრძოლისდა მიუხედავად, არამცთუ ხლათელების წინააღმდეგობის დაძლევა ვერ შესძლო, არამედ, თავის სამშობლოს

⁶ თბილისის მტრისაგან განთავისუფლება მომხდარა უფრო გვიან - 1227 წ. თებერვალში (საქართველ. ისტ. ნარკვევები, ტ. III. თბ., 1979, გვ. 543-544).

⁷ რედ. შენიშვნა: სქოლიოში წარმოდგენილია ზოგიერთი ტექსტობრივი და ზუსტება და დასახელებულია ამა თუ იმ საკითხზე ივ. ჯავახიშვილის გარდაცვალების შემდეგ დაბეჭდილი სიახლის შემცველი უმთავრესი ნარკვევები თუ წყაროთა კუბლიკაციები.

დაცვით გალომებულმა ხლათელებმა მისი ლაშქრის დიდი ზარალით უკუგდებაც-კი მოახერხეს. ასეთ პირობებში ხვარაზმშაჰი იძულებული იყო ხლათისათვის თავი მიენებებინა და მთელი თავისი ლაშქრითურთ ისევ საქართველოში დაბრუნებულიყო.

საქართველოს მთავრობასა და სამხედრო ხელისუფლების მეთაურთ ჯალალედინთან იმ დროს შებრძოლება რატომღაც მიზანშეწონილად არ მიუჩნევიათ, მაგრამ ხვარაზმშაჰისათვისაც ტფილისში გამაგრების საშუალება რომ მოესპოთ, ქალაქი დაუცლიათ და 1227 წ. დამდეგს თითონვე გადაუწვავთ.

6. ჯალალედინის უკანასკნელი გამარჯვება და საქართველოთგან გაქცევა მონღოლთა კვლავ გამოჩენის გამო

ხვარაზმშაჰის თავაშეებული ნავარდით მობეზრებულმა რუმის, შამისა და შაჰარმენის სამფლობელოების მესვეურებმა საქართველოს მთავრობასთან მოლაპარაკება დაიწყეს შეერთებული ძალით ჯალალედინის გასანადგურებლად. ეს ამბავი ხვარაზმშაჰს არ გამოჰპარვია და ამ შემთხვევაშიც მან დასწრება და შებმა ამჯობინა, სანამ მოკავშირეები მზადებას დაამთავრებდნენ. 1227-მ წ. მივნაზე ჯალალედინი მთელი თავისი ლაშქრითურთ საქართველოს ჯარს ბოლნისის ჩრდილოეთით შეებრძოლა. ქართველებს ჯერ საკმაო ძალა მოკრებილი არ ჰქონდათ და მხოლოდ 40 000 მეომარზე ცოტა მეტი ჰყავდათ. გააფთრებული ბრძოლის შემდეგ, ამ შემთხვევაშიც ხვარაზმშაჰმა გაიმარჯვა. ჯალალედინმა იმდენი შესძლო, რომ 1229წ. დამდეგს ხლათის ალბაც-კი მოახერხა, მაგრამ ეს მისი უკანასკნელი გამარჯვება-ლა იყო.

მონღოლებს ხვარაზმშაჰის შურისძიების წყურვილი და მისი სრული განადგურების ნადილი ოდნავადაც არ ჰქონდათ. 1230 წ. აგვისტოს ახ. ხ. ჯალალედინს ამბავი მოუვიდა, რომ მონღოლები სპარსეთის სამხრეთ ადერბეჯანს უახლოვდებოდნენ. ამის გაგონება და მისი აყრა ერთი იყო. ის ჯერ მარალაში მივიდა, შემდეგ კვალდაკვალ დადევნებული მონღოლთა ლაშქრისაგან თავის გადასარჩენად, ის, თავისი ჯარისა და ყველა თანამებრძოლთაგან მიტოვებული, ბასიანის მთებში გაიქცა, მაგრამ იქ 1231 წ. 17 აგვისტოს ერთი ქურთის მიერ იქნა მოკლული¹⁰.

¹⁰ ხლათის ალბა მომხდარა ცოტა მოგვიანებით — 1230 წ. 14 აპრილს (დასახ. ნარკე., ტ. III, გვ. 545).

7. ჯალალედინის დახასიათება, როგორც სარდლისა და პოლიტიკოსის

ჯალალედინი, უეჭველია, ნიჭიერი სარდალი და სამხედრო საქმის კარგი მომწყობი იყო, მაგრამ სამაგიეროდ მას ოდნავი სახელმწიფოებრივი სიბრძნე და პოლიტიკური შორსგამჭვრეტელობა არ მოეპოვებოდა. მას, თავისი მამაპაპეული ხვარაზმშაჰების საბრძანებლითაგან გაძევებულსა და მონღოლებისთანა ძლევამოსილი მტრის მყოფს, იმდენი შეგნება ვერ აღმოაჩნდა, რომ, მტკიცე პოლიტიკური ნიადაგის შეუქმნელად, მას არსად ფეხის იმდენად მომაგრება არ შეეძლებოდა, რომ ახალს, უცხო ადგილას სახელმწიფოც შეექმნა და მონღოლებისათვისაც გაენია წინააღმდეგობა. ჯალალედინს არ ესმოდა, რომ მკვიდრი, პოლიტიკური საფუძვლის დადება მარტო სამხედრო მოქმედებით, ახალ-ახალი ქვეყნების დაპყრობითა და ხალხის ჟლეტით, მომხრე მოსახლეობისაც-კი უკიდურესი დაბეგვრითა და ყველას მომდურებით არ შეიძლებოდა. მისი მუდმივი ლაშქრობა-კი იმოდენა ქონებრივ სახსარს თხოულობდა, რომ თვით იმ მაჰმადიან ქვეყნებსაც-კი, რომელნიც პირველ ხანებში მას, ვითარცა მხსნელს, მიემხრნენ, არ შეეძლოთ მისთვის მისაცემი გადასახადების ტვირთი და მისი ხარბი თანამებრძოლებისა და მოხელეების ცარცვა-გლეჯვა აეტანათ.

ჯალალედინის მთელმა მოქმედებამა და ძალითა, თუ მომხრეობით დასაკუთრებული ქვეყნებისა და მოსახლეობისადმი უხეშმა და დაუზოგავმა მოპყრობამ მის თანამორწმუნეებს აგრძნობინა, რომ მისი ბატონობა წინანდელზე, რომლისაგანაც განთავისუფლებით მას თავი მოჰქონდა, არამცთუ უკეთესი არ იყო, არამედ ქვეყნისა და ხალხისათვის გაცილებით უფრო საზიანო და საზარალო გამოდგა. მისი სამხედრო ძლევამოსილების შედეგი ყველგან, სადაც კი მას ფეხი შეუდგამს, ერთიდაიგივე იყო: განადგურებისა და მოსახლეობის ანიოკება-გატყავებას გარდა, მის იქ ყოფნას არაფერი დაუტოვებია.

ჯალალედინი იმდენად უგუნური პოლიტიკოსი აღმოჩნდა, რომ მას ისიც კი არ ესმოდა, თუ მთელი თავისი მოქმედებით როგორ უმზადებდა თვითვე საუკეთესოდ ნიადაგს თავისი დაუძინებელი მტრების გამარჯვებას. განა მისი გამანადგურებელი მოღვაწეობა არ იყო, რომ მონღოლებს შეუნყო ხელი, მის შემდგომ მახლობელ აღმოსავლეთში თითქმის უბრძოლველად გაბატონებულიყვნენ? ერანში და მცირე აზიაში მყოფ სამფლობელოებთანა და საქართველოს სახელმწიფოს მთავრობასთან შეთანხმებისა და მონღოლების წინააღმდეგ შეერთებული ძალით უბრძოლვების მაგიერ, მან, თავის ქვეყნითგან ლტოლვილმა, როგორღაც წარმოიდგინა, რომ თითქოს ერთი დაკვრით ერანსაც აღადგენდა, უზარმაზარ სახელმწიფოსაც შეჰქმნიდა და მონღოლებსაც გაანადგურებდა. ნამდვილად-კი ისე გამოვიდა, რომ მახლობელი აღმოსავლეთის განადგურებითა და თავის წინააღმდეგ ყველას ამხედრებით, მან მხოლოდ

თავისი დაუძინებელი მტრების მონღოლების გამარჯვებას დაახვედრა საუცხოოდ შემზადებული ასპარეზი.

8. რუსუდანისაგან თავისი შვილის დავით IV-ის თანამოსაყდრედ დასმა

აღმოსავლეთ საქართველოში ჯალალედინის ხვარაზმელთა თარეშის დროს, დასავლეთ საქართველოში გადასულმა რუსუდან მეფემ, უეჭველია, სახელმწიფო დარბაზის დასტურით, 1230 წ. ახ. ხ. თანამოსაყდრედ თავისი 5 წლის ვაჟიშვილი დავითი დასვა და აკურთხებინა. მაშინდელი პოლიტიკური ვითარების გამო, დავითის თანამოსაყდრედა და მეფედ დასმა-კურთხევის დარბაზის ერნი და დიდებულნი აღმოსავლეთ საქართველოთგან ვერ დაესწრნენ.

თუმცა ჯერ ჯალალედინის გაქცევამ, ხოლო შემდეგ მისმა მოკვლამ მახლობელი აღმოსავლეთი იხსნა, მაგრამ ვერც ამის შემდგომ დამყარებული მყუდროება გამოდგა ხანგრძლივი. სულ რამდენიმე წელიწადი იყო გასული, რაც საქართველოს მთავრობა რუსუდანის მეთაურობით ქუთაისითგან ისევ დედაქალაქს ტფილისში დაბრუნდა და აფორიაქებულმა ქვეყანამაც თანდათან დაწყნარება იწყო, რომ მონღოლთა ურდოები კვლავ კავკასიას ეწვივნენ, მაგრამ ეხლა-კი უფრო გარკვეული დამპყრობელობითი მიზნითა და ამიტომაც დიდი სამხედრო ძალითურთ.

9. მონღოლთა კვლავ გამოჩენა მახლობელი აღმოსავლეთის დასაპყრობად

პირველმა დაზვერვამ მონღოლთა სარდლებს უკვე საკმაო გამოცდილებაც შესძინა და იმ ქვეყნების მდგომარეობაც, რომელთა ხელში ჩაგდებაც მიზნად დაისახეს, მათ საკმაოდ კარგად ჰქონდათ გაგებული. ერანში ყველგან პოლიტიკური დანვრილმანება და სამფლობელოების დაქუცმაცებასთან დაკავშირებული ქიშპობა დახვდათ. საქართველოს სახელმწიფოში წინანდებურად ძლიერი დიდი ნებისყოფის პატრონის, ქვეყნის მართვა-გამგეობის უცილობელი მესვეურისა და სამხედრო ძლიერებაზე და მზაობაზე დაუცხრომელად მზრუნველის მაგიერ, გამოუცდელი და ისეთი სახელმწიფოს მესაჭეობისათვის, როგორიც მაშინ საქართველო იყო, რუსუდანივით გამოუდევარი პიროვნება იმყოფებოდა. თავისი მოვალეობის შემგნები და პოლიტიკური შორსგამჭვრეტელობის მქონე პირებიც მთავრობისა და მთავარსარდლობის გავლენიან წევრთა შორის აღარ ჩანდნენ. პირიქით, დიდგვარიან აზნაურთა და საქვეყნოდ გამრიგე მსხვილ მოხელეთა საგვარეულოებს

შორის მეტოქეობა და ქიშპობაც-კი იყო შეპარული. ასეთ პირობებში, შეუთანხმებლობასა და საკუთარ კეთილდღეობა განდიდებაზე ოცნებაში უნდა სახელმწიფოს კეთილდღეობაზე ზრუნვის მოვალეობის შეგნება გამქრალიყო და ქვეყნის წარმატებისა და გამაგრებისათვის დაუცხრომელი საქმიანობა, რა თქმა უნდა, მოდუნებული იქნებოდა. დასასრულ, ჯალალედინის ლაშქრობამა და თარეშმა ხომ ერანის სამფლობელოები და საქართველოს სახელმწიფო ისეთ მდგომარეობაში ჩააგდო, რომ მონღოლებს თავიანთი ახალი მიზნის განსახორციელებლად უკვე დიდი წინააღმდეგობის შიში აღარ უნდა ჰქონოდათ.

10. მონღოლთა მეორე შემოსევა საქართველოს დასაპყრობად და მთავარსარდლობისა და საქვეყნოდ გამრიგე ხელისუფალთა სრული დაბნეულობა და უილაჯობა

ჩრდილოეთს ერანში, ადერბეიჯანში, ფეხის მოკიდების შემდგომ მონღოლები უფრო ჩრდილოეთისაკენ წამოვიდნენ მით უმეტეს, რომ აქეთკენ მათ ზამთრისა და საზაფხულო საუკეთესო საძოვარი ადგილები ეგულებოდათ. ამ ფართობის მტკიცედ ხელში ჩაგდებას, მათი მუდმივი მომთაბარეობის გამო, მონღოლებისათვის უაღრესი მნიშვნელობა ჰქონდა. პირველად ისინი ქალ. ბარდავს მიადგნენ, მისი დაპყრობის შემდგომ, 1235 წ.-კი ქ. განძის ასაღებად წამოვიდნენ¹¹.

ნებაყოფლობით დანებებაზე მოსალაპარაკებლად მისული მონღოლთა ელჩების დანახვამ განძელები ისე ააღელვა, რომ მათ მონღოლთა მოციქულები დახოცეს. ამით განრისხებულმა მონღოლებმა განძა ალებისთანვე მთლიანად გაცარცვეს და გაანადგურეს.

რამდენადაც განძა საქართველოს ყმადნაფიცი იყო, ზემოაღნიშნული გარემოებაც მისთვის უკვე საზიანო იყო. მაგრამ მონღოლები ამით არ დაკმაყოფილებულან და პირდაპირ თვით საქართველოში შემოიჭრნენ. ქ. შამქორი ამ დროს საქართველოს ეკუთვნოდა და ვარამ გაგელის საგამგეოში იყო მოქცეული. ამიტომ, როდესაც შამქორელებმა საქართველოს საზღვრებისაკენ მონღოლთა გამოლაშქრების ამბავი გაიგეს, უმაღ ვარამ გაგელს სთხოვეს, რომ მისულიყო და მტრის წინააღმდეგ ბრძოლისათვის ხელმძღვანელობა გაენია. მაგრამ აღმოსავლეთის ესოდენ მნიშვნელოვანი სანაპიროს ამ გამგემ თავისი მოვალეობა დაივინყა და არამც თუ შამქორელებს არ მიეშველა, არამედ თავის შვილსაც-კი დაუშალა, რომ შამქორში წასულიყო და ხელმძღვანელობა გაენია. მონღოლებთან შებრძოლების მაგიერ თვით ვარამ გაგელი, მონღოლთა მოახლოვებისთანვე, უბძოლველად ლაჩრულად გაიქცა.

უხელმძღვანელოდ მიტოვებულმა შამქორელებმა, ნებაყოფლობით მტრისათვის დამორჩილებას, მაინც წინააღმდეგობის განევა არჩიეს და

სამზადისს შეუდგენენ. მაგრამ მონღოლებმა შამქორის ალება მაინც მოახერხეს, ხალხი გაუღიტეს, ქალაქი ჯერ გაცარცვეს, ხოლო შემდეგ გადასწვეს.

რაკი აღმ. სანაპიროს გამგე გაქცეული იყო, მონღოლებს ადვილად შეეძლოთ ქ. გარდაბანამდე ყველაფერი ჩაეგდოთ ხელში. სხვებივით უმწეო მდგომარეობაში და უხელმძღვანელოდ მიტოვებულმა გარდაბანელებმა გადასწვეიტეს, რომ განადგურებას ისევ დამორჩილება ემჯობინებოდა და მონღოლებს ნებაყოფლობით დაემორჩილნენ.

ისევე, როგორც მონაპირე გონებადბნეული და ლაჩარი გამოდგა, საქართველოს მთავრობამაც, რუსუდანისა და ავაგ ამირსპასალართურთ, თავისი სრული უმწეობა და დაბნეულობა გამოამჟღავნა. მონღოლების მოახლოების თანავე, რუსუდანი ტფილისითგან ისევ ქუთაისში გადავიდა. დამახასიათებელია, რომ ასეთ განსაცდელის დროს საქართველოს დედაქალაქის დაცვა მხოლოდ ტფილისის ციხისთავს დაეკისრა და მთავარსარდალი, ამირსპასალარი, ავაგ მხარგრძელი ასეთს მნიშვნელოვანს გარემოებაში მაშინდელ წყაროებში არც-კია მოხსენებული.

რუსუდანმა, უეჭველია, სამხედრო ხელისუფლების რჩევისა და გადაწყვეტილების თანახმად, ქუთაისში გადასვლის წინ, დედაქალაქის ციხისთავს, მუხახძეს, განკარგულება მისცა, რომ თათრების, ანუ მონღოლების ქ. დმანისამდე მოახლოებისთანავე, ტფილისი დაეცალა და დაენვა, რომ ამ ახალ მტერსაც ხვარაზმელებივით მისი გამოყენება არ შესძლებოდა.

საქართველოს მხედართმთავრობის ასეთი სისუსტის და მიუხედავად, მონღოლები მაინც ომს ფრთხილად და წინდახედულად აწარმოებდნენ. ტფილისს ხომ აღმოსავლეთითგან მოუახლოვდნენ, ეხლა სამხრეთითგანაც დაიწყეს სამხედრო მოქმედება. ცნობილია, რომ ფამბაკის ქედის გადმოლაზვის შემდეგ, ლორეს ციხესა და ველს აღმოსავლეთ საქართველოს და მისი დედაქალაქის დასაცავად უალრესი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამიტომ იყო, რომ ლორეს ციხე საქართველოს ჯარის მთავარსარდლის, ამირსპასალარის, საჯდომად ითვლებოდა. ამ დროს, საქართველოს პოლიტიკური საზღვრების უკვე შორს სამხრეთისაკენ წანევის გამო, ეს ადგილი მანდატურთუხუცესს შანშე მხარგრძელს ჰქონდა ხელთ. მაგრამ იგიც უფრო თავის გადარჩენაზე ფიქრობდა, ვიდრე მისდამი რწმუნებული სანახების დაცვაზე. შანშემ ციხე-ქალაქ ლორეს დაცვა თავის სიმამრს მიანდო, თითონ-კი იქაურობას გაეცალა. მისი სიმამრი კიდევ ციხის ბუნებრივ სიმაგრესა და ძნელად მისაწვლობაზე დაიშვებულ, უფრო სმა-ჭამასა და დროს გატარებას ანდომებდა დროს, ვიდრე მტრისათვის წინააღმდეგობის გაწევაზე ზრუნვას. ამიტომ არც გასაკვირველია, რომ მონღოლებმა ამ ძლიერი ციხის ხელში ჩაგდებაც მოახერხეს¹².

შემდეგ ჯერი უკვე ქ. დმანისზეც მიდგა. შანშე მანდატურთუხუცესმა იმაზე უკეთესი ვერა მოისაზრა რა, რომ აჭარაში გაიქცა. დმანისიც, რა თქმა უნდა, მონღოლებმა აიღეს.

დმანისის შემდგომ უკანასკნელი ადგილი, სადაც მაშინ სამხრეთით-გან მომავალი მტრის შეჩერება შეიძლებოდა, ბუნებითაცა და ადამიანის საალმშენებლო ხელოვნებითაც კარგად გამაგრებული ადგილი ციხე-ქალაქი სამშვილდე-ლა იყო. მაგრამ აქაც მონღოლებს სათანადო წინააღმდეგობა არ უნახავთ. ამრიგად, ტფილისისაკენ მომავალს გზაზე უკვე ყოველივე დაბრკოლება მონღოლებს გადალახული ჰქონდათ და ტფილისიც, რასაკვირველია, უნდა კვლავ მტერს ჩაჰვარდნოდა ხელში.

11. მტერთან ბრძოლის მცდარი გეგმის საბედისწერო შედეგი

ამის შემდგომაც საქართველოს მთავრობისა და მთავარსარდლობის მოქმედება არ შეცვლილა. სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის ორგანიზაცია მოსპობილივით იყო და დარბაზის კარსა მყოფი უდიდესი ხელისუფლები თითქოს არც-კი არსებობდნენ. საქვეყნოდ გამრიგე სანაპიროების მმართველობის საქციელი ხომ უკვე ვიცით, იმდროინდელი ამბების აღწერილობა ისეთ შთაბეჭდილებას სტოვებს, რომ თვით ცენტრალური ხელისუფლების უზენაეს წარმომადგენელთ, ვაზირებსაც-კი, თავიანთი მოვალეობა დაეინყებულებოდა ჰქონდათ და მარტო თავიანთი თავის გადარჩენაზე-ლა ზრუნავდნენ. მანდატურთუხუცესი, ის პირი, რომელსაც ვაზირთა შორის სახელმწიფოს შინაგანი მყუდროებისა და წესიერების დაცვა ჰქონდა დაკისრებული, შანშე მხარგრძელი, როგორც ვიცით, მონღოლებისაგან თავის დასაღწევად აჭარაში გადაიხვეწა. საქართველოს სახელმწიფოს მთელი სამხედრო ძალის მთავარსარდალიც, ავგა ამირსპასალარი, იმავე გზას დაადგა: იმანაც ქვეყნის კეთილდღეობაზე ზრუნვა და თავისი მოვალეობის ასრულება პირად უშიშროებაზე მზრუნველობას ანაცვალა, - მტრის წინააღმდეგ ბრძოლის მოწყობისა და ხელმძღვანელობის მაგიერ, ის კაენის ციხეში შეიხიზნა და თავისი ჭკუით იქ ლაშობდა მონღოლებისაგან გადარჩენას. როდესაც ვაზირები ასე იქცეოდნენ, რასაკვირველია, სხვებმაც მათს უგუნურსა და დამღუპველ მაგალითს მიჰბაძეს. ქვეყანა სრულმა დაქსაქსულობამ მოიცვა და სახელმწიფოს ორგანიზაცია განრღვეული ადამიანის სხეულს დაემსგავსა.

მონღოლებს თავიანთთვის ამაზე ხელსაყრელ საომარ პირობებზე ოცნებაც-კი არ შეეძლოთ: ყველა დიდი მხედართმთავრები და მოხელეები თავთავიანთ ციხეებში შეხიზნულები იყვნენ და ამის წყალობით, შეერთებული ძალის მაგიერ, მათ მხოლოდ ამ გაბნეული ძალის ნაწილ-ნაწილად განადგურება-ლა სჭირდებოდათ. მონღოლთა მთავარსარდლობა სწორედ ასეც მოიქცა: მან უპირველესად კაენის, ანისისა და კარის ძლიერი და უმნიშვნელოვანესი ციხეების აღებას მიაქცია ყურადღება და თითოეული მათგანისათვის ალყის შემოსარტყმელად ცალცალკე სამხედრო ნაწილები დაგზავნა.

საყურადღებოა, რომ, როდესაც მონღოლები მხარგრძელთაგან უპატრონოდ მიტოვებულს ანისის ციხე-ქალაქს მიადგნენ და მცხოვრებლებს ნებაყოფლობით დამორჩილების წინადადება მისცეს, აღშფოთებულმა ხალხმა მტრის წინაშე უბრძოლველად ქედის მოხრა არ მოისურვა და არამცთუ ნებაყოფლობით თათრების მონობის უღლის დადება იუკადრისა, არამედ უაღრესმა მღელვარებამ განრისხებულ მოსახლეობას იმდენად დააკარგვინა გონიერება, რომ ანელებმა მოგზავნილი ელჩებიც-კი დახოცეს. ასეთი საქციელით გაშმაგებულმა მონღოლებმა არა დაზოგეს რა, რომ ქ. ანისი აეღოთ და მცხოვრებნი ამ დანაშაულისათვის სასტიკად დაესაჯათ. ანელ მოქალაქეთა მედგარი წინააღმდეგობისდა მიუხედავად, სათანადო სამხედრო ხელმძღვანელობას მოკლებული ქალაქი ბოლოს მაინც თათრებს ჩაუვარდათ ხელში და მათ ამ მდიდარი ქალაქის გაცარცვით, ბრალიანისა და უბრალო ხალხის განურჩევლად ამოჟლეტიო, თავიანთი ელჩების დახოცვისათვის ველური შურისძიების წყურვილი მოიკლეს.

რა თქმა უნდა, ხეირი არც თავის მოვალეობის დამეინყებლებს, კაენში შეხიზნულს, საქართველოს მთელი სამხედრო ძალის მთავარსარდალს, ამირსპასალარს ავაგ მხარგრძელს, დაჰყრია, რომელმაც თავისი თავის უზრუნველყოფისათვის სამხედრო თვალსაზრისით ისეთი მნიშვნელოვანი ციხე-ქალაქი, როგორიც ანისი იყო, უპატრონოდ მიატოვა და განწირა. მონღოლთა ლაშქარის სარდალმა ჩორმაღანმა კაენის ციხე გარემოიკვა. ამრიგად, საქართველოს ჯარის მთავარსარდალი მონღოლებმა მოიმწყვდიეს: ეხლა კი ის ხელითგან ველარსად წაუვიდოდათ.

12. ამირსპასალარისაგან მტრისათვის თვითნებურად დამორჩილების სამარცხვინო მაგალითის მიცემა და მონღოლებთან ბრძოლის ჩაშლა

ბრძოლის მერმინდელი მიმდინარეობისათვის იმასაც ჰქონდა საბედისწერო გავლენა, რომ საქართველოს სახელმწიფოს ვაზირთა და დიდ ხელისუფალთაგან შემოსეული მტრისათვის თვითნებურად და ნებაყოფლობით დამორჩილების სამარცხვინო პირველი მაგალითი, სწორედ თავისი საქციელით ასე უგუნურად მახეში გაბმულმა ამ ავაგ ამირსპასალარმავე მისცა: მონღოლებისათვის დანებების შესახებ მოსალაპარაკებლადაც მან მიუგზავნა ჩორმაღან ნოინს მოციქული¹³. ვითარცა მეფისა და მთავრობის შეუკითხავად და ნებადაურთველად გადადგმული ნაბიჯი, მისი საქციელი ქვეყნის ღალატს უდრიდა. მაგრამ მის საზრუნავს ხომ უკვე ქვეყნის კეთილდღეობა აღარ შეადგენდა: პირადად მას ისიც აკმაყოფილებდა, თუ, მისი ნებაყოფლობითი დამორჩილების შემდგომ მონღოლები მთელ საგამგეო ქონებას შეუნარჩუნებდნენ და მის საგამგეო და საპატრონო ქვეყნის

წინააღმდეგ სამხედრო მოქმედებას შესწევტდნენ.

ასეთ პირობებზე მონღოლთა ნოინი რატომ არ უნდა დათანხმებულყო? ან, რისთვის უნდა ეომნა მას, თუ-კი წინააღმდეგობის გაუნეელი დაემორჩილებოდნენ? მაგრამ ჩორმალანმა რომ ავაც მისგან შეთელილი პირობით დანებებაზე თანხმობა გამოუცხადა და ამირსპასალარი კანის ციხითგან გამოიყვანა, ავაც იგი მანც არ ენდო, არამედ სამხედრო თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი ამ ქვეყნის ყველა ციხე-სიმაგრეებში მონღოლთა მცველი ჯარი ჩააყენა.

როდესაც ამირსპასალარი, სახელმწიფოს მთელი სამხედრო ძალაუფლების ხელში მქონებული თანამდებობის პირი, ასე მოიქცა, რა გასაკვირველია, რომ სხვებსაც ასეთი მაგალითისათვის მიებაძათ! მტრის წინაშე მეორე ქედის მომხრელი მანდატურთუხუცესი შანშე მხარგრძელი აღმორჩნდა, რომელმაც მონღოლებთან თავისი შეთანხმების მოსაგვარებლად შუამავლობა, ამ საქმეში უკვე გამოცდილს, ავაც ამირსპასალარს მიანდო, რა თქმა უნდა, ესეც მონღოლთა მთავარსარდლობისათვის ფრიად სასიამოვნო გარემოება იყო მით უმეტეს, რომ დამორჩილების პირობები იგივე რჩებოდა, რაც ავაცთან იყო დადებული. შანშეს განადგურებული ანისი დაუბრუნდა.

შემდეგ ყველაზე შორს გაქცეულს ვარამ გაგელსაც შეეძლო დარწმუნებულიყო, რომ თავისი პირადი კეთილდღეობის შესანარჩუნებლად თავისი საგამგეო ქვეყნის მტრის შიშით ლაჩრულად მიტოვებასა და გალტოლვას გარდა, სხვა უფრო ადვილი საშუალებაც არსებობდა და ვარამ გაგელი თავისი შვილ აღბულათურთ ისევე, როგორც ჰასან ჯალალ ხაჩილენიც, ზემოაღნიშნულივე გზით და პირობით მონღოლთ დაჰნებდნენ და დაემორჩილნენ. უპატრონოდ მიტოვებულს თავიანთ საგამგეო ქვეყანას მათ ესლა უკვე უშიშრად შეეძლოთ დაჰბრუნებოდნენ!

საქართველოს სახელმწიფოს სამხრეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთის სანაპიროების შემდეგ, ჯერი უკვე ჰერეთ-კახეთისა, ქართლისა და ჯავახეთის მონღოლებთან თვითნებურად ამავე პირობით შეთანხმებაზეც მიდგა.

13. სამცხის ერისთავთ-ერისთავის იოანე-ყუარყუარა ჯაყელის შეგნებული პატიოსანი ქცევა და მტერთან განმარტოვებული ბრძოლის უიმედობა

დიდ ხელისუფალთა სახელმწიფოებრივი და ზოგად-ეროვნული ინტერესის სრული მივიწყებისა და თავისი სამსახურებრივი მოვალეობის შეგნების ესოდენი დაკარგვის დროს, მხოლოდ სამცხის ერისთავთ-ერისთავმა იოანე-ყუარყუარა ციხისჯვარელ-ჯაყელმა შეინარჩუნა ორივე ეს თვისება: სიმტკიცე გამოიჩინა და მტრის წინაშე ქედი არ მოიხარა.

ასეთი წინააღმდეგობის გამო, მონღოლების მთელი მრისხანება სამცხეს დაატყდა თავზე: საქართველოს ამ თემის რბევა-აოხრება ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა. როგორ შეეძლო აღმოსავლეთ საქართველოს ამ ერთადერთ პატარა თემს მოზღვავებულ მტერს გაჰმკლავებოდა, როდესაც მის მმართველს მეშველი არსაითგან ჰყავდა? ყველა ზემოაღნიშნული სანაპიროებისა და თემების მონღოლებისათვის ნებაყოფლობით დამორჩილების შემდეგ, წინააღმდეგობის დიდხანს გაგრძელებას, სამცხის განადგურებისა და ხალხის განყვეტის გარდა, არაფერი სხვა არ შეიძლება მოჰყოლოდა: საქმე უკვე წაგებული იყო! ამიტომ იოანე ყუარყუარა ციხისჯვარელმა-ჯაყელმა რუსუდან მეფეს საქმის ვითარება მოახსენა და გაუთვალისწინა. ასეთ პირობებში მონღოლებთან ბრძოლის განმარტოებით გაგრძელების მიზანშეუწონელობა მოახსენა და მათთან შეთანხმებაზე მოლაპარაკების დასაწყებად ნებართვა სთხოვა. რუსუდანმა დასტური მისცა და ამის შემდგომ სამხედრო მოქმედება უკვე სამცხეშიც შესწყდა¹⁴.

ამრიგად მთელი აღმოსავლეთი საქართველო ყველა სანაპიროებითა და ყმადნაფიც სამფლობელოებითურთ მონღოლებს ჩაუვარდათ ხელში. ლიხის მთის გადალახვა და დასავლეთ საქართველოში გადასვლა-კი მათ არ უცდიათ.

14. რუსუდანის ამაო ცდა მონღოლთა წინააღმდეგ დასავლეთ ევროპითგან სამხედრო დახმარების მისაღებად

ასეთ მდგომარეობაში ჩავარდნილს რუსუდანსა და საქართველოს მთავრობას გაახსენდათ, რომ, ლაშა-გიორგის მეფობის დამლევს, რომის პაპმა სთხოვა საქართველოს, პალესტინის მაჰმადიანთაგან განსათავისუფლებლად განზრახულს ჯვაროსანთა ომში თავისი ჯარითურთ მონაწილეობა მიეღო, რომ დასავლეთელებს ბრძოლა გაადვილებოდათ. მაშინ ეს განზრახვა, გარეშე მიზეზის გამო, ჩაიშალა. ეხლა, როდესაც თვით საქართველო მონღოლებმა განსაცდელში ჩააგდეს, რატომ საქართველოს მთავრობას არ შეეძლო თავის მხრით დასავლეთ ევროპის ქრისტიანე სახელმწიფოებისათვის ასევე სამხედრო დახმარება ეთხოვა, მით უმეტეს, რომ მონღოლთა საშიშროება მათთვისაც გასაგები უნდა გამხდარიყო, ასე უმსჯელიათ მაშინდელ პოლიტიკოსებს საქართველოში.

თავისი გეგმის განსახორციელებლად რუსუდან მეფეს, ეტყობა, 1239 წ. ახ. ხ. რომის პაპთან, გრიგოლ მე-9-ესთან, ეპისტოლე გაუგზავნია, რომელშიც მონღოლთაგან საქართველოზე თავს დამტყდარი განსაცდელი იყო აწერილი და სადაც რუსუდანი დასავლეთელ ქრისტიანებს სამხედრო დახმარებას სთხოვდა მონღოლების წინააღმდეგ. რომის პაპის გულის მოსაგებად, საქართველოს მთავრობა აგრეთვე ატყობინებდა, ჩვენ აღმოსავლეთი-

სა და დასავლეთის ეკლესიების შეერთების მონატრულნი ვართო.

მაშინდელი პოლიტიკური ვითარების გამო, ამ ეპისტოლემაც-კი რომის პაპის კარამდე დაგვიანებით მიაღწია. 1240 წ. დაწერილი საპასუხო ეპისტოლითგან გამოირკვა, რომ გრიგოლ მე-9-ს საქართველოს მთავრობისათვის სასიხარულოს არაფრის შეტყობინება არ შეეძლო: არამცთუ იგი სამხედრო დახმარებაზე უარს უთვლიდა, პირიქით ის წერდა კიდევაც, ჩვენ თვითონაც ისეთ მდგომარებაში ვართ, რომ სწორედ შეგეცოდებითო. მაგრამ მაინც გულს ნუ გაიტეხთ: ამ ჩვენ ეპისტოლესთან ერთად, მოქად-აგე მონაზონ-მისიონერებს გიგზავნით ეკლესიათა შეერთების განსახორციელებლად!..¹⁵

15. მონღოლთა განდევნის ყოველგვარი იმედის გაქარწყლება და მათთან შეთანხმება-დაზავების აუცილებლობა

დასავლეთ ევროპიიდან, სამხედრო დახმარების მაგიერ, კათოლიკე მონაზონ-მისიონერების გამოგზავრებისა და მოსვლის ამბავი რუსუდანსა და საქართველოს მთავრობას, ცხადია, ცუდს გუნებაზე დააყენებდა. რაკი ეს უკანასკნელი იმედიც გაცრუვდა და მონღოლთაგან აღმოსავლეთ საქართველოს განთავისუფლების შესაძლებლობა არსაითგან-ღა ჩანდა, ამიტომ ახალ პოლიტიკურ მდგომარეობას, ნებისით, თუ უნებლიედ, ანგარიში უნდა გასწეოდა. თუმცა, მართალია, დასავლეთი საქართველო მტერს არც დაპყრობილი და არც გადალახული არ ჰქონდა, მისი დამოუკიდებლობაც წინანდებურად შეურყეველი იყო, მაგრამ მთელი აღმოსავლეთ საქართველო ხომ მტერს ხელში ეჭირა? ამ გარემოებამ ახალი ვითარება შექმნა, რომლისთვისაც მაშინდელ პოლიტიკოსებს უნდა განსაკუთრებული ყურადღება მიექციათ.

იმ დროისათვის საქართველოში დამყარებული მდგომარეობითგან ორგვარი გამოსავალი იყო შესაძლებელი: ან საქართველოს სახელმწიფოს მთავრობა უნდა არსებულს ვითარებას შეჰრიგებოდა, ან რაიმე გზით მისი გამოსწორება ეცადნა. პირველი გამოსავალი საქართველოს ორად გაყოფისა და პოლიტიკური მთლიანობის მოსპობის მომასწავებელი იყო. ეს იმდენად დიდს ეროვნულსა და სახელმწიფოებრივს საფრთხეს წარმოადგენდა, რომ მისი დამლუპველი ყველა შედეგის გათვალისწინებაც-კი ძნელი იყო. ამიტომაც მმართველ წრეებს, თუ-კი მათ ოდნავი პოლიტიკური ალღო და შორსმჭვრეტელობა აღმოაჩნდებოდათ, მეორე შესაძლებლობის უცდელად, არსებულ ვითარებასთან შერიგების არც უფლება ჰქონდათ და არც შეეძლოთ. მეორე გამოსავალი-კი მხოლოდ მონღოლებთან მოლაპარაკებისა და შეთანხმების გზით იყო მისაღწევი.

უეჭველია, სწორედ ამით უნდა აიხსნებოდეს, რომ რუსუდანმა გადასწყვიტა, მონღოლებთან საერთო საზავო პირობებზე მოლაპარაკება

დაეწყოს¹⁶. ამ მიზნით მათ მთავარსარდლობასთან უკვე საკმაოდ შეჩვეულნი მხარგრძელები, ამირსპასალარი ავაგ და შანშე მანდატურთუხუცესი, ვარამ გაგელი და შოთა კუპრი მოციქულებად წარგზავნა. მაგრამ იგი მარტო ამით არ დაკმაყოფილებულა: რუსუდანმა გადასწყვიტა უშუალოდ თვით ბათო ყაანისთვის მიემართნა, რომ უვნებლობის სიმტკიცის აღქმა პირადად მისგან მიეღო. უამისოდ ის მონღოლებისათვის მინდობას, ქუთაისითგან საქართველოს დედაქალაქში გადმოსვლასა და საზავო შეთანხმების საბოლოოდ დამთავრებას, ვერ ბედავდა. ბათო ყაანთან ჩრდილოეთში რუსუდანმა თვით საქართველოს მთავრობის თავჯდომარე, ვაზირთა უპირველესი და მწიგნობართუხუცესი, არსენი წარავლინა. მხოლოდ მისგან ამ საპასუხისმგებლო დავალების ასრულებისა და მისი იქითგან დაბრუნების შემდგომ, საქართველოსა და მონღოლთა საყაანოს შორის ზოგადი პოლიტიკური და საზავო შეთანხმება მოხერხდა.

16. ზავის პირობები და დავით IV-ის მონღოლთა ყაანის ურდოში გამგზავრება, რუსუდანის სიკვდილი

საქართველოს მთავრობამ მონღოლთა საყაანოს უზენაესობა სცნო ზოგადად და ნებაყოფლობით, მაგრამ ამ უფლებრივი განსხვავებით, ლიხთ-ამერეთში, ვითარცა ძალით დაპყრობილში, საქართველოს ხელისუფლებას გარდა, მონღოლთა საყაანოს უმაღლესი მოხელეებიც იქნებოდნენ და ლაშქარიც დარჩებოდა, დასავლეთი საქართველო-კი, ვითარცა მონღოლთა უზენაესობის ნებაყოფლობით მცნობელი, მონღოლთაგან თავისუფალი დარჩებოდა. საქართველო ამასთანავე მონღოლთა საყაანოსთვის ყოველწლიურად 50 000 ოქროს პერპერის გამოღებას კისრულობდა. მონღოლები თავიანთ მხრივ რუსუდანის ძეს დავითს სრულიადი საქართველოს სახელმწიფოს მეფედ სცნობდნენ. ამ გზით საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობა დაურღვეველი რჩებოდა.

დადებული პირობის თანახმად, რუსუდანი თავის შვილითა და თანამოსაყდრით დავითითურთ 1242-3 წ. ისევ საქართველოს დედაქალაქს ტფილისში გადმოვიდა, სადაც ის საზეიმოდ მეფედ უნდა დაესვათ. მაგრამ მონღოლთა ადგილობრივმა ხელისუფლებამ დავითი საქართველოს მეფედ დასამტკიცებლად ჯერ ბათო ყაანთან გაგზავნა, ხოლო შემდეგ იქიდგან მანგუ დიდ ყაანთანაც მოუხდა წასვლა. ამ დროითგან მოყოლებული სამეფო ტახტზე ასასვლელად მონღოლთა ყაანის ურდოში გამგზავრება და იქ დამტკიცება შემოვიდა წესად, რისთვისაც შორეულს ქვეყანაში წასვლა და საკმაოდ ხანგრძლივი მგზავრობა იყო ხოლმე საჭირო. ამ შემთხვევაშიც ჯერ ბათოსთან მისვლასა და ყოფნას, შემდეგ მანგუ ყაანთან გამგზავრება-მიღწევას ორი წელიწადი მოუწია. დავითის დედას რუსუდანს, რომელსაც თავის სიცოცხლის განმავლობაში ისედაც ბევრი უბედურება ჰქონდა

ნანახი, შვილის ამბის უქონლობის მწუხარებაც დაერთო ზედა, ცხოვრების ბედის ტრიალის ამდენი უკუღმართობით დასწეულბული იგი 1245 წ. ტფილისში გარდაიცვალა.

ამრიგად, მოულოდნელად საქართველო სრულებით ახალსა და შორეული ქვეყნებითგან მოსულს უცხო ხალხს გაეცნო, რომლის სოციალური და პოლიტიკური წესწყობილებაც, მსოფლმხედველობაცა და კულტურაც ქართველებისათვის ცნობილისაგან ძირიანად განსხვავდებოდა. ასი წლის განმავლობაში მათ ბატონობას საქართველოში შეუძლებელია თავისი ღრმა კვალი არ დაეჩნია, როგორც ქვეყნის ისევე ხალხის მდგომარეობაზე, და თვალსაჩინო ცვლილება არ გამოეწვია ჩვენი წინაპრების იმდროინდელ თაობათა ყოფა-ცხოვრებასა და მდგომარეობაში. ამიტომაც საქართველოს ამ ხნის პოლიტიკური და კულტურული ვითარების გასაგებად, ისევე, როგორც ჩვენი წინაპრები გაეცნენ მონღოლებს, ჩვენც, სანამ ისტორიული ამბების მიმდინარეობაზე მოთხრობის გაგრძელებას შევუდგებოდეთ, უნდა მონლოლთა მაშინდელი ვითარება ზოგადად მაინც გავითვალისწინოთ.

III. მონღოლნი, მათი სოციალურ-პოლიტიკური წესწყობილება, ყოფაცხოვრება და კულტურული ბანებითარების დონე მე-12 ს. დამლევსა და მე-13 ს. დამდგმს*

1. მონღოლთა გვარტომობა და ყოფაცხოვრება

მონღოლთა სამშობლო ციმბირი იყო. მათ ჰქონდათ დაკავებული მიწა-წყლის ფართობი ერთი მხრით ბაიკალის ტბასთან და მდ. ენისეის ზედა ნაწილისა და მდ. ირტიშის გაყოლებით, – იქ მონღოლთა ტყეში მოზინადრე ტომები ცხოვრობდნენ, – მეორე მხრით ბარისა და მთის საძოვრების მთელი სივრცე ყულუნ-ბუირის ტბითგან მოყოლებული ალტაის მთების დასავლეთის განშტოებამდე.

მონღოლნი, თურქებთან ერთად, მონღოლურ მოდგმას ეკუთვნიან, რომლისაც კანის ფერსაცა და ფიზიკურ აგებულებასაც თავისი განმასხვავებელი თვისებები ჰქონდა.

მათი სხეულის კანის ფერი მოყვითალო იყო და ეს თვისება მონღოლებს დღევანდლამდე აქვთ შენარჩუნებული. თურქებს კანის ფერი, ახალ ადგილებზე გადმოსახლებისა და მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში სხვა მოდგმის ერებთან შერევის შედეგად, საგრძნობლად გაუთეთრდათ.

მონღოლთა სხეულის გარეგნობის თავისებურება ყველაზე მკაფიოდ თავზე და პირისახეზეა შესამჩნევი. მახლობელი აღმოსავლეთისა და ევროპის იმდროინდელ ისტორიკოსებსა და მოგზაურებს სწორედ ეს გარემოება აქვთ აღნიშნული და მათთვის უჩვეულო მონღოლთა ასეთი გარეგნობა დაწვრილებით აქვთ აღწერილი. მონღოლებს შავი უხეში თმით შემოსილი სხვილი თავი ჰქონდათ, წარბ-წამწამები და წვერ-ულვაშიც ამავე ფერისა, მაგრამ ბაგეები და ნიკაპი ბაღნით თხლად ჰქონდათ მოფენილი. მონღოლს, კანს გარდა, მაინც უმთავრესად წვრილი, ღრმად და ერთმანეთისაგან მოშორებით, თანაც ირიბად ჩამჯდარი თვალები და მეტად დაბალი, მაგრამ განიერ-ნესტოებიანი ცხვირი ასხვავებდა ადამიანთა დანარჩენ მოდგმისაგან. წინათ თურქებსაც თავისა და პირისახის ასეთივე თვისებები ჰქონდათ, მაგრამ, ზემოაღნიშნული მიზეზების გამოვე, ამ მხრივაც მათ დიდი ცვლილება დაეტყვოთ, მონღოლურსა და თურქულს ენებს შორისაც უცილობელი ნათესაობაა.

ყოფაცხოვრებისა და წესწყობილების მიხედვით, მონღოლნი მე-12 ს. ორ მთავარ ჯგუფად იყოფებოდნენ. მათ ტომთა ერთი ჯგუფი ტყეებში

* მონღოლთა სოციალურ-ეკონომიური და პოლიტიკური წყობის შესახებ ივ. ჯავახიშვილის შემდეგ გამოქვეყნდა: Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский. Золотая Орда и ее падение, М. Л., 1950; А. Ю. Якубовский, Из истории изучения монголов периода XI-XIII вв. „Очерки по истории русского востоковедения“, М., 1955; ვ. გაბაშვილი, მონღოლები (წარკვევები მახლ. აღმოსავლეთის ისტორიიდან, თბ., 1957), ი. ცინცაძე, მონღოლები და მონღოლთა დაპყრობები (XII-XIII სს.), თბ., 1960, და სხვ.

ცხოვრობდა და უმთავრესად მონადირეობით ირჩენდა თავს, ტომთა მეორე ჯგუფი ველად მცხოვრები იყო და მისი არსებობის მთავარ წყაროს მესაქონლეობა შეადგენდა¹⁷. მკვიდრი ბინადრობა არც ერთს ამ ჯგუფთაგანს არ მოეპოვებოდა, არამედ, მონადირეობისა და მესაქონლეობის საჭიროებისა და მიხედვით, ისინი ადგილითგან ადგილზე გადადიოდნენ. მესაქონლეობა მომთაბარეობაზე იყო დამყარებული, რათგან ზაფხულის სიცხეში მთიანეთის საძოვრებში, სიგრილესთან ერთად, საქონლისათვის საკვებიც უკეთესი მოიპოვებოდა¹⁸.

ცხადია, რომ მესაქონლეობის მიმდევარ მონღოლთა ტომების შტო განვითარებით მონადირეობის მიმდევრებზე უნდა მაღლა მდგარიყო, მაგრამ მესაქონლე ტომებიც კულტურულად საკმაოდ დაბალ საფეხურზე იდგნენ. ისინი რქოსან სხვილფეხა და წვრილფეხა საქონლის, — ძროხების, ხარების, ცხვრებისა და თხების, — მეტადრეკი ცხენების მოშენებას მისდევდნენ. ცხენებსა და ხარებს შესაჯდომად და შესაბამელად ხმარობდნენ, ცხვარსა და თხას-კი მათთვის მნიშვნელობა უმთავრესად როგორც სახორცე და მატყლ-ბალნის მომცემ საქონელსა ჰქონდა. მათი მეურნეობის მთავარ საზრუნავს ცხენთომომშენებლობა შეადგენდა, რათგან ცხენი მონღოლისათვის მარტო იმით-კი არ იყო ძვირფასი, მიმოსვლისა და ნავარდისათვის იმაზე უკეთეს ცხოველს ვერ იშოვიდა, არამედ აგრეთვე ვითარცა მენველი და სახორცე საქონელიც. მონღოლების საყვარელი სასმელი ხომ სწორედ ცხენის რძისაგან შემზადებული ნოყიერი და შუშხუნა ყუმისი იყო, რომელიც წმინდა და ბოროტებისაგან განმკურნელ სასმელადაც-კი ჰქონდათ მიჩნეული. ცხენის ხორცი-კი მონღოლისათვის ყველა სხვა პირუტყვის ხორცზე უფრო სანუკუარი იყო და არაფრის ჭამას ის ისე გულიანად არ ეტანებოდა, როგორც ცხენის ხორცისაგან შემზადებულ საჭმელებს. ზემოაღნიშნული მიზეზების გამო, მეცხენეობას მონღოლთა მეურნეობაში მთავარი მნიშვნელობა ჰქონდა.

მაგრამ მონღოლები მესაქონლეობასაც-კი არ მისდევდნენ ფართოდ, არამედ მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც საკუთარი მოთხოვნილებებისათვის სჭირდებოდათ. რაკი მათი მეურნეობის ეს მთავარი დარგიც ექსტენსიური იყო, დანაკლისის შესავსებად მონღოლები მონადირეობასაც გატაცებით ეტანებოდნენ, მონღოლეთში ნამყოფი მეცამეტე საუკუნის დას. ევროპის მწერლის *რუბრუკისის* ცნობით, მონღოლების საკვების მნიშვნელოვანს ნაწილს სწორედ ნანადირევი შეადგენდა¹⁹.

მონღოლები საერთოდ და ყველა მათი ყაანებიც, პირველი გამაერთიანებლის ჩინგიზ-ხანიტგან მოყოლებული, ნადირობას განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ და ყველა თავიანთი ქვეშევრდომისათვის სავალდებულოდ სთვლიდნენ. ეს მარტო იმით კი არ აიხსნება, რომ მონადირეობას, ვითარცა მონღოლთა კვებისათვის მნიშვნელოვან წყაროს, დიდი ეკონომიური ღირებულება ჰქონდა, მონღოლთა მეთაურნი ნადირობას ის-

ევე უყურებდნენ, როგორც სამხედროსა და ბრძოლისათვის მზაობის წინასწარ ვარჯიშობასაც: ახალგაზრდა მონადირენი აქ ერევოდნენ შვილდისრის მარჯვენდ გამოყენებას, მხეცისაგან მოსალოდნელი განსაცდელის წინაშე უშიშროებასა და აზროვნებისა და მოქმედების სწრაფად მოხმარებას. რასაკვირველია, მონღოლები მონადირეობას ეტანებოდნენ, როგორც გასართობსა და დღესასწაულსაც, ამიტომ ჩვეულებად ჰქონდათ, რომ ყოველი დიდი ბრძოლისა და გამარჯვების შემდგომ, ხანგრძლივი მოღბენითა და უხვი ჭამასმითურთ ფართოდ მონყობილი ნადირობაც უნდა გაემართათ ხოლმე.

მონღოლებმა ნადირობა შვილდისრითაც იცოდნენ და მიმინო-შავარდნითაც. ცალცალკე ნადირობას გარდა, მათ საერთო ნადირობაც ჰქონდათ დანესებული, რომლისათვისაც დიდი ფართობი იყო ხოლმე ერთ ადგილას ჯერგის წესით, ნადირის მრავლად მომწყვდევისა და დახოცვის მიზნით, გარშემორტყმული. სწორედ ასეთს ჯერგის ნადირობაში მონაწილეობა ითვლებოდა ყველასთვის სავალდებულო ბეგარად.

მესაქონლეობისა და მომთაბარეობის მიმდევარ მონღოლთ, საცხოვრებელიც შესაფერისი ჰქონდათ. თუ მონადირე ტყის მონღოლებს თავიანთი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება ფიჩხ-ფოთლითა და ნადირის ტყავებით დაფარული ქოხითაც შეეძლოთ, მესაქონლე მონღოლს საძოვრითგან საძოვარზე გადასვლისათვის მოძრავი ბინა სჭირდებოდა: მთელი თავისი ოჯახით ის უკვე ქეჩებით გარშემოვლებულსა და დაფარულს ხარგაში ცხოვრობდა. მონღოლისათვის ასეთი საცხოვრებელი იმით იყო კარგი, რომ ასე აბარგება უადვილდებოდა: როდესაც საძოვრის გამოსაცვლელად, ან და მტრის თავდასხმის მოლოდინში, თუ მტერზე გასალაშქრებლად, მას სწრაფი აყრა სჭირდებოდა, მას ამ ხარგის მთელი ბარგი-ბარხანითა და ავლადიდებით ურემზე დადგმის მეტი არა უნდოდა რა. შიგ თავისი ცოლშვილის შესხმაც-კი შეეძლო და ამნაირად მას ყოველთვის საშუალება ჰქონდა შეუფერხებლივ მთელი თავისი სახლობითა და ქონებით გზას გასდგომოდა.

სასოფლო მეურნეობის ისეთი დარგები, როგორც მემინდვრობა, მონღოლებს არ ჰქონდათ, რათგან ამისთვის მკვიდრი ბინადრობა იყო საჭირო. საკვებადაც ისინი პურეულს არ ეტანებოდნენ. მთელი მათი მეურნეობა - მრეწველობა მომთაბარეობითს მესაქონლეობასა და ლაშქარ-ნადირობასთან იყო უმჭიდროესად დაკავშირებული. ხისგან ურმებს, ხარგებისათვის ჩარჩოს ნაწილებს, უნაგირებს, შვილდისრებს, შუბის ბუნებსა და სხვასაც ამის მსგავსსავე ამზადებდნენ. ნადირისა და საქონლის ტყავეულობისაგან ქალამნები, ლევდები, თასმები, ცხენის შესაკმაზად და ურმებში საქონლის შესაბმელად მონყობილობა-მოსართავეები კეთდებოდა. რაკი იარაღად მონღოლებს უმთავრესად შვილდისარი, შუბი და ხმალი ჰქონდათ, ამ დარგის ხელოსნობაც მხოლოდ ამ მცირე მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად იყო განკუთვნილი.

ბუნებრივია, რომ მონღოლების საქმიანობის ასეთი მცირე ნაყოფიერების გამო, მათ იარაღი და ქსოვილებიც ჰკლებოდათ, ამიტომვე მათი შეძენაც სჭირდებოდათ. ამის გამოვე ისინი უმთავრესად ტყავეულობით იმოსებოდნენ, მეტადრე იმ ხანაში, სანამ ჩინგიზ-ხანი მონღოლებს უზარმაზარ საბრძანებელს შეუქმნიდა და სხვა დაპყრობილი ხალხების შრომით შექმნილს მრავალნაირს მდიდარ ნაწარმოებებს ხელთ ჩაუგდებდა.

რასაკვირველია, ფართო დამპყრობელობითს პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოყვანამ მონღოლთა მარტივი სამეურნეო მოთხოვნილება ძალზე შესცვალა: მათ იარაღიც, საკვებიცა და სამოსიც დიდი რაოდენობით დასჭირდათ. ახალ-ახალი ქვეყნების ნახვამა და იქაური მაღალი კულტურული ყოფაცხოვრების გაცნობამ, უკეთესი პირობების შექმნის სურვილი მათაც ნაწილობრივ აღუძრა: მათ ფულის, ძვირფასი ქსოვილების, ტანსაცმელ-სამკაულების შეძენის ხარბი ნადილი გაუჩნდათ. ასეთ პირობებში, რა თქმა უნდა, სხვადასხვა ხელოსნებიცა და ვაჭრებიც საჭირონი გახდნენ.

2. მონღოლთა სოციალური წესწყობილება

მონღოლთა სოციალური წყობილების საფუძველს გვარი (ძველად ობალ-ად, შემდეგ ობოლ, ანუ ობახ-ად ნოდებულ) შეადგენდა, რომლის მოყვანილი მონღოლური სახელი იგივეა, რაც თურქული ამავე ცნების გამომხატველნი ომახ, ობაყ და ობა. საგვარეულოს თითოეულმა მონღოლმა წევრმა თავისი გვარის პირველი წინაპრის სახელი და შთამომავლობითი შტო ზედმინვენით იცოდა, რათგან ამას ბავშვობიდანვე უფროსი წევრები, დედ-მამა უპირველესად, უმცროსებს ასწავლიდნენ. ამის წყალობით გვაროვნული მიკუთვნილობის გრძნობა მონღოლებს ღრმად ჰქონდათ გულში ჩანერგილი, რასაც მონღოლთა თავგადასავლისათვის უაღრესი მნიშვნელობა ჰქონდა.

გვარების შთამომავლობის გამრავლების გამო, მათი დანაწილება ბუნებრივი გზითაც სწარმოებდა და შეყრილობის საშუალებითაც მათი შემადგენლობა იცვლებოდა.

გვარების კავშირი უკვე ირგენ-ს, ე. ი. ტომსა და თემს შეადგენდა, ხოლო ტომებისა და თემების გაერთიანებას ულუს-ი ეწოდებოდა, რომელიც მნიშვნელობით უკვე დაახლოვებით სახელმწიფოს უდრიდა. ისევე, როგორც ცალკეული ოჯახისა და გვარის სადგომს მურტი-ი ერქვა, ყანისა და ბატონიშვილების სადგომსაც თავისი სახელი, ორდუ, ჰქონდა, რომელიც ქართულში ხმოვანთა ადგილმონაცვლეობით ურდო-დ არის ქცეული.

მონღოლები თავიანთ გვაროვნულ შთამომავლობას დიდ ყურადღებას აქცევდნენ და თანამოგვარეებს, რომელთაც ურუხ-ს უწოდებდნენ, სხვა გვარის შვილებისაგან, რომელნიც მათთვის უცხონი იყვნენ და რო-

მელთაც ისინი ჯად-ებს ეძახდნენ, მკაცრად არჩევდნენ ხოლმე. საფიქრებელია, რომ მონღოლთა ხანაში უნდა იყოს ქართულშიც ტერმინი „ურუხი“ შემოსული, რომელიც, თუმცა ქართულშიც აგრეთვე გვარის ცნებასთან დაკავშირებულს სიტყვას წარმოადგენს, მაგრამ მონღოლურისაგან განსხვავებით, უკვე მხოლოდ ცხოველთა შთამომავლობის აღსანიშნავად იხმარება, და როგორც საბა ორბელიანს განმარტებული აქვს „ურუხი ხვასტაგთ გვარის“, ე. ი. შინაური საქონლის ჯიშის გამომხატველ ტერმინად არის ქცეული.

მონღოლს უფლება არ ჰქონდა ცოლად თავისი საგვარეულოს რომელიმე ქალიშვილი შეერთო, არამედ უეჭველად სხვა გვარის შვილი უნდა მოეყვანა. ამის გამო საცოლოს მოსაყვანად ზოგჯერ დიდ მანძილზე უხდებოდათ წასვლა, ხოლო თანხმობის მისაღებად ურვადის მიცემაც იყო საჭირო.

მონღოლები მრავალცოლიანობის წესს მისდევდნენ და თითოეულ მათგანს იმდენი ცოლის მოყვანა შეეძლო, რამდენის შენახვასაც მისი ქონებრივი სახსარი საშუალებას მისცემდა. მრავალ ცოლებს შორის მხოლოდ პირველი ითვლებოდა უფროსად. მრავალცოლიანობის გამო, მონღოლებს შვილებიც ბევრი ჰყავდათ, ისე რომ მონღოლთა ზოგიერთი ბატონიშვილის ოჯახის წევრთა რიცხვი ასობით ითვლებოდა კიდევაც. რასაკვირველია, ასეთი ვითარება შეუძლებელია შინაური შურისა და შუღლის ბუდედ არ ქცეულიყო.

მონღოლებს წესად ჰქონდათ, რომ გარდაცვლილი ძმის ცოლი უნდა მომდევნო ძმას ეცოლნა. მეტის თქმაც შეიძლება: მონღოლური ჩვეულების თანახმად, შვილები თავიანთი გარდაცვლილი მამის დაქვრივებულ ცოლებსაც-კი ირთავდნენ, მათ მხოლოდ თავიანთი დედის ცოლად შერთვა ჰქონდათ აკრძალული²⁶.

რაკი თავისი ზნეჩვეულებით მონღოლს საცოლო უნდა უეჭველად სხვა საგვარეულოთგან ეთხოვა და მოეყვანა, ამიტომ ყოველი ასეთი საგვარეულო მისთვის მანამდე უცხო, ე. ი. ჯად-ი იყო, მაგრამ, მასთან დამოყვრების შემდეგ, ამ გვარის წევრები უკვე მისი ცოლის ნათესავები ტოვრგვდები ხდებოდნენ, ე. ი. მისი თვისნი (ხუდა) იყვნენ. ამრიგად, უცხო გვაროვნობათა შორის ნათესაობა და კავშირი მყარდებოდა.

გვაროვნული წესწყობილების ძლიერებისდა მიუხედავად, გვარი ამ ხანაშიც განუყოფელ ერთეულს არ წარმოადგენდა, არამედ უკვე ოჯახებად იყო გაყოფილი. თუმცა საგვარეულო საძოვრები საერთო იყო, მაგრამ თითოეულ ოჯახს თავისი მეურნეობა ჰქონდა და, როდესაც მამა გარდაიცვლებოდა, დარჩენილ ქონებას შვილები ინაწილებდნენ. უფროს შვილს უმცროსი ძმები განსაკუთრებული პატივისცემით უნდა მოჰყრობოდნენ. საგვარეულოს უფროს შვილს ეწოდებოდა ხოლმე ბეკი, რომელსაც უფლება ჰქონდა თეთრი ტანისამოსიც ჩაეცვა და ყოველთვის თეთრ ცხენზე მჯდარიყო, ამასთანავე ყრილობის დროს მას უმაღლესი ადგილი უნდა დასთმობოდა. მაგრამ მემკვიდრეობის მონღოლური წესით მამის

ბინა და იქ დაცული უმთავრესი ქონება უფროს შვილს-კი არ ეკუთვნოდა, როგორც ჩვეულებრივ სხვაგან იყო ხოლმე, არამედ უმცროსს, რომელიც ამრიგად მამის ბინის კერის მცველად ხდებოდა და რომელსაც ამის გამო ოდჩიგინ-ი, ანუ ოდჯიგინ-ი ეწოდებოდა, რაც კერის თავადს ნიშნავდა, — ან და მას ეჯგინ-ს ეძახდნენ, ე. ი. უფალს, მფლობელს. მონღოლური სამართლის გავლენით ქართულ სამოქალაქო სამართლის კანონმდებლობაშიც მე-14-ე საუკუნიტგან მოყოლებული ძველი საუფროსოს გვერდით საუმცროსოც ჩნდება.

ქალი მონღოლთა სოციალური წესწყობილებითა და ყოფაცხოვრებაშიც, მრავალცოლიანობის უეჭველი უარყოფითი გავლენისდა მიუხედავად, მაინც გაცილებით უფრო უკეთეს მდგომარეობაში იყო, ვიდრე მაჰმადიანთა ქვეყნებში. მართალია, მას მონღოლური მეურნეობის ტვირთის უმეტესი ნაწილის ზიდვა უხდებოდა. იმას გარდა, რომ იგი შინაურ საქონელის მომვლელი, მწველელი და შემდგენელი იყო, მას ტყავეებიც უნდა დაემზადებინა და გამოეყვანა, მისგან ტანისამოსი და ფეხსაცმელიც შეეკერა, ურემიც გაემართა. საძოვრითგან აყრის დროს, ხარგა ზედ დაედგა, დაბინავებისას ურმითგან ჩამოელო და ახალი საძოვრის ადგილზე მოეწყო. მაგრამ, სწორედ მისი მოვალეობის ასეთი ფართო საქმიანობის წყალობით, ქალი მონღოლთა შორის არ შეიძლება, რომ, მაჰმადიანი ქალის მსგავსად, პარამხანაში ჩამწყვდეული და გარეშე საზოგადოებას მთლიანად მოწყვეტილი ყოფილიყო. მას შეუდარებელი უფრო მეტი უფლებაცა და უფრო მეტი თავისუფლებაცა ჰქონდა მოპოვებული: იგი ყიდულობდა და ჰყიდიდა ყველაფერს, რაც-კი მეურნეობისათვის საჭირო იყო.

ამას გარდა მკვიდრი ბინადრობის უქონლობის წესმა მონღოლი ქალები თავიანთი ქმრებისა და ძმების თანამგზავრად აქცია, მათი სიზარულისა და გაჭირვების მონაწილედ გახადა. ასეთ პირობებში გასაკვირველი არაფერია, რომ თვით ყაანები და ბატონიშვილებიც-კი თავიანთი უფროსი ცოლების აზრსა და რჩევას ანგარიშს უწევდნენ. დაქვრივებული ცოლი და დედა ხომ თავისი შვილების მთელი ქონების ერთად-ერთი, განუსაზღვრელი უფლების მქონებული, გამგე იყო მათ სრულწლოვანობამდე. რამდენადაც თავიანთი გარდაცვლილი ქმრების საუფლისწულოები და ლაშქრის მართვაგამგეობა, დაობლებული შვილების წამოზრდამდე, მათ ხელში იყო, მათ საშუალება ჰქონდათ თვით პოლიტიკურ ცხოვრებაშიც-კი მონაწილეობა მიეღოთ. მონღოლთა ყაანების ქვრივებს არა-ერთხელ თავიანთი განსვენებული ქმრების საბრძანებლის მესაჭეობაც-კი ხელში ჰქონდათ.

თანამოგვარენი და ნათესავეები განსაცდელისა და გაჭირვების დროს უნდა ერთმანეთს დაჰხმარებოდნენ და ჩვეულებრივ ასეც ხდებოდა ხოლმე, თუ-კი საგვარეულოებს შორის მტრობა და შუღლი არ იყო ჩამოვარდნილი, რაც მონღოლთა ცხოვრებაში იშვიათი მოვლენა არ ყოფილა. ასეთ სამწუხარო შემთხვევებში ერთი და იმავე ურუხის წევრები, არამცთუ თავიანთ

მოვალეობას ივინყებდნენ, არამედ მათ შორის დაუნდობელი მტრობა და ბრძოლა სწარმოებდა, თავდასხმაც ცარცვა-გლეჯითა და ძალმომრეობითურთ. ასეთ პირობებში ურუხ-თანამოგვარეების მდგომარეობა, თუ ჯად-უცხოებისაზედ უარესი არა, უკეთესი მაინც არ იყო ხოლმე.

ვაი იმას, ვინც ასეთი შურისძიებით აღგზნებულს ბრძოლაში დამარცხებული აღმოჩნდებოდა: ვინც თავდასხმასა და განადგურებას გადაურჩებოდა, ის, კაცი იყო, თუ ქალი, დიდი, თუ პატარა, ან თავის დამონავების ბედს უნდა დაჰმორჩილებოდა, ან და სიკვდილის მეტი მას არა მოელოდა რა. ასეთ შემთხვევებში გამარჯვებულს არც მათი ნათესაობა და არც თანამოგვარეობა, ურუხიანობა, არაფრად ანუხებდა: თავისიანი და უცხო, ურუხი და ჯადი მისთვის სულ ერთი იყო.

უკვე მოხსენებულს თვისებას გარდა, საგვარეულოთა და ტომთა შორის მონღოლეთში არსებულს განკერძოებას ძველად ასე თუ ისე ძმადნაფიცობა ჰქველობდა, როდესაც ორი სხვადასხვა გვარის შვილი მეგობრობისა და ურთიერთი დახმარების აღთქმას სდებდნენ და ანდა, ძმადნაფიცნი ხდებოდნენ. მონღოლური შეხედულებით ძმადნაფიცნი ვალდებულნი იყვნენ ერთიერთმანეთის სიცოცხლე ყოველი განსაცდელისაგან დაეცვათ და გასაჭირში ჩავარდნილ მოძმეს დაჰხმარებოდნენ. ამ ორ პირს, ძმობის ფიცისა და ურთიერთისათვის საჩუქრების გადაცემის შემდეგ, თითქოს საერთო სიცოცხლე უნდა ჰქონოდა. მაგრამ შემდეგ, როდესაც საგვარეულოების რღვევის პროცესი გაძლიერდა, საკმარისი იყო ძლიერი უთანხმოება და შუღლი ჩამოვარდნილიყო, რომ წინანდელნი ძმადნაფიცნი უკვე ერთმანეთის დაუძინებელ და დაუნდობელ მტრებად ქცეულიყვნენ.

მონღოლთა სოციალური შემადგენლობა ერთნაირი არ იყო, არამედ უთანასწორობა მათს წესწყობილებაშიც უკვე კარგად იყო საგრძნობი. თავისუფალ საგვარეულოებს გარდა, დამოკიდებული და მაშასადამე უფლებამეზღუდვილებიც არსებობდნენ, რომელთაც უნაღან ბოლოლ-ს უწოდებდნენ. ისინი ცალკეულ პირს-კი არ ემორჩილებოდნენ და ემსახურებოდნენ, არამედ მთელს მეპატრონე საგვარეულოს: ჩვეულებრივ ისინი დამორჩილებული გვაროვნობის წარმომადგენელნი იყვნენ და შთამომავლობას წარმოადგენდნენ. მათ მოვალეობას სამსახური შეადგენდა: იმათ მეპატრონე საგვარეულოსთან ერთად მომთაბარეობა და ლაშქარ-ნადირობა უნდა ეწარმოებინათ და ყველა ამისთვის საჭირო მომსახურეობაც გაეწიათ. ზოგჯერ დამოკიდებულება მეპატრონე და ყმადქცეულ საგვარეულოებს შორის თანდათან იმდენად უმჯობესდებოდა ხოლმე, რომ, თუ-კი დამოკიდებული გვარი მონათესავე შთამომავლობისა არ იყო, მეპატრონე გვარის შვილებს მათგან თავიანთი საცოლოების მოყვანაც-კი შეეძლოთ¹. ამ მხრით ის პატრონყმური დამოკიდებულება, რომელიც მონღოლთა უნაღან-ბოლოლ-ებსა და მეპატრონე საგვარეულოს შორის არსებობდა, ძალზე განსხვავდებოდა ქართულ და დას. ევროპის პატრონყმობის წესებისაგან.

მაგრამ გაცილებით უარეს მდგომარეობაში იყვნენ მონღოლთა ის ყმები, რომელნიც ნასყიდობით იყვნენ შეძენილნი და მით უმეტეს დატყვევებულითაგან ყმად ქცეულნი. ამ უკანასკნელთა მდგომარეობა, რასაკვირველია, სხვებზე უფრო მძიმე იყო.

მონღოლებს მონებიც ჰყავდათ, რომელთაც რტრლე-ბოლოლ-ს ეძახდნენ და რომელნიც შინაურ მოთხოვნილებათა მომსახურეობისათვის იყვნენ განკუთვნილნი.

ყმები, რასაკვირველია, ყველას არ ჰყავდათ, არამედ ყაანსა და მისი საგვარეულოს წევრებს, ბატონიშვილებსა და დიდ ხელისუფლებს, ნოჰანებს, ანუ, როგორც ქართველები უწოდებდნენ, ნოინებს.

ყმობისაგან თავისუფალნი, ან და განთავისუფლებულნიც იყვნენ მონღოლთა შორის. მონღოლურად მათ დარხან-ი ეწოდებოდა, სახელი და ტერმინი, რომელიც თითქმის ამავე მნიშვნელობით, უფრო-კი გადასახადებისაგან შეუვალისა და განთავისუფლებულის გამოსახატავად, *თარხანის* სახით, მონღოლთა ბატონობის ხანითგან მოყოლებული ქართულმაც შეითვისა.

პატრონყმობის არსებობამ მონღოლთა მმართველი მომთაბარე გვარები დიდ ერთეულებად აქცია, რომელთა შედგენილობაც, ვითარცა მეპატრონე საგვარეულოსა და სხვადასხვა გზით დამორჩილებულ ყმათა გვარებისა და შინამსახურთაგან წარმომდგარი, ჭრელი იყო სოციალურად და მრავალრიცხოვანი და რთული რიცხობრივად.

მონღოლური საპატრონყმოს თავისებურებას მონღოლური ყოფაცხოვრებისა და მეურნეობის საერთო თვისება, — სამოსახლო მკვიდრობის უქონლობა და მომთაბარეობითი მესაქონლეობა, — შეადგენდა. ყველა სხვა ქვეყნების პატრონყმობისაგან, ფეოდალიზმისაგან, იგი თავისი უმკვიდრობით განსხვავდებოდა; ამ უზარმაზარ საპატრონყმოს მთელი თავისი რთული შედგენილობითა და ავლადიდება-მეურნეობით წელიწადში ორჯერ მაინც თავისი ბინადრობის ადგილი აუცილებლად უნდა მოენაცვლებინა.

მონღოლთა ორგანიზაცია ორი ერთეულის, გვარისა და ოჯახის, წესებზე იყო დამყარებული, მაგრამ ამის გვერდით გაჩნდა სხვა ძალაც, რომელმაც შემდეგში ზემოდასახელებულს ორ ძირითად ერთეულზე მეტი მნიშვნელობა მოიპოვა და მონღოლთა ფართო ასპარეზზე გამოსვლისათვის უფრო მარჯვე აღმოჩნდა. სახელდობრ, საგვარეულო წევრთაგან სხვებზე გამბედავნი და სხვა ტომის გვართაზე თავდასხმისა და ცარცვა-გლეჯის დროს მეკობრობაში მარჯვენი და ბედიანნი, ამიტომაც უფრო შეძლებულნი და მდიდარნი, გვარიშვილთა საერთო წრეს გამოეყვნენ და დანიანურდნენ. მეკობრობა-მოლაშქრეობაში გამორჩენის იმედით, ასეთ პირებს სხვებიც ადვილად ემხრობოდნენ და თავიანთ მხრითაც მათ ძალას ჰმატებდნენ. ამრიგად, ისინი საგვარეულოთა ნიალითგან გამოეყვნენ და სხვათა მეთაურებად იქცნენ. მათ, რასაკვირველია, განსაკუთრებული სახელებიც ჰქონდათ, რომელთაგან თითოეული მათი ერთერთი თვისები-

სათაგანის გამომხატველი იყო. ვითარცა გულად მეომრებს, მათ ბაადურ-ი ეწოდებოდათ, სახელი, რომელიც მონღოლებისაგან ქართულმაც შეითვისა და მამაკაცისათვის საქართველოში საკმაოდ გავრცელებულ სახელად-აც აქცია, რუსულში ხომ, ბაგატირ-ის სახით, ეგევე მონღოლური ტერმინი გმირის გამომხატველ სინონიმად იქცა. ვითარცა მეთაურებს, მათ ნოღანი ანუ ქართული იმდროინდელი გამოთქმით ნოინ-ები ეწოდებოდათ. მათ ზოგჯერ ბეკ-საც ეძახდნენ.²²

ასეთ ბედმარჯვესა და გამდიდრებულ მეთაურებს, რა თქმა უნდა, თავიანთი მრავალრიცხოვანი ყმებიც ჰყავდათ და სხვადასხვა საგვარეულოთაგან წამოსული პირადი მსახურნიც, რომელთაც ნოჭრ-ები ეწოდებოდათ და რომელნიც მეთაურისათვის მეკობრობა-ლაშქრობაში ყველაზე უფრო გამოსადეგნი და ერთგულნი, ამიტომაც უფრო მისანდონიც, ერთსა და იმავე დროს თან მეკობრებიც და მთავარი მეკობრებიც იყვნენ²³.

თუმცა ყოფაცხოვრების წესმა მონღოლნი ერთმანეთისგან შორიშორს ყოფნას მიაჩნია და მათთვის შეეგუფუღლი, სოფლურ-ქალაქური ცხოვრება აუტანელი იყო, მაინც, ამისდა მიუხედავად, მონღოლები ძველადაც მთლად დაქსაქსულები არ იყვნენ, არამედ სხვადასხვა საგვარეულოებსა და ტომებს შორის კავშირი არსებობდა.

გვარების კავშირს, თემს, თავისი მთლიანობისა და საერთო აზრის გამომხატველად სათემო სათათბირო შეკრებილობა ჰქონდა, რომელსაც მონღოლურად ხურულტამ, ანუ ყურულტამ ეწოდებოდა. იქ საგვარეულოების უფროსებიც, წარჩინებული პირებიცა და სხვა გავლენიანი მოყმენიც-კი იყრიდნენ ხოლმე თავს. ამნაირ თათბირზე სხვათა შორის თემის ლაშქარ-ნადირობის მეთაურსა და მომწყობსაც ირჩევდნენ ხოლმე, რომელსაც ხაანი ეწოდებოდა. ასეთ თათბირის გადანყვეტილებას ყოველთვის სავალდებულო ძალა არ ჰქონდა, მაგრამ, როცა დადგენილება თანხმობრივი იყო, მისი განხორციელებაც ადვილდებოდა, მაგრამ, თუ მონინალმდეგენი აღმოჩნდებოდნენ, მაშინ საქმეს მხოლოდ იძულება და სამხედრო ძალა სწყვეტდა. ასე იყო თავითგანვე და ასევე იყო შემდეგშიც, ჩინგიზ-ხანისაგან თავისი დიდი საბრძანებლის შექმნის მერმეც. მაგრამ, თუმცა ამ ხანაშიც ახალი ყაანის ასაყვანად ყურულტამს ყოველთვის მართავდნენ ხოლმე, მხოლოდ გასაყვანებლად განკუთვნილის ბედი ყურულტამს მონაწილეთა სურვილზე-კი, არა. არამედ მთლიანად ძლიერ მომხრეთა ჯგუფზე იყო უკვე დამოკიდებული, ამასთანავე საკითხი ყურულტამმდე სწყდებოდა, ყურულტამს-კი უფრო გარეგნული, საზეიმო მნიშვნელობა-ლა რჩებოდა, როდესაც შეკრებილთ უნდა უკვე მოგვარებული „არჩევანი“-სათვის ვითომც-და დასტური მიეცათ. ისინი მხოლოდ ხალიჩაზე დასმული ახალი ყაანის სხვებთან ერთად რამდენჯერმე ჰაერში აწეა-მილოცვით-ლა უნდა დაკმაყოფილებულიყვნენ.

3. ჩინგიზ-ხანისაგან შექმნილი მონღოლთა ახალი ორგანიზაცია

მართალია, როგორც აღნიშნული იყო, ძველად ხაანებს, ე. ი. თემის ლაშქარ-ნადირობის წინამძღოლებსა და მეთაურებს, ყურულტად ირჩევდა, მაგრამ მათი ძალა იმდენად ამ არჩევანზე არ იყო დამყარებული, რამდენადაც მათ პირად გამჭრიახობასა და ხერხზე. ასევე პირადი პოლიტიკური მართველობის ნიჭითა და ორგანიზაციის უნარით მოახერხა ჩინგიზ-ხანმა თავისი ხელისუფლების განმტკიცება და უზარმაზარი საბრძანებლის შექმნაც.

რასაკვირველია, მეკობრობა-ნაგარდს მიჩვეული და მუდმივი მომთაბარეობითი მესაქონლეობის მეურნეობით კმაყოფილნი მონღოლთა ტომები ყოველთვის იმ პირის მომხრე აღმოჩნდებოდნენ, ვინც მეკობრობასა და ლაშქარ-ნადირობაში უფრო მარჯვე გამოდგებოდა, და რომელიც თავისი გამარჯვებით მათ მრავალრიცხოვანს ტყვესა და ნადავლს ჩაუვდებდა ხელში. ამ შემთხვევაში ხაანისა და ყაანის მომხრე ნოქრებსა და მათ მბრძანებელ-წინამძღოლს ერთიდაიგივე მიზნები ჰქონდათ, ერთიდაიგივე სანატრელი და იდეალები. ამიტომაც ნოქრები ისევე ცდილობდნენ მეთაურის გამარჯვებისათვის ყოველნაირად შეეწყოთ ხელი, როგორც ის თითონ იყო მოწადინებული. საუკეთესო ნადავლსა და ტყვესაც ისინი, რასაკვირველია, წინამძღოლს მთავრად მიჰმარებდნენ, რათგან კარგად იცოდნენ, რომ იგივე მეთაური მათაც უხვად დაასაჩუქრებდა და ამ ნატყვენავ-ნადავლითგან თითონაც ბევრი რამ კარგი ერგებოდათ. მონღოლური სალაშქრო ზნეჩვეულებით ხომ სამხედრო მოქმედების დროს მოწინააღმდეგის ხელში ჩაგდებული მთელი ქონება და ტყვეები, წინამძღოლისათვის განკუთვნილი ხვედრის გამოყოფის შემდეგ, მონაწილე მოლაშქრეთა შორის თანასწორად უნდა ყოფილიყო გაყოფილი.

მე-13 ს. მონღოლური ეპიკური ისტორიის ცნობით, თვით ჩინგიზ-ხანსაც თავისი მოვალეობა მონღოლ თანამემამულე და თანამებრძოლთა წინაშე ასევე ესმოდა: მე ვფიქრობდიო, ამბობს იგი, რომ რაკი მეფე ვარ და მრავალ ქვეყნებისათვის ლაშქრის წინამძღოლად ვიქეცი, მომხრეებისადმი მოვალეობაც მქონდა და ცხენის ჯოგი, ცხვრის ფარები, ურმებიც ბევრი ჩამვარდნია ხელში, ცოლები და ბიჭები, ხალხიც ტყვედ მრგებია, ყველა ეს თქვენთვისვე მომიცია. გამართულ ჯერგისა და ნადირობის დროსაც ნადირი თქვენსკენ გამომიდევნია დასახოცადაო²⁴.

დაპყრობილი ქვეყნებისა და მოსახლეობისადმი ჩინგიზ-ხანის დამოკიდებულების გასათვალისწინებლად ყურადღების ღირსია ის, რაც მან თავის მახლობელ თანამებრძოლებს, ბოორჩისა და მუხალის, მონღოლური მატთანეს ცნობით, განძეულობით უხვად დასაჩუქრების შემდეგ უფხრა: მე ჯერ გინის ხალხი (ჩრდილო ჩინეთში მოპინადრე იყო) თქვენთვის არ გამინაწილებია, ეხლა-კი ორმა გინის მფლობელის გვაროვნობის შთამომავლობა ერთმანეთში თანასწორად გაიყავით: მისი კარგი ჭაბუკები მემომ-

ინოვებად დაიყენეთ, მათი ლამაზი ქალწულები კი თქვენი ცოლების მოახლებებად გახადეთო²⁵.

რასაკვირველია, ასეთი გამორჩენის მოიმედეთ ჩინგიზ-ხანის მომხრეებსაც მისთვის შეეძლოთ გულწრფელად ეთქვათ ის, რაც იმავე მონღოლურს ეპიკურ ისტორიას მათგან ჩინგიზ-ხანის გაყაანების წინ წარმოთქმულ ფიცად აქვს მოყვანილი: „ჩვენ შენი გაყაანება გვინდა. როდესაც შენ ყაანი იქნები, მრავალრიცხოვან მტრებთან ბრძოლის დროს მონინავეობას ვიკისრებთ, ხოლო თუ მტრის მშვენიერ ქალწულებსა და ცოლებს, საუკეთესო, ცხენებსაც ხელში ჩავიგდებთ, შენ დაგითმობთ“-ო.

მეტად დამახასიათებელია თვით ჩინგიზ-ხანის ხორჩისათვის შემდეგი ნათქვამიც იმ დროს, რომელსაც მას ნოინის თანამდებობას აძლევდა: „ჩემს ჭაბუკობაში შენ წინასწარმეტყველური სიტყვა სთქვი ჩემს შესახებ, ჩემი მოღვაწეობის მონაწილე და ამხანაგი იყავი. ამიტომაც უფლებას გაძლევ დამორჩილებულ ხალხთა შორის 30 მშვენიერი ცოლი და ქალწული აირჩიო“-ო²⁶.

ყველა ზემომოყვანილითგანაც ნათლად ჩანს, თუ რა შეადგენდა მონღოლთა ოცნებასა და იდეალს: ველური მეკობრე ადამიანისა და ტომის აზროვნება, ყაჩაღური სულისკვეთებისა და მარტივი ცხოველური მოთხოვნილების დაკმაყოფილება. გამარჯვებული მონღოლის მსჯელობით დამარცხებული მონინააღმდეგე მთელი თავისი ნათესაობითა და ქონებით, საგნის მსგავსად, მისი განუსაზღვრელი საკუთრება იყო: მტრის ლამაზი ქალიშვილები და ცოლები, თუ მოისურვებდა მისი პირუტყული ჟინის მსხვერპლად უნდა გამხდარიყვნენ, მთელი მისი ქონებაც მას უნდა პრგებოდა. სხვა მიზანი მას არ ჰქონდა და ამიტომაცაა, რომ მონღოლთა მეთაურისათვის საქებურად ითვლებოდა, როცა ამბობდნენ: ცოლები, მსახურნი, ჯოგები და ფარები მას უთვალავი ჰყავსო.

ცხადია, რომ, როგორც მეთაური მსჯელობდა, ისეთივე უნდა ყოფილიყვნენ მისი უახლოესი თანამებრძოლნი და სარდლებიც. ცნობილია, რომ ჩინგიზ-ხანს ოთხი გამორჩენილი მხედართ-მთავარი ჰყავდა: ჯებე, ყუბილა, ჯელმე და სუბეა, ანუ სუბუდამ (ასე ეძახდნენ ქართველები). მონღოლურ ეპიკურ ისტორიაში მოთხრობილია, რომ, როდესაც ჩინგიზ-ხანის მომხრეს ჯამუხას ამ ოთხი სარდლის შესახებ შეეკითხნენ, ვინ არიანო, მან ასე უპასუხაო: ესენი ჩემი, ტემუჩუენის (ე. ი. ჩინგის-ხანის) ადამიანის ხორციტ გამოკვებილი ოთხი ქოფაკია, მან ისინი რკინის ჯაჭვით დააბა. ამ ქოფაკებს სპილენძის შუბლი, ბასრი (გამოკვეთილი) კბილები, სადგისებრი ენა და რკინის გული აქვთ. მათრახის მაგიერ, მოხრილი ხმლები უჭირავთ, დილის ნამსა სვამენ და ქარს მიჰყვებიან. ბრძოლაში ადამიანის ხორცის შთანთქმას არიან მიჩვეულნი. ეხლა ისინი უკვე აშვებულები არიან და სიხარულისაგან ნერწყვი სდით. ეს ოთხი ნაგაზი ჯებე, ყუბილა, ჯელმე და საბუდამ არიანო.

ასეთი შედარება მარტო იმ ჯმუხას-კი არ მოსვლია აზრად, არამედ,

იმავე წყაროს ცნობით, თვით ჩინგიზ-ხანსაც თავის ამ ოთხი სარდლისათვის ამაზე უკეთესი, საპატიო და უფრო შესაფერისი, შედარება ვერ მოუძებნია. ერთხელ ჩინგიზმა ყუბილას უთხრაო: შენ ქედფიცხელნი და ურჩნი დაგიმორჩილებია. შენ, ჯელმე, ჯებე და სუბუდად ოთხი მრისხანე ქოფაკებივით მყავხართო. სადაც-კი არ გამიგზავნიხართ, მაგარი ქვები დაგიმსხვრევიათ, კლდეები დაგიორგუნავთ, წყლის მიმდინარეობა შეგჩერებიათ. ამიტომაც ნაბრძანები მქონდა ბრძოლის დროს ყოველთვის ყოფილიყავითო²⁷.

მონღოლთა არამცთუ საშუალო დონის ადამიანის, არამედ თვით მათი უდიდესი მეთაურის და ორგანიზატორის კულტურულ იდეალების გასათვალისწინებლად ასევე ფრიად დამახასიათებელია „ბილიკ“-ში დაცული და ჩინგიზ-ხანისავე ნათქვამად მიჩნეული დებულება: „ჩვენ სანადიროდ მივემგზავრებით და მთის ირმებს ბლომად ვხოცავთ, ჩვენ სალაშქროდ მივდივართ და მტრებს ბლომად ვხოცავთ“²⁸.

კარგი სმა-ჭამა, ლხინი მომთაბარეობის სიამოვნება და ომში ადამიანის სისხლის ღვრის წყურვილი, სანადირო გასართობის მსგავსად! ეს იყო მთელი ის ავლადიდება, რომლითაც ჩინგიზ-ხანი და მისი თანამებრძოლი მონღოლები მოველინენ მაშინდელ კულტურულ ქვეყნებს!

ჩინგიზ-ხანმა, როგორც სარდალმა და ორგანიზატორმა, არაჩვეულებრივი ნიჭი გამოიჩინა. მან კარგად შეიგნო მონღოლთა ასეთი სულისკვეთება და მარჯვედ გამოიყენა იგი. მან ჯარის ორგანიზაციის ახალი წესი შემოიღო და, გვაროვნობათა მიხედვით დანაწილების წინანდელ ჩვეულებას, აღრიცხვაზე დამყარებული წესი დაუპირისპირა. მთელი მოსახლეობა ათეულებად, ასეულებად, ათასეულებად და ათიათასეულებად დაჰყო. ასეთი დანაწილება იმაზე იყო დამყარებული, რომ თითოეული ამ ერთეულთაგანი ვალდებული იყო მოთხოვნისამებრ 10, 100, 1 000, 10 000 მოლაშქრე გამოეყვანა. ყოველ ამ ერთეულს თავისი უფროსი ჰყავდა: ათისთავი, ასისთავი, ათასისთავი და ათიათასისთავი. ათისთავს გარდა, ყველა დანარჩენ ამ თანამდებობის პირთა ხელისუფლება მემკვიდრეობითი იყო და მათ საერთო სახელად შემოღებული იქნა ნოდონი, ან იგივე ნოინი, ტერმინი, თუმცა ჩინური იყო, მაგრამ უკვე დიდი ხანია მონღოლებს შეთვისებული ჰქონდათ.

ასეულებად, ათასეულებად და ბევრეულებად, ანუ ათიათასეულებად (დუჰან-ებად) გაყოფის დროს, ზოგჯერ ამისთვის მიკუთვნებულ საგვარეულოთა რიცხვი იმდენი მოლაშქრის გამოსაყვანად საკმარისი არ აღმოჩნდა, რამდენიც დაწესებული იყო, ამიტომ ჩინგიზ-ხანმა დანაკლისის შესავსებად მათ სხვადასხვა საგვარეულოთა ნაწილები მიუმატა²⁹. ამ საშუალებას, შეუძლებელია, რომ მონღოლთა ისედაც შერყეული საგვარეულო წესწყობილებისათვის საფუძელის ქვაკუთხედი არ გამოეცალა და მისი რღვევა არ დაეჩქარებინა. ეს ჩინგიზ-ხანისათვისაც და მისგან შექმნილი საბრძანებლისთვისაც ფრიად ხელსაყრელი იყო, რათგან, ძველი გვაროვნული

ნესნყობილების მაგიერ, უკვე სამხედრო ორგანიზაცია შეიქმნა, რომელიც მთლიანად მისგან იყო დამოკიდებული და მისი ხელში შემყურე უნდა გამხდარიყო.

ამას გარდა, ჩინგიზ-ხანმა შექმნა თავისთვის დღისა და ღამის მცველების ცალკე რაზმი. თავდაპირველად დღის მცველთა რიცხვი 70-ს არ აღემატებოდა, ღამის მცველნიც 80 იყო მხოლოდ, მაგრამ შემდეგში, როდესაც მან საყაანო დააარსა, ღამის მცველთა რიცხვი 10.000-მდე გაადიდა. ამ მცველებს მონღოლურად, ქეშიკები ეწოდებოდათ. ქეშიკებად მონინავე წრიტგან ირჩევდნენ მხოლოდ თვალადს, ტანადსა, მარჯვე მოლაშქრეს და, რასაკვირველია, უაღრესად სანდოსა და ერთგულს. მათ იმდენად დიდი უფლება ჰქონდათ მინიჭებული, რომ შეეძლოთ განუსჯელად მოეკლათ ყველა, ვისაც-კი ღამით თავის მბრძანებლის სადგომის მახლობლად შეამჩნევდნენ.

რაკი მეთაურს, მონღოლური ძველი წესის თანახმად, თავის მსახურ-ნოქრები, თავშესაფარს გარდა, უნდა ჭამა-სმით, შესამოსითა და იარაღითაც უზრუნველყო, ამიტომ მეთაურს მათთვის, ან ყველაფერი თითონ უნდა მიეცა, ან და რაიმე გზით საშუალება გამოენახა, რომ თავიანთი თავიც დაეკმაყოფილებინათ და პატრონის სამსახურისათვისაც შესაფერისად გამოწყობილ-შეიარაღებულნი ყოფილიყვნენ. ხოლო, რაკი ველად თაისუფალ ცხოვრებას მიჩვეულნი მონღოლი, თუ გაჭირვება არ დაატანდა ძალას, მსახურად ნებაყოფლობით არ წავიდოდა, ამიტომ ეს მსახური, ნოქრები, მაღიანი ხალხი იყო და ყოველი ნაევარდი მათთვის გამორჩენის თვალსაზრისით სასურველსა და კარგ საქმეს წარმოადგენდა. ამრიგად, მეთაურიცა და მისი თანამოლაშქრენიც მეკობრეთა ოცნებით იყვნენ გამსაჭვალულნი, რათგან მათთვის უხვი საშოვრის მოპოვება ამ გზით იყო უფრო ადვილი.

უეჭველია, ზემოაღნიშნულით ისინი შესაძლებელია მხოლოდ პირველ ხანებში დაეკმაყოფილებულიყვნენ, მერმე-კი, როდესაც მონღოლებს უკვე მრავალი ქვეყანა ჩაუფარდათ ხელში და ახალ-ახალი ლაშქრობის მოწყობა ისეთ ადვილ საქმედ აღარ იქცა, როგორც წინათ იყო, მონღოლ დამპყრობელთა მაღიანობის დაცხრომისათვისაც სხვა წყარო უნდა ყოფილიყო აღმოჩენილი. შემოსავლის ასეთ წყაროდ დაპყრობილი ქვეყნების საპატრონოდ და საქმელად გაცემა გამოდგა.

ჩინგიზ-ხანი დაპყრობილ დამორჩილებული ტომებისა და ქვეყნების მმართველად თავის ისეთ ერთგულ თანამებრძოლებს ნიშნავდა, რომელთა მამაცობა და ნიჭი მას უკვე კარგად ჰქონდა გამოცდილი და რომელნიც მისი გულწრფელნი მიმდევარნი იყვნენ. ჩინგიზ-ხანის ბრძნულ გამონათქვამთა კრებულში სხვათა შორის მისი შემდეგი დებულებაა მოყვანილი: დუმანის (ე. ი. 10 000), ათასეულისა და ასეულის ბეგებს, რომელნიც წლის დამდეგსა და დამლევს ჩვენი აზრის მოსასმენად მოდიან ხოლმე, ჯარის უფროსობა შეუძლიანთ, ხოლო ვინც თავის ხარგაში ზის და ჩვენ აზრს ყურს არ უგ-

დებს, ასეთ პირებს უფროსობა შეჰშენითო.³⁰

ამრიგად, ხელისუფლების მიღებისათვის ყაანის უცილობელი მიმდევრობა იყო საჭირო. ერთ-ერთ პირის ათიათასის უფროსად დანიშნის დროს, ჩინგიზ-ხანისაგან ნათქვამის მსაგავსად, მას უნდა თავისი მბრძანებლის საკეთილდღეოდ ღამით გამწარებული მგლის თვისება გამოეჩინა, დღისით შავი ყორანივით ყოფილიყო³¹. ამნაირად, დაპყრობილი ქვეყნებისა და ხალხის მართვა-გამგეობა ყაანის ნათესაობას, ბატონიშვილებსა და მის ერთგულ თანამებრძოლებს ჩაუვარდათ ხელში.

ტომებისა და ქვეყნის მმართველად დანიშნულს უფლისწულებსა და უდიდეს ნოინებს თავიანთს საგამგეოში განუსაზღვრელი უფლება ჰქონდათ მინიჭებული: ბრალდებულის ბედილბალი და დამნაშავედ მიჩნეულის სიკვდილ-სიცოცხლე მთლიანად მათ ხელში იყო.

ჯუვეინის ცნობით, ყველა დიდი და მცირე ნოინი, ისევე როგორც დანარჩენი მონღოლებიც, გარკვეულ ულუსებთანა და მათ ხელისუფლებთან იყვნენ მიმაგრებულნი. არც ერთს მათგანს უფლება არ ჰქონდა თითონ, ნებადაურთველად, სხვა ნოინთან გადასულიყო და მას დაჰკავშირობოდა. ასეთი თვითნებური გადასვლა იმდენად მძიმე დანაშაულად ითვლებოდა, რომ ასეთ პირებს სიკვდილითაც-კი სჯიდნენ³².

ჩინგიზ-ხანმა კარგად იცოდა თავისი უახლოესი თანამშრომლების მრისხანე და თავშეუკავებელი ხასიათი და ამიტომ ის თავის შვილებს ურჩევდა მცირე ნოინებისა და ბეკებისადმი დასჯის დროს სიფრთხილე და აუჩქარებლობა გამოეჩინათ. ის უფლისწულებს, თავისსავე შვილებს, არიგებდა: ეს ბეგები თქვენთვის მომიცია, მაგრამ, შვილნო ჩემნო, თქვენ ჯეელები ხართ, მათ კი ცხოვრების უკვე დიდი გზა აქვთ განვლილი. თუ რომელიმე მათგანი რამეს დააშავებს, მხოლოდ თქვენ სურვილს ნუ აჰყვებით და ნუ მოჰკლავთ, არამედ ჯერ შემეკითხეთ, შემდეგ ერთმანეთშიც მოითათბირეთ და მაშინ, ვისაც სასჯელის ღირსად სცნობთ, დასაჯეთო. ჩინგიზ-ხანი უფროს-უმცროს მოხელეებისადმი ღმობიერების მსგავსად გონიერების გამოჩენასაც-კი ურჩევდა: რაკი უფროსი ბეგები გულით მსახურებენ, ამიტომ, თუ რამეს დააშავებენ, მათი ბრალი საჯაროდ გამოარკვიეთ, რომ ამ საქმის გამო გულში ჯავრი არ ჩაჰყვეთ და ამასთანვე დარწმუნდნენ კიდეც, რომ, რაც მათ გადახდებათ, მრისხანებისა და უგუნურების გამო-კი არ დაემართებათ, არამედ მხოლოდ მათივე დანაშაულების შედეგად. მაგრამ მონღოლთა ყაანის უფლისწულებისა და დიდი ხელისუფლების მოქმედება რომ ასეთი გონიერების მაგიერ ხშირად სწორედ მრისხანებითა და თავშეუკავებლობით არ ყოფილიყო ნაკარნახევი, ცხადია, ჩინგიზ-ხანს თავისი შვილების ამნაირად დარიგება არ დასჭირდებოდა.

თვით მონღოლთა უზარმაზარი საბრძანებლის დამაარსებელსაც მრისხანების არა-ერთი მაგალითი მიუცია სხვებისათვის. თვით მისივე მსჯელობით, ერთი ადამიანის დანაშაულებისათვის ყველა მის მახლობლებ-

საც უნდა ეგოთ პასუხი. ჩინგიზ-ხანის ბრძნულს გამონათქვამებში სწორედ ასეც არის აღნიშნული: ყოველ ბეგს, ე. ი. ხელისუფალს, რომელიც თავისი საგამგეოს საქმეებს ვერ გაუძღვება, თავის ცოლშვილითურთ პასუხისმგებლად ვთვლით და მის მაგიერ ვისმე სხვას ამოვირჩევთ³³. ამრიგად დანაშაულებისათვის, პირადი პასუხისმგებლობის მაგიერ, აქ ოჯახობრივი პასუხისმგებლობაა წესად მიღებული, ე. ი. ისეთი იურიდიული აზროვნობა, რომელიც გვაროვნულ პასუხისმგებლობის წესისაგან მხოლოდ ოდნავ განსხვავდება. შურისძიებისა და შიშის ზარის ჩანერგვის მეტი აქ არაფერია მოკარნახედ საგულისხმებელი. ესეც-კია, რომ უამისოდ ველურ თავისუფლებას მოკარნახედ საგულისხმებელი. ესეც-კია, რომ უამისოდ ველურ თავისუფლებას მიჩვეული მონღოლების თვითნებობის ალაგმვა და მოვალეობის წესიერი ასრულების აუცილებლობის შეგნების ჩანერგვა ალბათ სხვა საშუალებით ვერც მოხერხდებოდა.

რაკი მონღოლები შემდეგშიც მომთაბარეობითი მესაქონლეობის მიმდევარნი დარჩნენ, ამიტომ მათი არსებობის საკითხს, დიდი საბრძანებლის შექმნის შემდეგაც, საქონლისათვის საჭირო საძოვრები წარმოადგენდა. თავდაპირველად გარკვეული ფართობის საძოვარი მთლიანად გვარს ეკუთვნოდა, შემდეგ მეთაურისა და სულ ბოლოს ყაანის, უფლისწულებისა და დიდი ხელისუფალი ნოინების განკარგულებაში გადავიდა: ისინი ანაწილებდნენ საძოვრებს და საზღვრავდნენ მათ ფართობსა. მათ ნებადაურთველად არავის უფლება არ ჰქონდა ადგილი მოენაცვლებინა სხვაგან სადმე წასულიყო. მათზევე იყო დამოკიდებული, თუ საგამგეოს რომელ მოხელეს სად უნდა ჰქონოდა სადგომი³⁴.

საძოვრებად განკუთვნილ ფართობს გარეშე, მონღოლთა ყაანსა და მის დიდ ხელისუფლებს ცალკე ნაკვეთებიც ჰქონდათ ნაკრძალად, ყორულად, გამოყოფილი, სახელდობრ სხვადასხვა სიდიდის ფართობი საჯერგო ნადირობისათვის და ხანის საგვარეულოს სასაფლაოდ.

თუმცა საქონელი მონღოლთა ყოველი საგვარეულოსა და ოჯახის საკუთრებას წარმოადგენდა, მაგრამ მას შემდგომ, რაც საძოვრების განაწილების უფლება ჯერ მეთაურებმა, ხოლო მერმე ყაანმა და მისმა მოხელეებმა ჩაიგდეს ხელში და პატრონყმობაც დამყარდა, მონღოლებს მოვალეობაცა და გადასახადებიც გაუჩნდათ, მათი გამოღებაც მოუხდათ. ცხადია, რომ სხვადასხვა ახლად გაჩენილი ეს მოვალეობა უნდა მონღოლთა ყოფაცხოვრებასა და მეურნეობასთან ყოფილიყო დაკავშირებული. ხოლო, რაკი მათი ყოფაცხოვრება და მეურნეობა მესაქონლეობასა და ლაშქრობა-ნადირობაზე იყო დამყარებული, ამიტომაც მათი გამოსაღებელიც მესაქონლეობას უნდა დასწოლოდა ტვირთად, ბეგარად-კი ჯერგის ნადირობისა და ლაშქრობისათვის საჭირო რაოდენობით შეიარაღებული ხალხის გამოყვანა იქცა.

მესაქონლეობაზე გამოსაღებლად დასაკლავი საქონლის გამოყვანა და საწველად გაცემა დანესდა. ჩინგიზ-ხანის დროსვე უკვე საკმაოდ ბევრი

გადასახადები ჩანს, მაგრამ *ჯუჯეინის* მათი მხოლოდ სახელები მოეპოვე-
ბა, რაობა და სიდიდე-კი განსაზღვრული არ არის. მე-13 ს. მონღოლური
მატიანითა და ჩინური ცნობით, ჩინგიზის მემკვიდრის *ოგედე-ხანის* დროს
საგადასახადო სისტემის მოწესრიგება დაიწყო და გადანყდა, რომ რქოსან
სხვილფეხა ნადირისა და წვრილფეხა ფარის 100 სულ საქონელზე თითო
საქონელი უნდა მოეცათ, ხოლო ცხენის ჯოგის 100 ცხენზე ერთი ფაშატი³⁵.
ნამდვილად-კი ამაზე გაცილებით უფრო მეტი გადასახადები არსებობდა.
რის შესახებაც შემდეგ გვექნება საგანგებოდ საუბარი.

საერთოდ უნდა გათვალისწინებული იყოს, რომ დაწესებული გა-
დასახადების მოკრების დროს მოხელეთა ისეთი თვითნებობა და ძალმომ-
რეობა სუფევდა, რომ, დას. ევროპითგან მონღოლეთში მე-13 ს. ნამყოფი
დამკვირვებლების ცნობით, მონღოლთა ყაანს და მის დიდ ხელისუფლებს
ყველაფრის ნაღება და წართმევა შეეძლოთ, რაც-კი მოეწონებოდათ და
რამდენიც კი მოჰსურდებოდათ. მდგომარეობის ასეთი დახასიათების სის-
წორე იმ გარემოებითაც მტკიცდება, რომ მონღოლთა ხანის სპარსელი ის-
ტორიკოსების *ჯუჯეინისა* და *რაშიდ-ედ-დინის* თხზულებებშიც გადასახა-
დების აკრების დროს ბატონიშვილებისა და მოხელეებისაგან ჩანადენს
ასეთ უწესობაზე ბევრგან არის ჩივილი.

4. მონღოლთა კულტურული დონე და ამაზე დამოკიდებული მათი საბრძანებლის ბედილბალი

ჩინგიზ-ხანისაგან შექმნილი მონღოლთა საბრძანებლის საბოლოო
ბედილბლის გასაგებად ერთი საყურადღებო გარემოებაა აღსანიშნავი:
იმისდა მიუხედავად, რომ ჩინგიზ-ხანმა უშველებელი საყაანო დააარ-
სა, რომელსაც საგვარეულოსთან, რა თქმა უნდა, შეუძლებელია რაიმე
საერთო ჰქონოდა და თითონ მანაც პირადად თავის თანამემამულეე-
ბის გვაროვნული წესწყობილების რღვევას თავისი ზემოაღმართული
მოქმედებით ხელი შეუწყო, მაინც გვაროვნული მსოფლმხედველობა
მასაც, ეტყობა, იმდენად ჰქონდა ძვალრბილში გამჯდარი, რომ ახლად
დაარსებული თავისი საბრძანებელი თავის შვილებს კერძო საგვარეუ-
ლო საკუთრების მსგავსად გაუყო და თავის მახლობელ თანამებრძოლ-
თაც უწყალობა. საყაანო ამრიგად მას ყაანის საგვარეულო საკუთრე-
ბად ჰქონდა მიჩნეული და ისე გამოდიოდა, თითქოს მის საგვარეულოს
ყოველ წევრს, ბატონიშვილს, ამ სამფლობელოს რომელიმე ნაწილის
თავისთვის საუფლისწულოდ მიღების უფლება ჰქონოდა³⁶. მართალია,
ასეთი საუფლისწულოების მკვიდრი მოსახლეობა თავდაპირველად
ყაანს ექვემდებარებოდა და ამ მოსახლეობისათვის მას საგანგებოდ
მიჩენილი მოხელეები, დარულანი, ჰყავდა, უფლისწულებს-კი მხოლოდ
მათგან აღებული გადასახადები ერგებოდათ (ამ გადასახადების აკრების

უფლება თითონ მაინც არ ჰქონდათ), მაგრამ ასეთი ვითარებაც მხოლოდ პირველ ხანებში იყო, შემდეგ-კი თანდათანობით საუფლისწულოს მთელი მოსახლეობა გამგე უფლისწულთა ხელში გადავიდა და მათი დამოკიდებულებაც ყაანისაგან ფორმალური გახდა.

მონღოლთაგან დაპყრობილი კულტურული სახელმწიფოების სხვადასხვა ნაწილების ყაანებისაგან საუფლისწულოდ და საპატრონუმოდ გაცემა რომ დაიწყო, ამ სახელმწიფოების მოსახლეობას მარტო ესა თუ ის უფლისწული, ან და ნოინი-კი არ დააწვა კისერზე, არამედ მთელი მისი ურდო ან და ტომი და საგვარეულოც, რომელნიც მას თან სდევდნენ და რომელთაც ისინი, ვითარცა დამპყრობელ ძალას, ეყრდნობოდნენ. ხოლო, რაკი მონღოლებიც, როგორც უკვე ვიცით, თავიანთი ცოლშვილებითა და მთელი ჯოგ-ნახირ-ფარებითურთ მიდიოდნენ ყველგან, ამიტომ მათი სადმე დაბინავება ახალი ხალხის გადასახლება და ჩასახლებას უდრიდა. ამ მონღოლებს ზამთარ-ზაფხულისათვის სადგომ-საძოვრებიც ხომ სჭირდებოდათ, ამიტომ, ცხადია, რომ სადაც ისინი თავიანთთვის ფართობს აირჩევდნენ, ადგილობრივ მკვიდრ მოსახლეობას იქ აღარც ედგომებოდა და იმ ადგილებს იგი ვერც საძოვრად-ღა გამოიყენებდა. ამრიგად დაპყრობილი ქვეყნების მკვიდრ მცხოვრებთ დაპყრობილთა მარტო მოხელეებისა-კი არა, არამედ მონღოლთა მთელი ტომების დედაბუდიანად და საქონლიანად შენახვის ტვირთიც აწევბოდათ.

ჩინგიზ-ხანს კარგად ჰქონდა შეგნებული ვაჭრობა-მრეწველობის დიდი მნიშვნელობა. ამიტომ პირადად ისიცა და მისი მომდევნო მონღოლთა ყაენებიც ცდილობდნენ ვაჭრებისა და ხელოსნებისათვის თითქოს ხელშემწყობი პირობები შეექმნათ. მათ ჰსურდათ, რომ ვაჭრობასა და ხელოსნობას თვით მონღოლთა შორისაც ფეხი მოეკიდა და მისი ცოდნა გავრცელებულიყო.

რაკი მონღოლთ, მათი განვითარების დაბალი კულტურული დონის გამო, ვაჭრები სრულებით არ ჰყავდათ, ხოლო ხელოსნები ცოტანი და მხოლოდ ვინროდ შემოფარგლული სამეურნეო საჭიროების დასაკმაყოფილებლად გამოსადეგნი მოეპოვებოდათ, დიდი კულტურული ერების ყოფაცხოვრების დანახვამ-კი მათ ხელოსნობის მთელი მნიშვნელობა მწვავედ აგრძნობინა, ამიტომ, ამისათვის შესაფერისი საკუთარი პირების ნაკლებობასა და უქონლობის შევსება, მათ ისევე სცადეს, როგორც არაერთხელ წინათ და სხვა ქვეყნების დამპყრობელთ უცდიათ: კულტურულად დაწინაურებული და კარგად განსწავლული ხელოსნების მყალი დაპყრობელი ქვეყნებიდან მონღოლებმა ხელოსნები აპყარეს და თავიანთ სურვილისამებრ არჩეულს ადგილზე დაასახლეს. მათ ეგონათ, რომ ამნაირად იქ მონღოლებს შორისაც ხელოსნობის ეს დარგები და მაღალხარისხოვანი ცოდნა გაჩნდებოდა³⁷. გამართლდა თუ არა, მონღოლთა ეს ოცნება, ამაზე შემდეგ, თავის ადგილას, გვექნება საუბარი, ამჟამად-კი ჩვენთვის უფრო ის გავლენა საყურადღებო, რომელიც მონღოლთაგან დაპყრობილი კულტურული

ქვეყნების წარმატებაზე მათი ყაანების ზემოაღნიშნულს პოლიტიკას უნდა მოეხდინა. ცხადია, რომ ასეთი საშუალებას ადგილობრივი წარმოება-ხელოსნობისათვის დიდი ზიანი უნდა მიეყენებინა და, უეჭველია, მათ დაქვეითებისათვის ხელი უნდა შეეწყოს.

დამწერლობა მონღოლებს მხოლოდ ფართო დამპყრობლობითს პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოსვლის ხანაში გაუჩნდათ. მონღოლური ანბანი უილურთაგან არის შეთვისებული და უილურნივე იყვნენ მათი მასწავლებელნი და პირველი მდივანმწიგნობრები. თვით ჩინგიზ-ხანი წერაკითხვის უცოდინარი იყო, მაგრამ მისი მნიშვნელობა კარგად ესმოდა და ყოველნაირად ცდილობდა, რომ თავის უფლისწულებისა და თანამეტომეთათვის წერაკითხვა და განათლება შეესწავლებინებინა. მისი ყოველივე ცდა მხოლოდ ამაო გამოდგა: მონღოლთაგან არც ბატონიშვილებსა და არც სხვას ვისმე ამისათვის გულმოდგინეობა და მოთმინება არ გამოუჩენია – განათლება მაღალ წრეებშიცა და ხალხშიც ნელი ნაბიჯითა და სუსტად ვრცელდებოდა. თუმცა მონღოლებმა მეზობელთგან ზოგი რამე შეითვისეს, მეტადრე უილურებისა და ჩინელებისაგან, რომელთაც ძველ დროითგანვე უკვე მაღალი კულტურა ჰქონდათ, მაგრამ მონღოლები თავიანთი ყოფაცხოვრების წესით იმდენად განსხვავდებოდნენ ჩინელებისაგან, რომ მათგან მხოლოდ ზოგიერთი რაიმეს შეთვისება შეეძლოთ გარეგნულად.

ვითარცა უბინადრო მომთაბარე მესაქონლე ხალხის შვილთ შეეფერება, მონღოლები სამოქალაქო მართვაგამგეობასა და სამოხელეო საქმიანობაშიც გამოუცდელნი იყვნენ, ამიტომ მონღოლთა ხელისუფლებს მათდამი დაკისრებული თანამდებობის ასასრულებლად მცოდნე პირები სჭირდებოდათ თანაშემწეებად. ასეთი მოხელეების მოძებნა-შერჩევა-კი მათ უილურთა, ნესტორიან ასურელებსა და ხაყარაზმ-ერან-არაბეთის მაჰმადიან იმ სოფედაგრებსა და მოხელეთა შორის შეეძლოთ, რომელთაც, ვითარცა მონღოლეთში ნამყოფებმა, მონღოლური იცოდნენ და თავიანთ ახალ ბატონებისათვის ამ მხრივაც გამოსადეგნი იყვნენ. მონღოლთ თავიანთ შორის დაპყრობილი ქვეყნების მოსახლეობის ენების მცოდნენი არ გააჩნდათ, ამიტომ მათ მოენე შუამავლებიც, თარჯიმანიც სჭირდებოდათ. ამ თარჯიმნებს დიდი ძალა ჩაუფარდათ ხელში და მათზე მაშინდელ დროში ბევრი იყო დამოკიდებული. რაკი მონღოლთა მაღალი თანამდებობის პირნი არც სამოქალაქო მართვაგამგეობაში იყვნენ გამოცდილნი და არც ენები იცოდნენ, რომ მათ ქვეშე მყოფი ხალხის ჭირვარამი და მიყენებული უსამართლობის უშუალოდ გაგება შესძლებოდათ, ამიტომ მათი მოქმედება თითქმის მთლიანად ამ მოენე მოხელეების პატიოსნება-სინდისიერებაზე იყო დამოკიდებული, რაც ამ ხანაში იშვიათი თვისება იყო.

შემდეგ უნდა ითქვას, რომ მონღოლთა საერთო ნაკლს მაგარი სასამელებისადმი თავშეუკავებელი მიდრეკილება შეადგენდა. მათ შორის ლოთობა ძალზე იყო გავრცელებული. ამ სენმა, მრავალცოლიანობასა და

სქესობრივ თავაშეებულებასთან ერთად, მათ მმართველ წრეს დიდი ზიანი მიაყენა და მათ ფიზიკურსა და სულიერ გადაგვარებას შეუწყო ხელი.

ყველა ზემონათქვამიდან ცხადი გახდებოდა, თუ რამდენად დიდი განსხვავება არსებობდა ძლევამოსილ მონღოლებსა და მაშინდელი მახლობელი აღმოსავლეთის დაპყრობილ ხალხებს შორის, როგორც სოციალური და სახელმწიფო წესნაწყოების, ისევე კულტურის განვითარების დონის მხრივ. უკინასკენელი ყველაფრით უფრო მაღლა იდგნენ.

5. ჩინგიზ-ხანისა და მონღოლთა გამარჯვება-ძლევამოსილების მიზეზები

ბუნებრივად იბადება საკითხი, მაშ როგორ მოხდა, რომ ასეთი უპირატესობისა და მიუხედავად, მონღოლებმა გაიმარჯვეს და ჩინგიზ-ხანმა ისეთი ვრცელი და გასაოცრად მრავალეროვნებიანი საბრძანებლის შექმნა შესძლო, რომლის მსგავსი არც მანამდე და არც შემდეგში ოდესმე ყოფილა?

ცხადია, არავის ფიქრად არ მოუვა, რომ მონღოლების ლაშქრობას ჩინგიზ-ხანის მეთაურობით მახლობელი აღმოსავლეთის კულტურის ისტორიაში ოდნავად მაინც ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობის რაიმე მსგავსი მნიშვნელობა მიაკუთვნოს, თუმცა-კი მათი ბატონობის კულტურული მნიშვნელობის აღმსარებელი მეცნიერი არა ერთი გამოჩენილა. ამგვარადვე მონღოლთა გამოჩენა საისტორიო ასპარეზზე არაბთა მსგავსი მოვლენისაგანაც ძირიანად განსხვავდება. ახლად გამაჰმადიანებულსა და გაერთიანებულ არაბებს, ყველგან, სადაც ისინი შედიოდნენ, თან ახალი სარწმუნოებრივი მოძღვრება მიჰქონდათ, რომლის გასავრცელებლად მათ ხშირად ქადაგებით დაჯერებაზე უფრო მეტად პირველ ხანებში ძალმომრეობა და ცეცხლი და მახვილი გამოუყენებიათ, ხოლო შემდეგში არა-პირდაპირი, პოლიტიკური და ფინანსიური საშუალებანი. მონღოლები კერპთაყვანისმცემელნი, შამანები, იყვნენ და თავიანთი სარწმუნოების სხვაგან გასავრცელებლად ოდნავაც თავი არ შეუწუხებიათ. არც ერთი ცნობა არ მოგვეპოვება, რომ ასეთი აზრი მათ ოდესმე მოსვლოდეთ. პირიქით, ისინი ყველა სხვა სარწმუნოებას შიშით, კრძალვითა და პატივისცემით ეპყრობოდნენ და არავინ მათი ბატონობის დროს ისეთ ხელსაყრელ პირობებში არ ყოფილა, როგორშიც ყველა აღსარების მღვდელმსახურნი იყვნენ. მონღოლთა ლაშქრობა უფრო ჰუნებისა და ვანდალების შემოსევას მიაგავდა: სამხედრო და სამეკობრო-დამპყრობლობით მიზნების გარდა, არც ჩინგიზ-ხანს და არც მის მემკვიდრე ყაანებს არაფერი იდეური ამოცანა გარეგნულადაც-კი არ დაუსახავთ.

მონღოლებს ისტორიის ფართო სარბიელზე ახლად გამოსული ხალხის სიცოცხლითა და ენერგიით სავსე ჭაბუკური ძალა ჰქონდათ. ეს ახ-

ალგაზრდული ენერგია და ლაშქრობა-ნადირობის დაუშრეტელი ხალისი ჩინგიზ-ხანმა მარჯვედ გამოიყენა და თავის შექმნილი იმ სამხედრო ორგანიზაციით, რომლის შესახებაც უკვე გვექონდა საუბარი, მთელი მონღოლეთი ნამდვილ სამხედრო ბანაკად აქცია. ამან მას საშუალება მისცა მთელი ხალხის ძალღონე ყოველ წუთს საჭიროებისამებრ დაუბრკოლებლივ გამოეყენებინა.

ასეთ პირობებში მონღოლთა მკვიდრი ბინადრობის უქონლობაც-კი ფრიად ხელსაყრელი გამოდგა, რათა ცხადია, რომ მთელი შემადგენლობითა და სარჩო-საბადებლით სწრაფი გადასვლ-გადმოსვლის ასეთი შესაძლებლობა მონღოლებს სხვებთან ბრძოლის დროს დიდ უპირატესობას ანიჭებდა: სამხედრო მოქმედების გამო მოყენებული ზარალის შევსებას ახალ-ახალი მოლაშქრეების გამოყვანით ისინი ადვილად ახერხებდნენ. მათ მკვიდრ ბინადრების წესის მიმდეკარ მონინაალმდეგეს-კი ამისათვის ბრძოლის ველზე ახალი ძალის გასანეკად დროც გაცილებით მეტი სჭირდებოდა და სახსრებიც.

ამის სანინაალმდეკოდ მახლობელ აღმოსავლეთში, მეტადრე ერანში, სრული დაქსაქსულობა სუფევდა: ათაბაგების ქიშპობა-მტრობა და უმნეობა იყო. არაბთა სახალიფოს ხომ დიდი ხანია უკვე ძალა გამოლეული ჰქონდა და თვით ხალიფაც სხვა მოდგმის მოლაშქრეთა მეთაურების სათამაშო ბურთად იყო ქცეული. საქართველოს სახელმწიფოებრივი სიმტკიცე ლაშა-გიორგისა და რუსუდანის მეფობის დროს შეირყა ცალკე ამ ორი პირის ასეთი პასუხსაგები თანამდებობისთვის შეუფერებლობით, უფრო მეტად-კი დიდგვარიან აზნაურ მეპატრონეთა თვითნებობა-ქიშპობის აულაგმელობით. ძლიერი ნობისყოფის პატრონი მესაქის უყოლობამ ამ დიდ ხელისუფლებს თავიანთი მოვალეობა დაავინყა და პირად კეთილდღეობაზე ზრუნვამ სახელმწიფო ინტერესები ანაცვლებინა. დასასრულ, როგორც უკვე აღნიშნული გვექონდა, ხვარაზმშაჰ ჯალალედინმაც თავისი უგუნური პოლიტიკით მისდა უნებურად მონღოლებს გზა გაუკაფა და მათ გამარჯვებას უკვე მთლიანად შემზადებული ნიადაგი დაახვედრა.

ამასთანავე უცილობელია ჩინგიზ-ხანის დიდი სამხედრო ნიჭიც: მან ფართოდ გამოიყენა ერთი სამხედრო ხერხი, რომელმაც მონღოლებს ხშირად მოუპოვა გამარჯვება მათზე გაცილებით უფრო მრავალრიცხოვან მონინაალმდეგესთან ბრძოლის დროსაც, — ლაშქრის ორ ნაწილად გაყოფა, ერთი ნაწილის გარკვეულ ადგილას უკან ჩასაფრება, მეორე ნაწილით-კი პირისპირ შებრძოლება, რომელთაგან ამ უკანასკნელს წინასწარ ნაბრძანები ჰქონდა ბრძოლის დროს განზრახ უკან დაეხია და ვითომცდა გაქცეულიყო ჩასაფრებულთა ადგილამდე. როდესაც მონინაალმდეგის შესატყუებლად გაქცეული მონღოლთა რაზმი ჩასაფრებულთა ადგილს გასცილდებოდა, მაშინ უკვე ისინი უნდა შემდგარიყვნენ და, საფრთხიდან ამოცივივნულ მონღოლთა რაზმთან ერთად, შეცდენილი მტერი შუაში მოექციათ. მონღოლთა ასეთს მოულოდნელ ორმხრივს შეტევას, რასაკვირვე-

ლია, ვერავინ გაუძლებდა და მოწინააღმდეგე ჯარი ილუპებოდა.

მას შემდგომაც, როდესაც ომი უკვე დამთავრებული ჰქონდათ, ქვეყანა და ხალხიც დამორჩილებული ჰყავდათ, არასდროს მონღოლები ადგილობრივ მოსახლეობაში ქალაქებსა და სოფლებში არ დაბინავებულან. მათ და მათ ოჯახობას, ისევე როგორც ჯოგ-ფარებს, დიდი ფართობის საძოვარსადგომები სჭირდებოდათ და მათი ბინაც იქვე იყო ხოლმე. ამგვარად, ამ დროსაც ისინი კელავ ადგილობრივ მკვიდრთაგან განცალკევებულს სამხედრო ბანაკს წარმოადგენდნენ, რომელიც, თანამედროვე საოკუპაციო ჯარის მსგავსად, ყოველ ჟამს საბრძოლველად გამზადებული იყო. ასეთი წესი მათ საშუალებას აძლევდა აჯანყების ყოველივე ცდისათვის სწრაფად წინააღმდეგობა გაენიათ და ადვილად ჩაექროთ.

IV. უმეფობის ხანა საქართველოში

1. მონღოლთაგან საქართველოში შემოღებული წყობილება და უმეფობის დროს დამყარებული მდგომარეობა

დავითი რუსუდანის ძის მონღოლთა ყაანის ურდოში წასვლამა და იქ ხანგრძლივ ჩარჩენამ, ისევე როგორც რუსუდანის სიკვდილმა, საქართველო უმეფო ქვეყნად და უპატრონო სახელმწიფოდ აქცია, რათგან ლიხთამერეთში გაბატონებული მონღოლთა სამხედრო ხელისუფლება მხოლოდ დამპყრობელი ძალა იყო.

საქართველოსა და მონღოლთა სახელმწიფო წესწყობილებათა შორისაცა და კულტურულ მდგომარეობისა და უფლებრივი შეგნების დონის მხრითაც, როგორც უკვე დავრწმუნდით, ფრიად დიდი განსხვავება იყო. რა თქმა უნდა, შეუძლებელია, რომ ამის გამო საქართველოს სახელმწიფოებრივობასა და კულტურულ მდგომარეობას მონღოლთა პოლიტიკური ბატონობის კვალი არ დასტყობოდა. მონღოლთა საყაანო სამხედრო საპატრონყმო წესწყობილებასა, მომთაბარე, ექსტენსიურს მეურნეობაზე და ომიანობით მონაპოვარს სახსრებზე დამყარებულს საბრძანებელს წარმოადგენდა. ამისდა გვარად იქ მთავარი მნიშვნელობა სამხედრო ძალასა და ხელისუფლებას ჰქონდა: ქვეყნისა და ხალხის ბედილბალი მათ ხელში იყო. საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილება-კი სამოქალაქო ხელისუფლების უპირატესობაზე იყო დამყარებული და სამხედრო ხელისუფლებაც მას ექვემდებარებოდა: უკვე მარტო ის გარემოებაც, რომ მწიგნობართუხუცესი, ქართული სახელმწიფო სამართლის თანახმად, ვაზირთა ყოველთა, მათ შორის სამხედრო მინისტრის, ამირსპასალარისაც, უპირველესი და სავაზიროს თავმჯდომარე იყო, საქართველოში სამოქალაქო ხელისუფლების სამხედროზე უპირატესობის უცილობელად გამომჟღავნებელია. მონღოლთა საყაანოში-კი მართვაგამგეობის საჭე მთლიანად სამხედრო ერთეულების უფროსთა ხელში იყო. ქვეყანა 10 000 მოლაშქრის უფროსებს, დუჰანის ნოინებსა და 1 000-ის თავებს ემორჩილებოდა, ხოლო სამოქალაქო ხელისუფლების, უმეტესად არა-მონღოლთაგან გამოსულ-შერჩეული, თანამდებობის პირნი ზემოაღნიშნულ მონღოლთა მხედართმთავრებს ექვემდებარებოდნენ.

დაპყრობილ ქვეყნებში მონღოლებს იმაზე მეტი სახელმწიფოებრივი სიბრძნის მიტანა, რაც თითონ გააჩნდათ, რასაკვირველია, არ შეეძლოთ და საქართველოც მათ ამის გამო ასევე დუმნებად დაჰყვეს და დუმნების, ანუ „ბევრის“, 10 000 მოლაშქრის უფროსები დანიშნეს, რომლითაც მონღოლური სახელმწიფო წესწყობილებისამებრ ყოველგვარი სათანადო უპირატესობა უნდა მიეღოთ.

ქართველი *ჟამთააღმწერელის* ცნობით, მთელი საქართველო მონღოლებს სულ 8 დუჰანად გაუყვიათ: აღმოსავლეთითგან რომ დავიწყოთ, პირველ დუჰანად შამახიის მთებიტგან მოყოლებული ტფილისამდე გად-

აჭიმულ მტკვრის ჩრდილოეთით მდებარე მთელი ფართობის, - პერეთის, კახეთისა და კამბეჩიანის თემების სპა გამოუყვიათ. ამ დუმნის უფროსად მათ *ევარსლან ბაკურციხელი* დანიშნეს³⁸.

მეორე დუმანის სათავეში მანდატურთუხუცესი *შანშე მხარგრძელი* ჩააყენეს და მას მისი და ავაგ მხარგრძელის საგამგეოს, ე. ი. უმთავრესად სომხეთის თემების, სპა დაექვემდებარა.

მესამე დუმანს საქართველოს სახელმწიფოს მტკვრის სამხრეთით მდებარე აღმოსავლეთის სანაპიროს ლაშქარი შეადგენდა. ეს დუმანი მთელი ამ ქვეყნის მმართველს, *ვარამ გაგელს*, ჰქონდა დაქვემდებარებული.

მეოთხე დუმნად ქართლის ჯარი იყო გამოყოფილი, რომელიც მთლად ქართლისავე ერსთავთ-ერისთავს გრიგოლ სურამელს მისცეს.

მეხუთე დუმანს ჯავახეთის სამხედრო ძალა შეადგენდა, რომელიც *გამრეკელ-თორელს* ჩაჰბარდა.

მეექვსე დუმანი სამცხისა და მესხეთის დანარჩენი, კარნუ-ქალაქამდე გადაჭიმული, თემების მოლაშქრეთაგან შესდგებოდა, რომლის მეთაურობაც *ციხისჯვარელს ჯაყელს* მიენდო.

მეშვიდე და მერვე დუმანებად დას. საქართველოს თემების ჯარი ყოფილა გამოყოფილი, რომლის სათავეშიც *ცოტნე დადიანი და რაჭის ერისთავი* იქნენ ჩაყენებულნი³⁹. თუმცა ისტორიკოსს აღნიშნული არა აქვს, თუ რომელი თემი რომელ მათგანს ექვემდებარებოდა, მაგრამ საფიქრებელია, რომ ცოტნე დადიანს ეგრისი და გურია, რაჭის ერისთავს-კი ლიხთიმერეთის დანარჩენი აღმ. თემები ექნებოდა ხელთ.

მაგრამ ამასთანავე ის გარემოებაც უნდა გვქონდეს გათვალისწინებული, რომ რამდენადაც დას. საქართველო მონღოლებს დაპყრობილი არ ჰქონდათ და იქ მონღოლთა ყაანის უზენაესობა მხოლოდ ნებაყოფლობითი შეთანხმების ძალით იყო ცნობილი, ლიხთიმერეთის ორი დუმანიდან ჯარი შესაძლებელია მხოლოდ მანამდე გამოსულიყო, ვიდრე დავით რუსუდანის ძე მონღოლებს არ აუჯანყდებოდა და არ გადაუდგებოდა. ამის შემდეგ-კი ცხადია, მონღოლური დუმნები შესაძლებელია მარტო აღმ. საქართველოში ყოფილიყო.

საყურადღებო გარემოებაა, რომ მონღოლთა ეს საგამგეო-სამხედრო სიტემა საქართველოში მაინც ვერ განმტკიცდა და მოსალოდნელი კვალი ქართულ სახელმწიფოებრივობაშიც ვერ დასტოვა: დუმან-ნოინის წოდებულება და თვით ტერმინი *დუმანიც-კი* იმდროინდელს ქართულ საბუთებში ჯერ არსადა ჩანს. მართალია, ნაწილობრივ ეს იმითაც უნდა აიხსნებოდეს, რომ ამგვარი ორგანიზაცია მონღოლური სახელმწიფოებრივობის კუთვნილებას შეადგენდა და მონღოლთა პოლიტიკური ბატონობის განსამტკიცებლად შექმნილი წყობილება იყო. მაგრამ რამდენადაც ქართველებს ამ ბატონების არც შენარჩუნებისა და მით უმეტეს არც განმტკიცების არავითარი სურვილი არ ჰქონდათ და ეს გარემოება ყველა მაშინდელი დამკვირვებელისათვისაც ცხადად შესამჩნევი ყოფილა, რასაკვირველია,

მონღოლთა ადგილობრივმა ხელისუფლებამაც კარგად იცოდა, ამიტომ საეჭვოა, რომ მათ თავითგანვე საქართველოს დუმნების ქართველ და სომეხ მთავრებისადმი სრული ნდობა ჰქონოდათ და რომ იმათთვის სათანადო ხელისუფლებითა და სამხედრო ძალით აღჭურვილი მონღოლთა მეთვალყურეებიც არ მიეჩინათ. ხოლო მონღოლთა წინააღმდეგ საქართველოში არაერთგზის ამტყდარი აჯანყება მათ დაარწმუნებდა, რომ ასეთი ძალაუფლების მქონებული საქართველოს დიდებულების არსებობა მათთვის არამც თუ ხელსაყრელი არ იყო, არამედ ხიფათსაც კი წარმოადგენდა. ამით უნდა აიხსნებოდეს, რომ მე-13 ს. შუა წლებითგან მოყოლებული ქართველი *ჟამთააღმწერელის* თხზულებაშიც-კი ცნობები საქართველოს დუმნის მთავრობის შესახებ ქრება, მონღოლთა ბატონობის ამბების მომთხრობელ სპარსულ საისტორიო წყაროებში ხომ ამაზე სრულებით არაფერია ნათქვამი. ამ წყობილების არსებობა საქართველოში, ეტყობა, მეტად ხანმოკლე ყოფილა.

თუ დუმნებად დანანილებისა და მართვაგამგეობის მონღოლური წესი საქართველოში ვერ განმტკიცდა, სამაგიეროდ სამხედრო წრეების უზენაესობის პრინციპმა საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებაზე მაინც ძლიერი გავლენა მოახდინა და კვალიც დასტოვა. უეჭველია, მონღოლთა წესწყობილების წყალობით სამხედრო ხელისუფლების უმაღლესი წარმომადგენელნი აღმ. საქართველოშიც უნდა სწრაფად გაძლიერებულიყვნენ და ამავე მიზეზის გამო, სამოქალაქო ხელისუფლების წინანდელი მნიშვნელობა და გავლენიანობა თანდათან დაჩრდილულიყო, ხოლო შემდეგში მისი ოდინდელი უპირატესობაც მთლიანად მოსპობილიყო.

საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებაში მონღოლთა ბატონობის ხანაში მომხდარი ცვლილება გარეგნულად სხვაზე უწინარეს და უფრო მკაფიოდ იმაში მოჩანს, რომ მე-13 ს., ისტორიულ ამბებში მეფის შემდგომ ქვეყნის პირველი საჭეთმპყრობელის, მნიგნობართუხუცესისა და ვაზირთა უპირველესის, ხსენება იშვიათად-ლა გვხვდება და სამაგიეროდ თითქმის ყველგან ათაბაგი და ამირსპასალარი, ან და ათაბაგ-ამირსპასალარი ჩანან და მეფის საქართველოდან გამგზავრების დროს მესაჭეობა მესტუმრის ხელშიც-კი გადადის.

მონღოლთა ბატონობის ხანაში ადამიანის დაწინაურება და აღზევებაც ბევრნაირად მონღოლთა მფარველობასა და სურვილზე იყო დამოკიდებული. რა თქმა უნდა, ასეთ შემთხვევაში პირად ნიჭსა და გამჭრიახობასაც ჰქონდა მნიშვნელობა, მაგრამ ამაზე უფრო მეტად, რასაკვირველია, შემგუებლობის უნარსა და თავისი პირადი კეთილდღეობის მისაღწევად საშუალებათა განურჩევლად და მარჯვედ გამოყენებისადმი მიდრეკილებასაც. როდესაც დაწინაურება თუნდაც ჭკუასა, ნიჭსა და ცოდნაზე იყო დამოკიდებული, ადამიანის აღზევება შესაძლებელია ისევე სწრაფად ბედუქუდმართად დამთავრებულიყო, თუ რომ ჭკუასა და გულის ნადებს თან შორსგამჭვრეტელობაც არ ახლდა და განდიდებისა და გამდიდრების

წადილის სულსწრაფობა გონიერებით ნაკარნახევი წინდახედულობითა და გულცივი ანგარიშით არ იყო შეკავებული.

2. ეგარსლან ბაკურციხელის მცდელობა საქართველოს მესაჭეობის ხელში ჩასაგდებად და მის საწინააღმდეგოდ ტახტის კანონიერი მემკვიდრის ძებნა-წამოყენება

მონღოლთა ბატონობის დროს წლების განმავლობაში დამყარებულს უმეფობის ხანაში სხვებზე მეტად დიდებულთა შორის საქართველოში *ეგარსლან ბაკურციხელი* დანიშნულებულა და აღზევებულა. დიდი ჭკუა და იშვიათი მჭევრმეტყველების ნიჭი მას თურმე ისეთ უპირატესობას აძლევდა, რომ მის აზრს ყველა უნებლიეთ იზიარებდა⁴⁰. ამ გარემოებამ ის მაშინდელი საქართველოს უცილობელ ხელმძღვანელად აქცია: მის რჩევას ყველანი, მათ შორის უმაღლესი ძალაუფლებით აღჭურვილი ხელისუფლებიც, როგორც ბრძანებას ისე ემორჩილებოდნენ. ეგარსლან ბაკურციხელის, საქვეყნოდ გამრიგე და სამხედრო ხელისუფლის, ესოდენი აღზევება და მართვაგამგეობის სათავეში მოქცევა, უეჭველია, მხოლოდ მონღოლთა წესწყობილების წყალობით იყო შესაძლებელი, ქართული სახელმწიფო სამართლით მას თავისი სფერო ექნებოდა.

ესოდენი აღზევებაც კი ეგარსლან ბაკურციხელს ეტყობა უკვე აღარ აკმაყოფილებდა: სწრაფმა დანიშნულებამ მას გონიერება დააკარგვინა და პატივმოყვარეობამ წასძლია და საქართველოში მან უკვე სრული განმთავრებაც-კი მოინადინა. იმ გარემოებამ, რომ ეგარსლან ბაკურციხელის ასეთს მისწრაფებას დიდებულთა წრის ერთ ჯგუფში მომხრენი აღმოუჩნდა, იმდენად ნაიტყუა, რომ მას მალე თავისი ოცნების განხორციელების იმედიც-კი მიეცა, მაგრამ საქმეთა მიმდინარეობამ ეგარსლან ბაკურციხელი მალე დაარწმუნა, თუ რამდენად უნიადაგო იყო მისი ასეთი წადილი.

თუ მანამდის საქართველოს მაღალი წრეები, დიდებულები, ეგარსლან ბაკურციხელის მეთაურობას უცილობლად სცნობდნენ, მოთმინებით უცდიდნენ მონღოლთა ყაანის ურდოში წასული დავით რუსუდანის ძის ამბავსა და საქართველოს საქმეებს მისი საერთო ხელმძღვანელობით განაგებდნენ, საკმარისი იყო ამ პატივმოყვარე ადამიანის უკანასკნელი გულისწინადადები გამომჟღავნებულები, რომ საქმეთა მიმდინარეობას სულ სხვა მიმართულება მიეღო და მის წინააღმდეგ დიდებულთა ფრიად გავლენიანი და მძლავრი უმრავლესობა დარაზმებულიყო.

ეგარსლან ბაკურციხელის მრავალრიცხოვან მოწინააღმდეგეთა ჯგუფში უკვე ისეთი დიდი მოხელეები და ერმრავალი საგვარეულოების წარმომადგენელნი აღმოჩნდნენ, როგორც ყუარყუარე ჯაყელი, გამრეკელი-თორელი, სარგის თმოგველი, გრიგოლ სურამელი, შანშე მხარგრძელი,

ვარამ გაგელი, ორბელნი და სხვა ერისთავნი იყვნენ. არც ერთს მათგანს არავითარი სურვილი არ ჰქონდა თავის ბატონად და უზენაეს მბრძანებელად ეგარსლან ბაკურციხელი გაეხადნა, რომელიც მათ არც შთამომავლობითა და არც სამოხელეო ღირსებით თავიანთ თავზე უმაღლესად და უპირატესად არ მიაჩნდათ.

ამრიგად, საქართველო უნდა ორ მოწინააღმდეგე ბანაკად გაყოფილიყო, რასაც თავისთავად უთანხმოება და შინაგანი ბრძოლის გაჩაღება მოჰყოლოდა შედეგად. ამის თავითგან აცილება შესაძლებელი იყო მხოლოდ საქართველოს სახელმწიფოს ტახტის კანონიერი მემკვიდრის წამოყენებით და სწორედ ამ მიზეზის გამო და ამნაირად ეს საკითხი კვლავ გადაუდებელ საჭირობოროტო ამოცანად იქცა⁴¹.

რაკი დავით რუსუდანის ძე დიდი ყაანის ურდოში ჩარჩა და დანამდვილებით ჯერ არავინ იცოდა, თუ როგორ დატრიალდებოდა მისი ბედი, ამიტომ ასეთ პირობებში საქართველოს იმ მესვეურებმა, რომელთაც ეგარსლან-ბაკურციხელის თავისთავზე დასკუპება არავითარ შემთხვევაში არ ჰსურდათ, სახელმწიფო ტახტისათვის სხვა მემკვიდრის მოძებნა უცილობლად საჭიროდ მიიჩნიეს და გადაუდებელ მიზნად დაისახეს.

საქართველოს სამეფო საგვარეულოს ერთად-ერთი შთამომავალი ლაშა-გიორგის „უკანონო“ შვილი *დავითი-ლა* იყო გადარჩენილი და სხვა აღარავინ მოიპოვებოდა. ამიტომაც ეგარსლან ბაკურციხელის მოწინააღმდეგე დიდებულთა ჯგუფმა მონღოლთა ადგილობრივი ხელისუფლების წინაშე დავით ლაშა-გიორგის ძის რუმის სასულტნოთგან, სადაც ის იმყოფებოდა, ჩამოყვანისა და საქართველოს სამეფო ტახტზე აყვანის შესახებ შუამდგომლობა დაიწყო და, სათანადო თანხმობის მიღებისთანავე, 1245-6წ. თავისი განზრახვა განახორციელა კიდევაც.

ეგარსლან ბაკურციხელი მაინც უკვე იმდენად გამედიდურებული იყო, რომ, ამით ნაწყენი, იმ დროს, როდესაც ყველამ დავით ლაშა-გიორგის ძის საქართველოში ჩამოსვლისას ტახტის მემკვიდრედ განზრახულს ბატონიშვილს გაეგებნენ, მან დახვედრაც კი არ მოისურვა.

3. დავით V-ის გიორგი-ლაშას ძის საქართველოს ტახტის მემკვიდრედ დასახელება და გამწვავებული ბრძოლა დავით IV-ისა და დავით V-ის მომხრეთა შორის საქართველოშიც და ყაანის კარზეც

ცხადია, რომ ვერც ეგარსლან ბაკურციხელი და ვერც მისი მომხრე ჯგუფი საქართველოს სახელმწიფო საჭედმპყრობელად ახლადწამოყენებულს კანდიდატს უკამათოდ და უბრძოლველად ვერ შეიწყნარებდნენ.

რა თქმა უნდა, ბრძოლის დროს ყველაზე უფრო ადვილი იყო მისი კანონიერების საკითხის საკამათოდ ქცევა, და ამ ჯგუფსაც მიზანშეწო-

ნილად უცვნია, რომ თავისი შეტევა სწორედ ამ მხრით დაეწყო: დავით უფლისწული ლაშა-გიორგის კანონიერი შვილი ხომ არ არის, მაშასადამე, მას საქართველოს სახელმწიფოს დამკვიდრების უფლება არა აქვს. საკითხის ასე დაყენება მით უფრო იყო ხელსაყრელი, რომ ამ თვალსაზრისს ბევრნი ისეთნიც აღიარებდნენ სრულ ჭეშმარიტებად და მთლიანადაც გაიზიარებდნენ, რომელნიც ეგარსლან ბაკურციხელის გაბატონების მომხრენი ოდნავადაც არ იყვნენ.

ერთად-ერთი, რის თქმაც დავით ლაშა-გიორგის ძის მომხრე დიდებულთა ჯგუფს თავის წინადადებისა და ნაბიჯის გასამართლებლად შეეძლო, ის იყო, რომ სამეფო ტახტის კანონიერი მემკვიდრე უკვე აღარ ჩანდა და მაშინდელ მდგომარეობაში სხვა კანდიდატი არ შეიძლება ყოფილიყო.

რაკი ქართული სახელმწიფო სამართლის ძალით დავით ლაშა-გიორგის ძის გამეფების კანონიერება მეტად ძნელი დასაცავი იქმნებოდა, ამიტომ ეს საკამათო საკითხი უნდა მონღოლთა დიდ ყაანს გადაეწევიტა, მით უმეტეს, რომ მონღოლთა ადგილობრივ მოხელეობას ასეთი უფლება არც-კი ჰქონდა. ამრიგად და ამიტომ დავით ლაშა-გიორგის ძეც მონღოლთა დიდი ყაანის ურდოში იქმნა გაგზავნილი. გასამეფებლად ამორჩეულს უფლისწულს გამგზავრებისას თან მისი მომხრე ჯგუფის ზოგიერთი წარმომადგენელი გაჰყვნენ, როგორც მაგ. ამირსპასალარის ზაქარია შანშას ძე, აღბულა ვარამ გაგელის ძე, სარგის თმოგველი და სხვანი.

მონღოლთა დიდი ყაანის ურდოში დავით ლაშა-გიორგის ძეს და მის ამაღლას, მოულოდნელად დავით რუსუდანის ძე დახვდა. ამ გარემოებამ მდგომარეობა წინანდელზე უფრო გაართულა, რათგან, ერთის მაგიერ, საქართველოს სახელმწიფო ტახტის უკვე ორი მაძიებელი აღმოჩნდა. ქართული სამართლის მიხედვით ამ საკითხის გადაწყვეტა ძნელი არ იყო და საქართველოს მესვეურნიც უკვე ორ მონინააღმდეგე ჯგუფად რომ არ ყოფილიყვნენ დარაზმულნი, ქვეყნის მთლიანობისათვის ეს უაღრესად მნიშვნელოვანი საკითხი უცხო დამპყრობელი ძალის წინაშე საკამათოდ არ უნდა ექციათ, მაგრამ სახელმწიფოებრივი და ეროვნული მოვალეობის შეგნებას კერძო ჯგუფურმა თვალსაზრისმა სძლია. არც ერთს მხარეს დათმობა არ ჰსურდა და მონღოლთა ყაანის კარზე ორივე თავისი კანდიდატის სასარგებლოდ ირჯებოდა.

ქართველ ისტორიკოსს თუ დავუჯერებთ, მამიდაშვილ-ბიძაშვილი, ორივე დავითი, ვითომც პირველად მონინააღმდეგე ჯგუფების ბრძოლაში იმდენად გარეული არ იყვნენ, რამდენადაც მათი მომხრენი ცდილობდნენ, რომ უეჭველად თავიანთი წადილი გაეყვანათ.

საგულისხმოა, რომ, როგორც დავით რუსუდანის ძის მიმხრობნი ისევე დავით ლაშა-გიორგის ძისანი, საქართველოს მთლიანობის თვალსაზრისზე იდგნენ და მეფედ მხოლოდ ერთი ამ ორთაგანის დასმა სწადდათ. ასეთ პირობებში ბრძოლა უნდა ამ ორი კანდიდატის უფლებრივი უპირატესობის მიხედვით გადაწყვეტილიყო და ამ გარემოების გამო მთელი თავისი სიმ-

წევით წამოიჭრა საკითხი, თუ რომელს ამ ორ დავითთაგანს, რუსუდანის ძეს, თუ ლაშა-გიორგის ძეს, ჰქონდა მეტი უფლება საქართველოს სახელმწიფოს ტახტის კანონიერ მემკვიდრედ ყოფილიყო ცნობილი.

დავით რუსუდანის ძის მომხრე ჯგუფს თავის სასარგებლოდ სამი მოსაზრება და დებულება ჰქონდა: ჯერ ერთი ის, რომ, როდესაც საქართველოში მონღოლები ჯერ შემოჭრილნი და ლიხთ-ამერეთში მოკალათებულნი არ იყვნენ, დავით რუსუდანის ძე უკვე იყო საქართველოს სამეფო ტახტზე დედის თანამოსაყდრედ დასმული. მეორეც ის, რომ, მას შემდგომაც, როდესაც აღმ. საქართველო მტერმა ხელში ჩაიგდო და მონღოლთა ხელისუფლებასთან დაზავება მოხერხდა, საქართველოს სახელმწიფოს ერთადერთ კანონიერ მესაჭედ იგივე დავით რუსუდანის ძე იყო ცნობილი და მაშინ ამის მოწინააღმდეგე არავინ აღმოჩენილა და იმ დროს დავით ლაშა-გიორგის ძე არც კი დაუსახელებია ვისმე. მესამე, უფლებრივი თვალსაზრისითაც დავით ლაშა-გიორგის ძეს ქართული სახელმწიფო სამართლის ძალით, ვითარცა „უკანონო“ შვილს, მამის სამეფო ტახტი არ ეკუთვნოდა.

დავით ლაშა-გიორგის ძესა და მის მომხრე ჯგუფს არცერთი ზემო აღნიშნული დებულების წინააღმდეგ არაფრის თქმა არ შეეძლოთ. ამიტომ მათ საკამათოდ მხოლოდ ის საკითხი გახადეს, ჰქონდა, თუ არა, მდებრობითი სქესის შთამომავლობას უფლება სამეფო ტახტის კანონიერი მემკვიდრე გამხდარიყო იმ შემთხვევაში, როდესაც მამრობითი სქესის შთამომავლობა არსებობდა. ამას ისინი უარყოფდნენ იმისდა მიუხედავად, რომ დავით ლაშა-გიორგის ძე „უკანონო“ შვილი იყო: მათი აზრით ასეთ შემთხვევაში უპირატესობა მაინც მამრობითი სქესის შთამომავლობას უნდა მიჰნიჭებოდა.

ამრიგად, ბოლოსდაბოლოს ქალის უფლება დავით ლაშა-გიორგის ძის მომხრე ჯგუფმა კვლავ საკამათოდ აქცია. ყველაზე მეტად აქ გულმოდგინეობას თურმე სარგის თმოგველი იჩენდა, რომელიც ქალის შთამომავლობის მემკვიდრეობითი უფლების ძლიერი მოწინააღმდეგე ყოფილა.

რაკი მოწინააღმდეგეთა შორის შეთანხმება ვერ მოხდა და დათმობა არც ერთს მათგანს არ ჰსურდა, საცილობელად ქცეული საკითხი მონღოლთა დიდ ყაანს უნდა გადაეწყვიტა.

კანონიერი და უკანონო შვილის საკითხი მხოლოდ ერთ ცოლქმრობის წესწყობილებაში შეიძლება იყოს, მონღოლებს-კი მრავალცოლიანობა ჰქონდათ და თვითოეულს მათგანს, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, იმდენი ცოლი ჰყავდა, რამდენის შენახვა შეეძლო და მოესურვებოდა. ამიტომაც კანონიერი და უკანონო შვილების ცნება მონღოლებისათვის სრულებით გაუგებარი იყო. შვილებსაც ისინი მხოლოდ წლოვანობით, უფროს-უმცროსობით არჩევდნენ.

რაკი ქართული სახელმწიფოს სამართლის ძალით დავით ლაშა-გიორგის ძესა და მის მომხრე ჯგუფს საქმის მოგება არ შეეძლო, მან, ყაანის

ქარზე იმ დროს ნამყოფი, დას. ევროპითგან მოსული დესპანის მონმობით, თურმე მონღოლთა უზენაეს ბრძანებელს თხოვნა მიართვა, რომ საცილობელი საკითხი, თუ ვის ეკუთვნოდა საქართველოს სახელმწიფო ტახტი, ქართული სამართლის მიხედვით-კი არ ყოფილიყო განხილული და გადაწყვეტილი, არამედ მონღოლთა სამართლის ძალით. რა თქმა უნდა, ეს საქციელი არც საკადრისი იყო და არც გონიერი, რამდენადაც დამპყრობელისათვის საქართველოს სახელმწიფო ნესწყობილებისა და სამართლის შელახვის ნაქეზებას წარმოადგენდა, მაგრამ მონინალმდევე პოლიტიკური ჯგუფების ვნებათაღელვა და თავისი სურვილის ყოველგვარი საშუალების მიღწევის ნადილი იმდენად დიდი იყო, რომ სახელმწიფოს და ეროვნული ინტერესები თითქოს სრულებით დავიწყებული იყო.

თუ თვით ქართველ დიდებულთა ჯგუფი თავისი კანდიდატიურთ ქართული სამართლის დაცვას არ თხოულობდა, რა საფუძველი ექნებოდა მონღოლებს, რომ მისთვის თავი გამოედოთ? განა მონღოლთა ყაანისა და მის მრჩეველთათვის უფრო სასიამოვნოცა და გასაგებიც არ იქნებოდა, რომ კამათი მონღოლური სამართლის თანახმად გადაწყვეტილიყო?

საქმის ასე მოტრიალება დავით ლაშა-გიორგის ძისა და მისი მომხრე ჯგუფისათვის, რასაკვირველია, მეტად ხელსაყრელი იყო, რათგან საქმის მთლიანად მოგებას უქადდა. მაგრამ მათ იმედი ჰქონდათ, რომ მეფობა მაინც მხოლოდდამხოლოდ დავით ლაშა-გიორგის ძეს დარჩებოდა. ეს მათი მოლოდინი-კი არ გამართლდა: ისევე, როგორც კანონიერსა და უკანონო შვილს შორის მათთვის განრჩევა არ იყო, მონღოლთა აზრით, როგორც უკვე ვიცით, სახელმწიფოში რამდენიმე ყაანის არსებობაც მთლიანობას არ ეწინააღმდეგებოდა, – თვით ჩინგიზ-ხანმაც-კი ახლად შექმნილი უზარმაზარი საბრძანებელი გაუყო თავის შვილებს, – უფროსს მათგანს მხოლოდ უზენაესობა ჰქონდა მინიჭებული, დანარჩენი ყაანები-კი თანასწორნი იყვნენ.

4. საქართველოს მესვეურთა პოლიტიკური სიბეცის შედეგი და მონღოლთა ყაანის გადაწყვეტილება

რაკი თვით საქართველოს წარმომადგენელთავე სურვილით საკამათო საკითხი უნდა მონღოლური სამართლის მიხედვით გადაწყვეტილიყო, მონღოლთა დიდმა ყაანმა გუდუქმაც ასე ამჯობინა და 1247 წელს ქართულთა ამ გაჭიანურებულ დავას ამრიგად მოულო ბოლო: საქართველოს სახელმწიფო ტახტის ორივე მაძიებელი მეფეებად დაამტკიცა, მაგრამ, რაკი დავით ლაშა-გიორგის ძე წლოვანობით უფრო ხნიერი იყო, ამიტომაც ის უფროს მეფედ დაინიშნა, დავით რუსუდანის ძე-კი, ვითარცა თავის ბიძაშვილზე ჯეელი, უმცროს მეფედ სცნო⁴². ამნაირად, დავით რუსუდანის ძემ

ნააგო და დავით ლაშა-გიორგის ძემ არსებითად მოიგო, მაგრამ ამ უკანასკნელისა და მის მომხრეთა პოლიტიკური ჯგუფის სიბეცით, ნამდვილად და უფრო მეტად-კი ქართული სახელმწიფო სამართალი იყო შელახული და მონღოლურმა გაიმარჯვა, საქართველოს სახელმწიფოებრივს მთლიანობას შეექმნა საფრთხე და მონღოლთა ბატონობისათვის უფრო ხელსაყრელი პირობები დამყარდა!

გუდაუქ დიდი ყაანის ზემოაღნიშნული გადაწყვეტილების თანახმად, სრულიად საქართველოს სახელმწიფო შესაძლებელი იყო და ბოლოს-დაბოლოს უნდა ორ სამეფოდ გაყოფილიყო, მხოლოდ უფროსი მეფის უზენაესობის შენარჩუნებით. მაგრამ საბედნიეროდ უკანასკნელს ჟამს ამ ორი მოცილე ბიძაშვილ-მამიდაშვილისა და მათ მომხრე დიდებულებს მაინც იმდენი გონიერება აღმოაჩნდათ, რომ ეს შესაძლებლობა უმაღლესი სინამდვილედ არ ექციათ და საქართველოს მთლიანობა მაშინვე არ დაერღვიათ: ორივე დავითი რომ საქართველოში მეფეებად დაბრუნდნენ, მათ მონღოლური წესით სახელმწიფო არ გაუყვიათ, არამედ ერთიცა და მეორეც საქართველოს დედაქალაქში დარჩა და ქვეყნის მართვაგამგეობაც ორივეს სახელით წარმოებდა. მაგრამ, მომავალი განხეთქილების ღვარძლის თესლი, რა თქმა უნდა, მაინც ჩაბნეული იყო და მხოლოდ შესაფერისი ამინდი სჭირდებოდა, რომ ღვარძლი ნიადაგითგან ამოსულიყო და თავისი გესლიანი ნაყოფი მოეტანა.

მხოლოდ მონღოლთა სამართლის გამოყენების თხოვნამ მოუპოვა-კი დავით ლაშა-გიორგის ძეს ის გამარჯვება, რომელსაც სხვა გზით ვერ ეღირსებოდა? თუ იმ გარემოებას გავითვალისწინებთ, რომ მას პირველი თანამეცხედრე, ანუ ცოლი, ჯიგდა-ხათუნი მონღოლთა ყაანის ურდოში 1247-8წ. შეურთავს, შესაძლებელია უნებლიეთ ეჭვი დაიბადოს, რომ იქნებ ეს ქორწინებაც უფრო პოლიტიკური მოსაზრებით ნაკარნახევი გად-ანწყვეტილება იყო, ვიდრე მხურვალე ტრფობით გამოწვეული ნაბიჯი.

V. ორთა მეფობა სრულიად საქართველოში*

1. დავითი V, გიორგი-ლაშას ძე, და დავით IV, რუსუდანის ძე

საქართველოს სახელმწიფოს მესვეურ დიდებულთა ორ ბანაკად დაჯგუფებულობისა და უგუნური ბრძოლის წყალობით, როგორც დავრწმუნდით, მოულოდნელად და სრულებით უნებურად საქართველოს სახელმწიფო თუმცა წინანდებურად მთლიან სახელმწიფოდ და სრულიად საქართველოდ დარჩა, მაგრამ ერთი მეფის მაგიერ ტახტზე ორი მეფე აღმოჩნდა, რომელთაგან ერთი უფროსად, მეორე უმცროსად ითვლებოდა.

თითქოს განზრახ ამ ორსავე მეფეს სახელიც ერთიდაიგივე, დავითი, ერქვა, ისე რომ მათი გარჩევა ც-კი შეუძლებელი იყო, თუ რომ თითოეულს მათგანს რაიმე განმასხვავებელი ნართაული სახელიც არ მიეკუთვნებოდა. მათი თანამედროვენი სწორედ ასე მოიქცნენ და ერთს, სახელდობრ უფროსს, დავით გიორგი-ლაშას ძეს, ულუ ეწოდა მეტსახელად, უმცროსს, დავით რუსუდანის ძეს-კი *ნარინი*. ქართ. *ქამთამაღნერელის* განმარტებით ულუ ნიშნავდა დიდს, უფროსს, ხოლო *ნარინ* მონღოლურად თხელს, ე. ი., ამ შემთხვევაში, უმცროსს გამოჰხატავდა. ამრიგად ორივეს ნართაულ სახელად თითოეულის უფროს-უმცროსობის გამოხატველი მონღოლური სიტყვა მიჰკუთვნებია.

ნათესაობასა და სეხნაობას გარდა, ამ ორ დავითს საერთო ბევრი არა ჰქონდათ რა: დავით ულუ ტანადი იყო, მაგრამ ენამძიმე და მალემრწმენი. საუბარი ეძნელებოდა და გულუბრყვილობასთან ერთად არა ერთხელ ფიცხი ადამიანის თვისებაც გამოუჩენია. საკმარისი იყო რამე უსიამოვნო ამბავი გაეგო. რომ ადვილად დაეჯერებინა და აჩქარებით თავისი მრისხანება გამოემჟღავნებინა. ამ მალემრწმენობამ და აჩქარებამ არაერთხელ მას ისეთი შეცდომა ჩაადენინა, რომელმაც საქართველოს დიდი ზიანი მიაყენა.

დავით-ულუს, როგორც აღნიშნული გვექონდა, პირველ ცოლად მონღოლი *ჯიგდა-ხათუნი* ჰყავდა, რომელიც ჯერ კიდევ ყანის ურდოში ყოფნის დროს შეურთავს. რაკი *ჯიგდა-ხათუნი* უნაყოფო გამოდგა, ამიტომ, შვილიერების მიზნით, 1249-1250 წ. მოუყვანია ოსი ქალიშვილი, *ალთუნი*, რომლისგანაც ვაჟიშვილი *გიორგი და ასული თამარი* შეეძინა. ამ შვილების შეძენის შემდეგ, დავით-ულუს, დადებული პირობის თანახმად, *ალთუნი* გაუშვია.

ჯიგდა-ხათუნის სიკვდილის შემდეგ, ულუ-დავითმა 1251 წ. თანამეცხედრედ რაჭის ერისთავის, კახაბერიძის ასული *გვანცა* მოიყვანა, რომელიც

* ორმეფობის დროინდელი ამბების შესახებ საინტერესო ცნობებს გვანდის XIII ს. იტალიელი მოგზაური პლანო კარპინი. იხ. მისი ისტორია მონღოლებისა, რომელთაც ჩვენ თათრებს ეწოდებთ, თარგმნილია რუსული გამოცემიდან გერონტი ქიქოძის მიერ (მასალები საქ. და კავკ. ისტორიისათვის, ნაკვ. II, თბ., 1942); იმავე პერიოდში იმოგზაურა აღმოსავლეთში აგრეთვე იტალიელმა ბერმა გუილიმო რუბრუკისმა. მისი „მოგზაურობის“ ტექსტი ფრანგული თარგმანიდან ქართულზე თარგმნა გ. ქიქოძემ (იხ. დასახ. „მასალები“, ნაკვ. V, 1942 წ.).

წინათ ავაგ ათაბაგზე იყო გათხოვილი და 1249\50 წ. დაქვრივდა. გვანცა დედოფლისაგან ულუ-დავითს 1259 წ. ვაჟიშვილი დემეტრე შეეძინა, შემდეგში თავდადებულად წოდებული.

მონღოლებმა რომ გვანცა დედოფალი, მისი ქმრის, მეფე დავითის, აჯანყების გამო, შეიპყრეს და 1262 წ. მოაკვლევინეს, დავით-ულუმ ერთი წლის შემდეგ, 1263 წ., ისევე მონღოლი უფლისწული, ჭორმაღონ და სირმონ ნოინების და, *ესუქნი*, შერთო ცოლად.

დავით რუსუდანის ძე, ანუ, როგორც მაშინ უწოდებდნენ, *დავით-ნარინი*, ზომიერი სიმაღლის, ტანწერილი და ლამაზი ჭაბუკი იყო, ამასთანავე ენატყვილი და მჭევრმეტყველი მოუბარი. დინჯი სამართლის მომქმედი და გულუხვი ადამიანის სახელიც ჰქონდა მოხვეჭილი. ლაშქრობაში გამგონედ და კარგ, ხელმარჯვე მონადირედ ითვლებოდა.

დავით-ნარინს თანამეცხედრედ, ანუ ცოლად, ამანელის ძეთა ასული *თამარი* მოუყვანია, რომლისგანაც სამი ვაჟი შესძენია: ვახტანგი, მამაზე უწინარეს გარდაცვლილი, კონსტანტინე და მიქაელ.

პირველი ცოლის სიკვდილის შემდეგ, თანამეცხედრედ 1267 წ. მან მიხეილ მე-მ პალაიოლოგის ასული შერთო, რომლისგანაც ძე ალექსანდრე ეყოლა.

თუმცა უკვე მე-13 ს. დამლევსა და მე-14 ს. პირველ ნახევარში ამ ორი დავითის ერთად მეფობა საცილობელი გამხდარა და ჯერ კიდევ იმავე საუკუნის დასასრულს ზოგიერთი ისტორიკოსები ამტკიცებდნენ, ვითომც მონღოლთა ყაანის ურდოთგან დაბრუნებისთანავე უკმაყოფილო დავით რუსუდანის ძე უმალ დას. საქართველოში და აფხაზეთშიც-კი დამკვიდრებულიყოს, მაგრამ ეს სრულებით მცდარი აზრია.

ამ ორი დავითის ერთდროულად და ერთად მეფობას, ქართ. *ჟამთა-აღმწერელის* მიერ დამონმებული მათ საერთო სიგელებს გარდა, აბელის ეკლესიის 1250 წ. ახ.ხ. კედლის წარწერაც ამტკიცებს, რომელშიც ამ ორსავე დავითს მათი თანამედროვე მანგლელი ეპისკოპოზი არსენ შვიდაძის ძე ერთად მეფეებად ასახელებს⁴³.

მაგრამ იმ ხანაშიც, როდესაც დავით-ნარინი ჯერ კიდევ დიდი ყაანის ურდოთგან დაბრუნებული არ იყო და მას მონღოლთაგან ჯერ მეფობაც დამტკიცებული არ ჰქონდა, საქართველოს მთავრობამ მისი სახელით 1245 წ. ქ. დმანისში ქართული და სპარსული ზედწერილიანი ფული მოსჭრა. ამ ფულზე დავით მეფის ყაანის ყმობა უკვე აღნიშნულია, მაგრამ თვით ყაანის ვინაობის, მისი სახელის, მოუხსენებლივ. ამით უცილობლად მტკიცდება, რომ თავდაპირველად საქართველოში მეფედ მხოლოდ დავით რუსუდანის ძესა სთვლიდნენ და მისი სახელით ფულის მოჭრა აუცილებლად საჭიროდ უცვნიათ იმისდა მიუხედავად, რომ საქართველოს დედაქალაქში, ტფილისში, მონღოლთა ხელისუფლების დამკვიდრების გამო, მაშინ ამ ფულის იქ მოჭრა შეუძლებელი ყოფილა და ზარაფხანის ქ. დმანისში გატანა მოჰხდომიათ.

შემდეგ, როდესაც საქართველოში ცნობა მოსვლიათ, რომ ყაანმა მეფობა ორსავე დავითის მისცა, მაგრამ დავით-ულუს უფროსობა მიანიჭა, დავით-ნარინის სახელის შემცველი ფული მხოლოდ ერთხელ-ღა, 1252 წ., მოუჭრიათ, ისიც მარტო სპილენძის, 1247 წლითგან მოყოლებული-კი ვერცხლის ფული, ხოლო 1252 წლის შემდეგ უკვე სპილენძის ფულიც მარტო დავით გიორგი-ლაშას ძის, ვითარცა უფროსი მეფის, სახელით-ღა იჭრებოდა.

2. საქართველოს მდგომარეობა მონღოლთა გაბატონების დასაწყისის ხანაში

1256 წლამდე, როდესაც მანგუ, ანუ მუნქე ყაანმა ერანში ბატონიშვილი *ჰულაგუ* დანიშნა ყაანად, ანუ ილხანად, საქართველო ჩრდილოეთის ულუსის ყაანს ექვემდებარებოდა, შემდეგ-კი ერანში გაყაანებულს ჰულაგუსა და მის შთამომავლობას. ამიტომ იმისდა მიხედვით დავით მეფეებს ჯერ ბათო ყაანთან უხდებოდათ გამგზავრება, 1256 წ. და შემდეგ უკვე ერანში.

ა. მონღოლთაგან შემოღებული გადასახადები და ბეგარ^{*}

თავის ადგილას უკვე აღნიშნული გვექონდა, რომ მონღოლთა თვით უფლისწულთა შორისაც-კი წერაკითხვა იშვიათად თუ ვინმემ იცოდა, ჩვეულებრივი მოხელეები ხომ მოსახსენებელნი არც კი არიან. ასევე ვიცით უკვე, რომ სამოქალაქო საქმეების მცოდნე პირების მონღოლთა შორის უქონლობის გამოც, მონღოლთა ყაანებსა და დიდ ნოინებს უილური, ასურელი და ხვარაზმელი ან სპარსელი ვაჭრების გამოუყენებლივ არაფრის გაკეთება არ შეეძლოთ. დიდი ყაანისგან განსაკუთრებული ხელისუფლებით აღჭურვილმა არღუნ ნოინმაც თავის უშუალო თანამემნედ, *ულუგ ბიტეგჩი-დ*, ანუ *დიდ მდივნად*, რომელსაც ფინანსები ებარა, ხვარაზმელი *შერეფედდინი* დანიშნა. მიზნად მას დასახული ჰქონდა საყაანო ხაზინისათვის რაც შეიძლება მეტი შემოსავალი აეკრებინებინა. ამის მისაღწევად მონღოლთაგან ხელში ჩაგდებული მთელი საბრძანებელი მან ორ მთავარ ნაწილად გაჰყო: ერთ ნაწილად ის იმ ადგილებს სთვლიდა, რომელნიც მონღოლებს ნებაყოფლობით დაემორჩილნენ, მეორე ნაწილად-კი ძალით დაპყრობილებს. ამისდა მიხედვით გადასახდელი ხარკის სიმძიმეც საგრძნობლად განსხვავდებოდა. შერეფედდინმა მთელი თავისი საფინანსო გეგმა

^{*} მონღოლთა მიერ დანესებული გადასახადებისა და ბეგარის შესახებ იხ.: В. В. Бартольд, Персидская надпись... Соч., т. IV, М., 1966; И. Петрушевский, Завоевание и аграрные отношения в Иране XIII-XIV вв., Л., 1960; А. Али-Заде, Социально-Экономическая и политическая история Азербайджана в XIII-XIV вв. Баку, 1956, ბ. ლომინაძე, მონღოლური გადასახადები და სამხედრო ბეგარა (საქართველ. ისტ. ნარკ., ტ. III); რ. კიკნაძე, თამლა ილხანთა სახელმწიფოში (აღმოსავლ. კრებ., I, 1960); ვ. გაბაშვილი, მახლობელი აღმოს. სოც. ეკონომ. ისტორიის მასალები *ჯამთაღმწერელის* თხზულებაში (მახლობელი აღმ. სოციალურ-ეკონომიური ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1968) და სხვ.

ამაზე ააგო: დაპყრობილი ქვეყნების მოსახლეობას მან ყოველგვარი გადასახადები დაადო⁶⁰ და ისეთი სიმკაცრით ახდევინებდა, რომ არავის არ ინდობდა და არაფერს ერიდებოდა, ოღონდ ხარკი მთლიანად ჩაეგდო ხელში, ქვრივ-ობლებსა და შეუძლებელთაც-კი ყველაფერს ართმევდნენ შეუბრალებლივ. ხარკის გადაუხდელობისათვის სახლების გაცარცვა და მშობლებისაგან შვილების, ხოლო მიწისმოქმედთათვის საქონლის წართმევა და გაყიდვა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. რა გასაკვირველია, რომ ასეთ პირობებში სოფლისა და ქალაქის მოსახლეობა და მეურნეობა გასაჭირში ჩავარდნილიყო. მხოლოდ 1244 წ. *შერეფედდინის* სიკვდილმა იხსნა ყველა ამ ქვეყნების მცხოვრებნი წურბელასავით გამომწოველი ამ მოხელის საშინელებისაგან.

1246 წ. რომ გუდუქი გაყაანდა, არღუნ ნოინმა სცადა მონღოლთა ბატონიშვილების მოჭარბებული მადიანობა და გადასახადების აკრებისას გავრცელებული მოხელეთა თავაშეებული ბოროტმოქმედება აელაგმა, მაგრამ 1248 წ. გუდუქი გარდაიცვალა და, მუნქე გაყაანდა თუ არა, არეულობა და აჯანყება დაიწყო და ეს განზრახვა ჩაიშალა. 1251 წ. მუნქემ მოწინააღმდეგეებს სძლია და ყაანობას უკვე ნამდვილად შეუდგა. გადასახადებისა და მოლაშქრეთა შესაძლებელი რაოდენობის გამოსარკვევად მთელ საყაანოში ხალხისა და ქონების აღწერის მოხდენა გადაწყდა. ამ დიდი და რთული საქმის განხორციელება არღუნს მიენდო, მაგრამ, ცხადია, რომ, ადგილობრივი პირობების მცოდნე პირების დაუხმარებლივ. მას ასეთი დავალების შესრულება არ შეეძლო. კერძოდ საქართველოს, ერანისა და ადერბეჯანის აღწერის ზოგადი მეთვალყურეობა ხოჯა ნეჯმედდინს მიანდო.

არღუნს რომ, როგორც უიღურული დამწერლობა-მნიგნობრობის მცოდნეს, საყაანოს მოსახლეობისა და მიწაწყლის ალთვალვა-აღწერა დაეკისრა, ეს დავალება მან 1254 წ. შეასრულა კიდეც. მონღოლთა სხვა სამფლობელოებს შორის საქართველოშიც, ვითარცა ყმადნაფიცს სამეფოში, ხალხისა და ქონების აღწერა მოახდინეს.

ამ აღწერის დროს მონღოლთა მთავრობამ ორი მიზანი დაისახა: მას ჯერ ერთი მოზრდილ მამაკაცთა რაოდენობის შესახებ სჭირდებოდა ცნობები, რომ ამისდა მიხედვით გამოერკვია, თუ რამდენი „მხედარი და მეომარი ლაშქრად განმავალი“, შეეძლო თითოეული ქვეყნითგან გამოეყვანა და ამისდა მიხედვით ყოველნაირ გასაწვევ მოლაშქრეთა რიცხვი განესაზღვრა. მეორე მხრით მას უნდოდა გაეგო, რამდენი შემოსავალი უნდა ჰქონოდა ყოველნაირი წყაროთგან სხვადასხვა მისი ხელქვეშეთი ქვეყნებითგან.

რამდენად ფართო საგადასახადო დაბეგვრის გეგმა ჰქონდა მონღოლთა საყაანოს განზრახული, თუნდაც იქითგანაც ჩანს, რომ, როდესაც საქართველოში ზემოდასახელებული მიზნის განხორციელებას შეუდგნენ, *„ინყეს აღწერად კაცით პირუტყვთამდე, ყანით ვენახთამდე, წალკოტით ბოსტნამდე“*. ამრიგად, ხალხის ალთვალვასთან დაკავშირებულს ამოცანას გარდა, მოსახლეობის მთელი მოძრავ-უძრავი საკუთრებისა და ქონების

აღწერაც მოუხდენიათ.

რაკი ხალხის აღთვალვა მონღოლებს მხოლოდ ლაშქრად წასაყვანად გამოსადეგი პირების რაოდენობის გამოსარკვევად სჭირდებოდათ, ამიტომაც ხალხის აღწერაში მთელი მამრობითი სქესის მოსახლეობა-კი არ უნდა ყოფილიყო შეტანილი, არამედ მხოლოდ ისეთები, რომელთაც იარაღის ხმარება და ბრძოლაში მონაწილეობის მიღება შეეძლოთ. ამისდა მიხედვით ხალხის აღწერის წიგნებში ყველა მამაკაცის შესახებ-კი არ შეჰქონდათ ცნობები, არამედ მხოლოდ 15 წლის ჰასაკითგან მოყოლებული 60 წლის მოხუცებულამდე. აღწერის წიგნს *დავთარი* ეწოდებოდა და თითოეულ თავს, რომელიც დავთარში იყო შეტანილი, 60 თეთრს ახდევინებდნენ (*მალაქიას* ცნობით), ანუ (*ჯუვეინის* სიტყვით) 7 დრაჰჰანს. ამასთანავე, ამავე ავტორის ცნობით, ახლის აღწერის დავთარში ყოველ შეტანილს პირს ამდენი ფული მარტო პირველი აღწერის შედგენის დროს-კი არ უნდა გამოეღო, არამედ შემდეგშიც, ყოველწლიურად უნდა ეძლია.

რასაკვირველია, ზემოაღნიშნული ცნობები მონღოლთა საყაანოს მხოლოდ ისეთი შემთხვევისათვის დასჭირდებოდა, როდესაც მთელი მოსახლეობის, ანუ, როგორც საქართველოში ძველად ამბობდნენ ხოლმე, ქუდზე კაცის გაწვევა მოუხდებოდა.

ყოველწლიური სამხედრო ბეგრის მომხდელთა რაოდენობა სხვაგვარ მოსაზრებასა და დებულებაზე იყო დამყარებული, საქართველოში მაინც. ქართველი ჟამათააღმწერელის სიტყვით, მონღოლები *„ცხრასა გლეხსა სრულისა მიწის (ე. ი. ფუძისა) მქონებელსა ერთი ლაშქარს წარმავალი კაცი შეადიან“*. ამნაირად, სამხედრო დაბეგვრა კომლობრივ-ქონებრივ საფუძველზე იყო აგებული. რათგან „სრული მიწა“, ანუ ფუძე საკომლო საკუთრებას წარმოადგენდა.

აღთვალვა საქართველოში ძველად გავრცელებულს ცხრა-ცხრაობით აღრიცხვის წესით უნარმოებიათ. თითოეული მოლაშქრის გამომყვანელ ერთეულად ცხრა სრულფუძიანი კომლია მიჩნეული და ყოველს ასეთ ერთეულს მონღოლებთან ლაშქარს წარმავალი ერთი კაცი უნდა გამოეყვანა.

ხალხის აღთვალვა შესაძლებელია მხოლოდ სამხედრო ბეგრის მოსაწესრიგებლად გამომდგარიყო და მას მარტო საყაანოსთვის შეეძლო მოეთანა სარგებლობა, თორემ, როგორც მონღოლთა საბრძანებლის ყველა ქვეყნებისათვის, ისევე საქართველოს სამეფოს მოსახლეობისათვისაც მისი შედეგი უფრო საზიანო გამოდგა, ვიდრე სახირო. გამოიჩინა, რომ ლაშქრად წარმავალთა რაოდენობის განსაზღვრის იმ წესის თანახმად, რომელიც მონღოლთა მთავრობამ დააკანონა, საქართველოს უნდა გამოეყვანა *„ცხრა დუმანი კაცი მხედართა თათართა თანა წარმავალი, რომელ არს ცხრა ბევრი“*, ე. ი. 90 000 მოლაშქრე.

რაკი საქართველოს სახელმწიფოთგან გამოსაყვანი 90 000 მეომარი შემდგარა, მაშასადამე, მთელს სამეფოში მაშინ თითოეულ მხედარზე სრული ფუძის მქონებული ცხრა კომლი უნაგარიშნიათ, ე. ი. სულ 810 000 კომ-

ლი სრულფუძიანი მოსახლე ყოფილა. კომლზე, რომ 5 სული ვივარაუდოთ 4 050 000 სული გამოვა. ამ 90 000-ში, როგორც ვიცით, მამრობითი სქესის მოსახლეობა 15 წლამდე და 60 წელზე უფროსი აღწერაში შეტანილი არ იყო. თუ მათაც ვივარაუდებთ და მივათვლით, მაშინდელი საქართველოს სახელმწიფოს მთელი მოსახლეობა შესაძლებელია დაახლოებით $4^{1/2}$ -5 მილიონამდე მაინც ვიანგშარიშოთ. რასაკვირველია, ამ რიცხვში, საკუთრივ საქართველოს გარდა, საქართველოს ფარგლებში მყოფი სომხური და სხვა ეროვნების მოსახლეობაც უნდა ვიგულისხმოთ. მაინც ზემომოყვანილი სტატისტიკური ცნობა ცხად-ჰყოფს, თუ რამდენად მჭიდრო მოსახლეობა ყოფილა მაშინ საქართველოს სახელმწიფოში.

ადვილი წარმოსადგენელია, თუ რამდენად სამძიმო უნდა ყოფილიყო ქვეყნისა და ხალისათვის ყოველწლივ 90 000 მხედრის მონღოლთა ლაშქრობაში გაყვანა. ეს ხომ ამოდენა ჯანსაღი ფაქტაციის ყოველწლიურად თავის კერისა და საქმიანობისაგან მონყვეტას ნიშნავდა. თავის სამშობლოში მშვიდობიანი ნაყოფიერი მუშაობის მაგიერ, მათ უნდა უცხო ქვეყნებში მონღოლთა გაუმადლარი მადის დაკმაყოფილებისათვის ებრძოლათ და, რა თქმა უნდა, ხშირად თავი შეეკლათ კიდევც.

საკმარისია შემდეგ ადამიანმა ზემოაღნიშნულ ცნობას მონღოლთაგან მონყობილი აღწერის შესახებ გადაავლოს თვალი, რომ დარწმუნდეს, თუ რამდენად მრავალმხრივს დაბეგვრაზე იყო მათგან განზრახული საგადასახადო სისტემა. პირუტყვის, ყანების, ვენახების, წალკოტებისა და ბოსტნების ფართობი მონღოლთა საყაანოს, რასაკვირველია, სასოფლო მეურნეობის ყველა დარგებითგან მოსალოდნელი საგადასახადო შემოსავალის ზოგადი რაოდენობის გამოსაანგარიშებლად სჭირდებოდა. ირკვევა, მაშასადამე, რომ მონღოლებს დაუბეგრავი არა დაუტოვებიათ რა: არც მიწისმოქმედება, არც მებოსტნეობა, მეხილეობა და მევენახეობა და არც მესაქონლეობა.

სასოფლო მეურნეობაზე დადებულ საყაანო გადასახადს მალი ეწოდებოდა. მალს გარდა, არსებობდა *ყაფჩერი*, ანუ *ყუბჩური*, რომელიც ქართულ *საბალახეს* უდრიდა; 100 საქონელზე პატრონს 1 სული უნდა გამოეყვანა და მიეცა მონღოლებისათვის. შემდეგ ეს საბალახე ფულად გადასახადად აქციეს და ისე იყო განსაზღვრული, რომ უნდა შეძლების კვალობაზე გამოერთმიათ 10 დინარიტგან მოყოლებული 1 დინარამდე.

მონღოლებს სავაჭრო გადასახადიც ჰქონდათ შემოღებული, რომელსაც ტამლა ეწოდებოდა: ყოველ 100 თეთრის ნასყიდობაზე 3 თეთრი, ანუ 3% უნდა საყაანოდ ყოფილიყო გადახდილი.

ამას გარდა, ულუფად წოდებული სამოხელეო გამოსაღებელიც იყო დაწესებული: მონღოლთა ათასეულის ნოინისა, ანუ უფროსისათვის ყოველ სოფელს 1 კრავი და 1 დრაჰკანი უნდა მიეცა, ხოლო ათიათასის უფროსისა, ანუ დუმენ-ნოინისათვის 1 ცხვარი და 2 დრაჰკანი.

დასასრულ, ორი ბეგარის მოხდაც იყო სავალდებულო: ერთს მათგანს

მონღოლურად ყალანი ეწოდებოდა, ქართულად-კი სალაშქრო, რომელიც თავდაპირველად სამხედრო ბეგარას წარმოადგენდა. შემდეგში ყალანიც ფულად გადასახადად იქცა.

მეორე ბეგარას საიამე ერქვა. მონღოლებმა მთავარ გზებზე გარკვეულ მანძილზე ერთიმეორისაგან დაშორებით იამად წოდებული სადგურები ააგეს, სადაც მოსახლეობას ყაანის ელჩებისა, მოციქულებისა და მოხელეებისათვის, თავისთავად ცხადია, ბატონიშვილებისათვისაც, ცხენები და კეება უნდა დაეხვედრებინათ, თავშესაფარიც მიეცათ. ყველა ამის შესახად სახსრების გამოლება და ცხენების შენახვა სოფლებითგან გამოყვანილ მეკომურებს ჰქონდათ მოვალეობად დაკისრებული.

როგორც ზემონათქვამიდან ჩანს, მონღოლთა ლაშქრობაში გამუდმებულ მონაწილეობაზე, თუ მეტად არა, იმაზე ნაკლებ შემანუხებელი არც მათგან დადებული ხარკი იყო. მონღოლთა ყაანებისა და მათი საგვარეულოების მრავალრიცხოვანი მუქთახორა წევრებისა და ამალების, ისევე როგორც დიდი და მცირე ნოინებისა და მათი მადიანი ოჯახების „შენახვას“ დიდძალი ქონება სჭირდებოდა და, რაკი თვით მონღოლებს, ვითარცა მომთაბარე მესაქონლეობის, მონადირეობისა და მეკობრობა-ლაშქრობის მიმდევარ ხალხს, თვალგადაუწედენელ სახელმწიფოსათვის მხოლოდ მცირე შემოსავლის მოცემა შეეძლო, ამიტომაც საყაანოს შემოსავლის ტვირთის უდიდესი ნაწილი ყმადნაფიცსა და დაპყრობილ ქვეყნებს ედევით კისერზე.

მოსახლეობისათვის მთავარ უბედურებას მაინც ის გარემოება შეადგენდა, რომ კანონით, განსაზღვრულსა და დაწესებულს არც გადასახადებსა და არც ბეგარას არაფერ სჯერდებოდა: ხარჯის ამკრები მოხელეებიცა და თვით მონღოლთა თანამდებობის პირნიც ყოველთვის მეტს თხოულობდნენ და, საცა ნებაყოფლობით ამის მიღება არ შეეძლოთ, ძალით მიჰქონდათ. ეროვნებისა და სადაურობის განურჩევლად იმდროინდელი ყველა ისტორიკოს-მოგზაურების ცნობებით მონღოლთაგან გადასახადების აკრება ნამდვილად ყაჩაღთა ბრბოს თარეშს უფრო მიაგავდა.

ბ. საქართველოს იმდროინდელი პოლიტიკური ვითარება

როგორც უკვე ნათქვამი გვექონდა, 1256 წლითგან მოყოლებული საქართველოს პოლიტიკური დამოკიდებულების მთავარი მესვეური გა-მოიცვალა და ჩრდილოეთის ულუსის მაგიერ, ამ დროითგან მოყოლებული საქართველოს მთავრობა უკვე ერანის მონღოლთა მფლობელს ექვემდებარებოდა.

ერანში *ჰულაგუს*, ანუ როგორც ქართ. *ყამთაამღწერელი* უწოდებს, *ულუს*-ს გაყაანების შემდგომ, ე. ი. 1256 წ., დავით გიორგი-ლამას ძე „*ნარვი-და ყაანს ულოს წინაშე ნიჭითა დიდითა*“. რასაკვირველია, დავით-ნარინიც ამნაირადვე გაემგზავრებოდა. საფიქრებელია, რომ ორივე იქ მისალოცად

უნდა ყოფილიყვნენ მისული. ქართველი ისტორიკოსის ცნობით ჰულაგუს მეფე კარგად მიუღია, „*პატივითა შეინყნარა*“-ო და განკარგულება გაუცია, რომ მეფეს დავით-ულუს დარბაზობის დროს ნოინებთან ერთად დგომისა და ჯდომის უფლება ჰქონოდა და ამასთანავე „*გამკითხველად და ბჭედ*“, ანუ მონღოლურად იარლუჩ-ად, ე. ი. მოსამართლედაც დაუნიშნავს⁴⁵.

უკვე იმ დროითგან მოყოლებული, როდესაც გაყაანებული მენქუს წინააღმდეგ უქედესა და ჯალათადს ულუსებისაგან მოწყობილი აჯანყება ჩაქრობილ იქმნა და 1251წ. მონღოლთა საბრძანებელში მენქუმ თავისი ხელისუფლების განმტკიცება და მშვიდობიანობის დამყარება შესძლო, შინაური ბრძოლის გამო შენელებული მონღოლთა მოლაშქრეობა კვლავ განახლდა და მახლობელ აღმოსავლეთშიც ისევ ომი გაჩაღდა. თავიანთი სამხედრო მიზნების მისაღწევად მონღოლები მარტო თითონ აღარ იბრძოდნენ, არამედ ყოველ ლაშქრობაში ყმადნაფიცი სამეფოებისა და დაპყრობილი ქვეყნებითგან გამოყვანილი ჯარიც მიჰყავდათ ხოლმე.

მონღოლთა უღელში შებმული და მათი მძიმე ტვირთის მზიდველი ხალხების მდგომარეობა ყველა ზემოაღნიშნულის გამო საშინელი იყო. სანამ შეეძლოთ და გადაულახავი დაბრკოლება არ გადაელობათ, მონღოლთა მთავარ ოცნებას საზღვრების გაფართოება და ახალ-ახალი ქვეყნების დაპყრობა-გაცარცვით გამდიდრება შეადგენდა.

როდესაც სხვა მათი ყმადნაფიცი ერები მათი ხშირი ლაშქრობის უნებლიეთი მონაწილენი გახდნენ, ისინიც ასეთ გამუდმებულს სამხედრო მოქმედებას შესჩვეოდნენ. მწარე მოცდილებამ ისინი დაარწმუნა, რომ მათ ხელში მყოფი ადამიანისათვის შეთხელებული საკუთარი სახსრების შესავსებად და გამდიდრებისათვის ბოლოსდაბოლოს ერთადერთ წყაროდ ომში მოპოვებული და ხელში ჩაგდებული დავლა-ლა რჩებოდა. მართალია, ეს წყარო სახიფათო იყო, რათგან იგი სისხლის ღვრასა და სიცოცხლის განსაცდელთან იყო დაკავშირებული, და არც ერთმა ომში წარმავალმა არ იცოდა, ბედი რას უქადდა მას, – მოახერხებდა ძვირფას დავლა-ნაცარცვით დაბრუნებას, თუ პირიქით თითონ მოუხდებოდა თავის განწირვა და სულის განტყევა. ამიტომაც ამ გზით შეძენილ ქონებას მაშინდელ საქართველოში *ნასისხლი* ეწოდა, მაგრამ, ვინც განსაცდელს თავს დააღწევდა, მონღოლთა ძლევამოსილი ლაშქრობითგან ხელცარიელი არავითარ შემთხვევაში არ დაბრუნდებოდა. ქართ. *ყამთააღმწერელს* ეს გარემოება არა ერთხელ აქვს აღნიშნული, მაგ., მისი სიტყვით, ერზინკისა და რუმის სულტნის დამარცხების შემდგომ „*ალივისნეს ქართველნი და თათარნი ყოვლითა სიმდიდრითა, ოქროთა და ვერცხლითა, უცხოთა ლარითა და სამოსელითა,*“ ხოლო „*ცხენისა და აქლემისა არა იყო რიცხვი*“-ო. იგივე ისტორიკოსი გვიამბობს, რომ ამაზე უფრო გვიან 1258წ. არაბთა სახალიფოს დედაქალაქის ბაღდადის აღების შემდეგ ერანითგან მოსული მონღოლთა და საქართველოთგან გამოყვანილი თანამონაწილე მელაშქრენი ისე გავსებულან ნადავლით, რომ ძვირფას

განძეულობას გარდა თურმე უკვე აღარაფერს ეკარებოდნენ და „არავინ აღიღებდა თვინიერ ოქროსა და ვერცხლისა, თვალისა და მარგალიტისა და შესამოსელთაგან კიდე“

გამდიდრების ასეთმა გზამა და საშუალებამ მაშინ ბევრი გაიტაცა და ლაშქრობით მოპოვებული განძეულობის შესახებ იმდროინდელ საბუთებში მკითხველი არაერთხელ შეხვდება ასეთ ცნობებს. არაერთს ამნაირად თავისი ქონებრივი მდგომარეობა გამოუსწორებია და იაფად შეძენილი ნაღავლის შემდეგ უფრო ძვირად გაყიდვით ზოგს ბევრი მოუგია კიდევაც. მაგრამ, რასაკვირველია, ეს მარტო მალალი წრის წარმომადგენლებსა და დიდ სამხედრო პირებზე ითქმის. საერთოდ-კი თითოეულ ასეთ ლაშქრობას ადამიანთა საგრძნობი, ხშირად უდიდესი, რიცხვის სიცოცხლე ეწირებოდა და ყველა ხომ თავის სამშობლოში ნაყოფიერ მუშაობას სცილდებოდა.

თუ გავიხსენებთ, რომ მონღოლთა ყაანებს წესად ჰქონდათ და დიდ ომებში მამაკაც მოსახლეობის 20% გაჰყავდათ ხოლმე და რომ ამოდენა ხალხი მათ ლაშქრობაში უნებლიეთ იყო ჩაბმული, ცხადი გახდება, რომ მათი თითქმის გამუდმებული ომიანობის გამო, ეს სამხედრო ბეგ-არა მეტად მძიმე და სახალხო მეურნეობის გამანადგურებელ ტვირთად უნდა ქცეულიყო. ამის გასათვალისწინებლად საკმარისია მხოლოდ დიდი ომები დავასახელოთ, უფრო წერილს ომებსაც რომ თავი დავანებოთ. მოჰლიდების წინააღმდეგ ერანში და მათი სამფლობელოს გასანადგურებლად რამდენიმე წლის განმავლობაში მთიანს მძიმე პირობებში წარმოებული ბრძოლას, რომელიც 1256 წ. ნოემბრის დამდეგს მოჰლიდების დედაციხის აღამუტის აღებით დამთავრდა, მალევე ბალდადის სახალიფოს დასაპყრობად დაწყებული ომი მოჰყვა, რომელიც 1258 წ. 10 თებერვალს ქ. ბალდადის აღებითა და ხალიფას სიკვდილად დასჯით დამთავრდა. ხოლო 1259 წ. ერანის მონღოლმა ილხანმა უკვე ეგვიპტის სულტანის სამფლობელოს ხელში ჩასაგდებადაც დაიწყო ბრძოლა.

3. საქართველოს წესწყობილებაში მომხდარი ღრმა ცვლილება. მედროვეობა

მესტუმრე ჯიქურის აღზევება, მოღვაწეობა და ბედუქულმართი დასასრული

მონღოლთა უღელქევე ყოფნამ მარტო ზემოგადაშლილი სამხედრო და ეკონომიური ზიანი არ გამოიწვია საქართველოში. მისი გავლენა წესწყობილებისა და ყოფაცხოვრების სხვა სფეროებსაც ძლიერად დაეტყო და აქაც დიდი კვალი დააჩნია. სახელმწიფო წესწყობილების წიაღში ამ დროს მომხდარს ცვლილებაზე უკვე გვექონდა საუბარი, მაგრამ მონღოლთა ბატონობამ საქართველოს უფრო ღრმა კვალიც დააჩნია. იმ ხანაში სახელ-

მნიფო ასპარეზზე დანინაურებისათვის უკვე ყოველთვის წესიერი გზა აღარ იყო საჭირო: პირად დამოკიდებულებას მაშინ წინანდელზე უფრო მეტი მნიშვნელობა მიენიჭა. დაბალი თანამდებობის პირი, – თუ ქვეყნის მმართველი მის ჩალაპარაკებასა და ჩურჩულს ყურს უგდებდა და მის რჩევას ანგარიშს უწევდა, – შესაძლებელია ისე გაძლიერებულიყო, რომ ყველა თავის ზემდგომ მოხელეებზე უფრო მეტი გავლენა მოეპოვა და სახელმწიფოს ნამდვილ მესაჭედ ქცეულიყო. ასეთ მედროვეთა გაჩენასა და დანინაურებას მონღოლური წესი უწყობდა ხელს, რათგან ყმადნაფიცი სამფლობელოების სამხედრო ძალა უნდა თვით მეფის, ან და ქვეყნის სათანადო უზენაესი ხელისუფლის მეთაურობით გამოსულიყო. ისედაც მონღოლთა ყაანისაგან დამოკიდებულს ყმადნაფიცი ქვეყნების მმართველებს მის ურდოში ხშირად უხდებოდათ ყოფნა, რაკი ყაანთან და მის გავლენიან მრჩეველებთან შეუთანხმებლივ არცერთი მნიშვნელოვანი სახელმწიფო საქმის მოგვარება არ შეიძლებოდა.

მონღოლთა ხშირი ომიანობისა და უკანასკნელად დასახელებული მიზეზის გამო, საქართველოს მეფეებიც იძულებული იყვნენ ხოლმე თავიანთი სახელმწიფოს მართვა-გამგეობისათვის თავი დაენებებინათ და ან მონღოლთა ლაშქრობაში მიეღოთ მონაწილეობა, ან და ყაანის კარზე გაეტარებინათ დრო. ამის გამოისობით ისინი თავიანთ სამეფოს ხანგრძლივ შორდებოდნენ და ქვეყანაც უმეფოდ რჩებოდა ხოლმე. რაკი ეს მაშინდელ საქართველოში თითქმის ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა, ამიტომ მათ უნდა იმაზედაც ეზრუნათ და ისიც გადაეწყვიტათ, თუ თავიანთი მაგიერობა სახელდობრ ვისთვის მიენდოთ.

ქართული სახელმწიფო სამართალი და წესწყობილება რომ უკვე შერყეული არ ყოფილიყო, ამის გადანყვეტა ძალიან ადვილი იყო, რათგან, მეფის სახელმწიფოში ყოფნის დროსაც-კი, მეფის თანაგამზრახი და ნამდვილი კანონიერი მოადგილე საქართველოში მნიგნობართუხუცესი და ვაზირთა ყოველთა უპირველესი იყო და, მის გარდა, სხვას არავის ჰქონდა უფლება, რომ ასეთი მოვალეობა ეკისრა. მაგრამ მნიგნობართუხუცესის უპირატესობა ჩვენი ქვეყნის მართვა-გამგეობაში, როგორც აღნიშნული გვქონდა, მონღოლთა წესწყობილების გავლენით ამ ხანაში უკვე დაჩრდილული იყო და სახელმწიფო ცხოვრებაში უპირატესობის მოსაპოვებლად უფრო პირად დამოკიდებულებასა და ნდობას მიენიჭა მნიშვნელობა, ვიდრე კანონს.

ქართ.*ჟამთააღმწერელის* სიტყვით დავით-ულუ ჩრდილოეთის ულუსის ყაანმა ბათომ დაიბარა და მეფეც დიდი საჩუქრებით დატვირთული მასთან გაემგზავრა. საქართველოთგან წასვლის წინ, ქვეყანა ორ პირს ჩააბარა, სახელდობრ: *„დაუტევა გამგებლად სახლისა სამეუფოსა დედოფალი ჯიგდა-ხათუნ და მესტუმრე ჯიქურ“*.

მესტუმრე ჯიქურს დავით გიორგი-ლაშას ძემ სამეფოს ზოგადი მმართველობა დააკისრა და მას დარბაზის კარს მყოფი დაწესებულებანი

რომ დაუქვემდებარა, მესტუმრე ჯიქურს დავით გორგი-ლაშას ძემ სამეფოს ზოგადი მმართველობა საქვეყნოდ გამრიგეთა შესახებაც დასტოვა განკარგულება: *„თუითოეულისა თემისა [განგება] თუითოეულისა კაცსა შეჰვედროს“*ო, *ჟამთააღმწერელი* ამბობს⁴⁶. სამწუხაროდ აქ განმარტებული არ არის, დავალება აქაც მეფის პირად არჩევენზე იყო დამყარებული, თუ დავით-ულუმ ამ შემთხვევაში პასუხისმგებლობა თემის უმაღლეს მოხელეებს დააკისრა.

მაგრამ აქ სხვა გარემოებაა საყურადღებო. მონღოლთა ურდოში გამგზავრების წინ, მეფეს სხვა საქვეყნოდ გამრიგეთა შორის ამავე წესით კახეთიც ერთი პირისათვის, სახელდობრ, თორღუა პანკელისათვის ჩაუბარებია: *„კახეთიცა პანკელსა თორღუას შეჰვედრა და ამცნო, რათა ბრძანებასა დედოფლისასა ემორჩილებოდეს“*ო. ცხადია, რომ თორღვას პანკისის ერისთავსაც ამ შემთხვევაში ნამდვილად მესტუმრე ჯიქურის ბრძანებათა ასრულება და ხელქვეშეთობა მოუხდებოდა. უეჭველია, ასეთივე განკარგულება ექნებოდა დავით-ულუს გაცემული საქართველოს დანარჩენი თემების უმაღლეს საქვეყნოდ გამრიგე მოხელეების შესახებაც.

ქალი, რომ მეფედ დამჯდარიყო, ეს საქართველოსათვის ახალი რამ არ იქნებოდა, მაგრამ მეფის მაგიერ რომ მის თანამეცხედრეს, დედოფალს, ჰქონდა ხელში ქვეყნის მართვა-გამგეობა, ეს საქართველოს ისტორიაში პირველი შემთხვევა იყო. სამაგიეროდ ასეთი წესი, როგორც დაერწმუნდით, მონღოლებს ჰქონდათ. თუ ამასთანავე გავიხსენებთ, რომ დავით-ულუს ცოლი ჯიგდა-ხათუნი მონღოლთა ბატონიშვილი იყო, მაშინ ცხადი გახდება, რომ ამ შემთხვევაში უცილობლად ცოლის ძლიერი გავლენის ანარეკლი უნდა ჩანდეს.

ისევე, როგორც არაჩვეულებრივი ამბავი იყო, რომ საქართველოს მართვა გამგეობა, მეფის უცხოეთში გამგზავრების დროს, დედოფალს გარდასცემოდა, ისევე და ამაზე გაცილებით უფრო გამწმაცვიფრებელი შთაბეჭდილება უნდა მოეხდინა ყველაზე მაშინდელს საქართველოში იმ გარემოებასაც, რომ დავით-ულუმ სამეფოს მმართველობის თანამონაწილედ მესტუმრე დანიშნა, მანდატურთუხუცესის სავაზიროს უწყების მეოთხე-ხარისხოვანი მოხელე. ეს საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებისა და სამოხელეო უფროს-უმცროსობის განრიგების უხეში დარღვევა იყო და ამას, რასაკვირველია, შეუძლებელია ვაზირთა და დიდ ხელისუფალთა წრეში სამართლიანი უკმაყოფილება არ გამოეწვია.

ზემოაღნიშნულ გარემოებას ისიც ერთოდა ზედ, რომ, ისტორიკოსის მონშობით, ასე მოულოდნელად განდიდებული ეს ჯიქური თითქოს *„სხუად არარა ნიჭთა მქონებელი“* იყო, იმას გარდა, რომ *„იყო ესე ჯიქური ერთგული მეფეთა უმეტეს ყოველთა კაცთა“*. ის თურმე სწორედ მხოლოდ ამიტომ *„განდიდნა მეფისა დავითის მიერ დიდად ერთგულობისათვის“*.

ვითარცა საქართველოს სახელმწიფო საქმეებში გამოუცდელს, დედოფალ ჯიგდა-ხათუნს მარტოს ქვეყნის გამგეობა, რასაკვირველია, არ

შეეძლო და ნამდვილად ყველაფერი უმთავრესად მესტუმრე ჯიქურზე უნდა ყოფილიყო საქართველოში დამოკიდებული. აკი ამ გარემოებას ისტორიკოსიც ადასტურებს: მეფემ ჯიქურს „*ქელთუდვა სამეფოსა და სახლის თვისისა განგება და დაუტევა ტფილისს დედოფალსა წინაშე*“⁴⁷.

ჟამთააღმწერელის ზემომოყვანილი უარყოფითი დახასიათებისდა მიუხედავად, ჯიქური მაინც მხნე და ქვეყნის მშვიდობიანობისათვის მზრუნველი მმართველი გამოდგა. მას ასეთს აშლილობის ხანაშიც-კი საქართველოში ისეთი მყუდროების დამყარება მოუხერხებია, რომ მის დროს „*სრულიად სამეფოსა შინამპარავი და ავაზაკი არ იპოებოდა*“, ხოლო „*თუ სადა გაჩნდის, ძელსა ჩამოჰკიდიანო*“. ასეთი მკაცრი საშუალებით ჯიქურს წესიერებისა და უშიშროების დამყარება მოუხერხებია და უკვე ესეც მაგარი ხასიათის პიროვნებად გვისურათებს.

მართალია, საქართველოში სიკვდილად დასჯა და დამასახიჩრებელი სასჯელები დიდი თამარის დროს იქმნა უკვე მოსპობილი, მაგრამ ეს იმიტომ იყო იმ ხანაში შესაძლებელი, რომ მაშინდელი საქართველო კულტურულად ფრიად მაღალ დონეზე იდგა. მას შემდგომ-კი, მე-13 ს. პირველ ნახევარში, უკვე აღწერილი ამბების გამო, ცხოვრების პირობებიც ძალზე გადუხჭირდა, ხალხიც კულტურულად დაქვეითდა და ასეთ პირობებში ბოროტი ადამიანების მეხუტურმა ბუნებამაც იმდენად იჩინა თავი, რომ, ულმობელი სიმკაცრის გარდა, სხვას არაფერს შეეძლო მისი შეკავება.

მესტუმრე ჯიქურმა ცალკეულ თემთა ურჩობასაც სძლია და ცენტრს დაუმორჩილა: ისტორიკოსი ამბობს, რომ მან „*ფხოველნი მოხარკე და მეჯუარე ყუნა კაცნი იგი მვეცისა ბუნებისანი*“⁴⁸, ე. ი. სახელმწიფო გადასახადების გამოლება დააკისრებინა და წარმართობის მაგიერ ქრისტიანობა მიაღებინაო. უკანასკნელი საშუალება ჯიქურს ალბათ მათ დიდ განათლებად მიაჩნდა.

ჯიქური მშენებლობაზეც ზრუნავდა: მან, *ჟამთააღმწერელის* მოწმობით, „*ალაშენა ისანთა პალატი განგებითა დიდითა*“⁴⁹, ე. ი. მშვენივრად ნაგები და მოწყობილი სასახლე დაუდგამს, რაც იმ გაჭირვების ხანაში ადვილი არ იყო და, შეჭველია, სახელმწიფო სალაროსა და ხალხს მძიმე ტვირთადაც უნდა დასწოლოდა.

როცა საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილების რღვევის მაგალითს თვით მეფე აძლევდა და სამეფოში მოხელეთა ურთიერთობაში ისეთ პირობებს ამყარებდა, როდესაც წინდანინვე შეიძლებოდა ეთქვა ადამიანს, რომ მათ შორის მტრობა და ურჩობა აუცილებლად უნდა ჩამოვარდნილიყო. რა გასაკვირველი იყო, რომ ასეთი მოლოდინი ასრულებულიყო კიდევ. *ჟამთააღმწერელს* საქვეყნოდ გამრიგეთა შორის მომხდარი ერთი ასეთი შემთხვევის ამბავი დაცული აქვს თავის საისტორიო თხზულებაში. მისი სიტყვით, დავით-ულუმ რომ ბათო ყაანთან გამგზავრებისას კახეთის მართვა-გამგეობა თორღვა პანკელს ჩააბარა და ჯიქურს დაუმორჩილა, თორღვამ, როცა დაინახა, რომ მეფეს საქართველოში დაბრუნება მოლოდ-

ინზე მეტად შემოუგვიანდა, „*ჰგონათორღუამან არღარა მოსულა მეფისა, უკუდგა პანკისსა ციხესა, თუისად დაიჭირა კახეთი და არღარა ემორჩილებოდა დედოფალსა და მესტუმრესა ჯიქურსა*“-ო.

მაგრამ თორღვა პანკელის იმედი არ გამართლდა: დავით-ულუ ბათო ყაანისაგან არამცთუ სრულებით უვნებელი, არამედ დიდად პატივცემულიც-კი დაბრუნდა. საქართველოში არსებული წესისამებრ, მეფე პერეთს მოუახლოვდა თუ არა, „*მიეგებნეს ყოველნი წარჩინებულნი სამეფოსა მისისანი*“, თვითნება პანკელს გარდა. „*თორღუა შეშინებული უკუდგაპანკისს*“ და იქ გამაგრებასა და თავის დაცვას ლამობდა⁴⁹.

დავით-ულუ რომ ტფილისში მოვიდა და საქმის მთელი გარემოება შეიტყო, „*თორღუას მოუწოდა მეფემან*“, მაგრამ ის მაინც „*არა მოვიდა კარვად მეფისა, შიშისათჳს*“. იმისდა მიუხედავად, რომ დავით-ულუმ „*მრავალჯერ უწოდა*“, მაინც მოსვლა ვერ გაბედა და ვერ ენდო, მაშინ ამ საქმის მოგვარებას უკვე თვით მესტუმრე ჯიქური შეუდგა.

თორღვა პანკელის ციხითგან გამოსაყვანად ჯიქურმა ასეთ ხერხს მიჰმართა: „*განზრახვითა ჯიქურისათა*“-ო, *ყამთააღმწერელი* გვიამბობს, „*წარვიდა ხორნაბუჯელი, მივიდა თორღუას სახლსა*“ და სთხოვა, რომ მას მიჰნდობოდა და მეფესთან ნაჰყოლოდა, თორღვა ამ მოგზავნილ პატივცემულ პირს მხოლოდ მაშინ ენდო და ნამოჰყვა, როდესაც ხორნაბუჯელმა, ძველი ქართული წესის თანახმად, ალავერდის წაგოვრის ძლიერად მიჩნეული ხატის სამოსელზე გამობმულს თორღვა პანკელს ჯერ უვნებლობის აღთქმის დარღვევისათვის მთელი თავისი სახლობით ამოწყვეტის პასუხისმგებლობის ფიცი მისცა, ხოლო შემდეგ იგი გამოსხნა.

ასეთი საშინელი ფიცით გულდამშვიდებული თორღვა პანკელი ხორნაბუჯელმა მეფესა და ჯიქურს მიჰგვარა ტაბახმელას. მაგრამ „*შეურაცხყო აღთქმა და ფიცი და შეიპყრა ჯიქურმან, განზრახვითა დედოფლისათა*“, და მეფისათვის შეუტყობინებლივ და დაუკითხავად „*წარიყუანეს კლდეკართა და გარდამოაგდეს*“-ო, დასძენს *ყამთააღმწერელი*⁵⁰.

ქართველი ისტორიკოსის ზემომოყვანილი მოთხრობა ისეა აგებული, თითქოს ხორნაბუჯელის თორღვასთვის მიგზავნის დროს ჯიქურს ვერაგული განზრახვა არ ჰქონდეს და მხოლოდ შემდეგ ჯიგდა-ხათუნ დედოფლის ჩაგონებით, გაეტეხოს მას ეს აღთქმა და ფიცი. როგორადაც არ უნდა ყოფილიყო, ის მაინც ცხადია, რომ ქვეყნის მართვა-გამგეობის ხელისუფლება დედოფალს ჯიგდა-ხათუნსა და მესტუმრე ჯიქურს მეფის საქართველოში დაბრუნების შემდეგაც, ხელითგან არ გაუშვიათ. მათი თვითნებობა იმდენად დიდი ყოფილა, რომ, ქართული სახელმწიფო და სისხლის სამართლის წინააღმდეგ, მეფის დაუკითხავად სიკვდილით დასჯაც-კი გაუბედნიათ.

როგორც მოულოდნელად და სწრაფად აღზევდა მესტუმრე ჯიქური, მისი დიდებაც ასევე მოულოდნელად და უეცრად გაქარწყლდა და ენია აღსასრული. სანამ მისი მფარველი დედოფალი ჯიგდა-ხათუნ ცოცხალი იყო,

ჯიქურს არა დაჰკლებია რა, მაგრამ, როდესაც დავით გიორგი-ლამას ძემ ჯიგდას სიკვდილის შემდგომ გვანცა შეირთო, მისმა ბედმა უკვე უკუღმა დაიწყო ტრიალი. მათ შორის მტრული განწყობილება ჩამოვარდნილა. ამიტომაც გვანცას მეფის თანამეცხედრედ ქცევა ყოვლად შემძლე მესტუმრეს ვერაფრად მოსწონებია. *ქამთაალმწერელი* აცხადებს: „*გვანცას დედოფლობა მძიმედ უჩანდა მესტუმრესა ჯიქურს, რამეთუ მტერ იყვნეს*“¹. ნარსული ძლევა მოსილებით განებივრებულს, მას, როგორც ჩანს, თავისი თავი წინანდებურად ქვეყნის სრულ ბატონ-პატრონად მიაჩნდა და ეგონა, რომ დედოფლისადმი მის განწყობილებას დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა.

რა ნიადაგზე იყო აღმოცენებული გვანცას მტრული დამოკიდებულება მესტუმრე ჯიქურისადმი, ქართველ *ქამთაალმწერელს*, სამწუხაროდ, განმარტებული არა აქვს, მაგრამ, თუ გავიხსენებთ, რომ დედოფალი რაჭის ერისთავთა საგვარეულოს, კახაბერიძეთა, ასული და ავაგ ათაბაგის ქვრივი იყო, შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ჯიქური გვანცას თუნდაც იმიტომ უნდა სძულებოდა, რომ იგი, როგორც მედროვე, ქვეყნის სათავეში და ყველა მისიანების თავზე იყო დასკუპებული.

ჯიქურის აღზევებით უკმაყოფილო საქართველოს დიდებულებს ეხლა უკვე მეტად მარჯვე და ხელსაყრელი დრო დაუდგათ, რომ ასეთი შემთხვევით არ ესარგებლათ და ყოვლად-შემძლე მესტუმრის სამუდამოდ თავითგან მოშორება არ ეცადათ. თავიანთი წადილის ასრულების სრული იმედი შესაძლებელია მათ თუნდაც იმიტომ ჰქონოდათ, რომ თითონ „*დავით მეფე უმანკო იყო*“ და მალემრწმენი ისევე, როგორც ჩვეულებრივ გულით „*უმანკოსა ყოველნი რწამან*“, რასაც-კი მისგან იმ დროს სანდოდ მიჩნეული პირი ეტყვის ხოლმე.

დასაღუპავად განწირულს მესტუმრე ჯიქურზე იერიში ასეთ საქმეებში კარგად გამობრძმედილს სუბმათ ორბელს მოუტანია, შესაძლებელია თავისთვის გზის გასაკაფავადაც. ჯიქურის მოსასპობად მას ლალატის შენამება აურჩევია და ოდესღაც განდგომილთა მომსპობი ეს მესტუმრე „*განზრახვითა სუმატ ორბელისათა შესმენილ იქმნა, ვითარმედ ჯიქურ წარავლენს კაცთა არლუნს წინაშე, რათა აუნყოს ყაანს ულოს სიმდიდრე დავით მეფისა და ეგულების განდგომა*“²-ო.

ლიტონი დასმენა მალემრწმენი მეფისათვის სრულებით საკმარისი აღმოჩნდა, რომ ასეთი მძიმე ბრალდება გამოუძიებლივ დაეჯერებინა და უღმობელი მსჯავრიც კი დაედო: „*წარავლინა მსწრაფლ წინაშე მდგომელნი და ბრძანა მოყუანებად მისი და სახლისა მისისა იავარდყოფად*“, რაც უმაღლეს სრულებულ იქმნა.

უკვე შეღამებული ყოფილა, როდესაც ეს ამბავი მომხდარა და წარგზავნილმა წინამემდგომელებმა ბრძანების თანახმად „*წარადგინეს ჯიქური წინაშე მეფისა ღამით*“. და ამ დროს განრისხებული „*მეფე ჯდა ისანთა მხედველი მტკვრისა*“ და ოდესღაც ყველაზე მისანდო და ძლიერ ადამიანს არც კი მიჰხედა. „და არარა სიტყვა ყო მისთანა, არამედ განუკითხავად

ბრძანა შთაგდებად მტკვარსა⁵².

ეს ბრძანებაც ისევე სიტყვის შეუბრუნებლივ და სწრაფად იქნა ასრულებული, როგორც პირველი. მხოლოდ დილით, როდესაც უკვე *„განთენდა“*, ტფილისელებმა *„იხილეს ჯიქურ რიყესა ზედა განგდებული წყლისაგან“* და, რა თქმა უნდა, *„განკვირდეს ყოველანი მხილველნი ანასდათისა სიკვდილისათვის“* ჯერ კიდევ გუშინ ამ მთელ საქართველოში ყოვლადშემძლე და მეფისაგაგნ განუსაზღვრელი ნდობით აღჭურვილი ადამიანისა.

როცა ყოვლადშემძლე მედროვესა და მბრძანებელს სვებედი უკუღმა დაუწყებს ტრიალს და მისი სიტყვა-ბრძანების უცილობლობაც გაქარწყლდება, მაშინ ასეთ ადამიანს ყველა სწრაფად შემოეცლება ხოლმე. ხშირად მათ შორის მისი მეგობრები და სხვებზე მისანდოდ მიჩნეული პირნიც-კი: უკვე ყოვლად უძლურად ქცეული ის ხომ აღარავისთვის გამოსადეგი არ არის და ვისღა რისთვის დასჭირდება!.. ასევე დაემართა მესტუმრე ჯიქურსაც.

თუმცა, როდესაც საქართველოს დედაქალაქის მოსახლეობამ მეორე დღეს დილით ამ ძლიერი კარისკაცის ასეთი უეცარი სიკვდილისა და მოულოდნელი აღსასრულის ამბავი გაიგო, ყველა გაოცებული იყო, მაგრამ მტკერის რიყეზე გარიყულს მის გვამს მაინც არავინ მიჰქარებია: ის მის მახლობლებისა და მეგობარ-დავალბებულ პირთა გულითგანაც ასევე ამორეცხილი და გარიყული აღმოჩენილა. *„ჟამთააღმწერელი* მოკლედ სჭრის სიტყვას: *„არავინ იბოვა დამფვლელი მისი, რამეთუ არა ესვა შვილი“*-ო. შვილი არ ჰყავდა სხვა კი არავინ მიჰქარებია. ვისი რა საქმე იყო, ასე მსჯელობდნენ, ეტყობა მისი ყოფილი მეგობრები.

მაგრამ მაინც მაშინდელს საქართველოში ყველა ასე გულცივი და უმადური არ აღმოჩენილა და სწორედ ეს ცნობაა ისტორიისათვის საგულისხმო და საყურადღებო. იგივე ისტორიკოსი მოგვითხრობს: *„შეკრბეს ყოველნი გლაზკანი და ობოლ-ქვრივნი და ევედრნეს მეფესა რათა მიანიჭოს გვამი ჯიქურისა, ამაღ რომე მრავალი კეთილი იქმნა მათზედა“*-ო.

რა იგრძნო აჩქარებულმა მალემრწმენმა მეფემ, როდესაც ასეთი არაჩვეულებრივი შემადგენლობის მთხოვნელ-მევედრებელნი წარუდგნენ იმ ადამიანის შესახებ, რომელიც აქამომდე მისი სრული ნდობით იყო აღჭურვილი და თავის ყველაზე ერთგულ და თავგამოდებულ მოხელედ მიაჩნდა, ეხლა-კი ამ წუთისოფელს ასე უღმობელად და განუსჯელად გამოასალმა, ამაზე *„ჟამთააღმწერელი* არას ამბობს. მაგრამ მეფის მოქმედება ამჟღავნებს, რომ მის გულში სინანულის გრძნობას მაინც გაუღვიძია.

ისტორიკოსს ამ არაჩვეულებრივი ამბის დასასრული ასე აქვს აღწერილი: *„ისმინა დავით და მისცა გვამი მისი და მრავლითა გოდებითა წარიღეს ეკლესიასა წმიდისა ქალწულისა ქრისტიანისასა, რომელი, ზვარა ზმელთაგან დარღვეული, ახლად აღშენებული იყო, და მუნ დაფლეს დიდითა პატივითა, რაც ოდენ გლაზაკთა ძალ-ედვა“*-ო⁵³.

განა დასაჯერებელია, რომ დავით ულუს ასეთი პატივისცემითა და საჯაროდ დატირებით ჯიქურის დასაფლავების უფლება მიეცა ვისთვისმე,

მას რომ სრული რწმენა ჰქონოდა, რომ მისი ყოფილი ყოვლად-შემძლე კარისკაცი მართლაც მოღალატე იყო? თუ მან მაინც დედაქალაქის ღარიბსა და ქვრივობლებისაგან შემდგარი მოსახლეობის ნაწილს ასეთი ნება დართო, რომელიც მისი საქციელის ცხადს გამოხატავდა, ეს უფლებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ, უეჭველია, ჯიქურის დასმენა და ბრალდება მეორე დღეს, როდესაც საქმის გამოსწორება, მართალია, უკვე აღარ შეიძლებოდა, მასაც საეჭვოდ მიუჩნევია და თავისი აჩქარებული მსჯავრი სანაწარმად გაჰხდომია. ასეც რომ არ ყოფილიყო, საქართველოს დედაქალაქის უღარიბესი და უბედური მოსახლეობის ფენისაგან ჯიქურისადმი გამოძულავებული უღრმესი სიყვარული და მისი ასე საშინლად სიკვდილად დასჯის შემდგომაც ასეთი გაბედული ერთგულება ყოველგვარ გამამართლებელ სიტყვასა და დაცვაზე უმჭევრმეტყველესია. მათი მოქმედება ცხად-ჰყოფს, რომ თავისი ძლიერების დროსაც მისი გული ღარიბ-ღატაკისა და ცხოვრებისაგან დაბეჩავებული ადამიანისადმი თანაგრძნობისა და მზრუნველობისათვის დახმული არ ყოფილა და მათი გაჭირვებული მდგომარეობის შეძლებისამებრ შემსუბუქება თავის მოვალეობად მიუჩნევია.

ამრიგად, მესტუმრე ჯიქური არც ურიგო და უჭკუო მმართველი და არც უგულო ადამიანი ყოფილა, მაგრამ მისი თავგადასავლისა და ბედის უკუღმართად დატრიალება ერთი მხრით დავით გიორგი-ლაშას ძის წინდაუხედავი პოლიტიკისა და აჩქარებული ხასიათის, მეტადრეკი მალემრწმენობის შედეგი იყო, მეორე მხრით და უფრო-კი დიდგვარიან ხელისუფალთა და დიდებულ მოხელეთა შელახული პატივმოყვარეობისა და უფროს-უმცროსობის წესის დარღვევის მსხვერპლი შექმნილა.

4. დიდი გაჭირვება საქართველოში

ჯერ კიდევ ხვარაზმშაჰ ჯალალედინის აღმ. საქართველოში შვიდი წლის განმავლობაში ბრძოლისა და თარეშის დროს, ქვეყანა ძალზე აოხრდა და დაზარალდა. რაკი ამის შედეგად საქართველოში სასოფლო მეურნეობის წესიერად წარმოება და მიწის დამუშავება შეუძლებელი იყო, პური ძალზე გაძვირდა და ისედაც განვალებულ ხალხს დიდი შიმშილობა დაატყდა თავს. ხვარაზმელთა შემდგომ ხომ ჩვენს სამშობლოს მონღოლები შემოესივნენ და საქართველო, რასაკვირველია, კვლავ დაზარალდა. მაგრამ სამხედრო მოქმედებით მოყენებული ზიანიც რომ არ ყოფილიყო, ქვეყნის კვლავ აოხრებისათვის და გასანადგურებლად მარტო მათი ცხენები და აქლემებიც კმაროდა: საუკეთესო საძოვრები მათი საქონლისათვის უნდა ყოფილიყო გამოყოფილი, ხოლო ამაზე მეტად სახნავები იყო ამ საქონლის ფეხით გათელილ-გავერანებული.

ერანის ილხანის ჰულაგუ ყაანის დროს, *კირაკოზ განძაკელის* ცნობით, სხვა გადასახადებს გარდა, შემოღებულ იქმნა აგრეთვე თაღარად

წოდებული გადასახადი. ის სულ ცოტა შვიდი სხვადასხვა გამოსაღებლისაგან შედგებოდა. თალარი კაცისთაზე დაწესებულ გადასახადს წარმოადგენდა. თვითოეულ პირს ყაანის ხაზინისათვის უნდა მიეცა: 100 ლიტრა პური, 50 ლიტრა ლვინო, 2 ლიტრა ბრინჯი, 3 თოფრაკი, 2 საბელი, 1 ისარი, 1 ნალი და 1 თეთრი. ამას გარდა 20 პირუტყვზე უნდა 1 პირუტყვი, ე. ი. 5% და 20 თეთრი გადაეხადა.

თავის ალაგას უკვე გექონდა აღნიშნული, რომ ძალზე შემცირებული შემოსავლისა და არსებობის სახსრის შევსების ერთადერთ წყაროდ მონღოლთა ბატონობის ხანაში ძლევამოსილი ომიანობითგან მოტანილი ნადავლ-ნაცარცვი შეადგენდა. მაგრამ ესეც შესაძლებელია სამხედრო წრის უფრო მაღალი ფენის ხვედრი ყოფილიყო: ჩვეულებრივი მოლაშქრე გლეხი ისეთს რას ჩაიგდებდა ხელში, რომ გამდიდრებულიყო? ამავე იდროს მთელი საგადასახადო და საბეგრო ტვირთის ზიდვა ბოლოსდაბოლოს გლეხობას უხდებოდა, რათგან საპატრონეყო და სახელმწიფო გადასახადებიცა და მონღოლთაგან დადებული ხარკიც სწორედ მათ უნდა გამოეღოთ. ყველა ამგვარივე ბეგარაც მათვე უნდა მოეხადათ. ამრიგად მდებრიო ხალხის ეკონომიური მდგომარეობა ამ ხანაში ძალზე გაუარესდა.

საყურადღებო გარემოებაა, რომ მონღოლთა შემოსვლის დროს დამპყრობელებს, როგორც დავრწმუნდით, დიდებული ხელისუფლები უფრო ადვილად შეურიგდნენ და შეუთანხმდნენ, ვიდრე ხალხი, რომელსაც წინააღმდეგობის გაუწევლად მორჩილება არ განუცხადებია. ხალხი თითქოს ალღოთი გრძნობდა, რომ მათი შენახვა ბოლოს მაინც სწორედ მას უნდა დასწოლოდა.

მონღოლებთან დაზავების შემდგომ, *კირაკოზ განძაკელის* ცნობით, საქვეყნოდ გამრიგე დიდი ხელისუფლები, მთავრები, მონღოლებს გულმოდგინედ შველოდნენ ხარკის აკრებას და წართმევაშიც-კი ეხმარებოდნენ თურმე, რათგან იქიდგან მათ თითონაც გამორჩენა ჰქონდათო. ამავე ისტორიკოსის სიტყვით, დიდკაცურსა და მდიდრულ ცხოვრებასა და ჩაცმა-დახურვას მიჩვეულნი ეს მოხელეები თავიანთი შემცირებული შემოსავლის გადიდებას ღარიბების ყვლეფით ცდილობდნენ. ამის მისაღწევად უკვე ამ ხანაში დაუწყიათ საზომების გადიდება, როდესაც გადასახადი თვითონ უნდა მიეღოთ, და განზრახ ნაკლულს საზომებს ხმარობდნენ, როდესაც თითონ მათ ჰქონდათ ხოლმე მისაცემი.

საზომ-საწყაოებით ასე თვითნებურად სარგებლობისათვის მართო ერისკაცთა წრეში-კი არ მიუყვიათ ხელი, არამედ, როგორც რკონის 1259 წ. კახას მეჭურჭლეთუხუცესის შეწირულობის წიგნითგან ჩანს, ამას თურმე მონასტრებშიც-კი არ ერიდებოდნენ. სამონასტრო ყმების მდგომარეობა იმდენად გაუარესებულა და მძიმე ყოფილა, რომ იგივე მეჭურჭლეთუხუცესი კახა გამრეკელი-თორელი თავის ზემოდასახელებულ შეწირულების წიგნში მონასტრის ძმობას ემუდარებოდა: ჩემგან

შემოწირული სოფელ ხოვლის გლეხთათვის კარგნი იყავით, კარგად მოეპყარით, ნუ შეანუხებთო.

გიორგი-ლაშას მეფობაში აღწერილი გექონდა ის უთანხმოება და მტრული დამოკიდებულება, რომელიც ქ. ანისის „მართლმადიდებელ“ ქართველთა და სომეხთა მრევლსა და სამღვდელოებას შორის ჩამოვარდნილა იმის გამო, რომ უკანასკნელს, ცხოვრების გაძვირების გამო, საეკლესიო წესების, – მაგ., გვირგვინთა კურთხევისათვის ქორწინებაში, მიცვალებულისათვის ანდერძის აგებისა და სხვათა ასრულებისათვის, – წინათ და მანამდე არსებული მისაცემელი გასამრჯელო ძალზე გაუდიდებიათ. ეს, როგორც დავრწმუნდით საქართველოს იმდროინდელმა კათალიკოზმა მკაცრად დაჰგმო და გააუქმა.

ეხლა, როდესაც მას შემდგომ საქართველოზე თავდამტყდარმა პოლიტიკური ბედის უკუღმართობამ, ქვეყნის აოხრებამა და მონღოლთა ბატონობის უღელმა ქვეყანა გაცილებით უფრო უარეს მდგომარეობაში ჩააგდო, ცხოვრებაც საშინლად გაძვირდა, საერო სამღვდელოებას თავისი ქონებრივი მდგომარეობის გამოსწორება ისევ საეკლესიო წესებისათვის განკუთვნილი გამოსაღებლის საშუალებით დაუწყია, ე. ი. დაახლოებით იმის მსგავსმა მოვლენამ, როგორც წინათ ქ. ანისში იყო, ეხლა შუაგულ საქართველოშიც იჩინა თავი, მეტადრე დავით-ულუს მეფობაში. მაგრამ ამ შემთხვევაში უკანონო საწესო გამოსაღებლები უკვე სხვა მიზნით იყო გამოყენებული.

დმანისის ეპისკოპოსს იქაური საყდრის კარიბჭის წარწერაში აღნიშნული აქვს, რომ, როდესაც ის ამ თავის სამწყსოში მისულა, დმანისის ეკლესიებში ისეთი მდგომარეობა დაჰხვედრია, რომ „*უმეყვისთა, უბრალოთა, ქალ-ყრმათა, მამა-დედათა არ მოუშვებდეს, ვიდრე ოქროსა არ აიღებდეს*“-ო⁵⁴. ე. ი. უდანაშაულო და ისეთ საცოლქმროებს, რომელთა შორის არავითარი ნათესაობა არ იყო და რომელთაც, მაშასადამე, დაუბრკოლებლივ დაქორწინების უფლება ჰქონდათ დმანისის ეკლესიების მღვდელმსახურნი მაინც ჯვარს არ სწერდნენ, სანამ ისინი მღვდლებს საგანგებოდ ფულს არ გადაუხდიდნენ. ცხადია, რომ ამ წარწერაში დმანისის ეპისკოპოზი თვით ქორწინების, გვირგვინთა კურთხევისათვის გამოსაღებ გასამრჯელოს-კი არ გულისხმობდა, არამედ სხვადასხვა დამაბრკოლებელ გარემოების განზრახ გამოყენებით რომ ჯვარისწერის ნებართვის მისაცემად სთხოვდნენ ისინი. აქ, მაშასადამე, თითქოს უფრო ისეთი ამბავი ჩანს, როგორიც 1263 წ. დავით-ულუსათვის მირთმეულს საეკლესიო დადგენილება-მოხსენებაშია მოთხრობილი, როდესაც ეკლესიისათვის შეწირული მიწების შთამომავალთაგან კელავ დასაკუთრების შესაჩერებლად სამღვდელოებას ამნაირივე გზით დაუწყია მოქმედება. ამიტომ საფიქრებელია, რომ დმანისშიც „*უმეყვისო და უბრალო ქალ-ყრმათა*“ ქორწინების განზრახ შეფერხება, ან ეკლესიისათვის წართმეული მიწებისათვის სამაგიერო საშუალება უნდა ყო-

ფილიყო, ან და მონღოლთა ბატონობის ხანაში საერთო გაჭირვების გამო საეკლესიო შემოსავლის შემცირების უკანონო გზითა და საშუალებით შევსების მცდელობა. ეს უსამართლობა დმანისის მამათავარს, მისივე განცხადებით, თავის მრევლში გაუუქმებია.

ზოგადად შესაძლებელია ითქვას, რომ, რასაკვირველია, საქართველოს სახელმწიფოს მოსახლეობის ყველა ფენა და წოდება დიდად შენუხებული და ქონებრივად შევიწროებული იყო, ვაჭრებს გარდა, რომელთაც მონღოლები მფარველობდნენ. ამის წყალობით სოფდაგრებს ამ საერთო გაჭირვების დროს, დიდი მოგება ჰქონდათ, მეტადრე დიდ ვაჭრებს და ურტალ-ად წოდებულს საკრედიტო, გამსესხებელ-დამგირავებელ ამხანაგობათა წევრებს. ამიტომ მონღოლთა ბატონობა და მათ გადასახადებ-მოვალეობათა ტვირთი მაშინ თითქმის ყველას განუწირველად ღვთის რისხვად ეჩვენებოდა. მეჭურჭლეთუხუცესს კახა გამრეკელ-თორელს* თავის 1259 წ. რკონის შეწირულობის წიგნში ნათქვამი აქვს: *„ღმერთმან შეიბრალოს ქრისტიანობაი და აღარ იყოს ხარაჯობაი აწინდელის დებისაი“*-ო. მაგრამ მაინც სხვებზე შეღავათიანი პირობები მონღოლთა ბატონობის ხანაში, ვაჭრებს შემდგომ, ეკლესიას ჰქონდა, მეტადრე განთქმულ სალოცავეებსა და დიდ მონასტრებს: გადასახადებისა და სამხედრო ბეგარისაგან შეუვალობა ეკლესიას საშუალებას აძლევდა უცხო დამპყრობელთა წესწყობილებისა და ხარაჯობის სუსხის სიმკაცრე ნაკლებ ეგრძნო. მხოლოდ ცხადია, რომ ქვეყნის საერთო გაჭირვებას შეუძლებელია მაინც მათზეც გავლენა არ მოეხდინა და მათი ქონებრივი მდგომარეობაც არ გაუარესებულყო.

რამდენად შერყეული იყო საქართველოს ეკონომიური კეთილდღეობა და რაოდენს გაჭირვებაში ჩავარდა მოსახლეობა უკვე მე-13 ს. შუა წლები-სათვის, თუნდაც მანგლელ მთავარეპისკოპოზის არსენი მშვიდადსძის სიტყვებითგანაც ჩანს. აბელიის ეკლესიის კედლის წარწერაში აბელიის ნაგებობის გარემოებაზე მას ნათქვამი აქვს: *„გარწმუნოს ღმერთმან, ვინცა ჰნახოთ ჭირით და რუდუნებით ნამუშავეი ჩუენი“*. ამ ეკლესიას *„მას ჟამსა კელეყავით შენებად, ოდეს თათართა დაეპყრა ესე სამეფო და ყოველი ქუეყნად ძლით და შრომით შეემართებოდა, ჩემებრ გლახაკისა და არარაღს მქონებლისაგან, გარნა პატრონთა წყალობით კელყავ და სხვების შესანერითაც მოვახერხე ამის აგება“*-ო⁵⁵.

თუ მთავარეპისკოპოზი ამ დროს უკვე ისე იყო გაღატაკებული, რომ თავის თავს „გლახაკად და არაღს მქონებლად“ სთვლიდა და ასეთი მაღალი თანამდებობის ეკლესიის მსახურს პატარა (7 X 3 მეტრ.) შენობის აგება თავისი სახსრით აღარ შესძლებია, სხვებს რაღა უნდა ეთქვათ და რა მდგომარეობაში უნდა ყოფილიყვნენ, ადვილი წარმოსადგენელია.

* კახა გამრეკელ-თორელის 1259 წ. რკონის მონასტრისადმი შეწირულობის წიგნის გამოც. იბ. ქართ. სამართლის ძეგლები, II, ი. დოლიძის რედ., თბ., 1966; В. Дондуа, Писание о вкладе Кахи Торели в Рконский монастырь („ქართ. წყაროთმცოდნეობა“, II, 1968); Н. Шошашвили. Рконская грамота, как исторический источник. Автореферат канд. диссертации, Тб., 1953.

თვით მეფეებისათვისაც-კი ძნელი იყო მონღოლთაგან შემოღებული წესებისა და გადასახად-ბეგარის ატანა. ქართ. *ჟამთააღმწერელს* აქვს აღნიშნული, რომ მონღოლთა გადასახადების ამკრებ მოხელეთა ხელმძღვანელი საქართველოში ისე გაკადნიერდა თურმე და *„ესოდენ უნესოებად მიიწია, რომელ, თუ სამზარეულოს მეფისასა ცხვარი, გინა კრავი ისყიდებოდის, მას ზედანცა ხარაჯა ნაუღიან, რომელსა იგინი ტამლად უწოდდეს“* „ო.“

5. აჯანყება მონღოლთა წინააღმდეგ და მისი შედეგი

ა. ამბოხება საქართველოში დავით IV ნარინის მეთაურობით

მონღოლთა ხშირმა მოლაშქრობამ და მრავალნაირი გადასახად-ბეგარის ტვირთის ესოდენმა სიმძიმემ ქართველი ხალხი მოთმინებითგან გამოიყვანა და ამის გამო აჯანყება დაიწყო. მონღოლთა წინააღმდეგ აჯანყების მეთაურობა დავით-ნარინმა იღო თავის თავზე, დავით-ულუ-კი ამაში არ გარეულა. როგორც მონღოლთა წყალობით გამარჯვებულს, ბუნებრივია, რომ უფრო მეტი სიფრთხილე გამოეჩინა და მონღოლთა ერთგული დარჩენილიყო. რა თქმა უნდა, მას აღმ. საქართველოს მოსახლეობაშიც ეყოლებოდნენ მომხრენი და უკვე ეს გარემოება ქართველ მეზრძოლთა ძალის დაქსაქსვის მომასწავებელი იყო. ასეთ პირობებში აჯანყების მოწყობის მიზანშეწონილობაც უნდა სათუო შექმნილიყო, მაგრამ მდგომარეობა ხალხისათვის იმდენად აუტანელი გამხდარა, რომ აჯანყებას უკვე სტიქიური ხასიათი ჰქონია.

ნარინ-დავითის მეთაურობით საქართველოში ამტყდარი აჯანყების ამბის გაგებისთანავე, ჰულაგუ ყაანმა მონღოლთა და მაჰმადიანთაგან შემდგარი დიდი ლაშქარი წარმოგზავნა არლუნ ნოინის, ანუ ამირის სარდლობით. რასაკვირველია, მონღოლთა ერთგულად დარჩენილს დავით-ულუს მომხრე ქართველებსაც მოუხდებოდათ უნებლიეთ თანამოძმეების წინააღმდეგ მონღოლთა და მაჰმადიანთა ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღება.

ნარინ-დავითის მეთაურობით თავმოყრილს აღმ. საქართველოს აჯანყებულთა ჯარსა და არლუნის მეთაურობით მოსულს მონღოლთა შეერთებულს ლაშქარს შორის ბრძოლა 1259 წ. მოხდა. ორთავე მხრით გააფთრებით იბრძოდნენ და მას დიდი მსხვერპლიც შეენირა, მაგრამ მაინც არლუნმა გამარჯვება ვერ შესძლო და აჯანყება ვერ ჩააქრო. ეს გარემოება ცხად-ჰყოფს, რომ აჯანყებაში ბევრი იღებდა მონაწილეობას. მხოლოდ ვერც დავით-ნარინმა მოახერხა მონღოლთა განადგურება.

არლუნი იძულებული გახდა ისევ ჰულაგუ ყაანთან გამგზავრებულიყო დამატებით ჯარის სათხოვნელად. ყაანმაც ბრძანება გასცა, რომ საქართველოში გადარჩენილს მონღოლთა შეერთებულ ძალას ერაციის დუმანის ლაშქარი მიჰშველებოდა. ამის გაგების შემდეგ, დავით-ნარინმა ბრძოლის

გაგრძელება უიმედო საქმედ მიიჩნია და შეწყვეტა ამჯობინა, თვითონ-კი ლიხთიმერეთში გადავიდა და მონღოლთაგან მოსალოდნელი მრისხანე შურისძიებისაგან დასაცავად შეაფარა თავი.

ბ. დავით V-ის ნაგვიანევი აჯანყება და შეუთანხმებელი მოქმედებით გამონეული მარცხი

ამასობაში დავით-ულუს პულაგუ ყაანისაგან მოწერილობა მოუვიდა, რომ აღმ. საქართველოს ჯარითურთ ერანის ილხანების ლაშქრობაში ეგვიპტის სულტნის წინააღმდეგ მიეღო მონაწილეობა. ტფილისთან გამგზავრების წინ, დავით მეფემ გვანცა დედოფალი მცირეწლოვანი ვაჟიშვილ დიმიტრიოთურთ ბიჯნისში გაისტუმრა, თითონ-კი ყაანის მოწერილობის ასასრულებლად საქართველოს ჯარითურთ ჯავახეთში გაემგზავრა, რომ იქითგან სამხრეთისაკენ ებრუნა პირი.

ჯავახეთში მისვლისთანავე დავით-ულუმ მოულოდნელად საქართველოს ჯარის მეთაურთა და წარჩინებულთა სამხედრო-პოლიტიკური თათბირი მოიწვია, რომელზედაც თავისი გადანყვეტილება გამოაცხადა, რომ მას მონღოლებთან ერთად ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღება არ ჰსურს და ეგვიპტეში გამგზავრება არ უნდა. თუმცა მეფე დამსწრეთ აზრს შეეკითხა, მაგრამ ამასთანავე განუცხადა, რომ ყველა წარჩინებულთ ნებას აძლევს, თავიანთი რწმენის მიხედვით მოიქცნენ. ცხადია, რომ ასეთ ნებართვას შეუძლებელია დავით-ულუს განზრახვა არამცთუ სრულებით უიმედო საქმედ არ ექცია, არამედ მთლად უგუნურ მოქმედებად არ წარმოედგინა: ეგების კერძო ადამიანისათვის ასეთი პასუხსაგები ამოცანის გადანყვეტისათვის ნებაყოფლობის მინიჭების აზრი პატიოსან საქციელადაც-კი ყოფილიყო მიჩნეული, მაგრამ მეფეს, რომელსაც ქვეყნის კეთილდღეობაზე და ხალხის უვნებლად დაცვაზე მზრუნველობა ედვა ვალად, როგორ შეეძლო ისეთი აჯანყების დაწყების თაოსნობა ეკისრა, რომლის თავითგანვე ჩაშლას თითონ უწყობდა ხელს? ასეთი განზრახვისათვის თათბირს მხოლოდ იმ შემთხვევაში ექმნებოდა მნიშვნელობა, თუ მისი გადანყვეტილება ყველასთვის სავალდებულო გახდებოდა.

თათბირის მონაწილენი ორ ბანაკად გაიყვნენ: დიდი უმრავლესობა აჯანყების წინააღმდეგი აღმოჩნდა. მოწინააღმდეგეთა ჯგუფში ისეთი დიდი ხელისუფლები იყვნენ, როგორიც ივანე შანშას ძე მხარგრძელი, ქართლის ერისთავთ-ერისთავი გრიგოლ სურამელი, მეჭურჭლეთუხუცესი კახა გამრეკელი-თორელი, „ურავლესნი ჰერ-კახნი და ახალქალაქის თავნი და პირნი ქუეყანისანი“.

აჯანყების მომხრეთა ჯგუფი ძალზე მცირერიცხოვანი იყო და უმთავრესად სარგის ჯაყელ-ციხისჯვარელი და შავშეთ-კლარჯეთის წარმომადგენელნი ეკუთვნოდნენ მას.

ქართველ ისტორიკოსს აღნიშნული არა აქვს, თუ რა მოსაზრებით უშლიდნენ აჯანყების მოწინააღმდეგენი მეფეს თავის განზრახვის განხორციელებას, მაგრამ მაინც ამის მიხედვრა ძნელი არ არის. მართლაც-და, თუ აჯანყების დაწყება იყო, განა არ სჯობდა, რომ დავით-ულუ ამ აზრს მაშინ მიჰმხრობოდა, როდესაც დავით-ნარინის მეთაურობით აღმ. საქართველოს უმეტესი ნაწილი მონღოლებს აუჯანყდა? იმ დროს მის მიზნობას დიდი მნიშვნელობა ექმნებოდა და მონღოლებს მაშინ უკვე მთელი საქართველოს ძალასთან მოუხდებოდათ შებრძოლება. თუ არღუნის მეთაურობით მომქმედმა შეერთებულმა ლაშქრობამ დავით-ულუს განზე გადგომით შემცირებულს აჯანყებულ ქართველთა ჯარს ვერ სძლია, მით უმეტეს მას ცუდი დღე დაადგებოდა, დავით გიორგი-ლაშას ძეს თავის მომხრეებითურთ რომ დავით ნარინთანა და აჯანყებულ ქართველობასთან ერთად ებრძოლა. მას შემდგომ, რაც მისივე მიზეზით ამ აჯანყებისათვის დიდი მსხვერპლის განწირვისდა მიუხედავად, მონღოლთა ლაშქრის სრული განადგურება ვერ მოხერხდა და დაწყებული საქმე ჩაიშალა, ახალი აჯანყების კვლავ დაწყებას რაღა აზრი ჰქონდა? განა შესაძლებელი იყო, რომ ამ შემთხვევაში გამარჯვების რაიმე მოლოდინი ყოფილიყო, როდესაც არღუნი მონღოლთა ყაანთან ახალი მეშველი ლაშქრის სათხოვნელად იყო წასული და ბრძოლა წინანდელზე უფრო მკაცრი და დაუნდობელი იქმნებოდა. ასეთ პირობებში აჯანყების დაწყება უიმედო საქმე იყო და მიზანშეწონილს ნაბიჯს არ წარმოადგენდა.

თითბირის მონაწილეთა უმრავლესობისაგან უარყოფითი პასუხის მიღების შემდეგაც, დავით-ულუმ მაინც მონღოლთა ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღებაზე უარი განაცხადა, რაც მონღოლთა თვალსაზრისით აჯანყებას უდრიდა.

წინდაუხედავად დაწყებული საქმე ისევე უაზროდ დამთავრდა: მეფისაგან მიღებული ნებართვის თანახმად, საქართველოს ჯარის უმრავლესობა მონღოლებთან ერთად ეგვიპტის სულტნის წინააღმდეგ განზრახულს ლაშქრობაში მონაწილეობის მისაღებად გაემგზავრა, საქართველოს მეფე დავით-ულუ და მისი მცირერიცხოვანი მომხრენი-კი სამცხეში დარჩნენ სარგის ჯაყელთან. ამრიგად, უკვე ამ გარემოებითგან ცხადი ხდებოდა, რომ აღმ. საქართველოს უდიდესი ნაწილი, თვით პოლიტიკურად მისი ისეთი მნიშვნელოვანი ადგილიც-კი, როგორიც შუაგული ქართლია, მიწებებული იყო და უბრძოლველად მონღოლთ ხელში რჩებოდათ. ცხადია, რომ ასეთ პირობებში, თუნდაც დავით გიორგი-ლაშას ძეს სამცხე-შავშეთ-კლარჯეთში გამაგრება შესძლებოდა, ამას შედეგად შესაძლებელია მხოლოდ საქართველოს მთლიანობის დარღვევა მოჰყოლოდა და ამ გზით გამარჯვების მოპოვება, რა თქმა უნდა, ყოვლად შეუძლებელი იყო.

გ. დავით V ულუს აჯანყება და ბრძოლა მონღოლებთან

როდესაც არლუნი ერაყის დუმნის 20 000 მოლაშქრის მეშველი ჯარითურთ საქართველოში დაბრუნდა, აქ მას პოლიტიკური ვითარება უკვე სრულებით შეცვლილი დახვდა. მართალია, დავით-ნარინი ლიხთიმ-ერეთში გადახიზნული აღმოჩნდა და, მაშასადამე, აჯანყება თავისდა-თავად თითქოს ჩამქრალი ჩანდა, მაგრამ სამაგიეროდ არლუნმა დავით-ულუს აჯანყების ამბავი გაიგო, სწორედ იმ პირის, რომელიც მონღოლთა უერთგულებად იყო მიჩნეული.

დავით გიორგი-ლაშას ძის აჯანყების ამბის გაგებისთანავე მონღოლებმა გვანცა დედოფალი თავისი მცირენლოვანი შვილითურთ დაიჭირეს და ურდოში ტყვედ წაიყვანეს, ხოლო აღმ. საქართველო და ტფილისი ვილაც შადინ სომეხს ჩააბარეს. თვითონ არლუნი-კი საქართველოში მყოფი და ერაყითგან მოყვანილი 20 000 მეშველი მონღოლთა მოლაშქრეებითურთ, ადგილობრივი ქართული ჯარის ნაწილის მონაწილეობით, დავით-ულუს წინააღმდეგ გაემგზავრა.

დავით გიორგი-ლაშას ძეს და სარგის ჯაყელს სამცხისა და შავშეთ-კლარჯეთითგან მხოლოდ 8 000 კაცი მებრძოლი შეუგროვდა. ძალთა ასეთ უთანასწორობაში ერთადერთ მიზანშეწონილ მოქმედებად შესაძლებელია ტაშის-კარის იწროებში გამაგრება და მტრის იქ შეტყუებით განყვეტა ყოფილიყო მიჩნეული. სარგის ჯაყელმა-კი რატომღაც მონღოლთა მრავალრიცხოვან ლაშქარზე იერიშის მიტანა გადასწყვიტა და მტერთან შესაბრძოლებლად და მოწინააღმდეგის დასახვედრად, ისეთი მარჯვე ადგილის მაგიერ, როგორც ზემოდასახელებული იწროებია, ქართლის გაშლილი ველი აირჩია. ეს დიდი შეცდომა იყო. ბრძოლა გორის შინდარასა და ახალდაბასთან დეკემბერში მოხდა და სარგის ჯაყელი თავისივე ამ მცდარი სამხედრო გეგმის გამო, აჯანყებულთა ჯარითურთ, რა თქმა უნდა, დამარცხდა.

ახალდაბის ბრძოლაში გამარჯვების შემდეგაც, არლუნს მონღოლთა ძალითურთ მესხეთში შესვლა მაინც არ უცდია. ნაწილობრივ ეს, შესაძლებელია, მისი სიფრთხილით აიხსნებოდეს, რათგან კარგად იცოდა, თუ რამდენად ძნელი იქმნებოდა იქ სამხედრო მოქმედების გაგრძელება. მაგრამ ეგების ეს გაუბედავობა იმითაც იყო ნაკარნახევი, რომ ახალდაბის ბრძოლაში მონღოლთა ლაშქარიც საგრძნობლად იყო დაზარალებული. ასეა თუ ისე, არლუნი კვლავ ყაანთან დაბრუნდა, თუმცა გამარჯვებული, მაგრამ ისე-კი, რომ მთავარი დავალება და ამოცანა, აჯანყებული დავით-ულუს ხელთგდება, მაინც მიუღწეველი დარჩა.

ჟულაგუ ყაანმა 1261 წ. მაისში არლუნი მონღოლთა და ქართველთა შეერთებულ ლაშქრითურთ კვლავ სამცხეს მიუსია. ამ დროისათვის თვით სამცხის მოსახლეობაშიც განხეთქილებამ იჩინა თავი: ბრძოლის გაგრძელება და წინააღმდეგობის გაწევა ტყუილ-უბრალოდ სისხლის ღვრად

მიაჩნდათ, ხოლო ზოგნი, შებრძოლების მაგიერ, მონღოლებს მიეგებნენ კიდევაც. თუმცა მონღოლთა ლაშქარი სამცხეს 20 დღის განმავლობაში აოხრებდა, მაგრამ ასეთი განხეთქილების პირობებშიც არლუნმა ჯაყელთა მთავარი საჯდომისა და ბურჯის, ციხისჯვარის, ალება მაინც ვერ შესძლო.

მონღოლთა თარეშის დროს სამცხე, მართალია, საშინლად დაზარალდა, მაგრამ დასახული მთავარი მიზნის ამ შემთხვევაშიც მიუღწევლობის გამო, არლუნმა 1261 წ. ივნისში ისევ უკან დაიხია და სამცხითგან წამოვიდა.

რაკი დავით-ულუ ვერასგზით ხელში ვერ ჩაიგდეს, მონღოლებმა ჯაფრი მის ცოლზე, დედოფალ გვანცაზე, იყარეს: გვანცა 1261-2 წ. სიკვდილით დასაჯეს. საქართველოს დიდ ხელისუფლებასაც ცუდი დღე დააყენეს: ამისპასალარი ზაქარია შანშას ძეც სიკვდილით დასაჯეს, რათგან მას თავის სიმამრ სარგის ჯაყელთან და მამასთან შეხიზნულ თავის ცოლთან საიდუმლო კავშირი დასწამეს. მონღოლებს საშუალება ჰქონდათ დარწმუნებულიყვნენ, რომ ისინიც ვინც აჯანყებას არ მიემხრნენ, გულში მაინც აჯანყებულებს თანაუგრძნობდნენ. ჰასანჯალალ ხაჩინელს იგივე ბედი ეწია, მაგრამ უკვე სხვა მიზეზით: უზარმაზარი შეწერილი ხარკის გადაუხდელობის გამო.

ცალკე სამცხის აოხრებამა და იქაურ მოსახლეობაში შეპარულმა განხეთქილებამ, ცალკე იმ მსხვერპლმა, რომელიც მონღოლთა შურისძიებას ეწირებოდა, დავით გიორგი-ლაშას ძე აიძულა თათბირი მოეწვია იმის გადასაწყვეტად, ღირდა, თუ არა, ბრძოლის კვლავ გაგრძელება. მსჯელობის დროს სარგის ჯაყელმაც-კი მეფეს აუხსნა, რომ სამცხეს, საქართველოს პატარა თემს, არ შეეძლო მონღოლებსაც გაჰმაგრებოდა და აღმ. საქართველოთგან შეხიზნული ქართველობაც შეენახა, რომ ამიტომ ბრძოლის გაგრძელებას, ამ თემის განადგურების გარდა, შედეგად შეუძლებელია რამე მოჰყოლოდა. სარგის ჯაყელმა ამის გამო დავით-ულუს ურჩია, დასავლეთ საქართველოში გადასულიყო და თავი იქ შეეფარებინა. მეფე ეხლა თითონაც უკვე კარგად ხედავდა და გრძნობდა, რომ სამცხეში აღარ ედგომებოდა და იქ ყოფნა მისთვის საშიში შეიქმნა, იმიტომაც, სარგის ჯაყელის რჩევისამებრ, ლიხთიმერეთში გადავიდა.

6. ორივე დავით მეფის ლიხთიმერეთში შეხიზვნა და ამით შექმნილი ვითარება საქართველოში

მონღოლთა წინააღმდეგ ცალცალკეულად და ძალთა წინასწარ დაქსაქსულობით დაწყებული და მცდარი სამხედრო გეგმით წარმოებული აჯანყება, როგორც მოსალოდნელიც იყო, ჩაიშალა. დიდი მსხვერპლის განწირვისდა მიუხედავად, ეს საქმე ვერც გამარჯვებით დამთავრდა და ვერც სახირო გამოდგა საქართველოსთვის. უკვე წინათ ლიხთიმერეთში გადასულს დავით რუსუდანის ძეს ეხლა დავით გიორგი-ლაშას ძეც მიემა-

ტა. აღმოსავლეთი საქართველო კვლავ უმეფოდ დარჩა და მთლიანად მონ-
ღოლთა ხელში იმყოფებოდა. ეს გარემოება საქართველოსთვის რასაკვირ-
ველია პოლიტიკურ საფრთხეს წარმოადგენდა.

დავით-ნარინმა თავისი დედის ძმისწული და მასთან ერთად გადასუ-
ლი დიდებულები სიხარულით მიიღო. მაგრამ მათ შორის თანხმობა და
მშვიდობიანი ურთიერთობა ხანგრძლივი არ გამოდგა. ერთი წლის შემ-
დეგ კვლავ ძველი საკითხი წამოიჭრა. ესლა წინანდელზე უფრო ცხადი
შეიქმნა, რომ ორი მეფე ზედმეტი იყო, მეტადრე მას შემდგომ, როდესაც
ორივე ლიხთიმერეთში მოექცა. ისევ დაიბადა აზრი, რომ საქართველოს
მხოლოდ ერთი მეფე ჰყოლოდა. ატყდა კამათი და ბრძოლა იმის გამო, თუ
რომელს ამ ორ დავითთაგანს უფრო მეტი უფლება ჰქონდა, საქართვე-
ლოს სახელმწიფოს ერთადერთ მესაჭედ ყოფილიყო ცნობილი. ამ ბრძო-
ლაშიც, იმ ხანის ქართველი ისტორიკოსის სიტყვით, მამიდაშვილ-დედ-
ისძმიშვილი, თითქოს ოდნავაც-კი გარეუღნი არ იყვნენ და მშვიდობიან
წყალს ვითომც მხოლოდ დიდებულები ამღვრევდნენ. ბრძოლა იმდენად
გამწევად, რომ შეთქმულების მოწყობაც კი განიზრახეს დავით-ნარინის
ტახტიდან ჩამოსაგდებად და დავით-ულუს საქართველოს ერთადერთ
მეფედ გამოსაცხადებლად.

შეთქმულების თაოსნობა დავით გიორგი-ლაშას ძის ამაღლას უნდა
ჰკუთვნებოდა, მაგრამ ამის თანამგრძნობი ლიხთიმერეთის ზოგი დი-
დებულთაგანიც იყვნენ, როგორც, მაგ., რაჭის ერისთავი კახაბერ კახ-
აბერისძე, ქუაბულის ძენი და ფარაჯანიანნი. მაგრამ დას. საქართველოს
ყველაზე გავლენიანი დიდებულები, მათ შორის ისეთი სახელმწიფოეჭილი
პირი, როგორიც ბედიანი ჯოანშერის ძე იყო, დავით-ნარინს იცავდნენ.

ატყდა ბრძოლა მოპირდაპირეთა შორის და დასავ. საქართველოც
შფოთისა და შუღლის ასპარეზად უნდა ქცეულიყო, თუმცა, რასაკვირ-
ველია, სჯობდა, რომ საქართველოში წინანდებურად ერთმთავრობას
გაემარჯვა, მაგრამ ისეთ მდგომარეობაში, რომელშიც მაშინ ქვეყანა
იმყოფებოდა, განხეთქილების იქაც-კი ჩამოგდება, სადაც მხოლოდ-ღა
ჰქონდა საშუალება შერჩენილი ქართველ ხალხს მონღოლთა მძლავრე-
ბისა და აუტანელი მოხარკეობისაგან დაეცვა თავი, სრულს პოლიტიკურ
სიბეცესა და უგუნურ საქციელს წარმოადგენდა: გარეშე მტრის ძალმომ-
რეობასთან საბრძოლველად ყველაზე მეტად შინაურობაში თანხმობა
იყო საჭირო, რათგან განხეთქილება მხოლოდ მონიწილმდეგეს გაუად-
ვილებდა საქმეს.

დას. საქართველოს გავლენიანი დიდებულების მომხრეობამ დავით-ნა-
რინის მდგომარეობა განამტკიცა და შეთქმულება სამეფო ტახტიდან მის
ჩამოსაგდებად ჩაიშალა. ამრიგად, დავით-ულუს მომხრეებს იმედი გაუცრუ-
ვდათ. ამავე დროს აღმ. საქართველოდან, სადაც მონღოლები ბატონობდ-
ნენ, ძალზე დამაფიქრებელი ამბავი მოდიოდა. ცხადად საგრძნობი გახდა,
რომ შესაძლებელი იყო მონღოლებს საქართველოს სამეფოს მოსასპობად

ლიხთამერეთში შადინი დაესვათ მმართველად. ასეთი საშიშროების შესაძლებლობამ დავით-ულუ და მისი მომხრე მმართველი წრეები აიძულა მონღოლებთან შეთანხმებასა შერიგებაზე დაეწყოთ ზრუნვა. რაკი მონღოლებმაც თავიანთ დასახულ მიზანს, რომ აჯანყებული მეფე დავით გიორგი-ლამას ძე შეეპყრათ, ანდა ბრძოლაში მაინც მოეკლათ, ვერ მიაღწიეს, ამ საქმის უბრძოლველად მოგვარების სურვილი მათაც უნდა ჰქონოდათ.

7. მეფე დავით V-ის, გიორგი-ლამას ძის, მონღოლებთან დაზავების მიზეზი, კვლავ აღმ. საქართველოში დამკვიდრება და საქართველოს მთლიანობის დარღვევა

დავით რუსუდანის ძეს არც თვითონ ჰქონდა სურვილი მონღოლებს მიჰნდობოდა და არც მათგან ჩანს, რომ დიდი წადილი ჰქონოდათ აჯანყების მეთაურობა დაეინყათ. ერთხელ ლიხთიმერეთში გადასული, ის სამუდამოდ დარჩა იქ და დამკვიდრდა. სამეფო უფლებრივად გაყოფილი არ იყო. მაგრამ პოლიტიკურად სინამდვილემ საქართველო ორ ცალკეულ ერთეულად აქცია.

წინასწარი საიდუმლო მოლაპარაკებების შემდგომ, დავით-ულუ და სარგის ჯაყელი-კი ილხანების ყაანის ურდოში გაემგზავრნენ და მონღოლთა მბრძანებელს წარუდგნენ. ჰულაგუ-ყაანისაგან დაკითხვისა და აჯანყების როგორც მიზეზის, ისევე გარემოების გამოძიების დროს, მეფის სრული უმწეობა გამოიჩინა. სარგის ჯაყელს რომ ბრალი მთლიანად თავის თავზე არ მიეღო, დავით-ულუ პირადად უკიდურეს განსაცდელში ჩაყარდებოდა. აჯანყების მიზეზად მონღოლთაგან საქართველოში ხარკისა და გადასახადების ამკრეფ-მოხელეთა უზენაეს ხელისუფლად დანიშნული ხოჯა-აზიზის ბოროტმოქმედება და ქვეყნის ყვლეფა იყო დასახელებული, რომელთან ბრძოლაც სრულებით შეუძლებელი იყო, რათგან, მის მომხრე მონღოლ ჯარისკაცთა წყალობით, ყაანთან ჩივილისათვის ქართველებს გზა შეკრული და კარი დახშული ჰქონდათ. ასეთ პირობებში, აჯანყებას გარდა, სხვა აღარავითარი საშუალება აღარ არსებობდა, რომ ხოჯა-აზიზის ბოროტმოქმედებისა და მტარვალობის ამბავს ყაანის ყურამდის მიეღწიაო.

ჯაყელისაგან თავის ასე მართლებისდა მიუხედავად, არავინ იცოდა, თუ ჰულაგუ-ყაანი ამ საქმეს როგორ გადასწყვეტდა. ამიტომ დავით-ულუს თანამყოლ ქართველებს მეფისა და სარგის ჯაყელის მდგომარეობა საბედისწეროდ მიაჩნდათ. მაგრამ ერთმა გარემოებამ დავით გიორგი-ლამას ძისა და სარგის ჯაყელის საქმეს სრულებით სხვა მიმართულება მისცა. 1262 წ., იმ დროს, როდესაც ზემოაღნიშნული ბრალდება ჯერ კიდევ ირჩეოდა, ჰულაგუ-ყაანს ჩრდილოეთითგან მოსულმა შიკრიკმა ე. წ. ოქროს ულუსის მბრძანებლის, ბერქა ყაანის, დიდძალი ლაშქრითურთ დაძვრისა

და დარუბანდისაკენ სასწრაფოდ გამგზავრების ამბავი მოუტანა. ცხადია, ერანის ილხანი ჰულაგუ-ყაანის მთელი თავისი ძალითურთ მტრის დასახვედრად უნდა ამხედრებულიყო. მოსალოდნელი საფრთხის წინაშე, დავით-ულუსა და სარგის ჯაყელის უკვე კარგა ხანია ჩამქრალი აჯანყების გარჩევას მნიშვნელობა დაეკარგა.

ზემოაღნიშნულზე მეტის თქმაც შეიძლება: ბერქას გამოლაშქრება-მა და ჩრდილოეთითგან შემოჭრამ ერანის ილხანებისათვის აღმ. საქართველოსთან მშვიდობიანი დამოკიდებულების დამყარება და მისი მომადლიერება გადაუდებელ პირველხარისხოვან ამოცანად აქცია. ამაზე იყო ხომ სწორედ დამოკიდებული იმ დიდი საშიშროების თავითგან აცილება, რომელიც მოსალოდნელი იყო, ქართველებს რომ ოქროს ულუსისა და ილხანების მონღოლთა გააფთრებული ბრძოლის დროს უკანასკნელთა ლაშქრისათვის ზურგიდან შეტევა დაენყოთ. ამიტომ ყოველი ღონისძიება უნდა ყოფილიყო ნახმარი, რომ საქართველოს მტერს არ მიმჰხრობოდა და მის ჯარს ბერქა-ყაანის საწინააღმდეგო ომში მონაწილეობა მიეღო. ასეთ პირობებში დავით გიორგი-ლამას ძის წარსული დანაშაული, რასაკვირველია, ჰულაგუ-ყაანისათვის უკვე წერილმან საქმედ უნდა ქცეულიყო, ოღონდ საქართველოს მისთვის ზურგი გაემაგრებინა. ამრიგად, არამცთუ დავით მეფე და სარგის ჯაყელი განსაცდელს გადაურჩნენ, არამედ შეეძლოთ თავისუფლად დაბრუნებულიყვნენ საქართველოში, რომ სასწრაფოდ სამხედრო მზადებას შესდგომოდნენ.

8. ოქროს ულუსა და ერანის ილხანებს შორის ატეხილი ბრძოლა და მისი ანარეკლი საქართველოში

უკვე 1262 წ. 14 მაისს ჰულაგუ-ყაანმა თავისი მრავალრიცხოვანი მხედრობა ალატალითგან დასძრა, ხოლო 1262 წ. ოქტომბერში ბერქა-ყაანის ლაშქრის მოწინავე ნაწილს კავკასიონის ქედი გადმოლაზული ჰქონდა და შირვანშიც კი იყო შემოჭრილი. ჰულაგუ-ყაანის ლაშქრის მოწინავენი შირამუნ ნოინის მეთაურობით შამახიის წინ იყვნენ დაბანაკებულნი. ქალაქ შაბურანთან ბერქას ჯარის სარდალი დამარცხებულ და უაუქცეულ იქმნა ისე, რომ ამავე 1262 წ. 21 ნოემბერს თითონ ჰულაგუ-ყაანიც დარუბანდისაკენ გაემართა.

ჯერ კიდევ შაბურანში ყოფნის დროს გამომჟღავნდა, რომ ხოჯა-აზიზს, საქართველოს გადასახადების ამკრეფთა მეთაურს, დიდ ვაზირს სეიფედინსა და ხოჯა მეჯდედდინ თავრეუელს ბერქა-ყაანთან საიდუმლო კავშირი ჰქონდათ. სამივეს ლალატი დაჰბრალდათ. ამიტომ სამივე იქვე სიკვდილად იქმნენ დასჯილნი.

ერანის ილხანის ჰულაგუ-ყაანის საქმე ჯერ კარგად მიდიოდა, რათ-გან მისმა ლაშქარმა დარუბანდიც აიღო, ბერქას ლაშქარიც იმდენად დაა-

მარცხა, რომ კავკასიონის ქედს იქითაც-კი უკუაქცია და ამასთანავე მისმა მოლაშქრეებმა საშინელი ველური შურისძიებით იყარეს ჯავრი თავიანთ თანამოძმეებზე, მათი სქესის და განურჩევლად. ამის შემდეგ დამარცხებული მტრის დასადევნებლადაც-კი წარგზავნა ჯარი თავისი შვილის აბალას მეთაურობით, მაგრამ გამარჯვებით გათამამებული და მაგარი სასმელებით გაღებული ეს მოთარეშე ლაშქარი 1263 წ. 13 იანვარს ბერქასაგან ისე სასტიკად დამარცხდა, რომ კვლავ თერგს აქეთ იქმნა გადმოღვენილი, სადაც დაიღუპა კიდევ.

ჰულაგუს გადარჩენილსა და უკუქცეულს ლაშქარს ეხლა უკვე ბერქას ლაშქარი დაედევნა კვალდაკვალ და დარუბანდიც-კი ხელში ჩაიგდო. ერანის მონღოლთა თავზარდაცემულს ლაშქარს იმდენად ჰქონდა უკვე ბრძოლის უნარი დაკარგული, რომ ჰულაგუ-ყაანმა მტერთან შეებმა ველარ გაბედა და 1263 წ. 23 აპრილს უბრძოლველად თავრეშში დაბრუნდა.

თავის საბრძანებლის ამ დედაქალაქში დაბრუნების შემდგომ, მონღოლთა ხანებისა და ყაანების ჩვეულებრივი წესით, ერანის ილხანმა გაჯავრებულ გულზე უდანაშაულო ხალხს დააყენა შავი დღე: ჩრდილოეთის ე. წ. ოქროს ულუსის ვაჭრებს ერანში დიდი ალებმიცემობა ჰქონდათ, საქონელიც მათ მრავლად ენყოთ იქაურ ქარვასლებში, ფულადაც დიდძალი სიმდიდრე ეჭირათ ხელში. ბერქა-ყაანს რომ ვერა დააკლო რა, აიღო და ჰულაგუ-ყაანმა განკარგულება გასცა, რომ ჩრდილოეთის ულუსის ყველა ვაჭრები და სოვდაგრები შეეპყრათ და დაეხოცათ, მთელი მათი ქონება-კი განძად, თუ ფულად, სათავნოდ, ჩამოერთვათ. რა თქმა უნდა, ეს ბრძანება უმად ასრულებულ იქმნა. მაგრამ ამის სამაგიეროდ ბერქა-ყაანმაც მის ქვეყანაში მყოფი ერანის ილხანის ქვეშევრდომი ყველა ვაჭარ-სოვდაგრებიც ასეთივე ველური წესით დაახოცინა და ისიც მათს მთელ სარჩო-საბადებელს დაეპატრონა.

ჰულაგუ-ყაანს ცნობა მოუვიდა, რომ ბერქა ყაანის მის წინააღმდეგ კვლავ აპირებდა გამოლაშქრებას. ამ ამბის გაგებისთანავე ერანის ილხანი თავის საბრძანებლის ჩრდილოეთის საზღვრის გამაგრებას შეუდგა. ამ მიზნით ჰულაგუმ 1263 წ. შემოდგომას შირვანში *თეთრი წყლის*, მონღოლურად *ჩალან-უსუნად* წოდებულის, პირას ჯებირისა და სიბას აგებას შეუდგა, ამ *სიბაში*, როგორც საფარში, ლაშქრის ჩასაყენებლად. ამ დროითგან მოყოლებული 1264 წელს გაზაფხულამდე ჰულაგუს საბრძანებლის სამხედრო ძალა, მათ შორის საქართველოს ჯარიც, მტრის მოლოდინში იქ იყო დაბანაკებული. შემდეგშიც ერანის ილხანს ბერქას შემოსევის შიშით ყოველწლივ სიბაზე სამხედრო ძალა ეყენა. ამის გამო აღმოს. საქართველოსაც მონღოლთა ამ სანაპირო სანგრების დაცვაში მონაწილეობის მისაღებად დიდძალი ხალხის მოცდენა უხდებოდა. ყველა მხედართ-მთავრებსა და თვით მეფე ულუ-დავითსაც კი უნდა ეარნა სიბაზე და ყოველწლივ გარკვეულ ვადამდე ჯართან ერთად მდგარიყო.

საშინელი ეკონომიური კრიზისი საქართველოში და მის შესაწავლად ალმ. საქართველოს მთავრობისაგან გამოყენებული გაკადული აგარაული ღონისძიება

VI. მნიგნობართუხუცესის ბასილ უჯარმელ-ჭყონდიდელის მოღვაწეობა, საქართველოს ეკლესიის გამწვანებელი გრძოლა მთავრობის წინააღმდეგ და მისი შედეგი

1. მნიგნობართუხუცესი ბასილი უჯარმელ-ჭყონდიდელი

როგორც დავრწმუნდით, პოლიტიკური მიზეზით, მეტადრე-კი მონ-
ლოლთ სამხედრო მოქმედებით გამონვეული პირობების გამო, თითქმის
გამუდმებით ლაშქრობაში და საქართველოს გარეშე მყოფს დავით გი-
ორგი-ლაშას ძეს არც მათთან შერიგებისა და აღმოს. საქართველოში
დამკვიდრების შემდეგ შეძლო თავისი სამეფოს სახელმწიფო საქმეებისა
და მართვა-გამგეობისათვის მოეცალა. ამიტომ ქვეყანა ისევ რომელიმე
მოადგილისთვის უნდა ჩაებარებინა. მესტუმრე ჯიქურის შემდგომ, მეფის
საქართველოში არყოფნის დროს, საქართველოს მართვა-გამგეობა უკვე
მისი კანონიერი მოადგილის მნიგნობართუხუცესისა და ვაზირთა უპირ-
ველესის ხელში გადასულა. მაშინ ეს მაღალი თანამდებობა ბასილ უჯარ-
მელ-ჭყონდიდელს ეჭირა. რა დროითგან მიიღო მან პირველად ეს ხელისუ-
ფლება, ჯერ ზედმინენით ვერ ირკვევა, მაგრამ მისი უდიდესი ძლიერების
ხანა ის დრო იყო, როდესაც მეფე დავით ლაშა-გიორგის ძესა და ქართულ
მხედრობას ყოველ წლივ სიბაზე სიარული და დგომა მოუხდათ, ე. ი. ბერქა
ყანის პირველი გამოლაშქრების უმაღ⁵⁶.

ქართ. *უამთააღმწერელის* მოთხრობითგან ჩანს, რომ მისი მოლ-
ვანეობის წინა ხანა ჯერ კიდევ იმ დროს მიეკუთნებოდა, როდესაც და-
ვით-ულუ მონღოლებს აუჯანყდა და იძულებული იყო ლიხთიმერეთში
გადასულიყო, ე. ი. 1260 წ. მას ქვეყნის მესაჭეობა უკვე ხელში ჰქონია.
ისტორიკოსის მოწმობით სწორედ იმ ხანაში *„მეფისა იმერით ყოფასა
შინა დიადი ეწყინა სეფეთა ქვეყანათა“*, რომელთაც *„ვითარცა თვსთა
ხედვიდარო“* ⁵⁷. მაშასადამე, 1260 წ.-ითგან ხომ უცილობლად, მაგრამ,
როგორც ეტყობა, მანამდეც, ეგების მესტუმრე ჯიქურის დალუპვის შემ-
დეგვე, ბასილს უკვე დიდი მოხელეობა ჰქონდა. რაკი დავით-ულუს დას.
საქართველოში ყოფნის დროს სეფე-ქვეყანა, ანუ მეფის საკუთარი მამ-
ული, მას ექვემდებარებოდა, საფიქრებელია, რომ მაშინაც, თუ მნიგნო-
ბართუხუცესობა არა, მანდატურთუხუცესობა მაინც უნდა ჰქონოდა. ეს
ის დრო იყო, როდესაც გამდგარ-გახიზნული მეფის მაგიერ მონღოლებმა
აღმ. საქართველოს გამგედ ვინმე შადინი დანიშნეს და ამიტომაც ბასილ

უჯარმელს მასთან ერთად და შეთანხმებით უნდა ემოქმედნა.

ბასილი უჯარმელისგან მეფის პირადი მამულის ზიანით მართვა-მოვლისა და თითქოს თავის საკუთრებასავით მოხმარების ზემომოყვანილი ბრალდება, რომელიც *ჟამთააღმწერელს* აქვს თავის თხზულებაში დაცული, მართალი რომ არ არის და მხოლოდ განზრახ შეთხზულს შემდეგდრონდელ ჭორს წარმოადგენს, ეს თუნდაც იქითგანაც ჩანს. რომ დავით გიორგი-ლაშას ძეს, დას. საქართველოთგან ისევ ამერეთში დაბრუნებისა და ტფილისში კვლავ დამკვიდრების შემდგომ, ბასილი უჯარმელ-ჭყონდიდელისათვის არამც თუ არაფერი სასაყვედურო არ ჰქონია, არამედ მას იგი წინანდელზე უფრო განუდიდებია და მეტი ნდობითაც აღუჭურავს.

2. დიდი ეკონომიური კრიზისი და მიწების ღირებულების უკიდურესი გაიაფების შედეგი

ბედმა ბასილ უჯარმელს საქართველოს მნიგნობართუხუცესობა და ვაზირთა ყოველთა უპირველესობა მეტად მძიმე ხანასა და პირობებში არგუნა, ჩვენი ქვეყნის მაშინდელზე უფრო უწინარესი ხანის ეკონომიური მდგომარეობის ზოგადი დახასიათების დროს, უკვე აღნიშნული გვექონდა, რომ, მონღოლთა უაღრესად მკაცრი სისტემისა და დიდი მოხარკეობის გამო, მოსახლეობაცა და უძრავ-მოძრავი ქონებაც იმდენად იყო მრავალნაირი გადასახადებითა და ბეგარით დატვირთული, რომ არც მიწის დამუშავებელისა და არც მემამულისათვის უძრავი ქონების პატრონობა თითქმის უკვე ხელსაყრელი აღარ იყო: გადასახადებს ძლივს-ღა ისტუმრებდა იგი, ამის გამო მიწას ფასი დაეკარგა.

ბევრს ეჩვენებოდა, რომ უკეთესი იყო უძრავი ქონება როგორმე თავითგან მოეშორებინა, ოღონდ გადასახადების შეტანის ვაივაგლახისათვის დაეღწია თავი. მაგრამ მამაპაპეული უძრავი საკუთრების დაკარგვა საერთოდ მაშინდელი ქართველისათვის ადვილი არ იყო, ამიტომ, მდგომარეობის გამოსწორების იმედით, შემოსავლის დანაკლისის დროებით შესაცესებად და გადასახადების დასაფარავად ჯერ ურტალებთან მამულების დაგირავება დაიწყეს. ვალის გადახდის პაემანი რომ დგებოდა, აღებული ფულის დაბრუნებას იმავე ეკონომიური პირობების გამო ბევრი ვეღარ ახერხებდა და დაგირავებული უძრავი ქონება ან ეყიდებოდათ, ან და სხვა გზით ხელითგან ეცლებოდათ. ამან ბევრი მიწის მესაკუთრე და მიწის დამუშავებელი დასტოვა უმინაწყლოდ და საშინელ გაჭირვებაში ჩააგდო. თანდათან ხალხს ცხოვრებისა და არსებობის მთავარი წყარო ესპობოდა, სახელმწიფოს კეთილდღეობასაც ამით, რა თქმა უნდა, ნიადაგი ეცლებოდა.

მწარე გამოცდილებამ ხალხი დაარწმუნა, რომ, მთლიანად უმინაწყლოდ დარჩენას, მაინც ისევ უკიდურესი გაჭირვების ატანა სჯობდა,

რათგან, თუ მინა დაუმუშავებელი დარჩებოდა, ხალხს სიმშოლოზა გას-
წყვეტდა. უძრავი ქონების ამოძრავებამა და მოსახლეობისაგან მამაპა-
პეულის დიდი ნაწილის დაკარგვამ საქართველოს სახელმწიფო საჭურ-
ჭლე და სალაროც, შემოსავლის უაღრესად შემცირების გამო, დიდ
განსაცდელში ჩააგდო. საქართველოში მყოფი ფულის უდიდესი ნაწილი
მონღოლთა საყაანოში მიდიოდა გადასახადებისათვის. ფულის მარაგის
ძალზე შემცირებამ მისი ღირებულება ძალზე გაადიდა და ამ გარემოებამ
მინას ფასი უფრო მეტად დაუქარგა.

რა თქმა უნდა, არც მოსახლეობასა და არც ერთს გონიერსა და შორს-
გამჭვრეტელ მოღვაწეს არ შეეძლო ასეთი უკიდურესი განსაცდელისათ-
ვის გულხელდაკრეფილი ეცქირა და მდგომარეობის გამოსწორების შეს-
აძლებლობის სხვადასხვა საშუალებაზე არ ეფიქრა და ემსჯელა. ამიტომ
ხალხიცა და მთავრობაც მაშინდელ საქართველოში ცდილობდა, თავსდამ-
ტყდარი საშინელი გაჭირვების შესამსუბუქებლად რაიმე გამოეძებნა.

3. ეკონომიური კრიზისის შესანელებლად და გალატაკებული მოსახლეობისათვის დასახმარებლად აღმ. საქართველოს მთავრობისაგან გამოყენებული ღონისძიება

ასეთი საშუალების ძიების დროს უმამულოდ დარჩენილებისა და
მთავრობის მესვეურის ყურადღება უნებლიეთ ეკლესიის შედარებით
უკეთესს ეკონომიურ მდგომარეობას უნდა მიეპყრო, რათგან, მონ-
ღოლური წესის წყალობით, ყველა სარწმუნოებისა და საკულტო დანე-
სებულებებს, აღსარებისა და მსოფლმხედველობის განურჩევლად, შეუ-
ვალობა და ყოველგვარი შეღავათი ჰქონდათ მინიჭებული. ამასთანავე
ეკლესია და მისი ყმები მონღოლთა ბატონობის ხანაში ყველაზე მძიმე
მოვალეობის, ყალანის, მოხდისაგანაც იყვნენ განთავისუფლებულნი.
ხოლო, თუ ამასთანავე გავიხსენებთ, რომ საქართველოს მთავრობისაგა-
ნაც საქართველოს ეკლესიის შეუვალობა და სხვა უპირატესობა ჰქონდა
მიღებული, ცხადი გახდება, რომ ეკლესია მაშინ ყველაზე შეღავათიანს
პირობებში იყო. რასაკვირველია, ქვეყანაზე თავდამტყდარს გაჭირვება-
სა და ფულის უაღრესს გაძვირებას შეუძლებელია საეკლესიო დანესე-
ბულებებსა და მათ ქონებრივს მდგომარეობაზე არ მოეხდინა გავლენა,
მაგრამ მათი ყოფაცხოვრების ვითარება მაინც დანარჩენ მოსახლეობას
სანატრელად ეჩვენებოდა.

გაჭირვებული ხალხი შურით შეჰყურებდა ეკლესიის ამ შედარებით კე-
თილდღეობას და ბუნებრივად ებადებოდა აზრი მდგომარეობის ასეთი უთა-
ნასწორობის შესახებ მით უმეტეს, რომ ეკლესიის ასეთი კეთილდღეობის
საფუძველს ნაწილობრივ მათივე წინაპრებისაგან შეწირული უძრავი ქონე-
ბა შეადგენდა, რომელიც მაშინ შემწირველთათვის ზედმეტი იყო, ეხლა-კი

მათ გალატაკებულ შთამომავალთ არსებობის მთავარი სახსარი მოსპობილი ჰქონდათ და თითქმის ლუკმა პურიც-კი სანატრელი გაჰხდომოდათ.

ბუნებრივია, რომ გაჭირვებაში ჩავარდნილს მოსახლეობას უპირველესად მთავრობისა და მეფისათვის მიემართა დახმარება-შველისათვის და ის სწორედ ასეც მოიქცა: გალატაკებულნი და უმამულოდ დარჩენილნი სთხოვდნენ მეფეს, მათთვის მიწა ეწყალობებინა. ცხადია, რომ ასეთ რთულ სახელმწიფო და ეკონომიური ამოცანისათვის შესაფერისი ღონისძიების გამონახვა თითონ დავით-ულუს არ შეეძლო და მისი გადანყვეტისათვის ზრუნვა, რასაკვირველია, მნიგნობართუხუცესს უნდა მოჰხდომოდა.

ბასილ უჯარმელ-ჭყონდიდელმაც გადასწყვიტა, რომ გაჭირვებულთათვის მიწების დასარიგებლად საქართველოს მთავრობას შეეძლო უპირველესად ის უძრავი ქონება გამოეყენებინა, რომელიც ეკლესიას საუკუნეთა განმავლობაში წინანდელ მეფეთაგან მრავლად ჰქონდა შეწირულების სახით მიღებული. ქართული სამართლის ძალით-კი შეწირული ქონების მფლობელს უნდა შეეფელად ეზრუნა, რომ შეწირულება შთამომავლობის ყოველ ახალ თაობისაგანაც ყოფილიყო დამტკიცებული, რათგან წინააღმდეგ შემთხვევაში შეწირულება გაცუდებულად ითვლებოდა და მემკვიდრეებს უფლება ჰქონდათ შეწირუნი უკან დაებრუნებინათ. ბასილ უჯარმელ-ჭყონდიდელს სწორედ სამართლის ამ დებულებით უსარგებლია და დავით მეფისათვის ურჩევია გაღარიბებულ მთხოვნელებისათვის სწორედ ასეთი მიწები დაერიგებინა. იმ დროისათვის ეს მეტად გაბედული და საშიშრად მისაჩნევი გეგმა და საშუალება იყო, რათგან, ეკლესიისათვის შეწირულების უკან წაღება, მორწმუნე ხალხის აზრით, დიდი ცოდვა იყო, მაგრამ დავით გიორგი ლაშას ძეს მნიგნობართუხუცესისა და ვაზირთა უპირველესის ეს რჩევა მოსწონებია და მის განხორციელებას შესდგომია კიდევაც.

4. ეკლესიის უკმაყოფილება და მედგარი ბრძოლა მთავრობის ღონისძიების წინააღმდეგ

რასაკვირველია, პირველსავე ასეთ შემთხვევას, – შეწირული მიწების ზემოაღნიშნული მიზნით ეკლესიისათვის მთავრობისაგან ჩამორთმევასა და გაღარიბებულთათვის წყალობას, ამით დაზარალებულ უწყების უაღრესი აღშფოთება უნდა გამოენვია. ეკლესიის სათანადო დანესებულების წარმომადგენლები ცდილობდნენ ჯერ საქმე დარბაზის კარზე გაერიგებინათ, რომ გაცემული ბრძანება გაუქმებული ყოფილიყო. მაგრამ მათი ცდა ამაო გამოდგა.

როდესაც ეკლესიის მესვეურნი დარწმუნდნენ, რომ ზემოაღნიშნული გზით არაფრის გაკეთება არ შეიძლებოდა, მაშინ მათ უკვე თავიანთ საკუთარ იარაღს, საეკლესიო სასჯელს, მიჰმართეს. ამ სასჯელთა შორის ყველაზე ძლიერი *შერჩენება* იყო. ვისაც ეს სასჯელი თავს დაა-

ტყდებოდა, მას ზიარების, ქორწინების და გვირგვინთა კურთხევის უფლება არ ჰქონდა, ხოლო, თუ გადაიცვლებოდა, ქრისტიანული წესით არც ანდერძის აგება და არც მისი დასაფლავება არ შეიძლებოდა, მაგრამ ეს შეჩვენების მხოლოდ საეკლესიო სფეროთი შემოფარგლული გავლენა იყო. მაშინდელი წესით შეჩვენებულზე თავისი სასჯელი სახელმწიფო ხელისუფლებასაც უდა დაედო და დაკრულვილი უნდა აუცილებლად *შერისხულიყო* ყოფილიყო. *შერისხეა*-კი იმას ნიშნავდა, რომ იმ პირს უნდა მამული ჩამოჰრთმეოდა და „ლაშქართა შიგა“ ყოფნის უფლება აღარ ჰქონოდა, ის უნდა სამშობლოთგან განედევნათ. ასეთი სასჯელი, განბილებას გარდა, ადამიანის სამოქალაქო სიკვდილსაც უდრიდა და ცხადია, რომ ამაზე მძიმე სასჯელის გამოძებნა ეკლესიის მესვეურთ არ შეეძლოთ.

ამ სასჯელის გამოყენება ეკლესიას დასახული მიზნის მიღწევას უქადდა, რათგან, მღვდელმთავართა აზრით, რამდენსამე კაცზე დამტყდარი ასეთი უბედურება სხვებს ყოველგვარ ხალისს დაუკარგავდა ეკლესიისათვის შეწირული მამულები თავიანთთვის აეღოთ.

ამ სასჯელის იარაღად ხმარების დროს ეპისკოპოზები წინდახედულად და ფრთხილად იქცეოდნენ: მთავრობისათვის რომ საბუთი არ მიეცათ, ეფიქრა, ანდა ეთქვა, რომ ის პირები სწორედ ჩამორთმეული მიწებისათვის დაისაჯნენ, მათი დაკრულების მიზეზად ყოველთვის ამ პირთგან ვითომცდა ჩადენილი რომელიმე ცოდვა და დანაშაული ჰქონდათ ხოლმე გამოცხადებულ.

მაგრამ ეკლესიისგან შეჩვენებულთ კარგად ესმოდათ, თუ ნამდვილად რისთვის დაატყდათ თავს ეკლესიის ასეთი მრისხანება და არც ერთი მათგანი ასეთ სასჯელს არ შეჰრიგებია. პირიქით, ისინი მიდიოდნენ სახელმწიფო დარბაზის კარზე და მთავრობის წინაშე ეკლესიის განაჩენის განსაჩივრებით ცდილობდნენ მოსალოდნელი განსაცდელი თავითგან აეცილებინათ. მირთმეულს საჩივარში მათ ეკლესიის მრისხანების ნამდვილი მიზეზი გამომჟღავნებული ჰქონდათ და ამის გამო მეფესა და მთავრობას სთხოვდნენ, უსამართლოდ დადებული სასჯელი, ვითარცა უკანონო, გაუქმებული ყოფილიყო. მთავრობამ საქმის ასეთი ვითარება თითონაც კარგად იცოდა, ამიტომ ყოველ ასეთს შემთხვევაში სათანადო განკარგულება გაუცია კიდევ.

ამრიგად, ეკლესიის მესვეურთა მოლოდინი, რომ მკაცრი საეკლესიო სასჯელის მარჯვე საბრძოლველ იარაღად გამოყენებით თავიანთ მიზანს მიაღწევდნენ, არ გამართლდა. პირიქით, ამან მთავრობასთანაცა და მრევლთან, მთელ მოსახლეობასთანაც დამოკიდებულება წინანდელზე უფრო მეტად გაუმწვავა: ხალხს ეკლესიის ასეთი წინააღმდეგობა მისი ანგარებისა და გულქვაგობის ნიშნად მიაჩნდა. ის ირწმუნებოდა, რომ სამწყსოს გაჭირვებაზე მზრუნველობისა და კაცთმოყვარეობის მაგიერ, ეკლესიის მესვეურთ ერთადერთ მიზნადა და საზრუნავად მხოლოდ პირადი და თავიანთ დანესებულებათა ქონებრივი კეთილდღეობა

პქისდათ დასახული. ამის გამო ხალხი მათ დაუნდობლად ჰგმობდა და გესლით აღსაესე დაციწეითაც-კი ცდილობდა მათ განბილებას.

5. მკაცრი განხეთქილება ქართული ეკლესიის მესვეურთა და აღმ. საქართველოს მთავრობას შორის. საეკლესიო კრების მუქარა

ასეთ გამწვავებულს მდგომარეობას ეკლესიის მესვეურნი თითქოს უნდა გამოეფხიზლებინა და მათთვის თვალეზი აეხილა, მაგრამ ვნებათა ღელეით წონასწორობა-დაკარგულთა მოგონიერებისათვის იმ დროს გიორგი მთანმინდელივით გამბედავი და პირში მამხილებელი მქადაგებელ-დამრიგებელიც-კი ველარაფერს გააწყობდა. ეკლესიის საჭეთმპყრობელმა 1263 წ. საქართველოს საეკლესიო კრება მოიწვია, რომელზედაც გადანყიტეს მეფისა და მთავრობისათვის მიემართათ და ეცნობებინათ, რომ, თუ ეკლესიისათვის შეწირული მამულების გაცემა არ შეჩერდებოდა და ჩამორთმეულიც ეკლესიას უკანვე არ დაუბრუნდებოდა, კრებას გადანყეტილი ჰქონდა უკიდურესი საშუალებისათვის მიემართა: ეკლესიები დაეკეტა და ყველა საეკლესიო წესების ასრულება შეეჩერებინა.

კრების მონაწილეთა საერთო სახელით დაწერილი მიმართვა მეფე დავით გიორგი-ლასას ძეს წარედგინა. ამ მოსახსენებელში საეკლესიო კრების წევრთ ყველაფერი აქვთ გამოყენებული: თხოვნა-ვედრებაც, პირადი ხასიათის ჩაგონება და დარიგებაც, იურიდიული და ეკონომიური საბუთიანობაც, დასასრულ მუქარაც-კი. მაგრამ ასე ოსტატურად დაწერილმა მოხსენება-გაფრთხილებამაც საქართველოს მაშინდელი მთავრობა მაინც ვერ შეაშინა და ეკლესიის ეს უკანასკნელი ცდაც სრულებით უნაყოფო გამოდგა: საქმე წაგებული იყო და ამან ეკლესიას, შველის მაგიერ, უფრო ზიანი მოუტანა, რათგან ეკლესიამ თავისი მუქარის განხორციელება ვერ გაბედა. ამით უკვე მისი სრული უძლურებაც გამომჟღავნდა და მუქარა ბაქიობად-ღა იქცა.

ეკლესიის ასე დამარცხებულ მესვეურთ და მსახურებს ვერც ამნაირმა დასასრულმა აგრძნობინა, რომ საერთო საქვეყნო გაჭირვებისა და განსაცდელის დროს მსხვერპლის განირვა მათაც უნდა ეკისრათ და ხალხის კეთილდღეობაზე ზრუნვის მოვალეობა არც მათთვის უნდა ყოფილიყო გაუგებარი. გულდაგულ წარმოებულ ბრძოლაში დამარცხებულთ, რასაკვირველია, საომარი ფარხმალი უნდა უნებლიეთ დაეყარათ, მაგრამ იმ პირთათვის, რომელთაც ეკლესია თავის უბედურებასა და დამარცხების ბრალსა სდებდა, პატიება მაინც არ შეეძლოთ. უკვე მეფისადმი წარდგენილს მოხსენება-მუქარაში მთელი ამ გეგმის პასუხისმგებლობა მწიგნობართუხუცესსა და ვაზირთა უპირველესს ჰქონდა დაკისრებული. მეფისათვის ბრალის თავზე მოხვევას ვერც გაბედავდ-

ნენ და ისედაც ყველამ იცოდა, რომ სახელმწიფო საქმეებისათვის მისი მთავარი და განუსაზღვრელი ნდობით მოსილი მრჩეველი სწორედ ბასილ უჯარმელ-ჭყონდიდელი იყო. ამიტომ ეკლესიის მსახურთათვის საქართველოში ყველაზე საძულველ პიროვნებად ეს, იმ დროს ყოვლად-შემძლე, მნიგნობართუხუცესი იქცა. მისდამი მტრულ გრძნობას ისიც აორკეცებდა, რომ ვაზირთა უპირველესი იმავე დროს ხომ ჭყონდიდელ ეპისკოპოზად ითვლებოდა და, მათი აზრით, განა თუნდაც ამის გამო მას სწორედ ეკლესიისათვის არ უნდა დაეჭირა მხარი? ამის მაგიერ-კი ეკლესიის ქონებრივი ძლიერების შემრყეველი საშუალების პირველი გამომგონებელი და მრჩეველი სწორედ ეს ადამიანი აღმოჩნდა. ეკლესიის თვალსაზრისით მნიგნობართუხუცესი უჯარმელ-ჭყონდიდელი შინათ-გამცემელი მოღალატე გამოდიოდა განა ამას აპატიებდნენ?!

6. დამარცხებული ეკლესიის მესვეურთა შურისძიება და ბასილ მნიგნობართუხუცესის ტრაგიკული დასასრული

აკი არც უპატიებიათ! რაკი ბასილ უჯარმელ-ჭყონდიდელს სხვაფრივ ვერა დააკლეს რა, მის წინააღმდეგ უკვე ფარული და უხილავი ბრძოლა დაიწყო, რომლისგან თავის დაცვა ყველაზე უფრო ძნელია. გავრცელდა ერთი-მეორეზე უფრო მძიმე, სახელის გამტეხი და ჩირქის მომცხები ბრალდება და ბასილ მნიგნობართუხუცესის პიროვნება ჭორების ქსელში გააბეს. დაიწყეს ლაპარაკი, რომ, როდესაც მონღოლების წინააღმდეგ აჯანყებული დავით-ულუ დას. საქართველოში იყო შეზიზნული, ვითომც ბასილი სამეფო მამულებით ისევე სარგებლობდა, როგორც თავის პირადი საკუთრებით, და ამიტომ მეფე ვითომც დიდად ეზარალებინოს.

ვაზირთა უპირველესი იმის ბრალსაც სდებდნენ, რომ იგი სახელმწიფო საქმეებს საქართველოში იმდენად თვითნებურად აწარმოებდა, რომ მეფეს ნამდვილად აღარას ეკითხებოდა და „მთავრობაც მიიტაცა“-ო. ეს ხომ მაინც ყველამ იცოდა, რომ ბასილ მნიგნობართუხუცესი და ჭყონდიდელი თავის დამოუკიდებელი და თავისუფალი ქცევით იმდენად გაკადნიერდა, რომ „ჩოხანიცა აღიჭაღნა“, ე. ი. სამღვდელმთავრო სამოსელი, რომელიც მას, ვითარცა ჭყონდიდელ მთავარეპისკოპოზს, ეცვა და უნდა სცმოდა, გაიხადა და საერო ტანისამოსი ჩაიცვა!

მაგრამ ბასილ-უჯარმელ-ჭყონდიდელის მტრებს კარგად ესმოდათ, რომ მართო ზემოხსენებული ჭორების გავრცელებით მას მაინც ბოლოს ვერ მოუღებდნენ და ამით მაინც ჯავრს ვერ იყრიდნენ. მართლაც და, განა მეფე დავით გიორგი-ლაშას ძეს მათზე უკეთესად არ უნდა სცოდნოდა, მოუვიდა, თუ არა, ზიანი მის საკუთარ მამულებს? ან რა მოსაგონებელი იყო ასეთი ამბავი ეხლა, როდესაც მაშინ, როგორც ჩანს, მეფეს არავითარი ზარალი არ უგრძენია და აღმ. საქართველოში დაბრუნებისას ბასილ

მნიგნობართუხუცესი წინანდელზე უფრო მეტი ნდობით აღუჭურავს.

ვაზირთა უპირველესისაგან „ჩოხის აღჯდის“, ანუ გახდის ბრალდება, უეჭველია, ნამდვილი ამბავი უნდა იყოს, მაგრამ შესაძლებელია ეს მისი ნაბიჯი იმ დაუსრულებელი საყვედურის შედეგიც ყოფილიყო, რომლითაც ბასილ უჯარმელ-ჭყონდიდელს მაშინ ეკლესიის წარმომადგენელნი ავსებდნენ: სამღვდელო პირია, მაგრამ მაინც ეკლესიას მხარი არ დაუჭირა და უღალატაო.

მნიგნობართუხუცესს, როგორც გამორკვეული მაქვს, საქართველოში პირველად დავით აღმაშენებელმა მისცა ჭყონდიდლობა. ამ საშუალებით ამ დიდმა პოლიტიკოსმა ეკლესია სახელმწიფოს დაუქვემდებარა: სხვა მიზანი ამ ღონისძიებას არ ჰქონია და მნიგნობართუხუცესსა და ვაზირთა უპირველესს ნამდვილად ეპისკოპოზობის მოვალეობისათვის არას დროს მოცლა არც ჰქონია. ამიტომ მნიგნობართუხუცესისათვის მღვდელმსახურის „ჩოხა“ მხოლოდ გარეგნულ სამოსელს წარმოადგენდა: ის სახელმწიფო მოღვაწე იყო, რომელსაც მთელი ქვეყნის კეთილდღეობაზე მზრუნველობა ჰქონდა მოვალეობად დაკისრებული. როდესაც ეკლესიის წარმომადგენელთ საშუალება ჰქონდათ ბასილი უჯარმელ-ჭყონდიდელისა და ვაზირთა უპირველესისათვის ზემოაღნიშნულის მსგავსი საყვედურითაც სიცოცხლე გაემწარებინათ, მობეზრებულს მას შეეძლო ეთქვა, მე სახელმწიფოს სათავეში მდგომი ხელისუფალი ვარ და არა ეკლესიის მონამორჩილი მსახური, – და სამღვდელო სამოსელი, რომელიც, როგორც აღნიშნული გვქონდა, დიდი ხანია უკვე გარეგნობას წარმოადგენდა, გაეხადნა კიდეც.

ისევე, როგორც წინათ განდიდებული მესტუმრე ჯიქურის დასამზობად და დასალუპავად აღმოჩნდა საშუალება, ამნაირადვე ყოვლად-შემძლე ბასილ მნიგნობართუხუცესის გასანადგურებლადაც გამონახეს. დაიწყო მითქმა-მოთქმა, ვითომც თავხედმა უჯარმელ-ჭყონდიდელმა ისეთი კადნიერება-კი გამოიჩინა, რომ „*არა პრიდა სანოლსა პატიოსანსა მეფისასა*“ და „*თანა-ეყო ბასილი ესუქნი*“ დედოფალს: სქესობრივი კავშირი ჰქონდაო! ეს ჭორიც, რასაკვირველია, მეფეს ყურში ჩაუწვეთეს და ამ საშუალებამ ბასილ მნიგნობართუხუცესს უკვე ბოლო მოუღო. ჩვეულებრივი აჩქარებით დავით-ულუმ ბრალდებული „სწრაფლ მოიყუანა“ და ისევე გამოუძიებლივ და გაუსამართლებლივ დასაჯა: „*ბრძანა ძელსა (ე. ი. ხეზე) დამოკიდება*“. ეს ბრძანებაც ასრულებულ იქნა: „*დამოჰკიდეს ძელსა შუა ქალაქსა*“-ო, დასძენს ქართ. *ჟამთააღმწერელი*.

ბასილ მნიგნობართუხუცესი რომ ამ შემთხვევაშიც პოლიტიკური მტრებისა და, საფიქრებელია, უმთავრესად ეკლესიის წრეებისაგან გავრცელებული უსაფუძვლო ჭორების მსხვერპლი შეიქმნა, ეს მონღოლთა-დროინდელი თვით ქართველი *ჟამთააღმწერელის* იმ სიტყვებითგანაც ჩანს ცხადად, რომელიც ბასილ უჯარმელის ტრაგიკული დასასრულის მოთხრობისათვის ზედ დართული აქვს: ასე დასჯილ იქმნა „*რამეთუ იყო მეფე მალემორნმუნე და ლიტონიცა*“-ო...

VII. დავით V ულუს მალემრწმენოვის შედეგი ალმ. საქართველოს მთლიანოვისათვის

მესხეთის ულუსიანად ქცევა

არა ერთი მწარე გამოცდილებისდა მიუხედავად, დავით-ულუ მალემ-რწმენობას ვერ გადაეჩვია, ვერც ბოროტი ჩამგონებლების ჩურჩულის ყურისგდებისაგან მოახერხა მან თავის დაღწევა. კარგად ვიცით, თუ რაოდენი ერთგულებისა და თავგანწირულობის დამამტკიცებელი მაგალითი უნახავს თავის სიცოცხლეში მეფეს სარგის ჯაყელისაგან, მაგრამ მის იჭვიანობასა და უმადურობას ვერც სარგისი ჯაყელი გადაურჩა. 1266 წ. შემოდგომას, რომ სიბაზე წასვლის დრო დადგა და *„მოუწოდა მეფემან სპათა თვსთა და სარგის ჯაყელსა“*, ჩამოვიდა თუ არა *„სარგის დავით მეფესა ნინაშე ტფილისს“*, საკმარისი იყო ვილაც უღირს მესაიდუმლეებს მის ყურში ჩაენვეთებინათ, რომ მასაც *„სარგისის განდგომილება“* დაეჯერებინა. აქაც ამას მისთვის ჩვეულებრივი შედეგი მოჰყვა და მიწოდებული ცნობის შემომწმებლივ, მან ადვილად *„დაივინყნა მსახურებანი მისნი, განზრახვითა უკეთურთა კაცთათა მოუწოდა პალატად და შეიპყრა შინადა ტყუე ყო“*⁵⁸.

ეს რომ გაიგეს *„აზნაურთა თანამყოლთა სარგისისთა“*, მაშინვე გაიქცნენ და *„წარვიდეს ყაანს ნინაშე“* საჩივლელად და სათხოვნელადაც, რომ ყაანს უმადური მეფისაგან დატყვევებული სარგის ჯაყელი გამოეთხოვა. ერანის მონღოლთა მბრძანებელი სარგის ჯაყელს კარგად იცნობდა და მან ეს ვედრება, რასაკვირველია, შეასრულა: ჯაყელის აზნაურებს მაშინვე *„მოსცა ელჩი“* დავით-ულუსთვის ყაანის ბრძანების შესატყობინებლად. ელჩი *„მოიწია ტფილისს და წარიყუანა სარგის“* საქართველოთგან ერანში ყაანის კარზე წარსადგენად⁵⁹.

ამრიგად, უმადური მეფე და მისი უკეთური თანაგამზრახნი და მრჩეველები ხელცარიელნი დარჩნენ.

მთელი ეს საქმე რომ მარტო ამით დამთავრებულიყო, ამაზე მეტი სათქმელი კიდევ არა იქნებოდა რა, მაგრამ ნამდვილად დავით გიორგი-ლას ძის ამ უკანასკნელ საქციელს მთელი საქართველოსთვის ფრიად სამწუხარო შედეგი მოჰყვა. ასეთი შემადრწუნებელი ვერაგობის შემდეგ, როგორ-ღა შეეძლო სამცხის მმართველს, რომ მეფეს ჰნდობოდა, ამიტომაც ჯაყელმა გადასწყვიტა, რომ, ან თავისი თავი უნდა მეფეს მოსალოდნელი შურისძიებისაგან უზრუნველყო, ან და სამშობლოში დაბრუნების იმედი გადაეწყვიტა სამუდამოდ. მას არავითარი სურვილი არ ჰქონდა უკანასკნელ შესაძლებლობას შეპრიგებოდა, ამიტომ მას სხვა აღარავითარი გზა აღარ ჰქონდა დარჩენილი იმას გარდა, რომ რაიმენაირად თავისი სიცოცხლე განსაცდელის შესაძლებლობისაგან დაეცვა.

მონღოლთა ბატონობის ხანაში ზემოაღნიშნული მიზნის მიღწევა მხო-

ლოდ იმ საშუალებით შეიძლებოდა, თუ ვინმე თავისი თავისა და სამფლობელოსთვის პირდაპირ ყაანის მფარველობა-ყმობის მოპოვებას მოახერხებდა და ყაანის საკუთარ ყმად იქცეოდა. მაშინ ასეთი სახასო საყმოცა და თვით ყმაც უშუალოდ ყაანის საკუთარი მამულების სამმართველოს დაექვემდებარებოდა და სხვას არავის-ლა, არც მეფესა და მით უმეტეს არც რომელსამე დიდ საქვეყნოდ გამრიგეს, გინდ დარბაზის კარს მყოფს ხელისუფალს, არ შეეძლო შეჰხებოდა. ამას მონღოლურ-სპარსულად *ხასინჯუ* ეწოდებოდა, ქართველები-კი *ულოსისას* ეძახდნენ, რათგან ისინი ყაანის *ულუსის* კუთვნილებად ითვლებოდნენ. სარგის ჯაყელმა სწორედ ამ გზით გადასწყვიტა თავისი თავი დავით-ულუს შურისძიებისაგან უზრუნველყო და სამშობლოში უშიშრად დაბრუნება მოეხერხებინა. ასეც მოიქცა: ყაანს თავისი მფარველობის ქვეშ მიღება და ყმობა სთხოვა მთელი თავისი სამფლობელოთურთ, გადასდგა ნაბიჯი, რომელიც საქართველოს მთლიანობისა და ძლიერებისათვის საბედისწერო შეიქმნა. ყაანმა ეს თხოვნა, რასაკვირველია, დიდი სიამოვნებით აუსრულა. ან-კი რატომ უნდა ეთქვა უარი, როდესაც მას მოუსვენარი და მუდამ აჯანყებაზე მეოცნებე საქართველოს მთელი მესამედი და თანაც პოლიტიკურად, ეკონომიურად და კულტურულად ისეთი მნიშვნელოვანი ნაწილი, როგორიც მესხეთი იყო, ასე ადვილად ხელში უფარდებოდა!

რასაკვირველია, ეს ნაბიჯი ქართული სახელმწიფოებრივი და ეროვნული თვალსაზრისით სრულ უგუნურებას წარმოადგენდა და საქართველოს ღალატს მიაგავდა. იგი უაღრესად სახიფათო იყო, მით უმეტეს, რომ საქართველო იმავე მონღოლთა ბატონობით შექმნილი მდგომარეობის გამო ისედაც უკვე ორად იყო განცალკევებული. მაგრამ ლიხთ-იმერეთმა მაინც თავისუფლება შეინარჩუნა ეხლა-კი საქართველოს სახელმწიფოს გამოეყო მისი უმნიშვნელოვანესი ნაწილი, მესხეთი, უშუალოდ დამპყრობელ ძალას დაექვემდებარა და ამით საქართველოს სახელმწიფოებრიობისაგან გამოეყო. ამით, ჩვენი ქვეყნის საერთო სამხედრო დასუსტებას გარდა, თემურს განკერძოებასა და პოლიტიკურ დანაწილებასაც გაეხსნა ფართო გზა. იმ ხანისათვის დამახასიათებელია, რომ არ ჩანს ქართველი *ჟამთააღმწერელი* ამით მაინცდამაინც აღშფოთებული ყოფილიყოს: მას დამშვიდებით მხოლოდ ამ საქმის ვითარება და მისი ხანგრძლივობა აქვს აღნიშნული: *„მიერთგან იქმნეს ჯაყელნი ულუსისანი ვიდრე ჟამთამდე მეფეთა შორის ბრწყინვალისა და საჩინოსისა დიდისა გიორგისთა“* ⁶⁰.

VIII. ოქროს ულუსსა და ერანის ილხანებს შორის ბრძოლის განახლება და მისი დამლუჯველი შედეგი აღმ. საქართველოს მოსახლეობისათვის

მოარული სენის მოდება და დავით V-ის სიკვდილი

თუმცა იმ დიდი დამარცხების შემდგომ, რომელიც ოქროს ულუსის ჯარისაგან იგემა, პულაგუ ყაანს შურისძიების იდეალური ზრახვა ჰქონდა, მაგრამ არ დასცალდა. ამ ხნის განმავლობაში თავის მოპოვებული გამარჯვების გაფართოვება არც ბერქას უცდია, მაგრამ მაინც მშვიდობიანობა ხანგრძლივი არ გამოდგა. თუმცა ულუ-დავითს, პულაგუ ყაანის 1265 წ. 8 თებერვალს გარდაცვალების შემდეგ, საშუალება ჰქონდა გაზაფხულზე სიბითვან პირდაპირ საქართველოში დაბრუნებულიყო, მაგრამ, 1265 წ. 19 ივნისს მამის მაგიერ აბალა გაყაანდა თუ არა, ბერქამ გადასწყვიტა ერანის ილხანების წინააღმდეგ ბრძოლა განეხლებინა და მთელი თავისი სამხედრო ძალით დარუბანდისაკენ გამოეშურა კიდეც. აბალმაც უმალ თავის ლაშქარს მოუყარა თავი და საქართველოთგანაც ულუ-დავითი აღმ. საქართველოს ჯართურთ ისევ გაიწვია. 1265 წ. 20 ნოემბერს მოწინააღმდეგეთა შორის უკვე ომიც დაიწყო.

ბერქა ყაანისაგან დასახული მიზნის განხორციელების მთელ საშიშროებას ის გარემოებაც კარგად ამჟღავნებდა, რომ მისი ლაშქარი 300 000 მეომრისაგან შესდგებოდა. მტრის ასეთი უზარმაზარი სამხედრო ძალის მოზღვაების გამო, აბალა ყაანმა თავის ლაშქარს მტკვრის გამოღმა სანაპირო დააკაებინა. პირველივე მისი საზრუნავი ყველგან ხიდების ჩაშლა იყო. რაკი მაშინ წყალდიდობა იყო და ხიდებიც ჩაშლილი დახვდა, ბერქას ამ მრავალრიცხოვანმა მხედრობამ მტკვრის გამოღმა გადმოსვლა ვერ მოახერხა და ამიტომ იძულებული გახდა ტფილისისაკენ დაძრულიყო იმ იმედით, რომ იქ ხიდზე გადმოსულიყო და აბალას ლაშქარს უკვე ზურგიდან დასცემოდა.

ადვილი წარმოსადგენია, თუ პერეთისა და კახეთის მტკვრის, ალაზნისა და იორის სანაპიროებს რა ხეირი დაეყრებოდა მტრის ამდენი მოლაშქრის მოძრაობისა და დგომის გამო: მთელი ეს მჭიდროდ დასახლებული და აყვავებული მხარე ისე განადგურდა და აოხრდა, რომ მას შემდგომ გაუჟაცრიელდა და გაპარტახდა. უეჭველია ამაზე ბევრად უკეთესი ბედი არ მოელოდა საქართველოს დანარჩენ ნაწილს და, რა თქმა უნდა, ერანის ილხანის საბრძანებელსაც, რომ ტფილისზე მიმავალი ბერქა ყაანი 1265 წ. მოულოდნელად არ გარდაცვლილიყო და მის სიკვდილს ქვეყანა აუცილებელი საშინელი განსაცდელისაგან არ ეხსნა.

ცხადია, რომ, ბერქას სიკვდილის შემდგომაც, აბალა ყაანს არ შეეძლო დამშვიდებული ყოფილიყო. ამიტომაც მტრის შესაძლებელი შემოსევის მოსაგერიებლად აბალა ყოველ წლივ დიდძალი სამხედრო ძალის

სიბაზე გზავნას განაგრძობდა. ყველაზე მეტად ამ სამხედრო ბეგრის სიმძიმე აღმ. საქართველოს აწევბოდა, რათგან *თეთრი წყალი*, ანუ *ჩალან-უსუნი*, იმავე დროს საქართველოს სახელმწიფო საზღვარი იყო, რომლის დაცვაც ბუნებრივია, რომ უპირველესად მისი მოვალეობა ყოფილიყო. ამის გამო ყოველ შემოდგომაზე საქართველოს ჯარი ყველა მხედართმთავრებითა და თვით მეფითურთ უნდა სიბაზე წასულიყო და გაზაფხულამდე იქ მდგარიყო. მერმე, რა კი ზაფხულში მთელს ამ არეში აუტანელი სიცხისა და დამცდელი ჰავის გამო გაძლება შეუძლებელი ხდებოდა, მტრის შემოსევის საშიშროებაც ნაკლებ იყო მოსალოდნელი და სიბასაც დაცვა უკვე აღარ სჭირდებოდა ხოლმე.

ამრიგად, სიბის დასაცავად აღმ. საქართველოთგან ყოველწლიურად დიდძალი ჯანსალი ხალხი უნდა გასულიყო და მონლოლთა მტრის შემოსევის ლოდინში თავის საქმიანობას ტყუილუბრალოდ მოსცდენოდა. ცხადია, თუ რამდენად საზარალო უნდა ყოფილიყო ეს საქართველოსთვის პოლიტიკურად, ეკონომიურად და ხალხის ჯანმრთელობისათვისაც.

ცნობილია, რომ ყოველთვის, როდესაც მრავალრიცხოვანი ჯარი იყრიდა ერთ ადგილას თავს, ძველად სხვადასხვა გადამდები მოარული, მეტადრე მუცლის ავადმყოფობა ჩნდებოდა და მძვინვარებდა ხოლმე. სიბაზეც ასევე მოხდა და საქართველოს ჯარს, როგორც ჩანს, სისხას მაგვარი მუცლის დაავადება ისე მოსდებია, რომ მოარულად ქცეულა და თვით მეფე დავითსა და მის უფროს ვაჟიშვილს გიორგი უფლისწულსაც-კი ამ გადამდები მოარულისაგან თავის დაცვა ვერ მოუხერხებიათ. ადვილი წარმოსადგენია, მაშასადამე, თუ რამდენად მოდებული უნდა ყოფილიყო ეს მოარული მოსახლეობის უფრო დაბალფენებში, მეტადრე ხალხში. ცხადია, ამ მოარულის მსხვერპლი საქართველოში ფრიად საგრძნობი იქმნებოდა.

მუცლის მოარულით გიორგი უფლისწული პირველად 1266 წ. შემოდგომას გახდა ავად და ძალიან მძიმე ავადმყოფი იყო, მაგრამ მაინც გამოკეთდა. 1267 წ. სიბაზე დგომის დროს, გაზაფხულზე, უკვე მეფე დავით-ულუც ასევე დაავადდა, მაგრამ შემდეგ ისიც დროებით გამოკეთდა. ამავე წელს შემოდგომაზე სიბაზე დგომის დროს გიორგი უფლისწულს ეს ავადმყოფობა ხელმეორედ შეეყარა. საქართველოში მოყვანამა და ყოველწლიურმა მკურნალობამ ვეღარ არგო რა და 1268 წ. გაზაფხულზე გარდაიცვალა კიდევაც⁶¹. მის მამას, დავით გიორგი-ლაშას ძეს, ეს მოარული ქრონიკულ სნეულებად გადაექცა: მეფე ხან უკეთ შეიქმნებოდა, ხან ავადმყოფობა ისევ აეშლებოდა ხოლმე. ბოლოს, ერთი ასეთი მომჯობინების დროს, 1271 წ. სიბაზე ყოფნაში გაზაფხულზე მუცლის მოარული ისევ შეეყარა, რომელმაც შვილივით მამაც იმსხვერპლა.

დასავლეთ საქართველოს განთავისუფლება მონღოლთა დამოკიდებულებისაგან

IX. დავით-ნარინი და მისი პოლიტიკა

1. დავით IV-ის საგარეო პოლიტიკის გეზი

დავით-ნარინის აჯანყებისა და დას. საქართველოში გადასვლის შემდეგ, ლიხთიმერეთის ის პოლიტიკური დამოკიდებულებაც, მონღოლთა საყაანოსთან რუსუდანის დროს დადებული ზავის დროს დამყარდა, შესწყდა. მონღოლებმა დას. საქართველოში ვერც მამინ და ვერც მერმე გადასვლა ვერ გაბედეს და ამრიგად დას. საქართველო მონღოლთა ყმადნაფიცობისაგან განთავისუფლდა. მაგრამ ლიხთ-იმერეთში დამკვიდრებული დავით-ნარინი, რასაკვირველია, შეუძლებელია მთლად დამშვიდებული ყოფილიყო, რათგან მონღოლთა შურისძიების ამბავი კარგად იცოდა და უნდა გათვალისწინებული ჰქონოდა, რომ ისინი შემდეგში მაინც შეეცდებოდნენ, აჯანყების გაბედვა დაუსჯელად არც მისთვის შეენარჩუნებინათ.

ეგვიპტის სულტნის სამფლობელოს წინააღმდეგ დაწყებული ფართო სამხედრო გეგმის განხორციელების გამო, მონღოლებს ჯერ დავით-ნარინისათვის არ ეცალათ. ამ გარემოებას დავით რუსუდანის ძისათვის საშუალება უნდა მიეცა, რომ დას. საქართველოში შესაფერისად მოწყობილიყო.

ბერქა ყაანის ერანის ილხანების წინააღმდეგ მტრული მოქმედების დაწყების შემდეგ, ჰულაგუ ყაანს წინანდელზე უფრო ნაკლებ შეეძლო დავით-ნარინის შურისძიებაზე ეფიქრა. მაგრამ, შორსგამჭერეტელ პოლიტიკოსს მაინც არ უნდა დაჰვიწყებოდა, რომ მომავალში შესაძლებელი იყო ერანის ილხანს თავისი მრისხანე განზრახვისათვის მარჯვე დროცა და შესაფერი-სი ძალაც ეშოვა. ამიტომაც მოსალოდნელი განსაცდელისათვის წინასწარი სამზადისი იყო საჭირო. დავით რუსუდანის ძესაც სწორად ასე უმსჯელია და თავისი საგარეო პოლიტიკაც ამისდამხედვით წარუშმართავს.

დავით-ნარინს გადაუნწყევტია, რომ ერანის ილხანების მძლავრებისა და თავდასხმისაგან უზრუნველსაყოფად საქართველოს უნდა მათ პოლიტიკური მეტოქეებთანა და მოწინააღმდეგებთან შეეკრა კავშირი. უეჭველია, სწორედ ამ მიზნით უნდა გაეგზავნა დავით-ნარინს 1264 წ. 24 ოქტ. – 1266 წ. 14 სექტ. შუა თავისი საჩუქრებით დატვირთული დესპანი ეგვიპტის სულტან ბეიბარსთან⁶². ამ უკანასკნელს ეს გარემოება, უეჭველია, გაახარებდა, რათგან მისთვისაც სასურველი იყო, რომ ჰულაგუ ყაანის მოწინააღმდეგე მისი მოკავშირე ყოფილიყო, რამდენადაც ერანის ილხანი მის სამფლობელოს დაპყრობა-დაპატრონებასაც ლაშობდა.

თუ გავითვალისწინებთ, რომ ჩრდილოეთის, ანუ ოქროს ულუსის ყაანებსაც ილხანებთან ბრძოლის დროს სწორედ ეგვიპტის სულტნებთან ჰქონდათ გაცხოველებული მიწერ-მოწერა, ზემოაღნიშნულ გარემოებას უფრო მეტი პოლიტიკური მნიშვნელობა მიენიჭება.

საქართველოს მეფის, დავით რუსუდანის ძისა და ეგვიპტის სულტნის მეგობრული ურთიერთობა ზემოდასახელებული დესპანობის შემდგომაც არ შეწყვეტილა. სამი წლის შემდეგ, 1268 წ. 17 თებ.–17 მარტს შუა, ბეიბარს სულტანს აქითგან კვლავ წერილები მოუვიდა⁴⁸.

მაგრამ, ცხადია, რომ ერანის ყაანების მარტო შორეულ მტრებთან დაკავშირებით ბევრი არაფერი გაკეთდებოდა, და აკი დავით-ნარინი მარტო ამით არც დაკმაყოფილებულა. მას გადაუწყვეტია, რომ საქართველოსთვის მონღოლებს შორის შინაური ბრძოლის გაღვივება-გაძლიერება იქნებოდა ფრიად ხელსაყრელი. ამიტომაც ცდილობდა მათ წიაღში ამტყდარი უთანხმოებებითაც ესარგებლა, რომ შინაურს ბრძოლას მონღოლები დაესუსტებინა. ამ მიზნით დავით რუსუდანის ძე ცდილობდა, ერანის ილხანების წინააღმდეგ მონღოლთა აჯანყებული მეთაურებისათვის დახმარება გაენია და მათთვის ზურგი გაემაგრებინა. სწორედ ერთ ასეთ შემთხვევათაგანს გვისურათებს თეგუდარ ნოინის განდგომილების ამბავი.

მონღოლთა ჩრდილოეთის, ოქროს, ულუსისა და სამხრეთის, ერანის, ილხანების ყაანებს შორის არსებული მეტოქეობა შემდეგში, როგორც დავრწმუნდით, დაუცხრომელ მტრობად ქცეული, მარტო სამხედრო ძალის საშუალებით არ ხორციელდებოდა. შეთქმულების მოწყობაც ურიგო იარაღად არ ჰქონდათ მიჩნეული. სწორედ ამ გზით უნდოდა ოქროს ულუსს აბალა ყაანისათვის მოელო ბოლო.

2. თეგუდარის შეთქმულების გამომჟღავნება აბალა ყაანის წინააღმდეგ და მისი შეფარება დას. საქართველოში

ჩრდილოეთის ულუსის ერთ მეტომეთაგანს, თეგუდარ ბატონიშვილს, რომელიც, ვითარცა ოქროს ულუსის წარმომადგენელი, მთელი თავისი ურდოთი, ტომითა და ლაშქრითურთ, ერანში იმყოფებოდა, სწორედ ასეთი საქმე ჰქონდა დავალებული: საიდუმლო შეთანხმების მიხედვით, აბალა ყაანი უნდა ჩამოეგდოთ. მაგრამ ეს საიდუმლოება შემთხვევით ნაადრევად გამომჟღავნდა და თეგუდარს აუცილებელი განსაცდელისაგან გაქცევით უნდა დაეღწია თავი. თეგუდარმა მთელი თავისი ურდოთი დას. საქართველოში გადასწყვიტა შეხიზვნა იმ იმედით, რომ იქითგან ქედს იქით გადასულიყო. ცხადია, რომ თეგუდარს ამ ამბავამდეც უნდა ჰქონოდა დავით-ნარინთან კავშირი, თუ-კი იგი მისი დახმარებით ასე დაიმედებული ყოფილა.

გაიგო თუ არა აბალამ, რომ თეგუდარი დას. საქართველოში გასაქცევ-

ად გაემგზავრა, მაშინვე გზების შესაკრავად და დასაჭერად თავისი ლაშქარი დაადევნა. მაგრამ მრავალგან დიდ გაჭირვებაში ჩავარდნილმა და ძალზე დაზარალებულმა, მაინც ბრძოლით, არტაან-შავშეთ-აჭარის გზით, თეგუდარმა, როგორც იყო, ქუთაისის მიაღწია და ამრიგად აბალას მდევარს ლაშქარს ხელითგან გაუსხლტა.

დას. საქართველოს დედაქალაქში მეფე დავით-ნარინმა თეგუდარსა და მის ამაღლას ისევე, როგორც მის ლაშქარს, ქართველური გულუხვი მასპინძლობა გაუწია და დიდი წვეულება გაუმართა. ქართ. ისტორიკოსის ცნობით, იმ დღეს მონღოლთა ბატონიშვილისა და მის ამაღლასათვის მისართმევად, ღორსა და ცხვარს გარდა, მარტო ძროხა 500 ყოფილა დაკლული, ხოლო ლაშქრისათვის 600 ცხენი, 2 000 ცხვარი და ამდენივე ღორი! ღვინოს ხომ ანგარიში არ ჰქონია: ჭურობით ხდიდნენ და ურმებით მოჰქონდათ თურმე. ცხადია, რომ თეგუდარის ასეთი დახვედრა მარტო სტუმართმოყვარეობის წესით არ შეიძლება ნაკარნახევი ყოფილიყო, მით უმეტეს, რომ ამ მონღოლ ბატონიშვილს დავით-ნარინი იმდენად დაუახლოვდა, რომ თეგუდარის გაშინაურებამდეც-კი მისულა.

ასეთი მზრუნველობის წყალობით, თეგუდარს მძიმე ლაშქრობის შემდეგ რასაკვირველია, კარგადაც შეეძლო დაესვენა და გზაში მიყენებული ზიანისაგანაც უკვე საკმაოდ მომჯობინებულად ეგრძნო თავი. თუმცა მას ოქროს ულუსის ყაანისაგან შემოთვლილი ჰქონდა, რომ მთავარ სამხედრო ძალასთან შესაერთებლად ის ჩრდილოეთში უნდა გადასულიყო, მაგრამ თეგუდარმა იქ გამგზავრებამდე მაინც გადასწყვიტა, აბალა ყაანისათვის რაიმე გზით სამაგიერო გადაეხადა და ზიანი მიეყენებინა. რაკი ერანში შეჭრას შესაძლებელია მისთვის საბედისწერო შედეგი მოჰყოლოდა, ამიტომ მან ერანის ილხანების ყმადნაფიც საქართველოში მონღოლთა ლაშქარზე თავდასხმა და დარბევა იმჯობინა და ამას მიჰყო კიდევაც ხელი. ჯერ თეგუდარი თავის თანამეტომე მოლაშქრეებითურთ მესხეთში შეიჭრა და ცარცვა-გლეჯა დაიწყო, შემდეგ ქართლშიც და სომხეთშიც-კი გადავიდა და ყველგან თავაშვებულს მეკობრეობასა და ავაზაკობას ეწეოდა.

3. თეგუდარის მტრობის მავნე შედეგი აღმ. საქართველოსათვის და მისი ვერაგობის გამომჟღავნებასთან დაკავშირებული ღონისძიება

ცხადია, რომ თეგუდარის აღმ. საქართველოში ასეთი ნაგარდის დროს მარტო აბალას მონღოლთა ლაშქარს არ მოუვიდოდა ზიანი, არამედ უფრო მეტად ქვეყანა და ხალხი, ადგილობრივი მოსახლეობა დაზარალდებოდა. მართლაც ქართლი და სომხეთის ჩრდილო თემები ამ თარეშმა ძალზე შეანუხა. ამან, რასაკვირველია, ქართველნიცა და სომხებიც მეტად ალაშფოთა, რათგან მონღოლთა ძმათა შორის მტრობასა და შუღლს მსხვერპ-

ლად ისინი უნდა შესწირვოდნენ. ამრიგად, საქმე ისე დატრიალდა, რომ თეგუდარის წინააღმდეგ ბრძოლაში მთელს აღმ. საქართველოს უნებლიეთ და გულწრფელადაც-კი უნდა ერანის ილხანის აბალა ყაანის მხარე დაეჭირა და მხურვალე მონაწილეობა მიეღო.

ამისდა მიუხედავად, აბალა ყაანის ლაშქარმა თეგუდარი მაინც ხელთ ვერ იგდო, რათგან გაჭირვების დროს მას დას. საქართველოში დასახევი გზა ჰქონდა და თავის შეფარებას იქ ახერხებდა. ამიტომ, რაკი სხვა გამო-სავალი ვერ გამონახა, აბალა ყაანმა ისევ დავით-ნარინს მიუგზავნა თავისი ელჩი და დიდის საჩუქრების შეპირებით სთხოვა, არამც თუ თეგუდარის დახმარებაზე ხელი აეღო, არამედ მისთვის უკან დასახევი გზაც-კი შეეკრა.

შესაძლებელია და თითქმის უეჭველიც-კია, რომ სხვა პირობებში დავით-ნარინს აბალა ყაანისათვის ცივი უარი შეეთვალა, მაგრამ სწორედ ამ დროს გამომჟღავნდა, რომ თეგუდარი თურმე დას. საქართველოშიც შეთქმულების მოწყობასა და ღალატს აპირებდა. ამ გარემოებამ დავით-ნარინი, რასაკვირველია, აბალა ყაანის თხოვნისა და წინადადების დაკმაყოფილების გუნებაზე დააყენა და ილხანს მისივე ელჩის პირით თანხმობა შეუთვალა.

თეგუდარმა ამის შესახებ, რა თქმა უნდა, არა იცოდა რა, რომ ჩვეულებისამებრ სათარეშოდ ისევ აღმ. საქართველოში გადმოვიდა. აქ, დიდი ბრძოლის შემდგომ, დასახევი გზა შეკრული დახვდა და განწირული მოთარეშე თეგუდარი თავის შვილითურთ 1269 წ. 3 ივნ. (ერთი ცნობით), ან და 1270 წ. (მეორე ცნობით) აბალას მდევარ ლაშქარს ჩაუვარდა ტყვედ.

4. ერანის ყაანის მემამოხის ღალღურის დას. საქართველოში შეფარება. მისი ვერაგობა და რაჭის ერისთავის კახაბერიძის შინათგამცემლობა

ამ პირველი ცდის სამწუხარო შედეგისდა მიუხედავად, დავით-ნარინი ერანის ილხანის წინააღმდეგ შემდეგშიც ამავე მოქმედების გეზს იცავდა და ყაანის განდგომილს დიდ ხელისუფალს ეხმარებოდა ხოლმე. სწორედ ამავე მოსაზრებით აბალა ყაანის გამდგარი ვინმე ღალღური თავისთან შეიფარა და ბრძოლის წარმოებაშიც-კი შეენია. მაგრამ მერმე დავით-ნარინი დარწმუნდა, რომ ეს ღალღურიც ვერაგი და უმადური კაცი იყო.

დავით-ულუს მომხრე და დავით-ნარინის ძველი ორგული კახაბერ კახაბერიძე და ღალღური შეიზრახნენ, რომ აბალა ყაანს შეპრიგებოდნენ და დავით-ნარინი გაეცათ. ამ მიზნით ორივენი გაიპარნენ და ერანის ილხანს წარუდგნენ. რა თქმა უნდა, აბალას ეს ძალზე უნდა გაჰხარებოდა, რათგან მას საშუალება ეძლეოდა ხელში ჩაეგდო ის მეფე, რომელიც ყველა მის მოღალატეებს თავშესაფარს აძლევდა და ეხმარებოდა. როგორც იყო ასეთ მარჯვე შემთხვევას მოესწრო, როდესაც მას დავით-ნარინზე

ჯავრის ამოყრა შეეძლო, და, რასაკვირველია, ამისთვის ღალატურს ძველ დანაშაულს ადვილად შეუნდობდა!

წინასწარი შეთანხმებით აბალა ყაანს უნდა ღალატურისა და კახაბერ კახაბერიძისათვის მეფეზე მოულოდნელი თავდასხმისათვის და მის შესაპყრობად ერანითგან საკმაო ლაშქარი გაეტანებინა, დანარჩენს ყველაფერს-კი თითონ ისინი კისრულობდნენ. აბალა ყაანმა ამ ვერაგსა და მოღალატეს სიხარულით 30 000 მონღოლი მხედარი გაატანა თან. ამ ძალით მათ თრიალეთზე გადაიარეს, ლიხის მთაც გადალახეს და შინათგამცემლობით ისე მოახერხეს, რომ სრულებით მოულოდნელად დას. საქართველოს დედაქალაქს ქუთაისს დაესხნენ.

ამ დროს მეფე დავით-ნარინი აბანოში იყო, ამიტომ იქითგან გასვლა და თავდამსხმელთაგან გასწრება ძლივს მოასწრო. მოღალატე რაჭის ერისთავსა და მის უმადურს თანაგამზრახ მონღოლს ამრიგად იმედი გაუცრუვდათ და დასახული მიზანი განუხორციელებელი დარჩათ. უკან დახევის გარდა, ამიტომ სხვა აღარაფერი დარჩენოდათ, მაგრამ საქართველოთგან გაცლის წინ ცარცვა-გლეჯით მაინც მოიოხეს გული. ხელცარიელებს უნებლიეთ ისევე აბალა ყაანთან მოუხდათ დაბრუნება.

შინათგამცემელთა საშუალებით საქართველოს მეფის დავით-ნარინის ხელში ჩაგდება ერანის ილხანისათვის იმდენად მომხიბლავი გეგმა იყო, რომ ერთხელ წამოჭრილს, აბალა ყაანი მას ისე ადვილად თავს ვერ მიანებებდა. ამიტომ არც გასაკვირველია, რომ ორი წლის შემდგომ იმავე პირების საშუალებით მან ხელმეორედ სცადა ეს ვერაგული ხერხი გამოეყენებინა. მაგრამ ამ შემთხვევაში კახაბერისძისა და ღალატურის ცდა პირველზე უფრო უნაყოფო აღმოჩნდა.

ეხლა უკვე აბალა ყაანსაც შეეძლო დარწმუნებულიყო, რომ რაჭის ერისთავი მისთვის უკვე გამოსადეგი აღარ იყო და ერანის ილხანის კარზე მის ყოფნასაც აღარავითარი აზრი არ ჰქონდა. ეს კახაბერ კახაბერისძემაც იგრძნო: მოღალატე რაჭის ერისთავი იძულებული იყო ერანითგან აღმ. საქართველოში მოსულიყო და აქ, ყველასგან მოძულებულს, ატენის ხეობაში ეძია ბინა.

ატენის ხეობითგან კახაბერ კახაბერისძემ დავით-ნარინს ხვეწნა-ვედრება დაუწყო, რომ მისთვის დანაშაულება ეპატიებინა და, უვნებლობის ფიცის მიცემის შემდგომ, სამშობლოში დაბრუნების უფლება დაერთო. მეფემ ხასიათის იმდენი სისუსტე გამოიჩინა, რომ ასეთს უღირს პიროვნებას, სამჯერ უკვე ღალატის მომწყობს, აპატია და მე-13 ს. ოთხმოციანი წლების პირველ ნახევარში დაბრუნების ნება დაჰართო, თანამდებობაც-კი დაუბრუნა. მაგრამ ამ ვერაგ ადამიანს თავისი ზნეჩვეულება არც შემდეგში მოუშლია. რამდენიმე წლის შემდგომ კვლავ გამომჟღავნდა, რომ მას აღმოს. საქართველოს მონღოლთა მმართველს აღინაყთან ისევე საიდუმლო მინერ-მოწერა ჰქონდა დავით-ნარინის გაცემის მოსაწყობად. ამ ამბავმა გულკეთილ მეფე დავით-ნარინსაც-კი მოთმინება დაუქარგა და ეს უმაგ-

აღიიო უმადური ადამიანი და ოთხგზის მოღალატე სისხლის სამართლის ძველი კანონის თანახმად იქნა დასჯილი: მას თვალთ დანვა ერთი ხელისა და ფეხის მოკვეთა მიუსაჯეს, მისი შვილი-კი საქართველოთგან გააძევეს და კოსტანტინეპოლში ექსორია ყვეს⁶⁴.

5. დავით IV-ის ღონისძიება ტრაპიზონის საკეისროში საქართველოს პოლიტიკური გავლენის აღსადგენად

მონღოლების წინააღმდეგ ბრძოლას გარდა, დავით რუსუდანის ძე ცდილობდა საქართველოსათვის შეენარჩუნებინა პოლიტიკური გავლენის ის სფეროც, რომელიც მას მე-13 ს. დამდეგისათვის სამხრეთ-დასავლეთით მოპოვებული ჰქონდა.

ცნობილია, რომ იმპერიად წოდებული ტრაპიზონის სამეფო საქართველოს წყალობით დაარსდა. თამარ მეფის უშუალო ხელმძღვანელობით შეიქმნა მისი სახელმწიფოებრივობაც, რამდენადაც, საქართველოს ჯარისგან ბიზანტიის სამხედრო ძალის დამარცხების შემდგომ, ბიზანტიისაგან შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროს წართმეულ ნაწილში კეისარიც თამარმა დასვა. ცხადია, რომ ისევე, როგორც ტრაპიზონის სამეფო საქართველოს წყალობით შეიქმნა, შემდეგშიც საქართველოს სამხედრო ძალის დახმარებას მისთვის ფრიად დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა. ამიტომ ტრაპიზონის სამეფოს სახელმწიფო მართვა-გამგეობაშიც და სამხედრო ორგანიზაციაშიც ქართულ გავლენას უპირატესობა უნდა შერჩენოდა.

მონღოლთაგან აღმ. საქართველოს დაპყრობას, ყმადნაფიც სამეფოდ ქცევასა და ამასთან დაკავშირებულს საქართველოს სამხედრო ძლიერების შესუსტებას, რასაკვირველია, არ შეიძლება საქართველოს საგარეო გავლენიანობაზეც კვალი არ დაეჩნია. როგორც უკვე დავრწმუნდით, საქართველოს აღმოსავლეთ-სამხრეთ სანაპიროზე მდებარე ყმადნაფიც სამფლობელოებში სწორედ ასეც მოხდა.

ბოლოსდაბოლოს საქართველოს ძლიერების დასუსტებას სამხრეთ-დასავლეთით მდებარე მის გავლენის ქვეშე მყოფს ტრაპიზონის იმპერიაშიც უნდა საგრძნობი შედეგი მოჰყოლოდა. მონღოლთა ძლევამოსილების ტალღამ უკვე ტრაპიზონის საზღვრამდე მიაღწია, როდესაც იკონიის სულტანი ღიასედინ ქაიხოსრო II ყველა თავის მოკავშირეებითურთ 1244 წ. მონღოლთა ლაშქრისგან დამარცხებულ იქმნა, ისე რომ ყველანი იძულებული გახდნენ მონღოლებისათვის ხარკის ძლევა ეკისრათ. მონღოლთა მეხარკეობა ვერც ამ სელჩუკიან სულტნის ერთმა მოკავშირეთაგანმა, ტრაპიზონის მეორე კეისარ მანუელ პირველმა, აიცდინა თავითგან და, დას. ევროპელ დესპანის 1253 წ. ცნობით მანუელი მონღოლებს ხარკს უხდიდა კიდევ.

ამრიგად დამყარებული პოლიტიკური ვითარების გამო, საქართველოს გავლენის ქვეშ მყოფი ტრაპიზონის საკეისროსათვის მას სამხედრო დახმარება და მიშველება აღარ შეეძლო, რათგან თვით მისი მთელი აღმოსავლეთი ნაწილიც მონღოლთ ჩაუვარდათ ხელში. მართალია, ლიხთ-იმერეთში მონღოლებმა ვერც გაბატონება და ვერც გადასვლა ვერ მოახერხეს, დავით-ნარინის მონღოლების წინააღმდეგ აჯანყების და დას. საქართველოში გამაგრების შემდგომ ზომ საქართველოს ამ ნაწილმა სრული დამოუკიდებლობაც მოიპოვა, მაგრამ მისი სამხედრო ძალა იმდენად შემცირებული იყო, რომ სხვას ველარავის მიეშველებოდა.

რასაკვირველია, საქართველოს პოლიტიკურ დასუსტებასთან ერთად, ტრაპიზონში მისი გავლენაც უნდა შემცირებულიყო. საქართველოს მეტოქე ბიზანტიური დასისათვის, ცხადია, ეს მეტად ხელსაყრელი გარემოება იყო, რომ ასეთი მარჯვე შემთხვევით არ ესარგებლა. ასეც მოხდა: ტრაპიზონის სამეფოს შინაურ პოლიტიკას ამ ხანაში დიდი ცვლილება დაეტყო. საქართველოს მომხრე ხელისუფლები თანდათანობით თავიანთ თანამდებობას ჩამოაშორეს მათ მაგიერ ბიზანტიის მომხრე დასის წარმომადგენელნი იქმნენ დანინაურებულნი. რა თქმა უნდა, ეს უბრძოლველად არ მომხდარა და საკმაოდ დიდი მსხვერპლიც შეენირა, მაგრამ რაკი საქართველოს მომხრე დასს წინანდებურად არც ზურგი ჰქონდა გარეთგან გამაგრებული და არც მასთან კავშირის მნიშვნელობით შეიძლებოდა ოდინდელი უპირატესობის გამართლება, ამიტომ ეს დასი განადგურდა.

6. საქართველოს და ბიზანტიას შორის გაცხარებული ბრძოლა ტრაპიზონის საკეისროში პოლიტიკური გავლენის გამო

ბიზანტიის კეისარმა და მთავრობამ სცადეს ტრაპიზონის სამეფო ჯერ თავისი უშუალო გავლენის ქვეშ მოექციათ, რომ ამით იმპერიის ოდინდელ მთლიანობის აღდგენა დაენწყოთ. გულის მოსაგებად კოსტანტინეპოლის პატრიარქმა 1260 წ. ტრაპიზონის მიტროპოლიტს თავისი სამწყსოს სამღვდელოების ხელდასხმის უფლებაც-კი დაუთმო. ბიზანტიასთან კავშირის განსამტკიცებლად ტრაპიზონის კეისარს მანუელ-1-ს თითქოს ბიზანტიის კეისართან დამოყვრებაც-კი უთხოვნია, მაგრამ მართლა ასე იყო, თუ ეს უფრო კოსტანტინეპოლის მთავრობის ნატვრას წარმოადგენდა, ძნელი სათქმელია, მანუელის იმ სამ თანამეცხედრეთაგან-კი, რომელნიც ერთი მეორის შემდგომ შეურთავს, არც ერთი კოსტანტინეპოლელი უფლისწული არ ყოფილა. მანამდე ტრაპიზონის კეისარი საქართველოს სამეფო საგვარეულოს ენათესავებოდა და, როგორც ჩანს, ბიზანტიის მომხრე დასის წადილი, მომავლისათვის ამნაირი კავშირის საშუალებით ქართული პოლიტიკური გავლენის შესაძლებლო-

ბა ჩაეშალა, იმ დროს განუხორციელებელი დარჩენილა.

კოსტანტინეპოლის გავლენას ტრაპიზონელები იმიტომ გაურბოდნენ, რომ ბიზანტიის კეისარსა და მთავრობას თავი მედიდურად ეჭირათ და ისინი ტრაპიზონის მეფის დაჯაბნასა და დამცირებას ყოველნაირად ცდილობდნენ: მათი წარმოდგენით, ტრაპიზონელებს უფლება არ ჰქონდათ თავიანთ თავისათვის არც კეისარი ეწოდებინათ, არც კეისრისათვის განკუთვნილი პორფირი და ტარსიკონის (წითელი ტყავის) ფეხსაცმელი ჩაეცვათ. კოსტანტინეპოლელი პოლიტიკოსები ტრაპიზონის კეისრებს დაცინვით ხან ლაზთა მფლობელს, ან მთავარს, ხან ტრაპიზონის მპყრობელს უწოდებდნენ. რასაკვირველია, ასეთს დამოკიდებულებას არ შეეძლო ტრაპიზონელთა მმართველი წრეების გული მოეგო და კოსტანტინეპოლელელებთან დაახლოების მხურვალე მომხრედ გაეხადა.

მანუელ I-ის მესამე თანამეცხედრეს რუსუდანი ერქვა და ეს გარემოება ცხად-ჰყოფს, რომ მასაც საქართველოსთან კეთილმოყვრობა უმჯობინებია. სამხედრო დასს, რომელიც საქართველოსთან იყო დაკავშირებული, ჯერ კიდევ იმდენი ძალა ჰქონდა, რომ კოსტანტინეპოლის გაბატონებისათვის წინააღმდეგობა გაენია.

პირველმა მარცხმა ბიზანტიის კეისარსა და მის კარისკაცებს გული ვერ გაუტეხა და შემდეგშიც, როდესაც ტრაპიზონის ტახტზე 1266 წ. იოანე II ავიდა, ბიზანტიის კეისარმა მიხეილ პალეოლოგოსმა ყოველი ღონე იხმარა, რომ ტრაპიზონის კეისარი თავისი პოლიტიკური გავლენის ქვეშ მოექცია. ჯერ იგი შეეცადა დესპანების ხშირხშირად გზავნით იოანე II-სათვის ჩაეგონებინა, რომ მას უფლება არა აქვს, თავის თავს კეისარი უწოდოს, სამეფო ტანი-სამოსით შეიმოსოს და კეისრის ნიშნები იხმაროს, რომ კოსტანტინეპოლში მჯდომ მზრდანებელს გარდა, კეისრობა არავის ეკუთვნის.

იოანე II უპასუხებდა, რომ არც ეს წოდებულება და არც სამეფო სამოსელ-ნიშნების ხმარება პირადად მას არ შემოუღია, არამედ მისი წინაპრებისაგან იყო დანესებული და ამიტომ თითონ მას არც შეუძლია და ამის უფლებას არც ქვეშევრდომები მისცემენ, რომ წინათ განმტკიცებული წესი დაარღვიოს.

როდესაც მიხეილ პალეოლოგოსი დარწმუნდა, რომ ამ გზით ვერაფერს გააწყობდა, თავისი პოლიტიკური მიზნის მისაღწევად სხვა საშუალებას მიჰმართა. იოანე II უცოლო ჭაბუკი იყო და ბიზანტიის კეისარმა გადასწყვიტა, რომ, რასაც დესპანების მჭერმეტყველური დარიგება-შთაგონებით ვერ ეღირსა, ის მისი გასიძებით მოეხერხებინა. მან ტრაპიზონის კეისარს თავისი ქალიშვილი შესთავაზა თანამეცხედრედ, ამისთვის მიხეილ პალეოლოგოსი იოანე II-ეს კოსტანტინეპოლში ჰპატიჟებდა. თუმცა თვით ტრაპიზონის მრძანებელი თანხმდებოდა, მაგრამ მისი დიდებულნი კონსტანტინეპოლში წასვლას იმასაც უშლიდნენ და არც თითონ უნდოდათ იქ გამგზავრება. მათ სამართლიანად სწორედ იმის შიში ჰქონდათ, რაც შემდეგში მოხდა კიდევაც.

ამ მეორე მარცხის მიუხედავად, ბიზანტიის კეისარმა მესამედაც სცადა დაერწმუნებინა, რომ, მისი სიძობის გარდა, სხვა არავითარი ბოროტი განზრახვა მას არა აქვს. მიხეილ კეისრის ხელახლად წარგზავნილმა დესპანმა და სამღვდელო პირმა იოანე II-ეს შეჰფიცეს, რომ, კეისრის ასულზე ჯვარის დანერის უმალ, მას დიდი პატივისცემით უკანვე გამოისტუმრებდნენ. იოანე II-ეც დათანხმდა და კოსტანტინეპოლში გაემგზავრა. მაგრამ საკმარისი იყო ის ბიზანტიის სახელმწიფო საზღვარს მიახლოვებოდა, რომ ტრაპიზონის ქაბუკი კეისარი დარწმუნებულიყო, რამდენად ბავშვურად მოტყუვდა: მას გამოუცხადეს, რომ კეისარის ნითელი წულები გაეხადა და შავი ჩაეცვა, რომ კეისარისათვის განკუთვნილი შესამოსელ-ნიშნების ხმარებაც არ შეიძლებოდა. მაშინ-კი იოანე II-ეს თავისი მალემრწმენობა სანაწურად გაუხდა, მაგრამ რალას გააწყობდა: ბიზანტიის მოხელეებისა და კეისრის ხელში იყო მთლად. ადვილი წარმოსადგენია, რა გუნებაზე უნდა ყოფილიყო ასე სულელურად მოტყუებული ტრაპიზონის კეისარი, მაგრამ იძულებული იყო ყველაფერი აესრულებინა. მას ბიზანტიელი ქალიშვილი მაინც ცოლად შერთეს და უკან დაბრუნებითაც არ აუჩქარებიათ.

ტრაპიზონის კეისარის ბიზანტიელთაგან ასე მოტყუებით ხელში ჩაგდებისა და დამცირების, მეტადრე დასიძების ამბავი საქართველოში ისევე კარგად ექმნებოდათ გაგებული, როგორც თვით ტრაპიზონშიც: ეს ბიზანტიის კეისარისაგან შავი ზღვის ამ სანაპიროზე კვლავ გაბატონების დასაწყისი იყო. ამის არავითარი სურვილი, არც ტრაპიზონელთა საქართველოს მომხრეთა დასსა და არც მით უმეტეს თვით საქართველოს მთავრობას არ შეიძლება ჰქონოდა. უკანასკნელისათვის საქმის ასე დატრიალება სამხრეთ-დასავლეთითაც მტრულად განწყობილი, შუღლის დამთესი ბიზანტიის დამეზობლებას მოასწავებდა. ამიტომ მას არ შეეძლო ტრაპიზონის სამეფოში პოლიტიკური ვითარების ასეთი ცვლილების გულხელდაკრებილ გარეშე მაყურებლად დარჩენილიყო.

უბრძოლველად პოლიტიკური გავლენის ასეთი მნიშვნელოვანი სფეროს ბიზანტიისათვის დათმობა უგუნურება იქნებოდა და, უეჭველია, სწორედ ამიტომ უნდა იყოს, რომ დავით-ნარინი 1282 წ. აპრილში ტრაპიზონის საკეისროში შეიჭრა და ქ. ტრაპიზონი გარემოიცვა, მაგრამ უშედეგოდ⁶⁵. უკანასკნელი გამონათქვამი ტრაპიზონის აღებას ეხება მხოლოდ, ტრაპიზონამდე-კი მიწანყალი დავით-ნარინს დაპყრობილი ჰქონდა. თუ იმ გარემოებას გავითვალისწინებთ, რომ იოანე II თავის თანამეცხედრითურთ ტრაპიზონში მხოლოდ 1284 წ. 25 აპრილს დაბრუნდა, შესაძლებელია ეჭვი დაიბადოს, რომ ასეთი განსაცდელის დროს, კოსტანტინეპოლში მისი ესოდენ ხანგრძლივი დაყოვნება მართო ბიზანტიის მთავრობის ბრალი არ იყო, არამედ ამაზე უფრო მეტად ტრაპიზონის სამეფოში დატრიალებული ამბისაც, რათგან უკვე 1282 წ. ბიზანტიის ენერგიული კეისარი მიხეილ VIII პალეოლოგოსი გარდაიცვა-

ლა და მის მაგიერ მისი შვილი ანდრონიკე II გამეფდა, რომელიც მეტად სუსტი მმართველი და უბედო მეომარი გამოდგა.

რა გარემოებაში მოუხდა იოანე II-ს 24 აპრილს 1284 წელს თავის სატახტო ქალაქს ტრაპიზონში დაბრუნება, დანამდვილებით ცნობილი არ არის, მაგრამ ამ შემთხვევაში მისი კეისრობა ხანგრძლივი არ გამოდგა: 1285 წ. იოანე II-ის დამ თეოდორამ, რომელიც საქართველოში იყო გათხოვილი, შეჰყარა ჯარი, შეიჭრა ტრაპიზონის საკეისროში და, ტრაპიზონის ალების შემდეგ, თითონ დაჯდა ტახტზე. ცხადია, რომ მისი ჯარი მთლიანად საქართველოს ჯარი უნდა ყოფილიყო და თითონ თეოდორასაც იმავე დროს საქართველოს სახელმწიფოს პოლიტიკისა და ქართველთა მომხრე ტრაპიზონელ სამხედრო დასის წყალობით შეეძლო გაემარჯვნა. სამწუხაროდ საქმეთა მერმინდელ მიმდინარეობაზე წყაროებში ცნობები არ მოიპოვება და ამიტომ არა ჩანს, თუ როდის და როგორ მოახერხა 1297 წ. გარდაცვლილმა იოანე II-ემ თავისი ხელისუფლების დაბრუნება და კვლავ გაკეისრება. ამრიგად, ზემომოყვანილი ამბებითგან ნათლად ჩანს, რომ საქართველო მე-13 ს. მეორე ნახევრითგან მოყოლებული ტრაპიზონის საკეისროს, რომელიც მისი წყალობით იყო შექმნილი და რომლის მოსახლეობაც უმთავრესად ქართველთა მოძმე ტომის, ლაზების ანუ ჭანები-საგან, შესდგებოდა და ამიტომ მის ბედილბალს მისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა, ფხიზლად ადევნებდა თვალყურს და იქ თავისი წინანდელი უპირატესი უფლების დაცვას ცდილობდა.

1. ალმ. საქართველო მცირეწლოვანი მეფისა და ძლიერი მედროვის ხელში

1259 წ. დაბადებული დემეტრე II დედის, გვანცა დედოფლის, სიკედილით დასჯის უამს სამი წლის ბავშვი იყო. მისმა მამამ, დავით-ულუმ, რომ მესამედ შვირთო ცოლი, დემეტრე გასაზრდელად ტარსაიჭ ორბელს მიაბარა. მამის სიკედილის დროს ამრიგად დემეტრე 11-12 წლის ყმანწილი იყო.

ჩვეულებრივი მონღოლური წესის თანახმად, მცირეწლოვანი დემეტრე II ილხანის ურდოში წაიყვანეს მეფედ დასამტკიცებლად. ყაანმა დაამტკიცა საქართველოს მეფედ და მთელი სახელმწიფო მისცა და დაუმორჩილა, „თვითნიერ სარგის ჯაყელის“ სამფლობელოს მესხეთისა, რომელიც, როგორც ვიცით, ულუ-დავითის უმადურობისა და სარგის ჯაყელის პოლიტიკური სიბეცის გამოისობით, ყაანის სახასო სამართველოს კუთვნილებად, ე. წ. ხასინჯუ-დ იქნა გამოცხადებული.

თეორიულად უფრო, ვიდრე რეალურად, საქართველოში მაშინ სთვლიდნენ, რომ დემეტრე II-ემ წინანდებურად სრულიადი საქართველოს სახელმწიფო მიიღო „ნიკოფსით დარუბანდამდე“, ე. ი. ორზღვას შუა მდებარე კავკასია მთლიანად, მაგრამ ნამდვილად, რომ უკვე ასე აღარ იყო, ეს ზემომოყვანილთაგან ჩანს, რათგან არც ლიხთ-იმერეთი და არც მესხეთი დემეტრე II-ეს აღარ ექვემდებარებოდა. ამას გარდა საქართველოს საზღვარი აღმოსავლეთითაც არც კასპიის ზღვამდის და მით უმეტეს აღარც დარუბანდამდის-ლა აღწევდა. საქართველოს აღმოსავლეთის საზღვარი შამახის თემამდე, თეთრი წყლის ანუ აღსუ-ს, მონღოლურად ჩალან-უსუნის გაყოლებით მიიმართებოდა. სამხრეთით ანისი და კარი თავიანთი მთელი სანახებიტურთ კვლავინდებურად საქართველოს ეკუთვნოდა. ხლათი, ვალაშკერტი, ალატალი, მანასკერტი, ანუ მელაზგერდი და ვანიკი უკვე საქართველოს ყმადნაფიც სამფლობელოდ აღარ ითვლებოდა. თუმცა ეს მინაწყალი სომხეთის ვილაიეტად იწოდებოდა, მაგრამ მისი მმართველი მაჰმადიანი იყო.

ცხოვრებისა და პოლიტიკური ვითარების მიმდინარეობა უღმობელად ამსხვრევდა საქართველოს ახლო წარსულის სახელმწიფოებრივს უძლეველობასა და ძლიერებას, მაგრამ ისტორიულად განმტკიცებული იმდროინდელი გამონათქვამი და წოდებულებანი ენასა და მე-13ს. ქართულ მოღვაწეებს მაინც შერჩათ. ამდენად ძნელი იყო ხალხისათვის დამყარებული მდგომარეობის სინამდვილესთან შეგუება! აი მაგ. როგორ მეტყველებს დემეტრე II-ზე აბრაჰამ ჯვარის მტკირთველი გუდარეხის სამრეკლოს 1278 წ. კედლის წარწერაში: „ადიდენ ღწ ძლიერი და უძლეველი მეფედ-მეფე დ[ემეტრე]. მე მიწამ მეფობისა მათისამ უღირსი მღდელი და ჯუარის მტკირთველი აბრაჰამ ღირს-ვიქმენ აღშენებად

სამრეკლოთა ამათ სადიდებლად მეფობისა მათისა⁶⁶.

მცირეწლოვან მეფეს, ცხადია, თავისი მოვალეობის პირადად ასრულება არ შეეძლო და მას ამიტომ მზრუნველი უნდა ჰყოლოდა. რა თქმა უნდა, მზრუნველის ამომრჩევენიც ისინი იქნებოდნენ, რომელთაც დემეტრეს მეფობა დაუმტკიცეს. მონღოლთა ყაანი-კი, უეჭველია, ამისათვის მონღოლთა ნდობით აღჭურვილი პირის შერჩევას ამჯობინებდა. ილხანის კარზე დანიშნაურებული ასეთი პიროვნება იმ დროს სადუნ მანკაბერდელი იყო და დემეტრე II-საც მზრუნველად სწორედ ის მიუჩინეს. ჯერ კიდევ ყაანის კარზე ყოფნის დროს, მცირეწლოვანმა დემეტრე მეფემ 1272 წ. სადუნს ათაბაგობა უბოძა. ცხადია, რომ ესეც ზემოთაგონებით იქნებოდა მომხდარი.

ისტორიკოსის დახასიათებით, დემეტრე II ლამაზი, ტანმაღალი და ბეჭებ-ბრტყელი, საუცხოვოდ ჩამონაკეთილი, ფერად თეთრნითელი და ქერა, მომუქო, გვრემან-თვალა ჭაბუკი იყო. საუცხოვოდ სცოდნია ცხენოსნობა და მშვილდოსნობა. თანაც სათნო ხასიათისა და გულშემატკივარი ადამიანი ყოფილა.

14-15 წ. ყმანვილი იყო დემეტრე II, რომ ტრაპიზონის კეისრის ასულზე დააქორწინეს. ამ გზით ნათესაური კავშირი საქართველოს სამეფო საგვარეულოსა და ტრაპიზონის მეფეთა ოჯახს შორის კვლავ აღდგენილ იქმნა. ტრაპიზონელი უფლისწულისაგან დემეტრე II-ეს ოთხი ვაჟიშვილი მიეცა: ჯერ დავითი შესძენია, შემდეგ კიდევ სამი ვაჟი – *ვახტანგი, მანოელი და ლაშა* და ერთი ასულიც, *რუსუდანი*, ჰყავდა.

დემეტრე II-ემ მეორე ცოლად მონღოლი შეირთო, სოლღარ თათრის ასული, რომლისგანაც აგრეთვე სამი შვილი შეეძინა: ორი ვაჟი – *ბაადურ და იადგარ*, – და ერთი ქალიშვილი *ჯიგდა-ხათუნად* სახელდებული⁶⁷.

დემეტრემ მესამე ცოლიც მოიყვანა, რომელსაც ნათელა ეწოდებოდა. იგი ბექა ჯაყელის ასული და გიორგი ბრწყინვალის დედა იყო.

2. სადუნ მანკაბერდელი, მედროვე ქვეყნის მმართველი და მისი მოღვაწეობა აღმ. საქართველოში

მონღოლთა შესახებ საუბრის დროს უკვე აღნიშნული გვექონდა, რომ თვით ყაანიცა და საყაანოს დიდი ხელისუფლებიც, მათი ხელქვეშეთი ერების ენების უტოვინარობის გამო, მთლიანად იმ მოენე თარჯიმანებზე იყვნენ დამოკიდებულნი, რომელთაც მონღოლური იცოდნენ. უმეტეს შემთხვევაში მონღოლურის მცოდნე პირები ვაჭრები და სხვადასხვა ბედის მაძიებელნი იყვნენ, რომელნიც უცხო ქვეყნებში სიარულსა და უცხო ხალხში ტრიალსა და შეგუებას კარგად ახერხებდნენ. თავიანთს მოქმედებაში მიზნად მათ, რასაკვირველია, უპირველესად ადვილად და სწრაფად გამდიდრება და დანიშნაურება ჰქონდათ დასახული, ამისათვის გამოსადე-

გი საშუალების თვისებისა და განურჩევლად. თარჯიმნობის დროს, როგორც გადასაწყვეტი საქმისათვის გარკვეული მიმართულების მიცემა, ისევე და უფრო მეტადაც ბრალდებულის სეპედი, ბევრნაირად იმათზე იყო დამოკიდებული, რათგან, გარემოების ვითარების გასაგებად, მათ მოენებოს, მათ თარგმანს მთავარი მნიშვნელობა ჰქონდა. თარჯიმანს ყოველთვის შეეძლო ზოგი რამე შეერბილებინა, ან და გაეძლიერებინა, ან, მჭევრმეტყველი ვეჭილის მსგავსად, წარმოთქმული შეელამაზებინა, ან და წინაუქმო უგულოდ და უფერულად, არაერთხელ, ბრალდებულის მონიწილმდეგე მხრისაგან ნაქეზებულსა და მოქრთამულს, დამახინჯებინა კიდევ. საკუთარ კეთილდღეობასა და გამორჩენაზე მზრუნველს, ასეთ თარჯიმანს თავის მიზნის მისაღწევად უნდა თავისი ძლევა მოსილი ბატონ მონღოლები-სათვისაც ეამებინა, მათი მოწყალებაც დამსახურებინა და საქმეც ისე წაეყვანა, რომ უხვი ქონებრივი გამორჩენაც ჰქონოდა, რაც მექრთამეობით იყო მხოლოდ შესაძლებელი.

ჩინგიზ-ხანის ძლევა მოსილმა ლაშქრობამ რომ მონღოლები მრავალი მანამდე მათთვის უცნობი ქვეყნისა და ერის მფლობელად გახდა, ასეთ მოენე ხალხს, როგორც სახელმწიფო ასპარეზზე, ისევე სასამართლო დანესებულებაში ფართო სარბიელი გაუჩნდა და ამ ხელსაყრელმა გარემოებამ მათ სწრაფს აღზევებასა და ზღაპრულს გამდიდრებას კარგად შემზადა ნიადაგი.

ეკონომიური და ზემოაღნიშნული მიზეზების წყალობით, მონღოლთა ბატონობის ხანაში მათგან დაპყრობილსა და ყმადნაფიც ქვეყნებშიც მოსახლეობის სოციალური ფენების შედგენილობაში, როგორც შემდეგში დაერწმუნდებით, დიდი და საგრძნობი ცვლილება მოხდა.

სადღუნ მანკაბერდელი სწორედ ერთი ასეთ პიროვნებათაგანი გახლდათ. შთამომავლობით გასომხებული ქურთი⁶⁸, სომხურს გარდა, ქართულის, სპარსულისა და მონღოლურის კარგი მცოდნე, სწორედ ასეთი ხანისა და ასეთი პოლიტიკური ვითარებისათვის იყო გამოსადეგი ეს მხნე და შეუდრეკელი ნებისყოფით აღჭურვილი, თანაც ნიჭიერი ადამიანი. დანია-აურება-გამდიდრებისათვის მისთვის გამოსადეგი საშუალების ზნეობრივი ღირებულების განრჩევით თავს ის მაინც-და-მაინც არ ინუხებდა. მისი ეროვნებაც თითქოს საჭიროებისამებრ იცვლებოდა და მონღოლს ის თანამომემ მონღოლი ერგენებოდა, სომეხთან სომეხი, ქართველთან ქართველი იყო: სადაც რა უჯობდა, იმის გამოყენება იცოდა. იმ ხანისათვის დამახასიათებელი უეროვნებო, საკუთარ აღზევება-გამდიდრების წადილით შეპყრობილი, პიროვნებათაგანი გახლდათ.

უკვე ამ ადამიანის სახელია საყურადღებო: მას *სადღუნი* ეწოდებოდა. *საბა ორბელიანის* განმარტებით, „*სადღუნი* სხუა და სხუა ენის მცოდინარე კაცი“-ს აღმნიშვნელი იყო, მაგრამ ნამდვილად *სადღუნი* მონღოლური სიტყვაა და *მეგობარსა და დაახლოებულ კაცსა* ნიშნავს⁶⁹. ცხადია, ასეთი მონღოლური სახელი მისთვის მონღოლებს უნდა დაერქმიათ და ესეც უკვე

მონღოლებთან მის მჭიდრო დამოკიდებულებასა და ერთგულებას კარგად გვიჩვენებს: მათთვის ის მართლაც დაახლოებული და სანდო პიროვნება, მეგობარი ყოფილა. მეორე მხრით, საგულისხმოა, რომ ქართველებს ეს მისი სახელი მოენის აღმნიშვნელ სიტყვად მოსჩვენებიათ, რაც, უეჭველია, იმაზე იყო დამყარებული, რომ სადუნის აღზევების ერთ მთავარ მიზეზთაგანს სწორედ მისი ამნაირი მოღვაწეობა შეადგენდა.

სადუნ მანკაბერდელმა თავისი მოენეობის ნიჭი უკვე დავით-ულუს დროს გამოაჩინა: ჰულაგუ ყაანი რომ ამ მეფის განდგომილების ბრალდებას არკვევდა და ასამართლებდა, თარჯიმნად სწორედ სადუნ მანკაბერდელი იყო და მაშინ მის თარჯიმანობას, მის მოხდენილს თარგმანს, ქართველი *ქამთალმწერელის* მოწმობით, ყაანის სულიერ განწყობილებაზე ვითომც დამაწყნარებელი გავლენა უნდა მოეხდინოს. იგი დავით-ულუსათვისაც სანდო პირი იყო. ჯერ კიდევ დიდი თამარ მეფისაგან წამონეული წინაპრის შთამომავალს, ამ სადუნ მანკაბერდელს დავით-ულუმ გვანცას ასულის ხვაშაქის მზრუნველობა მიანდო, როდესაც მან ხვაშაქის დედა გვანცა შეირთო და თანამეცხედრედ მოიყვანა.

მაგრამ თავისი სწრაფი აღზევება სადუნმა მონღოლთა ყაანის შექება-ხოტბითა და ფალავნობით დაიწყო: ყველა მტრებზე ძლევამოსილება ღმერთმა თქვენ მოგანიჭათ და მანვე კაცთა უმჯობესად გამოგაჩინათო⁷⁰. მის დაწინაურებას-კი ყველაზე მეტად ჰულაგუ ყაანის პირველი ვაზირის საჰიბ დივანის დახმარებამ შეუწყო ხელი, რომელსაც მისი ყოფილი პატრონის, ავაგ ათაბაგის, ასული ხვაშაქი ჰყავდა ცოლად და რომლის მზრუნველობაც, როგორც აღნიშნული იყო, დავით-ულუსაგან სწორედ მას ჰქონდა მინდობილი, ხვაშაქის დედის, გვანცას, მეფის თანამეცხედრედ მოყვანისა და დედოფლად დასმის შემდგომ. ხვაშაქმა სადუნს თავისი ეჯიბობა მისცა, ხოლო, როცა ხვაშაქი აბალა ყაანის ამ ყოვლად გავლენიანი დიდი ვაზირის საჰიბ-დივანის, ხოჯაშემსედინ ჯუვეინის ცოლი გახდა⁷¹, სადუნს, ვითარცა მის დაახლოვებულ პირს, საქართველოს საკითხების განხილვის დროს მთავარი მნიშვნელობა მიენიჭა და მის ნამდვილ მესაჭედ იქცა.

ამიტომაც, როდესაც, მამის სიკვდილის შემდგომ, მცირეწლოვანი დემეტრე II ჰულაგუ ყაანმა მეფედ დაამტკიცა, ურდოშივე გაათაბაგებულს სადუნ მანკაბერდელს აღმ. საქართველოს ნორჩი მეფეც მთლიანად ხელში ჩაუვარდა. აბალა ყაანმაც *„საქართველოს ლაშქართა საქმე და განგებაც“* მას მიანდო. ამრიგად საქართველოს ათაბაგის ყოფილი ყმა, არამც თუ თითონ გაათაბაგდა, არამედ მცირეწლოვანი მეფის მზრუნველად და, მამასა-დამე, თვით სამეფოს ბატონ-პატრონადაც-კი იქცა.

სამოხელეო ასპარეზზე სწრაფად აღზევებასთან ერთად, სადუნ მანკაბერდელი ყოველნაირი შემთხვევით სარგებლობდა, რომ თავისი ქონებრივი ავლა-დიდებაც გაემრავლებინა და გაედიდებინა. ამის მისაღწევად ის ჭაბუკი მეფის გაჭირვებით სარგებლობასაც არ მოჰრიდებია. 1278 წ.

ახ.ხ. სადუნმა დემეტრე II-ისაგან თელავისა, ბელაქნისა და ბევრი სხვა ადგილების მიღება მოახერხა*. ამავე დროს, როდესაც დემეტრე მეფეს ყაანის ურდოში წასვლა მოუხდა და მას თურმე „*ურიცხვი საფასე*“ მოსთხოვეს, რომლის გადახდა იქვე მეფემ ვერ შესძლო, ამ საფასის გადახდა სადუნ მანკაბერდელმა იკისრა, მაგრამ სამაგიეროდ თავისთვის ისეთი მნიშვნელოვანი ადგილის დათმობა მოითხოვა, როგორიც ქალაქი დმანისი და მისი მიმდგომი სანახები იყო. დემეტრე II-ეს მონღოლთაგან მოთხოვნილი დიდი საფასურის გაღებისათვის ასეთი მნიშვნელოვანი ქალაქისა და სანახების გაცემა მეტად ეძნელებოდა, მაგრამ, გაჭირვებულ მდგომარეობაში ჩავარდნილს, სხვა გზა აღარ ჰქონდა და იძულებული იყო, ამ თავგასული და ხარბი ხელისუფლის მოთხოვნა დაეკმაყოფილებინა.

მალე გამოიჩინა, რომ სადუნ მანკაბერდელის მადიანობას მარტო ესეც ვერ გააძლიერდა: მას დმანისზე გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანი ციხე-ქალაქის ჩაგდება ჰქონდა მონადინებული. ის იმდენი ეცადა, რომ დემეტრე II-საგან საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის დასაცავად ისეთი მნიშვნელოვანი ადგილის ხელში ჩაგდებაც-კი მოახერხა, როგორიც ქ. კარი (ყარსი) იყო. ამ ციხის მიღებისთანავე, სადუნმა ქ. კარი თავის საჯდომად აქცია.

საქართველოს ლაშქრის გამგებლობაში და ყოველი მარჯვე გარემოების თავის სასარგებლოდ გამოყენების უნარმა სადუნს დიდი სიმდიდრე, ოქრო, ვერცხლი და ძვირფასი ქვებიც ჩაუგდო ხელში. მისი საქონლის ჯოგების სიმრავლე ხომ გასაოცარი გახდა. მრავლად დაგროვილი ქონებრივი შეძლება მას საშუალებას აძლევდა იქ, სადაც სხვა გზით სასურველი უძრავი ქონების ხელში ჩაგდება შეუძლებელი ხდებოდა, ფულად შეეძინა: ამნაირადაც, ქართველი ისტორიკოსის სიტყვით, სადუნმა „*იყივნა მრავალნი ქვეყანანი*“.

სადაც ვერც ამით ხერხდებოდა საქმე, იქ ამ მარჯვე ადამიანს მოყვრობის გზაც ჰქონდა გამოყენებული. კარის მახლობელი სანახები, მაგ. სადუნმა იმ საშუალებით მიიღო, რომ ახალციხელის ასული ითხოვა ცოლად და ამით კარის „*მიმდგომი ქვეყანა მოივერგა ახალციხელთაგან*“.

სადუნ მანკაბერდელი მონღოლთა ყოფაცხოვრებასა და აზროვნებას ისე შეეგუა, რომ მათი ზნეობაც შეითვისა და საოჯახო წესშიც მას მოჭარბებული მადიანობა დაეტყო. მონღოლთა ნაბაძულობით, მან სამი ცოლი შეირთო. ამასთანავე დამახასიათებელია, რომ საცოლის მოსაპოვებლად სადუნი ისევე მოქმედებდა, როგორც მონღოლური ზნეჩვეულებით იყო დანესებული.

დემეტრე II-ეს და, თამარი, თავისი და ძმის სურვილის წინააღმდეგ, იძულებული იყო ოირად არლუნის შვილს მისთხოვებოდა და ერანში გაჰყოლოდა. როდესაც არლუნი გარდაიცვალა, მისი შვილის უნებლიეთი

* ქ. თელავისა და ბელაქანის სადუნ მანკაბერდელის ხელში ჩაგდების თარიღად, რ. კიკნაძის გამოკვლევის მიხედვით, 1278 წ. ნაცვლად, უფრო სწორადაა მიჩნეული 1272 წ. იხ. მისი, XIII ს. II ნახ. საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიიდან („მაცნე“, ისტორიის სერია, 1973, №4).

მეუღლე თამარი ქმარმა დროებით ტფილისში მოიყვანა, მაგრამ ქმარს იქითგან გაეპარა და მთიულეთში დაიმალა, სადუნ მანკაბერდელი თამარ ბატონიშვილის მონღოლ ქმარყოფილს შეევაჭრა, რომ თავისი ნაცოლარი მისთვის დაეთმო და მიეყიდნა, და მისგან სათანადო თანხმობაც მიიღო. სადუნმა რომ თამარ ბატონიშვილის ქმარ-ყოფილთან თავისი საქმე ზემოაღნიშნული წესით გაირიგა, ძმის, დემეტრე II-ის თანხმობით, თამარი შეირთო. შესაძლებელია, ამ უკანასკნელისათვის ერანში, უცხო ქვეყანაში და უკულტურო ადამიანთნ დაბრუნებასა და უნებურ ცოლქმრობაზე მაინც უმჯობესი იყო სადუნ მანკაბედელზე გათხოვებით უზრუნველყოფილი სამშობლოში დარჩენილიყო და ისევ თავისიანებთან ახლო ყოფილიყო, მაგრამ, რამდენად საიამოვნო იყო და ნებაყოფლობითი ეს ნაბიჯი, ან თამარისათვის, ან მისი ძმის დემეტრე II-ისათვის, ძნელი სათქმელია. სადუნისათვის-კი ამას, რასაკვირველია, ფრიად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რათგან ამ ქორწინებით, რაც უნდა იყოს, მაინც საქართველოს მეფის სიძე ხდებოდა და ეს გარემოება მის აღზევებას უფრო მეტ ბრწყინვალებას ანიჭებდა!

ქართველი ჟამთააღმწერლის ცნობით, სადუნ მანკაბერდელის ქცევამ, მეტადრე მისმა მრავალცოლიანობამ, საქართველოს ეკლესიის კათალიკოზის, მოხუცი ნიკოლოზის, უკმაყოფილება და წყრომა გამოიწვია. ეს არც გასაკვირველია, რამდენადაც მრავალცოლიანობა უწესოება იყო. ნიკოლოზი ბევრს ეცადა, სადუნ მანკაბერდელის ასეთი სიხარბე ჯერ დარიგება-ჩაგონებით, მერმე შეჩვენებითაც-კი აელაგმა და მრავალცოლიანობა დაემლევინებინა, მაგრამ კათალიკოზის ყოველი ცდა ამოუგომოდა: სადუნთან მან ვერა გააწყო რა. ისტორიკოსი უზენაესი მწყემსმთავრის სრულს უძღურებას არ მალავს: *„მძღავრებისაგან სადუნისა ვერ უძლო განყენებად“*⁷². ასეთ პირობებში კათალიკოზისაგან მისი შეჩვენებაც ცარიელ სიტყვად უნდა დარჩენილიყო.

საქართველოს ეკლესიის მწყემსმთავრის მარცხი შემთხვევითი არ იყო: ისევე, როგორც სადუნ მანკაბერდელმა ძლევამოსილი მბრძანებელი მონღოლების გულის მოგება და წყალობის დამსახურება კარგად იცოდა, მას, როგორც ეტყობა, აგრეთვე ისიც ნათლად ჰქონდა გათვალისწინებული, რომ მარტო ამით დაკმაყოფილება არ შეიძლებოდა და მას მეორე გავლენიანი წრის კეთილი განწყობილების დამსახურებაც, არამცთუ არ ავნებდა, არამედ სახელსაც-კი მოუხვეჭდა.

სადუნ მანკაბედელს, მართალია, არაერთი ასეთი ცოდვა და დანაშაული ჰქონდა ჩადენილი, რომლისთვის ეკლესიას იგი უნდა გაეძევებინა და მძიმე სასჯელიც დაედო, მაგრამ, თავისი ოსტატურად გამოყენებული საშუალებით, მან ისე მოახერხა, რომ არამც თუ ასეთი უსიამოვნება აიცდინა თავითგან, არამედ გავლენიანი სასულიერო წრე მოიმადლიერა და თავის შემასმენლადაც-კი აქცია. ქართული და სომხური საეკლესიო წრეების წარმომადგენელნი ერთმხრივ მის დიდ ღირსებას აღიარებენ და მართვა-გამ-

გეობის მის ნიჭს აქებენ. ქართველი *ჟამთააღმწერელის* მოწმობით, სადუნ მანკაბერდელი „*კეთილად განაგებდა საქმეთა საქართველოსათა, რამეთუ დღეთა მისთა არა იქნებოდა ძალი თათართაგან და, უსამართლო, არცა დიდთა ნოინთაგან და არცა ელჩთაგან*“-ო.

ჩვენ უკვე კარგად ვიცით, თუ რა საშინელებას წარმოადგენდა მონღოლთა მოხელეების ბოროტმოქმედება გადასახადების აკრების დროს და ელჩების თვითნებობა მოგზაურობის დროს: ორივე მცარცველთა ბრბოს მოქმედებას უფრო მიაგავდა, ვიდრე სახელმწიფო დანესებულებათა წარმომადგენელთაგან თავიანთი მოვალეობის ასრულებას. მონღოლთა ბატონობის ყველა ისტორიკოსებისა და მოგზაურების თხზულებები საესეა ამის შესახები ცნობებით. შესაძლებელია, რომ ამ სფეროში სადუნის ღვაწლის ზემომოყვანილი დახასიათება მთლად უსაფუძვლო არც იყოს, რათგან სადუნ მანკაბერდელს, როგორც მონღოლთა ყაანის კარზე ფრიად გავლენიან პირს, სხვებზე უფრო ადვილად შეეძლო ასეთ დამნაშავე მოხელეების დასჯევენება მოეხერხებინა და ამით საქართველოში, წინანდელთან შედარებით, უფრო მეტი წესიერებაც დამყარებულიყო. მაგრამ *ჟამთააღმწერელის* დახასიათებაცა და მისდროინდელი მდგომარეობის დასურათებაც რომ ძალზე გაზვიადებული უნდა იყოს, შეუძლებელია ამის შესახებ რაიმე ეჭვი არსებობდეს.

ამ ხნის ქართველი და სომეხი ისტორიკოსებისაგან სადუნის მაღალი ღირსების ქება-დიდება, უეჭველია, ბევრნაირად იმ მაღლობის გრძგობით არის გამონვეული, რომელიც ამ საეკლესიო წრეების ყველა წარმომადგენლებს მისდამი ჰქონდათ. მათ თხზულებებითგან ისიც კარგად ჩანს, თუ რით მოახერხა სამცოლიანმა სადუნ მანკაბერდელმა ეკლესიის გულის ასე მოგება. ქართველი *ჟამთააღმწერელი* თვითონვე ამბობს: „*იქმნა კეთილცა საქმე მონასტერთა და გლახაკთა* (ე. ი. ბერმონაზონთა) *მიმართ, რამეთუ დღეთა ცხოვრებისა მისისათა მან მისცა ყალანი და მალი ათორმეტთა უდაბნოთა გარეჯისათა და განათავისუფლნა ქუეყანანი გარეჯისანი*“-ო. განა ასეთი დახმარებისათვის მათი გული სადუნისადმი მაღლობის გრძნობით არ უნდა აღესილიყო?!

მაგრამ ერისკაცთა, მეტადრე ქართველ და სომეხ დიდებულთა შორის, საქართველოს სახელმწიფოში სადუნ მანკაბერდელს მოწინააღმდეგენიცა და მისი სწრაფი აღზევება-გამდიდრების შურით შემაცქერელნიც ბლომად ჰყავდა. მისდამი მტრული გრძნობა და განწყობილება, რასაკვირველია, იმითაც იყო გამონვეული, რომ ეს კაცი უცხო, დამპყრობელ მონღოლთა ძალასთან დაახლოვებულებითა და მათდამი ერთგული სამსახურით დანინაურდა, მაგრამ ეგების ამაზე მეტად უფრო იმითაც, რომ უკვე კარგა ხანია დანინაურებული, წინანდელ საგვარეულოებითგან გამოსულს ხელისუფლებს, საშუალებათა განურჩევლობით, ნიადაგსაც ფეხითგან აცლიდა და დიდი თანამდებობისაცა და უამრავი მოძრავ-უძრავი ქონების ხელში ჩაგდებასაც ახერხებდა.

სადუნ მანკაბერდელმა, როგორც უკვე ვიცით, ერანის ილხანის გულის მოგება და ნდობის დამსახურება იმდენად ოსტატურად მოახერხა, რომ ამ თავის ერთგულსა და ხელმაჯვე კარისკაცს *„საქართველოსა ლაშქართა საქმე და განგება ჯელთ უდგა ყაანმან“*⁷³. რასაკვირველია, ეს საქართველოს სამეფოს შინაურ საქმეებში ჩარევას უდრიდა და დანარჩენი მოხელეების უფლების შელახვას წარმოადგენდა. ამიტომაც სადუნის ამ გზითა და ასეთი საშუალებით განდიდებას შეუძლებელია მეფე დემეტრესა და საქართველოს სხვა ხელისუფლების უკმაყოფილება არ გამოენვია. სადუნი ამრიგად ცალკე იდგა, დანარჩენი დიდებულები კიდეც ცალკე იყვნენ დაჯგუფებულნი, თუმცა მათ წრეშიც ზოგიერთ წევრთა შორის მეტოქეობა და მტრობაც-კი არსებობდა, მაგრამ სადუნ მანკაბერდელისადმი უკმაყოფილება მათ მაინც აერთებდათ. ამავე მიზეზის გამო ისინი მეფის გარშემო იყვნენ შემოკრებილნი: *„დარბაისელნი ქართველნი და სომხითარნი და პერ-კახნი მეფეს წინაშე იყუნენ“*-ო⁷⁴, *ჟამთააღმწერელი* გვიამბობს.

3. მეტოქეობა დიდ საგვარეულოთა წარმომადგენლებს შორის ხელისუფლების გამო

1281წ. რომ ათაბაგი სადუნ მანკაბერდელი გარდაიცვალა, დემეტრე II-ემ ათაბაგობა მის ძეს ხუტლუბუღლას-კი არ მისცა, როგორც ის მოელოდა, არამედ ტარსაიჭ ორბელს, ხუტლუბუღლას-კი მარტო ამირსპასალარობით მოუხდა დაკმაყოფილება. მაგრამ დემეტრე II-ემ ხუტლუბუღლას მისი მამის მამული მაინც შეუნარჩუნა⁷⁵. ამრიგად ორბელთა გვარის განადგურებას გადარჩენილი და გახიზნული წარმომადგენლის შთამომავლობამ დიდი ხნის წინათ დაკარგული გავლენის აღდგენა და საქვეყნოდ გამრიგეთა შორის პირველი ადგილის დაკავება კვლავ მოახერხა. ეს მხოლოდ იმიტომ გახდა შესაძლებელი, რომ მხარგრძელთა საგვარეულოს წარმომადგენელს უკვე მანამდე სადუნ მანკაბერდელმა სძლია, რა თქმა უნდა, მონღოლთა მფარველობის წყალობით. ესლა-კი თვით სადუნის შვილს მოუვიდა მარცხი და მასზე მეტად ტარსაიჭ ორბელი დანინაურდა.

საქმის ამნაირად დატრიალებას შეუძლებელია მხარგრძელთა საგვარეულოს უფროსი შტოისა და სადუნ მანკაბერდელის შვილის ხუტლუბუღლას უკმაყოფილება არ გამოენვია. მხარგრძელთა გულისწყრომა სხვა დიდგვარიან აზნაურებისათვის უფრო ადვილი გასაგები იყო, რათგან, რაც არ უნდა ყოფილიყო, მხარგრძელნი სადუნივით ახლად დანინაურებულნი არ იყვნენ და არც მის მსგავსად მონღოლთა სამსახურისთვის და მათი დახმარება-მფარველობით აღზევდნენ, არამედ საქართველოს სახელმწიფოსადმი ერთგულებით. ტარსაიჭ ორბელის გაათაბაგება-კი ხომ იმ გვარის

შთამომავლობის დანიშნულებას ნიშნავდა, რომელიც სახელმწიფოს ლათინისათვის სახელმწიფოში განადგურებულ იქმნა. სტ. *ორბელიანის* ცნობით, ტარსაიჭ ორბელს დემეტრე II-ემ სამხრეთის ათაბაგობა მისცა⁷⁶, მაშასადამე, სრული ვაზირობა-ი არა, არამედ გარკვეული თემის საქვეყნოდ გამრიგეთა უფროსობა, მაგრამ მხარგრძელთათვის და ხუტლუბუღასთვის სწორედ ეს გარემოება იყო უსიამოვნო, რათგან ამ გზით ტარსაიჭ ორბელი მხარგრძელთა და ხუტლუბუღას ხელში მყოფი სომხეთის თემების უზენაეს გამგედ და მეთვალყურედ ხდებოდა.

მეტოქეობისა და სიძულვილისა მიუხედავად, ერანის ილხანების კარზე სადუნ მანკაბერდელის ყოვლადშემძლებლობისა და მისი არაჩვეულებრივი გამჭრიახობის გამო, მის მოწინააღმდეგეებს კარგად ესმოდათ, რომ ასეთ კაცთან ბრძოლა ადვილი არ იყო. ამიტომ, თუ ვინმე მასთან შებრძოლებას მოისურვებდა, უნდა კიდევაც დაუნდობელი ბრძოლისათვის ყოფილიყო მზად: ან უნდა გამარჯვება მოეხერხებინა და ის მოესპო, ან თუ ჯობნას ვერ შესძლებდა, უნდა დაჰმორჩილებოდა, არა და საქართველოთგან ნებაყოფლობით გასცლოდა ისევე, როგორც მაგ. *„ორნი ძმანი აბულეთის ძენი სადუნისაგან ლტოლვილნი“* რომში იყვნენ შეხიზნულნი, რუმის მმართველ მონღოლთა ბატონიშვილ ყონღურათაჲსთან (1277 წ. ივლ.-1284 წ. 17 იანვ.), აბალა ყაანის ძმასთან, რომელთანაც იძულებული იყვნენ სიკვდილამდე დარჩენილიყვნენ.

4. აღმ. საქართველოს ჯარის ერანის ყაანთა ყველა ლაშქრობაში აუცილებელი მონაწილეობის დამლუპველი შედეგი

აღმ. საქართველოს სამეფოს ჯარს მეფითურთ წინანდებურად უხდებოდა მონღოლთა ყოველს დიდ ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღება და, რაკი თანდათანობით მათმა ბედმა უკუღმა დაიწყო ტრიალი, არაერთხელ დიდად დამარცხებულან და ძალზე დაზარალებულნიც დაბრუნებულან უკან. ასე იყო მაგ. გილანელების წინააღმდეგ ომის დროს, როდესაც აბალა ყაანის შეერთებულ ლაშქარს საკმაო შემთხვევა ჰქონდა დარწმუნებულიყო, თუ რამდენად ძნელი ასაღები იყო გილანში *„სიმაგრენი ქვეყანისანი“*, რომ ისინი *„უბრძოლველ იყო“* და ამის გამო *„არა ეგებოდა დაპყრობა“* ამ ქვეყნისა⁷⁷.

1278 წ. ახ. ხ. დემეტრე II რომ სრულოვანი შეიქმნა, სახელმწიფოს მართვა-გამგეობას უკვე თითონ შეუდგა. მაგრამ მონღოლთა მძლავრობის გამო, საქართველოს ამ მეფესაც ისევე, როგორც მათ სხვა ყმადნაფიცებსაც, თავისი ქვეყნის საქმეებისათვის საკმაო მოცლა არ ჰქონდა: მასაც ხომ მონღოლთა ყოველ დიდ ლაშქრობაში უნდა მიეღო თავის ჯართან ერთად პირადადაც მონაწილეობა. ამიტომ დემეტრე II-ესაც აღმ. საქართველოს ჯარითურთ შორეულ ქვეყნებში გამგზავრება და ისეთ ომებშიც გარევა უხდებოდა, რომელშიც პირადად არაავითარი მოსაზრება არ შეიძლება

ჰქონოდა გარეულიყო. მაგ., რა ჰქონოდა საქართველოს ეგვიპტის სულ-
ტანთან საბრძოლველი? პირიქით, ბუნებრივია, რომ საქართველო მისი
მოკავშირე ყოფილიყო, რათგან მათი საერთო მტერი სწორედ მონღოლე-
ბი იყვნენ. როგორც ვიცით, დას. საქართველოში, სადაც დავით-ნარინს
მონღოლებისაგან დამოუკიდებელი პოლიტიკის წარმოების საშუალება
ჰქონდა, ეგვიპტესთან სწორედ მეგობრული ურთიერთობაც არსებობდა.
აღმ. საქართველო და დემეტრე II-კი უნდა მონღოლებს გაჰყოლოდა მათ
წინააღმდეგ საბრძოლველად.

ეგვიპტის სულტნის ფუნდუყდარ ბეიბარსის სამტროდ კელაე დაწ-
ყებულს ლაშქრობაში აღმ. საქართველოს მხედრობაც იღებდა მონაწილე-
ობას. ამ ომში მონღოლები დამარცხდნენ: 1277 წ. 16 აპრილის ბრძოლა-
ში, რუმის სულტნის ფარვანას გამცემლობის გამო, ერანის ილხანის ძალა
საშინლად დაზარალდა და უკუქცეულ იქმნა. აქ ქართველთაგანაც ბევრი
დაიღუპა, ისე რომ 3 000 მეომრითგან სიკვდილს ცოტანი-ლა გადაურჩნენ.

დიდი დამარცხებით დამთავრდა 1280 წ. ასურეთში ერანის ილხანის-
აგან დაწყებული ლაშქრობა მანგუდემურის მეთაურობით ეგვიპტის სა-
სულტნოს წინააღმდეგ, რომელშიც 50 000 მონღოლი და 30 000 ქართველი,
სომეხი და ბერძენი მეომარი იღებდა მონაწილეობას. ქ. ჰამასთან მომხდარს
ბრძოლაში მონღოლთა შეერთებული მხედრობა ძალზე დამარცხებული
უკუქცეულ იქმნა. ამ ბრძოლაშიც *„უმრავლესნი ქართველნი მოისრნეს“*⁷⁸.

ასეთი მარცხისდა მიუხედავად, ერანის ილხანმა ერთი წლის შემ-
დეგ, 1281 წ., ისევ დაიწყო ეგვიპტესთან ომი, რომელშიც დემეტრე II-ეს
პირველად მოუხდა პირადად მონაწილეობის მიღება. მონღოლთა მო-
ლაშქრების რიცხვი 25 000 აღწევდა, საქართველოთგან 5 000 ჯარისკა-
ცი იყო გამოყვანილი. პირველი მნიშვნელოვანი ბრძოლა ქ. დუბაზაკთან
მოხდა, მეორე-კი ქ. ამასიის (ჰემმს) მახლობლად 1281 წ. 30 ოქტომბერს.
ამ ქალაქს მანსურ სულტანი იცავდა ეგვიპტის ჯარითურთ, მონღოლ-
თა სარდლის მანგუდემურის დაჭრის გამო, მონღოლები შედრკნენ და
საშინლად დამარცხდნენ. ამ ბრძოლასაც დიდძალი მსხვერპლი შეენირა
და ქართველთაგან უმრავლესობა დაიღუპა. თვით მეფე დემეტრე II-ეც-
კი ძლივს გადაურჩა სიკვდილს.

5. დიდი ქონებრივი გაჭირვება და ხალხის გაღარიბება

მონღოლთა ბატონობის იმ ხანაშიც, რომელიც დემეტრე თავდადებუ-
ლისა და მომდევნო დროს შეიცავს, ყველა ზემოაღნიშნული მიზეზების
გამო, რასაკვირველია, მოსახლეობის ყველა ფენის დიდი ქონებრივი გაჭ-
ირვება და სიღატაკე არამც თუ არ შენელებულა, არამედ თანდათან უფრო
ძლიერდებოდა. ამის ცხადმყოფელი არაერთი იმდროინდელი უტყუარი
ცნობა მოგვეპოვება.

დემეტრე II-ის დროს აღმ. საქართველოს ეკონომიური მდგომარეობის წინანდელზე უფრო გამწვავება იმ სიღარიბითაც მტკიცდება, რომელიც უფრო მეტად ქალაქებში, უპირველესად ტფილისში, იყო საგრძნობი. *ჟამთააღმწერელს* მოთხრობილი აქვს, რომ მეფეს ჩვეულებად ჰქონია ღამით ქალაქის შემოვლა, რომ გლახაკთა, დაერდომილთა და ობლებისათვის ფულადი დახმარება აღმოეჩინა. ისინიც, რაკი დემეტრე II-ის ეს ჩვეულება იცოდნენ, იმ დროსათვის ქალაქის ქუჩებში გამოდიოდნენ, რომ მეფის ქველმოქმედებით თავიანთი გაჭირვება ოდნავად მაინც შეემსუბუქებინათ. ისტორიკოსს ეს ცნობა მეფის სათნო ხასიათისა და გულკეთილობის წარმოსადგენად აქვს მოყვანილი და ამის უარყოფა არც შეიძლება, მაგრამ ეგევე ცნობა საყურადღებოა, როგორც მოსახლეობის გაღარიბების გამომმჟღავნებელი გარემოება.

ქობერის, ანუ ქობაირის ეკლესიის 1292 წ. კედლის წარწერაშიც იმ ხანის მდგომარეობა კარგად არის დახასიათებული. იქ სხვათა შორის ნათქვამია: *„შაჰნშე მანდატურთ-უზუცესისა ძე ბერი გიორგი ღირს ვიქმენ დიდსა იწროებასა შინა ჟამთა და ნაკლულეფანებასა საწმართასა და დაფიქლე ეკლესია ესე ყოვლით კარისბჭითურთ და დაღუნილნი ზედაით ქვისაგან მევე შეეკაზმენ“*⁷⁹.

ქობერის 1295 წ. წარწერითგან ირკვევა, რომ ხალხის საერთო სიღატაკე შემდეგშიც შეუნელებლივ მძვინვარებდა და მის საქმიანობას ძალზე აფერხებდა კიდევ. ეს კარგადაა ჩანს ამ წარწერის მთელი შინაარსითგან:

*„მე უღირსი შაჰანშა მანდატურთ-უზუცესისა ძე მკარგრძელი და თანამეცხედრე ჩემი ათაბაგისა და ამირსპასალარისა საღუნიას ასული ვანანე ღირს ვიქმენით აღშენებად სამრეკლო-სამარხისა ამის ჩუენისა იწროებასა შინა დიდსა ჟამთასა“*⁸⁰. ისინი ბოდიშს იხდიან, რომ, ქონებრივი გაჭირვების გამო, მათი ანაგები შესაფერისი მასალისაგან ვერ არის აშენებული და ღვთაებას სთხოვენ: *„ნუ ქვათა უნდოებასა მიხედავთ, არამედ სასოებისა გულსმოდგინებასა“*⁸¹.

აღმ. საქართველოს და თვით სამცხე-ჯავახეთის არც ერთი თემი არ იყო, სადაც ამ საშინელს ეკონომიურ კრიზისს თავისი მსახვრელი ხელი არ დაედო: დაწყებული საქმე და შენობა უსახსრობის გამო დაუმთავრებელი რჩებოდა, დაზიანებულ ნაგებობათა შეკეთებას ველარ ახერხებდა ადამიანი. ასეთი სურათი გვემლეხა ჩვენ მაგ. ხორენიის ეკლესიის წარწერაში, რომელშიც ვინმე ჩოგა მოგვითხრობს: *„ოდეს თათართა ყოველი ქუეყანად ნაგვართო, მისგან დაუმთავრებელნი კარიბჭენი მე ჩოგა გავათავენ“* და ისიც მხოლოდ იმის წყალობით, რომ *„ოცდაჩვიდმეტი ათასი თეთრი კათალიკოზისა (sic!) და მეფისა ვახშარე“*⁸¹.

ქონებრივი სიღატაკე, უკიდურესი გაჭირვება და დიდი ეკონომიური კრიზისი, რომელსაც დასასრული არ უჩანდა, მონღოლთა იმავე აუტანელი საგადასახადო-საბეგრო ტვირთისა და ხშირი ლაშქრობის შედეგი იყო, რომელიც უკანასკნელ ხანებში ჩვეულებრივ მარცხით თავდებოდა

და რომელსაც ამიტომაც აღმ. საქართველოს მოსახლეობის სიცოცხლის შეწირვისა და სხვაფრივაც ზარალის გარდა შედეგად სხვა აღარაფერი ჰქონდა.

მონღოლთა ყოფაცხოვრებისა და მოძრაობა-მოგზაურობის წესიც ისეთი იყო, რომ, თუნდაც ბოროტი განზრახვაც-კი არ ჰქონოდათ, მაინც მათი მისვლაც-კი მათი ნახვით „გაბედნიერებულისათვის“ საზიანო ხდებოდა ისევე, როგორც ქართულს ხალხურ ანდაზაშია ნათქვამი: „აზნაურის სტუმრობაო, ნუ გგონია ხუმრობაო“. მონღოლთა თვით სტუმრობა და დარბაზობაც-კი უნებლიეთს მასპინძელს არაფერს სასიხარულოს არ უქადდა და მეტად საზარალო იყო, რათგან მონღოლთა დიდი მოხელეები მარტოდ-მარტო არსად დადიოდნენ, არამედ თავიანთ რაზმებითურთ და მათ შესანახავად გასანევი ხარჯიც საკმარისი იყო, რომ მასპინძელი გატყავებულიყო.

ასევე დაემართა სამცხის სპასალარს სარგის ჯაყელსა და მის სამფლობელოს. როგორც უკვე ვიცით, ის მონღოლთა ყაანის მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდა და ამის გამო მას ერანის ილხანების მაღალი თანამდებობის პირებიც, რასაკვირველია, პატივისცემით ეპყრობოდნენ. არლუნ-ალამ რომ სარგის ჯაყელის სიბერისაგან დავრდომილობის ამბავი შეიტყო და გაიგო, რომ *„დაბერებულ იყო სენთაგან სიბერისათა და დაქსნილ იყო ყოვლითა ასოთა“*, მის სანახავად სამცხეში გაემგზავრა. მან მესხეთში მისვლამდე, რასაკვირველია, *„შემოვლო სომხითი, ტფილისი და ქართლი მკედრითა ორი ბევრითა“*, ე. ი. 20 000 მოლაშქრითურთ. რა თქმა უნდა, ეს არც აღმ. საქართველოს და არც თვით სამცხეს ხეირს არ დააყრიდა და ისტორიკოსსაც აღნიშნული აქვს: *არლუნის სტუმრობა „დიდად ავნებდა ქვეყანასა, დალათუ არა ბოროტისმყოფელი, არამედ საზრდელისა ძალითა დიდად დასჭირდა ქვეყანა“*—⁸².

6. დიდი სტიქიური უბედურება კატასტროფული მიწისძვრის გამო

მონღოლთა ბატონობისაგან მიყენებულს ზარალს მოულოდნელად ზედ ამ ხანაში დიდი სტიქიური უბედურებაც დაერთო. სწორედ ამ დროს საქართველოში კატასტროფული მიწისძვრა მოხდა, რომელიც რამდენჯერმე გამეორდა და რომელმაც ხალხიც დიდძალი იმსხვერპლა და ქონებაც გაანადგურა. *„ვნების კვრიაკე“* იყო, რომ *„დიდსა ოთხშაბათსა შეიძრა მძაფრად ქვეყანა“*, ე. ი. მიწა.

შემდეგ *„კუალად ხუთშაბათსა მცირედ შეიძრა, ხოლო როდესაც მოინია პარასკევი.., კუალადცა შეიძრა ქვეყანა და დაყუდდა“*. მაგრამ როცა *„მოინია შაბათი და იქმნა სამ ჟამად დღე და ზვალისა დღე ჯერ-იყო სიხარულისა აღდგომისათჳს უფლისა და ყოველნი მოელოდეს სიხარულსა“*,

საშინელი ამბავი დატრიალდა: „საფუძვლითურთ შეიძრა ქვეყანა და შეძრწუნდა“ იმდენად ძლიერად, რომ „დაიქცეს საყდარნი და მონასტერნი, ეკლესიანი და ციხენი, სახლნი და ნაშენებნი მოოჭრდეს, მთანი და ბორცვნი დაიზვინნეს, კლდენი სახედ მტვერისა დაიგალნეს“. ამავე დროს „მინა განიპო და შავი წყალი, მსგავსად კუპრისა, აღმოიჭრა“ ქვეშითგან, ხოლო „ხენი დაეცნეს და ირყეოდიან ძვრასა [თანა] ქვეყანისასა“⁸³.

კატასტროფული მიწისძვრა სამცხეში კარგა ხანს გაგრძელდა: ისტორიკოსის ცნობით, „ვიდრე თთვისა ერთისა ჟამთამდე“. ამ ხნის განმავლობაში სტიქიურმა უბედურებამ ამ თემს მეტად დიდი ზიანი მიაყენა: „სამცხეს... საყდარი, ეკლესია და ციხე არსად დარჩა დაუქცევარი“ და, რასაკვირველია, თანაც „ურიცხვი სული მოსწყდა“. ამ მიწისძვრის დროს, სხვათა შორის, ანყურის საყდარიც დაიქცა, ისე-ქი, რომ ლიტანიობის გამო ანყურის ღვთისმშობლის ხატი „საშუალ საყდრისა ესვენა“ და, როცა შენობა მიწისძვრისაგან შეირყა, ზევითგან „გუმბათი ჩამოიჭრა და, ვითარ ქუდი კაცისა, ესრეთ თავსა დაერქვა“-ო⁸⁴.

თუმცა ქართ. ჟამთააღმწერელი ამტკიცებს, ვითომც ასეთი მიწისძვრა მარტო სამცხის თემში იყო, მაგრამ თვით მასვე აქვს აღნიშნული, რომ მაშინვე „მცხეთის საყდარიცა დაიქცა“, და უკვე ეს ცხად-ჰყოფს, რომ ეგების ასე საბედისწერო-კი არა, მაგრამ უფრო სუბუქად ქართლშიც ყოფილა.

მონღოლთა ბატონობის ქვეშ მყოფი ქვეყნებისა და ყმადნაფიცი სამეფოებისა და სხვა სამფლობელოების მოსახლეობისა და მეურნეობის სავალალო მდგომარეობა იმდენად ცხადი იყო, რომ ეს გარემოება თვით ყაანებმაც იცოდნენ: სხვა არა იყოს რა, შემოსავალი რომ აკლდებოდა, ამას მაინც ხომ უნდა ეგრძნობინებინა გასაჭირი. ამიტომაც აბალა ყაანმა მოსახლეობის რაოდენობის გაგება მოინდომა. ამისათვის-კი, რასაკვირველია, ხალხის ხელახალი აღწერა იყო საჭირო. აბალას უნდოდა გაეგო, თუ „რომელი ქვეყანა აოჭრდა, გინა აღშენდა,“ და ამ მიზნით მან „აღთვალა ახლად“. მე-13 ს. ოთხმოციან წლების დამლევს მომხდარი ამ ხალხის აღწერისა და აღრიცხვის შემდგომ გამოირკვა, რომ „უმრავლესნი მოოჭრებული იყო“, ხოლო ყველაზე „უმეტეს ჰერეთი და კახეთი, რამეთუ კამბეჩიანის ვაკენი მოოჭრებულიყო გამოსვლასა მას თათართასა, ოდეს გამოვიდა ყაანი დიდი ბერქა“-ო⁸⁵.

აბალა ყაანის დროს განხორციელებული ხელმეორე ხალხის აღწერის აღმსრულებლად ქართ. ჟამთააღმწერელი არლუნს ასახელებს, რომელიც, მისივე სიტყვით, პირველი აღწერის მომწყობი იყო., ე. ი. არლუნ-ალას: „ამათ ჟამთა კუალად გამოვიდა იგივე არლუნ, რომელსაც აღერიცხნეს ყოველნი საბრძანებელნი ყოველთა ყაანთანი, რათა აღთვალოს ქვეყანა“⁸⁶, მაგრამ, სპარსულ წყაროს მიხედვით, არლუნ-ალას ამ ხანაში იჯარით გაცემული ქონების გამგებლობა ჰქონდა ჩაბარებული, ხალხის აღწერა-კი საქართველოში შემსედდინს ჰქონდა დავალებული⁸⁷.

7. ეკონომიური კრიზისით გამოწვეული მოძრაობა და აგრარული ბრძოლა

როგორც ყველა ზემომოყვანილი ცნობებითგან ირკვევა, ის დიდი კატასტროფული ეკონომიური კრიზისი, რომელმაც აღმ. საქართველოში მე-13 ს. უკვე შუანლებითგან იჩინა თავი, მართლაც შეუწელებლივ მძვინვარებდა და მისი გამანადგურებელი გავლენაც ხალხის ყოფაცხოვრებასა და კეთილდღეობას სულ უფროდაუფრო ღრმად დაეტყო. ცხადია, რომ ასეთ პირობებში დავით-ულუს მეფობაში ბასილ უჯარმელ-ჭყონდიდელის მნიგნობართუხუცესობის დროსვე დაწყებული დიდი აგრარული მოძრაობა და ბრძოლაც შეუძლებელია დაწყნარებულიყო. პირიქით, *ჟამთააღმწერელს* დემეტრე II-ის მეფობაში სოციალური ბრძოლის გამწვავების გარემოებაზე არაერთხელ აქვს საუბარი: *„იწყეს ურთიერთას მძლავრებად და მიხვეჭად“* და დიდი თვითნებობა და ძალმომრეობა გავრცელდა ისე, რომ *„არავინ იპოვებოდა სამართლის მყოფელი“-ო*. ამავე ისტორიკოსის ცნობით, დემეტრე II მეფობაში *„მთავართა იწყეს ჯელის შეხებად საყდართა და მონასტერთა და იწყეს მიტაცებად სოფელთა და აგარაკთა, უმეტეს მესხთა საყდარსა ზედადიდებულსა აწყვერისასა“*⁸⁸. მაშასადამე, ის მოძრაობა, რომელიც დავით-ულუს მეფობის დროს დაიწყო, უფრო მეტად გავრცელებულა და მესხეთსაც მოსდებია. ამას გარდა, თუ წინათ ამ მოძრაობას მეფეთა მიერ ეკლესიისათვის შეწირული მიწების ჩამორთმევა მოჰყვა შედეგად, ეხლა უკვე კერძო მესაკუთრეთა მიერ შეწირული მამულების დატაცებისათვისაც მიუყვიათ ფართოდ ხელი და ამ სოციალურ ბრძოლას ეკლესიასა და მრევლს შორის სტიქიური ხასიათი მიუღია.

იმისდა მიუხედავად, რომ *ჟამთააღმწერელი* თითონაც სასულიერო წრის წევრი ჩანს, მაინც ის მკითხველს არ უმაღავს, რომ მიმხვეჭელობის მადა მაღალი თანამდებობის პირებითგან მოყოლებული ხუცესამდის საეკლესიო წრეშიც ძალიან იყო გავრცელებული: *„იყო მღდელმთავარი და მღდელი ლალ, ამპარტავან, ანგაარ, ბოროტისმყოფელი“-ო*.

ცნობა საეკლესიო მიწების მე-13 ს. მეორე ნახევარში დატაცების შესახებ საქართველოში, როგორც საბუთებით, ისევე წარწერებითაც დასტურდება. მაგ., ქობერის ეკლესიის 1292 წ. წარწერაში შანშე მანდატურთუხუცესის შვილს ბერს გიორგის ნათქვამი აქვს: ქობერის ეკლესიას ისევ დაუვბრუნე და *„დავიქსენ მიმძლავრებით წანაღები ზუარი რატისეული მეზურითა და განუსაკუთრე იმასვე ეკლესიას უცხოთესლთაგან“* (ე. ი. მონღოლთაგან) *წანაღები“-ო*⁸⁹.

8. ეკლესიის გავლენიანობის შერყევა-შემცირება საქართველოში

ეკლესიისა და მის მსახურთა გავლენა მოსახლეობის ყველა ფენაზე, მეფეთგან მოყოლებული გლეხამდე, ამ ხანაში აღმ. საქართველოში ძალზე შერყეული ჩანს. თვით იმდროინდელი ქართველი ისტორიკოსი არ მალავს ეკლესიის გავლენის თითქმის სრულს გაქარწყლებას. მეფესაცა და დიდებულებს *„თუმცა უნესობათა დიდად ამხილებდა ნიკოლოზ კათალიკოზი ნიკოლოზ მანყუერელი ჯუანშერის ძე“*-ო, მაგრამ არც მათ დარიგებასა და არც მათ მხილებას არავინ მოურჯულებია: *„არავინ ყურად იღებდა სიტყუასა მათსა“*-ო⁹⁰, ჩივის *„ამთააღმწერელი“*.

თუმცა დემეტრე II-ის სამცოლიანობას ნიკოლოზ კათალიკოზი ხშირად ძალიან ჰგმობდა და *„ამხილებდა მრავლად“*, თანაც ემუდარებოდა ამ უნესო ქორწინებისათვის თავი დაენებებინა, მაგრამ მისი ყოველივე ცდა ამაო გამოდგა და ვერას გზით *„ვერ არწმუნა“*. რაკი ნიკოლოზ კათალიკოზმა იგრძნო, რომ მას აღარავითარი ზნეობრივი გავლენა აღარ ჰქონდა, გადასწყვიტა, რომ საქართველოს ეკლესიის მესაჭეობისაგან გადადგომას გარდა, მას აღარავითარი სხვა გამოსავალი თავის გამომჟღავნებულ უმწეობისაგან არ ჰქონდა და ამიტომაც *„დაუტევა კათალიკოზობა“*.

ფიქრობდა, თუ არა, ნიკოლოზ კათალიკოზი, რომ მეფეზე ამ თავისი გადადგომით მოახდენდა გავლენას, არა ჩანს, მაგრამ უფრო საფიქრებელია, რომ ის პირიქით დარწმუნდა, თუ რამდენად უსაფუძვლო ოცნება იყო მაშინდელ ვითარებაში ასეთ თავაშეებულობის ალაგმვასა და შეჩერებაზე. ეს იმიტომ არის საფიქრებელი, რომ ამ გადამდგარმა მწყემსმთავარმა თითონვე *„ქელითა თვისითა აკურთხა ჯვარისმტვირთველი მეფისა აბრაამ კათალიკოზად“*, ისეთი პირი, რომელიც მეფესთან მანამდეც დაახლოვებული იყო და, თუ მას რაიმე გავლენის მოხდენა შეეძლო, მისი ზნეობრივი გავლენის შედეგი, უეჭველია, უნდა უკვე გამოჩენილიყო. მაშასადამე, ამიერითგან დემეტრე II-ეს შეეძლო უფრო დამშვიდებული ყოფილიყო, რათგან კათალიკოზის უსიამოვნო მხილებისაგან ეხლა მაინც უზრუნველყოფილი იქნებოდა.

მეფის მეორე მამხილებელს, ბასილ ათონელს, მონაზონსა და განთქმულ საეკლესიო მოღვაწესაც, ნიკოლოზ კათალიკოზივით იმედგაცრუებულს მოუხდა გაბრუნება. ვერც მისმა მჭევრმეტყველებამა და ვერც მისმა დაშინებამ *„ვერ არწმუნა მეფესა“* და დემეტრე II-ემ *„შეურაცხყო სიტყუა მისი“*-ო⁹¹. ასევე უნაყოფო გამოდგა მისი ცდა მთავართა მოსარჯულებლადაც. მაშინ მან მეფესა და მის დიდებულებს უნესო ცხოვრებისათვის სასჯელად სამინელი მომავალი უწინასწარმეტყველა, მაგრამ ვერც ამან შეაშინა ვინმე: ეტყობა, რომ ქრისტიანული რწმენის სიმტკიცე მაშინდელს საქართველოში უკვე ძალზე იყო შერყეული.

9. მონღოლთა საყაანოში ატეხილს შინაურ ბრძოლაში დემეტრე II-ის ჩათრევით გამოწვეული განსაცდელი

რაც უფრო მეტი დრო გადიოდა და მონღოლთა ულუსების ყაანებს შორის ნათესაური გრძნობა უფრო და უფრო სუსტდებოდა, ინტერესთა სხვაობის ნიადაგზე აღმოცენებული მეტოქეობაც თანდათან მწვავედებოდა. ჩრდილოეთისა და სამხრეთის, ერანის ილხანების ულუსებს შორის ხომ, როგორც უკვე ვიცით, დაუტყობელი მტრობა და ბრძოლაც კი გაჩაღდა. თვით ცალკეულ ულუსებს შიგნითაც მონღოლთა მაღალ წრეში, ყაანსა და ბატონიშვილებს, ისევე როგორც ნოინებს შორის, უთანხმოება და შუღლი გახშირდა. ერანის მონღოლთა საყაანოში ჯგუფობრივობამ იჩინა თავი და თანდათანობით ამ უცხო ქვეყნებში გაბატონებული ხალხის მაღალ წრეს შინაური ბრძოლა ისე მოედო, რომ იშვიათი შემთხვევა იყო, ყაანის წინააღმდეგ რამდენიმე შეთქმულება არ ყოფილიყო მოწყობილი. არა ერთი მათგანი სწორედ ასეთ შეთქმულებას შეენირა კიდეც მსხვერპლად.

რამდენადაც ყმადნაფიცი სამეფოების სათავეში მყოფი პირების მდგომარეობა და ბედი მთლიანად მონღოლთა ყაანისა და მმართველი წრის განწყობილებაზე იყო დამოკიდებული, ყმადნაფიცი მეფეები, სულტნები და სხვა მეთაურები, თუნდაც რომ მათ არ ჰსურვებოდათ, მაინც მონღოლთა მაღალი წრეებისა და ყაანების შუღლში უნებლიეთ უნდა გარეულიყვნენ, რასაც შესაძლებელია ზოგჯერ საბედისწერო შედეგი მოჰყოლოდა.

აბალა ყაანი, რომ 1-ელ აპრილს 1282 წ. გარდაიცვალა, ერანის მონღოლთა ნოინებმა ამავე წლის 6 მაისს ყაანად აბალას ძმა აჰმადი დასვეს. აჰმადი მისი მამამდიანური სახელი იყო, გამამადიანებამდე კი მას მონღოლური სახელი თეგუდარი ერქვა. აჰმადისაგან მამაპაპეული სარწმუნოების უარყოფამ მის პიროვნებას დიდი ზიანი მიაყენა. ისედაც თავისი მაღალი ხელისუფლებისათვის აჰმადი შეუფერებელი აღმოჩნდა: ქართ. *ჟამთააღმწერელის* დახასიათებით, „*არა-რა ნიჭთა საჭელმწიფოთა მქონებელი*“ ყოფილა. ამიტომ მისი ყაანობაც ძალიან ხანმოკლე გამოდგა.

უკვე მისი ყაანობის მეორე წელს აჰმადის ძმამ, რუმის მმართველმა ყონღურადამ, შეთქმულება მოაწყო. მაგრამ ეს გამომჟღავნდა და აჰმად ყაანმა რუმითგან თავისი ძმა ყონღურადა მოაყვანიდა და 1284 წ. იანვარში მულანში მოაკვლევინა. მასთან ერთად სიკვდილად დასჯილ იქმნენ რუმის სულტანი ლიასედინი და „*ორნი ძმანი ძაგან აბულეთისძენი*“⁹². ქართ. *ჟამთააღმწერელი* ამტკიცებს, რომ უკანასკნელნი „*ხუტლუბულა, ძემან სადუნისამან მოაკვდინა*“-ო⁹³. თუ ეს ცნობა სწორია, მამ მამის ჯაერი შვილს მაინც ამოუყრია!

აღმ. საქართველოს მეფეც უნებლიედ ერანის ილხანებისა და მონღოლთა მაღალი წრეების შინაურ ბრძოლაში იქმნა ჩათრეული. აჰმად ყაან-

მა თავის უნიჭობისა, გამაჰმადიანებულობის გამო და თავისი ქცევითაც თანამოდმე მონღოლთა შორის ისეთი სიძულვილი დაიმსახურა, რომ ბოლოს აჰმადს უკმაყოფილო ნოინები ხვარასანში აჯანყდნენ და მის მაგიერ აბალას შვილი არლუნი გააყაანეს.

აჯანყების ამბის შეტყობინებისთანავე, აჰმადმა თავისი სპაც შეჰყარა და აღმ. საქართველოთგანაც მოსაშველელად დემეტრე II დაიბარა თავისი ჯარითურთ. მეფეც მთელი თავისი სამხედრო ძალითა და სადუნ მანკაბერდელის შვილის, ამირსპასალარ ხუტლუბუღას, მანდატურ-თუხუცესის ივანე მხარგრძელის, შანშას ძისა, და სხვა დიდებულების თანხლებით ერანში გაემგზავრა. აჰმადმა შეერთებული ჯარითურთ გაყაენებული არლუნი 1284 წ. ყაზმინთან დაამარცხა. მისმა სარდალმა ალინაყმა, უფნებლობის ფიცის მიცემის შემდეგ, არლუნი ხელში ჩაიგდო და აჰმად ყაანს წარუდგინა. ამავე წლის 29 ივნისს აჰმადმა არლუნს ვითომც აპატია, მაგრამ ნამდვილად არლუნი ისევ ალინაყს ჩააბარა, რომ შემდეგში მოეკვლევიანებია. დემეტრე II თავის ჯარითურთ საქართველოში დაბრუნდა.

აჰმადის გამარჯვება მაინც ხანგრძლივი არ იყო: ნოინები მას კვლავ აუჯანყდნენ და ჯერ ალინაყს ღამით კარაგში თავს დაესხნენ და იქვე მოკლეს, ხოლო დილით ისევ არლუნი გააყაანეს, შემდეგ-კი აჰმადს დაედევნენ მოსაკლავად. ამასთანავე ნოინებმა დემეტრე II-ეს შემოუთვალეს, რომ აჰმადს წინანდებურად აღარ მოჰშველებოდა. მეფემაც ნოინების ეს თხოვნა აასრულა, უმწეო მდგომარეობაში მყოფს აჰმადს ნოინები უჟანში (=უჩენს) დაენივნენ და 1284 წ. 10 აგვისტოს საბლით მოაშთვეს.

ეხლა არლუნს შეეძლო უკვე თავისი თავი საბოლოოდ გაყაანებულად ეგრძნო და დამშვიდებული ყოფილიყო, მით უმეტეს, რომ მონღოლური წესით, მან აჰმადის ყველა დაახლოებული პირებიც მოაკვლევინა და ყმადნაფიც ქვეყნებშიც თავისი ახალი წარმომადგენლები გაგზავნა მმართველებად. მათ შორის აღმ. საქართველოში თავისი ბიძა, პულაგუ ყაანის მერვე შვილი, აჯამ დანიშნა⁹⁴.

არლუნის გაყაანებისას დემეტრე II-ის მდგომარეობა წინანდელზე უფრო გაუმჯობესდა და განმტკიცდა, რათგან ერანის ამ ილხანის უმთავრესი მრჩეველი და უდიდესი ხელისუფალი ბულა საქართველოს მეფის მახლობელი და მასთან მჭიდროდ დაკავშირებული პირი იყო.

შინაურობაში გამარჯვებამ არლუნ ყაანსაც დიდი ხნის მშვიდობიანობა, მაინც ვერ მიანიჭა. მონღოლთა ულუსებს შორის ერთხელ ატეხილი მეტოქეობისა და მტრობის ჩაქრობა ვერ ხერხდებოდა, არამედ დროდადრო შუღლი ისევ მძაფრად იჩენდა ხოლმე თავს. 1288 წ. გაზაფხულზე მაგ. არლუნ ყაანს ხვარასნითგან მოსულმა შიკრიკებმა ამბავი მოუტანეს, რომ კაიდუ ყაანის ორი ნოინი, კინჯუ და ნაურუზი 30 000 ცხენოსანი მოლაშქრითურთ ერანზე მოდიოდნენ და ბალახი, მარავი და შაბურკან უკვე განადგურებული ჰქონდათ, თვით სინჯარამდისაც-კი იყვნენ მისულნი⁹⁵, ხოლო 1288 წ. 5 მაისს არ-

ლუნს აცნობეს, რომ ყივჩაყთა ანუ ოქროს ურდოს ყაანის უძლიერესი ნოინი და სარდალი ნოყამც „ხაზარეთის“ ველითგან დიდი ლაშქრითურთ აგრეთვე ერანის ილხანის საბრძანებლის სამტროდ მოეშურებოდა. დარუბანდელთა განდგომილებისა და ლალატის წყალობით, ნოყამც ეს მნიშვნელოვანი ციხე-ქალაქი ხელში ჩაიგდო და იქითგან დაძრული სამხრეთისაკენ მოდიოდა, თან გზა და გზა ქვეყანას აოხრებდა და ვაჭრებს სცარცევავდა. არლუნ ყაანმა თავისი ჯარითურთ სასწრაფოდ პირი მტრის წინააღმდეგ, დარუბანდისაკენ იბრუნა და საქართველოთგანაც დემეტრე II დაიბარა მთელი თავისი ჯარითურთ. ყაანმა და მისმა მხედრობამ მტკვარს მიაღწიეს თუ არა, ლაშქარი გაღმა გავიდა, თითონ-კი შამახიასთან დაბანაკდა, ხოლო თავისი მოწინავე რაზმი ყაანმა ჩრდილოეთისაკენ გაგზავნა. რამდენიმე ხნის შემდეგ არლუნ ყაანს ახარეს, რომ მტერმა უკან დაიხია და ამის შემდეგ არლუნიც ისევ თავის ქვეყანაში დაბრუნდა*.

10. ბულა ჩინგსანგის შეთქმულების გამომჟღავნება და დემეტრეს მეფობის ტრაგიკული დასასრული

მალე ცხადი შეიქმნა, რომ სწორედ იგივე გარემოება, ერანის ილხანის ყოვლად-შემძლე პირველ ვაზირ ბულასთან დემეტრე II-ის მჭიდრო კავშირი, რომელმაც ამ მეფის მდგომარეობა განამტკიცა, ბოლოს მისი ტრაგიკული აღსასრულის მთავარ მიზეზად იქცა. როგორც მონღოლთა საყაანოში თითქმის ჩვეულებრივი მოვლენა იყო, არლუნ ყაანის წინააღმდეგაც შეთქმულების მზადებას შეუდგნენ. მისი მოწყობის მეთაურობა არლუნის იმ ყოვლად ძლიერს ხელისუფალს ბულას დაჰბრალდა, რომელსაც, როგორც არლუნის უალრესი ნდობით აღჭურვილს, ყაანისაგან 1286 წ. მონღოლური სახელისუფლო განრიგების უმაღლესი ნოდებულება, *ჩინგსანგობაც-კი* ჰქონდა მინიჭებული.

ბულა ჩინგსანგის შეთქმულების გამომჟღავნებამ, არამცთუ მის ბატონობას, არამედ მის სიცოცხლესაც ბოლო მოუღო: 1289 წ. 17 იანვარს თვით ბულა სიკვდილად იქმნა დასჯილი. მის შვილსა და ყველა ნათესავებსაც იგივე ბედი ეწიათ, ისევე როგორც აგრეთვე ყველა ამ შეთქმულების მონაწილეებსაც. უკვე იმ მჭიდრო და მეგობრული დამოკიდებულების გამო, რომელიც ბულასა და დემეტრე II-ეს შორის არსებობდა, მეფე, მონღოლური წესის თანახმად, უნდა განსაცდელში ჩავარდნილიყო, მაგრამ, ამას გარდა, შეთქმულების მონაწილეობაც დასწამეს და ეს უკვე საკმარისი იყო, რომ დემეტრე II ყაანთან ყოფილიყო დაბარებული და გამოძიება დაენწყოთ. თუმცა ქართ. *ჟამთააღმწერელი* გვარწმუნებს, რომ სასამართლოში ბულა ჩინგსანგის თანაგამზრახობა მეფეს ვერ დაუმტკიცეს და უდანაშაულოდ სცნეს, მაგრამ, რაკი 1289 წ. 12 მარტს დემეტრე II-ეც, როგორც თვით ქართ. ისტორიკოსსაც აქვს აღნიშნული, სიკვდილით დასაჯეს, ეს გარემოება მის

რწმუნებას, რომ სასამართლომ უდანაშაულობა აღიარა, საეჭვოდ ხდის.

თავის დებულების გასამართლებად *ჟამთააღმწერელს* ის მოსაზრება აქვს მოყვანილი, რომ ვითომც თვით არღუნ ყვანი ყოყმანობდა და ვერ გადაეწყვიტა, მეფეც სხვებივით სიკვდილად დაესაჯა, თუ არა⁹⁷, და, რაკი მონღოლებმა „*არგნითა სცეს მეფესა*“, დემეტრე II-ეს, ამიტომაც საფიქრებელი იყო და იქ ქართველ დამსწრეთაც ასევე „*ეგონა ყოველთა არღარა მოკელა მეფისა, რამეთუ ნესად აქენდა, რა არგნითა სციან, არღარა მოაკვდინიან*“-ო. მაგრამ ეს მოლოდინი არ გამართლდა და ყვანი მაინც „*არა დამშვიდნა გულისწყრომისაგან*“ და, უეჭველია, მისივე ბრძანებით დემეტრე II „*წარიყუანეს სამსჯავროსა სახლსა, რომელსა დივანხანად უწოდდეს*“-ო. ამ სასამართლოშიც საქმის გარჩევის დროს, ქართ. ისტორიკოსის სიტყვით, „*ვერა ბრალი პოვეს*“⁹⁸, მაგრამ მეფე მაინც ისევე ულმობელად იქმნა დასჯილი, როგორც შეთქმულების დანარჩენი ნამდვილი მონაწილენი.

ქართ. *ჟამთააღმწერელის* ცნობით, დემეტრე II-ის საქმის ასე საბედისწეროდ შებრუნების ბრალი თითქოს ორ პიროვნებას ედებოდა. მას ნათქვამი აქვს: „*იტყჳან ამასცა: ხოჯა-აზიზის შვილი, რომლისა მამამოეკლა მეფესა დავითს, ხუტლუბულა და იგი, ორნივე მტერობად შეითქვენეს მეფისა*“ წინააღმდეგ და მის დალუპვასაც მათ შეუწყეს ხელიო⁹⁹. ისტორიკოსის მოთხრობითგან ცხადი ხდება, რომ ამ შემთხვევაში მას ხელთ წერილობითი წყარო არ ჰქონია. არამედ მხოლოდ ზეპირი („იტყჳან ამასცა“-ო). ზეპირსიტყვაობის დალი ამ ცნობას მკაფიოდ აჩვენებდა კიდევაც. მართალია, დავით-ულუც ძალზე უკმაყოფილო იყო ხოჯა-აზიზის მცარცველობით საგადასახადო საქმიანობით საქართველოში, მაგრამ მაინც იგი, როგორც დავრწმუნდით, ამ უკმაყოფილებების მსხვერპლი-კი არ შეიქმნა, არამედ ხოჯა-აზიზი ერანის თვით ილხანის ჰულაგუს ბრძანებით იქმნა მოკლული ბერქას ულუსთან საიდუმლო კავშირისათვის, ლალატისათვის, რომელიც მას დასწამეს. ამრიგად, ხოჯა-აზიზის შვილს შესაძლებელია დემეტრე თავდადებულისადმი მტრული განწყობილება ჰქონოდა, მაგრამ თავის მამის მოკვლის გამო-კი არა, არამედ მხოლოდ ყვანის წინაშე მისი მოღვაწეობის პირშავად წარმოდგენისათვის.

თანამედროვეებს შესაძლებელია, ხუტლუბულაზე უფრო მეტი საფუძველი ჰქონოდათ, ეჭვი შეეტანათ, რათგან ყველამ იცოდა, თუ რამდენად ნაწყენი იყო იგი, როცა მამის, სადუნ მანკაბერდელის, სიკდილის შემდეგ, ათაბაგობა დემეტრე II-ემ მას-კი არა, როგორც ის მოელოდა, არამედ მის ერთ-ერთ მეტოქეთაგანს, ტარსაიჩ ორბელს, უწყალობა. ამსთანავე ხუტლუბულას მტრობა და შურის მაძიებლობაც ყველამ კარგად იცოდა: ამისათვის საკმარისი იყო თუნდაც ძაგან აბულეთის ძის ორი ძმის ამბავიც, რომელნიც ხუტლუბულას მამის, სადუნ მანკაბერდელის, შურისძიებას რუმის სასულტნოში გახიზვნით გაექცნენ, მაგრამ ბოლოს მაინც სწორედ მისი შვილის, ხუტლუბულას, შურისმაძიებლობის მსხვერპლნი შეიქმნენ.

ხუტლუბულა რომ დემეტრე თავდადებულის ტრაგიკულს ბედში ასეთუ-ისე მართლაც გარეული უნდა ყოფილიყო, ეს იქითგანაც ჩანს, რომ მისი მოკვლის გამო აღმ. საქართველოში მეფედ დასასმელად მონღოლთათვის სასურველი პირის მოძებნა არლუნ ყაანმა სწორედ მას დაავალა. *ჟამთააღმწერელი* იმასაც კი ამტკიცებს, რომ, როდესაც თითონ არლუნს ვერ გადაეწყვიტა, დემეტრე II სიკვდილად დაესაჯა, თუ არა, რათგან მას ის გარემოება აშინებდა, მის მაგიერ საქართველოში სამეფოდ შესაფერისს ვერავის იშოვიდა, ხუტლუბულამ მოახსენა არლუნ ყაანსა „*ნუ იურვი (ე. ი. სწუხარ) მაგას, რამეთუ მე მოვიყვანო შვილი აფხაზთა მეფისა დავითისა, სახელით ვახტანგ და მას უბოძე მეფობა, რომელ ორივე სამეფო ბრძანებასა შენსა მორჩილებდეს*“¹⁰⁰. არლუნს ეს რჩევა ძალიან მოეწონა და ამან დემეტრე II-ის საქმესაც უკვე საბოლოოდ საბედისწერო მიმართულება მისცა.

რაკი დემეტრე თავდადებულის შემდეგ საქ. სამეფო ტახტზე მართლაც სწორედ დავით-ნარინის შვილი იქმნა დასმული, ამიტომ, ცხადია, რომ ეს გეგმა უკვე წინდანინვე შემუშავებული და არლუნ ყაანთან შეთანხმებული უნდა ყოფილიყო და, რათგან აღმ. საქართველოს დიდებულთაგან ილხანების კარზე ყველაზე გავლენიანი და თავისიონად მიჩნეული სწორედ ხუტლუბულა იყო, ამიტომ, ცხადია, რომ ასეთი მნიშვნელოვანი პოლიტიკური საკითხი, ხუტლუბულას დაუკითხავად და აქტიური მონაწილეობის გარეშე, ვერ გადაწყდებოდა. ყველა ამ მოსაზრებათა გამო *ჟამთააღმწერელის* ცნობა სინამდვილეს ძალიან დაშორებული არ უნდა იყოს.

ბულა ჩინგისანგის შეპყრობისა და გასამართლების ამბის მიღებისთანავე, საქმარისი იყო დემეტრე II-ეს ყაანისაგან ურდოში დასაბარებლად მოსვლოდა ელჩი, რომ მეფე უმაღლესად მიმხედარიყო, რა განსაცდელიც მოელოდა მას. დემეტრე II-ემ კარგად იცოდა, რომ, რაკი მას შეთქმულების მონაწილეობას შესწამებდნენ, მისი ბედიც ისეთივე იქმნებოდა, როგორიც თვით ბულასი. ამიტომ მან სახელმწიფო დარბაზი მოიწვია და შეეკითხა, როგორ მოქცეულიყო, ნებაყოფლობით წასულიყო, თუ არა, და, ყაანის წინაშე წარდგომის მაგიერ, საქართველოს მიუვალ ადგილებში შეხიზვნით თავისი თავი აუცილებელი განსაცდელისაგან დაეცვა.

დარბაზის წევრები წაუსვლელობას და მთიულეთში გამაგრებას ურჩევდნენ. ისინი მეფეს მაგალითად თვით მისივე მამის, დავით-ულუს, მოქმედებას უსახელებდნენ, როდესაც იგი, აჯანყების შემდგომ, ყაანის მრისხანებისაგან თავის თავის გადასარჩენად, ლიხთ-იმერეთში გადავიდა და ამით მართლაც განსაცდელს თავი დააღწია. მაგრამ დემეტრე II-ემ ეს რჩევა უარჰყო იმიტომ, რომ მის მთიულეთში შეხიზვნის საპასუხოდ არლუნ ყაანი აღმ. საქართველოში ხალხს დაანოკებდა და ქვეყანას აოხრებდა. ის ამბობდა: „*თუ არა წარვიდე ურდოსა და წარვიდე მთიულეთს სიმაგრეთა შინა და დავიცვა თავი ჩემი, – აჰა, ყოველი სამეფო*

ჩემი წინაშე მათსა ძეს! — იხილეთ, რავედენი სული ქრისტიანი სიკვდილს მიეცემის და ტყუე იქმნების! —¹⁰¹. სწორედ ეს აშინებდა მეფეს ან „რა სარგებელ არს ცხოვრება ჩემი, უკეთუ ჩემთვის მრავალი სული მოკვდეს და მე ტვირთმძიმე განვიდე სოფლისა ამისგან“¹⁰². მას არ სურდა, რომ უდანაშაულო ხალხი მისთვის დასჯილიყო. დემეტრე II ეუბნებოდა დარბაზის წევრთ: მე მეცოდება, „მენყალის უბრალო ვრი“, რომელნიც, „ვითარცა ცხოვარნი, კლვად უღონო არიან და არასად აქეთ ნუგეშინის ცემა“¹⁰³ ხოლმე, როდესაც მტერი ქვეყნის დარბევას დაიწყებდა. ამიტომაც „მე დავსდებ სულსა ჩემსა ერისათვს ჩემისა და არა დავიშლი ურდოსა წასვლას“¹⁰⁴. მას იმედი ჰქონდა, რომ, თუ ის მონღოლთა ყაანის სამსჯავროს არ დაემალებოდა, შესაძლებელი იყო საქმე მხოლოდ მისი პირადი პასუხისმგებლობით დამთავრებულიყო: „უკეთუ მე მომკლან, ვჰგონებ, რომე ქვეყანა უვნებლად დარჩების“¹⁰⁵.

ბოლოს დარბაზის წევრნიც დათანხმდნენ, რომ მეფე ყაანთან გამგზავრებულიყო. ურდოში გამგზავრების წინ, დემეტრე II უკანასკნელი განკარგულებების გაცემასა და თავისი სახლობის წევრთა უზრუნველყოფას შეუდგა, რათგან, მონღოლური წესით, ყველაზე მეტი განსაცდელი მათ მოელოდათ: მან „განუჩინა შვილთა საყოფელი“, ხოლო „ყოველთა მთავართა, რომელნი არა თანანაჰყუეს, შეჰვედრნა შვილნი თვსნი და წარგზავნნა რომელიმე მთიულეთს და რომელიმე კახეთს, ხოლო ყრმა მცირე გიორგი წარგზავნა ტაოს, იშხნის ციხესა ასპარაბეთს“. ამთგან ვახტანგი მთიულეთში გაისტუმრა, ხოლო დემეტრე II-ის მეორე ცოლი მონღოლთა ასული სოლღარ თავის მამასთან გაემგზავრა და თან თავისი ორი შვილი, ბაადური და იედგარი, გაიყოლა¹⁰⁶.

ყველას დაბინავებაზე განკარგულების გაცემის შემდგომ, დემეტრე მეფე თითონაც გაუდგა გზას ურდოში წასასვლელად. იქ მიმავალმა მან მხოლოდ თავისი შვილი დავითი გაიყოლა თან, იმ მოსაზრებით და „იმისთვის, რომელ უეჭველ იქმნას ყაანი და ჰგონოს ერთგულება მისი“¹⁰⁷. მაგრამ უკვე იმ დროს, როდესაც დემეტრე II ურდოს უახლოვდებოდა, გზაზე ყაანის წარმოგზავნილი ნოინი შეხვდა, რომელმაც „მყის აღიღო ყოველი ბარგი და სიმდიდრე მისი და მეფე პყრობილ-ყო“. არლუნ ყაანს წინაშე წარდგენის შემდეგაც, მეფე ისევე შეპყრობილი დასტოვეს.

მონღოლური სამართლის წარმოების თანახმად, დემეტრე II-ეს უთხრეს, რომ თვითონვე აღნიშნოს და „აღწეროს ყოველი სიმდიდრე მისი, საჭურჭლე, ზროხა და ცხვარი და ყოველი საქონელი მისი“. ეს ცნობები მეფის მთელი ქონების ჩამოსართმევად სჭირდებოდათ. დემეტრე II-ესაც რა შეეძლო, იძულებული იყო ბრძანება აესრულებინა და, რაკი „არლარა იყო ღონე“, ამიტომაც „აღწერა, რაცა აქენდა, სიმდიდრე ფრიადი“.

ყველა საჭირო ცნობების მიღების შემდეგ, არლუნ ყაანმა საქართველოში უმაღ „წარგზავნა კაცი“ და მონღოლებმა „წარიღეს ყოველი“ ისე, რომ მეფის ქონებითგან „არა რა დამთა“, იმიტომ რომაო, გვიხსნის ქართ.

*ჟამთააღმწერელი, „მოქალაქეთაცა უნყოდეს საგანძურნი მეფისანი და შინაგამცემელ იქმნეს“ საიდუმლოებისაო*¹⁰⁵.

მთელი სიმდიდრის ჩამორთმევისა და უკანასკნელი გასამართლების შემდეგ დემეტრე II არლუნ ყაანის ბრძანებით 1289 წ. 12 მარტს მოვაკანში მდ. მტკვრის პირას, სიკვდილად იქმნა დასჯილი.

მამის ბედი დემეტრე თავდადებულის ვაჟიშვილს დავითსაც მოელოდა, ერთ გავლენიან მონღოლ ნოინს რომ არ გადაერჩინა იგი და არლუნი უდანაშაულო ბავშვის დანდობაზე არ დაეყოლიებინა¹⁰⁶.

ალმ. საქართველო კვლავ უმეფოდ დარჩა. დემეტრე თავდადებულის მთელი ოჯახი გაბნეული და მიმალული იყო და, ასეც რომ არ ყოფილიყო, ყაანი არც ერთს მის წევრთაგანს გამეფების უფლებას არ მისცემდა.

11. დემეტრე II თავდადებულის პიროვნების ზოგადი დახასიათება

დემეტრე II-ის ზოგადი დახასიათება ადვილი არ არის, რათგან ცნობები მის შესახებ ორნაირი თვისებისა მოგვეპოვება. მისს თავგანწირულებას მრონლოლთა-დროინდელს *ჟამთააღმწერელზე* ისეთი შთაბეჭდილება მოუხდენია, რომ ის უარყოფითი დამოკიდებულება, რომელიც საეკლესიო წრეებში დემეტრე II-ისადმი მანამდე სუფევდა მისი საეკლესიო უძრავი ქონების გაღარიბებულ ერისკაცთათვის გაცემისა და თავისი სამცოლიანობით ხალხისათვის ცუდი მაგალითის მიცემის გამო, თავის მოთხრობაში მას, როგორც ეტყობა, შერბილებული უნდა ჰქონდეს.

თუ თანამედროვე ისტორიკოსი მის პიროვნებას წარმოადგენს ისევე, როგორც სინამდვილეში და თავის ყოველდღიურს საქმიანობა-მოღვაწეობაში მოჩანს, უნდა ითქვას, რომ დემეტრე II-ის დამოკიდებულება ქრისტიანული მოძღვრებისადმი ძალზე შერყეული ყოფილა. მის გულში ეკლესიისა და მისი, როგორც მწყემსმთავრისა, ისევე მოძღვართადმი, ოდნავი პატივისცემა-ც-კი არ ჩანს, ამ მხრივ ის გიორგი-ლაშას მიაგავს.

აღსანიშნავია აგრეთვე დემეტრე II-ის მიერ დავით-ულუსა და ბასილ უჯარმელ-ჭყონდიდელის პოლიტიკის გაზიარებაცა და მისი შეუჩერებლივ განგრძობაც საეკლესიო შეწირული მამულების გამოსაყენებლად დიდი ეკონომიური კრიზისის შემსუბუქებისთვის. არ ეტყობა, რომ ამ შემთხვევაშიც მას ეკლესიის წყევლა-კრულვის რაიმე შიში ჰქონოდა. აქ მას მხოლოდ სახელმწიფოებრივი ინტერესით უხელმძღვანელია: გაჭირვება ძლიერდებოდა, სხვა საშუალება-კი მისი ოდნავ მაინც შესანელებლად საქართველოს მაშინდელ მთავრობას არ გააჩნდა, ამიტომ წინანდელი პოლიტიკის განგრძობა აუცილებელი იყო, და მასაც ეკლესიის წინაშე უკან არ დაუხევია.

დამახასიათებელია, რომ ეს გარემოება მაშინდელ და მომდევნო ხანის საეკლესიო წრეებს იმდენად არ ესმოდათ, ან ეგების არც-კი უნდოდათ

გაეგოთ, რომ ქართველი *ჟამთააღმწერელი* გულუბრყვილოდ ამტკიცებს კიდევ, ვითომც მეფე დემეტრე II-ემა და საქართველოს დიდებულებმა ქვეყნის დანაყნარებისა და მოსაველის უხვობის გავლენით, „რაკი *მოიცა-ლის მცირედ ჭირთაგან და განისვენებდეს*“, ასეთს უნესო განცხრომასა და ძალმომრეობასაც იმიტომ მიჰყვეს ხელი, *„მიდრეკეს გზისაგან საღმრთოსა, იწყეს განდგომად“*-ო¹⁰⁷.

თუ სამცოლიანობაზე ასე მსჯელობას, შესაძლებელია, კიდევ ასეთ-უ-ისე რაიმე დამაჯერებლობა მაინც ჰქონოდა, ეს ხომ ყველამ კარგად იცო-და, რომ, არც ქვეყანასა და არც ხალხს, დემეტრე II-ის მეფობაში, თუნდაც მარტო მონღოლთა ხშირი ლაშქრობის გამო, დანაყნარება არ ჰქონებოდა, სიღარიბე ხომ არამც თუ არ შემცირებულა, არამედ წინანდელზე უფრო მეტადაც-კი გაძლიერდა, ცხადია, რომ, მაშინდელი ყოფაცხოვრების აბო-ოქრებული ვითარებისა და სოციალური ბრძოლის მიზეზის ამნაირად ახს-ნა, სრული გულუბრყვილობა იყო.

დემეტრე II-ეს, საქართველოს იმდროინდელი პოლიტიკური მდგომა-რეობის გამო, შემთხვევა ჰქონდა უფრო თავისი სამხედრო სიქველე და მამაცობა გამოეჩინა, ვიდრე სახელმწიფოებრივს მოღვაწეობაში სამოქალაქო ასპარეზზე თავისი გამჭრიახობა გამოემჟღავნებინა. მონ-ღოლთა მომხრეობით გათამამებული დიდებულისა და გადიდკაცე-ბული მედროვე მოხელეების გარემოცვაში, აღმ. საქართველოს მეფეს გაბედული შინაური პოლიტიკის წარმოების შესაძლებლობა სრულებით მოსპობილი ჰქონდა. *ჟამთააღმწერელისაგან* გაკვრით მოხსენებული ზოგიერთი ცნობებითგან მაინც საკმაოდ მკაფიოდ მოჩანს რომ, თუმცა ფარულად მას ასეთ მედროვეთა წინააღმდეგ ბრძოლა უცდია, მაგრამ არაერთხელ დასახული მიზნის მისაღწევად მას გადაულახავი დაბ-რკოლება დაჰხვედრია.

იმდროინდელი მძიმე ეკონომიური პირობებისდა მიუხედავად, დემე-ტრე II ცდილობდა აგრეთვე მონღოლთა ბატონობის წყალობით დაზარა-ლებულ-აოხრებული ქვეყანა გაეკაცრიელებინა, ამოწყვეტილისა და გაქცეული მოსახლეობის მაგიერ სხვების დასახლებით გაპარტახებული მიწები კელავ დაემუშავებინა და ისტორიკოსიც მოგვითხრობს, რომ მეფემ *„აღაშენნა ქვეყანანი მოოკრებულნი“*-ო.

დემეტრე II-ეს ნაგებობათა მშენებლობაშიც შეუტანია წვლილი და, თუმცა ეს ცნობა მეფის ზემოაღნიშნულ დამოკიდებულებას როგორღაც თითქოს ნაკლებ შეეფერება, მაგრამ, ისტორიკოსის სიტყვით, მანვე ააგო *„პალატა შინა მონასტერი ისანთა, საყოფელად მეტეხთა ღთისმშობე-ლისა და შეამკო განგებითა დიდითა და შესწირნა სოფელნი და ზვარნი და განუჩინნა მონაზონთა საზრდელი და განავო განგებითა კეთილითა“*-ო¹⁰⁸.

მართალია, მაშინდელ საეკლესიო წრეებს შეეძლოთ ეთქვათ, ეს ადა-მიანი, თავისი მარჯვენით ეკლესიის კეთილდღეობას ანადგურებს და ძირს უთხრის, მის მოძღვრებას არ ემორჩილება, მთელი თავისი მოქმედებით მისი

გავლენის გაქარწყლებას ხელს უწყობს და იმავე დროს მონასტერს აშენებსო! მაგრამ როგორც ჩანს, დემეტრე II-ეს ეკლესიის მესვეურთათვის უნდოდა ეჩვენებინა, რომ, თუ ისინი მის საქმეებში არ ჩაერეოდნენ და თავიანთ ქერქში იქნებოდნენ, მასაც შეეძლო მათთვის რამე სამაგიერო გადაეხადა.

საფიქრებელია, რომ *ჟამთააღმწერელს* ზემომოყვანილს ცნობაში იმ ნაგებობაზე უნდა ჰქონდეს საუბარი, რომელიც „მეტეხის“ ხელოვნების მუზეუმს ეკუთვნის. ეს ძეგლი ამჟამად ჩვენთვისაც საყურადღებოა, მაგრამ უკვე მხოლოდ როგორც მე-13 ს. მეორე ნახევრის ქართული ხუროთმოძღვრების მაღალი ღირსების უტყვი პირუთვნელი მონმე. ამის დამამტკიცებელია დღევანდლამდე შერჩენილი მისი საუცხოოდ მოჩუქურთმებული კარიბჭე და გარეთგანაც, თუმცა უღმობელი დროისაგან ძალზე დაზიანებული, მაგრამ ამ სახითაც ძლიერი შთაბეჭდილების მომხდენი აქა-იქ ჯერ კიდევ გადარჩენილი სამკაული ასეთ საშინელ ხანაშიც-კი ქართულ ხელოვნებას ასეთი მაღალხარისხოვანი ხუროთმოძღვრული ძეგლების შექმნის უნარი შეუნარჩუნებია და ეს გარემოება ქართველი ხალხის დიდი ნიჭისა და ენერგიის უცილობელი გამომჟღავნებელი არის.

ისტორიკოსს დემეტრე II-ის რაინდული თვისებები და გულშემატკივრობაც აქვს აღნიშნული. მას არ ავიწყდებოდა ის უბედური გალატაკეზულნი, რომელნიც იძულებულნი ყოფილან ტფილისის ქუჩებში სამათხოვროდ ხელი გაეშვირათ. მაგრამ ამავე დროს ეტყობა, რომ დემეტრე მეფეს არც თავისი თავი ავიწყდებოდა. პირიქით, ქართ. *ჟამთააღმწერლის* ცნობითგან ჩანს, რომ დემეტრე II-ეს, თავისი მამის მსგავსად, პირადი ქონებრივი კეთილდღეობის მოპოვების დიდი უნარიც-კი ჰქონია. ისტორიკოსს ეს გარემოება გარკვევით აქვს აღნიშნული: მეფემ *„მოიგო სიმდიდრე დიდად-დიდი სიმდიდრესავე ზედა, რომელ დაშთომოდა მამისა მისისაგან“*-აო¹⁰⁹. სამწუხაროდ ავტორს განმარტებული არა აქვს, თუ რა გზითა და როდის შეძლეს მამა-შვილმა, იმ საერთო გაჭირვების დროს, ესოდენ დიდი ქონების დაგროვება, მათი სიმდიდრის მთავარ წყაროდ სამხედრო ნადავლი უნდა ვიგულისხმოთ, თუ ეგების საქართველოში მყოფი მათი უძრავ-მოძრავი ქონების შემოსავალიც. ამრიგად, ალტრუისტულიც და წმინდა ეგოისტური სულისკვეთებაც მის ბუნებაში ერთსა და იმავე დროს მკაფიოდ მოჩანს. უკანასკნელი გარემოება, მისი განმაცვიფრებელი სიმდიდრე, მეტადრე იმდროინდელს საერთო საშინელ გაჭირვებას თუ გავიხსენებთ, უსიამოვნო შთაბეჭდილებას ახდენს ეხლაც და, *ჟამთააღმწერელის* ერთი ცნობისდა მიხედვით ირკვევა, რომ ამით არც მაშინ ყოფილან კმაყოფილნი, მოსახლეობის ზოგი ფენები მაინც. დემეტრე II-კი იმდენად მდიდარი ყოფილა, რომ ვითომც მონღოლთა ყაანსაც კი გაჰკვირვებოდეს. თუ ქართ. *ჟამთააღმწერელს* ამ შემთხვევაში ძალზე გადაჭარბებული არა აქვს და დაეჯერება, როდესაც არღუნს საქართველოთგან დემეტრე II-ის მთელი ჩამორთმეული განძე-

ულობა და „საჭურჭლე მეფისა“ მიუვიდა, ისიც-კი თურმე „განჰკრდა სიმრავლისათჳს“-ო¹¹⁰.

მაგრამ ადამიანის ნამდვილი სულიერი და ზნეობრივი თვისებები ყველაზე მკაფიოდ, უეჭველია, განსაცდელის დროს გამომჟღავნდება ხოლმე: სწორედ მაშინ ირკვევა უცილობლად, კაცის ბუნებაში პატიოსნება და გმირული თავგანწირულება სჭარბობს, თუ ცხოველურ-მხეცური მიდრეკილება მას, თავის თავის გარდა, ყველაფერს ავიწყებს და პირადი უშიშროება-სიმრთელის გადასარჩენად მზად არის ყველა სხვები და ყველაფერი ინაცვალოს. ეს დაკვირვება საშუალებას აძლევს მკვლევარს დემეტრე II-ის პიროვნება საბოლოოდ უფრო შეუმცდარად შეაფასოს.

თუ ამ საკითხს ამ თვალსაზრისით მივუდგებით, ცხადი გახდება, რომ დემეტრე II-ის ქცევამ იმ საბედისწერო შემთხვევაში, როდესაც მას უნდა საბოლოოდ გადაეწყვიტა, თავისი პირადი სიცოცხლის გადარჩენაზე ეზრუნა და ამისთვის თუნდაც უდანაშაულო ქართველი ერის კეთილდღეობა და სიცოცხლეც-კი მსხვერპლად შეენირა, თუ პირიქით, სიკვდილის აუცილებელ სასჯელს არ შეჰმინებოდა და თავისი პირადი მოქმედებისათვის პასუხსაგებად, ხალხის გადარჩენის მიზნით, რაინდული სიმამაცით მტრის წინაშე წარმდგარიყო, დემეტრე II-ის პატიოსანი ბუნება და მაღალი ადამიანური თვისებები სრული სიცხადით გამომჟღავნდა. მის ნაბიჯს, უეჭველია, პირადი პასუხისმგებლობის ღრმა ზნეობრივი შეგნება და თავგანწირულების მომხიბვლელობა ასხივოსნებს. მართალია, ის შედარება, რომლითაც დარბაზის ერს დემეტრე II-ის დარწმუნება მოუსურვებია, რომ მას, თავისი მამის დავით-ულუს მსგავსად, ყანის მრისხანებისაგან გადასარჩენად უფლება ჰქონდა თავი სადმე შეეფარებინა, მთლად სშორი არ არის, რათგან დავით-ნარინი და დავით-ულუ მონღოლებს თვით საქართველოს აუტანელი მდგომარეობის გამო აუჯანყდნენ და ლიხთ-იმერეთში მხოლოდ აჯანყების ჩაშლის შემდეგ გადავიდნენ, დემეტრე II-ეს-კი ერანის ილხანის წინააღმდეგ სხვა მონღოლ ხელისუფლებთან შეზრახებით მონყობილს შეთქმულებაში მონაწილეობა, მაშასადამე, მხოლოდ პირადი დანაშაულება ჰპრაღდებოდა, მაგრამ, ამ შედარების მცდარობისდა მიუხედავად, განა მასაც არ შეეძლო თავისი სიცოცხლის გადასარჩენად ისე მოქცეულიყო, როგორც მას დარბაისელნი ურჩევდნენ, და, ერანის მრისხანე ყანთან ნასვლის მაგიერ, მართლაც მთიულეთში შეხიზნულიყო? ცნობილია, რომ ასე წინათაც არაერთი ქვეყნის მმართველი მოქცეულა და შემდეგშიც თვით დემეტრე II-ის საკუთარი შვილივე დავით მეფეც მოიქცა და საქართველო, როგორც მერმე დავრწმუნდებით, მტრებს ულმობელად გააოხრებინა. დემეტრე II-ემ-კი თავისი სიცოცხლის გადასარჩენად ქართველი ერის უკიდურეს განსაცდელში ჩაგდება არ მოისურვა და ამით აუცილებელი განადგურება თავითგან ააშორა. ამიტომაც არის, რომ საქართველოში უკვე იმავე ხანაში დემეტრე II-ეს *თავდადებულის* სახელი მიეკუთვნა.

შემდეგში როდესაც მისი ძის, დავით VI-ის მეფობის ამბებზე გადავალთ, გამოიჩინება, რომ დემეტრე II-ის თავგანწირულების გმირობა ყველასათვის უფრო ცხადი და უცილობელი უნდა გამხდარიყო. ისტორიამაც ხალხის ამ მსჯავრს თავისი დასტური მისცა და ერთად-ერთს მეფეს საქართველოში *თავდადებულის* ნოდებულება შეუნარჩუნა.

სრულიადი საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის აღდგენა

XI. პასტანგ II დავით-ნარინის ძე

1. გაერთიანების მიზანი და გარემოება

დემეტრე II-ის დასჯის შემდგომაც, არლუნ ყაანს საქართველოში მეფობის მოსპობა აზრად არ მოსვლია. პირიქით, მან საჭიროდ სცნო, რომ განთავისუფლებული სამეფო ტახტი წინანდებურად დაკავებული ყოფილიყო. ქართ. *ჟამთააღმწერელის* ცნობით, არლუნმა ხუტლუბულა დაიბარა თავისთან და უთხრა: „აჰა მოვსრენ ყოველნი მტერნი ჩემნი“ და მათ შორის „მტერიცა შენი მეფე დემეტრე“. ეხლა, როგორც შემპირდი, რომ დავით-ნარინის-ძის მოყვანას მოახერხებ, აასრულე კიდევ და „მოიყუანე ძე აფხაზთა მეფისა“, რომ აღმ. საქართველოშიც „იყოს იგი მეფედ“. თუ ამას აასრულებ, „მაშინ მოგეთვალოს საქართველო და განაგებდი, ვითარ გენებოს“-ო¹¹¹.

არლუნ ყაანის კარზე დასახული გეგმა მონღოლთა თვალსაზრისით კარგად მოფიქრებულს პოლიტიკურ ნაბიჯს წარმოადგენდა, რათგან შესაძლებელი იყო ამ ერთი მოქმედებით ორი მნიშვნელოვანი ამოცანა გადაწყვეტილიყო: ჯერ ერთი დავით-ნარინის ძის აღმ. საქართველოში გამეფების შემდეგ, ცხადია, მისი მამის ერანის ილხანების სამტროდ მიმართული პოლიტიკა უნდა თავისდა-თავად მოსპობილიყო, რასაც ყაანისათვის, რასაკვირველია, ფრიად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. მეორე მხრით, დავით-ნარინის ძის საქართველოს დედაქალაქში მეფედ დასმა არლუნს საშუალებას აძლევდა სრულებით ადვილად მოეხერხებინა ისიც-კი, რის განხორციელებაც ერანის ილხანებმა სამხედრო მოქმედებით ვერ შესძლეს: ამის შემდგომ მონღოლთა უზენაესობა დას. საქართველოსაც ხომ ისევ უნდა ეცნო და წინანდებურად ნებაყოფლობით ყმად-ნაფიცობის ვალდებულება ეკისრა!

ამ გეგმას საქართველოს პოლიტიკური და ეროვნული თვალსაზრისით მართო ის მიმზიდველობა ახლავდა, რომ ამით ქვეყნის ორ სამეფოდ გაყოფილობას უნდა ბოლო მოჰღებოდა და სახელმწიფოებრივი მთლიანობაც აღდგენილი იქნებოდა. მაგრამ მეორე მხრით ეს ლიხთ-იმერეთსაც იმ ჯოჯოხეთურს პირობებში მოქცევას უქადდა, რომელშიც ამიერი საქართველო უკვე იმყოფებოდა.

ხუტლუბულამ ნაკისრი დავალების ასრულება შესძლო: „ნარეიდა ხუტლუბულა მეფესა დავითს წინაშე“ და რუსუდანის ძე დაითანხმა. სამ-ნუხაროდ, *ჟამთააღმწერელს* შეთანხმების პირობების შესახებ არაფერი აქვს ნათქვამი. დავით-ნარინმა თავისი ჯარი შეჰყარა და თავის ვაჟიშვილ ვახტანგითურთ აღმ. საქართველოში გადმოვიდა. მამა-შვილნი „დადგეს ტასისკარს, ქვიშხეთის მინდორსა აქათ“. მეფესთან, რასაკვირველია, მონ-

ლოლთა ნოინები მივიდნენ ისევე, როგორც აგრეთვე *„ყოველნი დიდებულნი საქართველოსანი შემოკრებს“*.

დავით-ნარინის თავის შვილთან, ვახტანგთან, გამოყოლის მიზანი, როგორც ჩანს, ის ყოფილა, რომ დარწმუნებულიყო, თუ მონღოლთა ყაანის მიერ წამოყენებულს პოლიტიკურ გეგმას თვით აღმ. საქართველოში რამდენად თანაუგრძნობდნენ. მეფის ასეთ წადილს ის გარემოება ამჟღავნებს, რომ დავით-ნარინმა მხოლოდ მას შემდგომ *„მოსცა ძე მისი“*, როდესაც იქ თავმოყრილმა ყველა დიდებულებმა *„ყუეს ფიცი და სიმტკიცე ერთგულობისა“*. ამით უკვე დამშვიდებული, *„მეფე დავით შეიქცა ქუთაისს“* და შინ დაბრუნდა, ვახტანგ უფლისწული-კი არლუნ ყაანთან წარსადგენად და დასამტკიცებლად წაიყვანეს¹².

არლუნ ყაანმა *„ვახტანგს მოსცა მეფობა“*. ან რა გასაკვირველია, რომ მიეცა, როდესაც თითონ მისთვის ეს ფრიად სასიხარულო ამბავი იყო, რამდენადაც მას შეეძლო უკვე ეთქვა, რომ ვახტანგმა მისგან მარტო ამიერი სამეფო-კი არ მიიღო, არამედ *„ყოველი საქართველო“*. მეფობასთან ერთად, ერანის ილხანმა, ალბათ დავით-ნარინის ვაჟიშვილის მოთვინიერებისა და თავისთან უფრო მჭიდროდ დაკავშირების მიზნით, აგრეთვე *„და თჳსი ოღჯათ ცოლად“* გამოაყოლა¹³.

ერანითგან საქართველოში დაბრუნებულს, საეკლესიო დალოცვის წესილა აკლდა და მონღოლები ამის ნებართვის მიცემასაც, რასაკვირველია, არ დაიშურებდნენ, მით უმეტეს, რომ ამით ხომ სრულიადი საქართველოს მათს დაპატრონებას ეკლესიისაგანაც დასტური ეძლეოდა და ლიხთ-იმერეთის მონღოლთა ყაანის ყმადნაფიცად ქცევასაც უფრო მეტი სიმტკიცე უნდა მიჰნიჭებოდა. ვახტანგის მეფედ კურთხევისათვის *„შემოკრებს კათალიკოზი, ეფისკოპოზნი და მთავარნი და დაადგეს გვირგვინი მეფობისა და დასვეს ტახტსა სამეფოსა და აღასრულეს წესი კურთხევისა“*-ო¹⁴.

ისტორიკოსის მოწმობით, ამ ამბავმა საქართველოში ხალხი გაახარა, რათგან მათ, მთლიანობის განახლებასთან ერთად, თავიანთი ოდინდელი ძლიერების თანდათან ალდგენის იმედიც ეძლეოდათ. უამთააღმწრელი-კი ამ შემთხვევას ისე გაუტაცნია, რომ გვარწმუნებს კიდეც, ვითომც ვახტანგმა *„დაიბჳრა ყოველი საქართველო ნიკოფსით დარუბანდამდე, თჳნიერ ჯაყელ-ციხისჯვარელისა“*-ო, იმ დროს, როდესაც კარგა ხანი იყო უკვე, რაც დარუბანდი საქართველოს აღარ ეკუთვნოდა და მის მიჯნად აღმოსავლეთით, როგორც აღნიშნული გვქონდა, თეთრი წყალი, ანუ *აქ-სუ, ჩალან-უსუნი-ლა* ითვლებოდა. ამდენად ძნელი ყოფილა იმდროინდელი ქართველისათვის ცხოვრებაში მომხდარ ცვლილებასთან შერიგება!

ქართ. *უამთააღმწრელი* ვახტანგ დავით-ნარინის ძეს ტანად და მოხდენილი სახის ადამიანად გვისურათებს. იგი დინჯი და ენა-ტკბილი მოუბარი, ამასთანავე განათლებული და *„ყოვლისა საქმის მცოდნე“*-ც ყოფილა. თა-

ვის სახელმწიფოებრივს მოღვაწეობაში იგი თავდაბალი, მონყალე და გულუხვი გამოდგა, როგორც უზენაესი მართლმსაჯულებით აღჭურვილმა პირმა-კი თავისი სამართლიანობითა და ლმობიერებით ისახელა თავი. ვახტანგის გულსა და გონებაში მაღალი ადამიანური და ზნეობრივი თვისებებისა და დიდი ცოდნის ჩამწერგავად მაშინ მისი განთქმული აღმზრდელი მეცნიერი ფარსმანიშვილი ყოფილა მიჩნეული¹⁵.

2. მედროვე ხუტლუბულა ათაბაგის თავხედური ქცევა

ისევე როგორც ხუტლუბულას მამამ, სადუნ მანკაბერდელმა, დემეტრე II-ისაგან, მეფედ დასმისთანავე, საქართველოს ათაბაგობა მიიღო და ვაზირი გახდა, ისიც ვახტანგმა სრულიად საქართველოს მეფედ კურთხევისთანავე *„ალიყვანა პატივსა ათაბაგობისასა და ამირსპასალარობისასა“* და ხუტლუბულას *„უბოძა ორივე კელი და განგება სამეფოთა“*¹⁶. ამრიგად, შვილიც, მამის მსგავსად, ორივე ვაზირობის, ათაბაგობისა და სამხედრო მინისტრის თანამდებობის მქონებლად იქცა და იმერ-ამერი საქართველოც, როგორც ერანის ილხანის მესაიდუმლესა და მისანდობელ პირს, ნამდვილად მასვე ჩაუვარდა ხელში. ბოლოსდაბოლოს ხუტლუბულა მაინც იმას ეღირსა, რის მიღებაც დემეტრე თავდადებულისაგან მან ვერასგზით ვერ მოახერხა, ამიტომაც მას უფლება ჰქონდა თავისი თავი გამარჯვებულად მიეჩნია.

მაგრამ, როგორც ჩანს, თვითნება ხუტლუბულას ატანა ვახტანგ მეფისთვისაც ძნელი ყოფილა და, ორი წლის შემდგომ, მათ შორის უკვე მტრობა ჩამოვარდნილა. რაკი ხუტლუბულა დარწმუნდა, რომ ვახტანგს თავის სურვილისამებრ ვერ ათამაშებდა, მისი თავითგან მოცილება გადასწყვიტა და, რათგან ის მიჩვეული იყო, რომ ყველაფერი სწორედ ისე უნდა მომხდარიყო, როგორც და რასაც ის მოისურვებდა, ამიტომ ისტორიკოსი ამბობს: *„ინება ხუტლუბულა, რათა დავით მეფე ყოს“*-ო და ამ მიზნის განსახორციელებლად *„ეცადა ნოინთა წინაშე, რათა წარუღონ მეფობა ვახტანგს“*. შექცეულია, მას იმედი ექნებოდა, რომ მცირეწლოვან დავითს უფრო ადვილად ჩაიგდებდა ხელში და თავის მორჩილად აქცევდა.

ხუტლუბულასთვის სამწუხაროდ, ამ დროს მისი მფარველი არღუნ ყაანი მძიმე ავადმყოფი იყო და განრღვეული მკედარს უფრო მიაგავდა, ვიდრე ცოცხალს. მონღოლთა ნოინებთან-კი ხუტლუბულას ამ საქმის თავის სასარგებლოდ გაჩარხვა გაუჭირდა, თუმცა დავით დემეტრეს ძეს ორიოდ საკმაოდ ძლიერი შემწე ჰყოლია. რაკი ხუტლუბულამ იდუმალი გზით მიზანს ვერ მიაღწია, მან ეს საქმე მონღოლთა სასამართლომდე მიიყვანა, ეგების იმავე იმედით, რომ იქ თავის კანდიდატს უფრო ადვილად მოაგებინებდა სარჩელს, ისევე, როგორც მისგან გასამეფებლად განკუთვნილი პირის პაპამ, დავით-ულუმაც, თავის დროზე დიდი ყაანის ურდოში,

მონღოლური სამართლის მარჯვედ გამოყენებით, ვახტანგ მეფის მამას, დავით-ნარინს, მოუგო საქმე, ამრიგად გათავხედებულმა ხუტლუბულამ ვახტანგ II-ეც, რომელსაც სრულიადი საქართველოს მეფობა უკვე ორი წლის წინათ თვით ყანისაგან ჰქონდა დამტკიცებული, ისევე სამეფო ტახტის მაძიებლად აქცია, ამიტომ დავით დემეტრეს ძეცა და ვახტანგ მეფეც მონღოლთა სასამართლოში „საბჭოდცა წარდგეს“, რომ გადანყვეტილიყო, „*თუ რომელსა მართებს მეფობა*“ საქართველოში.

ეგების სხვა გარემოებაში ხუტლუბულას თავისი განზრახვისა და გადანყვეტილების გატანა მოეხერხებინა კიდევაც, მაგრამ ამ მედროვის წრეს გადასულმა თავაშვებულებამ და პარპაშმა საქართველოს ყველა დიდებულები აღაშფოთა: მათ მედგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს და ისინი „მტკიცედ დგეს ერთგულობასა ვახტანგისასა“. *ჟამთააღმწერელის* მოწმობით „სხვათა მთავართა ქართველთა არა სთნდა მეფობა დავითისი“, უეჭველია იმიტომ, რათგან კარგად ესმოდათ, რომ ხუტლუბულას ის თავის სათამაშო ბურთად ეყოლებოდა ქცეული. ყველა ქართველ დიდებულთა ერთსულოვანი წინააღმდეგობის გამო, ხუტლუბულამ საქმე წააგო და მონღოლთა ურდოშიც „*არა მოსცეს მეფობა დავითს*“¹¹⁷.

ოთხი თვის შემდეგ, მძიმე ავადმყოფი არღუნ ყაანი 1291 წ. მარტში მოკვდა. ამის შემდეგ ხუტლუბულას, მომხრე ნოინების დახმარებით, კვლავ გამარჯვების იმედი მიეცა, მაგრამ მაინც ვერას გახდა, რათგან მის წინააღმდეგ მოწყობილი ასეთი შულლისდა მიუხედავად, მაინც „*მტკიცედ ეპყრა მეფობა ვახტანგს*“¹¹⁸. ამავე წელს გაყაანებულმა არღუნის ძმამ *ქელათუმაც* ვახტანგ მეფეს დაუჭირა მხარი და მისი მდგომარეობა ერანის ილხანის კარზეც განმტკიცდა, მაგრამ ვახტანგ II, ხანმოკლე ავადმყოფობის შემდეგ, მოულოდნელად გარდაიცვალა.

ხანმოკლე მეფობისდა მიუხედავად, ვახტანგმა, ისტორიკოსის ცნობით, პატივისცემა და სიყვარული დაიმსახურა. თვით მის მეტოქეს, დავით დემეტრეს ძესაც-კი ვახტანგ მეფის ესოდენ ხანმოკლე სიცოცხლე და ნაადრევი სიკვდილი მეტად სწყენია: „*ვითარ ცნა დავით სიკუდილი ვახტანგისი, განმწარდა სიკეთისა და სიჭაბუკისა მისისათვის და იგლოვა წესისაებრ და ფრიად პატივსცა და წარგ ზავნა გელათს, სამარხოთა მეფეთასა*“¹¹⁹ ამბობს, *ჟამთააღმწერელი*.

XII. დავით VI დამატრე თაჲდადგულის ქ^ე და ქოსტანტინე დავით ნარინის-ქ^ე

1. დავით VI გამეფების გარემოება აღმ. საქართველოში და ქოსტანტინესი დას. საქართველოში

ვახტანგის მოულოდნელმა და ნაადრევმა სიკვდილმა დიდი გავლენა მოახდინა საქართველოში. იმ დროსაც, როდესაც ხუტლუბუღამ დავით-ნარინის-ქ^ე არლუნ ყაანს საქართველოს მეფედ გამოსადეგ პირად დაუსახელა, მას პირადად რასაკვირველია, საქართველოს პოლიტიკური და ეროვნული მიზნით არ უხელმძღვანელია, არც მისი გაერთიანების განსახორციელებლად ირჯებოდა. როგორც დავრწმუნდით, ორი წლის შემდეგ ეს ყველასათვის ცხადი უნდა შექმნილიყო. მით უმეტეს ვახტანგ მეფის სიკვდილის შემდეგ ხუტლუბუღა სრულიადი საქართველოს მთლიანობის შესანარჩუნებლად თავს აღარ შეინუხებდა: გამოცდილებამ დაარწმუნა, რომ მისთვის და მისი თვითნებური ქცევის თავისუფლებისათვის გაერთიანებული, ძლიერი საქართველოს მეფე უფრო საზიანო იყო, დანაწილებული, დასუსტებული ქვეყნის მესაჭე-ქი ნამდვილად მის ხელში იქნებოდა.

ვახტანგის მოულოდნელმა სიკვდილმა ისე იმოქმედა მის მოხუცებულს მამაზე, დავით-ნარინზე, რომ „შემდგომად მცირეთა ნელთა შეისვენა“-ო 1293 წ. გარდაცვლილი დავით IV-ის მაგიერ, მისი სამი შვილითგან „მიიღო მეფობა ქოსტანტინე პირმშობისა ძალითა“, მაგრამ უფროს ძმას მისი მომდევნო მიქაელი აუჯანყდა და რაჭა და არგვეთის თემები ხელში ჩაიგდო¹²⁰. ამის გამო დას. საქართველოში შუღლი დაიწყო და ქვეყანაც აიშალა. ასეთი არეულობა კარგა ხანს გაგრძელდა და, თუმცა დროგამოშვებით ძმები შერიგდებოდნენ ხოლმე, მაგრამ მათი დაზავება ხანგრძლივი არ იყო და აშლილობა და შფოთი კვლავ ატყდებოდა ხოლმე. ამ ძმათა შორის, ბრძოლასა და სისხლის ღერას მხოლოდ მათმა სიკვდილმა მოულო ბოლო და ქვეყანა მოასვენა.

ამნაირად, ვახტანგის ნაადრევი სიკვდილის შემდეგ, არამც თუ მარტო საქართველოს მთლიანობა ჩაიშალა, არამედ არეულობამ დას. საქართველოშიც იჩინა თავი და ქვეყნის უფრო მეტი დაქუცმაცების საშიშროება მწვავედ საგრძნობი გახდა.

ქელათუ ყაანი, ვახტანგ II-ის სიკვდილის შემდეგ, საქართველოს სამეფო ტახტზე ვისმე დასმას არ ჩქარობდა. ხუტლუბუღა, უეჭველია, ეცდებო-

¹²⁰ დავით VI დემეტრეს ძე — ამჟამად მიღებული მეფეთა რეგით დავით VIII (1291-1311).

და ყაანს უმაღლეს დავით დემეტრეს-ძე დაემტკიცებინა, მაგრამ მას ამისთვის ვერ მოუცლია. შესაძლებელია, ამის მიზეზი გართულებული პოლიტიკური მდგომარეობაც ყოფილიყო.

ყამთააღმწერელს მოთხრობილი აქვს: „დაჯდა რა ქელათუ ტახტსა ზედა, განდგა ქალაქი საბერძნეთისა“, რათგან „რა საბერძნეთით მოსრულიყო ქელათუ, ჰგონეს უცალოება ყაანისა და განდგეს“. მაგრამ ქელათუ ყაანმა „მაშინ მოუწოდა ყოველთა სპათა მისთა და მეფისა დემეტრეს-ძესა დავითს [და] მთავართა ქართლისათა“ და „საბერძნეთში“ გაილაშქრა.

რაკი „საბერძნეთად“ აქ ნამდვილად რუმის სასულტნო იგულისხმებოდა და იქ ქელათუს გაყაანებისას მართლაც ტალაჯარის აჯანყება მოხდა, ამიტომ საფიქრებელია, რომ ქართველი ისტორიკოსის ზემომოყვანილი ცნობა ამ აჯანყების ერთ ეპიზოდთაგანს უნდა ეხებოდეს.

„საბერძნეთითგან“ დაბრუნების შემდეგ, *მოუწოდა ყაანმა დავითს და ჰრქვა: „ვინათგან დასდევ თავი შენი მსახურებად ჩემთვის და სდგა [ხარ] ერთგულობასა ჩემსა ზედა, მომიცემია მეფობა და სამეფო შენთვის“* ¹²¹. რაკი ეს ამბავი ქელათუს ყაანობის დასაწყისშივე არის ისტორიკოსისაგან ნაგულისხმევი, ამიტომ უნდა 1293¹²² წ. იყოს მომხდარი. ამ თარიღის სისწორე რამიდედინის იმ სიტყვებითაც ¹²² დასტურდება, რომ ქელათუმ სიკედილის ორი წლით უწინარეს მეფობა დემეტრეს ძეს დავითს მისცა ¹²³. ქელათუს მეფობის უკანასკნელი წელიწადი 1295 წ. იყო, ამიტომ ცხადი ხდება, რომ სპარსელ ისტორიკოსსაც თარიღად 1293 წ. ჰქონია ნაგულისხმევი.

2. დავით VI-ის საბრძანებლის საზღვრები და ოსთა ქართლში თარეში, როგორც ქვეყნის აშლილობის ერთი ნიშანთაგანი

მეფედ დაჯდომის ნებართვის მიღების შემდეგ რომ დავით დემეტრე თავდადებულის ძემ საქართველოს დედაქალაქისაკენ იბრუნა პირი, *ყამთააღმწერელის* სიტყვით, „თანა-წარმოატანა სპანი საქართველოსანი, შანშა და ხუტლუბულა და ყოველნი დიდებულნი“. ცხადია, რომ დავითის სამეფო უკვე სრულიად საქართველოს აღარ შეიცავდა, არამედ მხოლოდ ლიხთ-ამერეთისაგან-ლა შესდგებოდა.

მეფეს ეგონა, რომ მისი პაპის დანაშაული ჯაყელის წინაშე მის შვილს ბექას არ შეეძლო მისთვის, შვილიშვილისათვის, მოეხვია თავზე და პასუხისმგებლობა დაეკისრებია. ამიტომ დავითმა იფიქრა, რომ უკვე დრო იყო,

* სდგა [ხარ] ერთგულობასა... კვადრატულ ფრჩხილში ჩასმული სიტყვა აღუადგინეთ *ყამთააღმწერლის* ნუსხების მიხედვით (*ყამთააღმწერელი*, ქართლ. ცხ., ტ. II, გვ. 297).

** აქ ივ. ჯავახიშვილი, ქელათუს (1291 - 1295) გაყაანების დასაწყისად 1293 წ. სდებს, რაც კორექტურული შეცდომა ჩანს. ქელათუ გაყაენდა 1291 წ. ივლისში და ამას თვითონ ივ. ჯავახიშვილიც აღნიშნავს ქართველი ერის ისტორიის III ტომის ე. წ. ვრცელ ვარიანტში. (იხ. 1966 წ. გამოც., 237).

მესხეთი პოლიტიკურად კვლავ უშუალოდ საქართველოს დაჰკავშირებოდა: ტფილისში დაბრუნებისთანავე მან *„მოუწოდა სამცხით ბექასა“*, რომ სხვებთან ერთად მასაც ქვეყნისა და სამეფოს საქმეებში მონაწილეობა მიეღო. მაგრამ დავით VI-ის მოლოდინი არ გამართლდა: ბექამ *„არა ინება მოსვლად, რამეთუ ფრიად განდიდებულ იყო“* და *„თვით არღარა წარვიდის არცა ყაანს წინაშე, არცა მეფესა თანა“*-ო, განმარტებული აქვს ისტორიკოსს. სამაგიეროდ მან დავით VI-ეს თავისი პირმშო შვილი *„სამცხის სპასალარი სარგისი“* აახლა, რომელმაც დავითის მისი მამის დემეტრე თავდადებულისაგან მიბარებული ქონებაც მიართვაო¹²⁴.

საეჭვოა, რომ, თუ ერანის ილხანი დაიბარებდა, ბექას გაეებდა და არ წასულიყო, ასეთი ურჩობა რომც გაეებდა, ამას მონღოლთა ყაანები, უეჭველია, არ შეარჩენდნენ. მაგრამ დავით VI-ის მიწვევის საპასუხოდ ზრდილობიანი უარი ცხად-ჰყოფდა, რომ მის პოლიტიკურ მისწრაფებას საქართველოს კეთილდღეობა და ძლიერება-კი არა, არამედ პირადი პატივმოყვარეობა და ბატონობა შეადგენდა.

ჯერ კიდევ მაშინ, როცა დავით VI მეფედ დამტკიცებული არ იყო და საქართველოში არც-კი იმყოფებოდა, ქედს აქეთ გადმოსულთ *„ინწყეს ოვსთა ოჭრებად, ჟოცად და რბევად და ტყუენვად ქართლისა“*¹²⁵. ასეთი მეკობრობით გათამამებულებმა გორის ხელში ჩაგდება-კი მოახერხეს. მათი თარეშისა და ცარცვა-გლეჯის მოსასპობად ქართლის ერისთავის ბეგა სურამელის ძეს ამადას მეთაურობით ქართლებმა მოიყარეს თავი და გორს მიადგნენ. მრავალგზისი ბრძოლისა და ორთავე მხრით დიდი მსხვერპლის შემდეგ, *„დასწვეს გორი სრულიად“*. ოსები გორის ციხეში შეიხიზნენ და, როცა იქაც გაუჭირდათ, *„ციხიდან გარდმოუშვეს საბლითა კაცი და წარავლინეს მუხრანს მდგომთა თათართა-თანა“*, დახმარების სათხოვნელად. იმათაც თხოვნა აუსრულეს, გაჭირვებულ ოსებს დაეხმარნენ და ქართველებს ამ მეკობრე ოსებთან ზავი დაადებინეს. ცხადია, რომ ამნაირად მოწყობილს დაზავებას სულიერი განწყობილების დაწყნარება არ შეეძლო და, *„ჟამთააღმწერელის ცნობითაც, „მიერითგან შეიქმნა მტრობა შორის ქართველთა და ოვსთა“*, რომელიც მე-14 ს. პირველ ათეულებამდის გაგრძელდა¹²⁶.

დავით VI-ის გამეფების შემდეგაც, *„თუმცა „ფარაჯან ოვსთა მთავარი მსახურებდა კეთილად მეფესა“*, როგორც საქართველოს ყმადნაფიცი, მაგრამ, რაკი დავით VI შემდეგშიც *„უმეტესთა ჟამთა იყვის წინაშე ყაანისა“*, ოსთა თარეში ქართლში იშვიათი შემთხვევა არ იყო. ამტომაც *„აქენდათ მტერობა ქართველთა და ოვსთა“* და ისე იყვნენ ერთმანეთზე გაბოროტებულნი და *„ესოდენ გარდაეკიდნიან ერთმანეთს“*, რომ, თუ სადმე მათ შეხლა მოუხდებოდათ, *„რომელიცა მძლე ექმნის, მოკლის“* მოწინააღმდეგეო.

ოსთა კადნიერება იმდენად დიდი იყო, რომ ქართლის ერისთავთ-ერი-სთავზე თავდასხმასაც თურმე ადვილ საქმედ სთვლიდნენ. ისტორიკოსს

ერთი ასეთი შემთხვევის ამბავი აქვს მოთხი: „ილი: ამ ხანს **„ნარეიდეს ქალქსა ორნი ოვსნი ვაჭრობად“**, თითონაც მუზარად-ჯაჭვით შეჭურვილნი და ამაღაც. უკან დაბრუნებისას, მათ გზაზე დახვედრილ ერთ გლახაკთან ბაქიაობა დაუწყიათ და დაცივნით უთქვამთ: **„ვედრე ღმერთსა, რათა დღეს ჩვენი და სურამელის ბეგას შვილის ქმალი ერთგან შეიყარნენ“**“-ო. შემთხვევით ამ ორ ოსს, რომელთაგან ერთს სახელად სათხისი ჰრქმევია, მეორეს უზურაბეგ, ნატვრა აუსრულდათ, და პატარა მანძილის გავლის შემდეგ, მათ შეხვდათ კიდეც **„ნადირობასა შინა მყოფი რატი მცირითა კაციითა და უსაჭურველო“**. რაკი ოსებმა ბეგა სურამელის შვილი ასეთს მდგომარეობაში ნახეს, მისი უსაჭურველობით გათამამებულები **„მყის ზედა მიეტევნეს“**. მაგრამ რატიმ **„ალილო ფარი და დაუდგა სივინროესა წყლის გასავალსა“** და ჯერ სათხეს „უხეთქნა მუზარადსა, გაუპო და ჩამოაგდო“ მკედარი, შემდეგ, როდესაც რატის **„უზურაბეგ მოუქდა, ჰკრა მასცა ჯაჭვიანსა მწარსა, განუკუთა და ჩამოაგდო“** ისიც. მაშინ-კი მათ თანამყოლ **„სხვათა ოვსთა“**-ც თავიანთ მეთაურების ასეთი მოულოდნელი მარცხი და სიკვდილი რომ ნახეს, გაქცევა ირჩიეს¹²⁷.

ზემომოყვანილი ამბავი საყურადღებოა, როგორც მკაფიოდ გამომჟღავნებული გარემოება, თუ რაოდენად შერყეული ყოფილა უკვე მაშინ აღმ. საქართველოს მოსახლეობის მყუდროება. ადამიანს მიმოსვლის უშიშროებაც-კი უზრუნველყოფილი აღარ ჰქონია და მეკობრობა იმ დროს, როგორც ჩანს, ჩვეულებრივ მოვლენად უნდა ყოფილიყო ქცეული.

3. ერანის საყაანოს მონღოლთა შინაურს ბრძოლაში აღმ. საქართველოს მეფის ჩათრევა

ერანის ილხანების, ნოინებისა და ქელათუს შორის ჩამოვარდნილი მტრობის გამო რომ მონღოლთა ბატონიშვილმა ბაიდუმ გაყაანება მოინადინა, შეთქმულების შესახებ გაფრთხილებულმა ქელათუ ყაანმა, თალაჯარის რჩევით, მისი მონაწილე ნოინები არ დახოცა, თუქალ ნოინი-კი საქართველოშიც-კი წარმოავლინა¹²⁸.

საქართველოში 1295 წ. მოსვლის შემდეგ, თუქალი **„იდგა მათათა არარატიასათა“** და იქითგან დავით VI-ესთან მოლაპარაკება მოინადინა. მეფე რომ თუქალთან მივიდა, მან, უეჭველია, წინასწარ განზრახული მიზნით, დავითი დიდი პატივისცემით მიიღო და **„შეიყვარა“**. ამასთანავე თუქალმა **„ინება, რომელ ფიცთა მიერ ქმნან ერთობა სიყუარულისა“**. ეს განზრახვა განახორციელეს კიდეც: **„დაამტკიცეს ერთობა“**. ამ შეთანხმებასა და ერთობის ხელშეკრულებას თან ქონებრივი გამორჩენაც დაერთო, სახელდობრ, თუქალმა დავით VI-ეს **„მოსცა დმანისი, რომელი აქენდა ხუტლუბულას ძმასა, განძასარსა“**¹²⁹. როგორც ვიცით, დმანისი

* „განძასარის“ ნაცვლად უნდა იყოს „მანგასარ“ ან „მანგასარისასა“. იხ. რ. კიკნაძის დასახ. ნაშრ., გვ. 114, შენიშვნ., 173-4.

დემეტრე II-ეს ჯერ კიდევ სადღუნ მანკაბერდელმა დასტყუა და მაშინაც ასეთი მნიშვნელოვანი ქალაქის სხვის ხელში გადაცემა მეფეს ძალიან ეძნელებოდა. მით უმეტეს დიდ მონაპოვრად უნდა მიეჩნია მისი დაბრუნება დავით VI-ეს, რომლისთვისაც ეს გარემოება ორი თვალსაზრისით იყო სასიამოვნო: ერთი მხრით, როგორც ხუტლუბუღას გავლენიანობის შემცირების გამომჟღავნებელი, ხოლო მეორე მხრით, როგორც სამხედრო თვალსაზრისითაც და ეკონომიურადაც მნიშვნელოვანი ქალაქის კვლავ დაპატრონება.

4. ერანში ყაზან ყაანის გამარჯვება და სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა

ცხადია, თუქალ ნოინის ზემოაღნიშნული მოქმედება პოლიტიკური მიზნით იყო ნაკარნახევი და ბაიღუს გაყაანებისათვის ნიადაგის შემზადებასა და მომხრეთა შეგროვებასთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული. მართლაც, 1295 წ. მარტის დამლევს თუქალი საქართველოში შეკრებილი ჯარითურთ ქელათუ ყაანის წინააღმდეგ დაიძრა. ეს საკმარისი აღმოჩნდა, რომ ერანში, ფილსუვართან მდგომი ქელათუ ყაანი შეეპყრათ და 1295 წ. 24 მარტს მოეკლათ. ორი დღის შემდეგ ბაიღუ ყაანად დასვეს¹³⁰, მაგრამ ბაიღუს ერანის ილხანობა მეტად ხანმოკლე გამოდგა: შვიდი თვისა და ათი დღის შემდეგ, 1295 წ. 4 ოქტომბერს ბაიღუ უკვე ყაზანმა მოაკვლევინა და თვითონ გაყაანდა¹³¹.

რაკი, მონღოლური წესის მიხედვით, ბაიღუს მოკვლასთან ერთად „მისტანა მრავალნი ნოინნი“ მის მომხრეებად ცნობილნიც დაისაჯნენ, ამიტომ დავით VI-საც სახიფათო მდგომარეობა შეექმნა იმ კავშირის გამო, რომელიც მას ბაიღუსთვის თავგამოდებულ მომხრე თუქალ ნოინთან ჰქონდა. მაგრამ ამ დროს განსაცდელს გადაურჩა, „დაიცვა ღთვან მეფე“-ო. სამაგიეროდ თავზარდაცემული თუქალი შიშით ერანითგან „ივლტოდა და მივიდა სამცხეს ბექასასა, რომელი მთავრობდა ტასისკართგან ვიდრე კარნუქალაქამდე“. თითონ თუქალმა დავით VI-სთან შეხიზვნა თავისთვის სახიფათოდ მიიჩნია, მაგრამ თავისი „შვილი წარგ ზავნა მეფისა დავითის წინაშე“.

ყაზან ყაანი, რასაკვირველია, ამას თუქალს არ შეარჩენდა და ამიტომ „წარმოავლინა მოციქული მეფესა და ბექასა [წინაშე]“ და მოსთხოვა, რომ „მისცენ თუქალი და შვილი“. ყაანმა ეს მოთხოვნა ორივეს ორჯ ზის შემოუთვალა, მაგრამ იმათ შეხიზნულების გაცემა არ უნდოდათ და ცდილობდნენ, რომ ყაანს მათთვის ეპატიებინა და თუქალისათვის მიეცა წინასწარ „პირი და ბეჭედი უვნებლობისა“. ყაზანმა ეს აასრულა და დავით VI-ემა და ბექამ ამის შემდეგ „მისცენ თუქალი და მისი შვილი ყაანს“¹³².

თუმცა, თუქალისა და მისი შვილის დანებების გამო, ყაზან ყაანი დავით მეფის კმაყოფილი იყო, მაგრამ მაინც მან პირადად ყაზანთან წასე-

ლა ვერ გაბედა: *„ვერ გულის-იდგინა წარსვლა ურდოსა, შიშისათვის რომელ აქენდა სიყვარული თუქალისი“*, ვაი თუ ბოლოს ისეთივე *საქმე დამემართოს, როგორც თუქალსაო* ¹³².

1295 წ. გაყაანებული ოცი წლის ჭაბუკი ყაზანი გამაჰმადიანებული იყო და, ილხანად ქცევის შემდეგ, მან განკარგულება გასცა, რომ ყველგან მის საბრძანებელში ქრისტიანეთა ეკლესიები, მონასტრები, ცეცხლთაყვანისმცემელთა საგზებლები და ბუდდას მოძღვრების მიმდევართა სამლოცველოები დაენგრიათ, ხოლო ხატები და ქანდაკებები დაელენათ. თავაშვებული სარწმუნოებრივი დევნა, განადგურება და ცარცვა-გლეჯა დაიწყო ისეთივე სიმკაცრით, როგორც მაჰმადიანობის ბატონობის უსაშინელეს ხანაში იყო ხოლმე ¹³⁴. სხვა ქვეყნებთან ერთად, რასაკვირველია, საქართველოცა და სომეხთა თემებიც დაზარალდნენ. ამ დევნა-განადგურების თაოსნობასა და ხელმძღვანელობას ქართველი *ჟამთააღმწერელი* ¹³⁵ და სტ. ორბელიანი ¹³⁶ ნაურუზ ნოინს მიაწერენ. მაგრამ ქრისტიანეთა დევნა რომ მარტო ნაურუზის გავლენის შედეგად არ შეიძლება მიჩნეულ იქნეს, თუნდაც იქითგანაც ჩანს, რომ წინანდელზე მეტი სიმკაცრით სარწმუნოებრივი დევნა 1298 წ.-საც ატყდა, როდესაც ნაურუზი უკვე მკვდარი იყო ¹³⁷.

ყაზან ყაანის დროს ქრისტიანეთა დევნილობისდა მიუხედავად, ქართველი *ჟამთააღმწერელი* ყაზანს, როგორც მმართველს, ძალიან აქებს სამართლიანობისა და წესიერების დამყარებისათვის. მისი სიტყვით *„იყო ყაზან ფრიად რამე კეთილი და უბოროტო და სიმართლისმოქმედ იყო უფროს ყოველთა უწინარესთა ყაანთაო“*-ო. გაჭირვებული ხალხის მდგომარეობას იმდენად დიდ ყურადღებას აქცევდაო, რომ, შეიტყობდა თუ არა, *„გლახაკთა და შეურაცხთა კაცთა“* რაიმე გასაჭირს, უეჭველად *„თვით განიკითხის პირისპირ“*. ყაზანს იმდენად *„უყუარდა სამართალი, რომელ დღეთა მისთა არა იქმნებოდა ძალი და უსამართლობა არც დიდთა და არც მცირეთა“*-ო ¹³⁸.

მის დიდ ნოინს ხუტლუშაჰს საშუალება ჰქონდა პირადად დარწმუნებულიყო როგორ სცარცავდნენ და ჰყველფდნენ ხალხს აღმ. საქართველოში მონღოლთა საყაანოს გადასახადების ამკრები მოხელეები. საქართველოთგან დაბრუნებულმა ხუტლუშაჰმა ყაზან ყაანის კარზე ამ სამმართველოს უფროსს სადრუდ-დინ ზენჯანელს აღშფოთებით უსაყვედურა კიდევაც, რომ მისი ხელქვეშეთი მოხელეები ამ ქვეყნის ფინანსიურს კეთილდღეობას ძირს უთხრიან. იმის მაგიერ, რომ ამ უფროსს თავისი უწყების ანგარიშ თანამშრომლების ალაგმვა ეკისრა, სადრ-უდ-დინ ზენჯანელმა იმის შიშით, რომ ყაზან ყაანი ამ გარემოებას შეიტყობდა და ამისთვის ულმობელად პასუხს აგებინებდა, დასწრება მოინადინა: ყაზან ყაანთან წარსდგა და თავისი დანაშაულება ურცხვად თვით ხუტლუშაჰს გადააბრალა, საგადასახადო სამმართველოს ამ ვერაგმა უფროსმა ილხანს მოახსენა: ხუტლუშაჰის ხელქვეშეთმა ჯარის უფროსებმა საქართველო გაანადგურესო. ყაზან ყაანმა ამის გამო ხუტლუშაჰს აღმაცერად

ცქერა დაუყო, მაგრამ მერმე გაიგო, ვინც იყო ნამდვილი დამნაშავე და ეს უღირსი, თანაც ვერაგი ადამიანი ყაზანმა ხუტლუშაჰს მისცა მოსაკლავად¹³⁹.

ყაზან ყაანს ქართველი *ჟამთააღმწერელი* ტყუილად არ აქებს: ერანის ილახანებს შორის ის მართლაც საუკეთესო და ნიჭიერი, ქვეყნის კეთილდღეობის გაუმჯობესებაზე მზრუნველი მმართველი იყო. სახელმწიფოს წესწყობილებისა და სამართლის, ისევე როგორც ეკონომიური პოლიტიკის არც ერთი ძირითადი საკითხი არ ყოფილა, რომლისთვისაც ყაზან ყაანს ყურადღება არ მიექცეოს და მათ გასაუმჯობესებლად ფრიად მნიშვნელოვანი ღონისძიება არ ეხმაროს.

ყაზან ყაანმა კარგად იცოდა იმ აუნერგელი უნესობისა და თავაშეებული ბოროტმოქმედების ამბავი, რომელსაც საყაანოს ყველა მოხელეები ურცხვად აწარმოებდნენ. ამის ძირიანად ამოსაფხვრელად, ყაზანმა თავის მთელ საბრძანებელში ხალხისა და ქონების ხელახალი აღწერა მოახდენინა, განსაზღვრა თითოეულზე შენერილი გადასახადის ოდენობა, შეადგენინა „*ხარაჯის კანონი*“ და მისი დამტკიცებული დედნითგან საყაანოს ბეჭდით შემკულ-შემონმებული ამონაწერები დაარიგებინა მოსახლეობისათვის, რომ თითოეულ მათგანს სცოდნოდა, რა-და-რა გადასახადი, სახელდობრ რა ოდენობით უნდა გამოეღო ყოველ ნახევარ წელიწადს, რათგან ყაზან ყაანმა გადასახადების ასაკრები ვადა წელიწადში ორჯერ დააწესა. გადასახადების ზოგადი ნორმები ქვეზეც ამოაჭრევიანა და მოედნებზე და მიზგიოების კედელზე დაამაგრებინა. ამასთანავე ილხანმა საყოველთაოდ გამოაცხადა, რომ ყოველი ქვეყნის საგადასახადო სამმართველოს უფროსი (*ბასკაკი*), მოიჯარადრეთა მთავარი გამგე (*მელიქი*) და მდივან-მნიგნობარი (*ბიტეჭჩი*), რომელიც დაკანონებულ ცნობებს შესცვლიდა და სიმართლეს უმტყუნებდა, სიკვდილად დაისჯებოდა, და ამ თავის განკარგულებას ყაზან ყაანი უღმობელად ასრულებდა კიდევ.

უკვე ჩინგიზ-ხანის დროითგან მოყოლებული, ყველა ყაანებმა იცოდნენ, რომ ხალხისათვის ნამდვილ რისხვას სამიმოსვლო ბეგარა, ე. წ. *საიაზე* წარმოადგენდა. დავალებათა და საქმის სასწრაფოობისა და აუცილებლობის მომიზეზებით, მონღოლთა ყაანების ბატონიშვილები, ელჩები და სხვა მოხელეები გლეხკაცებს მუშაობის დროსაც-კი ართმევდნენ ხოლმე ცხენებს. არა ერთი მათგანი წაყვანილ ცხენს, თუ მოენონებოდა, პატრონს აღარც უბრუნებდა. ყაზან ყაანმა შიკრიკებს გლეხებისაგან ცხენ-სახედრების წაყვანა-წართმევაც კვლავ სასტიკად აუკრძალა.

მინის გადასახადებით მეტისმეტი დატვირთულობისა და მაშინ გამეფებული საშინელი მევახშეობის გამო, მისი დამუშავება ხელსაყრელი აღარ იყო. ამიტომ გლეხები თავიანთ მინას სტოვებდნენ და გარბოდნენ: ქვეყანა გაუჟაყრიელდა და გაოხრდა. ყაზან ყაანმა ამ საშიში მდგომარეობის გამოსასწორებლად და მინისმოქმედებისათვის ხელშემწყობი პირობების

შესაქმნელად, რაკი ნაოხარი სოფლების კვლავ აღდგენა განიზრახა, მოახალშენეთა წასაქმებლად დააკანონა, რომ ყოველი მეკომური, რომელიც გაპარტახებულ მიწას დაამუშავებდა და კორდს გასტეხდა, პირველ წელიწადს ყოველგვარი გადასახადისაგან იქმნებოდა განთავისუფლებული, მეორე წელიწადს გადასახადის ნორმის მხოლოდ ერთი მესამედი ნაწილი გამოერთმეოდა, მესამე წელიწადს-კი ნახევარი. ამისათვის მან ცალკე საახალშენო სამმართველოს მსგავსი დაწესებულება-კი დააარსა.

ქვეყნის ეკონომიური კეთილდღეობისათვის ფართო საფუძვლის შესაქმნელად, ყაზან ყაანმა კერძო მესაკუთრეთა ნაოხარ მიწებსაც მიაქცია ყურადღება და ბრძანება გამოსცა, რომ ყველას უფლებას აძლევდა დიდი ხნის განმავლობაში მიტოვებულ-დაუმუშავებელი, კორდგაუტეხელ მიწად ქცეული, სხვისი საკუთრება თუნდაც მესაკუთრის დაუკითხავად მოსახნავად და დასამუშავებლად აეღო. პატრონის ნებართვა მხოლოდ იმ შემთხვევაში იყო საჭირო, თუ მიწა მარტო ორი წლის განმავლობაში არ იყო დამუშავებული. თუნდაც რომ ნაოხარ მიწას შემდეგში ნაკვეთის წინანდელი პატრონი გამოსჩენოდა და კორდგამტეხელსა და მოახალშენეს წამოსდავებოდა, წართმევის უფლება მას მაინც არ ჰქონდა, შეეძლო თავისთვის იმ გადასახადის მხოლოდ ერთი მესამედი მოეთხოვა, რომელსაც მოახალშენე, ან დამმუშავებელი მანამდე მთავრობას აძლევდა.

ყველა ამ ღონისძიებამ ქვეყნისა და მოსახლეობის ეკონომიური მდგომარეობის ნელნელა გაუმჯობესებას შეუწყო ხელი.

5. ურთიერთი უნდობლობა ყაზან ყაანსა და დავით VI-ს შორის, დავით მეფის ურჩობა და მისი ქცევისა და პოლიტიკის საბედისწერო შედეგი ქვეყნისათვის

1297 წ. ნოემბრის დამდეგს ყაზან ყაანმა დავით VI-ეს მოციქული გამოუგზავნა და თავისთან მიიწვია. მეფეც თითქოს ურდოში წასასლელად გაემზადა, მაგრამ ამის მაგიერ კახეთში და ჰერეთში მივიდა. იქ მას მიეგებნენ *„ჰერკახნი დიდებულნი და აზნაურნი“*, მათ შორის აგრეთვე *„ერისთავი სამადავლა, კაცი ყოვლითა სამკედროთა ზნითა შემკობილი და მოისარი რჩეული“*. ჰერეთში მეფე დარბაზის კარს მყოფ უმაღლეს ხელისუფლებს შეეკითხა, *„განეზრახა ვაზირთა, უკეთუ წარვიდე ურდოსა, [ანუ არა]“*ო. ეტყობოდა, რომ დავით VI-ეს, თუქალთან წინანდელი მეგობრობის გამო, მაინც ყაზანის შურისძიების ეშინოდა და წასვლა არ უნდოდა, მაგრამ *„დაუმტკიცეს ვაზირთა წარსვლა“* და ისე გამგზავრება ურჩიეს, მეფემ ამ რჩევას არავითარი ყურადღება არ მიაქცია: ყაზანთან გამგზავრების მაგიერ, მთიულეთში შეიხიზნა და ჟინვანში გამაგრდა. აქ დავით VI-ემ *„შეკრა სიბა და მცველნი დაუდგინა“* ¹⁴⁰, თვით მეფე-კი, სტ. *ორბელიანის* ცნობით

მოდამნახეს ციხეში ყოფილა დაბინავებული¹⁴¹.

დავით VI მარტო ამით არ დაკმაყოფილებულა: მან იმავე საშუალებას მიჰმართა, რომლითაც თავის დროზე დავით-ნარინი მოქმედებდა ხოლმე. მეფემ გადასწყვიტა ერანისა და ოქროს ურდოებს შორის არსებული მტრობით ესარგებლა და ილხანის წინააღმდეგ სწორედ მათი ეს მეტოქე აემხედრებინა. ამ მიზნით დავით VI-ემ *„წარავლინა ძმა თვისი უმრწამსი ვახტანგ ელჩად დიდისა ბათოს შვილისშვილისა“* წინაშე და შეჰპირდა, *„უქადა გზა გამოსავალად ყაანს, [ყაზანს] ზედა“*, რასაკვირველია, თუ იგი მის წინააღმდეგ დაეხმარებოდა. ჩრდილოეთის ურდოს ყაანისათვის ეს იმდენად სასიხარულო ამბავი იყო, რომ ასეთი წინადადება, რასაკვირველია, *„მან კეთილად შეიწყნარა“*.

ერანის ილხანისათვის ეს ამბავი მეტად სახიფათო შესაძლებლობის მომასწავებელი იყო, რომ აღმ. საქართველოს მეფისა და ოქროს ურდოს ყაანებს შორის პოლიტიკური კავშირის ჩასაშლელად მას ყოველი ღონისძიება არ ეხმარა, რათგან საკმარისი იყო დავით VI-ეს ჩრდილოეთის ულუსისათვის დარიალანის კარი გაეხსნა, რომ ერანის ილხანის საბრძანებელი დიდს განსაცდელში ჩავარდნილიყო. ამის გამო ყაზან ყაანმა საქართველოში *„წარმოგზავნა ხუტლუშაჰ მკედართ-მთავარი... დიდითა სპითა“*, რომელმაც ტფილისში მოსვლისთანავე გაგზავნა *„მოციქული მეფესა დავითს წინაშე“* და შეუთვალა, რომ მონღოლები მეფესთან ზავს დასდებდნენ, თუ იგი შეჰფიცებდა *„ერთგულებასა ყაზანისასა და არა მიქცევასა მტერთა კერძო“*, ე. ი. თუ ოქროს ურდოს ყაანს არ მიემხრობოდა. ამ აღთქმის ასრულების საწინდარად მონღოლებმა მეფისაგან *„ითხოვეს კაცნი სარწმუნონი მისანდობელად“*.

დავით VI ამ პირობას დათანხმდა, მაგრამ თავის მხრითაც ერანის მონღოლებისაგან *„ითხოვა მძევალნი“*, რის თანხმობაც მიიღო. ამის შემდეგ მეფემ წარავლინა *„კათალიკოზი აბრამ, ბურსელი ივანე, ტფილელი ყადი“*¹⁴². ყაზან ყაანის ხელისუფლებმა მეფეს *„მისცეს ბეჭედი ყაანისა და სიმტკიცე უვნებლობისა“*, ხოლო მძევლებად გამოგზავნეს თვით *„ხუტლუშას შვილი სიბუჩი (სტ. ორბელიანით შიპაუჩი), ყურუმჩის ძმა არფა და სხვათა ნოინთა შვილნი“*¹⁴³. უკვე მთელ ამ გარემოებითგან ჩანს, თუ რამდენად შეშფოთებული ყოფილა ერანის ილხანი იმ საშიშროებით, რომელსაც აღმოსავლეთ საქართველოსა და ჩრდილოეთის ურდოს პოლიტიკური კავშირი უქადდა.

როცა დავით VI-ემ თავისი უვნებლობა ამ წესით უზრუნველჰყო, ნავიდა ხუტლუშაჰთან და ყაზან ყაანთან გაზაფხულზე გამგზავრებას შეჰპირდა. ამის შემდგომ მეფე თავისთან დაბრუნდა, მასთან მძევლებად დატოვებული მონღოლები უხვად დაასაჩუქრა, *„მისცა ნიჭი დიდი და განუტევა“*. ხუტლუშაჰ საზამთროდ რანში წავიდა¹⁴⁴, მაგრამ გაზაფხულზე დავით VI-ემ ყაზან ყაანთან წასვლა მაინც არ მოისურვა, რათგან ილხანს არ ენდობოდა. ამის მაგიერ მეფემ ისევ ჩრდილოეთისაკენ იბრუ-

ნა თავისი პოლიტიკური გეზი და კვლავ „წარავლინა ძმა მისი ბაადურ დიდისა ყაანისა თოხთას წინაშე“ ისეთივე წინადადებით, როგორითაც პირველად¹⁴⁵. თოხთა ყაანს (1290-1312 წ.), რა თქმა უნდა, წინანდებურად გაეხარებოდა, ისევე როგორც ყაზან ყაანი ამ საქციელით განრისხებული ყოფილიყო, მაგრამ პოლიტიკური შორსგამჭვრეტელობა მაინც მას სიფრთხილეს უკარნახებდა.

1301 წ. ყაზან ყაანმა შირვანსა და ლეკეთის მთიანეთში გასნია სანადიროდ, მაგრამ ამავე დროს პოლიტიკური საქმეც მოაგვარა: აქ მას მორჩილების გამოსაცხადებლად დიდი ხნის წინათ აჯანყებული ლეგების ტომთა მეთაურები წარუდგნენ. ამას გარდა ერანის ადერბეჯანითგან კავკასიონის მთებში გაქცეულები და ყაჩაღად გავარდნილებიც, რომელნიც მეზობელ სანახებს თავიანთი მეკობრობით მოსვენებას არ აძლევდნენ, ბლომად შეიპყრეს და დახოცეს¹⁴⁶.

საქართველოშიილხანმა ისევე ხუტლუსმა გამოგზავნა, ეხლა უკვე „სპითა ურიცხვითა“ და მეფეს ისევე შემოუთვალა, რომ მას თავისი დაპირება აესრულებინა, თანაც სამაგიეროდ ბევრს რამეს ჰპირდებოდა. დავით VI-ემ ისევე „წარავლინა კათალიკოზი აბრამ, ყადი ტფილელი და იოანე ბურსელი“. ხუტლუსმა იოანე ბურსელი შეიპყრა, ცხადია, ვითარცა მეფის შეპირების დარღვევისათვის ერთი პასუხისმგებელი მძევალთაგანი, კათალიკოზი და ყადი-კი უკან გამოისტუმრა. ამას გარდა მონღოლებმა „მოაოჭრეს სომხეთი, ქართლი, თრიალეთი, ენრო“, თითონ-კი მუხრანში დაბანაკდნენ და იქითგან მოყოლებული თიანეთამდის მთელი არე დაიკავეს¹⁴⁷.

ადგილი წარმოსადგენელია, თუ რა დაემართებოდა ამ მხარეს, მაგრამ, რაკი მონღოლებმა ამითაც თავიანთს მიზანს მაინც ვერ მიაღწიეს, ამიტომ დავით VI-ესთან მოლაპარაკება დაიწყეს. მეფე ამ შემთხვევაშიც წინანდებურად მოიქცა და 1302 წლამდე ყოველ შემოდგომა-გაზაფხულზე ამის მსგავსივე ამბავი მეორდებოდა. ასეთ პირობებში აღმ. საქართველოს მდგომარეობა, რა თქმა უნდა, თანდათან სულ უფროდაუფრო უნდა გაუარესებულიყო, რათგან დავით VI-ისაგან მიცემული სიტყვის დარღვევისათვის პასუხისმგებლად მონღოლები ხალხსა ხდიდნენ.

ამ დროს მეფის მთიულეთში შეხიზვნის გამო აოხრდა „ქართლი უბოროტესად“, მაგრამ ყაანის მრისხანება ყველა სხვა თემებზე მეტად სწორედ იმ ადგილებსა და ხეობებს დაატყდათ თავს, სადაც დავით VI იმალებოდა. თუმცა უთანასწორო ბრძოლის წარმოება ამ მწირი თემის მცხოვრებთათვის მეტად ძნელი იყო, მაგრამ შალვა ქვენიფნეველს რომ არ ეღალატა და მონღოლებთან მისულს არაგვის ხეობის გზებზე გაძლოდა არ ეკისრა, ამ თემის ბუნებრივი პირობების წყალობით, მთიულეთს წინააღმდეგობის განევა კიდევ დიდ ხანს შეეძლო.

მაინც, რაკი დიდებულთა უმრავლესობა მეფეს მხარს უჭერდა და „დადგეს ერთგულებასა მეფისასა სურამელი აჰმადა, ამირეჯიბი აბა ზასძე ჭილა და აზნაურნი ქართველნი და სომხითარნი“, დავით VI-ემ ბრძოლის

გაგრძელება მოახერხა და ცხავეატში შესულ მონღოლებს დიდი ზიანიც-კი მიაყენა: სწორედ ამ დროს *„მოსწყდა თათარი“*, რომელნიც-კი *„შემოსრულ იყუნეს ვინროსა გ ზასა კაცი მეომე ვითარ ხუთასი, რომელნი ველარ გამოესწრნეს გ ზისა სიეინროისაგან“* და ამის წყალობით *„შეიპყრეს ხუთასივე“*. ზოგი მათგანი დახოცეს, ზოგნი მეფეს ტყვედ მიგვარეს¹⁴⁸.

მაგრამ მონღოლთა ბანაკი მრავალრიცხოვანი ჯარისაგან შესდგებოდა, მათ ომის გაგრძელება დაუბრკოლებელივ შეეძლოთ: აქ ხომ მარტო მონღოლები არ იბრძოდნენ, მათ ჩვეულებრივ თვით საქართველოთგან გამოყვანილი ჯარის გამოყენებაც იცოდნენ. ხოლო ამ შემთხვევაში მონღოლებს *„შემწედ ჰყავდა ივანეს ძე შანშა“* მხარგრძელი და *„მესხნი ლაშქარნი, რომელნი წარმოველინნეს სამცხის მთავარსა ბექასა, – თორელნი, თმოგველნი და ტაოელნი“*.

დავით VI-სა და მის მომხრე ზემოაღნიშნულ დიდებულებსაც კარგი და გულადი მებრძოლნი ჰყავდათ. მათ შორის ყველაზე მამაცი და მარჯვე, რასაკვირველია, თვით არაგვის ხეობის მოსახლეობა იყო, რომელიც თავის კერას იცავდა, და რომელმაც ამ კუთხის ყოველივე ბილიკი ზედმინევნით იცოდა. საერთოდ *„მთიულელნი იყუნეს ფერჯით მალე“* და ქვეითად ბრძოლაც ეხერხებოდათ, მონღოლებს-კი უფრო ამხედრებულთ უყვარდათ ომის წარმოება. ბუნებრივი პირობების წყალობით, არაგვის ხეობის ვინროებში ისე ადვილად *„ცხენოსანი ვერ შეუვიდოდა საომრად“* და ამიტომ აქ უნებლიედ *„ქუეითად იბრძოდეს თათარნი“*.

მაინც თავიანთ სიმრავლით დაიმედებულმა მონღოლებმა ყურუშში ნოინის მეთაურობით ცისკარეზე იერიშის მიტანა გადასწყვიტეს, რათგან იცოდნენ, რომ დავით VI სწორედ იქ იყო შეფარებული და *„სპანი მეფისანი იმ დროს დაბანაკებულნი იყვნენ ჯადის თავსა, გორასა რასმე, რომელ არს ცისკარეს პირისპირ“*.

დაიწყო ცხარე და უაღრესად სისხლისმღვრელი ბრძოლა, მაგრამ დავით VI-ის მეომარნი მტერს უშიშრად უხვდებოდნენ და *„კეთილად ბრძოდეს შინაურნი მეფისანი, ჯადით და ჭევეით მოსრულნი რჩეულნი“* მოლაშქრენი და ამიტომაც *„უმეტეს მოისრვოდეს თათარნი“*.

რაკი მონღოლთა ჯარს დიდი ზარალი მოუვიდა, მათმა მხედართმთავარმა *„იხილა სიმაგრე ქვეყნისა და ცნა, რომელ არა ეგების შესვლა ცისკარეს“*. რახან დასახული ამოცანა განუხორციელებელი რჩებოდა, ამიტომ *„აიყარა ლამით გ ზასა ლომისთავისასა“* და გაჯავრებულ გულზე *„დაესხა ქართლს“*. აქ, თუ სადმე გაუნადგურებელი გადარჩენოდათ, *„მოაოკრეს და წარვიდეს ყაანს ყაზანს წინაშე“*¹⁴⁹.

უკვე 1299 წ., როდესაც ყაზან ყაანმა გაიგო, რომ დავით VI ერთგულების ფიცის შემდგომაც, ოქროს ულუსის ყაან თოხთასთან მის წინააღმდეგ მოლაპარაკებას აწარმოებდა, განრისხებულმა გადასწყვიტა მის მაგიერ აღმ. საქართველოს სამეფო ტახტზე სხვა დაესვა. მისი არჩევანი ამ შემთხვევაში დავით VI-ის სულ უმცროს ძმაზე გიორგიზე შეჩერდა, რომე-

ლიც ამ დროს ჯერ კიდევ მცირეწლოვანი იყო და მესხეთის მთავრის ბექა ციხისჯვარელ-ჯაყელის სახლში იზრდებოდა. მის მოსაყვანად ყაზან ყაან-მა ალინაყის შვილი ყურუშმში ნოინი, კიდევ ერთი თავისი შინაურთაგანი და შანშა მხარგრძელი წარგზავნა. ბექამ თანხმობა განაცხადა და გიორგი უფლისწული თავისი ჯარითურთ მათ გამოაყოლა¹⁵⁰. რასაკვირველია, ყაანს ეს უფრო მისი უფროსი ძმის მოსაგონიერებლად ჰქონდა ჩადენილი, თორემ სხვაფრივ მცირეწლოვან გიორგის თითონ მონღოლებისათვის რა სარგებლობის მოტანა შეეძლო? თუმცა იგი *„დასვეს მეფედ ტფილისს“*, მაგრამ, რამდენადაც ქართლსა და მის მთელს ჩრდილო თიანეთის ნაწილში დავით VI მეფობდა და *„სომხითარნიც“* მას მხარს უჭერდნენ, *„ყრმა მცირე გიორგი“* ნამდვილად იქცა მხოლოდ *„მეფედ ტფილისისა“*. ამრიგად, ამითაც მონღოლებისათვის სახეირო არა სჩანდა რა¹⁵¹.

1301 წ. გაზაფხულის დადგომისთანავე ხუტლუშა ნოინი რომ ყაზან ყაანის ბრძანებით *„სპითა უძლიერესითა“* ისევ საქართველოში წარმოვიდა, ჯერ *„მოიწია ტფილისს და ეგულეობდა შესვლად მთიულეთს“*. მაშასადამე, ისევ სისხლის ღვრა და ქვეყნის აოხრება უნდა დაწყებულიყო. ამდენი ხნის განმავლობაში აღმ. საქართველოს ყოველწლივმა დანაიკებამ ისინიც შეაფიქრია, რომელნიც აქამდე დავით VI-ეს უჭერდნენ მხარს და მასთან ერთად მონღოლთა წინააღმდეგ იბრძოდნენ. მათ უკვე საკმაო შემთხვევა ჰქონდათ დარწმუნებულიყვნენ რომ, აღმ.საქართველოს ერთ პატარა თემში შემწყვედურთ, თავიანთ თავისა და უფრო-კი მეფის დაცვის გარდა, არაფრის გაკეთება არ შეეძლოთ. ასე მონღოლების დამარცხებაზე ფიქრი მხოლოდ თავისი თავის მოტყუება იქნებოდა. ამავე დროს ხალხი ინყვიტებოდა და ქვეყანაც განადგურდა.

მხოლოდ თავზე ხელაღებულ კაცს შეეძლო ამ საშინელი გარემოებისათვის ანგარიში არ გაენია და ასეთი ბრძოლის აუცილებელს შედეგს არ შეეშინებინა. *„ჟამთააღმწერელიც“* ამბობს: როდესაც მონღოლთა ამოედნა ლაშქრის მოსვლა *„ცნეს დიდებულთა ამის სამეფოსათა, განკრთეს და ეძიებდეს ღონესა, რათა განერნეს პირისაგან თათართასა“* და ვინც-კი ჯერ კიდევ მონღოლთა წინააღმდეგობის ყლექას გადურჩა, *„შეკრბეს მეფესა დავითს წინაშე და მოაქსენებდეს, რათა წარვიდეს ყაზანს წინაშე“*, ისე-კი, რომ წინასწარ მისგან *„ფიცი და სიმტკიცე აღიღოს უვნებლობისა“*.

უეჭველია, დავით VI-ეს ეს საუბარი ვერაფრად მოეწონებოდა, მაგრამ მაინც გარეგნულად ვითომც დათანხმდა: *„ისმინა მეფემან“-ო*. მან ყაზან ყაანს *„სთხოვა ზავი და ფიცი“*. ერანის ილხანმაც *„აღუთქვა უვნებლად ყოფა მეფისა და დაცვა ქვეყნისა“*, მაგრამ მხოლოდ იმ პირობით *„უკეთუ ოდენ იხილოს ყაანი“*. ამის შემდეგ მონღოლთა მბრძანებელი ჰპირდებოდა, რომ ისევ ისე *„წარმოგზავნონ დაცული მშვიდობით“*¹⁵².

შეთანხმებისა და ყაანისაგან უვნებლობის წიგნის მოსატანად მეფისაგან იგივე ივანე ბურსელი იყო წარგზავნილი და მანაც დავალებული საქმის ასრულება შესძლო: *„აღიღო პირი მტკიცე და მოვიდა მეფესა წი-*

ნაშე". ეს ამბავი, რასაკვირველია, ყველას გაეხარდა და ეხლა უკვე დავით VI-ის დაჟინებით ურჩევდნენ ნასულიყო, მით უმეტეს, რომ მონღოლებმა მძევლებიც კი შემოსთავაზეს. მაგრამ, როცა ნასვლის დრო დადგა, მეფე კვლავ შიშმა შეიპყრო და ნასვლა აღარ მოინადინა. საქართველოში ყველას საშუალება ჰქონდა დარწმუნებულიყო, თუ რაოდენი განსხვავება იყო ხალხისა და ქვეყნის უწინებლად გადარჩენისათვის მზრუნველს დემეტრე II თავდადებულსა და მის შვილს დავით VI-ეს შორის, რომელმაც თავისი თავის გადარჩენას მრავალი უდანაშაულო ხალხის სიცოცხლე ანაცვალა და ქვეყანა მონღოლების გასანადგურებლად აქცია.

რასაკვირველია, ასეთ ქცევას შეუძლებელია მეფის ის მცირე გავლენაც არ გაექარწყლებინა ხალხში, რომელიც მას აქამდე შერჩენილი ჰქონდა, და ქვეყნის დაშლისათვის უფრო მეტად არ შეეწყო ხელი. მონღოლები, რომ კვლავ მოტყუებულნი დარჩნენ, ისევ ქვეყნის აოხრებას შეუდგნენ. ხოლო, რა კი *„იხილეს დიდებულთა მოოკრება“* წინანდებურად იწყებო, დავით VI-ეს მოახსენეს, რომ საქართველოს ასეთი განადგურების მოთმენა აღარ შეუძლიათ და ნებართვა სთხოვეს, რომ, ქვეყნის განადგურებისაგან გადასარჩენად, ერანის ილხანს დაჰმორჩილებოდნენ. დავით VI-ეს როგორ შეეძლო უარი ეთქვა, ან რა გამოვიდოდა, თანხმობა რომ არ მიეცა, —სულერთია ეს უმისნებართვოდაც მოხდებოდა, —მანაც დასტური მისცა. ასეთი ფორმალური ნებართვის მიღების შემდეგ გამოირკვა, რომ დიდებულთაგან *„უმრავლესნი წარვიდეს, კითხვითა მეფისათა, დაცვისათვის ქვეყანისა“* ერანის ილხანის ლაშქრის მთავარსარდალთან და მანაც, რა თქმა უნდა, ყველანი სიხარულით მიიღო. ეს ხომ აღმ. საქართველოს მეფის ხელისუფლების სრული გაქრობისა და სახელმწიფოებრივობის დაშლის გამოწყლავნებელი იყო! მართალია, დავით VI მაინც ვერ ჩაიგდეს ხელში, მაგრამ მისი გავლენა უკვე გაქარწყლებული იყო და ის პირადად, ვითარცა უმრავლესობისაგან მიტოვებული, მონღოლებისთვის უკვე აღარავითარ საშიშროებას აღარ წარმოადგენდა. საქართველოდან ნასვლის წინ, მონღოლთა მოლაშქრეებმა გულის მოსაფხანად და გაცარცვის მიზნით *„კუალად მოაოკრეს ქვეყანა ქართლისა ზემოხსენებული, თვინიერ მთიულეთისა“*, სადაც შესვლა ვეღარ გაბედეს და ამის შემდეგ *„წარვიდეს ურდოსა“*.

მთიულეთში შეხიზნულმა და უმრავლესობისაგან მიტოვებულმა დავით VI-ემ შალვა ქვენიფნეველის მონღოლთა მიმხრობისათვის დასასჯელად იმაზე უკეთესი ვერ მოიგონარა, რომ იმავე 1301 წ. შემოდგამას *„ჩამოედგა ცხრაზმისკეცა და აოკრებდა მამულსა შალვა ქვენიფნეველისასა ორგულობისათვის“*¹⁵³, თითქოს ის, რა ზიანიც ქვეყანას მონღოლთა აოხრებისაგან მოუვიდა, საკმარისი არ იყო! ამაზე მეტი უგუნურება რაღა შეიძლებოდა ყოფილიყო, როდესაც მეფე თავისი ერთი ხელისუფლის ურჩობისათვის ქსნის საერისთაოს მთელ მოსახლეობას ხდოდა პასუხისმგებლად და თავის სახელმწიფოს თემს თვითონვე ანადგურებდა!

დავით VI-ის ასეთი მოქმედების გამო, გაჭირვებულ მდგომარეობაში ჩავარდნილმა შალვა ქვენიფნეველმა შუამავლობას მიჰმართა და *„ევედრა სურამელსა მსახურთუხუცესსა [და] ქართლის ერისთავსა ჰამადას“*, რომ მეფეს ქვეყნისა და ხალხის დაწიოკებისათვის თავი დაენებებინა და მისთვისაც დანაშაული შეენდო. ჰამად სურამელმა დავით VI დაითანხმა და, შალვა ქვენიფნეველის დაჭერის მაგიერ, გულუბრყვილად მხოლოდ ასეთი ძველი ხალხური სასჯელის დადებით დაკმაყოფილდა: მან მოსთხოვა, რომ ქვენიფნეველს საჯაროდ თავზე ნაცარი დაეყარა და თავისი დანაშაულება აღეარებინა. ისიც დათანხმდა თურმე და, *„ჟამთააღმწერელის სიტყვით, შალვა ქვენიფნეველმა „გარდაიყარა თავსა ნაცარი და იტყოდა: ესეცა არს მისაგებელი ორგულთა მეფეთასა“-ო*. თავის განდგომილი ხელისუფლის ასე განბილებით დაკმაყოფილებულმა დავით VI-ემ შალვას აპატია¹⁵⁴.

მაგრამ სწორედ ამ დროს მეფეს უფრო უარესი საქმე დაემართა: მოსახლეობის უმრავლესობისაგან მიტოვებულს, მას აღარავის ნდობა აღარ ჰქონდა. ეჭვი მას თვით საკუთარი ძმის ვახტანგის შესახებაც კი შეეპარა და შეიპყრო. მაგრამ ვახტანგ ბატონიშვილი მისგან *„დამაპტიმრებული ციხესა ჟინოვანისასა, გამოიპარა და მივიდა ივანე ბურსელისასა“*, რომელსაც, ვითარცა დავით VI-ისაგან განსაკუთრებული ნდობით აღჭურვილ პირს, ასე შესჩივლა: *„თუმცა ჩემი ძმისათვის „არარა ბოროტი მიქმნიეს“, მაგრამ მან მაინც დამაპტიმრებინა. ეხლაც გამოქცეული, როგორც ხედავ, „არ ნაველ ურდოსა მტერთა მისთა თანა“*. ამიტომ ჩემს ძმას მეფეს, *„ჩემი შენსა მოსვლა“* აცნობე და მიშუამდგომლე, რომ *„თუ ფიცით შემაჯერებს, რომ „არა მავნოს და არა შემიპყრას“, ისევ მასთან მივალ და საცხოვრებლად „მცირე სარჩომიცა მომცეს“-ო*.

დავით VI ამბაზე დათანხმდა, მიინდო, *„ფიცით მოიმტკიცა“* და თავისთან მიიყვანა. მაგრამ მათ შორის თანხმობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. ამ ბატონიშვილმა რომ დაქორწინება მოინდომა, *„შაბურის ძის ასული შეირთო ვახტანგ ცოლად“*. ამ დროითგან მოყოლებული, დავით VI-ის დამოკიდებულება ძმასთან ისევ გამწვავდა. დაიწყო ამის გამო ვახტანგ ბატონიშვილის კვლავ *„უპატიოდ ყოფა“*. ამას უკვე მან ველარ გაუძლო და ეხლა კი *„ნარვიდა ურდოს ყაზანის თანა“*.

ერანის ილხანს ეს ამბავი, რა თქმა უნდა, მეტად იამა: ვახტანგი კარგად მიიღო, *„კეთილად შეინყნარა“*, და, რაკი დარწმუნდა, რომ დავით VI-სთან არც შეთანხმება შეეძლებოდა და ვერც მისი შეპყრობა მოხერხდა, ამიტომ გადასწყვიტა, მის მაგიერ ისევ მისი ძმა ვახტანგი დაესვა და აასრულა კიდევ: *„მოსცა მეფობა“-ო*.

მაგრამ აღმ. საქართველოში მაშინ ისეთი მდგომარეობა იყო, მარტო მეფობის მიცემა თითქმის აღარაფერსა ნიშნავდა: ტფილისში მცირეწლოვანი გიორგი უფლისწული იჯდა, ხოლო მთელს ჩრდილო მთიანეთში დავით VI ბატონობდა. მეფედ დასაჯდომად სამხედრო ძალა იყო საჭირო და

ყაზან ყაანმა ვახტანგ III-ეს *„წარმოატანა ხუტლუშა ნოინი სპითა უძლიერესითა“*, რომლითაც ორივე ტფილისში მოვიდნენ. საქართველოს დედაქალაქში ვახტანგ მეფის ყოფნამ მცირეწლოვანი გიორგის მეფობას ყოველგვარი მნიშვნელობა დაუკარგა და ამიერითგან მოყოლებული გარკვეულ დრომდე მისი სახელი აღარსადა გვხვდება.

ვახტანგ III-სა და ხუტლუშა ნოინთან *„შემოიყარნეს ყოველნი თათარნი და ქართველნი“*, მათ შორის *„სამცხის პატრონის ბექას შვილი სარგის სპასალარი, ტაოელნი, თორელნი, თმოგველნი“*-ც და *„სომხითარნი“* მით უმეტეს, რომ შანშა (მხარგრძელი) *„პირველვე იყო მუნ ტფილისში“*¹⁵⁵. ცხადია, რომ მესხეთის მთავრის შვილი და იქაური ჯარი თვით ყაზან ყაანის ბრძანებით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული.

ეხლა კი დავით VI დარწმუნდა, რომ ხუმრობა საქმე აღარ იყო და, როცა გაიგო, რომ მის ძმას *„ვახტანგს მეფედ ჰყოფენ“*, ხუტლუშა ნოინთან მაშინვე *„წარმოავლინა იგივე ბურსელი ზავისათვის“*, თანაც *„ურდოს წასვლა“*-ც იკისრა, თუ რომ მონღოლები უვნებლობის სიმტკიცის ფიცსა და მძევალს მისცემდნენ. ერანის ილხანი და მისი მთავრობა, დავით VI-ის ჩრდილოეთის ულუსთან პოლიტიკური კავშირის გამო, მის უვნებლად ქცევას ისევე იმდენად მნიშვნელოვან ამოცანად სცნობდნენ, რომ, ამდენი მოტყუებისდა მიუხედავად, ხუტლუშა ნოინმა მას მოლაპარაკება დაუწყო და მისი ყველა პირობებიც მიიღო. დავით VI-ემ თავის მხრით *„წარავლინა დედოფალი ოლჯათ და კათალიკოზი აბრამ და ყადი და ბურსელი“* საქმის საბოლოოდ მოსაგვარებლად. მონღოლთა ნოინები *„ბაზალეთს წინა მოეგებნეს ოლჯათს“*, თითონ ხუტლუშა ნოინი-კი მუხრანში იყო დაბანაკებული. მოსულთ დიდი პატივისცემით მიღებასთან ერთად, დავით VI-ეს გაუგზავნეს *„ძირი სიმტკიცისა და ბეჭედი ყაანისა და კელის მანდილი, რამეთუ ესე აქვნდა სიმტკიცე ფიცის მინდობისა“* და ამასთანავე *„აძლიეს ხუტლუშას შვილი სიბაუჩი მძევლად“*, მაგრამ ოლჯათ დედოფალი უკან აღარ გამოუშვეს, არამედ მხოლოდ კათალიკოზი, ყადი და ბურსელი დააბრუნეს.

დავით VI-ემ ოლჯათ დედოფლის გამოუშვებლობა პირობის დარღვევად მიიჩნია და ბურსელის პირით ხუტლუშას დედოფლის გამოშვება მოსთხოვა. მაშინ მონღოლებმა იფიქრეს, რომ მეფე ამ შემთხვევაშიც მათ მოტყუებას უპირებდა, ამიტომ ხუტლუშა ნოინმა ბურსელი შეიპყრო და უთხრა: თქვენ მეფეს *„მე ფიცითა მტკიცითა შევფიცე და არა მოვიდა, ან მიიღე ტყუილისა ნაცვალი პატიჟი“*, სასჯელიო და *„განრისხებულმან მოაკედინა ბურსელი“*.

ამის შემდგომ კი დავით VI-ის ბედი საბოლოოდ გადაწყდა და მონღოლებმა ეხლა უკვე უყოყმანოდ *„ვახტანგს დაუმტკიცეს მეფობა“*¹⁵⁶. დავითი ისევ გველეთში შეიხიზნა. მონღოლებმა სხვადასხვა გზით მთიულეთში ლაშქრით შესვლა სცადეს, მაგრამ ძალზე დაზარალებულნი ისევ უკუიქცნენ *„წარვიდეს ყაზანს წინაშე“*.

მართალია, ერანის ილხანების მთავრობისა და ლაშქრისათვის მეტად

უსიამოვნო გარემოება იყო, რომ ვერას გზით ვერც აჯანყება ჩააქრეს და ვერც მისი მეთაური მეფე ჩაიგდეს ხელში, მაგრამ საქართველოს ამით მაინც ზიანის მეტი არა მოსვლია რა: რამდენი ხალხის სიცოცხლე და კეთილდღეობა შეენირა მას მსხვერპლად!

ჟამთააღმწერელი მოგვითხრობს, რომ, რაკი აღმ. საქართველოში *„ხუთთა წელთა იყო ოქრება“*, ამიტომაც *„ამათ შფოთთა შინა რა იყო ქვეყანა ქართლისა, არა იყო მათ ჟამთა შინა თესვა და არცა შენება ყოვლადვე“*. ამას ბუნებრივ შედეგად 1301 წ. საშინელი სიმშვილობა მოჰყვა. ნათესების უაღრესი შემცირების გამო, *„იქმნა პურისა მოკლება“* იმდენად, რომ *„ყოვლადვე არა იპოვებოდა სასყიდლად დიდითა ფასითა“* (ც-კი. და რაკი სიმშვილობა დაიწყო, *„ესოდენ განძვინდა შიმშილი“*, რომ *„მძორსა არანმინდასა ურიდად ჭამდეს“* და *„სავსე იყუნეს უბანნი და ფოლოცნი, გზანი და მინდორნი, ქალაქნი და სოფელნი მკუდრებითა“*.-ო¹⁵⁷.

კიდევ კარგი, რომ საქართველოს ბელელი, მესხეთი, ამ საშინელ აოხრებისაგან ხუთი წლის განმავლობაში არ დაზიანებულა და ამის გამო იქ, სამცხეში, *„იპოვებოდა პური სასყიდლად“*. ამან ოდნავ მაინც შეუმსუბუქა ხალხს თავს დამტყდარი უბედურება და ამიტომაც *„უმრავლესი ერი ქართლისა წარვიდა სამცხეს“*, სადაც დამშეულ ხალხს თვით ბეჯა მანდატურთუხუცესის მეუღლე ვახახი ეხმარებოდა, რომელიც, *ჟამთააღმწერელის* მოწმობით, *„ფრიადსა და უზომოსა მოწყალებასა“* იჩენდა თურმე¹⁵⁸.

სარგის და მანდატურთუხუცესი ბექა ჯაყელნი

1. მესხეთის სამთავროს საზღვრები და დამოკიდებულება საქართველოს სამეფოსთან

მას შემდეგ, რაც სარგის ჯაყელმა ყაანის ულუსის მფარველობა მოიპოვა და უშუალოდ ყაანის საკუთარ მამულების სამმართველოს დაექვემდებარა, მისს სამფლობელოსაც გარკვეული საზღვრები უნდა ჰქონოდა. ქართ. *ჟამთააღმწერელის* სიტყვით, სარგის ჯაყელმა „*დაიპყრა ქვეყანა ტასისკართგან კარნუ-ქალაქამდის, სამცხე, აჭარა, შავშეთი, კლარჯეთი და უმრავლესი ტაო, ვაშლოვანი, ნიგალის ჯევი, არტანუჯი, ათორმეტნი უდაბნონი, კოლა, კარნი[ფორ]ი და ორნივე არტაანნი და მრავალნი სოფელნი ჯავახეთს*“¹⁵⁹.

ნინათ სარგის ჯაყელი მხოლოდ სამცხის მმართველი და სპასალარი იყო, შემდეგ-კი მან, ეტყობა, კახა გამრეკელ-თორელის მერმე, მეჭურჭლეთუხუცესობა მიიღო და ერთსა-და-იმამე დროს დარბაზის კარსა მყოფი ვაზირიც იყო საქვეყნოდ გამრიგე ხელისუფალიცა და სამხედრო თანამდებობაც ეჭირა. დამახასიათებელია, რომ საქ. მეფის ხელქვეშეთობითგან გამოცალკევებისა და მონღოლთა ყაანთან დაკავშირების შემდგომაც, მან ეს ორივე ნოდებულება შეინარჩუნა. ასე, მარტო თითონ-კი არ უწოდებდა თავის თავს, არამედ სხვებიც მას ასევე უწოდებდნენ, მაგ. *ჟამთააღმწერელი* ამბობს: „*ამათ (დემეტრე II-ს) ჟამთა შინა განდიდნა სამცხის სპასალარი და მეჭურჭლეთა-უხუცესი სარგის ჯაყელი და ძე მისი ბექა, რომელნი მთავრობდეს სამცხეს*“-ო¹⁶⁰.

*ჟამთააღმწერელს*ვე აღნიშნული აქვს, რომ სარგის ჯაყელი და მისი ვაჟიშვილი ბექა „*მსახურებდეს ყაანს აბაღას*“, რაც, მათი ახალი მდგომარეობა-დამოკიდებულების გამო, არც გასაკვირველია, მაგრამ ამასთანავე ამტკიცებს, რომ ისინი „*მორჩილებდეს მეფესა დემეტრეს*“-აც¹⁶¹. სამწუხაროდ განმარტებული არა აქვს, თუ სახელდობრ რით გამოიხატებოდა მათი მორჩილება. იმდროინდელს წყაროებში ამჟამად ამის გამოსარკვევად გამოსადეგი მასალების უქონლობის გამო, ასეთი მნიშვნელოვანი საკითხის გაშუქება შეუძლებელია და ეს მხოლოდ მომავლის ამოცანად უნდა იქმნეს მიჩნეული. ეხლა-კი მაინც ერთი საყურადღებო გარემოების აღნიშვნა შეიძლება. ულუსისად ქცევის შემდეგ არც სარგისსა და არც მის შვილს ბექას, როგორც დავრწმუნდებით, თავიანთი სამოხელეო ნოდებულება არ შეუცვლიათ. ამით საქართველოს სამეფოსთან მათი კავშირშეწყვეტლობაც მჟღავნდებოდა და ის უაღრესად მნიშვნელოვანი გარემოებაც, რომ მათ უზენაესობის პრეტენზიები არ ჰქონდათ. ეს, რასაკვირველია, ცხად-ჰყოფს, რომ ერთგვარი პოლიტიკური შეგნება მათ მაინც შენარჩუნ-

ნებული ჰქონდათ და საქართველოს მთლიანობის დაცვის მნიშვნელობაც ესმოდათ. მაგრამ პრაქტიკულად როგორ მოხდა, რომ ბექამ საქართველოს სამეფოს ვაზირობა, მანდატურთუხუცესობა, მიიღო ანდა როგორ ახერხებდა იგი ამ თავისი თანამდებობისა და მოვალეობის ასრულებას, ესეც მომავალში გამოსარკვევი საკითხია. მაშინ იმ ურთიერთობასაც, რომელიც ბექათგან მოყოლებული საქართველოს სამეფოსა და მესხეთის მმართველებს შორის არსებობდა, შუქი მოეფინება.

ჯერ კიდევ მამის მოხუცებულობის დროს მესხეთის მესაჭეობა მისი შვილის ბექა მანდატურთუხუცესის ხელში იყო, სარგის ჯაყელის სიკვდილის შემდეგ-კი ქვეყანა მთლიანად მას ექვემდებარებოდა.

სარგის ჯაყელმა თავის დროზე, როგორც ვიცით, დავით-ულუს იჭვიანობისადა მრისხანებისაგან დასაცავად, მთელი თავისი სამფლობელო ყაანს შეავედრა და მის სახასო სამმართველოს დაუკავშირა, ხასინჯუდ აქცია, ამით საქართველოს მეფის ხელისუფლებისაგან გამოეყო. შემდეგში, რაკი მესხეთის მთავრის პოლიტიკური მდგომარეობა განმტკიცდა, ჯაყელთათვის მათი საბრძანებლის წინანდებურად ხასინჯუდ დარჩენას უნდა უკვე მნიშვნელობა და აზრი დაჰკარგოდა. ალბათ ამით უნდა აიხსნებოდეს, რომ მერმე ამის ხსენებაც ქრება და მესხეთი ერანის ილხანების მხოლოდ ყმადნაფიც სამთავროდ-ღა ჩანს. *ჟამთააღმწერელიც* მარტო იმას ამბობს, რომ ბექა ციხისჯვარელი-ჯაყელი, „*ხარაჯას მისცემდა ყაზანს და ლაშქრითა შეენეოდა*“-ო. ეს იყო და ეს! როგორც ჩანს, ამაზე მეტი სხვა არავითარი დამოკიდებულება მესხეთის მთავარს ერანის ყაანთან აღარა ჰქონია.

ბექა ციხისჯვარელმა-ჯაყელმა მამის მთელი სამფლობელო შეინარჩუნა. *ჟამთააღმწერელის* ცნობით, მას დიდი სივრცე ეპყრა: „*ტასისკარიტგან ვიდრე სპერამდე, ვიდრე ზღვადმდე: სამცხე, აჭარა, შავშეთი, კლარჯეთი, ნიგალის ჯევი, ხოლო ჭანეთი სრულად მოსცა ბერძენმა მეფემან კომნინოსმან*“-ო. ბექას საბრძანებელსვე ეკუთვნოდა: „*უმრავლესი ტაო, არტაანი, კოლა, კარნიფორა და კარი*“, ამით შორის „*ქვეყანანი [და] ციხენი, არტანუჯი და უდაბნონი ათორმეტნი კლარჯეთისანი*“ და, რასაკვირველია, მთელ მოსახლეობასთან ერთად, აგრეთვე „*დიდებულნი აზნაურნი და მონასტერნი ყოველნი მას აქუნდეს*“-ო¹⁶².

სარგისისაგან პოლიტიკურად და ფინანსიურად საქართველოს სამეფოს ხელისუფლებითგან გამოყოფვის მიუხედავად, მის მემკვიდრეს ბექასაც-კი თავისი წოდებულება არ შეუცვლია არც თითონ და წინანდებურად მანდატურთუხუცესად იწოდებოდა. საგულისხმოა, რომ არც მისს უფრო გაძლიერებულსა და განკერძოებით მეტად გატაცებულ მემკვიდრეებს ჰყავდათ ის სხვანაირად წარმოდგენილი და აღბულა ათაბაგ-ამირსპასალარსაც მაგ., „*კაცთა შეცოდების სამართლის ნიგნში*“ ბექა სწორედ ასევე ჰყავს მოხსენებული. „*დავდევით წინაშე პატონისა პაპისა-ჩუენისა მანდატურთ-უხუცესისა ბექას განაჩენი*“-ო.

2. ბექა მანდატურთუხუცესი როგორც ქვეყნის მმართველი და პოლიტიკოსი

ბექა მანდატურთუხუცესი მესხეთის მხნე და მარჯვე მმართველი იყო. ის თავის სამფლობელოს ფხიზლად სდარაჯობდა და მტრის შემოსევის ყოველსავე ცდას უმაღლესად მედგრად წინააღმდეგობას უწევდა. მისი მთავრობის დროს ქართ. *ჟამთააღმწერელს* მოთხრობილი აქვს რუმის თურქმანთა შემოსევის ამბავი ვინმე აზატ-მოსეს მეთაურობით. თავის მეთარეშე ძალთურთ ის თურმე *„მოინია ბასიანს და ტაოს“*.

თურქმანთა ისე მოულოდნელად და სწრაფად მოუხერხებიათ თავდასხმა, რომ ადგილობრივი მცხოვრებნი *„არა ჰგონებდეს თურქთა გამოჩენასა“*, მტრებს ამიტომაც *„ყოველი სოფელი ტაოსა შეუძრავად დახვდათ“* და საშუალება ჰქონდათ იქ დაუბრკოლებლივ საშინელ ხოცვა-ჟლეტასა და ცარცვას შესდგომოდნენ.

ზემოაღნიშნული მიზეზის გამოვე, მტერმა საკმაოდ მოზრდილი ადგილი მოითარეშა ისე, რომ *„ვაშლოვნით წარსრულნი თურქნი შთავიდეს მურლულს და ნიგალის ქევს“*. ასეთი უცეხი თავდასხმის გამო, მათი ალაგმვა მხოლოდ ზოგან *„უვალთა ადგილთა“* მოხერხდა და აქაც ისინი *„მოიხსრნეს ქერქემლის ძეთა აზნაურთაგან“*¹⁶³.

ამ დროს ტაოს მმართველად თავა ფანასკერტელი იყო. მტრის შემოსევა მისთვისაც მოულოდნელი ყოფილა, რაც მაინც-და-მაინც მისი სიფხიზლის დამამტკიცებელი არ არის. ამიტომ ჯარიც ხელთ ცოტა ჰყავდა და ამ მიზეზით *„მაშინ ერისთავი ტაოსა თავა ფანასკერტელი უღონო იყო სიმცროსათჳს ლაშქრისა“*. ასეთ მდგომარეობაში მყოფს, მას მხოლოდ პატარ-პატარა ბრძოლის წარმოების შესაძლებლობა-ლა დარჩენოდა და მანაც თურქმანებთან *„მცირე ნყოზა ყო ციხისა ძირსა და თავსა“*. თუმცა აქ მან მტრის დაზარალება მოახერხა, მაგრამ ასეთი მცირედი სამხედრო მოქმედებით შემოსევის მოგერიება მაინც შეუძლებელი იყო და ტაოს ერისთავმა თავა ფანასკერტელმაც *„სიდიდისათჳს თურქთასა ქვეყანით მისით ვერ განასხნა“*. ტაოს ერისთავის უღონოების გამომჟღავნებამ მტერი უფრო გაათამამა და გაათავხედა: *„თურქნი უმეტეს განძვინდეს და მოაოკრებდეს ტაოსა“*¹⁶⁴.

მესხეთის მთავარმა ბექა მანდატურთუხუცესმა, თურქმანთა შემოსევა-თარეშის გაგებისთანავე, *„მოუწოდა ყოველთა მის ქვეშე დანესებულთა“* და გაემგზავრა ტაოსა და ბასიანს მტრის განსაღვენად. აქ მან შეიტყო, რომ თურქმანნი *„წარვიდეს საზამთროსა ადგილსა მათსა“*. მტერთან ბრძოლის დაწყებამდე, ბექა ჯაყელმა, ქართ. *ჟამთააღმწერელის* ცნობით, *„მოუწოდა წარჩინებულთა სამცხისა, შავშ-კლარჯთა“* და ასეთი პოლიტიკური შინაარსის სიტყვით მიჰმართა: *„ისმინეთ მთავარნო საქართველოსანო, ძმანო და თანამონათესავენო ჩემო!.. დიდმან და სახელოვანმან სკიპტრისა და პორფირისა მქონებელთა შორის უმეტეს განთქმულმან მეფემან დავით დასცა*

და დაამკვა ძლიერება თურქთა ნათესავისა და აოტნა (ე. ი. გააქცია) სამეფოსაგან მისისა“ და იმ დროითგან მოყოლებული საქართველოში „აქამომდე არღარა ჩენილ არიან თურქნი“. ხოლო რა ცოდვა დაატრიალეს ეხლა, ან რა ზიანი მოაყენეს მათ ჩვენ ქვეყანას, თქვენც კარგად იცით. ისინი, რასაკვირველია, მარტო ამითაც არ დაკმაყოფილდებიან, არამედ „კუალად განმზადებულ არიან ბოროტის ყოფად ქრისტიანეთა და მოოკრებად“ ჩვენი სამშობლოსი. მათი ასეთი გაკადნიერების მიზეზი ის არის, რომ საქართველოს „მეფე შემცირებულ არს მძლავრებისაგან თათართასა და კუალად პირნი და თავადნი (ე. ი. მეთაურები) საქართველოსანნი განდგომილ არიან და არაეინ არს წინააღმდეგომ თურქთა“¹⁶⁵.

ამ საუცხოვო პოლიტიკურ მიმართვაში თავითგან ბოლომდის ყველაფერი მართალი იყო, მაგრამ თვით სხვების ასე ბრძნულად დამრიგებელსაცა და ყველა მის მსმენელსაც კარგად მოეხსენებოდათ, რომ საქართველოს მთავართაგან განკერძოების პირველი მაგალითი სწორედ მის მამას ჰქონდა მიცემული და თითონაც პირადად თავისი მამის შეცდომის გამოსასწორებლად არაფერი გაუკეთებია. ეხლა, როდესაც მტრის შემოსევისაგან განსაცდელი მის სამფლობელოსაც დაადგა, საქართველოს მთლიანობის უაღრესი მნიშვნელობა მისთვის ცხადი გამხდარა, მაგრამ დაგვიანებით. თვით ეს შეგნებაც მისი ნებისყოფის მხოლოდ დროებითი მფლობელი იყო და ამიტომაც საქართველოს მაშინდელი სავალალო პოლიტიკური მდგომარეობისათვის ამას არც ჰქონდა მნიშვნელობა. ბექა მანდატურთუხუცესს თავისი სიტყვის ზემომოყვანილი პოლიტიკური საბუთიანობა, ეტყობა, უფრო მჭევრმეტყველებისათვის გამოყენებულ საშუალებად ჰქონდა მომარჯვებული, ვიდრე მისი მართლაც ღრმა და გულწრფელი ეროვნული შეგნება იყო.

ბექა ჯაყელი დამსწრეთ მოუწოდებდა შეერთებული ძალით მტრისათვის ღირსეული პასუხი გაეცათ და ყველამ სიხარულით თანხმობა განაცხადა¹⁶⁶.

3. შემოსეულ თურქთა დამარცხება და განდევნა

ზამთარმა და გაზაფხულმა გაიარა თუ არა და დადგა „არე ზაფხული-სა, ინყეს თურქთა აღმომართ-სელა“ და დიდძალ ლაშქარს მოუყარეს თავი, რათგან საქართველოს ცარცვა-გლეჯით ხელის მოთბობის მოწადინებულნი „არა თურქნი ოდენ იყუნეს, არამედ სპარსნიცა“. რასაკვირველია, ბექამაც თავისს ჯარს მოუყარა თავი. მაგრამ მისი სამხედრო ძალის სიმრავლე მხოლოდ „ერთი ბევრი და ორი ათასი“, ე. ი. 12.000 იყო, მტერთან შედარებით ძალზე ნაკლები.

თურქმანნი უკვე „აღმოსრულ იყუნეს მთათა პარზალისათა“ და იქაურობა თავიანთთვის ბანაკად ჰქონდათ არჩეული, რომ იქითგან სხვადასხვა მიმართულებით მარბიელი რაზმები ეგზავნათ. მათმა მეთაურმა ისევ

„ნარავლინა მკედრები ტყუენვად ვაშლოვნისა“, ხოლო შემდეგ **„ეგულებო-
და მოსვლად ქვეყნად ბექასა სამცხეს და ქართლს და სომხითს“**-აც-კი.

ვაშლოვანთან მომხდარ ბრძოლაში ბექას ჯარის მონიწივე რაზმმა სძ-
ლია და მტერიც გაიქცა. მას თვით ბექა დაედევნა და სპერისაკენ გაემუ-
რა¹⁶⁷. თურქმენთა მეთაური-კი პირიქით 30. 000 მოლაშქრითურთ ვაშლო-
ვანისაკენ წავიდა. **„ძებნად სისხლისა“**, შურის საძიებლად. თავისი ძალის
მეორე ნაწილი-კი ტაოს ასაოხრებლად გაგზავნა. ბექა მანდატურთუხ-
უცესმა გზაში შეიპყრა **„ოთხნი თურქნი მიმავალნი“** და მათ მტრის რა-
ოდენობისა და დაბანაკების შესახებ ცნობების მისაღებად გამოკითხვა
დაუწყო: **„ჰკითხა ამბავი, თუ სადა არიან“**. მათი ნათქვამის სისწორის გა-
მოსარკვევად მესხეთის მთავარმა **„ოთხნივე ცალკე გაყო“** და თითოეულს
ცალცალკე დაჰკითხა და, რაკი **„ოთხნივე ერთსა იტყოდეს, წარსვლასა
თურქთასა ვაშლოვანს“**, ამიტომ ბექამ **„ირწმუნა სიტყვა მათი“**. ამისდა
გვარად მანაც **„ორად განყო ლაშქარი თჳსი რჩეული“** მტრის ორივე ნაწი-
ლის წინააღმდეგ საბრძოლველად. ვაშლოვანის მთაზე მყოფ თურქმანთ
ბექას ძის სარგისის მეთაურობით მომქედი ქართველთა ჯარი შეებრძოლა,
რომელმაც მტერს სძლია და გააქცია¹⁶⁸.

თვით ბექას მეთაურობით წასული სამხედრო ძალა მტერს ქ. სპერთან
დაენია. მისი მოლაშქრენი **„შეივლტოდეს ქალაქსა და ციხესა სპერისასა“**.
მაშინ ქართველი ჯარისკაცები **„მოადგეს ქალაქსა სპერსა და პირველსავე
ოშსა აღიღეს ქალაქი, თჳნიერ ციხისა“**-ო. ამით დამთავრდა ბექა მანდა-
ტურთუხუცესის ბრძოლა შემოსეული მტრის წინააღმდეგ, რომელიც და-
მარცხებულ იქმნა¹⁶⁹.

ეს ამბავი საყურადღებოა, როგორც საქართველოს სამხრეთ-დასავლე-
თის საზღვრებთან თურქთა ტომების კელავ გაძლიერებისა და იერიშების
განახლების დასაწყისი. ამ შემთხვევაში ისინი არამც თუ ძალზე დაზარა-
ლებულნი უკუქცეულ იქმნენ, არამედ ქონებრივადაც ბევრი დაკარგეს,
მაგრამ მაინც მცირე აზიის დასავალს ნაწილში თურქთა გაძლიერების
პროცესი შემდეგშიც შეუჩერებლივ სწარმოებდა. მართო ამ გარემოებასაც
უნდა გონს მოეყვანა ქართველი პოლიტიკოსები და განდიდებისა და გა-
დიდკაცების ოცნებით გაბრუებული მთავრები და უმაღლესი ხელისუფლე-
ბი. მაგრამ იმ ხანად, როგორც დავრწმუნდით საქართველოს მთლიანობა
იმდენად დაშლილი იყო, რომ მეფეს თითქმის აღარავითარი ძალა აღარ
ჰქონდა, მთავრებს-კი ერთობის აუცილებლობა უფრო პირზე ეკერათ და
მჭერმეტყველების სამკაულად ჰქონდათ ნაქცევი, ვიდრე ამის მართლაც
გულწრფელად მოწადინებულნი იყვნენ. ყოველი მათგანი უპირველესად
თავის განდიდებაზე და სხვის დამცირებაზე ფიქრობდა, ერთობის საჭ-
იროება მას მხოლოდ მაშინ გაახსენდებოდა, როცა პირველად თითონ, ან
და მისი სამფლობელო, ჩავარდებოდა განსაცდელში. ასეთ ვითარებაში
ისიც კარგი იყო, თუ ეს მთავრები თავიანთ სამფლობელოს ზეირიანი და
მხნე მმართველ-დამცველნი მაინც გამოადგებოდნენ.

4. ბექას მზრუნველობა მესხეთის კეთილდღეობისა და მშვიდობიანი წარმატებისათვის და ტრაპიზონის საკეისროში ქართული პოლიტიკური გავლენის დასაცავად

მარჯვე მმართველის თვისება ბექას, უეჭველია, საკმაოდ ჰქონდა: პირად გულადობასა და სამხედრო სიქველესთან ერთად, ის ქვეყნის კარგი გამრიგე გამოდგა. მესხეთში მან წესიერების დამყარებაც შესძლო და მოსახლეობის მართლმსაჯულების უზრუნველყოფისათვის, ცხოვრების ახალ ვითარებასთან შეფარდებული ახალი საკანონმდებლო ძეგლის შედგენის აუცილებლობა შეიგნო. ამ მიზნით მესხეთის ყველა თემის მოსახლეობის მაღალი წრის წარმომადგენელნი და ხელისუფალნი მოიწვია და, ზოგადად მსჯელობის შემდეგ, სამართლის წიგნიც შეადგინა, რომელსაც ჰქვია „წიგნი სამართლისა კაცთა შეცოდებისა ყოველისავე“. ეს კანონები, უეჭველია, ქართული სამართლის საყურადღებო ძეგლია.

საქართველოს მეფის ხელისუფლების დასუსტების გამო, ქართული პოლიტიკური ინტერესების ტრაპიზონის საკეისროში დამცველობაც ბექა მანდატურთუხუცესს ჩაუვარდა ხელში. ბრძოლა, რომელიც იქ ქართველთა და ბიზანტიელთა მომხრე დასებსა და მიმართულება-გავლენათა შორის არსებობდა და რომელზედაც წინათ უკვე გვქონდა საუბარი, არამც თუ არ დამცხრალა, არამედ თანდათან უფროდაუფრო გაძლიერდა. ტრაპიზონზე თავისი ჰეგემონიისა და პოლიტიკური მეურვეობისათვის კანონიერების აჩრდილის შესაქმნელად ბიზანტიის მთავრობამ განზრახ შეთხზა, ვითომც 1297 წ. გარდაცვლილს ტრაპიზონის კეისარს იოანე II-ეს თავისი მცირეწლოვანი მემკვიდრის ალექსი II-ის მეურვეობა ბიზანტიის კეისრის ანდრონიკე II პალეოლოგოსისათვის ეანდერძოს, და, ვითომც ამ მოვალეობით გამსჭვალულმა ანდრონიკე II-ემ და მისმა უპირველესმა კარისკაცმა ხუმნამ, გადასწყვიტეს, რომ ჭაბუკი ალექსი II დაეცოლიანებინათ. ბიზანტიის ცბიერმა მოხელემ მოიწადინა ერთსადიმავე დროს თავისი პირადი საქმეც გაერიგებინა და ბიზანტიის პოლიტიკის ტრაპიზონში განმტკიცებაც მოეხერხებინა: ამ მიზნით ტრაპიზონის ჭაბუკი კეისრისათვის საცოლოდ მან თავისივე ქალიშვილის არჩევა სთხოვა ბიზანტიის მბრძანებელს. მანაც ეს გეგმა მოიწონა და უკვე ამ გადანწყვტილების ასრულებას უნდა შესდგომოდნენ, რომ მოულოდნელად განზრახული საქმე მთლიანად ჩაიშალა.

საქართველოშიცა და ტრაპიზონშიც ბიზანტიის მთავრობის ნამდვილი ზრახვა და მთელი ამ გეგმის პოლიტიკური შედეგი კარგად ესმოდათ. არც თვით ტრაპიზონის მმართველ წრეებს სურდათ კოსტანტინეპოლის დამამცირებელი ჰეგემონიის მსხვერპლნი გამხდარიყვნენ, არც საქართველოს პოლიტიკოსებს მიაჩნდათ შესაძლებლად, რომ მათგან შექმნილსა და უმთავრესად მის მოძმე ლაზების მოსახლეობისაგან შემდგარი მათი მეზობელი სამეფო ბიზანტიისათვის დეთმოთ, ან და ხელში მისი ჩაგდების

საშუალება მიეცათ. ამიტომ საქართველოს მომხრე პოლიტიკურმა დასმა დასწრება გადასწყვიტა და ალექსი II-ის მესხეთის მთავრის, ძლიერი ბექა მანდატურთუხუცესის, ასული შერთეს ცოლად.

ამ ამბავმა კოსტანტინეპოლში დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია, მაგრამ ბიზანტიის კეისარი და იმედგაცრუებული მისი მრჩეველი მაინც მართლაც ამით დაკმაყოფილებას არ აპირებდნენ: ანდრონიკე II-ემ, ვითომც როგორც მეურვემ, გადასწყვიტა თავისი დისწულის ეს ქორწინება უკანონოდ გამოეცხადებინა და ამით ალექსი II-ისათვის ძალა დაეტანებინა ამ ქართველ ცოლს გაჰყროდა. ქორწინების უკანონოდ გამოცხადებისათვის ბიზანტიის კეისარმა კოსტანტინეპოლის პატრიარქსა და სინოდს მიჰპართა, მაგრამ პატრიარქმა და სინოდის წევრთა უმრავლესობამ ამ ქორწინების უკანონოდ ცნობისათვის ბიზანტიის კეისარს დასტური არ მისცა.

ამის შემდეგ ანდრონიკე II-ემ სცადა ესევე იმ დროს კოსტანტინეპოლში მყოფი თავისი დის, ალექსი II-ის დედის, შვილზე ზნეობრივი გავლენით მოეხერხებინა. მისი და თითქოს თანახმა იყო კიდევაც ძმის სურვილი აესრულებინა, მაგრამ იმ გარემოების მომიჯნავეთ, რომ შორითგან და სხვების შუამავლობით ამის მოხერხება შეუძლებელი იყო, თხოულობდა, რომ ის ტრაპიზონში გაეშვათ. იმ იმედით, რომ ის თავის დაპირებას მართლაც აასრულებდა, კოსტანტინეპოლის კეისარმა დასსწავლის ნება დართო. მაგრამ მოულოდნელად არც პირადად ბიზანტიის მზრძანებელისა და არც მისი კანცლერის მოლოდინი არ გამართლდა: დედოფალს, ალექსი II-ის დედას, არამცთუ ქორწინების ჩაშლისათვის ხელი არ შეუწყვია, არამედ პირიქით თავის ვაჟიშვილს გადადგმული ნაბიჯი და არჩევანი მოუწონა.

ამნაირად, ტრაპიზონის სამეფოში საქართველოს მომხრე პოლიტიკურმა დასმა გაიმარჯვა და ქართული პოლიტიკური გავლენაც გაძლიერდა. ამან თვით ტრაპიზონის საკეისროს საშუალება მისცა თურქთა შემოსევა-თავდასხმაც აელაგმა და მოსახლეობაც ზღვის სანაპიროზე მოთარეშე მეკობრეებისაგანაც უზრუნველ ეყო. მაგრამ ბიზანტიის მთავრობა მაინც არ ისვენებდა.

ალექსი II-ის ბექას ასულისაგან ოთხი ვაჟიშვილი შეეძინა: ანდრონიკე, ვასილი, მანუელი-აზახუტლუ და გიორგი-ალბულა. ორს უმცროსს, როგორც ვხედავთ, იმ დროს საქართველოში და მეტადრე მესხეთში, ჯაყელთა სახლობაში, გავრცელებული მონღოლური სახელები ჰქმევიათ.

ალექსი II რომ 1330 წ. გარდაიცვალა და მის უფროს შვილს, ანდრონიკეს ხანმოკლე სიცოცხლე არგუნა ბედმა, მცირეწლოვანი მანუელი იქმნა გამეფებული. ამით ბიზანტიის მთავრობამ ისარგებლა და 1333წ. მოულოდნელად კოსტანტინეპოლითგან ტრაპიზონში ალექსი II-ის მეორე შვილი, ვასილი, მივიდა, რომელსაც კოსტანტინეპოლში ყოფნისას ცოლად ბიზანტიის კეისრის ანდრონიკე III-ის უკანონო ქალიშვილი ირინე შერთეს. ახალმოსულის გასაკეისრებლად ნიადაგი წინასწარ

მომზადებული აღმოჩნდა. ჩაიგდეს თუ არა ვასილმა და ბიზანტიის მომხრეთგან შემდგარმა პოლიტიკურმა დასმა ხელისუფლება ტრაპიზონში, მაშინვე მოწინააღმდეგე დასის ხოცვა-ჟლეტას შეუდგნენ. უპირველესად სიკვდილად დასჯილი იყო საკეისროს ორი უმაღლესი თანამდებობის პირი, რომელთაგან ერთი დიდი *დუკა ლეკი ქანჭიძე* იყო, რომელიც სამხედრო და სამოქალაქო უფლებებით აღჭურვილი საქვეყნოდ გამრიგედ ითვლებოდა, მეორე დიდი დომესტიკოსი *ჯაბა*, ტრაპიზონის ჯარის უფროსი¹⁷⁰. მათი გვარები და სახელები საქართველოსთან მათ კავშირს იმდენად ცხადად ამჟღავნებს, რომ არავითარი ეჭვი არ არის, თუ რა უნდა დაჰმართნოდათ საქართველოს მომხრე დასის დანარჩენ წევრებსაც: ისინიც განწყვიტეს.

ასეთი საშინელი მარცხის შემდეგაც, არც საქართველოს და არც მის მომხრე ტრაპიზონის პოლიტიკურ დასს, როგორც შემდეგში დავრწმუნდებით, ბრძოლა მაინც არ შეუწყვეტიათ.

ვახტანგ III-ის საბრძანებელი და მონღოლთა ლაშქრობაში უნებლიეთი მონაწილეობა

ვახტანგ III-ის სამეფო აღმ. საქართველოსაც-კი აღარ შეიცავდა, რათ-
გან მისი ჩრდილო მთიანეთი, როგორც ვიცით, წინანდებურად დავით VI-ეს
ეპყრა, ხოლო მესხეთი ბექა მანდატურთუხუცესის ხელში იყო. ამრიგად
ქართ. ჟამთააღმწერლის სამართლიანი ცნობით, მას ცოტა რამე-ღა რჩე-
ბოდა: „**დაიპყრა ტფილისი და ყოველი სომხითი, დმანისი და სამშვილდე**“-ო.

საბედნიეროდ ვახტანგ III-ეს წყნარი და სათნო ხასიათი ჰქონდა და იყო
„**მშვიდი და მდაბალ, არა-მოშურნე, მყუდრო და უშფოთველი**“. მის ასეთ
თვისებათა წყალობით, აღმ. საქართველო ამ დროს ძმათშორის სისხლის
ღერას მაინც გადაურჩა, რათგან ვახტანგი პირადად „**არა წინააღუდგებო-**
და ძმასა თვსსა დავითს“ და მას არ მტრობდა¹⁷¹.

ვახტანგ III-ეს საშუალება არ ჰქონდა თავისი ნიჭი გამოეჩინა,
როგორც ქვეყნის მმართველს, რადგან ისიც იძულებული იყო თავი-
სი სამეფო საქმეების მართვა-განგების მაგიერ, ერანის მონღოლთა
ლაშქრობაში ეტარებინა დრო და შეეღია ქართველთა და თავისი სამხ-
ედრო ძალა. 1299 წ. ნოემბრის დამლევითგან მოყოლებული, მას ყაზან
ყაანისაგან ეგვიპტის სულტნის წინააღმდეგ დანყებულს ომში მოუხდა
მონაწილეობის მიღება, როდესაც ქ. ჰემსი იყო აღებული, იერუსალიმიცა
და ქ. დამასკოც, რომლის 1300 წ. ხელში ჩაგდების დროს ქართველებსა
და სომხებს, აბულფედას ცნობით, ყაზან ყაანის სასტიკი აკრძალვისდა
მიუხედავად, დიდი სიმკაცრე გამოუჩენიათ¹⁷², მონღოლთა შეერთებუ-
ლი ლაშქრის უკან გაბრუნების შემდეგ ოთხმა თვემ განვლო თუ არა,
დამასკოელნი აჯანყდნენ. ამიტომ 1300წ. შუა ენკენისთვის ყაზან ყაანი
იძულებული იყო ხუტლუშას მეთაურობით თავისი ლაშქარი ისევ გაეგ-
ზავნა. რა თქმა უნდა, ვახტანგ მეფესა და ქართველთა ჯარსაც მოუხდა
მონაწილეობის მიღება¹⁷³. იმისდა მიუხედავად, რომ, ქართველებსა და
სომხებს გარდა, მონღოლთა ლაშქარს ამ ომში მონღოლთა ოთხი დიდი
მხედართმთავარი უწევდა ხელმძღვანელობას, მაინც ერანის ილხანის
მხედრობა 1303 წ. 22 აპრილს საშინლად დამარცხდა და ამ ბრძოლაში
„**მოსწყდა ურიცხვი თათარი და ქართველნი**“. სარდლებმა მაინც განსაც-
დელს უვნებლად დააღწიეს თავი, მათ შორის „**ვახტანგ და ნოინნი მშვი-**
დობით დარჩეს და მოვიდეს ყაზანს წინაშე“¹⁷⁴, რომელმაც განრისხებ-
ულმა თავისი ნოინები 1303 წ. 19 სექტემბერს ჯოხის ცემით დასაჯა.

ყაზან ყაანს გადაწყვეტილი ჰქონდა მარცხი გამოესწორებინა, გულმ-
ოდგინედ ემზადებოდა საომრად და „**ეკაზმოდა კვალად სულტანსა, ზედა**“,
მაგრამ ავად გახდა და 1304 წ. გარდაიცვალა. ქართველი ისტორიკოსის
სიტყვით, ყაზან ყაანის სიკვდილი „**იგლოვა ყოველმან კაცმან სიმართლი-**

სათვს" და იმიტომაც, რომ, მისი მხნე მართვა-გამგეობის წყალობით „ავის-მოქმედნი და მეკობრე და უსამართლო კაცი აღარ იპოვებოდა საყაანოსა მისსა"-ო.

ყაზანის მაგიერ ერანის ილხანად მისი ძმა დასვეს, რომელსაც მონ-ლოლურად *ოლჯაითუ* (ე. ი. დალოცვილი) ეწოდებოდა, ხოლო მაჰმადი-ანურ სახელად ხუდაბანდა (ე. ი. უფლის მონა) დაარქვეს. ხალხმა ერანში უკანასკნელი სახელი დაცინვით ხარბანდა-დ (ე. ი. მევირედ) გადაუკეთა¹⁷⁵.

ოლჯაითუ ყაანმა თავის მიზნად გილანელთა დამორჩილება დაისახა. მიუვალი მთებით დაცული გილანი, მანამდე მონღოლთა ყაანებმა ხელში ვერ ჩაიგდეს და ყაზან ყაანის ძმას ამ ქვეყნის დაპყრობა-დამორჩილებით სახელის მოხვეჭა სწადდა. ამიტომ 1306 წ. დიდი ლაშქარი შეჰყარა და საქართველოთგანაც ვახტანგ III და სამცხის მთავარი დაიბარა თავიანთ ჯარითურთ. ოლჯაითუმ მთელი თავისი მხედრობა ოთხ ნაწილად გაჰყო და გილანს ოთხი სხვადასხვა მიმართულებით შეუსია. თითოეულს მათგანს დიდი ნოინი მეთაურობდა: ხუტლუშა და მისი შვილი სიბაუჩი, ჩოფანი და ჯალაირი იღებდნენ ამ ომში მონაწილეობას.

გილანელთა ის ნაწილი, რომელიც ჩოფანის სამხედრო მოქმედების არედ იყო ქცეული, შესეულ მტერს ნებაყოფლობით დაემორჩილა და შესაძლებელია ამ მაგალითისათვის სხვა გილანელებსაც მიებაძათ, მაგრამ ხუტლუშამ გადასწყვიტა თავი ესახელა და ქვეყანა ძალით აეღო. ამის გამო სასტიკი ბრძოლა ატყდა. გულადი გილანელები თავიანთ სამ-შობლოს თავგამოდებით იცავდნენ. აღმ. საქართველოს ჯარი ვახტანგ მეფის, ხოლო მესხეთისა ბექას ძის მეთაურობით, თვით ყაანის ლაშქრის ნაწილში იმყოფებოდა.

გილანის მთაგორიანობისა და ვიწრო ხეობის სიხშირის წყალობით, მის მამაცს მოსახლეობას საშუალება ჰქონდა ბუნებისაგან ამ ქვეყნის კარ-გად დაცულობა მარჯვედ გამოეყენებინა. ამრიგად თვით მონღოლები-სავე მიზეზით „*იქმნა ომი ძლიერი*“, რომელშიც ქართველებსაც უნებლიედ მონაწილეობა უნდა მელთ და რომელშიც მეფე „*ვახტანგ წინამბრძოლობ-და*“ კიდევ. სამხედრო მოქმედების არე იერიშის მიმტანს მეტად მძიმე პირობებში აგდებდა, რათგან იქ „*გზისა სივინროვისაგან და ტყისა სიჭ-შირისაგან*“ საჭირო რაოდენობით ქვეითს ჯარსაც-კი არ შეეძლო გავლა, ხოლო „*სადაცა მცირე ვაკე იყვს*“ და უფრო გაშლილი ადგილი მოიპოვებო-და, სამაგიეროდ მოქმედებას ის გარემოება აძნელებდა, რომ „*ლამი იყვს*“, რომელშიც მებრძოლი იფლებოდა¹⁷⁶.

ასეთ პირობებში ბრძოლის წარმოება მხოლოდ ფრთხილად შეიძლებო-და და ამის გამო საქმე უნდა გაჭიანურებულიყო. მართლაც, „*გაგრძელდა ომი*“ და, თუ მოწინააღმდეგენი „*პირველ ისრითა*“ უმასპინძლებოდნენ ერთმანეთს, „*მერმე ჯმლითა იბრძოდეს თათარნი და ქართველნი*“, ოლ-ჯაითუ ყაანი ბრძოლის მიმდინარეობას შორითგან ადევნებდა თვალყ-ურს. მოწინააღმდეგენი თავს არ ზოგავდნენ და, როდესაც გახურდა და

„შენივთდა ომი“, უდიდესი ზარალი, რასაკვირველია, იერიშის მიმტანს ჯარს მოსდიოდა. ამიტომ ვახტანგ III-ის მეთაურობით მომქმედი საქართველოს ჯარისკაცი, „ადგილთა სივინროვითა მოისეროდეს ესოდენ“ დიდი რაოდენობით, რომ „ათისაგან ძლივ ორნი ცოცხალ იყვნეს სომხთათრნი“, რომელნიც პირადად მისი სამხედრო ძალის უმრავლესობას შეადგენდნენ და მას „ახლეიდეს“. გილანელთა დასამორჩილებლად დაწყებულს ლაშქრობას ამ ომში იზოდენა ხალხი შეენირა მარტო საქართველოთგანაც-კი, რომ ზოგნი მთლიანად „მოსწყდეს, მრავალნი აზნაურნი უმკვდრო გაქდეს (ე. ი. უმემკვიდრეოდ ამოწყდნენ), რამეთუ მამა, შვილი და ძმა მუნ“ იყვნენ და ყველანი დაიხოცნენ. თვით მეფე ვახტანგიც „მცირედ დაიკოდა ბარკა-ლსა“-ო¹⁷⁷.

ლამემ მოწინააღმდეგე მხარეებს ბრძოლა შეანყევტინა და ამ დროს ერანის ილხანს შეეძლო საბედისწერო მდგომარეობას კარგად ჩაჰფიქრებოდა: „იხილა ყაანმან სიმაგრე ქვეყანისა, ტყითა და კლდითა“ დაცულობა და ლამითვე უკან დახევას შეუდგა. მაგრამ გილანელებმა ეს, რასაკვირველია, შეიტყეს, უკან დაედევნენ და უუქუცევის დროსაც დასახევი გზების შეკვრით შემოსეული მტრის განადგურება გადასწყვიტეს. ხუტლუშას შვილის სიბაჟრის წინამძღოლობით მიმავალს ერანის ილხანის მხედრობას გზის შესაკრავად „თავადი (ე. ი. მეთაური) გილანელთა“ დაუხვდა, რომელმაც ხარხარის ხეობაში „შეაბა კარი ინროსა შესავალთასა და დაუდგა“ თავის რაზმითურთ. მაშინ-კი უკვე თვით ხუტლუშამ იკისრა მოქმედების მეთვალყურეობა: „იგი გარდაქდა ცხენისაგან და დაჯდა სკამითა და უბრძანა ბექას ლაშქართა ქვეითად შესვლა“. გააფთრებული ბრძოლა გაჩაღდა. გაცხარებული იერიშის დროს, „სტყორცა ვინმე ისარი და ეცა თავსა შიშველსა ხუტლუშა ნოინსა“. ამ მარჯვედ გამოსროლილი ისრისაგან ის „მყის მკუდარ შთაიჭრა სკამისაგან“. ამის დანახვაზე ლაშქარს სილაჩრის მაგალითი პირველმა მისმა შვილმა სიბაჟრიმ უჩვენა და გაიქცა. რასაკვირველია, სხვებიც ასევე მოიქცნენ. მაგრამ ამ ლტოლვის დროსაც გილანელთა იარაღისაგან ბევრი დაიღუპა იმიტომ, რომ უკან დახევის დროს ისეთი ადგილი დახვდათ, „სადა ბრინჯი დგომილიყო ვაკესა შინა“. იქ თურმე „ლამით წყალი ჩაეგდოთ“ და ამის გამო „ესრეთი ლამი შექმნილიყო, რომე ვერცა ცხენი და ვერცა ქვეითი ვერ გაიარდა“. ამით ისარგებლეს გილანელებმა და მონღოლთა და მესხთა რაზმებს ხოცვა დაუწყეს¹⁷⁸.

ერანის ილხანის ლაშქრის მესამე ჯგუფი, რომელშიც მხედართმთავრად ჩოფანი იყო, ხოლო შემადგენელ ნაწილად ჯავახეთის ჯარიც შედიოდა, განსაცდელს შედარებით უკეთ გადაურჩა. ჩოფანმა „ვაკესა ადგილსა“ გილანელებს სძლია და ისინი გააქცია. მაგრამ, ბრძნული წინდახედულობით, გილანელებს „სიმაგრესა შინა არღარა შეჰყუა, არამედ წყნარად დაბრუნდა“. გილანელები, რასაკვირველია, მაინც ეცდებოდნენ დამარცხებული მტრისათვის უკან გაბრუნების დროსაც მოსვენება არ

მიეცათ. ამიტომ ლაშქრის ზურგის გამაგრება ამ შემთხვევაშიც აუცილებლად საჭირო იყო.

დამახასიათებელია, რომ ისევე, როგორც იერიშის მისატანად ხუტლუმამ ქართველები გაგზავნა და თავი შეაკეცევინა, აქაც ჩოფან ნოინმაც მთელი თავისი ხელქვეშეთი ლაშქრის დაცვის მთელი სიმძიმე ქართველებსვე დააკისრა: სახელდობრ, მან დანიშნა *„უკანამავლად ჯავახის შვილი გამრეკელი“*. ისტორიკოსის მონუმბით, თავის თემის ჯარითურთ ისიც *„მწნედ იბრძოდა ომსა მას“* და ამის წყალობით ჩოფან ნოინის ჯარის ნაწილები *„გარდმოვიდეს მშვიდობით“*¹⁷⁹, მაგრამ ადვილი წარმოსადგენელია, თუ რა ფასად დაუჯდებოდათ უკანამავალ რაზმად მებრძოლ ქართველებს მონღოლთა ლაშქრის ასეთი მშვიდობით დაცვა! ამრიგად, 1306 წ. 18 ივნისს ერანის ილხანის ლაშქარმა, როგორც იყო, უჟანში მოიყარა თავი და ამით ლაშქრობაც დამთავრდა¹⁸⁰.

ვახტანგ III 1308 წ. გარდაიცვალა¹⁸¹. ხოლო ამის შემდეგ, *„მესამესა ნელს“*, ნიკრისის სენით მძიმედ დაავადებული დავით VI-ეც მოკვდა¹⁸², ოღუაითუ ყაანმა, *„ჟამთააღმწერელის“* სიტყვით, მის მაგიერ დასვა *„ძე მისი მცირე გიორგი“* ორნელ მეფე ქმნილი¹⁸³. როცა *„ოღუაით სულტან-მან წარმოავლინა გიორგი მეფედ“*, თან თავისი ნოინებიც გამოაყოლა იმ დავალებით, რომ *„ყოველი საქართველო ერთად შეკრიბონ მეფობასა შინა გიორგისა“*. მონღოლების ყმადნაფიცი საქართველოს ისეთი დაქუცმაცება, როგორც მაშინ იყო, მათ სასურველად არ მიაჩნდათ, რათგან ქვეყნის დაწვრილმანება საქმესაც და გადასახადების წინანდელი რაოდენობით აკრებასაც უძნელებდათ. ამ გეგმის განსახორციელებლად წარმოვლენილმა ნოინებმა აირჩიეს *„შანშე მჭარგრძელი და ზაქარია, ავაგის ასულისა ხვაშაქისა ნაშობი“*. საქართველოს სამეფოთგან ყველა უნინ გამოყოფილი ნაწილების, მათ შორის მესხეთისაც, კვლავ დაბრუნება სცადეს. ამ მიზნით *„მივიდეს ჯავახეთს“* და *„მიერ კოხტას თავს და აწვევდეს სარგისსა და ყუარყუარეს გამოსვლად“* და ისევ საქართველოს სახელმწიფოებრივობის წიაღში დაბრუნება სთხოვეს, მაგრამ მათ თურმე ეს *„არა ინებეს“*¹⁸³. რასაკვირველია, ისინი ამას თუნდაც იმ-იტომ არ მოისურვებდნენ, რომ მეფის მაგიერ, რომელსაც მაშინ, ვითარცა მცირეწლოვანს, ქვეყნის მესაჭეობა არ შეეძლო, მათ მხარგრძელთა ხელქვეშეთობა მოუხდებოდათ. ამას-კი ისინი თავიანთ თავს როგორ აკადრებდნენ, როდესაც საგარეო პოლიტიკურ ურთიერთობაში მათ უკვე მეფეთა სწორი მდგომარეობა და პატივისცემა ჰქონდათ მოპოვებული.

¹⁷⁹ მცირე გიორგი – გიორგი VI მცირე, დავით VIII-ს ძე (1309-1317).

XV. ერანის მონღოლთა და ილხანების დაშლურებისა და მათი საყაანოს გაქრობის მიზეზები

1. შინაურობაში შუღლი და მონღოლ-დამპყრობელთა დაბალი კულტურული დონე

ოლჯათუ ყაანის 1316 წ. გარდაცვალების შემდგომ, ერანის ილხანად მისი მცირეწლოვანი ვაჟიშვილი აბუსაიდი დასვეს, მაგრამ ნამდვილად მის მაგიერ საყაანოს მისი გამყაანებელი ზვარასნის მმართველი ჩობანი განაგებდა.

ყაზან ყაანი ერანის მონღოლთა უკანასკნელი მბრძანებელი იყო, რომელმაც მონღოლთა სამფლობელოს უკუღმა დატრიალებული ბედის კვლავ წალმა მოტრიალება მოინადინა და შეუჩერებელი დაქვეითება-დაუძლურების შეკაეება და საყაანოს მართვა-გამგეობის მონესრიგება სცადა. ამ მხრით მისი ღვაწლი, როგორც თვით მონღოლთა საბრძანებლისათვის, ისევე მათ უღელქვეშ მყოფი სხვა ქვეყნებისათვის დიდი იყო. მაგრამ მონღოლთა ბატონობისათვის საბედისწერო დასასრულის აცდენა ვერც მან მოახერხა. ამის მიზეზი, რა თქმა უნდა, ის გარემოება-კი არ იყო, რომ ყაზან ყაანი უფრო კარგი მმართველი გამოდგა, ვიდრე მხედართმთავარი და თავისი ლაშქრის ბედნიერი ხელმძღვანელი. მონღოლთა სამხედრო ძლევამოსილება უკვე მის გაყაანებამდე კარგა ხნით უწინარეს გაქრა და გამარჯვების მოპოვება ილხანის მხედრობისათვის მანამდისაც უკვე ადვილი საქმე აღარ იყო. ამიტომაც ყველანი დარწმუნდნენ, რომ მათი უძლეველობის წინანდელი შიში თურმე ტყუილი იყო და მათ წინააღმდეგ მარტო მოგერიებითი ბრძოლის წარმოება-კი არ შეიძლებოდა, არამედ შეტევა და იერიშის მიტანაც. პირველად ეს მათმა მეტოქეებმა, ეგვიპტის სულტნებმა, შეიგნეს და არაერთხელ ესოდენ შეცვლილი ვითარება თავიანთ სასარგებლოდ გამოუყენებიათ კიდევ.

მონღოლთა დაუძლურება-დაქვეითებისა და შემდეგ მათი ხელისუფლების სრულადი გაქრობის მიზეზი ზემოაღნიშნულზე უფრო ღრმა იყო. მეტის თქმაც შეიძლება. მონღოლთა საყაანოს თვით საფუძველი ისეთი ჰქონდა, რომ მისი საბედისწერო დასასრული აუცილებელი იყო. უფრო ის არის გასაკვირველი, რომ, თანდაყოლილი ძირითადი სნებიანობისდა მიუხედავად, მან ერთი საუკუნის განმავლობაში მაინც არსებობა შესძლო.

მონღოლთა საყაანოს დამხობისა და სრულიადი დაშლის მთავარი მიზეზი დამპყრობელ მონღოლთა და მათგან დაპყრობილ მრავალრიცხოვან ერთა სოციალ-ეკონომიური და კულტურული განვითარების სხვადასხვაობა იყო. ჩინელებიც, ზვარაზმელებიც, სპარსელებიც, ქართველები და სომხებიც, ყველას ჩამოთვლას რომ არ შეეუდგეთ, მონღოლებზე ამ მხრით გაცილებით მაღლა იდგნენ. მათ იმ დროისათვის დანინაურებული

მეურნეობა და ეკონომიკაცა და კულტურული ყოფაცხოვრებაც ჰქონდათ. მათი მწერლობაც და მეცნიერებაც მაღალ დონეზე იყო. მონღოლებმა, თავიანთი ფართო სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის ასპარეზზე გამოსვლის შემდეგაც, მთელი საუკუნის განმავლობაში მნიგნობრობის ფართოდ შეთვისება და ამ ცოდნის თავიანთი არსებობის მთავარ კუთვნილებად ქცევა ვერ შესძლეს. ნერაკითხვაც-კი თვით მათ მაღალ წრეებს შორისაც-კი საყოველთაოდ გავრცელებული არ იყო. ეს გარემოება გასაკვირველი არც არის, რათგან კულტურის მაღალი დონის შესაქმნელად აუცილებელ პირობას მკვიდრი ბინადრობა წარმოადგენს, მონღოლების დიდი უმრავლესობა-კი თითქმის ისევ მომთაბარე მესაქონლე-მონადირე ხალხად დარჩა ბოლომდე, როგორც ისინი ჩინგიზ-ხანისაგან ფართო პოლიტიკურ სარბიელზე გამოყვანამდე იყვნენ.

2. სწავლა-განათლებისადმი მონღოლთა სრული გულგრილობა და მათი წინანდებურად მომთაბარე ხალხად დარჩენა

მონღოლთა გონებრივი კულტურისა და ეროვნულ-პოლიტიკური შეგნების სისუსტის ცხადი გამომჟღავნებელია ის გარემოებაც, რომ თვალგადაუწვდენელ სივრცეზე და მრავალრიცხოვან კულტურულ ერებზე თავიანთი ასწლოვანი ბატონობის დროსაც, მათ საკუთარი სახელმწიფოებრივობისა და პოლიტიკური საქმიანობის მომთხრობელი ნამდვილი ისტორიის შექმნაც-კი ვერ შესძლეს: ერთ თხზულებას გარდა, რომელსაც „საიდუმლო თქმულება“ ეწოდება, და რომელიც ნამდვილად ისტორია-კი არაა, არამედ ეპიკური ნაწარმოებია, მონღოლურად დაწერილი საისტორიო თხზულება არ არსებობდა. სპარსელ ისტორიკოსების, *ჯუვეინისა და რაშიდედინის*, აგრეთვე ჩინურადაც დაწერილი საისტორიო თხზულებები რომ არ ყოფილიყო, მონღოლთა პოლიტიკური არსებობის ამ უბრწყინვალესი ხანის შესახებაც კაცობრიობას, სხვადასხვა ენაზე დაწერილ ნყაროებში შეტანილსა და გაბნეულს ცნობებს გარდა, ბევრი არაფერი ეცოდინებოდა. მონღოლთა პოლიტიკური ისტორიის გაბმულ-დალაგებული და ქრონოლოგიურად განსაზღვრული მოთხრობა მხოლოდ ზემოდასახელებულ ნყაროებში მოიპოვება. ამრიგად, თვით მონღოლთა ყაანებმაც-კი თავიანთი ხალხისა და საყაანოს ისტორიის აღბეჭდვისა და ცოდნის აუცილებლობა მხოლოდ იმ დროს შეიგნეს, როდესაც მათი ეროვნების მთავარი განმასხვავებელი კუთვნილება, მონღოლური ენა, დაპყრობილ ერთა ენამ დაჯაბნა და თავისი თავი კულტურის ერთად-ერთ იარაღად აქცევინა.

ამას გაარდა, ჩინგიზ-ხანის მიერ დაპყრობილი და ხელში ჩაგდებული მიწა-წყალი და ახლად დაარსებული უზარმაზარი საყაანოს მრავალრიცხოვანი მოსახლეობა, რომელსაც მონღოლებთან საერთო არაფერი ჰქონდა, დამპყრობელს მონღოლთა ურდოებს, კულტურულ უპირატესობასთან

ერთად, რიცხოვრებადაც იმდენად სჭარბობდა, რომ მონღოლები ყველგან დიდ უმცირესობას შეადგენდნენ და ამის გამო მათ არც სიმრავლით შეეძლოთ დაპყრობილ ერებსა და ქვეყნებზე გავლენა მოეხდინათ. პირიქით, ცხადია, რომ მონღოლები, თავიანთ თანამეტომეთა შედარებითი სიმცირისა და დაბალი კულტურული დონის გამო, რიცხოვრებად და კულტურულად მათზე უფრო ძლიერი დაპყრობილი ერების გავლენას ვერას გზით თავითგან ვერ აიშორებდნენ.

მართალია, მკვიდრი ბინადრობის უქონლობა მონღოლებს სხვა ქვეყნების დაპყრობისას ძალიან გამოადგათ, მაგრამ ჩინგიზ-ხანმა იმოდენა ქვეყნები და იმდენი ერები დაიპყრო, რომ ასეთ დიდ სივრცესა და ხალხის ასეთ სიმრავლეს რიცხოვრებად ვერც ერთი დამპყრობელი ერი, რაგინდ მრავალირიცხოვანიც არ უნდა ყოფილიყო იგი, ვერ გასწვდებოდა. ასეთ პირობებში სამხედრო მოქმედებით მოპოვებული უპირატესობის ხანგრძლივ შენარჩუნებაცა და შემდგომი წარმატების უნარის გაუწიანებლად დაცვაც მხოლოდ მაღალი კულტურული დონით თუ შეიძლებოდა. მონღოლებს-კი სწორედ ეს აკლდათ. რაც უფროდაუფრო მეტ ქვეყნებს იპყრობდნენ ისინი, ყოველ ასეთს ტერიტორიულ გაფართოებას ბოლოს აუცილებლად მათი ძალის დაქსაქსა-დასუსტება უნდა გამოეწვია, რათგან, ცხადია, რომ რიცხოვრებად დამპყრობელთა ოდენობა ამ დროს, ომიანობისაგან მოყვებული ზარალისაგან თუ არ შემცირდებოდა, მაინც-და-მაინც საგრძნობლად ვერ გადიდდებოდა. პირიქით, ყოველი ახალი ქვეყნისა და ხალხის შემოერთება დაპყრობილ ერთა ოდენობას ადიდებდა და დამპყრობელ მონღოლთა და დაპყრობილ დანარჩენ ხალხთა შორის მანამდე არსებული შეფარდებაც სულ უფროდაუფრო მონღოლთათვის უნდა გაუარესებულიყო და, უეჭველია, უარესდებოდა კიდევ.

მონღოლთა ყაანების პოლიტიკური და სამხედრო საქმიანობის ზემოაღნიშნული მიმართულებისა და დასახული ამოცანების გეზის მიხედვით, მათ იმ პირობებში, რომელშიც ისინი იმყოფებოდნენ, მოპოვებული სამხედრო გამარჯვებისა და დაპყრობილ-ყმადნაფიც ქვეყნების პოლიტიკური ბატონობის ერთი საუკუნის განმავლობაშიც შენარჩუნება მხოლოდ თავიანთი განსაკუთრებული ნყობილების წყალობით შეეძლოთ.

3. დამპყრობელ მონღოლთა დაპყრობილ მაღალკულტუროსან ხალხთაგან განცალკევებით დაბანაკების წესი და ადგილობრივი მოსახლეობისაგან განკერძოება, საოკუპაციო ჯარის მსგავსად

სადაც-კი მონღოლები მიდიოდნენ, გამარჯვებისას დაპყრობილ ქვეყანაში დარჩებოდნენ თუ არა, არც ქალაქებსა და მკვიდრს სოფლის მოსახლეობის არეშიც, დადგომა არ შეეძლოთ, რათგან თან მონღოლებს

თავიანთი ოჯახები და საქონელიც დაჰყავდათ და ამიტომ თავისიანები-სათვის ხარგების დასადგმელი ფართო ადგილი და საქონლისათვის საზაფხულო და ზამთრის საძოვრები სჭირდებოდათ. ამას ისინი, ცხადია, ვერც ქალაქებში და ვერც მჭიდროდ დასახლებულ ადგილებში ქალაქებს გარეთაც ვერ იშოვიდნენ. ამის გამო დამპყრობელი მონღოლები ყველგან დაპყრობილი მოსახლეობისაგან განცალკევებით იყვნენ ხოლმე დაბინავებულნი.

მონღოლთა დაბინავების ასეთი წესი ერანში და საქართველოში სპარსული, ქართული და სომხური საისტორიო თხზულებებით მტკიცდება. ხოლო ჩინეთის შესახებ ეს გარემოება *მარკო პოლოს* მოთხრობითაც დასტურდება. თავის ნაშრომში მას შემდეგი საყურადღებო ცნობები და უფრო საგულისხმო მსჯელობაც მოეპოვება: მთელ ჩინეთში და ყანის დანარჩენ ყველა სამფლობელოებში ბევრნი არიან ორგულნი და გამცემნი, რომელნიც მზად არიან აჯანყდნენ. ამიტომ ყოველ ქვეყანაში და სანახებში, სადაც დიდი ქალაქები და ბევრი ხალხია, ლაშქარია საჭირო, ლაშქარს ქალაქ გარეთ, ოთხი-ხუთი კილომეტრის სიშორეზე აყენებენ ხოლმე, ქალაქებს-კი უფლებას არ აძლევენ, რომ ზღუდე-გალავანი და კარები ჰქონდეთ, რომ მათ საჭიროებისამებრ ქალაქში დაუბრკოლებლივ შესვლა შეეძლოთ. ჯარები მათ სხვადასხვა ადგილას ოცდაათ-ორმოცი დღის სავალზე ერთი მეორისაგან დაშორებით ჰყავთ დაბანაკებული. დიდი ყანა ყოველ ორ ნელინადში ერთხელ სცვლის ლაშქრის ნაწილებსაც და ჯარის უფროსებსაცაო¹⁸⁴.

იტალიელი ავტორის ზემომოყვანილი ცნობითგან ცხადი ხდება, რომ მონღოლები ჩინეთშიცა და დანარჩენ დაპყრობილ ქვეყნებშიც საოკუპაციო ჯარის ბანაკის მსგავსად იყვნენ მოწყობილ-დაბინავებულნი. ასეთი მდგომარეობა შესაძლებელია მხოლოდ დროებითი მოვლენა იყოს, მაგრამ, რაკი საყაანოში ასეთი ვითარება მუდმივ წესად იყო ქცეული, ცხადია, რომ ამნაირი მდგომარეობა მხოლოდ მონღოლთა სახელმწიფოებრივობისა და ბატონობის ანორმალური და მტკიცე ნიადაგის უქონლობის გამომჟღავნებელია. მოსახლეობასა და უცხო ხელისუფლებას შორის ურთიერთ გაგებაზე დამყარებული დამოკიდებულება და წესიერი მშვიდობიანი სამოქალაქო ყოფაცხოვრება ასეთ პირობებში სრულებით შეუძლებელი იყო, რათგან მონღოლთა ხელისუფლება თავის სამხედრო ძალითურთ და ადგილობრივი დაპყრობილი მოსახლეობა ორ მარად მოპირდაპირე ბანაკს წარმოადგენდნენ. დამახასიათებელია, რომ ადგილობრივი მოსახლეობის გავლენის საშიშროება მაინც იმდენად დიდი ყოფილა, რომ მონღოლთა ყაანებს თავიანთი ლაშქრის ნაწილების ერთ ალაგს დატოვებაც-კი სასურველად არ მიაჩნდათ. მონღოლთაგან მკვიდრი ბინადრობის უქონლობის წესის ყველა უარყოფით თვისებებს კულტურის ამაღლების შესაძლებლობის შესაქმნელად, ამრიგად, კიდევ ეს ლაშქრის საოკუპაციო ჯარის მსგავსად დაბანაკების სისტემა

ერთვოდა ზედ და მდგომარეობას უფრო ართულებდა: წარმატებისა და მაღალკულტუროსანი დაპყრობილი მოსახლეობისაგან რისმე შეთვისებისათვის ყოველივე საშუალება თითქოს განზრახ იყო მოსპობილი.

4. დაპყრობილი ქვეყნების ერებთან შედარებით მონღოლ დამპყრობელთა მცირერიცხოვნობისა და უკულტურობის გამო ეროვნული გადაგვარება და სრულიადი გაქრობა

ყველა ზემოაღნიშნულ ხელშემშლელ და დამაბრკოლებელ გარემოებათა მიუხედავად, საბოლოოდ მაინც მონღოლებმა დაპყრობილი მოსახლეობის კულტურის გავლენა ვერ აიცდინეს: ხანგრძლივმა მეზობლობამ თავისი გაიტანა და მაღალმა კულტურამ დაბალს სძლია.

მაგრამ მონღოლებისათვის ამას არც ეროვნული და არც სახელმწიფოებრივი თვალსაზრისით სარგებლობა არ მოუტანია, რათგან, რამდენადაც კულტურულად წარმატებისათვის ორი მთავარი პირობა, მკვიდრი ბინადრობის მოკიდება და მათზე მრავალრიცხოვანი და დანინაურებული დაპყრობილი ერების ენათა შეთვისება, იყო აუცილებლად საჭირო, მონღოლთა სიმცირის გამო, ამ ორი პირობის განხორციელებას უნდა თავისთავად მათი ადგილობრივ უცხო მოსახლეობაში შერევა-გათქეფვისათვისა და დაპყრობილი ერების ენის შეთვისებისათვის, ე. ი. მონღოლთა ეროვნული გადაგვარებისათვის, შეეწყო ხელი. აკი სწორედ ასეც მოხდა! და არსად, საცა-კი წინათ მონღოლთა ძლიერი საყაანო იყო, მონღოლთა მოსახლეობის ნაშთიც-კი აღარ შერჩა და მონღოლურად მეტყველი ხალხი სრულებით უკვალოდ გაქრა.

როგორც უკვე ვიცით, მონღოლთა უდიდესი უმრავლესობა სახელმწიფოს სამოქალაქო მმართველობისა და საქმიანობისათვის სრულებით მოუმზადებელი იყო, ამიტომაც მონღოლთა დიდი სახელმწიფოს და ოთხივე საყაანოების ამ დარგის მოხელეობა, როგორც უკვე თავის ადგილას აღნიშნული გვექონდა, არა-მონღოლთაგან უნდა ყოფილიყო შერჩეული. ერანის ილხანების საბრძანებელშიც სამოქალაქო მართვა-გამგეობა თითქმის მთლიანად სპარსელებს ჩაუვარდათ ხელში, მონღოლებს-კი მხოლოდ სამხედრო ხელისუფლება-ღა შერჩათ.

ამას ზედ სარწმუნოებრივი მსოფლმხედველობის ის განსხვავებაც დაერთო, რომელიც შამან მონღოლებსა და დაპყრობილი ერების ამ დარგის მსოფლმხედველობათა შორის მკვეთრად საგრძნობი იყო. რა თქმა უნდა, კონფუციანობა, ბუდიზმობა, ქრისტიანობა და მაჰმადიანობა შამანურობაზე მაღლა იდგა. შეუძლებელია ეს უპირატესობა მონღოლთა მმართველ ფენას არ ეგრძნო და მართლაც ყველგან მათ ნიაღში დაპყრობილი ერების სარწმუნოების ძლიერმა გავლენამაც იჩინა თავი: მათი წინანდელი ეროვნული სარწმუნოების, შამანურობის, მაგიერ, დაპყრობილი კულ-

ტურული ერების სარწმუნოებამ გაიმარჯვა. ერანშიც ილხანებს შორის, როგორც უკვე ვიცით, მაჰმადიანობა გავრცელდა. მაჰმადიანობის მონ-
ლოლთა ურდოში გამარჯვებამ, მაჰმადიან ძლიერ ერთა, თურქების ჩრდი-
ლოეთს ულუსში-და სპარსელების, სამხრეთის ულუსში, ერანის საყაანოში,
საბოლოო გაბატონებას იმდენად ფართო გზა გაუკაფა, რომ მონლოლთა
სრული ეროვნული გადაგვარებისა და გაქრობის პროცესის შეჩერება უკვე
აღარავითარს ძალას აღარ შეეძლო.

რაკი მკვიდრი ბინადრობის მოკიდება მონლოლთა უმრავლესობამ
ვერ შესძლო და ბოლომდე მომთაბარედ დარჩა, ამიტომ მათ ეკონო-
მიკასაც მკვიდრი და მაღალი კულტურისათვის საჭირო საფუძველიც
ვერ შეექმნა. ისინი ვერც მიწისმოქმედებას შეეჩვივნენ და ინტენსიური
ხელოსნობისა და მრეწველობისათვისაც მათში შესაფერისი პირობე-
ბი ვერ აღმოჩნდა. მართალია, როგორც ვიცით, ჩინგიზ-ხანის დროით-
განვე მოყოლებული, მონლოლთა ყაანები ცდილობდნენ დაპყრობი-
ლი ქვეყნებითგან საუკეთესო ხელოსნების იძულებით თავიანთთან
გადასახლებით ხელოსნობის ჩასანერგავად ხელი შეეწყოთ, მაგრამ
მონლოლთაგან ეს ძველი ნაცადი ღონეობაც ხალხში ხელოსნობის
გასავრცელებლად და შემდეგ ასაყვავებლადაც, სრულებით უნაყოფო
გამოდგა. ხელოსნობის ცოდნის შეთვისებისათვის, მომთაბარე მესაქონ-
ლე-მონადირე-მოლაშქრე მონლოლებს არავითარი ხალისი არ გამოუჩე-
ნიათ. ამისთვის შესაფერისი პირობები იქ არც იყო: მკვიდრი ბინადრო-
ბის გარეშე და მცხოვრებთა კულტურული მოთხოვნილების უქონლობის
გარემოებაში, ხელოსნობას არც გავრცელება და არც მით უმეტეს განვი-
თარება არ შეეძლო. ძალით გადასახლებული უცხო ხელოსნები ამრიგად
თავიანთ ქვეყანასა და ხალხსაც მოსწყდნენ და მოაკლდნენ, რითაც, რა-
საკვირველია, მათი ერის კულტურასაც ზიანი უნდა მოსვლოდა, და მონ-
ლოლთა ამ დარგში დანინაურებასაც ვერაფრად გამოადგენ.

XVI. აღმ. საქართველოში მომხდარი ცვლილება მონღოლთა ბატონობის თითქმის საუქუნოვანს ხანაში

1. ქვეყნის მდგომარეობის ზოგადი დახასიათება

საქართველოში მონღოლთა თითქმის ასწლოვანი ბატონობის საბედისწერო შედეგისა და ქვეყნისა და მოსახლეობისათვის მათი ბარბაროსობის ცხადსაყოფელად ბოლოს ბევრი საუბარი არც-კია საჭირო. იმდროინდელი სინამდვილის საშინელების წარმოსადგენად ხნიერების უღმობელმა გამანადგურებელმა დრომატ-კი ერანის ილხანისა და მონღოლთა მთავრობისაგან გამოცემული წარსულის ძეგლთა შორის, თითქოს განგებ, ერთი ფრიად საყურადღებო ბრძანება დაგვიცვა, რომელშიც საქართველოს სამეფოში მათი ბატონობის წყალობით მე-14 ს. დამდეგისათვის დამყარებული მდგომარეობა საუცხოოდ არის დასურათებული. ამ ბრძანებას მონღოლურად იერლაცი ეწოდება. იგი აბუ-საიდ ბაჰადურ ყაანისაგან იყო გამოცემული, საფიქრებელია, საქართველოში 1319 წ. ილხანის წარმომადგენლის, დიდი ნოინის ყურუმშის, აჯანყების ჩაქრობის მომდევნო წლებში. მას იმდენად დიდი მნიშვნელობა აქვს, რომ ამ ძეგლის ტექსტის აქ თითქმის მთლიანად მოყვანა აუცილებლად საჭიროა.

აბუსაიდის ეს ბრძანება ამოჭრილი იყო წარწერის სახით ქ. ანისის ე. წ. მანუჩეს მიზგიითის გარეთი კედლის ქვაზე სპარსულად, იმ ენაზე, რომელიც უკვე ერანის ილხანების ოფიციალურ სახელმწიფო ენად იყო ქცეული. მაჰმადიანური მოკლე სარწმუნოებრივი შესავლის შემდეგ, იქ ნათქვამია:

„აბუსაიდ ბაჰადურხან

იერლაცი. ამჟამად დედამიწის პირის ფაღშაჰის (ხელმწიფის), მსოფლიოს სულტნისა, ქვეყნისა და სარწმუნოების ამმალგებელის ტახტ-საჯდომითგან, როდესაც მსოფლიოს მცხოვრებნი აღმოსავლეთითგან დასავლეთამდის მისი მონყალებისა და სამართლიანობის ჩრდილს ქვეშე იმყოფებიან, მისი განკარგულება და ბრძანება უზენაესმა ქეშმარიტებამ (ე. ი. ღმერთმა) უმეტესად სრულყოფილყოს! ხოლო ბრძანება ასეთია, რომ, რაკი ქვეყნის ზედაპირი მის ბრძანებასა და დივანის (ე. ი. სავაზიროს) განკარგულება მისი კალმის წვერზეა დამოკიდებული, მისი დაკლება, ანდა გადამეტება ვერაფერს გაბედოს და, ტამლისა და სამართლიანი ბაჟის გარდა, სხვა აღარაფერი არ გამოართვან და არავის ყალანის, ნემარისა და ტარხისა (გამოსაღებლებისა) და სხვა რამის მომიზეებით არ სთხოვონ, როგორც წინათ ქალაქს ანისში და საქართველოს სხვა ვილაიეტებში (ქვეყნებში) ყალანს, ნემარსა და უკანონო გამოსაღებლებსა და ტარხს ძალით ჰკრებდნენ და ავიწროებდნენ (მოსახლეობას და ამის გამო ქვეყანა) გაოხრდა, მდაბიო ხალხი გაიფანტა (და გაიქცა), ამ ქვეყნის ქალაქის მამასახლისებმა ყალანის და დერნაგირის (ე. ი. საქალაქო კარის ბაჟის) გამო თავიანთი უძრავი და მოძრავი ქონება და სახლკარი მიატოვეს და გაიქცნენ“-ო!¹⁸⁵

ამ უაღრესად საყურადღებო წარწერითგან, მაშასადამე, ცხადი ხდება, რომ ერანის მონღოლთა საყაანოში, ყაზან ყაანის უკანასკნელი თავგამოდებული ცდისდა მიუხედავად, მოხელეთა ურიცხვი ბოროტმოქმედებისა და ხალხის უსინდისო ყველეფის არამცთუ შეჩერება, არამედ ალაგმვაც კი ვერ მოხერხებულა. მეცამეტე საუკუნის ორმოციან წლებითგან მოყოლებული საქართველოს ისტორიის მოთხრობის დროს არაერთხელ გვქონდა შემთხვევა აღგვეჩინა, რომ მონღოლთა ხელისუფლების ასეთს თავაშვებულს მცარცველობაზე თვით ყაანების მთავრობის უმაღლეს მოხელეებსაც კი მიუქცევიათ რამდენჯერმე ყურადღება და ხალხისა და სახელმწიფოს ამნაირი გამანადგურებელი მდგომარეობის შეცვლა, ამ ბოროტების ამოფხვრაც კი უტდიათ. მაგრამ ამ მცარცველთა და ბოროტმოქმედთა ხროვის ალაგმვა, რომელსაც ხარკისა, გადასახადებისა და ბაჟების აკრება და ბეგარის მოხდევინება ჰქონდა ხელში ჩაგდებული, მხოლოდ ხანმოკლე დროის განმავლობაში თუ ხერხდებოდა, საერთო მდგომარეობა კი, ყოველი ასეთი დროებითი გაუმჯობესების შემდგომ, სულ უფრო და უფრო უარესდებოდა.

განა ქვეყნის აკლებას არ უდრიდა, რომ საქართველოს ქალაქების მოსახლეობას, *ტამლასა* და *ბაჟს* გარდა, რომლის აკრების უფლება ჰქონდათ მხოლოდ კანონით, წლების განმავლობაში კიდევ სამს, კარგა ხანია უკვე გაუქმებულ, გადასახადსაც სრულებით უკანონოდ ართმევდნენ. დასაჯერებელია მერმე, რომ ერანის ილხანს თავისი ანგაარი მოხელეების ასეთი აღმაშფოთებული ბოროტმოქმედების შესახებ სრულებით არა სცოდნოდა რა? და თუ შეუძლებელია, რომ ამ ამბავს აბუსაიდის გაყაანებამდეცა და 1316 წ. გაყაანების შემდგომაც კი მის ყურებამდის არ მიეღწია, მაშინ ამ ყაანის ტრაბახი, ვითომც დედამიწის ზურგზე და მის სამოხელეო დანესებულებებში ყველაფერი მხოლოდ მისს ბრძანებასა და მისი კალმის წვერის მოსმაზე იყო დამოკიდებული, განა განამებული ხალხის დაცინვას არ უდრიდა?!

ცხადია, რალაც განსაკუთრებულ გარემოებას უნდა გამოეწვია აბუსაიდის წადილი, რომ საქართველოს მოსახლეობის გული თავისი არაჩვეულებრივი წყალობით მოეგო. საფიქრებელია, რომ მისი ასეთი ქცევა და გამოცემული ბრძანება საქართველოში აჯანყებული ყურმიში ნოინის წინააღმდეგ დანყებულ ბრძოლასთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული.

მაგრამ, რითაც არ უნდა იყოს ერანის ილხანის ზემომოყვანილი ბრძანება ნაკარნახევი, ეს ძეგლი მაინც მონღოლთა საქართველოში ბატონობისათვის ნამდვილს ანდერძის აგებას წარმოადგენს. მათი მთელი ბარბაროსობის, ქვეყნისა და ხალხისათვის კალმით აუნერელი საშინელების ამაზე უკეთესად დახასიათება სწორედ რომ შეუძლებელი იყო. მონღოლთაგან შექმნილ პირობებში, საქართველოს მოსახლეობას აყრისა და გაქცევის გარდა, თურმე აღარაფერი დარჩენოდა. ქვეყანა აოხრებული და განადგურებულიაო, ამას ერანის ილხანი, მონღოლთა მბრძანებელი, თვითვე ადასტურებს. აქვს თუ არა, ასეთი გამანადგურებელ-გამანაზილებელი თვითდახასიათების

შემდეგ, ვისმე უფლება მონღოლთა ბატონობის ვითომც-და კულტურული მნიშვნელობისა და მშენებლობის შესახებ იმსჯელოს, როგორც ეს წინათ არაერთს პატივცემულ მკვლევარსაც-კი უქნია?

მართალია, რომ მონღოლთა ბატონობის ხანამ მახლობელი აღმოსავლეთისა და ევროპისათვის შესაძლებელი გახადა, შორეული აღმოსავლეთის მდიდარი და თავისებურებით სავსე მაღალხარისხოვანი კულტურა გაეცნო და მისი გავლენის ნაყოფიც ეგემნა. ამის წყალობით ხელოვნების დარგში, მეტადრე მინიატურულ მხატვრობაში, განსაკუთრებული მიმართულება-ც-კი შეიქმნა. არც იმის უარყოფა შეიძლება, რომ ამავე ხანაში ევროპისა და აზიის მოსახლეობის გეოგრაფიული და მანამდე უცნობ ხალხთა ცოდნაც მეტად გაფართოვდა, მაგრამ ყველა ეს მონღოლთა ბატონობის უნებლიეთი, თავისდათავადი შედეგი იყო. ისტორიამ-კი უნდა განარჩიოს პოლიტიკურ მოღვაწეთა და საისტორიო ასპარეზზე გამოსულ ერთა შეგნებულად დასახული მიზანი და მიზანშეწონილი მოღვაწეობის შედეგი მოვლენათა სტიქიურად თანამყოფისა, ან და მომდევნო, მიზანდაუსახავი და უნებლიეთი შედეგისაგან!

2. საქართველოს სოციალურს წყობილებაში მომხდარი ცვლილება*

მონღოლთა ბატონობის ხანაში ზემოაღნიშნული პოლიტიკური და ეკონომიური მიზეზების გამო, საქართველოს სოციალურ ვითარებასა და წესწყობილებაშიც დიდი ცვლილება მოხდა. აზნაურთა წოდების წიაღით-გან დიდი ხელისუფლებით აღჭურვილი პირები გამოეყვნენ, რომელთა ერთ წრედ, ამ ხანაში *მთავრებად* სახელდებულნი, სხვილი საქვეყნოდ გამრიგენი იქცნენ. მეორე მხრით, აზნაურთაგან სხვა დიდი მოხელეობის მჭირავი ოჯახები და საგვარეულოებიც იმდენად აღზევდნენ, რომ მათ, აზნაურთაგან განსასხვავებლად, წინანდებურად ისევე აზნაურები-კი არ ეწოდებოდათ, არამედ მხოლოდ დიდებულნი. ასეთი სოციალური განშრეების პროცესის დასაწყისი მე-12 ს-შიც ჩანს, მაგრამ მე-13 ს. იგი უკვე მთლიანად დამთავრებულია. ამ საკითხის გასაშუქებლად ბეჭა მანდატურთუხუცესის დროის სამართლის წიგნია ფრიად საყურადღებო: იქ მოსახლეობის სოციალური დანაწილების პირველ ერთეულად უკვე აზნაურები აღარა ჩანან, მაგრამ ამ დროს ჯერ არც *თავადების წოდების* ხსენებაა. პირველი ადგილი ამ ხანაში დიდებულებს აქვთ მიკუთვნებული. *აზნაურები-კი* სოციალური წესწყობილების უკვე მეორე ფენად არიან მიჩნეულნი. ეს სამართლის მაშინდელს ძეგლშიც სრულებით მკაფიოდ მოჩანს, რომელშიც დანაშაულებათა შედარებითი შეფასება და მათთვის შეფარდებული სასჯელთა სისტემაიც სწორედ დიდებულთა და აზნაურთა ცალ-ცალკე სოციალურ ერთეულებად მიჩნევაზეა დამყარებული. აი მაგ., რა და როგორ არის იქ მკვლელობა-

* XIII-XVI სს. საქართველოს სოციალურ წყობაში მომხდარი ცვლილებების შესახებ უფრო დანერგულებით იხ. ბ. ლომინაძის მიერ დანერგილი თავები საქართვ. ისტ. ნარკვევების III ტომში (1979 წ.).

ზე ნათქვამი: „*თუ კაცმან კაცი მოკლას: დიდებულმან დიდებული*“, ან „*თუ დიდებულმან აზნაური მოკლას*“, ან და „*აზნაურმან აზნაური მოკლას*“, ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში ასეთი სასჯელი დაედოსო.

ამ ხნის სოციალური ვითარებისათვის მეორე დამახასიათებელ მოვლენას წოდებრივი ღირსების შენარჩუნების დიდი სიძნელე წარმოადგენს. რამდენადაც წოდებრივობა მარტო შთამომავლობითსა და მემკვიდრეობით ღირსებაზე-კი არა, არამედ ამასთანავე და ამაზე უფრო მეტად ეკონომიურ საფუძველზე იყო დამყარებული, იმდენად ქონებრივი მდგომარეობის შერყევა და ამა-თუ-იმ წოდებისათვის აუცილებელი სასხსრების დროთა განმავლობაში დაკარგვა და უქონლობა, მისი სოციალ-უფლებრივი მდგომარეობის ცვლილებასაც იწვევდა ხოლმე. საპატიო აზნაური უნდა „*ციხოსან-მონასტროსანი*“-ც ყოფილიყო და „*ტაზრეული*“-ც, ე. ი. საკუთარი სასახლე, ციხე, დასამარხავად მონასტერიცა და, რა თქმა უნდა, შესაფერისი სიდიდის მამულიც ჰქონოდა. ვისაც არც ასეთი შეძლება და არც ყველა ზემოაღნიშნული „ტაზრეულ-ციხოსან-მონასტროსნობა“ არ ჰქონდა, ან და უკვე ხელითგან წაუვიდოდა, მას, თუ ამ მდგომარეობის სამი თაობის განმავლობაში გამოსწორებას ვერ მოახერხებდა, თავისდა-თავად საპატიო აზნაურობაც ეკარგებოდა. ბეჭა მანდატურთუხუცესის დროის საკანონმდებლო ძეგლში ეს პირდაპირ არის აღნიშნული: თუ აზნაურს „*ყამისაგან მამული დამცრობოდეს*“, ამასთანავე „*თუ უციხო-უმონასტრო იყოს*“ და უკვე „*მესამე ნათესავი* (ე. ი. თაობა) *იყოს, რომე მცრობად დაენყოს*“, ან და, თუ ქვეყნის მესაჭე „*გასწყრომოდეს მამასა და შვილსა საქმისა რაისმე ზედადა ჩამოემცროს*“, მაშინ ის უკვე ვეღარც საპატიო აზნაურად ჩაითვლებოდა ვეღარც მასთან თანასწორი სოციალური უფლებები შერჩებოდა: ის უკვე მცირე აზნაური იყო.

რასაკვირველია, ცხოვრების მიმდინარეობა მარტო ადამიანის ქონებრივსა და წოდებრივ დაკნინებას არ იწვევდა, არამედ ამის წინაუკმო პროცესიც სწარმოებდა: პირადი ღირსების, სამსახურისა, თუ ქონებრივი დოვლათიანობის მოპოვება-დაგროვების უნარის წყალობით, ადამიანს სოციალური წყობილების დაბალი ფენითგან აღზევებაც შეეძლო. ეს სოციალური პროცესიც ბეჭა მანდატურთუხუცესის დროინდელს საკანონმდებლო ძეგლში მკაფიოდ არის აღბეჭდილი. იქ, მაგ., ნათქვამია: „*თუ მსახური მოიკლას ასეთი, რომე აზნაურიშვილად მის პატრონს ჰყუეს*“, მკვლელობის ქონებრივ საზღაურად 12 000 თეთრი (ე. ი. ვერცხლის ფული) გადაიხადოს, ხოლო, თუ მხოლოდ „*მსახურად ჰყუეს*“, მაშინ მარტო 1 000 თეთრი მისცესო. აქეთგან ჩანს, რომ მსახურს პირადად უკვე თავის სიცოცხლეშიც შეეძლო ერთგული სამსახურითა და თავისი ჭკუა-გამჭრიახობით ისეთი პატივისცემა დაემსახურებინა, რომ მის პატრონს მისთვის აზნაურშვილზე თუ მეტი არა, მისი თანასწორი ღირებულება მაინც მიეცა. ის ჯერ აზნაურშვილად აღზევებული არ იყო, რათგან ამისთვის სამი თაობის განმავლობაში აღზევებისათვის საჭირო სოციალური პირობები უნდა შეენარჩუნებინა,

მაგრამ სინამდვილეშიცა და სამართლის სფეროშიც მას ასეთი უფლებები პირადად უკვე მოპოვებული ჰქონდა.

ნინა ხანის ამბების განხილვის დროს, აღნიშნული გვექონდა, თუ რამდენად დიდი მნიშვნელობა მიენიჭა სამხედრო სამსახურსა და საქმიანობას მონღოლთა ბატონობის დროს ქონებრივი კეთილდღეობის მოპოვებისა და დაუნჯებისათვისაც და სოციალურად დასაწინაურებლადაც. ამის გამო სამხედრო სამსახურში მყოფთა წრითგანაც და დაბალი სოციალური ფენითგანაც წინ წაწევა იშვიათი მოვლენა არ იყო და ეს პროცესი მეტადრე ამ ხანაში გაძლიერდა. ამ მხრივაც ამ დებულების დამადასტურებელი და მთლად დამარწმუნებელი ცნობები სამართლის იმავე წიგნში გვაქვს დაცული. იქ, მაგ., სწერია: *„თუ ქოთლოსან¹⁸⁶-კარვოსანი აზნაურად მსახურებდეს“*, მისი მკვლელობისათვის მკვლელს იმდენივე ქონებრივი საზღაური გადაახდევინონ, რამდენიც აზნაურის მკვლელობისათვის არის დაწესებულიო, ე. ი. 12 000 თეთრი. კანონში განმარტებულიც არის, თუ რატომ: *„ქოთლოსნისა და აბჯროსნისა და კარვოსნისა“*, თუ-ეი მათ *„პატონისაგან რომე ჴელი ჰქონდეს“*, ქონებრივი საზღაური მკვლელობისათვის *„თორმეტი ათასი თეთრი არს... ამაღ, რომე კარვოსნობას, – ესე ყოველთა წესია, – აზნაურული სჭირს“*-ო.

მაგრამ თუ ამ დაწინაურებული ქოთლოსან-აბჯროსან-კარვოსანის *„უკანით მისი ძმა, ან შვილი და ნათესავი ველარა ისრე მისის წესითა მსახურებდეს პატონთა“*, მაშინ მათი მკვლელობისათვის ქონებრივი სასჯელი *„ათასი თეთრი იყოს“*, ე. ი. იმდენი, რამდენიც ჩვეულებრივი მსახურისათვის იყო დაწესებული.

ყველა ზემოდასახელებული მიზეზების გამო, მე-13-14 ს. განმავლობაში საქართველოს სოციალურს წესწყობილებაშიცა და შედგენილობაშიც დიდი და ღრმა ცვლილება მოხდა. ბევრი ძველი საგვარეულო ან სრულებით ამოწყდა, ან და ჩამომცრობის გამო, პოლიტიკურ ცხოვრებაში და საისტორიო ასპარეზზე გაქრა, სამაგიეროდ-კი ბევრი ახალი აღზევებულ-დაწინაურებული ჯერ ცალკეული პირები, შემდეგ მთელი მათი შთამომავლობა და გვარეულობანიც-კი იკავებდნენ განთავისუფლებულ ადგილს და პოლიტიკურსა და საისტორიო ფართო ასპარეზზე გამოდიოდნენ.

ერანის ილხანების საბრძანებელში სოფლების აოხრება-გაუჟაცრელებას, როგორც უკვე აღნიშნული გვექონდა, ყაზან ყაანმაც მიაქცია ყურადღება. მის დროისათვის ამ მოვლენამ იმდენად საშიში მდგომარეობა შექმნა სახელმწიფოში, რომ მოახალშენეთა მოსახიბლავად ყოველგვარ შეღავათებს გარდა, რომელზედაც უკვე გვექონდა საუბარი, ყაზან ყაანმა საჭიროდ დაინახა მოსახლეობის სტიქიური აყრა ადმინისტრაციული და სოციალური კანონმდებლობის იძულებითი საშუალების გამოყენებით შეეჩერებინა. 1303 წ. მან ბრძანება გამოსცა, რომლითაც გლეხებს თავიანთი მიწებითგან აყრა და თვითნებურად სხვაგან გადასახლება სასტიკად აეკრძალათ, ხოლო ვინც მაინც გაიქცეოდა, ისინი ყველანი უნდა ძალით

აუცილებლად თავის ადგილსავე დაებრუნებინათ, თუ რომ მათი გაქცევა-გადასახლებისაგან 30 წლის ხანდაზმულობის ვადა გადასული არ იყო¹⁸⁷. ამრიგად. მოსახლეობის სტიქიურმა აყრა-გადასახლებამ მონღოლთა ყაანებისაგან ნახმარ შემაჩერებელ ერთ საშუალებათაგანად მიწისმოქმედი მოსახლეობის მიწასთან იძულებით მიმაგრების დაკანონება გამოიწვია.

ცხადია, რომ შეუძლებელია ამას მიწის დამშუშავებელ გლეხებსა და მემამულეთა შორის სოციალური ურთიერთობა წინანდელზე უფრო არ გაემწვავებინა და სოფლის მოსახლეობაში ამის გამო წინააღმდეგობასა და ბრძოლას არ ეჩინა თავი.

გლეხთა უფლებრივი მდგომარეობის ამნაირს გაუარესებას ზედ კიდევ ერთი გამართულებელი გარემოებაც დაერთო: მონღოლები პირად ყმობასა და სამოხელეო ხელისუფლებაზე დამყარებულ დამოკიდებულებას ყმობისაგან არ არჩევდნენ, ქართული სახელმწიფო სამართლით-კი ეს ორი სოციალ-პოლიტიკური მოვლენა ერთმანეთისაგან მკაფიოდ განსხვავდებოდა. საქართველოში მონღოლთა ბატონობის დროს, ასეთი გაიგივებისადმი მისწრაფება ქართველ საქვეყნოდ გამრიგე მოხელეებსაც გაუჩნდათ თანდათან და მათაც მოინდომეს მათი ხელქვეშეთი მოსახლეობა თავიანთ ყმებივით ემსახურებინათ და გადასახად-ბეგარით დაეტვირთათ. ეს თითქოს იქ უნდა ყოფილიყო უფრო ადვილი განსახორციელებელი, სადაც პატრონყმური დამოკიდებულება, ან ნაკლებად, ან და სრულებით არ იყო გავრცელებული, სახელდობრ, საქართველოს ჩრდილო მთიანეთში, ქსნისა და არაგვის საერისთავთ-ერისთავოებში.

გიორგი ბრწყინვალის დროინდელი სამართლის წიგნიდან, „ძეგლის დადებითგან“, ირკვევა, რომ მე-13 ს. დამლევსა და მე-14 ს. დამდეგს საქართველოს ამ ორ თემში საქვეყნოდ გამრიგეთა, ე. ი. ადმინისტრაციულ თანამდებობის პირთა, – ერისთავების, გამგებლისა და სხვების, – მკვლელობა გახშირებულია. მხოლოდ ასეთი მკვლელობა ცალკეული პიროვნების და ერთი კაცის მიერ-კი არ ყოფილა ჩადენილი, არამედ მთელი სოფლის, ერთპირი მთელი ხეობისა და თვით მთელი ქვეყნის შეზრახებითა და მონაწილეობით იყო ხოლმე თურმე მოწყობილი. ცხადია, რომ ასეთი მკვლელობა პირადი შურისძიებისა, ან და ვნებათა ლელვის შედეგი ვერ იქმნებოდა, არამედ, უეჭველია, აქ ნამდვილად უალრესად გამწვავებული სოციალური ბრძოლის გამოხატულება უნდა გვეჩინდეს, თვით ბრძოლა-კი სწორედ ზემოაღნიშნულ ნიადაგზე იყო აღმოცენებული.

XVII. გიორგი V ბრწყინვალე

1. გიორგი V-ის პიროვნება და გამეფების გარემოება

საქართველოს სახელმწიფოს მრავალსაუკუნოვანი არსებობის განმავლობაში, ბაგრატ III-ის, დავით აღმაშენებლისა და თამარის შემდგომ, არც ერთ მეფეს თანამედროვეთა შორის და შთამომავლობაში ისეთი სახელი არ მოუხვეჭია, როგორც გიორგი V ბრწყინვალემ დაიმსახურა. მისი ქება თანასწორად გვხვდება, როგორც ქართულს, ისევე მეზობლების წყაროებშიც. მისი უარყოფა ვერ შესძლებიათ ისეთ პირებსაც, რომელთა პოლიტიკა მისას მთლიანად ეწინააღმდეგებოდა. მონღოლთადროინდელ ისტორიის მომთხრობელს ქართველ *ქაბთააღმწერელს* ხომ ისე არსად აქვს მისი სახელი მოხსენებული, რომ მის მოღვაწეობისადმი თავისი აღტაცება არ გამოემჟღავნოს. აი, მაგ., რა აქვს მას გიორგი ბრწყინვალის დაბადებასთან დაკავშირებით ნათქვამი: დემეტრე თავდადებულს მისმა ცოლმა, ბექა მანდატურთუხუცესის ასულმა ნათელამ, შესძინა მხოლოდშობილი ძე გიორგი, *რომელ უკანასკნელ (ე. ი. შემდგომად) ძმათა მისთა მეფე იქმნა და განდიდნა უმეტეს შემდგომთა მეფეთა, რამეთუ მარტო იყო ძე დედისა. მარტო შვა დედამან, ვითარცა მარგალიტისათჳს, თქმულ არს მარტოება უმჯობესისათჳს, ეგრეთვე გიორგი იპოვა უმჯობესი ყოველთა კაცთა მის ჟამისათა, არა ოდენწელმწიფეთა, არამედ ყოველთა კაცთა*“-ო¹⁸⁹. მისი მამის სიკვდილად დასჯის შემდგომ რომ გიორგი V-ის ყველა ძმების აქეთ-იქით გაქცევა-გახიზვნაზეა საუბარი, იგივე ისტორიკოსი ამბობს: *„უმრწემესი (ე. ი. უმცროსი) ძე მისი გიორგი, რომელი უშვა ასულმა ბექასმან, წარიყუანა პაპამან მისმან ბექამან და აღზარდა საკვრელი და უმჯობესი ყოველთა კაცთა, ვითარცა ქვემოთ სიტყუამან (ე. ი. მოთხრობამ) ცხად-ყოს*“-ო.

მე-13 ს. დამლევს აღმ. საქართველოს პოლიტიკური დასუსტების გამო ჩრდილო კავკასიიდან ოსთა ქართლში შემოჭრისა და თარეშის გახშირებაზე მოთხრობილს ამბავს იგივე ავტორი შემდეგს ცნობას ურთავს: *„მიერიტვან შეიქმნა მტერობა შორის ქართველთა და ოვსთა ვიდრემდის მეფეთა შორის ბრწყინვალემან, დიდმან, სახელგანთქმულმან გიორგი განახსნა (იგინი) და აღფხურა*“-ო¹⁸⁹.

იქაც, სადაც გიორგი V-ის მეფობისა და სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის აღწერილობა იწყებოდა, შესავალის მსგავსად, ნათქვამია: *„აქა დაიწყო აღმოცისკრებად მზემან მეფისამან გიორგი, რომელი აღეზარდა პაპასა მისსა დიდსა ბექასა*“-ო¹⁹⁰.

დასასრულ, შესაძლებელია კიდევ მხოლოდ იმ პირის, მესხეთის მთავრის ალბულა ათაბაგ-ამირსპასალარის სიტყვებიც მოვიყვანოთ, რომელიც, თავისი განკერძოებითი პოლიტიკის გამო, გიორგი ბრწყინვალის, საქართველოს მთლიანობის აღმადგენელის, გულწრფელი თანამგრძნობი არ შეიძლება ყოფილიყო. მაგრამ მასაც-კი მისი განსაკუთრებული ღვაწლი ქართულ სახელმწიფოებრიობაში არ შეეძლო მაინც არ აღენიშნა: მესხეთის ხუთი თემისათვის შედგენილს სამართლის ჩვენს ნიგნში ქონებრივ სასჯელად „დიდისა, წარჩინებულისა მეფისა გიორგის *ჟამის თეთრი* (ე. ი. ვერცხლის ფული) *გავაჩინეთ*“-ო.¹⁹¹

სამწუხაროდ, გიორგი ბრწყინვალის მეფობის მომთხრობელი ნაწილი დროთა განმავლობაში ქართველი *ჟამთააღმწერელის* თხზულებაში დაიკარგა. უკვე მე-17 ს. დამლევს ეს ნაწილი აღარ ყოფილა და ვახტანგ მეფისაგან ახალი ქართლის ცხოვრების დასაწერად შეგროვილს საისტორიო ძეგლებს შორისაც ეს წყარო არ აღმოჩენილა. ამრიგად, მთავარი ძეგლი, რომლის მიხედვითაც გიორგი ბრწყინვალის მოღვაწეობის გაშუქება იყო შესაძლებელი, აღარ მოგვეპოვება. მართალია, ეს გარემოება მკვლევარს მეტად უძნელებს საქმეს, მაგრამ ამ ხანის ისტორიის ძირითადი საკითხების ზოგადად გაშუქება, როგორც დავრწმუნდებით, მაინც ხერხდება.

ვახუშტი გიორგი V-ის გამეფების თარიღად 1318 წ. სდებდა*, მაგრამ ნამდვილად თავისი სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა მას ამაზე გაცილებით ადრე უნდა დაეწყო. უნდა გათვალისწინებული გვექონდეს ის გარემოება, რომ ყაანის ნებართვით ის ჯერ კიდევ მცირეწლოვანი გაამეფეს. იმ დროს, რასაკვირველია, მას თავისი მოვალეობის ასრულება ჯერ არ ძალუძდა, მაგრამ, სრულწლოვანობისა და მარჯვე პირობების დამყარების შემდგომ, მას ხელმეორედ გაუშეფებლივაც შეეძლო თავისი ხელისუფლების განხორციელებას შესდგომოდა.

სანამ გიორგი V-ის მოღვაწეობის განხილვას შევეუდგებოდეთ, წინასწარ უნდა საქართველოს იმდროინდელს მდგომარეობას ერთხელ კიდევ გადავავლოთ თვალი.

2. აღმ. საქართველოს მდგომარეობა გიორგი V-ის მეფობის ხანაში

მე-13 ს. მეორე ნახევრითგან მძვინვარე დიდი ეკონომიური კრიზისისა და დავით VI-ის დროს აღმ. საქართველოს პოლიტიკური დაქსაქსუ-

* სამეცნიერო ლიტერატურაში მიუთითებენ გიორგი V ბრწყინვალის გამეფების ორ თარიღზე - 1314 და 1318 წწ. ივ. ჯავახიშვილი თვლის, რომ გიორგის მეფობა 1318 წელზე გაცილებით ადრე უნდა დაეწყო. ამ თარიღის დაზუსტებაზე მსჯელობენ: ჯ. ოდიშელი წერილში - აღმ. საქართველოს პოლიტიკური ისტორიისათვის XIV-XVII სს. (დასახ. კრებულში) და ვ. კიკნაძე-გიორგი V-ის გამეფების თარიღის საკითხისათვის (საისტორიო კრებული, VII, თბ., 1977).

ლობისა და სახელმწიფოებრიობის სრული შერყევის გამო, ამასთანავე წლების განმავლობაში ქართლისა და მთიანეთის მონღოლთა ლაშქრისაგან დანთიკება-აოხრების შედეგად აღმ. საქართველო უკიდურეს განსაცდელში იყო ჩავარდნილი. ქვეყანა აირია, წესიერი და მყუდრო ცხოვრების ხსენებაც-კი აღარ იყო, ძალმომრეობისა და ცარცვა-გლეჯის შემაკავებელი ხელისუფლება აღარსად ჩანდა. მონღოლების თარეშს, ყივჩაყთა და ოსების მეკობრეთა თავაშვეულობას საზღვარი არა ჰქონდა. ერთმანეთზე თავდასხმა და ხოცვა-ჟლეტა ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა. თვით ქართველ ტომთა შორისაც-კი ქიშპობა და შუღლიანობა იმდენად გახშირდა და ურთიერთშორისი დამოკიდებულება ისე გამწვავდა, რომ უგუნური ძმათა შორის ბრძოლა და სისხლისღვრა, სოფლებისა და ციხე-კოშკების დაუნდობელი განადგურება გამარჯვებულ მხარეს საქებურად და საამაყოდაც-კი მიაჩნდა: თითქოს გარეშე დამპყრობელისა და მტრებისაგან ქვეყნის აოხრება საკმარისი არ ყოფილიყოს, რომ ერთმანეთთან თავიანთი მხეცური ამ დამოკიდებულება-მოპყრობით ისედაც გაპარტახებულ საქართველოს საფუძველსაც-კი ძირს უთხრიდნენ.

ჩვენი ქვეყნის იმდროინდელი სავალალო მდგომარეობა თვით ხალხის წარმომადგენლების მიერაც იყო გიორგი ბრწყინვალისაგან მოწვეულს საქართველოს სახელმწიფო დარბაზის საკანონმდებლო კრებაზე აღიარებული. აი მაგ., დარბაზის ერნი და თემის წარმომადგენელნი მთიანეთში წინათ არსებულ ვითარებაზე რას ამბობენ „ძეგლის დადების“ შესავალში: აქ ყველგან **„დიდი უსამართლობა და მძლავრებულობა ქმნილ იყო ერთმანერთსა ზედა და... ერთმანერთსა ღალატად დასხმა, დაქცევა ციხეთა, სიკვდილი, ცოლის წაგურა და დაგდება უბრალოსა და მრავალფერნი ულუსობანი“** ისე იყო მოდებული, რომ **„ყოლა სამართალი არად იყო-ღა“-ო!**⁹².

საქართველოს სახელმწიფო დარბაზის საგანგებო კრების ზემომოყვანილი დახასიათება რომ სრულებით გაზვიადებული არ არის, არამედ იმდროინდელი აბოზოქრებული ვნებათა ღელვისა და შუღლიანობის უტყუარ სურათს წარმოადგენს, ამის მრავალი დამადასტურებელი ცნობები იმ ისტორიულ ნაშრომში მოგვეპოვება, რომელიც სწორედ ამავე მთიანეთის ამბავს მოგვითხრობს და რომელსაც სახელად **„ძეგლი ერისთავთა“** ეწოდება. იქ, მაგ., აღწერილია ქსნის ერისთავის ქვენიფნეველის დროს ცხოვრებითა თავდასხმა ჟამურელებზე. თავდამსხმელები სასტიკად იქმნენ დამარცხებულნი, ისე რომ ბრძოლისა და მათი დევნის დროს **„მომკვდარიყო გარეშე წვრილისა ერისა თვრამეტი თავადი. (ე. ი. მთავარი) ჴევისბერი ცხოვრელი“-ო.**

ერთი წლის შემდეგ ჟამურელთ უკვე დვალნი დაესხნენ, მაგრამ იმ დროს იქ მყოფნი **„ბეგარის მკრეფელნი ცხრაზმელნი“-ც** დაეხმარნენ ჟამურელებს, ამიტომ შეშინებული დვალნი გაიქცნენ და ქნოლოს ციხეში შეიხიზნენ. მაშინ ჟამურელებმა ქნოლოელებს მათთან შეფარებუ-

ლი თავდამსხმელი დვალეების გაცემა მოსთხოვეს, მაგრამ უარი მიიღეს. ჟამურელებმა რომ ეს გარემოება ქვენიფნეველს მოახსენეს, მეკობრეთა შემფარებლების დასასჯელად მან მაშინვე ქნოლოს წინააღმდეგ გაილაშქრა და ისტორიკოსის სიტყვით **„დაარღვივნა ციხენი მათნი და მოსწვა ქუეყანა მათი“**.

ასეთი მკაცრი სასჯელის შემდგომაც, დვალეებმა თავიანთი თავდამსხმელობა ვერ მოიშალეს და ჟამურელებს ერთი წლის შემდეგ კვლავ თავს დაეცნენ და ყაჩაღურად **„წაასხეს ხეასტაგი (საქონელი) ჟამურით“**. მაშინ კი ქსნის ერისთავმა დვალთა სამაგალითოდ დასჯა გადასწყვიტა: **„დაარღვივნა ციხენი მათნი და მოსწვა ქუეყანა მათი“**. ადამიანთა სიცოცხლის გარდა, იქ, რასაკვირველია, დვალთა მთელი ქონებაც უნდა განადგურებულ-განიავებულიყო. უკანასკნელი გარემოება თვით მემატიანის სიტყვითაც მტკიცდება. მას აღნიშნული აქვს, რომ როგორც ერისთავი **„წარმოვიდა დიდად გამარჯვებული“**, ისევე მისი **„ლაშქარნი ყოველნი ალაფითა“** ყოფილან დატვირთულნი.

მე-13 ს. განმავლობაში საქართველოში ხალხის კულტურულად დაქვეითების გამო, ეროვნული თვითშემეცნება და ნათესაობის შეგნება ისე დაკნინდა, რომ თემთა და ტომთა შორის შუღლისა და მტრობის ჩამოსაგდებად ზოგჯერ მათი თავმოყვარეობის მცირეოდენი შეღავათ-კი საკმარისი იყო ხოლმე. თუ იმ შემთხვევაშიც-კი, როცა საქართველოს სამეფოს საჭეთმპყრობელად ისეთი ენერგიული და ძლიერი მმართველი იყო, გიორგი ბრწყინვალე, შესაძლებელი ყოფილა ისეთი სამწუხარო შემთხვევა მომხდარიყო, რომ ორ მოძმე ქართველ ტომს შორის, როგორც შემდეგში დავრწმუნდებით, შურით გამოწვეული მტრობა დაიწყო და ერთმანეთის დაუნდობელი ხოცვა-ჟლეტით დამთავრდა, ადვილი წარმოსადგენელია, თუ რა საშინელება უნდა ყოფილიყო იმაზე უწინარეს ხანაში, როდესაც სახელმწიფო ხელისუფლება უძლური იყო და ქვეყნის აშლილობას ბოლო არ უჩანდა.

საუბედუროდ ასეთი სავეალალო მდგომარეობა მარტო ისეთს მიყრუებულ ადგილებში არ იყო, როგორც ქსნისა და არაგვის მთიანეთია, არამედ სხვა თემებშიც. რამდენად დაქვეითებული იყო კულტურულად საქართველოს სხვა ნაწილებიც მონღოლთაგან შემოღებული ველური პირობების გავლენით, ეს ქართული სამართლის ძეგლებითგანაც ჩანს მკაფიოდ. **„ეთვიმე მთაწმინდელის“** „მცირე შჯულის კანონი“-თგან ჩანს, რომ უკვე მე-11 ს. დამდეგისათვის ქართული სამართლის ზოგადი მოძღვრება, ნებსითა და უნებლიეთს მკვლევლობას ერთმანეთისაგან მკვეთრად არჩევდა, ხოლო შემთხვევით მომხდარს დანაშაულებადაც-კი არ სთვლიდა. მე-14 ს. პირველ ნახევარში აღმ. საქართველოს მთიანეთისათვის შედგენილ **„ძეგლის დადება“-**ში-კი მკვლევლობა დანაშაულებრივ მოქმედებად არის უკვე მიჩნეული იმ შემთხვევაშიც, თუნდაც ასეთი საქმე ვისმე **„უბრალოდ დაემართოს“**, ე. ი. უნებლიეთ ჰქონდა ჩა-

დენილი და მაშინაც-კი, როცა მკვლელობა უცაბედად მოხდებოდა: ამგვარად იქ ფათერაკისათვისაც-კი სასჯელია დაწესებული! ამავე თვალსაზრისით დამახასიათებელია, რომ ბექა მანდატურთუხუცესის დროს შედგენილს საკანონმდებლო ძეგლშიც მოკლული დიდებულის ოჯახის წევრთა მხრით დიდებულ მკვლელის წინააღმდეგ თვითნებური მტრობა და მისი ქონების გადანაც-კი მართებულ და არადანაშაულებრივ მოქმედებად ითვლება. ვიდრე ქვეყნის უზენაესი გამგისაგან გამოგზავნილი სათანადო მოხელე და მანყუერელისაგან წარმოვლენილი ხატი ჯერ ამ მკვლელობის საქმეში ჩარეული არ იყო, *„მანამდის დანუა და თუ რასაცა ემტეროს“* მოკლულის ნათესაობა მკვლელს *„იგი სისხლსა შიგან“* (ე. ი. დანაშულებისათვის დაწესებულ სასჯელში) *არა მიეფასოს“-ო*. ამრიგად სამართალი ადამიანის ვნებათა ლეღვით გამოწვეული ძალადობისა და შურისძიების მთლიანად აღკვეთას უკვე მიზნად ველარ ისახავდა, არამედ მისი მხოლოდ შეძლებისამებრ შეზღუდვა და ალაგვმა-ლა სწადდა.

მონღოლთადროინდელს ქართველ *ყამთაღმწერელს* მონღოლთა მართლმსაჯულების ასეთი ველური წესიც-კი, როგორიც დანაშაულზე წასწრებულის გამოუძიებელი და გაუსამართლებელი იქვე მოკვლაა, უკვე მოსწონდა და საქებურადაც-კი მიაჩნდა.

ადამიანთა შორის ურთიერთობაში დამოკიდებულება მესხეთშიც-კი, სადაც შედარებით მაინც უკეთესი პირობები იყო, იმდენად გაუარესებული იყო, რომ კანონმდებელს საჭიროდ უცვნია საკმაოდ მკაცრი სასჯელი დაენესებინა ისეთი დანაშაულისათვის, როდესაც ორი თანასწორი და ერთი წრის კაცი *„ცოტასა სამდურავისა“-თვისაც-კი* მხეცობას იჩენდა: მომდურავი ათვალწუნებულს პირს თურმე თავისავე მამულში მიუვარდებოდა, დაიჭერდა, შეჰკრავდა და აბჯრით, ან და რითიმე სხვით სცემდა, რამეს დაუზიანებდა, გაათრევდა და, შერცხვენა-განბილების მიზნით, სახლში დაამწყვდედა კიდევც.

ხალხის კულტურული დაქვეითება და გაველურების ნიშანი იმაშიც მოჩანს, რომ საქართველოს იმავე თემში პირადი მტრობის მიზნითა და ჯავრის ამოსაყრელად ზოგნი თურმე მონიწილმდეგის მიცვალებულებსაც-კი აღარ ინდობდნენ: კანონმდებელი იძულებულნი გამხდარან იმაზეც ემსჯელათ, რომ *„თუ სწორი სწორსა სასაფლაოსა ზედა დაესხას“* და მონიწილმდეგის გარდაცვლილი ნათესავების *„საფლავსა ჯელი მიეყოს“*, მსაჯულს სახელდობრ რა სასჯელი უნდა დაედო.

რა თქმა უნდა, მაშინდელი ცხოვრების პირობებსა და ამ დუხჭირ ხანაში, *„ციხისა და საჯდომის ღალატი“* ვისგანმე უკვე გასაკვირველსა და არაჩვეულებრივს აღარაფერს წარმოადგენდა. სამაგიეროდ ფრიად საყურადღებოა ბექა მანდატურთუხუცესის-დროინდელი სამართლის წიგნის ის მუხლები, რომელნიც წოდებათა ურთიერთობას გვიხატავენ.

„თუ აზნაური გლეხმან, ანუ დიდებულმან გააუპატიოს და წაუღოს რამმე“-ო, ნათქვამია „კაცთა შეცოდების სამართლის წიგნში“. დიდებულ-

ნი ამ ხანაში იმდენად ძლიერნი იყვნენ, რომ ცალკეულ აზნაურთა დაჩაგვრა მათ, თუ მოინადინებდნენ, არ გაუძნელდებოდათ. მაგრამ მეტად საგულისხმოა ის გარემოება, რომ ამ ხანაში თურმე ისეთი რამეც-კი შესაძლებელი ყოფილა, როდესაც აზნაურს გლეხი მიუვარდებოდა და არამც-თუ უპატივცემოდ მოეპყრობოდა, არამედ ქონებასაც-კი „ნაწულებდა“ და წაართმევდა კიდეც რასმე. ცხადია, რომ ასეთი შესაძლებლობა უპირველესად სოციალური ბრძოლის ნიადაგზე უნდა ყოფილიყო აღმოცენებული. აზნაურთა და გლეხთა შორის ურთიერთობა მესხეთში, როგორც ჩანს, ამ ხანაში საკმაოდ გამწვავებული ყოფილა.

დამოკიდებულებათა გაუარესების მთავარი მიზეზთაგანი ყმათა უფლებების შეზღუდვისა და მდგომარეობის გაუარესების შედეგი იყო. ჩვენ უკვე ვიცით, თუ ყაზან ყაანის კანონმდებლობამ გლეხობა რა უფლებრივ მდგომარეობაში ჩააყენა, როგორ მიამაგრა იგი მიწას და სხვაგან გადასახლება აუკრძალა. ქართული სამართლის იმდროინდელმა კანონმაც მიწის მესაკუთრე ყმასაც-კი თავისი უძრავი ქონების პატრონის დაუკითხავად და ნებადაურთველად გაყიდვის უფლება წაართვა: „**მამულისა განსყიდვა ცუდია** (ე. ი. „**გაცუდებული**“, გაბათილებულია) **ბატონისა დაუმონმებლად**“-ო. თუ ვინმე ასეთ პირობებში მესაკუთრე ყმის მამულს მაინც იყიდდა, საკანონმდებლო კრებას ეს იმას გარდა, რომ სირეგვნედ მიუჩნევია, ამნაირი მიწების გაყიდვა-შეძენის ხალისის დასაკარგავად, სამართლის წიგნში ქონებრივი სასჯელიც-კი დაუნესებია: თუ იმისდა მიუხედავად იყიდდა ვინმე, „**ნახევარი ფასი მსყიდველსა სარეგუნოდ დაუშავდეს**“, ნაერთვასო. მართალია, თითქოს ეს სამართლიანი არ უნდა იყოსო, „**მაგრამ**“ ასეთი სასჯელი იმიტომ შემოვიღეთ, რომ ყველამ იცოდეს და მომავალში ბატონის დაუმონმებლად ყმის მამულს „**წუვინ დაებმის სყიდვასა**“-ო.

მიწის მესაკუთრე პატრონის მაღიანობასაც ამ ხანაში საგრძნობლად უმატნია: მას მოუწადინებია, რომ უკაცრიელი, ნაოხარი ადგილის მომშენებლისათვის კანონით კუთვნილი სამაგიეროს მიცემაც თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინა. წესად იყო მიღებული, რომ სხვის მიწაზე ბაღის, ან და ვენახის, გამშენებელს გაშენებულის ნახევარი საკუთრებად ერგებოდა. თავისი ნახევრის მაგიერ მას, რასაკვირველია, მისი ღირებულების აღება ფულადაც შეეძლო, მაგრამ, თუ ის თვით გაშენებული ნახევრის მიღებას ირჩევდა, მიწის მესაკუთრეს მისი დაჭერა არ შეეძლო, უნდა უეჭველად მიეცა. ამ ხანაში გამშენებლის ეს უფლებაც საცილობლად გაუხდიათ. ამიტომ საკანონმდებლო კრებამ დაადგინა: „**თუ კაცმან კაცისა მამული გააკაცრიელოს რგვითა, ანუ ნაგებითა**“, მამულის პატრონი გამშენებელს მისი კუთვნილის „**დაჭირვას არას ემართლები: ნახევარის ფასი მისცეს**“-ო. მაგრამ მეორე მხრით, თუ გამშენებელმა გაშენებული „**ადგილი მემამულისა გამოითხოოს, არ ემართლები არცა სასყიდლად ბატონისაგან**“-ო. ცხადი ხდება, რომ მამულის პატრონები, როდესაც მათთვის ხელსაყრე-

ლი იყო, რჩეობდნენ ფასის მიცემით გაშენებული მიწა მთლიანად თითონ ჩაეგდოთ ხელში, ხოლო, როდესაც მათთვის უმჯობესი იყო ნახევარი მიეცათ, მაშინ-კი გამშენებლისათვის ფასის მიცემის უარზე იდგნენ. ამრიგად, მათ სდომებიათ, რომ სასყიდლის მიღების არჩევანი, რომელიც კანონით გამშენებელს ჰქონდა უპირატესობად მიიჩნეული, წაერთვათ და ამ უპირატესობას თითონ დაჰპატრონებოდნენ.

დასასრულ, აგრარულ ნიადაგზე აღმოცენებულ ურთიერთ დამოკიდებულებათა გამწვავების ასეთი გამომჟღავნებული გარემოებაც გვაქვს იმდროინდელს კანონმდებლობაში აღბეჭდილი, როგორიცაა მტრობის მიზნით „ყანასა, ვენაქსა, ბოსტანსა პირუტყვის“ მოსაძოვებლად განზრახ შეშვება¹⁰.

ასეთს მდგომარეობაში ჩავარდნილი იყო საქართველო, რომელსაც პოლიტიკური მთლიანობაც უკვე კარგა ხანია დაკარგული ჰქონდა და დანაწილებული იყო, სახელმწიფო წესწყობილებაც გაბატონებული უცხო ხალხის ძალმომრეობისა და თვით ქართველ მთავართა და დიდგვარიან მოხელეთა თვითნებობის ურჩობისაგან ძალზე შეერყა, ქვეყანაც აუოხრდა და გაუკაცრიელდა. ამის გამო ეკონომიურადაც იგი იმდენად გაჭირვებული და გაღარიბებული იყო, რომ ერანის ილხანებს საქართველოთგან ხარკისა და ყოველგვარი გადასახადის სახით იმის მხოლოდ ერთი მეოთხედი ნაწილის აკრება-ლა შეეძლოთ, რასაც საქართველოს სახელმწიფო საღარო დამოუკიდებლობის ხანაში ყოველწლიურად იღებდა ხოლმე. ასეთ საშინელებაში მყოფ საქართველოს ფრთხილი და შორსგამჭვრეტელი პოლიტიკოსი, მხნე და შეუდრეკელი ნებისყოფის მქონებული მმართველი თუ გამოიყვანდა განსაცდელითგან. ამრიგად, გიორგი V-ეს მძიმე და მეტად პასუხისაგები მოვალეობა დააწვა, რათგან მემკვიდრეობა, რომელიც მას ბედმა არგუნა, უკიდურესად განადგურებული იყო.

3. გიორგი ბრწყინვალის პოლიტიკის ზოგადი გეზი

ამნაირ რთულ პირობებში ისიც კი ადვილი გადასანჯვეტი არ იყო, თუ გიორგი V-ეს თავისი პოლიტიკური და სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა საითგან და რით დაენყო: ჯერ შინაური მტრების, გამდგარი მთავრებისა და ურჩი დიდებული მოხელეების ალაგმვასა და დამორჩილებას შესდგომოდა და ამ გზით ქვეყანა დაენწყნარებინა, საქართველოს მთლიანობა აღედგინა და ამით ძალა მოეკრიბა, ხოლო შემდეგ საქართველოს საგარეო მდგომარეობის გამოსწორებაზე დაენყო ზრუნვა, თუ წინაუკმო მოქცეულიყო, უპირველესად დამპყრობელ მონღოლებთან დაენყო ბრძოლა და საქართველო მათი ბატონობა-მტარვალობისაგან გაენთავისუფლებინა.

გიორგი V-ეს, როგორც ჩანს, ბრძნულად გაუწევეტია, რომ დაქუცმაცებული და გაოხრებული საქართველოსთვის თუნდაც უკვე დასუსტებულ ერანის ილხანების საყაანოსთან ბრძოლის გაგრძელება, ან და კვლავ

ატეხა, არამც თუ მიზანშეწონილი პოლიტიკა არ იქნებოდა, არამედ რომ ასეთი სამოქმედო გეზის არჩევას შესაძლებელი იყო საბედისწერო შედეგიც-კი მოჰყოლოდა. ამიტომ, მონღოლებთან ბრძოლას, მან ფრთხილი და მშვიდობიანი პოლიტიკის წარმოება ამჯობინა.

როდესაც ჩობან ნოინმა ერანის ილხანად აბუსაიდი დასვა, ახალი მბრძანებელი იმდენად მცირენლოვანი იყო (12 წლის), რომ თავისი სახელმწიფოს მართვა-გამგეობა პირადად, რასაკვირველია, არ შეეძლო. ამიტომ 1316 წ. ერანში გაყაანებულს აბუსაიდს მთავარ ვაზირადა და საყაანოს ნამდვილ მესაჭედ ჩობანი ჰყავდა. საქართველოს მეფეს გიორგი ბრწყინვალეს სწორედ ილხანების ამ ყოვლადშემძლე ხელისუფალ ჩობანთან დაახლოვებაზე დაუმყარებია თავისი პოლიტიკა: მათ დიდი მეგობრობაც ჰქონდათ ერთმანეთში. იმდროინდელი არაბული ცნობით, ჩობანი საქართველოს მეფის გულითადი მეგობარი იყო: იგიც გიორგი ბრწყინვალეს აფასებდა და ყოველთვის, როდესაც-კი საჭირო იყო, მას მხარსაც უჭერდა და კიდევც ეხმარებოდა ხოლმე.

მეორე მხრით, გიორგი ბრწყინვალეც თავის პოლიტიკურ მოქმედებაში ჩობანს უწევდა ანგარიშს, სახელმწიფო საქმეებზე ილხანის დიდ ვაზირს ეთათბირებოდა ხოლმე და დარწმუნებულიც იყო, რომ, როცა გაუჭირდებოდა, მისთვის ჩობანის დახმარება ყოველთვის უზრუნველყოფილი იქნებოდა. მართლაც, ჩობანს გიორგი ბრწყინვალის იმედი არასდროს არ გაუცრუებია და განსაცდელში მრავალჯერ დაჰხმარებია ხოლმე.

არც გიორგი ბრწყინვალისა და არც ჩობანის მხრით ის გულითადი მეგობრული დამოკიდებულება, რომელიც მათ შორის არსებობდა, მართო პირადი გრძნობითა და განწყობილებით არ იყო გამოწვეული, არამედ კარგად შეგნებულს პოლიტიკურს ანგარიშზეც იყო დამყარებული. ჩობანი გიორგი ბრწყინვალის სახელმწიფოებრივს ნიჭსა და შორსგამჭვრეტელობას ძალიან აფასებდა, ამიტომაც იყო, რომ ერანის ყაანების საბრძანებლის საქმეებზე რჩევას მას ეკითხებოდა ხოლმე. ამრიგად, ჩობანისათვის საქართველოს მეფე მართო როგორც პირადი მეგობარი-კი არ იყო ძვირფასი, არამედ როგორც მისი საუკეთესო თანაგამზრახიც.

ამას გარდა, ერანის ილხანებმა საქართველოს ჯარის გულადობა და ბრძოლაში თავდაუზოგავობა კარგად იცოდნენ. მე-14 ს. დამდეგს, როდესაც პირადად მონღოლთა ძლიერებაც ძალზე შემცირდა და ისინი წინანდელი სიმამაცითაც უკვე ვეღარ ომობდნენ, თანაც, მათ წიაღში პოლიტიკურ შეთქმულებათა გახშირების გამო, მათი თანამოძმენი მათთვის სანდო მხედრობად მისაჩნევიც-კი აღარ იყვნენ, ქართველი ჯარი უკვე მართო მეშველ ძალას კი აღარ წარმოადგენდა, როგორც ეს წინათ იყო, არამედ იგი მთავარ საყრდნობად იქცა, რომელსაც ისინი ენდობოდნენ და რომლის სიმამაცის იმედი მათ ჰქონდათ.

სწორედ საქართველოსთვის ასე ხელსაყრელად ქცეული ვითარებით ისარგებლა, როგორც ჩანს, გიორგი ბრწყინვალემ და თავისი ქვეყნის სა-

კეთილდღეოდ გამოიყენა. ამრიგად, გიორგი ბრწყინვალის მეფობის პირველ ნახევარში საქართველოს სამეფო ისევ ერანის იმდროინდელს ილხანთან იყო პოლიტიკურად დაკავშირებული და ყმადნაფიცობა მაშინ ჯერ კიდევ არსებობდა. ამიტომაც იერლაცად ნოდებული ყაანის ბრძანებანი საქართველოშიც მოდიოდა ხოლმე, მაგრამ, მაშინდელი არაბული ცნობით, მონღოლთა ყაანის ბრძანებათა ძალა და ხელისუფლება საქართველოზე უშუალოდ უკვე აღარ ვრცელდებოდა.

ერანის ილხანს ლაშქარიც მცირერიცხოვანი ეყენა და მთელ საქართველოს სამეფოში 10 000 მოლაშქრეზე მეტი არ იყო, ისიც თურმე მხოლოდ საქართველოს საზღვრების დასაცავად ჰყოლია განკუთვნილი.

სანამ დასახული პოლიტიკური და ეროვნული ამოცანების განსახორციელებლად საჭირო იყო, გიორგი ბრწყინვალეს ასეთი დამოკიდებულება ჰქონდა მონღოლებთან, მერმე, როდესაც მიზანი უკვე მიღწეული იყო, მათი მოშორება გაერთიანებული საქართველოს მეფემ ადვილად მოახერხა. ამ შემთხვევაში გიორგი ბრწყინვალეს თვით ერანის ილხანის აბუსაიდის მოქმედებამაც გაუადვილა საქმე, რათგან საყაანოს ისედაც შერყეულ მდგომარეობას მალე უკანასკნელმა აღსასრულმაც მოუსწრო: საქმარისი იყო 1327 წ. სრულწლოვანად ქცეულს აბუსაიდს, თავისი მეურვისა და მზრუნველის ჩობან ნოინის თავითგან მოშორების მიზნით, ერანის მონღოლების ეს ერთადერთი ძლიერი და ქვეყნის ოდნავად მაინც შემკავებელი ხელისუფალი, თითონაც და მისი ორი ვაჟიშვილიც მოეკვლევივნენ, რომ მაშინვე საყაანოში არეულობა დაწყებულიყო და ილხანების საბრძანებელსაც ბოლო მოჰვლებოდა. ამის შემდეგ გიორგი ბრწყინვალეს საქართველოში მყოფი მონღოლთა ლაშქრისა და ყველა მათი მოხელეების განდევნა-მოსპობა, რასაკვირველია, არ გაუძნელდებოდა.

4. გიორგი ბრწყინვალის შინაური პოლიტიკა

საქართველოში შინაური მყუდროების დასამყარებლად, ყველაზე საშურს მისი შუა თემის, ქართლის, უშიშროებისა და მშვიდობიანი საქმიანობის უზრუნველყოფა შეადგენდა. იმისდა მიუხედავად, ოსთა თარეშს ქართლში არაერთხელ შეჰბრძოლებიან, მაინც მონღოლთა დახმარებითა უფრო-კი ქვეყნის სრული აშლილობის წყალობით, მათი მეკობრეული თავდასხმა არც შემდეგში შეწყვეტილა. ისინი გორშიც-კი მძლავრობდნენ წინანდებურად. ამიტომ გიორგი ბრწყინვალემ თავის უპირველეს მიზნად საქართველოს ოსთა თარეშისაგან განთავისუფლება დაისახა. ამისათვის ჯერ ქ. გორითგან მათი განდევნა იყო საჭირო, სადაც მათ უკვე საკმაოდ კარგად მოასწრეს გამაგრება. ამიტომაც, როდესაც გიორგი ბრწყინვალე „*მოადგა ოვსთა გორსა მყოფთა*“, მას იქითგან ოსთა მთლიანად განსადევნად „*სამწელ*“ მოუხდა ბრძოლა⁹⁴.

ამ ბრძოლაში ქსნისა და არაგვის საერისთავოების ჯარიც იღებდა მონაწილეობას. მას შემდგომ, რაც ოსები გორითგან უკვე განდევნილები იყვნენ, ქსნისა და არაგვისხეველთა შორის ცილობამ იჩინა თავი იმის გამო, თუ ამ ორი ხეობის მოსახლეობის რომელმა ჯარმა ბრძოლაში უფრო მეტი ქველობა გამოიჩინა. ეს ცილობა იმდენად გამწვავდა, რომ მტრობადაც-კი გადაიქცა და ამით ალელვებული ამ ორი მოძმე ტომის წარმომადგენლები ერთმანეთის წინააღმდეგ საბრძოლველად მზადებას შეუდგნენ.

ასეთი უგუნური ძმათაშორისი სისხლისღერის შესაძლებლობის მოსასპობად, *„მოვიდა დავით, ძე გიორგისი და არღარა აუშენა საომრად, არამედ განყარნა ყოველნი ჯევისთავნი და წარგ ზავნეს ყოველნი აზნაურნი“* ქართლელნი. გიორგი ბრწყინვალის შვილის ამ ბრძანებას, არაგვის ხეობის სამ თემს გარდა, ყველანი დამორჩილნენ. ამ სამი ხეობის მეზრძოლთ ეგონათ, რომ მათი ასეთი ვითომცდა დამცირების შერჩენა ქსნისხეველები-სათვის არასგზით არ შეიძლებოდა, და ამიტომ ქსნის ერისთავის ქვენიფ-ნეველის ჯარს უკან დაედევნენ.

ამ უაზრო სისხლისღერის თავითგან ასაცილებლად, გიორგი ბრწყინვალის შვილმა ყოველი ღონე იხმარა და იმდენი ეცადა, რომ შურისძიებით გახელებულს არაგვის ხეობის ამ სამს თემს *„დავით, ძე მეფისა, მუჟლთა დაუყრიდა, ლომისასა მყოფთა ხატთა დაუსვენებდეს და ევედრებოდეს, რათა არა სდედენ“*, მაგრამ მაინც *„მათ არ ისმინეს“*¹⁹⁵.

რაკი საქმე ასე დატრიალდა, მაშინ ქსნისხეველთაც პასუხის გაუცემლობა იუკადრისეს და საზიზღარი ძმათაშორისი ბრძოლა და ჟლეტა გაჩაღდა, რომელიც ბოლოს მაინც არაგვისხეველთა დამარცხებით დამთავრდა. რა თქმა უნდა, ამ უგუნურ ბრძოლას დიდი მსხვერპლი შეენირა.

რაკი ოსები განდევნილები და თავიანთი კადნიერი თავაშვებულობისათვის მკაცრად დასჯილნი იქმნენ, გიორგი ბრწყინვალეს, რასაკვირველია, საქართველოს მთიანეთის მცხოვრებთა შორის წესიერებისა და მყუდროების დამყარებაზეც ზრუნვა უნდა დაეწყო. ამას-კი წინასწარი სამზადისი და მოფიქრებაც სჭირდებოდა და ეს თავისი მოვალეობაც მეფემ, როგორც შემდეგში დავრწმუნდებით, პირნათლად აასრულა კიდევ.

საქართველოს ისტორიის მე-13 ს. ხანის სახელმწიფოებრივობის თავისებურებას მთავართა წოდებულების გაჩენა და მათი უაღრესი გაძლიერება შეადგენს. წინათ ამის მსგავსი ვითარება საქართველოში არ ყოფილა და ეს ცვლილება, უეჭველია, ბევრნაირად, ერთი მხრით საქართველოს პოლიტიკური დასუსტებისა და მეფის ხელისუფლების დაკნინების ბუნებრივი შედეგი უნდა ყოფილიყო, მეორე მხრით მონღოლთა სახელმწიფოებრიობისა და პოლიტიკის გავლენითაც უნდა აიხსნებოდეს. მეფეებს საქართველოში, ურჩი ხელისუფლების მონღოლთაგან მფარველობისა და მათი წაქეზების შიშით, მათი ალაგმვის საშუალება ხშირად სრულებით მოსპობილი ჰქონდათ.

რაკი საქვეყნოდ გამრიგე დიდი ხელისუფლები, მეტადრე-კი მთავრები,

ხშირად მონღოლთა მომხრეობას კადრულობდნენ და ამით საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა, რა თქმა უნდა, რთულდებოდა, ამიტომაც გიორგი ბრწყინვალეს კარგად ესმოდა, რომ ვერც დაშლილი სახელმწიფო-ბრივობის განმტკიცება და ვერც საქართველოს მთლიანობის აღდგენა ვერ მოხერხდებოდა, სანამ გათამამებული საქვეყნოდ გამრიგენი ისევ თავიანთ ქერქში არ იქნებოდნენ ჩამწყვდეულნი.

ამ სახელმწიფო ამოცანის განსახორციელებლად გიორგი ბრწყინვალემ, გარემოებისდა მიხედვით, სხვადასხვა საშუალებას მიჰმართა. უპირველესად მან ერანის მონღოლთა შორის ატეხილი შინაური ბრძოლით ისარგებლა და, რაკი მათ საქართველოს საქმეებისათვის წინანდებურად აღარ ეცალათ, გიორგი ბრწყინვალემ გადასწყვიტა, რომ, დიდგვარიან ხელისუფალთა მტრული მოქმედების ყოველივე შესაძლებლობის საბოლოოდ მოსასპობად, მხოლოდ გადამწყვეტი საშუალება იქმნებოდა გამოსადეგი. ამიტომ მან *„ჰერ-კახთა და სომხითის ერისთავნი, რომელნიც ჩინგიზთ (ე. ი. მონღოლებს) მიუდგნენ, კახეთს ცივ ზედ მოიწვია და ამოსწყვიტა“*.

გიორგი ბრწყინვალე საქართველოს გაერთიანების გეგმის განხორციელების დროს ცდილობდა უფრო ფრთხილად ემოქმედნა. მართალია, ის ფხიზლად ადევნებდა თვალყურს, რაც-კი ლიხთ-იმერეთში ხდებოდა, მაგრამ საქმეში ნაადრევად ჩარევა მაინც მიზანშეწონილად არ მიუჩნევია.

როგორც უკვე ვიცით, დავით-ნარინის სიკვდილის შემდეგ გაჟეფებულს კოსტანტინეს მისივე ძმა მიქაელი აუჯანყდა. ძმათა შორის ბრძოლა ხან შესწყდებოდა, ხან შერიგების შემდეგ, ისევ ატყდებოდა ხოლმე. 1327 წ., *ვახუშტისაგან* მოყვანილი ცნობის მიხედვით, კოსტანტინე მეფე გარდაიცვალა და მის მაგიერ მეფობას ბოლოს მიქელიც ელირსა. მაგრამ მას ორ წელიწადს მეტს არ დასცლია და, იმავე წყაროს ცნობით, მიქელ მეფეც 1329 წ. გარდაცვლილა. მას მცირეწლოვანი ვაჟიშვილი ბაგრატი დარჩა. გიორგი ბრწყინვალემ ამით ისარგებლა, ლიხის მთა გადალახა, ქუთაისი აიღო და ბაგრატი თან წამოიყვანა. ამრიგად ორმეფობა მოისპო და საქართველოს სახელმწიფოებრივი მთლიანობაც აღდგენილ იქმნა.

იმავე დასახული პოლიტიკური მიზნის მისაღწევად, გიორგი ბრწყინვალემ მესხეთის მთავარის სახელობის, როგორც თავის დედის კერისა და თავის აღმზრდელი ოჯახის, მიმართ სხვა საშუალება გამოიყენა. ძალის და ხელისუფლების ჩამორთმევის მაგიერ, 1334 წ., როდესაც მესხეთის მთავარი სარგისი გარდაიცვალა, მისი შვილი ყუარყუარე მეფემ უკვე თითონ დასვა. ამრიგად, საქართველოს სამეფოსაგან განცალკევებულს მესხეთის პოლიტიკურ არსებობასაც ბოლო მოეღო და საქართველოს სახელმწიფოებრიობას პოლიტიკური, სამხედრო და ეკონომიური თვალსაზრისით ესოდენ მნიშვნელოვანი და ერმრავალი ნაწილიც კვლავ დაბრუნდა. სრულიადი საქართველო ამიერითგან მთლიანად აღდგენილი იყო.

როგორც უკვე აღნიშნული გვექონდა, გიორგი ბრწყინვალე მარტო სახელმწიფოს პოლიტიკური გაერთიანებითა და ქვეყანაში მყუდროების დამყარებით არ დაკმაყოფილებულა, არამედ ამის შემდეგ სახელმწიფოს მშვიდობიანი განვითარების თვით შერყეული საფუძვლის, მოსახლეობაში კანონიერების, ჩანერგვასაც შეუდგა. ამრიგად, მისი მოღვაწეობის ასპარეზი ქართული სამართლის სფეროსაც შეეხო. მომდევნო ხანაში, თემურლენგის შემოსევის დროს მომხდარმა საქართველოს აოხრებამ, წინა და ამ საუკუნეების მრავალი ძეგლი იმსხვერპლა და ამიტომ მე-14 ს. ამბების გასაშუქებლად მცირედენი, ისიც შემთხვევით გადარჩენილი, მასალა-ლა მოგვეპოვება. ამავე მიზეზის გამო გიორგი ბრწყინვალის ქართული სამართლის სფეროში მოღვაწეობის მთელი სისრულით გათვალისწინების საშუალება უკვე აღარა გვაქვს. ვახტანგ VI-ის სამართლის კოდიკომ მისი დროითგან მხოლოდ „ძეგლის დადება“ გადაგვიჩინა. ეს სამართლის წიგნი გიორგი ბრწყინვალისაგან მოწვეული სახელმწიფო დარბაზის საკანონმდებლო კარებისაგან არის შედგენილი და არაგვისა და ქსნის ხეობის მთიულთა თემისათვის იყო გაჩენილი.

ამ ძეგლის შესავალში აღნიშნულ გარემოებათა მიხედვით ირკვევა, რომ გიორგი ბრწყინვალე ამ საქმეს მაშინ შესდგომია, როდესაც საქართველოს პოლიტიკური სიმტკიცე უკვე მთლიანად განხორციელებული ყოფილა: **„ყოველგნით უცილებლად ქონებასა შინა სამეფოსა ჩუენისასა და უცილებლად ყურობასა ტახტისა და სკიპტრისასა“** ვიმყოფებითო, ნათქვამი აქვს თვით გიორგი ბრწყინვალეს.

სანამ ტფილისში სახელმწიფო დარბაზის საგანგებო კრებას მოიწვევდა, მეფეს ჯერ ორივე ზემოაღნიშნული ხეობა ადგილობრივ პირადად მოუვლია და მოსახლეობისაგან მოუსმენია, თუ რა შეადგენდა მისთვის ყველაზე საჭირობო და დაუყოვნებლივ მოსაწესრიგებელ საქმეს. ამ მოგზაურობის დროს ტფილისიდან ჯერ ჟინვანში, თავის სასახლეში, მისულა, იქითგან ხადასა და ცხაოტს ასულა, **„მუნებურნი ქევისბერნი და ჰეროვანნი“** დაუბარებია და მათი მოხსენება მოუსმენია. ასე აღმა მოგზაურობით გიორგი ბრწყინვალეს დარიელამდის მიუღწევია. შემდეგ **„დარიელთ მობრუნებულთ“** და ლომისაზე გავლით, მეფესა და მის ვაზირებს ცხრაზმის ხევიც დაუთვალიერებიათ და იქაურების გასაჭირიც მოუსმენიათ.

მუხრანზე გავლით გიორგი ბრწყინვალე ტფილისში დაბრუნდა, მაგრამ, ამასთანავე აგრეთვე **„თემისა და თემისა ერისთავნი და ქევისთავნი და ქევისბერნი და ჰეროვანნი“**-ც თან ჩამოიყვანა¹⁶. სახელმწიფო დარბაზის საკანონმდებლო კრებაში, ზემოდასახელებულთ საგანგებოდ მოწვეულებს გარდა, რასაკვირველია, ვაზირნი და მოურავნიც ერთი მხრით და ეკლესიის უმაღლესი წარმომადგენელნიც იღებდნენ მონაწილეობას. დარბაზმა მთიულთათვის განკუთვნილი სამართლის წიგნი შეადგინა, რომელსაც **„ძეგლის დადება“** ეწოდება.

ამ ძეგლის მნიშვნელობა, რა თქმა უნდა, ვერ შეედრება მთელი სამეფოსათვის შედგენილს კანონმდებლობას და ამ ძეგლის მიხედვითაც არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ქართული სამართლის განვითარების იმდროინდელს დონეზე მსჯელობა, მაგრამ, რამდენადაც იგი საქართველოს ერთს თემში არსებულს უფლებრივს ვითარებას გვითვალისწინებს, ქართული სამართლისა და სოციალური ისტორიისათვის მაინც საყურადღებო და ძვირფასი წყაროა. გიორგი ბრწყინვალეს მთელი იმ ღვაწლის შეფასება-კი, რომელიც მას ზოგადს ქართულს სამართალში მიუძღვის, მხოლოდ მომავალში იქნება შესაძლებელი, ისიც მართო იმ შემთხვევაში, თუ რაიმე ამისთვის გამოსადეგი ახალი მასალები და ძეგლები აღმოჩნდა.

საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობისა და სახელმწიფოში მტკიცე ნესწყობილებისა და კულტურული ყოფაცხოვრების აღდგენაზე მზრუნველს გიორგი ბრწყინვალეს, ცხადია, შეუძლებელია, რომ ჩვენი ქვეყნის ეკონომიური მდგომარეობის გაუმჯობესებაც არ ელონა. მის გამეფებამდე უკვე ყაზან ყაანის ფულის რეფორმას საქართველოსათვისაც ჰქონდა მნიშვნელობა და *ყაზანური თეთრი*, როგორც სამაგალითო და სრულფასიანი ვერცხლის ფულის ერთეული, საქართველოშიც გაბატონდა. ბეჟა მანდატურთუხუცესის დროის საკანონმდებლო ძეგლში, მაგ., ყოველგვარი ქონებრივი საზღაურის გადახდა ამ ფულის ერთეულით იყო ნაგარაუდები და სწორედ *„ყაზანური თეთრი იყო“* დანესებული.

მაგრამ ერანის ილხანების საყაანოს დასუსტებასა და შემდეგ სრულიად მოსპობასთან ერთად, ისეთი ჯანსაღი და სრულფასიანი ფულის ერთეულიც კი, როგორიც *ყაზანური თეთრი იყო*, სწრაფად გაქრა და უკვე აღბულა ათაბაგ-ამირსპასალარის დროს *„ყაზანურობა არღარაა იყო“*.

გიორგი V ბრწყინვალემ საქართველოს ფინანსებშიც თავის მხრით ცვლილება შეიტანა და ახალი ფული მოაჭრევინა*, რომელიც სწრაფად გაბატონდა. მას შემდგომ ხანაშიც-კი შერჩა ძალა. ამ დროითგან მოყოლებული ფულადი ანგარიში სწორედ ამით სწარმოებდა ხოლმე. აღბულა ათაბაგ-ამირსპასალარსაც-კი, რომელიც თავისი სამთავროს საქართველოს მეფისაგან ადმინისტრაციულს დამოუკიდებლობას იცავდა, გულმოდგინედ არ შეეძლო მაინც თავისი სამფლობელოებში მყოფი ცხოვრების ეკონომიურ-ფინანსური ვითარებისათვის ანგარიში არ გაენია და ამიტომაც ისიც იძულებული იყო მის დროს შედგენილს საკანონმდებლო ძეგლში დანაშაულებათათვის დანესებული ფულადი საზღაური გიორგი ბრწყინვალის თეთრის ერთეულით დაეკანონებინა, რათგან წინანდელი

* გიორგი V-ს მიერ საკუთარი მონეტის მოჭრის საკითხში გამოთქმულია სხვადასხვა თვალსაზრისი. იხ. დ. კაპანაძე, ქართული ნუმიზმატიკა, თბ., 1969; მისივე, Продолжительность и характер монгольского владычества по нумизматич. данным, „Сов. Археология“, № 2, М., 1964. გ. დუნდუა, სამონეტო მიმოქცევის საკითხისათვის XV ს. საქართველოში, თბ., 1964.; D. M. Lang, Georgia in the reign of Giorgi the Brilliant, BSOAS, 1955 (XVI) 1; გ. გაბაშვილი, საქართველოში მონღოლთა ბატონობის ხანგრძლივობის საკითხისათვის (აღმოსავლ. კრებ., I, თბ., 1960).

მონღოლური ყაზანაური თეთრის მაგიერ, მესხეთშიც თვით აღბულა ათა-ბაგ-ამირსპასალარის მთავრობის ხანაშიც-კი, სწორედ ეს ქართული ფული იყო ცხოვრებაში გაბატონებული. „კაცთა შეცოდების სამართლის ნიგნის“ შესავალში მას თითონვე აქვს ეს გარემოება აღიარებული: „ამა ჟამთა შინა ყაზანაურობამ არღარამ იყო“ და ამიტომ „დიდისა წარჩინებულისა მეფისა გიორგის ჟამის თეთრი გაეაჩინეთ“-ო.

ამრიგად, გიორგი ბრწყინვალის ბრძნული პოლიტიკის წყალობით, საქართველო მართო პოლიტიკურად-კი არ გაჯანსაღდა და სახელმწიფო-ბრევიდაც გამაგრდა, არამედ ეკონომიკურადაც მოღონიერება დაიწყო და ქონებრივადც დოვლათიანობა დაეცყო. ეს გარემოება უკვე საქართველოს დედაქალაქსაც დასჩნევია.

რომის პაპის იოანე XXII-ის 1328 წ. და 1329 წ. დაწერილი ეპისტოლეებიდან ჩანს, რომ ტფილისი იმ დროსაც საუკეთესო, ერმრავალი და მდიდარი, თანაც შესანიშნავი ქალაქი იყო. მის ასეთ თვისებათა მნიშვნელობის გამო, დას. ევროპის ქრისტიანეთა მწყემსმთავარმა და კარდინალების საბჭომ გადასწყვიტა, თავისი მოქადაგეობითი მოღვაწეობის ცენტრი ქ. სმირნიტგან ტფილისში გადმოეტანათ, რაც ასრულებულ იქმნა კიდეც⁷. მაგრამ გიორგი ბრწყინვალის დროინდელი საქართველოს ყოველმხრივი დიდი წარმატება და კულტურის მაღალი დონე, თვალსაჩინო ეკონომიური მოღონიერებაც, საკმაო სიცხადითა და სიძლიერით „ხელმწიფის კარის გარიგების“⁸ შერჩენილი ნაწილითგანაც ჩანს.

5. გიორგი ბრწყინვალის საგარეო პოლიტიკა და საქართველოს დიდი ხვედრითი წონა მახლობელი აღმოსავლეთის საერთაშორისო ცხოვრებაში.

საქართველომ გიორგი ბრწყინვალის სამხედრო ნიჭითა და ბრძნული სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის წყალობით თავისი პოლიტიკური ძლიერება მე-14 ს. მეორე მეოთხედისათვის უკვე იმდენად აღიდგინა და შინაურობაშიც სრული მშვიდობიანობის დამყარება შესძლო, რომ მისი ძლიერების ხმაგანთქმულობამ ეგვიპტემდისაც-კი მიაღწია. იქაური იმდროინდელი არაბული წყაროების ცნობით, საქართველო მაშინ დიდ და ვრცელ ქვეყანად და ძლიერ სახელმწიფოდ ითვლებოდა. რომის პაპსაც მოეხსენებოდა, რომ საქართველოს სახელმწიფოში ბევრი სხვა ხალხიც იყო. შორეულს ეგვიპტეში ისიც კარგად იცოდნენ, რომ მაშინდელს საქართველოში მტკიცე ხელისუფლება არსებობდა და მას თავისი საკუთარი მეფე ჰყავდა და რომ მის სატახტო ქალაქად ტფილისი იყო.

საქართველოს ჯარის მამაცობისა და ქრისტიანობის მტკიცედ

⁷ „ხელმწიფის კარის გარიგებაზე“ იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ი. სურგულაძის გამოცემა (ტექსტი გამოკლევითურთ), თბ., 1970.

დამცველის სახელიც შორეულ ქვეყნებში, მათ შორის ეგვიპტეშიც, კარგად იყო ცნობილი.

ჩვენი ქვეყნის განახლებასა და მოღონიერებასთან ერთად, ცხადია, რომ საქართველოს ხვედრითს წონასა და მნიშვნელობას საერთაშორისო ასპარეზზეც უნდა კვლავ ემატნა. საქართველოს მეფისაგან იმ დროისათვის საერთაშორისო პოლიტიკურ სფეროში მოპოვებულს გავლენასა და მნიშვნელობას ის მიმართვა-შესხმის წესიც გვიხატავს კარგად, რომლითაც მაშინ ეგვიპტის სულტნები საქართველოს მეფეებისადმი წარმოგზავნილ თავიანთ ეპისტოლეებს წერდნენ ხოლმე. ელ-ომარის ცნობით ეპისტოლეები ასე იწყებოდა: „*დღეგრძელ-ჰყოს ალლაჰმა ბრწყინვალეობა მისი უდიდებულესობისა, ხელმწიფისა სახელოვნისა და სახელგანთქმულისა, მამაციისა, უშიშარისა, ძლიერისა, დაუცხრომელად მებრძოლისა, ლომისა, ტახტ-გვირგვინის მპყრობელისა, თავის სარწმუნოების მფლობელისა, თავის ქვეშევრდომთათვის სამართლიანისა, ბერძენთა (იგულისხმება: „მართლმადიდებელთა“) მეფეთა შორის საუკეთესოსა, ქართველთა სულტნისა, ზღვათა და სრუტეების სამფლობელოების განძისა, რაინდთა დამცველისა, თავის წინაპართაგან ტახტ-სკიპტრის დამამკვიდრებელისა, რუმისა და ერანის ქვეყნების დამცველისა, იონთა (ე. ი. ძველი საბერძნეთის მეფეთა) მემკვიდრისა, ასურეთის მეფეთა მფარველისა“ გვირგვინოსანთა შორის ურჩეულისა, ქრისტიანთა განმადიდებელისა, იესოს სარწმუნოების საყრდნობისა, ქრისტიან გმირთა ცხებულისა, თავის ბრძანებით წმიდა ადგილთა (ე. ი. პალესტინა-იერუსალიმის) განმადიდებელისა, ნათელღებულთა მისაყრდნობისა, რომის პაპის მეშველისა, მუსლიმანთა მეგობრისა, დაახლოვებულ მეგობართა შორის უმშვენიერესისა მეფეთა და სულტანთა უგულთადადესი მეგობრისა“-ო¹⁹⁸.*

მე-14 ს. პირველი ნახევრის არაბ მწერლის ელ-ომარის ამ მოწმობით, გიორგი ბრწყინვალე ქრისტიან მეფეთა შორის უსახელოვანესად ითვლებოდა. იმისდა მიუხედავად, რომ მას გულმოდგინე ქრისტიანის სახელი ჰქონდა მოხვეჭილი, ეს გარემოება და მისი რწმენა მას არ უშლიდა სხვა რწმენის წარმომადგენლებთან კარგი დამოკიდებულება ჰქონოდა. ეგვიპტის სულტნები გიორგი ბრწყინვალისადმი წარმოგზავნილს თავიანთს ეპისტოლეებში მას მუსლიმანთა მეგობარსაც-კი უწოდებდნენ. ეს ფრიად საგულისხმო გარემოებაა, რომელიც ამ მეფეს ფართო და თავისუფალი აზროვნების მქონებელ პოლიტიკოსად გვაგულისხმებინებს.

თავის სახელმწიფოში პოლიტიკურად კარგად განმტკიცების შემდეგ, გიორგი ბრწყინვალე საქართველოს საგარეო და საერთაშორისო მდგომარეობის, რომელიც მე-13ს. განმავლობაში თითქმის სრულებით შერყეული იყო, გამოსწორებასაც შეუდგა. მას მიზნად დასახული ჰქონდა

¹⁹⁸ „მეფეთა მფარველისა“ – უკანასკნელი სიტყვა ივ. ჯავახიშვილის დედანში არაა, თუმცა ადგილი დატოვებული. აღუადგინეთ საქართველოს XI-XV სს. ისტ. მოკლე კურსის მიხედვით (ქართვ. ერის ისტ., ტ. III, თბ., 1966, გვ. 403).

საქართველოსათვის საერთაშორისო სფეროში კვლავ დაებრუნებინა ის გავლენიანობა, რომელიც მას წინათ ძლიერების ხანაში მე-12 ს. მოპოვებული ჰქონდა.

წარსულში ქრისტიანეთა მთავარ სალოცავ ადგილებში ქართველებს ყველგან საპატიო ადგილი ეკავათ და თავიანთი ეკლესია-მონასტრები ჰქონდათ. უკვე მე-12ს. ქართველებმა, პროხორეს თაოსნობით, ჯვარის მონასტერი ააგეს. დავით აღმაშენებელმა სინას მთის ის მწვერვალიც დაიკავა, სადაც, ებრაელთა გადმოცემით, ვითომც ღმერთი მოსე წინასწარმეტყველს ესაუბრებოდა და ათი მცნება მისცა. სინას ნახევარკუნძულის ამ ყველაზე უმაღლეს მწვერვალზე მან საუცხოო ქართული ეკლესია ააგებინა და ქართული წირვა ღოცვითურთ მოაწყო. ყველა ამას და ამის მსგავსს, რა თქმა უნდა, მარტო წმინდა სარწმუნოებრივი მნიშვნელობა არ ჰქონდა, არამედ ამავე დროს ეს მთელ მახლობელ აღმოსავლეთში და დასავლეთის ქრისტიანე ხალხთა შორის საქართველოს პოლიტიკურ სახელგანთქმულობასაც უწყობდა ხელს.

საქართველოს პოლიტიკური ძლიერების შერყევისთანავე, ქართველების მდგომარეობა პალესტინაშიც ძალზე გაუარესდა. ქრისტიანეთათვის ისეთი მნიშვნელოვანი სალოცავი, როგორადაც მაშინ ჯვარის მონასტერი იყო მიჩნეული, ჩამოართვეს. ქართველების გულის მოსაკლავადა და თავმოყვარეობის შესალახავად, ჩამორთმეული მიზგითადაც-კი აქციეს.

გიორგი ბრწყინვალემ ქართველთა ამ შელახული უფლებისა და თავმოყვარეობის აღდგენასაც მიაქცია ყურადღება. ამ მიზნით მან ეგვიპტის სულტანს თავისი დესპანები გაუგზავნა და წართმეული ჯვარის მონასტრის ქართველებისათვის დაბრუნება სთხოვა. საქართველოს მეფეს მარტო ზემოაღნიშნული მიზანი არ ჰქონდა დასახული, არამედ მას უნდოდა, რომ საერთოდ პალესტინაში ქრისტიანეთათვის მაჰმადიანთაგან დანესებული დამამცირებელი წესები და ყველანაირი შევიწროებაც მოსპობილიყო და მათი მდგომარეობა გაუმჯობესებულიყო. ამიტომ გიორგი ბრწყინვალემ თავის დესპანებს დაავალა ჯერ კოსტანტინეპოლში შეეარნათ და მისი წადილი და ცდა ეცნობებინათ. ეტყობა, მას უნდოდა, რომ ქრისტიანეთა ზოგადი მდგომარეობის გაუმჯობესების მისს ასეთ ცდაში ბიზანტიის კეისარსაც მიეღო მონაწილეობა. ამ ამბის გაგებისთანავე, საქართველოს დესპანებთან ერთად კეისარს თავისი დესპანებიც გაუყოლებია თან.

საქართველოსა და ბიზანტიის დესპანები მართლაც ზღვით ჯერ ალექსანდრიაში მივიდნენ, იქითგან-კი ხმელეთით ქაირომდის მიაღწიეს კიდეც. იქ საქართველოს დესპანებმა ეგვიპტის მთავრობას გიორგი ბრწყინვალის ეპისტოლე მიათვეს, რომელშიც იგი ძალმომრეობით ჩამორთმეული და მაჰმადიანთაგან მიზგითად გადაქცეული ჯვარის მონასტრის ისევ ქართველებისათვის დაბრუნებას თხოულობდა. ამასთანავე საქართველოს მეფე ეგვიპტის სულტანს სთხოვდა, რომ ის განკარგულება და წესიც

გაუქმებული ყოფილიყო, რომლითაც ქრისტიანებს ცხენსა და სახედრე-ბზე აქეთ-იქით ორივე ფეხ-ჩამოშვებული ჯდომა აკრძალული ჰქონდათ. ასე მოგზაურობა მხოლოდ მაჰმადიანების უპირატეს უფლებად ითვლებოდა, ქრისტიანები-კი ცხენ-სახედრებზე უნდა ორივე ფეხის ერთი მხრივ გვერდზე ჩამოშვებულნი მჯდარიყვნენ. რაკი ასეთი ბრძანება ქრისტიანეთა დამცირება-განზილების ნადილით იყო ნაკარნახევი, გიორგი ბრწყინვალემ, ეტყობა, აუცილებლად საჭიროდ დაინახა, რომ თავმოყვარეობის ასეთი შეურაცხყოფელი ნესი მოსპობილიყო და ამით ქრისტიანთა სწორუფლებიანობა აღდგენილი ყოფილიყო.

საქართველოს მეფის არც ერთი ამ ორ თხოვნათაგანის ასრულება მაჰმადიანთა მბრძანებლის, ეგვიპტის სულტნისათვის, ადვილი არ იყო, მაგრამ მაინც, უფრო მეტად პირველ თხოვნას უნდა ჩაეგდო იგი დიდ საგონებელში. ჯვარის მონასტრის ისევ ქართველებისათვის დაბრუნება ხომ მიზგითის კვლავ ქრისტიანეთა სალოცავ ეკლესიად ქცევით დამთავრდებოდა, მართლმორწმუნე მაჰმადიანთა შეხედულება-მოძღვრებით-კი ასეთი საქციელი მძიმე დანაშაულებასა და დიდ ცოდვას წარმოადგენდა. ამნაირი ნაბიჯის გადასადგმელად ეგვიპტის სულტნის გავლენიანი სასულიერო წრეები თავიანთ მბრძანებელს დასტურს ისე ადვილად ვერ მისცემდნენ.

ესოდენ ძნელად გადასალახავი დაბრკოლებისდა მიუხედავად, ეგვიპტის სულტანმა საქართველოს მეფის ორივე თხოვნა დააკმაყოფილა: ქართველებმა წართმეული ჯვარის მონასტერიც დაიბრუნეს^{*}, დანარჩენ ყველა ქრისტიანებთან ერთად ცხენსა და სახედარზე ჯდომის ჩვეულებრივი ნესის სწორუფლებიანობაც მოიპოვეს.

უეჭველია, საქართველოს მეფის ორი ზემოაღნიშნული ძნელად ასასრულებელი სათხოვარის დაკმაყოფილება ეგვიპტის სულტნისათვის იმ პოლიტიკურ დაპირებას უნდა ეკარნახა, რომელიც საქართველოს მეფეს თავის სათხოვართან ერთად დაურთავს: ის ჰპირდებოდა, რომ საჭიროებისამებრ ეგვიპტის სულტანს დახმარებას გაუწევდა და მიეშველებოდა.

ამრიგად, საქართველომ თავისი საერთაშორისო გავლენის აღდგენა ამ მხრივ მოახერხა და როგორც დანარჩენ ქრისტიანე ერთა სწორუფლებიანობაზეც მზრუნველმა სახელმწიფომ, თავისი უფრო ფართო პოლიტიკური გეგმაც საყოველთაოდ გამოამჟღავნა. ქართველებმა, წართმეული ჯვარის მონასტრის დაბრუნებასთან ერთად, ჩაიბარეს აგრეთვე „*კლიტენი იერუსალემისანი*“ და საქართველოს გამარჯვებული დესპანები მივიდნენ „*საფლავსა ქრისტესსა*“. ქართველ მემკვიდრეს გამონათქვამი აქ, რა თქმა უნდა, გადაჭარბებული აქვს, რათგან, როგორც ეს დასავლეთ ევროპის იმდროინდელი ლათინური წყაროებითგან ირკვე-

^{*} ელ. მეტრეველის გამოკვლევით, გიორგი V-მ ჯვრის მონასტერი კი არ დაუბრუნა ქართველებს (როგორც ამას ვარაუდობდა ივ. ჯავახიშვილი, არაბულ წყაროზე დაყრდნობით), არამედ-იერუსალიმის ქრისტეს საფლავის სალოცავის კლიტე („კლიტენი იერუსალემისანი“); ჯვრის მონასტრის ქართველთათვის დაბრუნება, მის მიხედვით, 1305 წ. უნდა მომხდარიყო (ე. მეტრეველი, მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, თბ., 1962, გვ. 45-46).

ვა, ქართველებს კლიტე-გასაღები მართლაც მიუღიათ, მაგრამ მთელი იერუსალემის-კი არა, არამედ მხოლოდ იესოს საფლავად მიჩნეული სალოცავისა. ეს პალესტინის ერთ ძველს აღწერილობაშიც არის აღნიშნული: ამ საფლავის კლიტე-გასაღები ქართველებს აქვთ და ისინი ამ საფლავს ისე იცავენ, რომ იქითგან დიდძალი ოქროს საფასურადაც-კი ერთ მარცვალსაც არავის დაანებებენო.

ცხადია, რომ ამ ორ დიპლომატიურს გამარჯვებას საქართველოს სახელმწიფოსა და ქართველობისათვის მთელს მაშინდელ საქრისტიანო ქვეყნებში, აღმოსავლეთსაცა და დასავლეთშიც, დიდი სახელი უნდა მოეხვეჭა. ამიტომაც სრულებით ბუნებრივია, რომ როდესაც მისმა დესპანებმა მეფის დავალების ასრულების შესახებ მოახსენეს, *„ფრიად განიხარა გიორგი მეფემან, რამეთუ მიეცეს კლიტენი ქართველთა“* -ო.

6. ტრაპიზონის საკეისროში საქართველოს პოლიტიკური გავლენის აღსადგენად ბრძოლის განახლება

საქართველოს წინანდელი საგარეო გავლენიანობისა და შელახული უფლების მთლიანად აღსადგენად და ხელითგან გამოგლეჯილი ოდინდელი მნიშვნელოვანი სფეროს უკან დასაბრუნებლად, ტრაპიზონის სამეფოშილა იყო კიდევ საქმე მოსაგვარებელი. ბიზანტიის მთავრობა, როგორც ვიცით, საქართველოს გავლენის ამ სფეროს ისევ დაეპატრონა და ქართველთა მომხრე დასი ტრაპიზონის სამეფოში გაანადგურა, ასეთი მარცხის გამოსასწორებლად საქართველოშიცა და თვით ტრაპიზონშიც, როგორც ირკვევა, საიდუმლო სამზადისი ჰქონიათ. 1341 წ. 4 ივლისს რომ ტრაპიზონის სამეფოს თურქები შეესივნენ, ქალაქი გაანადგურეს და გადასწვეს, დიდძალი ხალხიც დაიღუპა, ალექსი კომნენის ასულმა და ვასილ-ის დამ, მოლოზნად შემდგარმა ანამ, ჩვეულებრივ ანა-ხუტლუ-დ ნოდებულმა, მოლოზნის სამოსელი გაიხადა და „ლაზიკა“-ში, ე. ი. საქართველოში გამოიქცა. უეჭველია, ბატონიშვილი ანა-ხუტლუ საქართველოში თურქთაგან თავის დასაცავად არ უნდა ყოფილიყო გამოქცეული. მას სულ სხვა მიზანი ჰქონია. მისი მოქმედებაც წინასწარ მოფიქრებული ყოფილა და, რასაკვირველია, საქართველოს მთავრობასთან შეთანხმებული გეგმით იქნებოდა ნაკარნახევი.

ამავე 1341 წლის ივლისის პირველ ნახევარშივე, როდესაც თურქები ტრაპიზონის სამეფოთგან უკვე გასულნი და შინ დაბრუნებულნი იყვნენ, ანა-ხუტლუ „ლაზთა“, ანუ ქართველთა ჯარითურთ თავის ქვეყანაში მივიდა და უკვე 17 ივლისს ამ სამხედრო ძალის დახმარებით მეფობა ხელში ჩაიგდო. ცხადია, რომ ორ კვირაში ასეთი დიდი საქმის მოგვარებას ტრაპიზონის ბატონის ქალი, ნამოლოზნარი ანა-ხუტლუ, საქართველოში ვერ შესძლებდა, წინასწარი შეთანხმებითა და სამზადისით რომ ყველაფერი

უკვე მონყობილი არ ჰქონოდა.

უეჭველია, ყველა ეს ტრაპიზონის კეისრის ბასილის თანამეცხედრის, დედოფალ ირინეს, წინააღმდეგ მიმართული შეთქმულება იყო, რათა ის, ვითარცა ბიზანტიის კეისრის ასული, ტრაპიზონის სამეფოში ბიზანტიის პოლიტიკური გავლენის გამამტკიცებელი ბრძანდებოდა. საქართველოს მომხრე ტრაპიზონელთა დასმა და საქართველოს ჯარმა ირინე დედოფალი ტახტიდან ჩამოაგდეს და ტრაპიზონის კეისრად ანა-ხუტლუ დასვეს. ეს, უეჭველია, საქართველოს მთავრობის თანხმობით უნდა მომხდარიყო.

დასახული მიზნის მიღწევისა და საქართველოს ორიენტაციისა და გავლენის ტრაპიზონში ამ გზით განმტკიცების შემდგომაც, საქართველოთგან მოსული ჯარი მთლიანად უკან არ დაბრუნებულა, არამედ ნაწილი იქვე დარჩა.

რა თქმა უნდა, ბიზანტიის მთავრობა მომხდარს პოლიტიკურ ცვლილებას ადვილად ვერ შეურიგდებოდა და უკვე 30 ივლისს კოსტანტინეპოლითგან ტრაპიზონის ნავთსადგურს სამი გემი მოადგა. ერთს ამ კატარლათაგანზე ტრაპიზონის კეისრის ბასილის ძმა, მიხეილ კომნენი, იმყოფებოდა და აქვე და დანარჩენ ორ კატარლაზე ბიზანტიის კეისრის ჯარიც იყო. მათ უნდა ტრაპიზონში დატრიალებული ამბისა და მოხდარი ცვლილების ყოველი კვალი მოესპოთ, ბიზანტიის ჰეგემონია კვლავ განემტკიცებინათ, და მიხეილი, რასაკვირველია, ტრაპიზონის მეფედ დაესვათ.

ხელისუფლების მქონებელ საქართველოს მომხრე ტრაპიზონელთა დასსა და ჯარს იმ წუთს კოსტანტინეპოლითგან მოსული უფლისწული-სათვის არამც თუ არავითარი წინააღმდეგობა არ გაუწევია, არამედ პირიქით, ტრაპიზონის მიტროპოლიტი და სხვანი, მიხეილს, როგორც თავიანთ ბრძანებელს, ისე დაუხვდნენ, მაგრამ მალე გამოიჩინა, რომ ეს ყველაფერი განზრახ იყო მონყობილი.

გასაკვირვებლად გამზადებული მიხეილი რომ კატარლითგან ტრაპიზონში ავიდა, სასახლეში ერთი ღამის გატარების გარდა, მეტი დრო მას არ დასცალდა: დილითვე ბიზანტიის გავლენის განსამტკიცებლად ჩამოყვანილი უფლისწული ტახტიდან ჩამოაგდეს, ხოლო კატარლებში მყოფ ბიზანტიის სამხედრო ძალას „ლაზებმა“, ე. ი. საქართველოთგან მოსულმა ჯარმა, შვილდ-ისრით აუტეხეს სროლა, ბევრი მათგანი დახოცეს, გემები-კი ხელში ჩაიგდეს.

ტახტიდან ჩამოგდებული მიხეილ კომნენი 7 აგვისტოს ჯერ ოინაონში, შემდეგ ლიმნიაში ექსორია ჰყევს, ხოლო 10 აგვისტოს გადაყენებული ირინე დედოფალიც თავის სამშობლოში კოსტანტინეპოლში გაისტუმრეს. ამრიგად, ტრაპიზონში საქართველოს პოლიტიკური გავლენა აღდგენილი იქმნა და ბიზანტიის კეისრის ცდა გაქარწყლდა, მაგრამ მალევე საქმე ისევ აირია და საკმაოდ ხანგრძლივი დროის განმავლობაში მოწინააღმდეგეთა შორის ტრაპიზონში გამწვავებული ბრძოლა და ჟლეტა გაჩაღდა. კოსტანტინეპოლში გაქცეულები ისევ ტრაპიზონში დაბრუნდნენ ლიმნიაში დამ-

წყვედული მიხეილის შვილით იოანეთურთ, რომელიც 1342 წ. ტრაპიზონის კეისრად დასვეს. რასაკვირველია, ეს შესაძლებელი იყო მხოლოდ საქართველოს მომხრე დასის დამარცხების შემდეგ, როდესაც მისი მეთაურები ულმობელად იქმნენ განწყეტილები, მათ შორის დედოფალი ანა-ხუტლუც, რომელიც დაახრჩვეს. კოსტანტინეპოლისა და საქართველოს მომხრეთა შორის ბრძოლა, როგორც აღნიშნული გვექონდა, არც ამით დამთავრებულა, არამედ დაუნდობელი ბრძოლა და ხოცვა-ჟლეტა წლების განმავლობაში გრძელდებოდა¹⁹⁹.

7. დავით VII, გიორგი ბრწყინვალის ძე*

1346 წ. რომ გიორგი ბრწყინვალე გარდაიცვალა, მის მაგიერ მისი შვილი დავითი გამეფდა, რომლის შესახებ თითქმის არავითარი ცნობები არ მოგვეპოვება: მისდროინდელი არც საისტორიო თხზულება და არც სანდო და შინაარსიანი საბუთი გადარჩენილი არ არის. ვახუშტის ცნობით, ამ დავით მეფის მეუღლეს სინდუხტარი ჰყრემვია.

ქართლის ცხოვრების შემავსებელთ დავითის მეფობაში საქართველოში სრულს მშვიდობასა და კეთილდღეობაზე აქვთ საუბარი, მაგრამ იმ ნაწყვეტ-ნაწყვეტი ცნობებითაც-კი, რომელნიც შერჩენილი გვაქვს იმ დროითგან, ეს არ მტკიცდება. მაგ., ირკვევა, რომ უკვე 1343 წ. საქართველოში დიდი ქონებრივი გაჭირვება ჩამოვარდნილა, რომელსაც ზედ დიდი სიკვდილობაც დაერთო. ამას ხუცესი ავგაროზ ბანდაის ძე მოგვითხრობს თავის გადანერილს ეტრატის პარაკლიტონში. შევეუდექი მე *„მწერალი ავგაროზ ბანდაისძე აღწერად წმიდისა ამის წიგნისა... დიდსა სიგლახაკესა და ეტრატისა სიძვრესა და შფოთსა და უცალობასა შინა წელსა მას, რომელსა იყო სიკვდილობა, ქორონიკონი იყო ლე“* (36), ე. ი. 1348 წ.²⁰⁰.

ამ ცნობაში ორი მნიშვნელოვანი გარემოებაა აღბეჭდილი, რომელთაგან ერთი პოლიტიკური და ეკონომიურია, მეორე კიდეც ხალხის ჯანმრთელობას ეხება. გამონათქვამი შფოთი გვაფიქრებინებს, რომ აქ შინაური შუღლის ამბავი უნდა იგულისხმებოდეს, შესაძლებელია სწორედ იმ თემში, სადაც ამ ცნობის ავტორი პირადად იმყოფებოდა. თუმცა ავგაროზ ბანდაისძეს მძლავრი ეკონომიური გაჭირვება, *„დიდი სიგლახაკე და ეტრატის სიძვრე“*, როგორც უფრო ყველასთვის საგრძნობი, პირველად აქვს დასახელებული, მაგრამ საფიქრებელია, რომ ამ თავდამტყდარს უბედურებას უნდა *„შფოთსა და უცალობას“* თანაც ჰქონოდა უმჭიდრესი კავშირი.

კონკრეტულად რა შფოთს გულისხმობდა ავგაროზი, ამჟამად ძნელი სათქმელია, *„დიდი სიკვდილობა“*-კი, რომელსაც 1348 წ. საქართველოში თავი უჩენია, უეჭველია, შავი ჭირის მძვინვარების შედეგი უნდა ყოფილიყო. ოქროს ურდოში ჯანბიბეგის. ყაანობის დროს უკვე 1346 წ. გაჩნდა შავი

* „დავით VII“, – დავით IX გიორგი V-ს ძე (1346-1360).

ჭირი, რომელიც ხალხს მუსარს ავლებდა, იქითგან ეს მოარული ყირიმსაც მოედო. რაკი შემდეგ შავი ჭირი ჯერ რუმში, ხოლო 1348 წ. ასურეთსა და ეგვიპტეშიც ძალზე გავრცელდა ხალხში ისე, რომ მოსახლეობის ნახევარი ამ მოარულის მსხვერპლი შეიქმნა, ამიტომ ცხადია, რომ რუმსა და ყირიმს შუა მდებარე საქართველოში 1348 წ. გავრცელებული „დიდი სიკვდილო-ბაც“ ამავე შავი ჭირის მოარულის მძვინვარების შედეგი უნდა ყოფილიყო.

რამდენ ხანს გაგრძელდა საქართველოში შავი ჭირი, ამაზე ცნობები არ მოგვეპოვება. მაგრამ, როგორც შემდეგში დავრწმუნდებით, 1366 წ. ბაგრატ V-ის თანამეცხედრე ელენე დედოფალი სწორედ ამ ავადმყოფობამ იმსხვერპლა და ეს გვაფიქრებინებს, რომ მოარული ჩვენშიც დიდხანს ყოფილა დაბუდებული. საქართველო შემდეგში სხვაფრივაც არ იყო კარგს მდგომარეობაში. აქ უკვე გარეშე მტრისაგან მოყენებული ზიანი ყოფილა უბედურების მთავარი მიზეზი. ერანის ილხანების დაქუცმაცებული მემკვიდრეობის მმართველთა შორის ატეხილს ბრძოლაში ყველაზე ძლიერი ჩობან ნოინის შთამომავლობის მონინალმდეგე ჰასან ჯალაირის ძმა *აშრაფი* გამოდგა. მან თავრეჟის ჩაგდება და თავის საჯდომ ქალაქად ქცევა მოახერხა და მთელი ამ სანახების მართვა-გამგეობას დაეპატრონა. *აშრაფი* ნამდვილი მტარვალი აღმოჩნდა. ბიჯნისის 1358 წ. ორი სომხური წარწერითგან ირკვევა, რომ *მელიქ აშრაფი* საქართველოს სამეფოსაც შემოჰსევია, კერძოდ ქ. ბიჯნისი დაუნგრევია და ხალხიც ბლომად დაუხოცია²⁰¹. ეს ამბავი, უეჭველია, 1356 წ.-მდე უნდა მომხდარიყო, რათგან ამ წელს *აშრაფის* მტარვალობით აღშფოთებულმა ერანის ადერბეჯანის ემირებმა ჩრდილოეთის ულუსის ყაანი ჯანიბეგი მოიწვიეს. ის მოვიდა კიდეც და დამარცხებული *აშრაფი* მოკლა²⁰².

შევსებული ქართლის ცხოვრების ცნობით, დავით VII-ე 1460 წ. გეგუთში გარდაიცვალა, ხოლო დასაფლავებულია გელათში. სინდუხტარისაგან მას ვაჟიშვილი ბაგრატი ჰყავდა.

თემურ-ლენგის შემოსევა და საქართველოს თავბანდირული გრძელ მტრებთან დამოუკიდებლობის შესანარჩუნებლად

XVIII. ბაგრატ V

ბაგრატ V 1360 წ. გამეფებულა. მისი მეფედ კურთხევის წესი ქუთაისში შეუსრულებიათ, ალბათ ძველი წესის მიხედვით, რათგან, როგორც ქართული ისევე ტრაპიზონელი ისტორიკოსის ცნობების მიხედვით, სრულებით უცილებელია, რომ ბაგრატი გაერთიანებული, სრულიადი საქართველოს მეფე იყო. მიხეილ პანარეტი 1367 წ. ცნობაში მას უკვე „ქართველთა და აზხაზთა“ მეფეს უწოდებს, რაც მისგან ლიხთ-იმერეთისაცა და ამერეთისაც სრული მფლობელობის მაჟნყებელია.

მაშინდელი საქართველოს სახელმწიფოს საზღვარი სამხრეთ-დასავლეთით მაკრიალის ხეობის იქით ყოფილა. პარხალი ტრაპიზონის საკეისროს ხელში იყო, ამრიგად გონია და მაკრიალის ხეობა, აჭარა, შავშეთი და კლარჯეთი-კი საქართველოს ეკუთვნოდა. ბათომი აჭართურთ იმ დროს გურიელის საგამგეოში შედიოდა. ბაგრატ მეფის დროს მთელი მესხეთიც საქართველოს სახელმწიფოს ეკუთვნოდა, ქ. ანისიც წინანდებურად საქართველოს ხელში იყო. ეს თემურ-ლენგის ისტორიკოსის *შერეფედდინ ალი-მეზდის* ისტორიითაც მტკიცდება უცილობლად. მაგრამ ამავე დროს იგივე *შერეფედდინ ალი-მეზდი* არც ნახჭავანს, არც გარნისის ციხესა და არც კარის ციხე-ქალაქს საქართველოს კუთვნილებად აღარა სთვლიდა, არამედ ამ სამივე ადგილის აღების ამბავი მას იმ თავში აქვს მოთავსებული, რომელშიც ერანის ადერბეჯანის დაპყრობაა მოთხრობილი²⁰³. *შერეფედდინის* თხზულებაში მოხსენებული ამ ციხე-ქალაქების მმართველთა სახელებიც, როგორც, მაგ., გარნისისა *შეიხ-ჰასან*²⁰⁴ და კარისა *ფირუზ-ბახტ*²⁰⁵, გვაფიქრებინებს, რომ ისინი მაჰმადიანები უნდა ყოფილიყვნენ.

მაინც ამ ხანაში თავის წინანდელ ყმადნაფიც სამფლობელოებთან, ეტყობა, კავშირი არც საქართველოს ჰქონია შეწყვეტილი და არც იმათ, არამედ მტრისაგან დასაცავად დახმარებისათვის მათ საქართველოსთვის მოუმართიათ ხოლმე. საქართველოსაც მათთვის შეძლებისამებრ თავი გამოუდვია.

საქართველოს სახელმწიფოს საზღვარი ბაგრატ V-ის დროს ჩრდილოეთით კავკასიონის ქედს იქითაც-კი გადადიოდა და, როგორც *თომა მენოვილის* ცნობითგან ჩანს, დვალეთი და ჩრდილოეთით ოსეთიც საქართველოს ჰკუთნებია.

ბაგრატ V-ის პირველი თანამეცხედრე ელენე დედოფალი ყოფილა, რომლისგანაც მეფეს ორი ვაჟიშვილი, გიორგი და კოსტანტინე, ჰყოლია. 1366 წ. საქართველოში მძევინვარე შავი ჭირისაგან ელენე დედოფალი გარდაცვლილა და ბაგრატ V-ეს მეორე თანამეცხედრედ ტრაპიზონის კეისრის ასული ანა კომნენოსი ჰყავდა, რომელიც მეფემ 1367 წ. ივნისში შეირთო და

რომლისაგანაც ვაჟიშვილი დავით შეეძინა.

ბაგრატ V-ეს ასულიც ჰყავდა, რომელიც ამირეჯიბ კახაბერ ჩიჯავაძეზე იყო გათხოვილი. მისგან საზვერელად წოდებული ერთი ვაჟიშვილი შესძენია. დაქვრივების შემდგომ ბაგრატ V-ის ქალიშვილი მოლოზნად შემდგარა და ულუპიად ყოფილა სახელდებული.

ბაგრატი მშვენიერად ჩამონაქეთილი და ახოვანი ვაჟკაცი ყოფილა, მხნეობით აღსავსეც. მას უცდომელი მოისრის სახელიც ჰქონია მოხვეჭილი. ბაგატ V გულად მეომრადაც ითვლებოდა. მისი მაღალი სამხედრო თვისებები და ნიჭი ტრაპიზონელი ისტორიკოსის *მ. პანარეტის* მონმობითაც მტკიცდება, რომელიც ბაგრატ მეფეს „*უსახელოვანეს მხედართმთავარს*“ უწოდებს. მე-14 ს. მეორე ნახევრის ერთი სანაპინელი სომეხი მწერალიც ბაგრატ მეფეს „*მძლედ და ძლიერად*“ იხსენიებს. ცხადია, რომ ქართველნი და უცხონი, თანამედროვენი და შთამომავლობა უმიზეზოდ და უსაფუძვლოდ არ მიანიჭებდნენ მას სახელგანთქმულობას. ამიტომ უფლება გვაქვს ვიფიქროთ, რომ ამ საქებური წოდებულების მიხედვით მას, საქართველოს წინაშე არაერთი მნიშვნელოვანი სამხედრო ღვაწლი უნდა მიუძღოდეს, მაგრამ, იმ ხანის საისტორიო ძეგლების დალუპვის გამო, ამჟამად არაფრის თქმა არ შეგვიძლია, თუ კონკრეტულად, სად და რა გამარჯვება ჰქონდა ბაგრატ V-ეს, როგორც ეტყობა, ჯერ კიდევ თემურ-ლენგის შემოსევამდე, თავის მეფობის დასაწყისშივე მოპოვებული, რომელთაც სამშობლოშიცა და უცხოეთშიც მას ასეთი სახელი მოუხვეჭეს. ეგების ძველი ქართული ხელნაწერების ანდერძ-მინაწერებში შემდეგში ამის შესახებ რაიმე ცნობები აღმოჩნდეს.

მე-14-15 სს. ქართული საისტორიო ძეგლების მთლიანად დალუპვამ საქართველოს ისტორიის ამ ხანის მკვლევარი ისეთ უცნაურ მდგომარეობაში ჩააგდო, რომ საქართველოს მაშინდელი ამბებისა და საერთო ვითარების გამოსარკვევად უცხო, თანაც სწორედ მტრისაგან დაწერილი, წყაროს გამოყენების გარდა, თითქმის აღარავითარი სხვა საშუალება აღარ მოეპოვება. როგორც „ქართული საისტორიო მწერლობის მიმოხილვა“-ში გამორკვეული მაქვს, არც ვახტანგ მეფის დროს ეგნატაშვილის ბერის მეთაურობით შედგენილს „ახალ ქართლის ცხოვრება“-ში და არც ფარსადან გორგიჯანიძის საისტორიო თხზულებაში იმ ხანის ამბების მოთხრობა დამოუკიდებელ ძველ ქართულ წყაროებზე არ არის დამყარებული. „*ერისთავთა ძეგლში*“ შეტანილი ცნობები-კი მეტად მოკლე და ზოგადად არის გამოთქმული, ამიტომაც მხოლოდ მათი გამოყენება არ შეიძლება. ასეთ პირობებში მკვლევარს, ან უნდა საქართველოს იმდროინდელი მდგომარეობის გაშუქებაზე სრულებით უარი ეთქვას, ანდა უცხო წყაროები გამოეყენებინა და, რასაკვირველია, მათი კრიტიკულად განხილვით, მაშინდელი სინამდვილის გამორკვევა ეცადნა. წინამდებარე ნიგში სწორედ ეს ამოცანაა დასახული და საშუალებაც ასეთივეა გამოყენებული.

თემურ-ლენგის ხანის საისტორიო თხზულებათაგან, რომელიც მახ-

ლობელ აღმოსავლეთს ეხება, ჯერჯერობით მხოლოდ *შერეფედდინ ალი-მეზდის* ნაშრომია გამოცემული სპარსულად და სომხურად კიდევ *თომა მენოფელის* „ლანგ-თემურის ისტორია“.

თემურ-ლენგის ისტორიკოსის თხზულება დაწერილია მისი მბრძანებლის გარდაცვალების 15 წლის შემდეგ, მაგრამ იგი დამყარებულია თანამედროვე ჩანაწერებზე, სომეხთა ისტორიკოსის ნანარმოები-კი 1441 წ. ახ. ხანს. ამრიგად, თემურის ხანის შესახებ პირველის ცნობები მეორისას ღირსებით სჯობია*.

კონკრეტული ისტორიული ცნობების უქონლობა საშუალებას არ გვაძლევს გამოვარკვიოთ რაც ბაგრატ V-ის მეფობის პირველი ორნახევარი ათეული წლის განმავლობაში მოხდა და რამაც მას ძლევამოსილების სახელიც-კი მოუხვეჭა. ამიტომ მკვლევარი იძულებულია საქართველოს პოლიტიკური თავგადასავლის განხილვა პირდაპირ იმ ხანით დაიწყოს, როდესაც იგი უკვე თემურის შემოსევის მსხვერპლად იქცა.

1. თემურ-ლენგის პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოჩენა და საქართველოში მისი პირველი შემოსევის მიზეზი და გარემოება

1336 წ. დაბადებული *თემური* თავდაპირველად ყაჩაღების ბრბოს მეთაური იყო. ერთ-ერთ ასეთი ნავარდის დროს *თემური* დაკოჭლდა და მის სახელს ამის შემდეგ *კოჭლის* გამომხატველი სიტყვაც, *ლენგი*, დაერთო. 1360 წ. თავისი პირველი ლაშქრობის შემდეგ თემურ-ლენგმა, ათი წლის განმავლობაში იშვიათი სამხედრო ნიჭის წყალობით, დიდი გამარჯვება მოიპოვა: მან მთელი მავერანაჰრის დაპყრობა შესძლო და თავის სატახტო ქალაქად სამარყანდი აქცია. ამის შემდეგაც მისი პატივმოყვარეობა და ბატონობის წყურვილი დაკმაყოფილებული არ იყო. მართალია, მლიქვნელობას მიჩვეულს თემურ-ლენგის სპარსელ ისტორიკოსს *შერეფედდინ ალი-მეზდის* თავისი მბრძანებელი მაჰმადიანების გამავრცელებელ მოციქულთა სწორ ხელმწიფედ ჰყავს წარმოდგენილი, მაგრამ ნამდვილად ამ მრისხანე ადამიანის გულისნადებს უმთავრესად განუსაზღვრელი ბატონობა შეადგენდა. ამის დასარწმუნებლად თვით მისი ის ნათქვამიც კმარა, რომ მთელ ქვეყანას ორი მეფეც კარგად გასწვდებოდა და ეყოფოდაო. ყოველი მისი ლაშქრობა მიზნად უპირველესად სწორედ ახალ-ახალი ქვეყნების ხელში ჩაგდებას ისახავდა, ხოლო შემდეგ იმ ხალხის განადგურებასაც, რომელიც-კი არ მოისურვებდა მისი მონა-მორჩილი გამხდარიყო, ანდა მის მტარვალობისაგან განთავისუფლების ცდას განიზრახავდა და გაბედავდა კიდევ. ასეთ შემთხვევაში

* თემურ-ლენგის ხანის წყაროების პუბლიკაციებისა და შესწავლის თანამედროვე მდგომარეობის შესახებ იხ. მონოგრაფიები: კ. ტაბატაძე, ქართველი ხალხის ბრძოლა უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ XIV-XV სს. მიჯნაზე, თბ., 1974; ასევე: დ. კაციტაძე, საქართველო XIV-XV სს. მიჯნაზე, თბ., 1975.

ის არავის არ ინდობდა, არც მეგობარსა და არც თავისიანს.

მას შემდგომ, რაც თემურ-ლენგმა 1384 წ. ავღანისტანის დაპყრობა დაამთავრა, ის ლაშქრის შესავსებად თავის სატახტო ქალაქს სამარყანდში დაბრუნდა. რამდენიმე თვის განმავლობაში დასვენების მერმე, ერანის ილხანების ყოფილი საბრძანებლის ნამსხვრევების ხელში ჩასაგდებად დაიძრა და გურგანისა და მაზანდერანის დაპატრონება მოისურვა. თუმცა ამ ქვეყნის მოსახლეობა მას ყველგან მედგარს წინააღმდეგობას უწევდა, მაგრამ თემურმა თავისი ლაშქრის მრავალრიცხოვანობით მაინც სძლია²⁰⁶.

შემდეგ ჯერი ერანის ილხანების სატახტო ქალაქს თავრეჟზეც მიდგა. 1385 წ. შემოდგომამდე თემურ-ლენგმა ჯელაირელთა შთამომავლებს რეი და სულტანია გამოჰგლიჯა ხელითგან. აქეთგან ტაბარისტანისაკენ იბრუნა პირი, რომ მისი დაპყრობით თავისი თავი მომავალში ყოველნაირი განსაცდელისა და თავდასხმისაგან დაეცვა. როცა იქაური ქალაქების უბრძოლველად დამორჩილება მოახერხა, ისევ სამარყანდში დაბრუნდა თავისი სამხედრო ძალის კვლავ შესავსებად²⁰⁷.

თემურ-ლენგის ესოდენი ძლევამოსილება და მისი ასეთი დამპყრობელობითი წინსვლა არც მეზობლებსა და არც შორეულებს არაფერს სახეიროს, რასაკვირველია, არ უქადდა. ამიტომ წინათ თემურ-ლენგის მეგობრად ნამყოფი ოქროს ულუსის მბრძანებელი თოხთამიშ ყაანი, რომელიც, 1382 წ. მოსკოვის განადგურების შემდეგ, თავის თავს უაღრესად ძლევამოსილად სთვლიდა, მის მეტოქედ და შემდეგ მტერადაც იქცა. ვითარცა თეთრი ურდოს პატრონს, თოხთამიშს თემურ-ლენგის მისწრაფება ერანის ხელში ჩასაგდებად, რა თქმა უნდა, ვერაფრად მოსწონდა და სწორედ პოლიტიკური ინტერესების შეხლამ ისინი ერთმანეთის მტრებად აქცია.

1385 წ. მაზანდარანისა და რეის დაპყრობის შემდეგ რომ თემური სამარყანდში დაბრუნდა, ამ წლის ზამთარში თოხთამიშ-ხანმა 90.000 ჯარის კაცითურთ დარიალანისა და დარუბანდის გზით თავისი სარდლები ქ. თავრეჟის დასაპყრობად გაგზავნა. ჩრდილოეთის ულუსის ამ ლაშქარში, მონღოლებს გარდა, „*ურნმუზონიც*“, ე. ი. არა მაჰმადიანნიც მრავლად ერივნენ. თოხთამიშის წარმოგზავნილმა ლაშქარმა შირვანზე გაიარა და იქითგან უკვე ერანის ადერბეჯანს შეესია. თუმცა თავრეჟის მმართველმა ამ ქალაქის დაცვა ვერ მოახერხა, მაგრამ მცხოვრებლები ერთი კვირის განმავლობაში მტერს მაინც იგერიებდნენ. მერმე მოზღვაებულმა თოხთამიშელებმა თავრეჟი აიღეს და, მონღოლური ჩვეულებრივი წესით, დაპყრობილი ქალაქი საშინელი სიმკაცრით დაანოკეს და გააოხრეს. დიდძალი განაცარცვით დატვირთულმა უკანმიმავალმა მოლაშქრეებმა ნახჭავანისა და სივნიეთის თორმეტსავე თემშიც კარგად მოითბეს ხელი და ისევ თავიანთს ულუსში დაბრუნდნენ.

თემურ-ლენგმა რომ ეს ამბავი შეიტყო, რასაკვირველია, ძალიან გა-

ბრაზდა ვითომც იმიტომ, რომ ეს მაჰმადიანთა წინააღმდეგ ჩადენილი მძიმე და მიუტყეველი დანაშაულება იყო, მაგრამ, ნამდვილად იმით უფრო, რომ მისი თავმოყვარეობა იყო შელახული. ცივმა პოლიტიკურმა ანგარიშმა და სამხედრო მოსაზრებამ მისი მღელვარება დაამშვიდა და თემურ-ლენგმა გადაწყვიტა, სანამ ერანს მთლად არ დაიპყრობდა, იქ მტკიცე მართვა-გამგეობას არ მოაწყობდა და ამ ქვეყანაში წესიერებას არ ალადგენდა, მანამდის თოხთამიშისათვის სამაგიერო არ გადაეხადა და მიჩუმებულიყო, ცხადია, მხოლოდ გარეგნულად.

1386 წ. თემურ-ლენგმა თავრეუი აიღო და ამრიგად ერანის ადერბეჯანში ფეხი ჩადგა, მაგრამ ჩრდილოეთის ულუსის წინააღმდეგ ამხედრების მაგიერ, თემურ-ლენგმა საქართველოს წინააღმდეგ გამოილაშქრა. მონღოლთა მბრძანებლის ასეთი მოქმედების მიზეზი თითქოს გაუგებარია, მაგრამ მის ისტორიკოსს თემურ-ლენგისაგან დასახული მიზანი მაინც განმარტებული აქვს: მაჰმადიანობის გასაფრცელებლად გაილაშქრა მან საქართველოშიო²⁰⁸.

უკვე აკად. მ. ბროსსემ თემურის ისტორიკოსისაგან თავის მბრძანებლის ზრახვის ასეთი განმარტება სარწმუნოდ არ მიიჩნია. განსვენებული ფრანგი მეცნიერის აზრით, თემურ-ლენგი ამ შემთხვევაში პოლიტიკური მიზნითაც ხელმძღვანელობდა: მაშინდელი საქართველო, თუმცა წინანდელთან შედარებით უფრო დასუსტებული და ფართობითაც შემცირებული იყო, მაგრამ მაინც საკმაოდ დიდ სახელმწიფოებრივს ერთეულს წარმოადგენდა და ამასთანავე რანი, ყარაბაღი და ლეკეთის მთავრებიც მის ჰეგემონიის ქვეშ იმყოფებოდნენ²⁰⁹, და მონღოლთა ბატონობისათვის ასეთი სამეფოს ხელში ჩაგდება, რასაკვირველია, სასახელო იქმნებოდა და ამიტაც უნდა ყოფილიყო საქართველოში მისი გამოლაშქრებაც გამომწვეულიო.

უეჭველია, აკად. ბროსეს ზემომოყვანილი მოსაზრება სწორიცა და, რა თქმა უნდა, თემურის ზრახვის უფრო უკეთესად გამომხატველიც უნდა იყოს, მაგრამ მაინც თავრეუის თოხთამიშ-ხანის ლაშქრისაგან ალების უმაღლეს სწორედ თავრეუზე და შემდეგ საქართველოს წინააღმდეგ ამხედრებისათვის მას, უეჭველია, ამაზე უფრო უშუალო ასაჩქარებელი მიზეზი უნდა ჰქონოდა, თუ იმ პოლიტიკას გაეიხსენებთ, რომელსაც საქართველოში მე-13 ს. განმავლობაში ჩრდილოეთის ულუსისადმი ანარმობდნენ, სახელდობრ, რომ საქართველოს მთავრობას ერანის ილხანების საწინააღმდეგოდ ჩრდილოეთის ულუსი გამოეყენებინა და ამ მიზნით ამ უკანასკნელთან კეთილ-შეგობრული განწყობილება და არაერთხელ კავშირიც ჰქონდა ხოლმე დამყარებული, მაშინ თემურ-ლენგის დროინდელი ზემოაღნიშნული ამბის გაგებაც უფრო გაგვიადვილდება.

თემურის მოქმედების მოულოდნელობა და სისწრაფე ამჟღავნებს, რომ მას საქართველოში შემოსევით მნიშვნელოვანი ამოცანის გადაჭრა

²⁰⁸ თემურ-ლენგის საქართველოში ლაშქრობებისა და საერთოდ მისი დაპყრობითი ომების მიზეზებისა და მიზნების შესახებ უფრო ფართოდ იხ. დ. კაციტაძე, საქართველო XIV-XV სს. მიჯნაზე, თბ., 1975., გვ. 66-110.

უნდა ჰქონოდა დასახული. მისი მთავარი მოწინააღმდეგე, რასაკვირველია, თოხთამიში იყო, მაგრამ, როგორ შეეძლო მას ჩრდილოეთ ერანს ასე ადვილად შეჰსეოდა, კავკასიონის ორივე კარის მფლობელთან რომ კარგი დამოკიდებულება არ ჰქონოდა. სწორედ ამის გამო გვებადება მოსაზრება, რომ, თემურ-ლენგის ერანის ასპარეზზე გამოჩენისთანავე, საქართველოს პოლიტიკოსებს, როგორც ჩანს, თავიანთი თავის გასამაგრებლად და დასაცავად წინანდებურად ისევე ჩრდილოეთის ულუსის გამოყენება გადაუწყვეტიათ. ეს რომ სწორედ ასეც მომხდარა, ამას თოხთამიშ-ხანის ლაშქრის ერანში შეჭრისათვის არჩეული მიმართულებაც ამჟღავნებს: დარუბანდისა და მეტადრე დარიალანის გადმოსავლების დაუბრკოლებლივ გადმოლახვა მის სამხედრო ძალას, დალისტანის ლეგების ტომებსა და საქართველოსთან რაიმე სახით შეუთანხმებლივ, არ შეეძლო და, ამიტომაც, საფიქრებელია, რომ ოქროს ურდოს მტრული მოქმედებისათვის ხელისშეწყობაში თემურ-ლენგისაგან დაპყრობილი თავრეუის წინააღმდეგ, თუ ცხადად არა, საიდუმლოდ მაინც საქართველოს მაშინდელი მთავრობა გარეული უნდა ყოფილიყო. ასეთი რამის შემდეგში შესაძლებლობის მოსასპობად და თოხთამიშ-ხანის ლაშქრისათვის სამხრეთით კავკასიაზე მომავალი ყველა გზების შესაკრავადაც, თემურ-ლენგის პოლიტიკური და სამხედრო გეგმისათვის საქართველოს ხელში ჩაგდებას, უეჭველია, ფრიად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. საფიქრებელია, რომ სწორედ ეს უნდა ყოფილიყო ის მთავარი მიზეზი, რომელმაც მას საქართველოში გამოლაშქრება სასწრაფო ამოცანად მიაჩნევინა.

თემურ-ლენგმა რომ თავრეუი აიღო, მერმე ნახჭავანში, ხალხის საშინელი ჟლეტისა და სანახების აოხრების შემდეგ და ერანის ადერბეჯანის მთლიანად ხელში ჩაგდებას უმაღლესი, მთელი ზაფხული თავრეუსა და მის მიდამოებში გაატარა. აქეთგან მონღოლთა მბრძანებელმა ყველა დარგის საუკეთესო ხელოსნები აპყარა და თავის სატახტო ქალაქს სამარყანდში გადაასახლა²¹⁰.

შემოდგომის დამდეგს თემურმა თავრეუის მართვა-გამგეობა მუჰამედ სულტან შაჰს ჩააბარა, თითონ-კი ნახჭავანისაკენ გაემართა, ხოლო მისი ლაშქარი მარანდში მივიდა და აქ არეზზე მყოფ ქვითკირის ხიდზე გაიარა. აქეთგან დაძრული ლაშქარი ციხე გარნისს მიადგა და ბრძოლით მისი აღება შესძლო. შემდეგ უკვე არეზზე მდებარე სურმალუს აღებაც მოახერხეს, რის შემდგომაც ეს ადგილი და ციხე დაანგრეს და გააოხრეს. აქეთგან-კი თემურ-ლენგმა თავის ჯარს ჩრდილო-დასავლეთით უბრუნა პირი და კარის (ყარსის) ციხე-ქალაქის ასაღებად წარგზავნა²¹¹.

კარის ციხის გამგე ფირუზ-ბახტი იყო. მაღალ მთაზე აგებული და მთლიანად ქვითკირით ნაშენები და კარგად მოზღუდვილი ეს ციხე-ქალაქი მიუვალად ითვლებოდა და ამიტომაც, თემურ-ლენგის ისტორიკოსი მოგვითხრობს, კარის მეციხოვნეებს არაფრის შიში არ ჰქონდათ. მაგრამ მონღოლთა

მბრძანებელმა ყველა საბრძოლველი მანქანა მოამზადებინა და თავის ლაშქარს ყოველი მხრითგან მედგარი იერიშის მიტანა უბრძანა. კარის მეციხოვნეთა დიდი წინააღმდეგობისა და გულადობის გამო, მსხვერპლი თუმცა დიდი იყო, მაგრამ თემურის ლაშქრის სიმრავლემ მაინც სძლია.

როცა კარის ციხე-ქალაქის გამგემ იგრძნო, რომ გამრჯევა მტრისაკენ გადაიხარა, ბრძოლას თავი დაანება და თემურ-ლენგს დაემორჩილა. მაგრამ თვით ციხე-ქალაქი ვერც ამ ნაბიჯმა იხსნა მონღოლთა მბრძანებლის სრულიადი გაცარცვისა და შემდეგ მთლიანად განადგურებისაგან: მისი კედელ-ზღუდეები ძირამდე დანგრეული და მიწასთან გასწორებული იყო²¹².

საკმარისია, თემურ-ლენგის მიერ საქართველოში შემოსასევად დაწყებული ლაშქრობის მარტო მისგან დაპყრობილს მთავარ ადგილებსაც დაუუკუირდეთ, რომ ადვილად დავრწმუნდეთ, თუ რამდენად კარგი სამხედრო გეგმა ჰქონდა მონღოლთა მბრძანებელს^{*} ამისთვის შედგენილი ნახტავანი, გარნისი და კარი ამიერ-კავკასიისა და საქართველოს ხელში ჩასაგდებად პირველხარისხოვანი მნიშვნელობის ციხე-ქალაქები იყო, რომელთა დაუფლება შემსვეს ზურგსაც უმაგრებდა და იქითგან თავდასხმის საშიშროებისაგანაც უზრუნველყოფდა, თანაც მას საშუალებას აძლევდა ამ მაღლობითგან მოკლე გზით შიგ შუაგულ საქართველოში შემოჭრილიყო. მხოლოდ ამიერ-კავკასიის ბუნებრივი ტოპოგრაფიული პირობებისა და სტრატეგიული თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი ადგილების კარგს მცოდნეს შეეძლო ასეთი სამხედრო გეგმა შეედგინა. რაკი თემურ-ლენგი წინათ არასდროს ამ ქვეყნებში არ ყოფილა, შეუძლებელია მას ყველა ეს პირადად სცოდნოდა, ამიტომაც საფიქრებელია, რომ ამ ლაშქრობის გეგმის შედგენისას თემურს საქართველოს რომელიღაც კარგი მცოდნე უნდა ჰყოლოდა მრჩეველად.

კარის დაპყრობის შემდეგ, თემურ-ლენგი, იმისდა მიუხედავად, რომ უკვე ზამთარი დამდგარი იყო და ძალზე აცივდა, მთელი თავისი ლაშქრითურთ პირდაპირ საქართველოს დედაქალაქის ტფილისის ხელში ჩასაგდებად გამოემგზავრა. დასახული მიზნის მისაღწევად, მან აღბუღას სამფლობელოზე გავლა გადასწყვიტა და სწორედ ასეც მოიქცა: სპარსელი ისტორიკოსის სიტყვით, ის ამ მაღლობს თემში, უეჭველია, სამცხეში, ისეთ დროს შეიჭრა, როდესაც უკიდურესი სიცივის სიმკაცრემ თურმე ყველაფერი ყინულით მოჰფინა²¹³. ჰავის ასეთი საშინელი სუსხისდა მიუხედავად, მონღოლთა მბრძანებელი ქაითუს²¹⁴ გზით ქ. ტფილისს მიადგა. საყურადღებო გარემოებაა, რომ მას, ტაშის კარისა და ქართლის გზის მაგიერ, სამხრეთითგან მიმავალი გზა უმჯობინებია.

საქართველოს დედაქალაქს, *შერეფედდინ ალი-აეზდის* სიტყვით,

^{*} ივ. ჯავახიშვილი თემურ-ლენგს ხშირად უწოდებს „მონღოლთა მბრძანებელს“. თემური უკვე (XIV ს.) გათურქებული მონღოლი ტომის (ბარლასთა) წარმომადგენელი იყო.

^{**} ქაითუს მთის შესახებ იხ. *Летопись Себастиана, Никонши: Армянские источники о монголах. Перевод с древнеармянского и комментарий А. Г. Галстяна, М., 1962, с. 29, 212 (შებ. № 56).*

ხომ ისედაც მაგარი ზღუდეები ჰქონდა, მაგრამ საგანგებოდ კიდეც უფრო გამაგრებული იყო. თავიანთი დედაქალაქის ასეთი სიმტკიცით დაიმედებული ქართველები მედგარი ბრძოლისა და სასტიკი წინააღმდეგობის გასაწევად მოემზადნენ, მაგრამ ტფილისის ალებას არც თემურ-ლენგი სთვლიდა ადვილ საქმედ და ამიტომ გადამწყვეტი ბრძოლა მხოლოდ წინასწარი კარგი მომზადების შემდეგ დაიწყო. უპირველესად იგი ტფილისის გარემოცვასა და გზების შეკვრას შეუდგა. შემდეგ საომარი იარაღისა და საბრძოლველი მანქანების გამართვას მიჰყვეს ხელი. თემურ-ლენგი თავის ლაშქარს პირადად უწევდა სარდლობას და ყველა განკარგულებაც მისგან იყო გაცემული, თავის ჯარისკაცებს მან ტფილისზე იერიშის მიტანის დროს თავის დასაფარავად დიდი ჩელტების²¹⁵ ალება უბრძანა.

ლაშქრის განაწილებისა და თითოეული რაზმისათვის გარკვეული ადგილის მიჩენის შემდეგ, თემურ-ლენგმა ხმალი იმიშვლა და მთელს თავის ჩელტებ-ამოფარებულს სამხედრო ძალას ტფილისზე ძლიერი იერიში მიატანინა. მედგარი წინააღმდეგობისდა მიუხედავად, თემურ-ლენგის ლაშქარმა თავგანწირული ბრძოლის წყალობით 21 ნოემბერს 1386 წ. ტფილისი აიღო. საქართველოს დედაქალაქის დაპყრობის დროს მონღოლთა ძლევამოსილს მბრძანებელს თვით ბაგრატ მეფეცა და მისი თანამეცხედრე დედოფალი ანა და ვაჟიშვილი დავითიც ტყვედ ჩაუვარდნენ²¹⁶.

საგულისხმოა, რომ *შერეფედდინი* ტფილისის ალების ამბავში საქართველოს დედაქალაქის განადგურებაზე არაფერს მოგვითხრობს. ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ საქართველოს დედაქალაქს თემური-საგან დაპყრობილი თითქმის ყველა ქალაქებისათვის ჩვეულებრივი ბედი არ სწევია. უეჭველია, შემთხვევითი არ უნდა იყოს მონღოლთა ამ მრისხანე მბრძანებლისაგან ასეთი სრულებით მოულოდნელი ღმობიერება. საფიქრებელია, რომ მისი ამგვარი თავდაჭერილობა პოლიტიკური მიზნით იყო ნაკარნახევი.

ტფილისის ალების უმალ, თემურ-ლენგს აქ დგომით დიდხანს არ დაუყოვნებია: მან თავისი ლაშქარი დასძრა და აღმოსავლეთისაკენ წარგზავნა. ამასთანავე მოპოვებული ძლევამოსილებით გახარებულმა, ეტყობა, ყარაიას ველზე და მახლობლად მდებარე საქართველოს სანახებში მან დიდი ნადირობა გამართა ჯერგით, როდესაც იმოდენა ნადირი, ირემი და არჩვები იქმნა დახოცილი, რომ, ნანადირევის სიმრავლის გამო, ყველას ვერ მოერივნენ და ამიტომაც იძულებულნი იყვნენ ბევრი ნანადირევი მფრინველებისა და მხეცების შესაჭმელად მიეტოვებინათ²¹⁷. გაუმადლარი სიხარბე მონღოლთა მბრძანებელს ამ ნადირობაშიც-კი უჩანს.

თემურ-ლენგმა თავისი ლაშქრის მთავარი ნაწილი შაქში წარგზავნა და გზა-და-გზა ციხე-ქალაქების ალება და განადგურება დააეღა. როგორც *შერეფედდინის* სიტყვებითგან ირკვევა, შაქის მოსახლეობა მაშინ ლეგების მოდგმას ეკუთვნოდა. მათ შორის მაჰმადიანობა ჯერ გავრცელებული არ

ყოფილა. ამიტომ თემურ-ლენგმა ამ სანახების, მეტადრე მისი მთიანეთის, დასაპყრობად, ასანოკებლადა და გასაცარცვავად მოთარეშენი წარგზავნა, რაც, რასაკვირველია, სიამოვნებით იქმნა ასრულებული.

შემდეგ თემურმა რამდენიმე რაზმი ყუბისა და შუშის სანახებში სათარეშოდაც გამოჰყო, თითონ-კი უფრო ჩრდილოეთით გაემგზავრა კავკასიონის ქედის აღმოსავლეთ-სამხრეთის ფერდობის „უსჯულო“ მოსახლეობის დასამორჩილებლად. წარვლენილი რაზმებისაგან ქალაქებისა და ციხეების აღებისა და გაცარცვის შემდგომ, ყველამ, მონღოლთა მბრძანებელთან ქ. კაბალაში მოიყარა თავი²¹⁸. მერმე ყარაბახის სურხაბთან თემური მტკვარს გამოლმა გადმოვიდა და ქ. ბარდავს მიადგა, რომლის მოსახლეობაც თემურ-ლენგს უბრძოლველად დაემორჩილა²¹⁹.

ყარაბალში მისვლისთანავე თემურ-ლენგმა დატყვევებულ-შეპყრობილი ბაგრატ მეფე თავისთან დაიბარა და მოსთხოვა, რომ გამაჰმადიანებულიყო. ისტორიკოსის *შერეფედდინის* სიტყვით, თემურის მქადაგებლობით მჭევრმეტყველებასა და საბუთიანობას ბაგრატ V ვითომც-და ისე დაერწმუნებინოს, რომ ბოლოს გამაჰმადიანებაზე თანხმობა მიუცია და გამაჰმადიანებულა. ამასთანავე მონღოლთა მბრძანებლისათვის მას ძვირფასი საჩუქრებიც მიუერთმევია, მათ შორის ერთი ჯაჭვის კვართიც, რომელიც ვითომც თვით დავით ებრაელთა მეფისა და წინასწარმეტყველის სახელოსნოში ყოფილიყოს შემზადებული. თემურ-ლენგს ეს საჩუქრები ისე მოსწონებია, რომ თავის მხრივაც უხვად დასაჩუქრებული ბაგრატ V ისევ საქართველოში დაუბრუნებია, სადაც მისი გავლენით ვითომც ხალხის უმრავლესობაც გამაჰმადიანებულყოფს²²⁰.

თომა მენოფელს-კი ნათქვამი აქვს, რომ ბაგრატ მეფემ მაჰმადიანობა თითონაც მოჩვენებით მიიღო და ხალხის საქართველოში გამაჰმადიანებასაც იგი განზრახ შეჰპირდა, მხოლოდ იმ მიზნით, რომ თემურ-ლენგის ხელითგან გამოსხლტომა მოეხერხებინა და თავის სამეფოში დაბრუნება შესძლებოდა²²¹. რასაკვირველია, ეს სრული ჭეშმარიტებაა. ამიტომ სპარსელი ისტორიკოსის ცნობა, ვითომც საქართველოში მოსახლეობის უმრავლესობას მაჰმადიანობა მიეღოს, მლიქვნელობითს შენათხზს წარმოადგენს. ეს თვით მისივე შემდეგი მოთხრობითგანაც ჩანს, რათგან, როგორც დავრწმუნდებით, თვით მასვე მერმე აღნიშნული აქვს, რომ თემურ-ლენგს მაჰმადიანობის საქართველოში გასავრცელებლად მეორეჯერ მოუხდა გამოლაშქრება.

ისევე, როგორც თანამედროვე სპარსელ ისტორიკოსს განზრახ შეთხზული ზემომოყვანილი ტენდენციური ცნობა აქვს თავის თხზულებაში ჩართული, ასევე უცილობლად ტენდენციურივე და მთლიანად შეთხზული ამბავია *თომა მენოფელის* საისტორიო ნაშრომში მოყვანილი შემდეგი ცნობა, ვითომცდა ბაგრატ V-ისგან გამოყენებული ცბიერების შესახებაც. მისს აქ გამეორებას არც კი ექნებოდა მნიშვნელობა, იგი რომ ამ უმცროსი თანამედროვის მიერ არ იყოს დანერილი და ამის მსგავსივე ცნობა ქარ-

თულ საისტორიო მწერლობაში, სახელდობრ, *ვენატაშვილის ბერის* „ახალს ქართლის ცხოვრებაშიც“, არ გვხვდებოდეს და საქართველოს ისტორიაშიც დღევანდლამდე სრულ ჭეშმარიტებად არ ითვლებოდეს.

თომა მენოფელი ამბობს: როდესაც თემურ-ლენგმა ბაგრატ მეფეს გამაჰმადიანება მოსთხოვა, სულის წმინდით აღსავსე ქართველთა მეფემ გააბრიყვა იგი და ასე უთხრა (თემურს): „მომეცი მრავალნი ლაშქარნი, რომ საქართველოში შევიდე, მთელი ქვეყანა ავიღო და თქვენ სარწმუნოებაზე მოვაქციო, - რათგან ეს ერი ხუთი ტომისაგან (სომხურად ნათქვამია „ენისაგან“) შესდგება, - ყველა მათ დაგიმორჩილებ და თქვენ თანამორწმუნედ ვაქცევ“-ო. ეს (ტომები) არიან: დვალი, ოსი, იმერელი, მეგრელი, აფხაზი, სვანი, ქართველი, მესხი. მას (ე. ი. თემურ-ლენგს) გაეხარდა, (ბაგრატს) დიდი საჩუქრებით პატივი სცა და ბევრი ჯარიც მისცა. იგიც აიყარა და ურიცხვი ლაშქრითურთ საქართველოში შევიდა. ხოლო ამავე ბაგრატმა თავის შვილებს, გიორგის, კოსტანტინესა და დავითს საიდუმლოდ შემოუთვალა, რომ ფარულად მშობელს საშველად მოჰგებებოდნენ, რომ მათი (ე. ი. მტრების) ხელითგან გამოსხლტომა შეეძლოს. თითონ მანკი (ბაგრატმა) ჯალათელთა ლაშქარი ვინროებსა და გაუვალ ადგილებში მიიყვანა. მეფის შვილებმაც გასავალი გზა დაიკავეს, ხმლები იძიშვლეს და ბევრი მათგანი, როგორც ამბობენ, 12 000-ზე მეტი, განყვიტეს. (ამის შემდეგ) თავიანთი მამა წაიყვანეს და თავიანთ სამკვიდრებელში დაბრუნდნენ, ხოლო ბილწმა მტარვალმა თემურმა გაზაფხულზე თავისი ლაშქარი წაასხა და ფარულად ყარა-მაჰმად თურქმანის წინააღმდეგ გაემართა“-ო. დაახლოებით ასევეა არსებითად *ვენატაშვილი ბერის* თხზულებაშიც.

იმისდა მიუხედავად, რომ *თომა მენოფელი* ბაგრატ V-ის უმცროსი თანამედროვე იყო, მაინც მთელი ზემომოთხრობილი ამბავი თავითგან ბოლომდე შეთხზულია და არაფერი ამის მსგავსი არც შეიძლება მომხდარიყო და არც მომხდარა. თემურ-ლენგი ისეთი ცბიერი და იჭიანი კაცი იყო, რომ მისი ასე სულელურად მოტყუება არავის შეეძლო. სრულებით დაუჯერებელია მით უმეტეს, რომ ბაგრატ V-ისათვის, ამ გუშინდელი მონინააღმდეგისთვის, თავისი მრავალრიცხოვანი ლაშქარი მიეცა და სარდლობაც მისთვისვე ჩაებარებინა. ამის გარდა თემურ-ლენგს თავის ბანაკში, როგორც მისი სამხედრო მოქმედებითგანაც ცხადად ჩანს, საქართველოს გზების კარგი მცოდნენი საკმაოდ ჰყოლია და თავის ლაშქარს რომელსამე მათგანს, რა თქმა უნდა, მაინც გააყოლებდა. ასეთ პირობებში, ცხადია, ბაგრატ V-ეს მონღოლთა მბრძანებელის ლაშქრის მისი ნებით ვინროებსა და გაუვალ ადგილებში შემწყვედვის არც უფლებას და არც საშუალებას არავინ მისცემდა.

არაფერი ამის მსგავსის კვალიც-კი *შერეფედინის* თხზულებაში არ მოიპოვება. რასაკვირველია, მარტო ეს თავისდა-თავად *თომა მენოფელის* ცნობის უსაფუძვლობის დამამტკიცებელ საბუთად ვერ გამოდგება, რათგან ეს სპარსელი ისტორიკოსი თემურის მაქებელ-მადიდებელია

და სხვაგანაც არაერთგან ყველაფერი ისე არა აქვს ანერილ-გაშუქებული, როგორც ნამდვილად მომხდარა, ზოგი რამე სრულებით მოხსენებულიც-კი არ არის. ამიტომ შესაძლებელია გვეფიქრა, რომ აქაც *შერეფედ-დინმა*, უსიამოვნო ამბავის მოთხრობას, დადუმება არჩია. მაგრამ მაინც *თომა მენოფელის* მონათხრობი რომ დაუჯერებელია, ამას თვით თემურ-ლენგის მოქმედებაც ცხად-ჰყოფს: 1387 წ. შემდეგ, როდესაც მან ბაგრატ V განათავისუფლა და ისევ საქართველოში დაბრუნების საშუალება მისცა, 1393 წლამდე მას საქართველოს წინააღმდეგ აღარ უომნია. განა დასაჯერებელია, რომ თემურ-ლენგს, რომლის მრისხანე ხასიათი და შურისმაძიებლობა კარგად არის ცნობილი, ან ბაგრატ V-ისა და მისი შვილებისათვის, ან და თვით საქართველოსთვის თავისი მრავალრიცხოვანი ლაშქრის ასე ვერაგულად განწყევტა ეპატიებინოს და ამის ოდნავ მაინც მაგვარი თავისი მარცხი ქართველებისათვის შეენარჩუნებინოს?²²²

თემურ-ლენგი-კი, როგორც ცნობილია, საქართველოთგან სხვაგან მიდის საომრად, შვიდი წლის განმავლობაში ყველგან ომობს, არავის ინდობს, თვით თავისიანებსაც, მონღოლებსაც-კი, ისე გამოდის, რომ ქართველებს გარდა. ცხადია, რომ მარტო ეს გარემოებაც საკმარისია იმის დასარწმუნებლად, თუ რამდენად დაუჯერებელი უნდა იყოს *თომა მენოფელის* მონათხრობი. ბაგრატ V-ესა და ქართველებს რომ ამის მსგავსი რამე ჩაედინათ, თემურ-ლენგი, უეჭველია, უმალ მრისხანებით სავსე თავის ჩვეულებრივს შურისძიებას შეუდგებოდა და არასგზით საქართველოთგან ისე არ წავიდოდა, რომ სამაგიეროს გადახდა არ ეცადნა მაინც. ამიტომ *თომა მენოფელის* მონათხრობი ნახევარი საუკუნის შემდეგ სახელოვანი მებრძოლის ბაგრატ V-ის მოულოდნელი, ხალხისათვის ძნელად დასაჯერებელი და თავმოყვარეობისთვისაც უსიამოვნო მარცხის შესაფერადებლად გაჩენილი თქმულებაა.

იმ დროს, როდესაც ეს ამბავი ვითომცდა უნდა იყოს, მომხდარი, *თომა მენოფელი* 11 წლის ბავშვი თუ იქნებოდა, ამიტომ, თემურ-ლენგის ამბების ნახევარ საუკუნის შემდეგ აღწერის დროს, მას ზემომოთხრობილი შემთხვევა, უეჭველია, ზეპირი გარდმოცემით ექმნებოდა გაგონილი. ამ მონათხრობს ზეპირსიტყვაობის კვალი ემჩნევა კიდევ, თუნდაც იქ, სადაც ქართველებისაგან თემურის 12 000 მოლაშქრის ვითომცდა განწყევტაზე აქვს საუბარი. იქ ხომ თვით ავტორსვე აქვს დამატებული: „როგორც იტყვიან“, ამბობენო. ამრიგად, ზოგჯერ თვით უმცროს თანამედროვეთა ზეპირი გარდმოცემა-ც-კი ისტორიკოსისათვის ასე საფრთხილოა ხოლმე!

მაშასადამე, თემურ-ლენგმა რომ ბაგრატ V საქართველოში დააბრუნა, მონღოლთა მბრძანებელმა ჩვენი ქვეყნის დამორჩილება უკვე დამთავრებულად მიიჩნია და კავკასიითგან დამშვიდებული წავიდა. მას ამავე 1387 წ. სხვა საზრუნავი გაუჩნდა, რათგან თოხთამიში კვლავ მის

სამფლობელოს შეესია და იმ დროს, როდესაც ის საქართველოს აღმ. კავკასიის სამხედრო საქმეებით იყო გართული, უკვე მის სამფლობელოს შუაგულშიც-კი შეიჭრა. ამიტომ თემური იძულებული იყო, ერანის დაპყრობისათვის თავი დაენებებინა და 1387-8 წ. ზამთარში განსაცდელში ჩავარდნილი იმიერ-ოქსანიისაკენ გაეშურა. 1388 წ. ზაფხულში მან ხვარაზმი ააოხრა, რათგან გაგონილი ჰქონდა, რომ მის მეთაურებს თოხთამიშთან ურთიერთობა ჰქონდათ და ეს ლალატად ჩაუთვალა. ამის შემდეგ თემური თვით თოხთამიშის წინააღმდეგ გალაშქრებისათვის და შურის საძიებლად მზადებას შეუდგა, მაგრამ ჩრდილოეთის ულუსის ყაანმა დაასწრო და იმავე 1388 წ. ზამთარში კოკანდს შეესია. თემურ-ლენგი ყივჩაყთა ულუსის ყაანს დაუხვდა, 1389 წ. გაზაფხულზე მომხდარს ბრძოლაში დაამარცხა და თავისი საბრძანებლითგან განდევნა. ესევე და მომდევნო 1390 წ. თემურმა შორეული აღმოსავლეთის საქმეების მოგვარებას მოანდომა.

რაკი იქ ყველაფრის მონესრიგება შესძლო, თემური 1391 წ. უკვე თოხთამიშის გასანადგურებლად დაიძრა. მართალია, გზაზე, ტაშკენტის ჩრდილოეთით, მას დასაზავებლად წარმოგზავნილი ოქროს ულუსის ელჩები დახვდნენ, მაგრამ თემურმა მათ არავითარი ყურადღება არ მიაქცია და წინსვლა განაგრძო. 18-19 ივნისს 1391 წ. კანდურჩასთან მომხდარს ბრძოლაში თოხთამიშის ლაშქარი იმარჯვებდა, მაგრამ თემურ-ლენგმა ისეთ საშუალებას მიჰმართა, რომ ძლევამოსილება მაინც საბოლოოდ მას შერჩა: თემურმა თოხთამიშის მედროშე მოისყიდა, რომ გაცხარებული ბრძოლის დროს მას თოხთამიშ ხანის დროშა განზრახ ძირს დაეშვა, რაც ყოველთვის მბრძანებლის სიკვდილის მაუწყებელი ნიშანი იყო ხოლმე. მოსყიდული მედროშე სწორედ ასეც მოიქცა. ამან თოხთამიშის ლაშქარი შეაცდინა: თავისი მეთაურის ვითომც-და სიკვდილით თავზარდაცემული ოქროს ულუსის მხედრობა გაიფანტა. ამ მოღალატის წყალობით ცბიერს თემურ-ლენგს ადვილად შეეძლო გაემარჯვა და მოწინააღმდეგე გაენადგურებინა. მისი ველური ურდოები გაბნეულ მტერს ხოცვა-ჟლეტითა და ქვეყნის ცარცვა-გლეჯით კვალ-კვალ სდევდნენ.

რასაკვირველია, თემური ცდილობდა ასე ადვილად მოპოვებული გამარჯვება რაც შეიძლება უფრო მეტად თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინა და სამხედრო მოქმედებაც სწრაფად გაეგრცვლებინა და ფართოდ გაეშალა. ამიტომ მან ყივჩაყთა, ანუ ოქროს ულუსის ხანის საბრძანებლის ყველა მიმართულებით სამხედრო ძალა წარგზავნა და მისი ჩრდილოცა და სამხრეთი ნაწილიც აზოვამდე ააოხრებინა. დატყვევებულითა სიმრავლეს ვერ ასდიოდნენ: მარტო თვით თემურ-ლენგისათვის 5 000 ჭაბუკი და ლაშაზი ქალიშვილი იყო ტყვედ გადარჩეული. 1391 წ. დამლევს მონღოლთა მბრძანებელს ჩრდილოეთის ულუსიც თითქმის მთლიანად ხელში ჰქონდა ჩაგდებული²²².

1392 წ.-კი თემური ისევ ერანს მიადგა და შირაზში ომობდა, იქითგან ბაღდადისაკენ გაემართა, სადაც თავრეყითგან გაქცეული ახმედ იბნოვის-ი ჯელაირი იყო შეფარებული. მან თემურთან შერიგება სცადა, მაგრამ ამოდ: მონღოლთა მბრძანებელმა მისი შემორიგება არ მოისურვა. მაშინ ის ეგვიპტეში გაიქცა და მთელი თავისი ქონებით მამელუკ ჩერქეზ სულთან ბარკუტთან შეიხიზნა. ესლა თემურ-ლენგს უკვე შეეძლო 1393 წ. ბაღდადიც უბრძოლველად ჩაეგდო ხელში²²⁴.

თემურ-ლენგის პირველი 1386-7 წ. შემოსევის შემდეგ, საქართველოს რამდენიმე წლის განმავლობაში შეეძლო მშვიდობიანად ეცხოვრა და საშუალება ჰქონდა მტრისაგან განადგურებული ადგილების აღდგენასა და მიყენებული ზიანის გამოსწორებას შესდგომოდა. ქვეყანა უკვე იმდენად დაწყნარდა, რომ სანაპიროს მონასტერში იმ დროს მყოფს ერთ სომეხ გადამწერს ნათქვამი აქვს კიდევ, რომ თავისი ხელნაწერი მან დასწერა ბაგრატ მძლეველისა და ძლიერი მეფის ძის ქართველთა მეფის გიორგის მეფობაში, როდესაც საქართველოში სრული („ღრმა“) მშვიდობიანობა დამყარდა²²⁵. მაგრამ ეს მშვიდობიანი წლებიც განამეზულ ქვეყანას მხოლოდ ცოტა ხნით მოეწვინა. თუ სინყნარის დასაწყისად ბაგრატ V-ის 1387 წ. თემურ-ლენგისგან განთავისუფლების თარიღს ვიანგარიშებთ, მშვიდობიანობის ხანგრძლივობა მაშინდელ საქართველოს ექვს წელიწადზე მეტი არ ჰქონდა, რათგან უკვე 1393 წ. საქართველო კვლავ თემურ-ლენგის ურდოების თარეშის მსხვერპლად უნდა ქცეულიყო.

2. გიორგი VII, ბაგრატ V-ის ძე და თემურ-ლენგის მეორე შემოსევა საქართველოში

საქართველოში თემურ-ლენგის მეორე შემოსევის დროს მეფედ ბაგრატ V-კი არ იყო, არამედ სამეფო ტახტზე მის მაგიერ უკვე მისი შვილი გიორგი იჯდა. ეს ვაჰანის მონასტრის ტიბიკონის ერთი მინაწერითაც მტკიცდება უცვილობლად: „*დაიწერა ქრონიკონსა: პა: (=1393 წ.) მეფობასა გიორგისა*“-ო.²²⁶

უეჭველია, რომ, რაიმე განსაკუთრებული გარემოება უნდა ყოფილიყო, რომ 1387 წ. შემდეგ დამშვიდებულს საქართველოს კვლავ მონღოლთა მბრძანებლის რისხვა დაატყდა თავს. თემურ-ლენგის განრისხებისა და საქართველოში გამოლაშქრების მიზეზის შესახებ საისტორიო წყაროებში არამცთუ თანხმობა არ სუფევს, არამედ სულ სხვადასხვა განმარტება მოგვეპოვება^{*}.

შერეფედდინ ალი-მეზდი, მაგ., გაიძახის, ვითომც მისი მბრძანებლის საქართველოში მეორე შემოსევის მათავარი მიზანიც მაჰმადიანობის

^{*} სომხურ ხელნაწერთა ფონდების შესწავლის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია ნაშრომი: სომხურ ხელნაწერთა XIV-XV სს. ანდერძების (პიმატაკარანების) ცნობების საქართველოს შესახებ. ძვ. სომხურიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო ალ. აბდალაძემ, თბ., 1978.

გავრცელება ყოფილიყო, მაგრამ შემდეგ, სამხედრო მოქმედების მიმდინარეობის აღწერის დროს, ეს გარემოება მას თითონაც თითქოს სრულებით ავიწყდება და არსად არც გამაჰმადიანებაზე და არც მაჰმადიანთა სამლოცველოს, მიზგითვის, აშენებაზე, ან გინდა მიზგითად ქცევაზე არაფერი აქვს ნათქვამი. ცხადია, რომ მეორე შემოსევის ნამდვილი მიზანი ეს არ უნდა ყოფილიყო და, თუნდაც თემურ-ლენგს გულში სხვათაშორის ასეთი პოლიტიკურ-სარწმუნოებრივი ნადილიც ჰქონოდა, ეს მისი განზრახვა და გეგმა მაინც ოცნებად დარჩენილა: ცხადი ხდება, რომ ამ მხრივ საქებური მაინც-და-მაინც ვერა გაურიგებია რა.

შერეფედდინი ზემომოყვანილს თავის განმარტებაში თემურის მეორე შემოსევის ნამდვილ მიზეზს, უეჭველია, არ ასახელებს. ეს გარემოება თვით მისივე მომდევნო მოთხრობითაც სრულებით მკაფიოდ მჟღავნდება.

თუ ადამიანი მონღოლთა მბრძანებლის ისტორიკოსის თხზულებას ჩაუეკირდება, შეამჩნევს, რომ თემურ-ლენგის შემოსევის ნამდვილი მიზეზი საქართველოში იმ დროს მის წინააღმდეგ მომხდარი აჯანყება უნდა ყოფილიყო. აჯანყების მთავარ ბუდედ თემურ-ლენგს მესხეთის თემი, სამცხე, მიუჩნევია. ამიტომაც, რომ 1393 წ. საქართველოში წარგზავნილს მთელ თავის ლაშქარს მან უპირველესად ახალციხისაკენ აბრუნებინა პირი. მონღოლთა მბრძანებლის ამ თემში შეჭრილი ლაშქარი რომ ქვეყანას მოედო, *შერეფედდინის* სიტყვით, ყველანი ვინც-კი იქ *აჯანყებულები* იყვნენ, გაანადგურესო²²⁷. უსიამოვნო ამბისა და ცნობის მიჩქმალვას მიჩვეული სპარსელი პანეგირისტი ისტორიკოსის მხოლოდ ამ სამიოდე სიტყვიდან ჩანს და ირკვევა, რომ მისი მბრძანებლის საქართველოში ამდროინდელი შემოსევის ნამდვილი მიზეზი მაჰმადიანობის გავრცელება-კი არა, არამედ აჯანყების ჩაქრობა ყოფილა.

შერეფედდინის გაკვრით ნათქვამისა და უფრო უნებლიედ წამოცდენილი ზემომოყვანილი წინადადებითგან მაინც ვერ ირკვევა, თუ რით გამოიხატებოდა ქართველთა მაშინდელი აჯანყება მონღოლთა მრისხანე მტარვალის წინააღმდეგ. მაინც მართო ის გარემოება, რომ თემურ-ლენგმა საჭიროდ სცნო ამ ლაშქრობაში პირადად მიეღო მონაწილეობა, საქართველოში მომხდარი აჯანყების სერიოზულობის გამამჟღავნებელია.

ოთხი სარდლის მეთაურობით ლაშქრის საქართველოში წარვლენის შემდეგ, თემურ-ლენგი თითონაც იქითკენ გაემურა. მხოლოდ თავისთვის საქართველოში შემოსაჭრელად მან ალატალის ტყიანეთის გზა ამჯობინა.

მტრის მრავალრიცხოვანს ლაშქარს საქართველოში ყველგან მედგარს წინააღმდეგობას უწევდნენ და გზის გაკაფვა მათ ბრძოლით უხდებოდათ. შემოსული მონღოლები გზა-და-გზა ყველას ხოცავდნენ შეუბრალებლივ და, რაც-კი სადმე შეხვდებოდათ, ანადგურებდნენ.

სამცხის ახალციხეში მისვლამდე, თემურ-ლენგმა, მონღოლური ჩვეულებისამებრ, თავის ლაშქრის გასართობად დიდი ნადირობა გამართა ალბათ ჯავახეთში. რაკი თემურის ისტორიკოსი, ზოგად ცნობებს გარდა

მონღოლთაგან ურნმუნო ხალხის ჟღერისა და ქვეყნის აოხრების შესახებ, არც ერთს კონკრეტულს ამბავს არ მოგვითხრობს და არც ერთს გეოგრაფიულს, ან პირთა სახელს არ იხსენიებს, ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ ამ შემთხვევაში უფრო ბრაზითა და შურისძიებით ნაკარნახევი დანიაკება იყო, ვიდრე გარკვეულად დასახული სახელმწიფოებრივი, ან სამხედრო გემის განხორციელების ცდა.

სამცხითგან მონღოლთა მბრძანებელი პირადად ყარსისაკენ გაემართა და იქ ქალაქს გარეთ დაბანაკდა, სადაც საუცხოვო საძოვრებით, მშენიერი პაერთა და წყლით სტკებოდა²²⁸. შემდეგ კოლის მთიანეთზე გადავიდა და იქ დადგა. ამ დროს საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში სათარეშოდ მისი გაგზავნილი რაზმებიც დაბრუნდნენ. სპარსელი ისტორიკოსის ცნობით, საქართველოში მათ ციხეებიც ბევრი აუღიათ და, რასაკვირველია, გაცარცული მოსახლეობის ოქრო და ძვირთფასი ქვებიც ბლომად ჰქონდათ თან მოტანილი. მოსულმა ლაშქარმა თემურ ლენგს შვილიშვილის შეძენაც მიულოცა და ნადავლის სახით მოტანილი განძეულობაც მრავლად მიუძღვნა²²⁹. დარბეულ ადგილებში მთებიც ციცაბო და ციხეებიც ძალზედ მტკიცე იყო და ამის წყალობით ქართველები კარგად იყვნენ გამაგრებულნი, მაგრამ ზეციერის დახმარებით ყაანის მხედრობამ მაინც მათი სიმაგრეების აღება შესძლო, ხალხი განყვიტა და ქვეყანა გაცარცვაო, ამბობს *შერეფედდინი*.

რამდენიმე ხნის განმავლობაში თემურ-ლენგი თავისი ლაშქრითურთ იქ იმყოფებოდა, შემდეგ-კი მოლაშქრეთა დასასვენებლად ბარად ჩავიდა. მერმე იქითგანაც აიყარა და საქართველოს სატახტო ქალაქს ტფილისში მოვიდა, მაგრამ შემდეგ შაქის ველისაკენ გაემართა, სადაც რამდენსამე დღეს დარჩა²³⁰, ხოლო მერმე მის აღმოსავლეთით მდებარე მთიანეთის მოსახლეობის დანიაკებას შეუდგა.

3. თემურ-ლენგის მესამე შემოსევა საქართველოში

მონღოლთა ყაანის მადიდებელი ისტორიკოსის ცნობით, თემურ-ლენგი ერთი წლის შემდგომვე, 1394 წ., ვითომც იმავე სარწმუნოებრივი მიზნით, მაჰმადიანობის გავრცელების შესაძლებლობით აღფრთოვანებული, ისევ საქართველოს შემოესია. ამ შემთხვევაში მან არაგვის ხეობის მთიანეთის წინააღმდეგ გამოილაშქრა.

უეჭველია, სპარსელი ისტორიკოსის არც ზემომოყვანილს ცნობებში უნდა გვექნოდეს აღმ. საქართველოს ამ მხარეზე თავდამტყდარი თემურ-ლენგის მრისხანების ნამდვილი მიზეზი და ლაშქრობისათვის დასახული მიზანი სისწორით აღნიშნული. დაუჯერებელია, რომ მას საქართველოს ეს თემი სრულებით შემთხვევით აერჩია. ანდა, განა აზრად მოსასვლელია, რომ არაგვის ხეობამ თემური მხოლოდ იმიტომ დააინტერესა, თითქოს მას რაიმე საფუძველი ჰქონოდა ეფიქრა, რომ მუჰამედის სარწმუნოების

გავრცელებას საქართველოს დანარჩენ თემებზე უფრო ადვილად სწორედ ამ მთიანეთში მოახერხებდა. *შერეფედდინს* შემდეგში ერთი სიტყვა-კი არა აქვს ნათქვამი, რომ მონღოლთა მბრძანებელს მოსახლეობისათვის ასეთი წინადადება მიეცეს და არც ლაშქრობის ამბის დასასრულს არის აღნიშნული, რომ თემურ-ლენგის ეს ვითომცდა ოცნება, არაგვის ხეობაში მისი შესევა-თარემის შემდგომ, განხორციელებულიყოს და მაჰმადიანობას იქ სადმე მოეკიდოს ფეხი.

ამავე დროს ისეთი რამე მოხდა, რომლის გამოც უფრო შესაძლებელია, რომ თემურ-ლენგი საქართველოს მესამედ შემოსევოდა და სწორედ არაგვის ხეობაში შეჭრილიყო. *შერეფედდინის* ნაშრომში ამ შემოსევის აღწერილობას უშუალოდ ერთი საყურადღებო ცნობა მისდევს: თემურ-ლენგს შირვანიდან ამბავი მოუვიდა, რომ თოხთამიშ-ხანი, რომელმაც წინანდელი დამარცხების შემდეგ თავის საბრძანებელში მაინც კვლავ განმტკიცება შესძლო, დარუბანდის გზით ოთხი ნოინის მეთაურობით ყივჩაყთა ულუსის ლაშქრითურთ შირვანში შეიჭრა და ზოგიერთი ადგილები ააოხრა²³¹.

ცხადია, რომ თოხთამიშ-ხანს, საქართველოსა და დაღისტნის მეთაურებთან წინასწარ შეუთანხმებლივ, ასეთი საქმის დაწყება არ შეეძლო. საფიქრებელია, რომ თემურ-ლენგმა თავისი ჯაშუშებისაგან ამ საიდუმლო მოლაპარაკების შესახებ შეიტყო და სწორედ ამიტომაც გადასწყვიტა, დაესწრო და დარიალანის გადმოსავალის, ყველაზე უმოკლესი და საშიში გზის, ხელში ჩაგდებათ თოხთამიშის ლაშქრისათვის გზა შეეკრა. მაგრამ იმ დროს, როდესაც ის არაგვის ხეობაში იბრძოდა, თოხთამიშ-ხანმა თავისი სამხედრო ძალა, როგორც შემდეგში დავრწმუნდებით, მეორე, მართალია უფრო გრძელი, სამაგიეროდ უფრო ადვილი გადმოსალახავი გზით წარმოგზავნა.

რასაკვირველია, არაგვის ხეობაში თემურ-ლენგის ჯარს არაერთი ციხე და სიმაგრე ექმნება მაშინ აღებულ-დანგრეული, როგორც ეს *შერეფედდინის* თავის ისტორიაში მოთხრობილიც აქვს. მაგრამ, რაკი ამ სპარსელ ავტორს არცერთი კონკრეტული გეოგრაფიული და პიროვნებათა შესახები ცნობა მოყვანილი არა აქვს, საეჭვო ხდება, რომ მისი გაზეპირებული გამონათქვამი მონღოლთა მბრძანებლის ლაშქრის არაგვის ხეობაში გამარჯვებაზე სრულ სიმართლეს წარმოადგენდეს: ჩვეულებრივი ცარცვა-გლეჯის და თარემის გარდა, ამ შემოსევას, როგორც ეტყობა, არავითარი მნიშვნელოვანი შედეგი არ უნდა ჰქონოდა.

ამრიგად, თუ თოხთამიშ-ხანის ზემოაღნიშნულ შემოსევასთან ერთად გავიხსენებთ, რომ არაგვის ხეობა საქართველოს ის კარი იყო, რომლითაც უმოკლესი გზით აქეთგან ჩრდილოეთში და იქითგან სამხრეთში, საქართველოსა და შემდეგ მთელს ერანსა და მცირე აზიაში შესევა შეიძლებოდა, ბუნებრივად დაიბადება აზრი, რომ თემურ-ლენგის გამოლაშქრება არაგვის ხეობაში მაჰმადიანობის გასავრცელებლად-კი არა, არამედ სწორედ საქა-

რთველოს ამ უაღრესად მნიშვნელოვანი თემისა და გარდასავალის ხელში ჩაგდება-დაპატრონების ზრახვით უნდა ყოფილიყო ნაკარნახევი.

თემურმა დარუბანდის გზით ოქროს ულუსის შემოსული ჯარის შესახებ ცნობის მიღებისთანავე, ამ მოუსვენარი მტრისა და მეტოქის წინააღმდეგ საჩქაროდ ლაშქარი გაგზავნა, მაგრამ გამოირკვა, რომ მოწინააღმდეგე მხედრობა უკვე უკან ნასულიყო. მონღოლთა მბრძანებელმა მაინც გადასწყვიტა თოხთამიშ-ხანი საბოლოოდ დაემარცხებინა და ამით თავისი საბრძანებელი მისი შემოსევებისაგან სამუდამოდ უზრუნველყო. 1395 წ. თერგის პირას თემურ-ლენგმა დასახულ მიზანს მიაღწია: თოხთამიში საშინლად დამარცხდა. ეხლა-კი მას საშუალება ჰქონდა ოქროს ურდოს თვით დედაქალაქ სარაამ-ბერქემდისაც-კი მისულიყო, აეღო, ჯერ მთლიანად გაეცარცვა, ხოლო შემდეგ გადაენვა კიდეც.

4. თემურ-ლენგის მეოთხე შემოსევა საქართველოში

1396 წ. ზამთარში რომ თემურ-ლენგი თავის სატახტო ქალაქს სამარყანდში დაბრუნდა, მან თავის შვილს მირანშაჰს დასავლეთზე ზრუნვა და მეთვალყურეობა ჩააბარა, პირადად მას-კი უკვე ინდოეთის დაპყრობისა და შთანთქმის წადილიც გაუჩნდა. შეკრებილი ცნობების მიხედვით, ინდოეთი პოლიტიკურად დაქუცმაცებულია და მოქიშპე სამფლობელოებისაგან შესდგებოდა. შესევისათვის ეს ფრიად ხელსაყრელი გარემოება იყო. ამასთანავე უძველესი დროითგანვე მოყოლებული, ინდოეთი ყველგან თავისი ზღაპრული სიმდიდრითაც იყო განთქმული. ეს ხომ თემურ-ლენგისა და მისი ლაშქრისათვის სწორედ საღერღელის ამშლელი და ნერწყვის მომგვრელი ამბავი უნდა ყოფილიყო: კარგად იცოდნენ, თუ ინდოეთში გალაშქრება და მისი დაპატრონება, რა სიმდიდრის ხელში ჩაგდებასაც უქადდა მათ. ამისთვის მისი მოლაშქრენი, უეჭველია, თავს არ დაიზოგავდნენ. 1398 წ. თემურ-ლენგი მრავალრიცხოვანი ჯარითურთ დაიძრა და ინდოეთს შეესია. ამ წლის დამლევამდის მან იქ დაჰყო და ინდოეთი ხელში ჩაიგდო. 1398 წ. 19 დეკემბერს მას უკვე ქ. დელიც აღებული ჰქონდა²³².

საკმარისი იყო მსოფლიო მონარქიის შექმნით გატაცებული მონღოლთა მბრძანებელი თავის დედაქალაქსა და დასავლეთ ნაწილს ხანგრძლივ მოჰშორებოდა, რომ მისი მტარვლობის უღელქვეშ მოქცეულ მრავალრიცხოვან ქვეყნებსა და ერებს ამით ესარგებლათ და განთავისუფლებისათვის მზადებას შესდგომოდნენ. ამას ის გარემოებაც უწყობდა ხელს, რომ მალე დასავლეთის მმართველად დანიშნული თემურის შვილის მირანშაჰის სრული უმწეობაც გამოემჟღავნა.

სპარსელი ისტორიკოსი ამბობს: თემურ-ლენგმა რომ ადერბეიჯანისა და მახლობელი თემების მართვა-გამგეობა თავის ვაჟიშვილს მირანშაჰს

ჩააბარა, ცხენითგან ჩამოვარდნისა და თავზე დაცემის გამო, გაგიჟდაო. ამითა და თემურის ინდოეთში ყოფნით გათამამებულებმა ცხადად მტრობა დაიწყესო.

თემურ-ლენგის სამგზისი შემოსევისდა მიუხედავად, მონღოლთა მბრძანებლის წინაშე ქედის მოხრას არც საქართველო აპირებდა, არამედ ყოველთვის, როცა-კი ემარჯვებოდა ხოლმე, ცდილობდა აქტიური პოლიტიკის წარმოება დაენყო და თვით შეტევაზეც-კი გადასულიყო. „ერისთავთა ძეგლის“ ავტორს სწორედ ამ გარემოების გამოყვანილი შემდეგი ამბავი აქვს მოთხრობილი: „გიორგი მეფემ განილაშქრა აღინჯას ყოვლითა სპითა“ ქართლ-კახელთა, ლიხთ-იმერელთა, „მესხითა და შირვანელითა“-ო. ცხადია, „სომხითარნი“-ც მის ჯარში იქმნებოდნენ, – „მივიდა აღინჯას და დაჯოცა ლაშქარი და გამოიყუანა ძე სულტანისა, შეყენებული ციხესა აღინჯასსა“ და ამის გარდა – „აღჯოცნა მჭედარნი თემურ ყაანისა და მოვიდა გამარჯვებული“ საქართველოშიო²³³.

ქართველი ისტორიკოსის ცნობის სისწორე თემურ-ლენგის მადიდებელი სპარსელი ისტორიკოსის მოთხრობითაც მტკიცდება. მას ამასთანავე არაერთი საყურადღებო წერილმანი გარემოებაც აქვს აღწუსებული, რომელიც საშუალებას გვაძლევს საქმის ვითარება უფრო მკაფიოდ გავითვალისწინოთ.

უკვე კარგა ხანი იყო, რაც სულთან ახმედ ჯელაირის შვილი ტაპერიო, გვიამბობს *შერეფედდინი*, აღინჯაკის ციხეში სულთან სინჯარ ჰაჯი სეფედდინის მიერ, მისთვის მიცემული ბრძანების თანახმად, გარემოცული იყო. აღების გასაადვილებლად ამ ციხეს მრავალმხრივად ქეითკირის კედლები მოავლეს ისე, რომ არც ციხითგან შეეძლო ვისმე გარეთ გამოსვლა და არც გარეთგან უშვებდნენ ვისმე ციხეში. ამის გამო მომწყვდეულნი შეწუხდნენ. მაგრამ ქართველებმა მის დასახმარებლად ჯარი შეჰყარეს და გადასარჩენად გაემგზავრნენ. სეიდ ალი შაქისელიც, რომელიც თუმცა მაჰმადიანი იყო, მაგრამ მაინც, მისი საგამგეოს მონღოლთაგან აოხრების გამო, შურისძიების გრძნობით იყო გამსჭვალული, აგრეთვე ქართველებს მიემხრო. ქართველები და ის ტაპერის მისაშველებლად ერთად აღინჯაკსაც მიადგნენ და ადერბეიჯანის ვილაიეტის მაჰმადიანების დარბევასაც კი მიჰყვეს ხელიო.

სულთან სინჯარმა რომ ეს ამბავი შეიტყო, თავრეუში წავიდა და ბატონიშვილს მირან-შაჰს საქმის ვითარება მოახსენა. იმნაც თავისი შვილი აბუბეკრ ბატონიშვილი და ნოინები ლაშქრითურთ აღინჯაკის ციხისაკენ გაგზავნა. მაგრამ ქართველებმა აღინჯაკის ციხის აღება და ტაპერის განთავისუფლება მაინც შესძლეს. დაპყრობის შემდგომ, აღინჯაკის ციხე ჰაჯი სალესხს, სეიდ ახმედსა და სამს ქართველ აზნაურს, უეჭველია, მეციხოვნე ჯარის უფროსებს ჩააბარეს.

დასახული სამხედრო და პოლიტიკური მიზნის მიღწევის გამო, ქართველები უკვე შინ დასაბრუნებლად გაემართნენ, რომ თავრეუთგან გამოგზავნილმა მონღოლთა ლაშქარმა მოუსწროთ და ბრძოლა ატყდა. ქართველებმა ძლიერი

იერიში მიიტანეს და, თუმცა სეიდ ალი შაქისელი მოიკლა, მაგრამ მონღოლთა ლაშქარი ქართველებმა მაინც სასტიკად დაამარცხეს ისე, რომ აბუბექრ ბატონიშვილმა და მისმა მხედრობამ ისევ თავრეუში შეაფარეს თავი²³⁴.

ცხადია, რომ ალინჯისა და მახლობელი სანახების მაჰმადიან მფლობელებს დახმარების თხოვნა-ვედრებით თითონ მიუმართავთ საქართველოსათვის და მასაც წინანდებურად მფარველობა და დახმარება გაუწევია.

ინდოეთის ლაშქრობითგან სამარყანდში დაბრუნების შემდგომ რომ თემურ-ლენგმა მის საბრძანებელში სხვადასხვა ადგილას მომხდარი ამბები შეიტყო, სათანადო განკარგულებათა გაცემის მერმე, არდაველის გზით ჯერ ყარაბაღისაკენ წამოვიდა, მულანსა და აღდამში ინადირა, შემდეგ მდ. არეზზე ნავებისაგან გაკეთებულ ხიდზე გადმოვიდა და არანის ყარაბაღში საზამთროდ ჩამოხტა. აქ მას სეიდ ალი შაქისელის შვილი შეიხ იბრაჰიმი ეახლა მორჩილებით თაყვანისმცემელი, და მდიდარი საჩუქრებისა და ყოველნაირი უხვი ძღვენის მომრთმევი²³⁵. ეს უკვე მონღოლთა მბრძანებელს ისედაც მარჯვედ არჩეულ გზაზე მოქმედებას ძალზე უადვილებდა. ამიტომ საფიქრებელია, რომ იბრაჰიმ შეიხის ეს ნაბიჯი თემურის წინამავალი აგენტების დახმარებით უნდა იყოს მოწყობილი. თემურ-ლენგმა შეიხ იბრაჰიმს შირვაშაჰობა უწყალობა და შინ გაისტუმრა²³⁶ თითონ-კი 1399 წ. ზამთარში თავისი მძიმე ბარგი ყარაბაღში დასტოვა და ნარჩევი ლაშქრითურთ საქართველოში შემოსასევად გამოემართა. მისი ბრძანებით, ყოველი ათეულითგან სამი მხედარი უნდა გამოეყოთ და 10 დღის საგძალიც წამოეღოთ თან.

დამახასიათებელია, რომ ასეთი სრულებით ადვილად მისახვედრი მიზეზისდა მიუხედავად, თემურის მადიდებელი ისტორიკოსი თითქოს განზრახ რეეს საქმეს და აცდენს თავის მკითხველებს: მისი სიტყვით თემურის საქართველოში ამ შემოსევის დროსაც ვითომც ერთადერთ ნადილს სარწმუნოებრივი აღფრთოვანება, ხოლო მიზანს მარტო მაჰმადიანობის გავრცელება შეადგენდა²³⁷.

თავისი სამხედრო მიზნის განსახორციელებლად თემურ-ლენგს ამ შემთხვევისათვის ყველაზე უმარჯვესი და უადვილესი მიმართულება ჰქონდა არჩეული, რათგან ცნობილია, რომ საქართველოს აღმოსავლეთით ისეთი ბუნებრივად გამაგრებული საზღვარი არა აქვს, როგორც ჩრდილოეთითა და სამხრეთით, სადაც მაღალი, ძნელად გადასალახავი მთები მტრისათვის გზის ადვილად შეკერის საშუალებას აძლევდა. ვაკე გაშლილი ადგილი, კარგი საძოვრები და სურსათის დიდი სიუხვე მონინალმდევის სამხედრო მოქმედებას ძალზე უწყობდა ხელს. ამ შემთხვევაში-კი მით უმეტეს იყო ეს გაადვილებული, რომ თემურ-ლენგი, უეჭველია, მოსახლეობის თვალების ასახვევად, თავის სამხედრო ამოცანად საჯაროდ „ურწმუნო“ ქრისტიან ქართველების გამაჰმადიანებას აცხადებდა და ამ ფანდს აქაურ ფანატიკოსთა გულუბრყვილო წრეებში შესაძლებელი იყო მონღოლთა მბრძანებლისათვის გული მოეგო.

ყარაბალითგან აყრილი თემური რომ მტკვარს მიადგა, აქ ნაევებისაგან შეკრულ ხიდზე გაიარა თითონაცა და მთელმა მისმა ლაშქარმაც. ამ ადგილას თემურ-ლენგს საქართველოს წინანდელი ყმადნაფიცი და მოკავშირენი, შაქისა და შირვანის მმართველებიც-კი შეიხ იბრაჰიმ შირვანისა და სეიდ ახმედი შაქის ლაშქრითურთ მეშველად ეახლნენ. ეს გარემოება საქართველოს მდგომარეობას სამხედრო თვალსაზრისით ძალზე აუარესებდა და თითქმის უიმედოდაც-კი ხდიდა, რათგან ისედაც ძნელი დასაცავი მისი აღმოსავლეთის საზღვარი ეხლა უკვე მთლიანად მტრის მომხრე სამფლობელოების მეზობლად აღმოჩნდა და მათი მთელი სამხედრო ძალაც, რომელიც წინათ მის მხარეზე იყო, უამათოდაც მრავალრიცხოვან მოწინააღმდეგეს უფრო აძლიერებდა.

საქმის ასე კარგად მოგვარების შემდგომ, მრისხანე მტარვალი საქართველოს შემოესია. მის სპარსელ ისტორიკოსს თემურის ამ შემოსევის მსხვერპლად ქცეულ ქართველთა თემის სახელი აღნიშნული არა აქვს, არამედ ნათქვამია მხოლოდ, რომ ეს სანახები ხიმშიას საგამგეოს წარმოადგენდა²³⁸. გეოგრაფიული მდებარეობის მიხედვით მაინც ცხადია, რომ თემი, რომელსაც მტრის ამ შემოსევის მთელი საშინელება უნდა ეგემნა პირველად, უეჭველად პერეთი უნდა ყოფილიყო. ამიტომ *ფ. გორგიჯანიძე* სიმართლეზე ძალიან დაშორებული არ იყო, როდესაც ამ თემად კახეთს სთვლიდა²³⁹, რომელიც, როგორც ცნობილია, ძველად სწორედ პერეთის მომიჯნავე სანახები იყო.

თუმცა პერეთის ტყით დაბურვილობა ქართველებს მტერთან ბრძოლას უადვილებდა, მაგრამ თემურ-ლენგი არც ამას შეუშინდა: მან ბრძანება გასცა, რომ ათი დღის განმავლობაში მის ლაშქარს ხეები ეჭრა და ტყეში გზა გაეკაფა.

იმისდა მიუხედავად, რომ ამ დროს ოცი დღის განმავლობაში განუწყვეტლივ თოვდა, მონღოლთა მბრძანებელს ვერც ამან შეუქმნა გადაულახავი დაბრკოლება და თავის ლაშქარს შეუწელებლივ აომებდა. ორთავე მხრით თავგანწირული ბრძოლა სწარმოებდა. მოწინააღმდეგეთა ამ თავგანწირულების მოწმე იყო მთელი იმ ბრძოლის ასპარეზი, რომელიც, 20 დღეში დადებული დიდი თოვლისდა მიუხედავად, დაჭრილ-დახოცილთა სისხლისაგან, *შერეფედდინ ალი-მეზდის* სიტყვით, ლალისა და ბრონეულის ყვავილის ფერად იყო შეღებილი²⁴⁰.

ქართველთა თავგამომეტებული წინააღმდეგობისდა მიუხედავად, მტრის მრავალრიცხოვანობის გამო, ამ სანახების მმართველი იძულებული გახდა აყსუმიდე, ანუ თეთრ-წყალამდე, დაეხია²⁴¹, რომელიც, როგორც ვიცით, უკვე მონღოლთა გაბატონების ხანითგან მე-13 საუკუნეში საქართველოს უკიდურეს აღმოსავლეთის საზღვრად იქცა.

პერეთის მმართველი ხიმშია თავისი ჯარითა და აყრილი მოსახლეობითურთ ამ სანაპირო ადგილის ტყეებში შეიხიზნენ. მიტოვებული ქვეყნის მთელი ავლადიდება, ხალხის დიდძალი ქონება, სხვილფეხა რქოსანი

საქონელი, ცხვარი და სხვა პირუტყვი გამარჯვებულ დამპყრობელთ მრავლად ჩაუვარდათ ხელში. ამავე დროს მონღოლთა მბრძანებლის ლაშქარი, მცხოვრებთაგან მიტოვებული სოფლებისა და სახლების ავაზაკურად გაცარცვის შემდგომ, ყველაფერს სწავდა და ანადგურებდა.

თემურ-ლენგის მრისხანება ვერც ამან დააცხრო. საქართველოს დასამორჩილებლად მან ეკონომიური ბრძოლის წარმოებას მიჰყო ხელი. *შერეფედდინის* სიტყვებითგან ირკვევა, რომ თემურ-ლენგმა გადასწყვიტა, რომ მისგან დასახული მიზნის მიღწევა მას იმდენად სამხედრო მოქმედებით არ შეეძლებოდა, რამდენადაც ის ამას ქართველი ხალხის თვით ქონებრივი კეთილდღეობისათვის ნიადაგის გამოცლით მოახერხებდა და ამით ამაყ ქედს უნებლიედ მოახრევიანებდა. სპარსელი ისტორიკოსის ნაამბობითგან ჩანს, რომ თემურ-ლენგს ქართველთა ჭამა-სმის წესისათვისაც-ი მიუტყევია ყურადღება: ამ ქვეყნის კაცი თუ ქალი, თვით ბავშვებიც-ი უღვინოდ და უხილ-მწვანილთ პურს არ სჭამენ და ცხოვრების სიამოვნებას ვერ გრძნობენო. ქართველებისათვის რომ კვების საშუალებაცა და ეს სიამოვნებაც მოესპო, მონღოლთა მბრძანებელმა შემადრწუნებელ-გამანადგურებელ საშუალებას მიჰმართა და თავის ლაშქარს უბრძანა, რომ ყველგან ბალ-ბოსტნები გაეკაფათ და გაენადგურებინათ. ეს ველური ბრძანება, რასაკვირველია, დაუყოვნებლივ ასრულებულ იქმნა.

ამის შემდეგ ჯერი მკვიდრ ხუროთმოძღვრულ ნაგებობათა განადგურებაზეც მიდგა: მისივე ბრძანებით ეკლესიებისა და სამლოცველოების, უეჭველია, სასახლეების დანგრევასაც მიჰყვეს ხელი, *შერეფედდინი* კვებულობს კიდევ, რომ, როგორც ინდოეთის ლაშქრობაში ყველა იქაური სამლოცველოები დაანგრევიანო, ისევე აქაც, საქართველოში, სუყველაფერი გაანადგურა და მიწასთან გაასწორაო.

ბრძოლა მაინც მთელი თვის განმავლობაში გრძელდებოდა. *შერეფედდინის* სიტყვით, ამ ხნის განმავლობაში თემურ-ლენგის ლაშქარმა იქაზნაურებიცა და ხალხიც ბევრი დახოცა²⁴², რაც ადვილი დასაჯერებელიც არის, მაგრამ, იმისდა მიუხედავად, რომ სპარსელი ისტორიკოსი იკევხის, ამ ქვეყანაში ალექსანდრე მაკედონელმაც-ი სირცხვილი ჭამა, მისმა მბრძანებელმაც-ი ძლევამოსილება მოიპოვა, მაინც საქმის ნამდვილი ვითარება მას მთლად სწორად არ უნდა ჰქონდეს წარმოდგენილი. თითონ მასვე აქვს აღნიშნული, რომ, რაკი დიდი ყინვა იყო და დიდი თოვლისაგან გზებიც შეიკრა, თემურ-ლენგის ლაშქარს ძალზე გაუჭირდა, ცხენებსაც, ხის ქერქის გარდა, საკვები არ ჰქონდათ, ამის გამო მის მხედრობას ბევრი საქონელიც დაეხოცა და რომ ყველა ამან თემურ-ლენგი აიძულა საქართველოთგან უკან დაეხია. ამრიგად, ყაანმა მთელი თავისი ლაშქრითურთ მტკვარი ისევ გადალახა და ყარაბაღში დაბრუნდა²⁴³.

მამასადამე, თემურ-ლენგის მიზანი არსებითად მიუღწეველი დარჩა: მან ვერც ქვეყნის დამორჩილება შესძლო, ვერც საქართველოს სამეფოს

პოლიტიკის მესაჭე, ან გინდა დიდი სამხედრო ხელისუფალი ჩაიგდო ხელში, რომ მისთვის სასურველი ზავის პირობები ეკარნახა და დაედებინა. პერეთის მმართველი ხიმშიაძე-კი გაუსხლტა ხელითგან.

მართალია, თემურ-ლენგმა საქართველოს აღმოსავლეთის ამ სანაპირო თემს აუნაზღაურებელი ზიანი და გამანადგურებელი ეკონომიური ვნება მიაყენა, ქონებრივადაც მთლად გაცარცული დასტოვა, მაგრამ თითონაც, რომ ძალზე დაზარალებულიცა და შებერტყილი ბრძანდებოდა, ეს ზემომოყვანილი ცნობითგანაც ჩანს და მიზანმიუღწევლივ მის უკან დახევითაც ხომ უცილობლად მტკიცდება. ამასვე ის გარემოებაც ადასტურებს, რომ ალინჯაკის ქართველთაგან ციხის აღებასა და ბრძოლასთან დაკავშირებული საქმის გამოსაძიებლად და დამნაშავეთა დასასჯელად სასამართლოსთვის გადაცემის აზრი თემურ-ლენგს მხოლოდ ასეთ მდგომარეობაში ყარაბაღში დაბრუნებულს მოუვიდა ფიქრად²⁴⁴. ცხადია, რომ მტარვალისათვის ყველა ეს სწორედ განზრახული საქმისა და გეგმის ჩაშლის ბოლმას გაუხსენებდა და ჯავრის ამოყრის სურვილი კვლავ ამასვე ალუდრავს.

5. მონღოლთა მბრძანებელის მეხუთე შემოსევა საქართველოში

ზემოაღნიშნული დასახული მიზნის მიუღწევლობის გამო თემურ-ლენგმა მომდევნო 1 400 წ.-ვე თავისი ლაშქარი ისევ აამხედრა და ყარაბაღითგან საქართველოს სამეფოს შიგ შუაგულში, გიორგი მეფის წინააღმდეგ წარგზავნა. ათ დღეში მისი მოლაშქრენი ყარაბაღითგან ბარდავში მივიდნენ და მერმე საქართველოს საზღვარსაც მიაღწიეს. იქითგან თემურ-ლენგმა გიორგი მეფეს თავისი ელჩის პირით საქართველოში შეხიზნული სულთან ახმედ ჯალაირის შვილის ტაჰერის გაცემა მოსთხოვა. გიორგი მეფემ თემურ-ლენგს მისი ელჩის პირითვე ამაზე მკვახე პასუხი და ცივი უარი შეუთვალა.

მოციქულისაგან მოტანილმა პასუხმა და ამბავმა მონღოლთა მბრძანებელი, რა თქმა უნდა, საშინლად განარისხა. თემურმა უმალ ბრძანება გასცა, რომ მისი ლაშქარი საქართველოს შეჰსეოდა და ქვეყნის აოხრება დაეწყო²⁴⁵.

რაკი საქართველოში თავის წინანდელ ლაშქრობათა დროს საკმაოდ მოპოვებული გამოცდილებით მან უკვე იცოდა, რომ სამხედრო ღონისძიებით ამ ქვეყნისა და ხალხის დამორჩილება ვერ ხერხდებოდა, ამიტომ აქაც ბრძოლის იმავე დაუნდობელ საშუალებას მიჰმართა, რომელიც მან პირველად პერეთში ყოფნისას უკიდურეს საშუალებად გამოიყენა: თავის წარგზავნილ ლაშქარს მან განკარგულება მისცა და დაავალა, რომ საქართველოში მარტო ხალხი-კი არ დაეხოცათ, არამედ მათი სახლები, ნათესები, მოსავალი და ხეხილიც გაენადგურებინათ. ეს ბრძანება, რასაკვირველია, მთლიანად შესრულებულ იქმნა²⁴⁶. ამრიგად, თემურ-ლენგმა სამხედრო მოქმედებასთან ერთად, ქართლშიც ეკონომიური და კულტურული განადგურების საშუალებით წარმოებული ბრძოლა დაიწყო და

დაუნდობელი, ქართველი ხალხის განყვეტისა და სრული განადგურების დამსახველი, ომი გააჩაღა.

რაკი ქართველებს მტრისათვის ბარად წინააღმდეგობის განევა გაუჭირდათ, მთებში, მაღლობს გამოქვაბულებსა და სახიზნარებში ავიდნენ და იქითგან განაგრძობდნენ სისხლისმსმელი მონინააღმდეგის ძლიერი იერიშების მოგერიებას. მაგრამ თემურ-ლენგი ვერც ამ დაბრკოლებამ შეაფიქრინა: თავისი მოლაშქრეები ზანდუკებში ჩასხა და იმ გამოქვაბულების გასწრივ საბლით ჩამოაშვებინა, საითგანაც შეხიზნული ქართველი ჯარისკაცი მონღოლთა მბრძანებლის ლაშქარს ისრის სროლით სიცოცხლეს უმწარებდნენ. გამოქვაბულებსა და სახიზნარებთან ამრიგად დაპირისპირების შემდეგ, მტერმა შიგ თავშეფარებულ ქართველებს შვილდისრით სროლა აუტეხა, ხოლო შემდეგ, სადაც-კი მოახერხა, შიგ გამოქვაბულებში შეიჭრა. აქ უკვე ხმლითა და ხელშუბით წარმოებული სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლა გაჩაღდა. სადაც ასეთი საბედისწერო პირობებშიცა და ამ საშუალებითაც მტრის ლაშქარმა ქართველ მეომართა წინააღმდეგობის დაძლევა ვერ შესძლო, იქ თემურ-ლენგმა ზანდუკებით ჩაშვებულებს უკვე ნაძენდ-შემოხვეული, ნავთში ამოვლებული და ცეცხლმოკიდებული ისრის შეტყორცნა დაანწყებინა, რომ გამოქვაბულებში თავგანწირულად მებრძოლი ქართველებისათვის ან ცეცხლი მოეკიდებინათ, ანდა შიგ კვამლით ჩაებრჩით.

ყველა ამგვარი საშუალებით მონღოლთა მბრძანებელმა დიდძალი ხალხიც დაახოცინა და, როგორც მისი ისტორიკოსი იკვეხის, ვითომც 15 საუკეთესო ციხეც-კი ააღებინა. მაგრამ *შერეფედდინს* აქაც არცერთი ამ ციხეთაგანის სახელი აღნიშნული არა აქვს, რაც უფლებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ მისი უკანასკნელი ცნობა, ვითომც ციხეები სწორედ საუკეთესოები იყო, გადაჭარბებული უნდა იყოს. თემურ-ლენგის ბრძანებით ქართლის ამ შუა ნაწილში ასეთი შურისძიების დროს ხელში ჩაგდებულთაგან მხოლოდ იმას ინდობდნენ ეინც გამაჰმადიანებას იკისრებდა, დანარჩენთ ყველას უწყალოდ ხოცავდნენ.

მაინც, აქ წარმოებულმა სამხედრო მოქმედებამაც მონღოლთა მბრძანებელს საშუალება არ მისცა გადამწყვეტი გამარჯვება მოეპოვა საქართველოში, ამიტომ აქეთგან დაიძრა და თავისი ლაშქარი მუხრანისაკენ დასძრა იმ იმედით, რომ გიორგი მეფეს როგორმე იქ მაინც ჩაიგდებდა ხელში, ხოლო თავისი ზურგის უზრუნველსაყოფად ხვარასნელთა ლაშქრისაგან გამოყოფილი მრავალრიცხოვანი საუკეთესო ნაწილი თემურმა ტფილისში წარგზავნა ქალაქის დასაცავად. უკვე ეს გარემოება ამჟღავნებს, თუ რამდენად გართულებული ჰქონდა თემურ-ლენგს მდგომარეობა საქართველოში. მუხრანში მონღოლთა დიდძალი ლაშქრის მისვლის შემდგომ, გიორგი მეფე დასავლეთს საქართველოში გადავიდა²⁴⁷. ამნაირად, თემურ-ლენგს მისი ხელში ჩაგდების მოლოდინი აქაც გაუტრუვდა. *შერეფედდინის* სიტყვით, ქართლის უდიდესი აზნაურები მაინც იძულებული იყვნენ ყაანს მორ-

ჩილებით წარსდგომოდნენ. ამ ხელში ჩაგდებულს თემშიც თემურ-ლენგმა, თავის წესისამებრ, ყველა ეკლესიები დაანგრევინა²⁴⁸.

ალინჯის ქართველთაგან ალებისა და ამის შედეგად თემურ-ლენგის საშინელი შემოსევის მოკლე, დათარიღებული ცნობა დაცული გვაქვს ლარგვისის 1365 წ. გადანერილი ეტრატის პარაკლიტონის 1400 წ. მინან-ერში, რომელიც თვით ამ ძეგლის დამწერს ავგაროზ ბანდაიძის შვილს გრიგოლს ეკუთვნის. ბროსეს, შემდეგ შესწორებითურთ თ. ჟორდანიასაც ჰქონდათ ეს მინანერი გამოქვეყნებული. აი რას მოგვითხრობს ავგაროზი: *„მეფობასა შინა მეფეთ-მეფისა გიორგი ბაგრატიის ძისასა და ერისთაობასა შინა ერისთავისა ქვენიფნეველისა ვირშელისა, ოდეს იგი დიდთა ომთაგან გამარჯვებული ალინჯით [მოვიდა,] მოქცევასა: იდ: (14) ქორონიკონსა: პწ: (88) მაისსა: ზ (7) მოვიდა თემურბეგ სულტანი სამარყანელი და მოიტანა ყაანნი სინჩისა, ჩინეთისა, ქომავეთისა, ხუარაზმისა, ნაროეთისა, საყალბისა, ჩალანისა, სინდეთისა, აღაბისა, ხატაეთისა, ერაყისა, თურქეთისა და სიმრავლისა მათისა და არა იყო რიცხვი და მოვლეს ყოველი ქუეყანა და წარტყუენეს და დააქციენეს საყდარნი, მონასტერნი და ეკლესიანი და აღიხუნეს ყოველნი ციხენი და მოსრეს, ტყუე-ქმნეს და მოაოკრეს ყოველი ქუეყანა დასავლეთამდის“-ო²⁴⁹.*

თემურ-ლენგის მთავარ მიზანს გიორგი მეფის ხელში ჩაგდება შეადგენდა. მას, უეჭველია, იმედი ექნებოდა, რომ, ან მამასავით მასაც ქედს მოახრეციებდა, ან და დაუნდობლად შურს იძიებდა და საქართველოს საბოლოოდ დაიმორჩილებდა. მაგრამ მოლოდინი არ გაუმართლდა და გიორგი მეფე მტარვალს ეხლაც ხელითგან გაუსხლტა.

თემურ-ლენგს რომ საქართველოს მეფე ხელითგან წაუვიდა და ვერც არაგვის ხეობაში შესძლო მან მთლიანად გზის კაფვა, იძულებული იყო უკან დაეხია: მუხრანის ველზე ბრძოლის გადატანისა და იქაურობის აოხრების შემდეგაც მონღოლთა მბრძანებელი საქმეთა მიმდინარეობით კმაყოფილი არ იყო. ამიტომ ომის შეუწელებლივ გაგრძელება გადასწყვიტა და, *შერეფედდინის* სიტყვით, მუხრანის ველითგან აყრილი თავის ლაშქარიტურთ ჯანებეგ ქართველის ხეობაში შეიჭრა²⁵⁰. სპარსელ ისტორიკოსს ჯანებეგ ქართველის ვინაობაზე ამაზე მეტი არაფერი ნათქვამი არა აქვს. ეტყობა მხოლოდ, რომ ის ამ ხეობის საქვეყნოდ გამრიგე მოხელე, ერისთავი, უნდა ყოფილიყო. *ვენატაშეილი ბერი*, რომლის ამ ხანის ამბების მოთხრობა უმთავრესად სპარსულსა და სომხურ საისტორიო წყაროებზეა დამყარებული, ჯანებეგს ქართლის მთავრად მიიჩნევს მაგრამ თემურ-ლენგის ისტორიკოსის სიტყვებითგან ნათლად ჩანს, რომ მას ასეთი დიდი თანამდებობა არა ჰქონია და მისი საგამგეო არამცთუ მთელ ქართლს არ შეიცავდა, არამედ ის მხოლოდ ერთი ხეობის უფროსი ყოფილა. *ფარსადან გორგიჯანიძე-კი* ამ მოხელეს რატომღაც „ჯანოს“ და მისი სახელისუფლოს „ჯანოს მამულს“ უწოდებს. არც ერთი ამათგანის არც ვინაობა და არც ადგილმდებარეობა განმარტებული არა აქვს. ვახუშტმა იგივე პიროვნება

რატომღაც ჯანდიერად აქცია.

თემურ-ლენგის კარის ისტორიკოსის სიტყვებითგან ჩანს, რომ ჯანიბე-გის საგამგეო მუხრანის ველის მეზობლად მდებარე და მოსაზღვრე ხეობა უნდა ყოფილიყო. რაკი თემურს საქართველოში ამ შემოსევის დროს საომარი მოქმედება აღმოსავლეთითგან დაწყებული თანდათან დასავლეთისაკენ გადააქონდა, მაგრამ ჯერ კიდევ ქართლის ველამდე მისული არ იყო, ამასთანავე ბრძოლის ასპარეზადაც ამ შემთხვევაში უმთავრესად მტკვრის ჩრდილოეთით მდებარე ქართლის ნაწილი ჰქონდა არჩეული, ამიტომაც უეჭველია, რომ ჯანიბეგის საგამგეოდ უნდა ქსნის დასავლეთით მდებარე ხეობა იგულისხმებოდეს და საფიქრებელია, რომ ეს ჯანიბეგი ზევდგინიძე უნდა ყოფილიყო.

თემურ-ლენგისაგან წარვლენილმა რაზმებმა იქაც მათთვის ჩვეულებრივი თარეში დაიწყეს და დიდძალი ქონება და ვითომც უთვალავი სიმდიდრეც-კი ჩაუგდიათ ხელში. მონღოლთა აოხრებით ილაჯგანყვეტილი და ულონოქმნილი ჯანიბეგ ქართველი თემურს მორჩილების გამოსაცხადებლად ეახლა და ციხეები, სახიზნარ-გამოქვაბულებიც გადასცაო, ამბობს *შერეფედდინი*²⁵¹. მაგრამ მისი ამ ცნობის სისწორე სათუო ხდება ამის შემდეგაც მონღოლთა მბრძანებლისაგან გაცემული განკარგულებისა და მთელი მოქმედების გამო.

შერეფედდინი მოგვითხრობს, რომ ჯანიბეგ ქართველი თემურს დაემორჩილა თუ არა, მონღოლთა მბრძანებლის ლაშქარმა მის საგამგეოს მოსახლეობის გაცარცვასა და განყვეტას, სახლ-ნაგებობათა ცეცხლით გადანვასა და აოხრებას მოჰყო ხელიო. ჯანიბეგ ქართველი რომ მართლაც ისე მოქცეულიყო, როგორც კარის ისტორიკოსს აქვს მოთხრობილი, ძნელი დასაჯერებელია, რომ თემურ-ლენგს განადგურება განეგრძო. ასე ის თუნდაც იმიტომ არ მოიქცეოდა, რომ დანარჩენი ქართველებისათვის ეჩვენებინა, თუ რამდენად უფრო უმჯობესი იქნებოდა მათთვის ნებაყოფლობით დამორჩილება, ვიდრე ომისა და წინააღმდეგობის გაგრძელება. თემურ-ლენგი მარტო ნიჭიერი სარდალი არ იყო, არამედ ცბიერი პოლიტიკოსიც და ჩვეულებრივ სხვა ამისთანა შემთხვევაში ის ასე არც მოქცეულა. ამიტომაც საფიქრებელია, რომ ჯანიბეგი მონღოლთა მბრძანებელს ან სრულებით არ დაჰმორჩილებია, ან და ეგების პირადად მორჩილება განუცხადა, მაგრამ მოსახლეობას მისი მაგალითისათვის არ მიუბაძნია.

ამის შემდეგ თავისი მარბიელი ლაშქარი აქეთგან თემურმა უფრო დასავლეთითაც გაუსია და ჯარს იქ უფრო მეტი სიმკაცრით ბრძოლის წარმოებაც უბრძანა, ისე რომ, ხალხის ჟლეტას, სხვილფეხა და წვრილფეხა საქონლის, ცხენებისა და ცხვრის წასხმასა და ციხე-ნაგებობათა განადგურებას გარდა, ამ სანახებშიც ბრძოლის ეკონომიურს საშუალებას, მოსავლის მოსპობასაც მიჰყვეს ხელი²⁵².

თემურ-ლენგის ამ გამანადგურებელი შემოსევის შესახებ პატარა იმდროინდელი თარიღიანი ცნობა ჯერ კიდევ ამ საუკუნის დამდეგს თქმის

ხეობაში მდებარე რკონის მონასტრის პატარა ეკლესიის შესავალი კარ-
ბის მარჯვენა ქვაზე ამოჭრილ წარწერაშიც იყო დაცული, რომელშიც
ნათქვამია: „ქ. აქა მოვიდა ლ [ა] ნგდემორდა და [ა] ქცივენ [ა] ეკლეს [ი] ან [ი]
და რკონიცა და [ა] ქცია, ქ [ორონი] კ [ო] ნი იყო პმ“⁸⁸“. ამრიგად, ამ დიდი
შემოსევის თარიღი 1400 წ. იმდროინდელი ყველა ცნობებით უცილობლად
მტკიცდება. ამ წარწერაში ის გარემოებაა საყურადღებო, რომ თემურ-
ლენგის მოთარეშე ლაშქრის გამანადგურებელი სამხედრო საქმიანობის
მიმართულება და სივრცეც ირკვევა. ეტყობა, რომ, ქართლის მტკვრის
ჩრდილოეთით მდებარე ნაწილში ნაწარდის შემდეგ, მას თავისი მარბიე-
ლი ლაშქრისათვის საომარი მოქმედების მტკვარ-გამოღმა გადმოტანაც
უბრძანებია და მისი მოლაშქრენიც ამ განკარგულების თანახმად, ყველა
ისეთ ადგილებში, სადაც, რკონივით შეძლებულს მონასტერში, სახარბიე-
ლო სიმდიდრის ხელში ჩაგდება მოსალოდნელი იყო, შეჭრილან და თავიან-
თი მსახვრელი ხელი დაუდევით კიდევ.

მაინც უნდა ითქვას, რომ სწორედ რკონის მონასტრის ნაგებობათა
მდგომარეობა ცხად-ჰყოფს, რომ არც *შერეფედინისა* და არც თვით ქა-
რთული და სომხური იმდროინდელი ცნობები შენობა-ცნობების ძირამდე
დანგრევის შესახებ იმდროინდელს ნამდვილ ვითარებას მთლად არ შეეფ-
ერება: არამცთუ საძირკვლამდისა და მიწასთან გასწორებით, არამედ
ნაგებობათა საფუძვლიანად დანგრევაც არ ჩანს. უნდა ითქვას, რომ თითონ
მრისხანე მტარვალს ასეც რომ სდომებოდა და მისი მარბიელი ურდოებიც
ამგვარი განკარგულების ასრულების ძალიან მოწადინებულნიც რომ ყო-
ფილიყვნენ, ასეთი მიზნის განხორციელება მაინც არ შეეძლოთ: იმდროინ-
დელს საქართველოში ქვითკირის მკვიდრი შენობები იყო გავრცელებუ-
ლი და ასეთ ნაგებობათა საფუძვლიანად დანგრევას მოკლე ხანში მტრის
დაუნდობელი ლაშქარიც, რასაკვირველია, ვერც მოასწრებდა და ვერც
მოახერხებდა. ამიტომ თემურ-ლენგიცა და მისი თავზუხელალებული თა-
ნამებრძოლნიც უნდა უნებლიედ შენობათა გაოხრება-გავერანებით, უმ-
თავრესად-კი გაცარცვით დაკმაყოფილებულიყვნენ და, როგორც ჩანს,
სწორედ ასეც მოქცეულან.

თემურ-ლენგმა თავისი ლაშქარი შემდეგ უკვე ქართლის ველს, შიდა
ქართლსაც, შეუსია. იმავე დროს თავის ჯარის ერთი ნაწილი სხვადასხვა
მიმართულებითაც დაგზავნა გიორგი მეფის ხელში ჩასაგდებად. ამ მდევარ
რაზმებს ჯერ მისი სადმყოფობის გამოსარკვევად დაზვერვა და გამორკვე-
ვა ჰქონდა დავალებული, ხოლო შემდეგ შეპყრობაც. მონღოლთა მბრძანე-
ბლისაგან წარგზავნილი მოლაშქრენი საქართველოს მეფის კვალს ყველ-
გან დაეძებდნენ. მათ გადაიარეს ხეობები და ტყეები, მაგრამ მისი მიგნება
მაინც ვერსად შესძლეს. ამ ძიების დროს გიორგი მეფის მხლებლები და
ხელისუფლები-კი ჩაიგდეს ხელში, მაგრამ ვერც იმათი გამოტება მოახ-

⁸⁸ რკონის ეკლესიის მოტიანილი წარწერა ივ. ჯავახიშვილს ადგილზე გადმოუწერია. იხ. მისივე, ქა-
რთვ. ერის ისტ., ტ. III, თბ., 1966, გვ. 299.

ერხეს და მეფის სადმყოფობის ამბავი მათგანაც ვერ გაიგეს. ამით გაბრაზებულმა მდედარმა ლაშქარმა სხვა რომ ვერაფერი გაარიგა-რა, სადაც-კი შეეძლო, ყველაფერი გაანადგურა და გაცარცვა, მტკვარ-გალმაც-კი გავიდა, მაგრამ იძულებული იყო თავის მრისხანე მბრძანებელს ისევ ხელცარიელი წარსდგომოდა²⁵³. ამრიგად დავალებული მიზანი აუსრულებელი და მიუღწეველი დარჩა.

ამ დროს აცნობეს, რომ ერთს მაღალ მთის მწვერვალზე აგებულს მიუვალს ციხეში ქართველ აზნაურთა დიდი ჯგუფი იყო შეფარებული. ამის გაგებისთანავე, თემურმა თავისი საუკეთესო მოლაშქრენი ამ ციხის ასაღებად გაგზავნა და თითონაც იქითკენვე გაეშურა. დიდი ცდის, თავგანწირულებისა და ჭახრაკ-მანქანების გამოყენების შემდეგ, ეს მიუვალად მიჩნეული ციხე აიღეს და ყველა იქ შეხიზნულები განყვიტეს.

ამის შემდეგ თემურის მარბიელმა რაზმებმა სხვადასხვა ადგილას მოსახლეობის ხოცვა-ჟლეტას მიჰყვეს ხელი და იმოდენა ხალხი გამოასალმეს ნუთისოფელსო, რომ, *შერეფედდინის* კეხნით, მათი სისხლისაგან მიწა ლალის ფერი გახდა.

ბოლოს მონღოლთა მბრძანებელს აცნობეს, სადაც გიორგი მეფე იმყოფებოდა. თემურმა მაშინვე ბრძანება გასცა, რომ ყველა გზები შეეკრათ, და უმაღლესი მრავალრიცხოვანი ჯარის ნახევარი მეფის შესაპყრობად გაგზავნა. მაგრამ მოლოდინი არც ამ შემთხვევაში გაუმართლდა: გიორგი მეფე იმის ლაშქარს ისე გაუსხლტა ხელითგან, რომ მისს გზასა და კვალს ვერაფრით მიაგნეს: ეხლა-კი გიორგი მართლაც დას. საქართველოში გადავიდა²⁵⁴. ამ გარემოებას „ერისთავთა ძეგლის“ ავტორიც ადასტურებს. მას აღნიშნული აქვს, რომ, როდესაც „*მოვიდა თემურ სამარყანელი ყოვლითა სპითა*“ და საქართველოს აოხრებას შეუდგა „*დიდითა რისხვითა და გულისწყრომითა... გიორგი მეფე წარვიდა ლიხთიმერით*“-ო²⁵⁵.

თუმცა *შერეფედდინის* მოთხრობაში ისეა ნათქვამი, გიორგი მეფის დას. საქართველოში გადასვლის შემდგომ, ქართლში მტრის წინააღმდეგ ბრძოლა ვითომც შეწყვეტილიყოს, მაგრამ „ერისთავთა ძეგლის“ ავტორის ცნობითგან ირკვევა, რომ ნამდვილად საქმე ასე არ ყოფილა. ის პირიქით ამბობს: „*მაშინ ერისთავი ვირშელი უკუდგა ციხესა ბეზშვისასა დედანულითა და ჯოგითა, და თანა ჰყუა კათალიკოზი ელიოზ ყოვლითა საყდრის შვილითურთ და ხიზნითა დიდითა და ჯოგითა და ცხვრითა*“-ო²⁵⁶.

რა თქმა უნდა, თემურ-ლენგის ლაშქრის ბრძოლა სრულებით ისე დაუბრკოლებლივ და ყველგანაც ისე ძლევამოსილებით არ მიმდინარეობდა, როგორც მისი მადიდებელი ისტორიკოსის მოთხრობითგან გვეხატება. ეს-კი მართალია, რომ უთანასწორო ბრძოლით შეძრწუნებულ-შეშინებულთ და მარჯვე შემთხვევის გამოყენების შესაძლებლობით გახარებულმა პირადი შურისმაძიებლებმაც წამოჰყვეს თავი და თავიანთი უკუღმართი საქმიანობით საქმეს ართულებდნენ. ეხლა საქართველოში უკვე ისეთი, მოღალატენიც-კი აღმოჩნდნენ, რომელნიც მათი

სამშობლოს გასანადგურებლად მომავალ მტერს წინ მიუძღოდნენ და გზებს უჩვენებდნენ კიდეც. ერთი ასეთი შემთხვევა „ერისთავთა ძეგლის“ მემატრიანეს აქვს აღწერილი. ის ამბობს: *„მოვიდა თემურ და მოუძღვნა წინა ბურდისშვილი ვირშელი“* და სწორედ მისით განბრძნობილმა მონღოლთა მბრძანებელმა *„შემუსრნა ყოველნი ციხენი და დააქცივნა ყოველნი საყდარნი, მინდორნი მთანი და ტყენი, კლდენი და ქვენი და ვითარცა ზღვამან, დაფარა ყოველი ესე ქუეყანა“*-ო²⁵⁷. მაგრამ მრისხანე მტრის წინააღმდეგ ბრძოლა ამისდა მიუხედავად მაინც არ შეწყვეტილა და ქართველი ხალხის წინააღმდეგობა არ დაშრეტილა. ასეთ გართულებულ მდგომარეობაში ქართველებს მხოლოდ ბრძოლის წესი უნდა შეეცვალათ, რათგან მრავალრიცხოვანი მტრისაგან დაბლობი, გაშლილი ადგილებითგან გაცლა, მთაში შეხიზვნა და გამაგრება, თანაც იქაური ბუნებრივი პირობების მარჯვედ გამოყენებითა და ვიწროებში მისი შეტყუებით განადგურება-ლა იყო შესაძლებელი ბრძოლის ერთ-ერთ მიზანშეწონილ გეგმად ყოფილიყო მიჩნეული. სწორედ ასე მოქმედებდა მაგ. ქსნის ერისთავი: *„მაშინ ვირშელმან უკუაყენა (ე. ი. გადაიყვანა) ხიზანი დედანულნი ქნოლოს და თვით დადგა ბეზშვეს გარეშე ციხისა“*, ხოლო, როცა *„მოვიდა მარბიელი ლაშქარი“* თემურ-ლენგისა, ერისთავმა უმაღლ *„მიაგებნა წინა შვილდოსანნი“*, რომელთაც *„ინყეს სროლად“* და *„გამოიხსნეს“* (ე. ი. განდევნეს) მარბიელნი. მაგრამ მტრებმაც კვლავ *„მოირთვეს (ე. ი. მოიშველიეს) ძალი და კვალად შემოვიდეს უშუმრავლესნი და მოვიდეს ციხესა“* ასაღებად. თავიანთ მხრით მათ წინააღმდეგაც *„ჩამოეგებნეს აზნაურშვილები და ინყეს სროლად ისართა და დაუხოცეს ცხენები და დაკოდეს მრავალი ისრითა და კვალად გამოიხსნეს (ე. ი. გაასხნეს, უკუაქციეს) ომითა“*-ო²⁵⁸.

ასეთი ორგანიზაციისა მიუხედავად, თემურ-ლენგის მოლაშქრენიც თავისას არ იშლიდნენ, არამედ მარბიელად *„კვალად გამოვიდეს და ჰკრეს ქოსსა და შეკრბეს სიმრავლითა დიდითა და წარმოემართნეს ქვეთა, ტყეთა, კლდეთა, მთათა და მომართნეს ციხესა ბეზშვისასა. მტრის ამ მესამე იერიშის დროს „დგა ერისთავი (ვირშელი) ზემოსა ციხესა“, როდესაც ამ სიმაგრეს მონიწილმდეგის იმდენი ლაშქარი მოაწყდა, რამდენსაც „დაიტევდა სივინროვე ქვეისა“, მაშინ მათი მოლაშქრენი „დაქვეითდეს“, ცხენებითგან ჩამომხტარ მტერს უმაღლ *„ჩამოეგებნეს ვირშელი და მოახლენი (ე. ი. მახლობელნი) მისნი და ინყეს სროლად“*, შემდეგ-კი უკვე *„ამოიწვადეს (ე. ი. ამოიღეს) ქრმლები“*-ც და ხელჩართული ბრძოლა გაჩაღდა. თემურ-ლენგის მარბიელი ჯარი დიდი იყო, ამ ვიწრო ხეობაში-კი *„ვერ დაეტეოდა ლაშქარი მრავალი“* და, რაკი ხელჩართულ ბრძოლაში *„მრავალი მოკვდა მათგანი“*, ამიტომ ძალზე შეთხელებულნი უკან *„მიბრუნდნენ წინანი მებრძოლნი“*. წინამბრძოლთა უკუქცევის შემდგომ, რასაკვირველია, მტრის მოლაშქრეთა დანარჩენმა რაზმებმაც ყველამ უკან დაიხიეს და *„წარვიდა ყოველი სპა“* მათიო. მხოლოდ ამის შემდგომ*

შეძლო ვირშელს თავისიანებზეც ეზრუნა და „ერისთავი გამარჯვებულ-
ლი მივიდა ქნოლოს (ციხეში) ხილვად დედანულთა“-ო²⁵⁹.

6. თემურ-ლენგის უკანასკნელი შემოსევის შედეგი და საქართველოს შუაგულის მდგომარეობა

ისევე, როგორც ცალკეულმა პირებმა მტრის შემოსევა თავიანთი პირადი ანგარიშის გასასწორებლად გამოიყენეს, თემობრივს შულლზე დამყარებულმა შურისძიებამაც თავისი მიზნისათვის გამოსადეგი ნიადაგი ჰპოვა და თავი წამოყო. „ერისთავთა ძეგლის“ აღმწერელს მოთხრობილი აქვს მაგალითად, რომ, როდესაც ქსნის ერისთავმა და ქსნისხვეელებმა თემურ-ლენგის მარბიელი ლაშქრის მოგერიება და უკუქცევა შესძლეს და მათი მეთაური ამის შემდგომ ციხე ქნოლოში მდგომ თავისიანებთან მივიდა, ქსნისხვეელებზე გადაკიდებულ დვალთა მოკავშირე ერთმა ქნოლოელმა, ხარებამ, „აუნყა ყოველთა დვალთა, ვითარმედ მტერი თქუენი ყოვლითა [დედანულთა] სახლსა შინა ჩემსა არს, ან მოვედით და მოკალთ ესე, რამეთუ ჯელთა შინა ჩუენთა არს“-ო. დვალებს ეს შემოთვლილობა ძალიან მოეწონათ: მაშინვე „შეკრბეს ყოველნი დვალნი სიხარულითა და წარმოვიდეს“ დასასხმელად.

თუმცა ქსნის ერისთავს, ხარებას შანათგამცემლობის ეჭვიც-კი არ შეჰპარვია, მაგრამ, რაკი დვალთა სამზადისის ამბავი ვირშელმა მაინც დროზე შეიტყო, რათგან „აუნყა კაცმან კეთილმან განზრახვა მათი“, მან ქნოლოთგან აყრა გადასწყვიტა და „წარმოვიდა ვირშელი ყოვლითურთ“ თავის სახლეულებითურთ. დვალთა მომხრეს ხარებას, რასაკვირველია, ეს ვერაფრად მოეწონა, ამიტომ ყოველნაირად ცდილობდა ქსნის ერისთავი ქნოლოში დარჩენაზე დაეთანხმებინა: ხარებამ „დიდად იხარკა არა წასვლა მათი“-ო. მაგრამ, ხარებისადმი სრული ნდობისდა მიუხედავად, მან მაინც წასვლა არ დაიშალა. გამგზავრების წინ, ვერაგობის არა რის მცოდნემ „ერისთავმან შემოსა კარება სამოსლითა თჯსითა“, მაგრამ მაინც „დადგომამ არა უსმინა“. ქსნის ერისთავი თავისიანებით ქნოლოთგან წავიდა თუ არა, „მასვე ლამეს მოვიდა ყოველი ლაშქარი დვალთა“, მაგრამ უკვე დაგვიანებულ იყო. ხარება ბრალს დაგვიანებისათვის დვალებს სდებდა. რაკი ვირშელი ხელითგან წაუვიდა და დვალებიც ჯერ მოსულნი არ იყვნენ, თითონ ყოფილმა მასპინძელმა თავი ველარ შეიკავა და დამშვიდებით შინ მიმავალს ქსნის ერისთავსა და მისიანებს „მოეწივა კარება და ზოგი რადმე სალარო წაულო“-ო²⁶⁰.

ქსნის ერისთავს არც ხარებასთვისა და არც მისი მომხრეებისათვის ჩადენილი ვერაგობა არ უპატიებია, არამედ, როცა მტრის საშიშროების აცილებამ ამის საშუალება მისცა, „ვირშელმან შეკრიბა ლაშქარი, რომელი დარჩომოდა, მივიდა ქნოლოს“. შემდეგ „ხარება და მიმდგომნი მისნი შეამ-

წყვდიენა ციხესა შინა და დაჰოცნა ყოველნივე და დააქციენა ციხენი მათნი და დანვა ქუეყანა მათი და აღავსნა ლაშქარნი ალაფითა²⁶¹.

ამ მრისხანე შურისძიების დროსაც, ქსნის ერისთავმა ვირშელმა ოდნავი ლმობიერება მაინც გამოიჩინა და ხარებას ცოლი, მისი მცირეწლოვანი ვაჟი და ძმა დაინდო: **„განუტევა შვილი ხარებასი, სამისა წლისა ყრმა და მისცა დედასა მისსა და ერთი ძმა ხარებასი“**, რომელიც, როგორც ჩანს, ხარებას ლალატში გარეული არ ყოფილა²⁶².

ხარებას თავზე დატრიალებული უბედურების ამბავი შეიტყეს თუ არა, მაშინვე ქსნის ერისთავსა და მის ჯარს **„მოუტდეს დევალნი ბრძოლად, არამედ ვერ შეუძლეს“** რაიმე ვნების მიყენება. მაგრამ იმ დროს დევლები-სათვის სამაგიეროს გადახდა და დასჯა არც ვირშელმა მოისურვა. მან მხოლოდ შეუთვალა: თუ ჩემი ნახვა გნადიანთ, მე თითონ „მოვალ თქუენად ქუეყანად და თქუენ, რაძცა გნებავსთ, იგი მიყავით“²⁶³.

უკანასკნელი ლაშქრობის დროს აღმ. საქართველოს მოსახლეობისათვის თემურ-ლენგისაგან მიყენებული ზიანის გასათვალისწინებლად გრიგოლ ავეგაროზის ძის ბანდაისძის შემდეგი 1400 წ. ცნობაა საყურადღებო: **„შემდგომ მცირედისა ჟამისამ დაერჩი ობოლი ხუთთა ძმათაგან და ესტიროდი თავსა ჩემსა მე, გრიგოლ ბანდაისძე ავეგაროზის შვილი“**. მაგრამ ამ საბრალო ადამიანის უბედურება არც ამით დამთავრებულა, არამედ მალე **„მისსა შემდგომად... ღმერთმან... მიმიხუნა (ე. ი. წამართვა) ექუსნი შვილნი, სამნი ვაჟნი და სამნი ქალნი დედით მათითურთ“**-ო. ეს მწუხარება-კი ველარ აუტანია და ამ ქვეყნად ყოფნის ყოველივე წადილი დაჰკარგვია: **„მაშინ უღირსმან შევიმოსე სახე მონა ზონებისამ“** და ჩემთვის ამ ძვირფას არსებათა **„საფლავსა ზედა აღვაშენე კარიბჭე და დავხატე კელითა ჩემითა“**-ო²⁶⁴.

რამდენად აოხრებული იყო აღმ. საქარველო მონღოლთა მტარვალის მოთარეშეებისაგან ავეგაროზ ბანდაისძის შვილის გრიგოლის იმ სიტყვებითგანაც ჩანს, რომ, თემურ-ლენგის ურდოების საქართველოთგან გაც-ლის შემდგომ **„დანვისაგან მოოქრებული აღვაშენე ხუთი სახლი“**-ო²⁶⁵. რამდენი სხვა იქმნებოდა კიდევ მაშინდელ ქართლში ასევე და ეგების ამაზე უფრო მეტიც დაზარალებული ოჯახები!

როგორც-კი მრისხანე მტერი შუაგულ საქართველოს განშორდა, გადარჩენილ ხალხს, თუმცა სატირალიც ბევრნი ჰყავდა და ქონებრივადაც განადგურების შედეგი ყველასათვის მეტად საგრძნობი იყო, მაინც აოხრებული ქვეყნის აღდგენის ხალისი არ დაჰკარგვია და ყველა მოყენებული ზიანისა და ქონებრივი ზარალის აღდგენას მხნედ შეუდგა. გადაბუჯული სახლების შეკეთება დაიწყეს, დანგრეულ სამეურნეო ნაგებობათა ხელახლად აშენებასაც მიჰყვეს ხელი და ამის წყალობით ნელნელა ხალხის სავა-ლალ მდგომარეობასაც ცოტაოდნად გამოკეთება დაეტყო.

ასეთ შემთხვევებში ყველაფერი უმთავრესად ადამიანის გამჭრიახობასა და უნარზე იყო დამოკიდებული, ამიტომ ზოგი ამას უფრო

მალე ახერხებდა, ზოგს უკიდურესი ხელმოკლეობა უძნელებდა საქმეს. ყველაზე უფრო ადვილად გამოკეთება მაინც იმათ შეეძლოთ, ვისაც სამსახური ჰქონდა და რომელსაც მიღებული სარგო გარკვეული სახსრით უზრუნველყოფდა. აი, მაგ., რას მოგვითხრობს ავგაროზ ბანდაისძის შვილი გრიგოლი თავის ასეთს განმარტებულ საქმიანობაზე: *მტრისაგან გადაბუგული ხუთი სახლი რომ განვაახლე, შემდეგ „ავაგე მარანი და ჩადგი ორი ჭური, ავაგე ზედა სამყოფი სახლი, ბელელი, სანოლი, დერეფანი, სამრეკლო და ბოსელი და დავბურე ყოველი სიპითა“*-ო²⁶⁶. ამასთანავე დასამარხავად რომ კარიბჭე ავაშენე, *„დავხატე ქელითა ჩემითა“* და ყოველნაირი სამსახურებელითა და წიგნებითაც უზრუნველ ვყავიო. მაგრამ, თუ ყველა ეს მოვახერხე, მხოლოდ *„მეფეთა და პატრონთა სამსახურისაგან ეს ოდენ შევძელ“*-ო²⁶⁷.

7. გიორგი მეფისაგან თემურ-ლენგთან დაზავების უშედეგო ცდა და მტრის მეექვსე შემოსევა მესხეთსა და არაგვის ხეობაში

ლიხთ-იმერეთში გადასვლის შემდეგ, გიორგი მეფეს საშუალება ჰქონდა ქვეყნის მაშინდელ საშინელ მდგომარეობას ჩაჰკვირებოდა. მისთვისაც ცხადი იყო, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს უდიდესი ნაწილის განადგურებისა და ხალხის განყვეტის უკანასკნელ მიზეზად თემურ-ლენგის მრისხანებისაგან თავის დასაცავად საქართველოში შემოხიზნული ტაჰერის გაუცემლობა გახდა. გიორგი მეფემ გადასწყვიტა, რომ მტრისათვის ასეთი საბაბის შემდეგმაც მიცემა აღარ შეიძლებოდა და რაკი თავშეფარებულის გაცემა მან მაინც იუკადრისა და არ მოისურვა, ტაჰერს ურჩია რუმში წასულიყო, სადაც, საქართველოში მოსული ცნობების მიხედვით, მისი მამაც იმყოფებოდა. ამის მერმე გიორგი მეფემ თავისი მოციქულის პირით თემურ-ლენგს შეუთვალა, რომ ის თანახმაა მას დაემორჩილოს და ბაჟსა და ხარაჯსაც ყოველწლივ მის ხაზინაში შეიტანს.

თუმცა *შერეფედდინი* ამბობს, რომ თემურ-ლენგმა გიორგი მეფის თხოვნა შეისმინა და დანაშაულებათა სიმრავლე მიუტევაო, მაგრამ თვით ყაანის ამის უშუალო მომდევნო მოქმედებითგან, რომელიც თვითონ ამავე ისტორიკოსს აქვს მოთხრობილი, ეს არა მტკიცდება. შესაძლებელია, მონღოლთა მბრძანებელი შეჰპირდა კიდევაც, მაგრამ, როგორც ჩანს, მხოლოდ ცარიელი სიტყვით, ნამდვილად-კი, იგი თავისი ლაშქრითურთ მაშინვე საქართველოს ერთი უძლიერესი მთავართაგანის ივანე ჯავახლის საგამგეოში გაეშურა, სადაც ჩვეულებისამებრ ციხეები და სახლები დაანგრევინაო, ამბობს *შერეფედდინი*²⁶⁸. რაკი ისტორიკოსი ამ შემთხვევაშიც ნიშანდობლივად არცერთს გეოგრაფიულ ადგილს არ ასახელებს, საფიქრებელია, რომ მნიშვნელოვანი რამის მიღწევა მისმა ჯარმა იქაც ვერა მოახერხა რა. ამასვე მისი მოქმედებაც ამჟღავნებს, რათგან, სამხ-

რეთ საქართველოში წინსვლის მაგიერ, თემურ-ლენგმა თავის ლაშქარს მოულოდნელად უკან დაახევინა და არაგვის ხეობისაკენ უბრუნა პირი. მისი ასეთი მოქმედება შესაძლებელი იყო, ან იმ გარემოებით ყოფილიყო გამოწვეული, რომ სამცხეში მან გზის გაკაფვა ამ დროს ვერ მოახერხა, ან და იმით, რომ მის ზურგთ უკან, არაგვის ხეობაში, დაწყებული აჯანყების შესახებ მოუვიდა ცნობა და ამან აიძულა მესხეთში დაწყებული სამხედრო მოქმედება შეენწყვიტა.

არაგვის ხეობის მთიელები, როგორც თემურ-ლენგმაც კარგად იცოდა, ბრძოლას მიჩვეული გულადი მეომრები იყვნენ, მაგრამ მაინც მისმა ლაშქარმა ციხეების აღება და სახლების გადაბუგვა-განადგურება მოახერხა²⁶⁹.

მონღოლთა მბრძანებელმა ამის შემდგომ საქართველო მთლად დაპყრობილად მიიჩნია და დასასვენებლად კოლის საზაფხულო საძოვრებისაკენ გაემგზავრა. მაგრამ იქ ცნობა მოუვიდა, რომ ქართველებს ფანასკერტის ციხეში მრავლად მოეყარათ თავი. ამიტომ ჯერ იქითკენ შეისწორა ნურ-ედინ ნოინი გაგზავნა ლაშქრითურთ, ხოლო შემდეგ თითონ თემურ-ლენგიც მივიდა ფანასკერტში. ხუთი დღის განმავლობაში ბრძოლის დროს მისმა ჯარმა, *შერეფედდინის* სიტყვით, შვიდი ციხის აღება, იქ შეხიზნულ ქართველების დახოცვა და სიმაგრეთა განადგურება შესძლო, რის მერმე მონღოლთა მბრძანებელი ისევ კოლის მთიანეთში დაბრუნდა²⁷⁰ და აქ, თავისი ცხენოსანი ჯარის მოსამჯობინებლად, ორ თვეს დარჩა.

თემურ-ლენგი შუაგულ საქართველოდან წავიდა თუ არა, ქვეყანამ ოდნავ დაწყნარება დაიწყო და *„მოვიდა მეფე გიორგი ლიხთ-იმერეთით“* - გან. რაკი მას *„ესმა დვალთაგან ლალატი ერისთავისა, განრისხნა“* და მათი სამაგალითოდ დასჯა გადასწყვიტა.

მტრის შემოსევის დროს დვალთაგან ჩადენილი ლალატისათვის დასასჯელად გეგმა წინასწარ შეუმუშავებიათ, რომლის მიხედვითაც სამხედრო მოქმედება დვალეთის წინააღმდეგ ერთსა-და-იმავ დროს სამი მხრით უნდა დაენყოთ. თვით გიორგი მეფე *„შემოვიდა გზასა აჩაბეთისასა და იწყო ტყუენვა და აოხრება“* დვალეებისა, *„ხოლო ვირშელ განილაშქრა ზემოსა მხარესა და ჩავიდა სოსხოს და აიღო მას დღესა რვა ციხე და სოფელნი, და ყოველი მოსწვა და მოაოკრა, თჳნიერ კაცთა მათა, რომელთა აუწყეს ლალატი დვალთაგან. მათი ყოველი უვნებლად დაიცვა“*²⁷¹.

ქსნის ერისთავის მეთაურობით მომქმედმა ჯარმა უფრო შორს წაწეცა ცქესძლო და ისინი უკვე *„მეორესა დღესა მივიდეს ყორს და დაწვეს ციხე და სოფელი ხუთი“*. თუმცა დვალეებს ამ ადგილებითგან აყრილი *„ხიზანი მათი შეეყენა ლელესა მთისასა. ადგილსა მაღალსა, ნაპარალსა კლდეთასა შეუვალსა ყოველითურთ“*, მაგრამ მაინც ქსნის საერისთვოს მარბეველმა ჯარმა იქამდისაც მიადნია და *„შეუტდა ლაშქარი სიტყვითა დაუჯერებელსა მას სიმაგრესა“*, და *„აღიღეს ყოველი ალაფი მათი“*²⁷².

დვალეთის წინააღმდეგ მომქმედი მესამე ჯარი მთიულთაგან შესდგებოდა და არაგვის ხეობითგან დაიძრა. *„მაშინ მთიულნი არაგვით*

ზედაზნით დარიელამდისინ ყოველნი ერთად შეკრებით იყვნეს და უძლოდა მათ ერისთავი მათი სურამელი" არაგვის ხეობის მთიულებს თავიანთ მხრითაც პქონდათ დვალელებთან სამტრო, რათგან ისინი მათაც თავს დასხმოდნენ. მაშინ მათ მთიულნი ზოგი მოუკლავთ, ზოგი დაუჭრიათ და ქონებაც გაუტაცნიათ. სწორედ ამის სამაგიეროს გადასახდელად გაეშურნენ მთიულები დვალეების წინააღმდეგ, მიაღგნენ მათ თემსა და ებრძოდნენ „კლდესა ხოჯისასა ორ-დღე“, მაგრამ გზის გაკაფვა მაინც ვერ შესძლეს, იმისდა მიუხედავად, რომ ისინი თავგანწირულად იბრძოდნენ და ამ იერიშის მიტანაში მათ, „დაჰკლებოდა ხუთი კაცი საჩინო“ და ამას გარდა აგრეთვე „მოიკლა გამზრდელი ერისთავისა“ მათისა. რაკი არაგვისხეველ მთიულებს პირდაპირი ძლიერი შეტევითაც „ვერა ევნო მის სოფლისა დავალთათჳს“, მათ მშვიდობიანი მოლაპარაკებით სცადეს საქმის მოგვარება და მათ წინააღმდეგ ქსნისხეველთა გამოლაშქრებასა და მათგან განადგურებასაც დაემუქრნენ. ამით შეშინებულმა ამ სოფლის დვალეებმა დაზავება ირჩიეს და აოხრებას ისევ საზღაურის მიცემა იმჯობინეს: „მაშინ დვალთა მისცეს კაცი მას ომსა შინა შეპყრობილნი და ზროხანი ოთხასნი“²⁷³.

მაგრამ ამით მხოლოდ დვალთა ერთმა სოფელმა იხსნა თავი, რათგან ამის შემდეგ ქსნისა და არაგვის ხეობათა ჯარი შეერთდა და ამიერიტგან დვალეთის წინააღმდეგ უკვე საერთო სამხედრო მოქმედება დაიწყო: ერთად „აიყარნეს ორნივე ერისთავნი და ჩაიარეს მალრანდვალეთი. მივიდა ვირშელი და დადგა როკას“. მეფე გიორგის ჯარი აქ უკვე ნამყოფი იყო და, თუმცა მას დვალთაგან მინაში ჩაფლული განძი ეძებნა, მაგრამ მაინც ვერსად მიეგნო.

როდესაც ქსნისხეველნი როკში მივიდნენ, „ადგილსა მას ლაშქართა ვირშელისათა შეიპყრეს კაცი ივ (16) და მათ ასწავლეს დაფლული მრავალი განძი, რომელი ლაშქართა მეფისათა ვერა ეპოვნა“. ამრიგად, ქსნისა და არაგვის ხეობების ჯარს იმოდენა განძნულობა ჩაუვარდა ხელში, რომ იქითგან უფრო შორს წასვლა ველარ მოხერხდა, „რამეთუ ვერ ეძლო სვლად ლაშქარსა სიმძიმისაგან ალაფისა“, და უკან დაბრუნება მოუხდათ. ამაზე უწინარეს „ქუეშმოთა მთიულთა მიმართეს კარად მეფისა“, ხოლო ქსნის ერისთავიც ვირშელი თავის ჯარითურთ „მეორესა დღესა მივიდა... წინაშე მეფისა“, რომელმაც გამარჯვებულნი სიხარულით მიიღო²⁷⁴.

8. თემურ-ლენგის მეშვიდე შემოსევა საქართველოში

თუმცა გიორგი მეფე თემურ-ლენგს სიტყვიერად მორჩილებასა და ხარკის ძლევას შეჰპირდა, მაგრამ ნამდვილად არც ერთი ამათავანი მას არ აუსრულებია. შესაძლებელია ეს იმიტაც ყოფილიყო გამონეველი, რომ თვით თემურ-ლენგმაც თავისი სიტყვა არ აასრულა და დაზავებაზე თანხმობის გამოცხადების შემდეგაც მესხეთსა და არაგვის ხეობას შეესია, მაგრამ მონღოლთა მბრძანებელმა გადასწყვიტა, რომ სწორედ გიორგი მეფემ პირობა დაარღვია და მოატყუა. ამიტომ თემურ-ლენგმა ამავე 1400 წ. მერდინითგან აყრილს თავის ლაშქარს უბრძანა ალენჯაქისა და საქართველოს წინააღმდეგ ამხედრებულიყო. უკვე ათი წელიწადი იყო, რაც ალინჯა თემურის მეომრებს გარემოცული ჰქონდათ, მაგრამ მისი ალება მაინც ვერ მოეხერხებინათ. ამიტომ იყო, რომ მონღოლთა მბრძანებელმა მას თავისი ნოინები მიუსია მრავალრიცხოვანი მხედრობითურთ. მტრისაგან გარშემორტყმული ალინჯის მცხოვრებნი უკიდურეს გაჭირვებაში იყვნენ ჩაცვივნულნი. *შერეფედდინის* ცნობით, იქ ისეთი შიმშილობა ყოფილა, რომ ხალხი ვითომც ქერქითა და ტყავითაც-კი იკვებებოდა და ამის გამო ბევრიც დახოცილა. დანარჩენნიც სრულებით ღონემიხდილნი ყოფილან. ასეთ მდგომარეობაში მყოფს მოსახლეობას, დამორჩილების გარდა, სხვა აღარავითარი საშუალება აღარ ჰქონდა და მოქალაქეებმა ქედი მოიხარეს კიდეც²⁷⁵.

ალინჯას ხელში ჩაგდების შემდეგ, თემურ-ლენგის ლაშქარი პირდაპირ საქართველოსაკენ გამოეშურა და ქვეყნის განადგურებას კვლავ მიჰყო ხელი. გიორგი მეფემ რომ გაითვალისწინა, რაც-კი საქართველოს მტრის ასეთი გამუდმებული თარეშისაგან მოელოდა, თემურისაგან წარმოვლენილ სარდლებთან მოციქულები მიგზავნა და მათი პირით თემურ-ლენგს დამორჩილება შეუთვალა. შიკრიკის საშუალებით სარდლებმა ეს ამბავი თავიანთ მბრძანებელს ახარეს, თითონ ლაშქარი-კი ზოგი კოლის საზაფხულო მთიანეთზე გაემგზავრა, ნანილი-კი განკარგულების თანახმად, ბალდადის წინააღმდეგ²⁷⁶. მაგრამ დაზავება ვერც ამ შემთხვევაში მოხერხდა, რათგან, 1400 წ. 21 ივლისში, ბალდადის დაპყრობის შემდეგ, თემურ-ლენგმა თავრეუმი დაბრუნებისთანავე საქართველოში ელჩები წარმოგზავნა და გიორგი მეფეს ხარაჯა, ხარკი და ბაჟი მოსთხოვა. მაგრამ საქართველოს მთავრობა არ ჩქარობდა და არც ეტყობოდა, რომ ამ მოთხოვნის ასრულებას აპირებდა. მხოლოდ მას შემდგომ, როცა ყაანის ურდომ შამქროს მიაღწია, საქართველოში წარვლენილი ელჩები საქართველოთგან დაბრუნდნენ და თან გიორგი მეფის ძმაც მიიყვანეს, რომელმაც გიორგი მეფისაგან თემურ-ლენგისათვის მიძღვნილი საჩუქრები – დიდძალი განძეულობა, ძვირფასი ქვები, იშვიათი ნივთები და სანადირო ცხოველები – მიართვა. ასეთ ძღვენთან ერთად, დესპანად წარგზავნილმა გიორგი მეფის ძმამ მოახსენა, რომ, თუ

თემური მას წინანდელ დანაშაულს შეუნდობდა, ის ამიერითგან თემურ-ლენგის განკარგულებას დაემორჩილებოდა, ყოველწლიურად მის ხაზინაში ხარაჯასა და ხარკსაც შეიტანდა და თავისი ჯარითაც, რამდენიც საჭირო იქნებოდა, მის მოსაშველებლად გამოვიდოდა²⁷⁷.

თემურ-ლენგს ეს ამბავი ძალიან იამა და გიორგი მეფეს თხოვნა შეუსრულა: წარსულის პასუხი არ მოუთხოვნია და უხვად დასაჩუქრებული მისი ძმა-დესპანიც უკან გამოისტუმრა. შინ მიმავალს საქართველოს დესპანს თემურ-ლენგმა დაავალა გიორგი მეფისათვის გადაეცა: შენ ძმას უთხარი, რომ შევენდობ კიდევცა და მის ქვეყანას ძალადობასაც თავითგან ავაცდენ, მაგრამ მხოლოდ იმ პირობით, თუ თავისას აასრულებს და მაჰმადიანებსაც კარგად მოეპყრობა და საქართველოთგან მეშველ ჯარსაც მომაშველებს ხოლმეო²⁷⁸.

დადებული ზავისდა მიუხედავად, 1401 წ. აპრილში თემურ-ლენგმა სამხედრო მოქმედება კვლავ განაახლა. რანის (არანის) ყარაბაღითგან წამოსული, ის შამქორისაკენ გამოემგზავრა, შემდეგ ალატალში მივიდა და იქითგან საქართველოს საზღვარს მოადგა. კოლის მთიანეთითგან მონღოლთა მბრძანებელს ამბავი მოუვიდა, რომ 200 კაცამდე აჯანყებული ქართველი თორთუმის ციხეში გამაგრებული იყო და არც ხარკს იხდიდნენ და თანაც მაჰმადიანებსა და გამელელ-გამომელელებსაც ავიწროებდნენ და აწუხებდნენ. ამ სანახების მმართველს თავის მაგიერ ეს ადგილი ვინმე გურჯიბეგისათვის ჰქონია ჩაბარებულიო²⁷⁹.

თემურ-ლენგმა რომ ეს შეიტყო, შეიხ ნურედდინი და სხვა ნოინები ლაშქრითურთ თორთუმისაკენ წარგზავნა. იქ მისვლისთანავე, ამ სარდლებმა თორთუმის სიმაგრეში მყოფ ქართველებს წინადადება მისცეს, ნებაყოფლობით დამორჩილებოდნენ, ამ შემთხვევაში მეციხოვნეთ უვნებლობასაც-კი შეჰპირდნენ, მაგრამ დამორჩილებაზე მათ მედიდურად უარი შემოუთვალეს. ამის შემდეგ ხუთი დღის განმავლობაში ორთავე მხრით გაცხარებული ბრძოლა სწარმოებდა. ალყაშემორტყმული ქართველები მედგრად უწევდნენ წინააღმდეგობას, მაგრამ მეექვსე დღეს თემურ-ლენგის ლაშქარმა, ძლიერი იერიშის მიტანის შემდგომ, თორთუმის ციხის აღებაც მოახერხა. ყველა ორასივე იქ მყოფი აჯანყებული ქართველი მეომარნი დახოცეს. სიკვდილს მხოლოდ ამ თემის მმართველი გადაურჩა, ისიც მხოლოდ იმიტომ, რომ მობოდიშება იქ არ-მყოფობით შეეძლო და მორჩილების მოსახსენებლადაც მათთან თვითვე გამოცხადდა²⁸⁰.

9. თემურ-ლენგის მერვე შემოსევა და ბრძოლის ასპარეზად დასავლეთ საქართველოს ქცევა

გიორგი მეფემ დადებული ზავის პირობების ასრულება 1402 წ. უკვე აღარ მოისურვა. ამის გაგებისთანავე, თემურ-ლენგმა გადასწყვიტა ისევ საქართველოს შემოჰსეოდა. ამ მიზნით ის ჯერ კოლის მთიანეთში მივიდა. ამ დროისათვის საქართველოში უკვე შინაურმა განხეთქილებამ იჩინა თავი: გიორგი მეფეს მესხეთის მთავარი ივანე აღბუღას ძე და თვით გიორგი მეფის ძმა კოსტანტინე ბატონიშვილიც გადაუდგნენ. თუ გავიხსენებთ, რომ ერთი წლის წინათ სწორედ ეს კოსტანტინე საქართველოს ის დესპანი იყო, რომელმაც მეფის სახელით თემურ-ლენგთან დამორჩილებისა და ზავის პირობები დასდო, შესაძლებელია აზრი დაგვებადოს, რომ შინაური უთანხმოებისა და ჩამოვარდნილი განხეთქილების ერთ მიზეზთაგანად სწორედ გიორგი მეფისაგან ამ შეთანხმების დარღვევა იყო, რათგან ამას აუცილებლად თემურ-ლენგის წინანდელზე უფრო მრისხანე შურისძიება და ისედაც საშინლად დაზარალებული გაოხრებული ქვეყნის განადგურება უნდა მოჰყოლოდა.

მეფეს, მის ძმასა და ივანე აღბუღას ძეს შორის განხეთქილება უკვე იმდენად გამწვავებული ყოფილა, რომ, როდესაც თემურ-ლენგი კოლის მთიანეთში მივიდა, ისინი მასთან სადარბაზოდ და საჩუქრებით წარსდგნენ. მესხეთის მთავარმა სანადირო ცხოველები, ცხენები და ზოგი რამე სხვაც ძღვნად მიართვა და, რასაკვირველია, თავის მხრით მონღოლთა მბრძანებელს კოსტანტინემაც უფეშქაშა²⁸¹. თემურ-ლენგს, უეჭველია, იმდენად მათი საჩუქრებისა არ უნდა გაჰხარებოდა, რამდენადაც საქართველოში უკვე ჩამოვარდნილი შუღლისა: მისთვის სწორედ ეს იყო სასიამოვნო და ხელსაყრელი, რათგან საქართველოს წინააღმდეგ ბრძოლა ეხლა უკვე გაადვილებული ჰქონდა.

კოლის მთიანეთითგან თემურ-ლენგი ჯერ ყარსში მივიდა, იქითგან-კი საქართველოში. მაგრამ ასეთ ხელსაყრელ პირობებშიც მონღოლთა მბრძანებელმა, სამხედრო მოქმედების გასაადვილებლად, მაინც შირვანის მმართველს შეიხ იბრაჰიმს, რომელიც მისი ერთგული მორჩილი იყო, უბრძანა საქართველოს აღმოსავლეთითგან შეჰსეოდა. განკარგულება ასრულებულ იქმნა კიდევ²⁸².

ასეთ მდგომარეობაში ჩავარდნილმა გიორგი მეფემ, მოსალოდნელი აოხრებით შეშინებულმა, თემურ-ლენგს დიდი საჩუქრებით დატვირთული დესპანები აახლა ისევე მორჩილების გამოსაცხადებლად, მაგრამ განრისხებულმა მონღოლთა მბრძანებელმა აღარც ელჩების განცხადებას მიაქცია ყურადღება და არც საჩუქრები მიიღო. თემურმა საქართველოს მეფის დესპანებს დააბარა მხოლოდ გიორგისათვის მოეხსენებინათ, რომ, თუ მას შერიგება და გადარჩენა ჰსურს, უნდა თითონ გამოცხადდეს და ყველა ნაკისრი ვალდებულება აასრულოს. მაშინ შენც იმედიანად დაგაბრუნებ შინ,

შენი ქვეყნის მოსახლეობასაც ხოცვისა და ტყვევნეა-ნაწარდისაგან ვიხსნი და შენთანაც მომავალში ისეთივე დამოკიდებულება მექნება, როგორიც კოსტანტინეპოლის კეისართან მაქვს, რომელიც როგორც იცი, შენი თანამორწმუნევე არისო.

გიორგი მეფის დესპანები რომ ამ დავალებით გააბრუნა, მაინც, რაკი იმ დროს მოსაგალი უკვე შემოსული იყო, თემურ-ლენგმა გადასწყვიტა ქართველებისათვის მოსავლის მომკა-წალების საშუალება მოესპო, რომ ამის შემდეგ ისინი, კვლავ წინააღმდეგობის გაწევასა და ბრძოლას არ შესდგომოდნენ. ამიტომ მან ბრძანება გასცა, რომ შეიხ იბრაჰიმისა და სხვა ნოინების ლაშქარი აყრილიყო და საქართველოში მოსავლის აკრებას შესდგომოდა. ბრძანება ასრულებულ იქმნა და ამნაირად მის ჯარს დიდძალი სურსათ-სანოვაგე ჩაუფარდა ხელში²⁸³.

ცხადია, რომ, ამის გაგებისთანავე, გიორგი მეფეს, თუნდაც რომ მანამდე თემურ-ლენგთან მისვლა და შეთანხმება სდომებოდა, ყოველგვარი სურვილი უნდა დაჰკარგოდა მონღოლთა მტარვალთან მოლაპარაკება განეგრძო. შესაძლებელია, საქართველოს მეფე თემურთან უამისოდაც არ მისულიყო, მაგრამ საქართველოში მთელი მოსავლის თემურის ლაშქრისაგან ხელში ჩაგდების მარტო განზრახვასაც-კი გიორგი მეფისათვის უნდა დაენახებინა, რომ თემურის გულში საქართველოსადმი ისეთი დაუშრეტელი მტრობა იყო დაგუბებული, რომელიც მასთან მშვიდობიანი შეთანხმების შესაძლებლობას სრულებით უნიადაგო ოცნებად ხდიდა. თემურის შელახულს თავმოყვარეობას, ცხადია, მხოლოდ შურისძიება სწყუროდა. ამრიგად, გიორგი მეფე არც თემურთან მისულა და არც ხარკი გაუგზავნია მისთვის.

რაკი მიზანი ისევე მიუღწეველი დარჩა, ამის შემდეგ თემურ-ლენგმა 1403 წ. ივლისში თავის ლაშქარს უბრძანა საქართველოს ერთი ყველაზე გამაგრებული და მიუვალად მიჩნეული ციხე აეღო. იგი ორ ღრმა ხეობას შუა მდებარეს, 75 მეტრიანს, მაღალ მთაზე იყო აგებული, რომელსაც მხოლოდ ერთის მხრით, ისიც ვიწრო და ციცაბო ბილიკით ჰქონდა ასასვლელი. ქართველებს ეს ციხე ხელოვნურადაც ძალიან ჰქონდათ გამაგრებული. შიგნითაც ის წყლით, სურსათითა და საჭმელ-სასმელითაც საუცხოვოდ იყო უზრუნველყოფილი ისე, რომ ცხვრებიც ჰყავდათ და ღვინოც-კი ბლომად მოეპოვებოდათ. ამ ციხეს თავისი ციხისთავი განაგებდა, რომელსაც ამაღლად 30 დიდი აზნაური და მოზრდილი მეციხოვნე ჯარი ექვემდებარებოდა. ეს ციხე იმდენად მიუვალ და აულებელ სიმაგრედ ითვლებოდა, რომ მისი თანაგამზრახნი ამ ციხეზე იერიშის მიტანას თემურ-ლენგს არ ურჩევდნენ, მაგრამ მონღოლთა მბრძანებელმა გადასწყვიტა, რომ, რადაც ეს არ უნდა დასჯდომოდა, მაინც უეჭველად აეღო²⁸⁴.

მართლაც, 8 ივლისს, 1403 წ. თემურ-ლენგი სამხედრო მოქმედებას შეუდგა. მან თავისი ლაშქრის სამსავე ნაწილს უბრძანა ასაღები ციხის პირდაპირ ზღუდეები აეგო, შიგ იმ შემთხვევისათვის თავის შესაფარავად, თუ ვინცობაა ციხეს დიდხანს დასჭირდებოდა გარემოცვა. თემურმა სა-

ბრძოლველი მანქანებიც-კი დაამზადებინა, მაგრამ გამარჯვება მაინც სულ სხვა ხელშემწყობი გარემოებითა და სხვა საშუალებით იქმნა მოპოვებული.

თემურ-ლენგის ჯარში ოთხი მეკრიტელი მოლაშქრე აღმოჩნდა, რომელნიც ფრიადო კედლებზე დახელოვნებული ამსვლელები იყვნენ. მათი რჩევით აბრეშუმისა და სელისაგან გრძელი საბელები დააგრეხინეს. და ერთმა ამ მეკრიტათგანმა ამ ციხეში ღამე შეუმჩნევლად ასვლა მოახერხა. ის ასევე უჩუმრით ქვევით ჩამოვიდა და მეორე დღეს თემურ-ლენგს იმ ციხის ვითარებაზე ყველაფერი დაწვრილებით მოახსენა. მან იმავე ღამესაც იქვე კვლავ ასვლა იკისრა და მართლაც, ღამე, იმ დროს, როდესაც ციხის მიუვალობის მოიმიდე მეციხოვნეებს არხეინად ეძინათ, ის ამ თოკითურთ კლდეზე ისევ შეუმჩნევლად ავიდა და ციხის გაღაფანთან მდგომ ხეზე თან ატანილი გრძელი საბელი გამოაბა. რაკი თოკი ძირს ჩაუშვა, ამ საბელზე დანარჩენი გულადი მეომარნიც ციხეში ავიდნენ და უდარდელად მძინარე მეციხოვნეთ ყიჟინა დასცეს. ისინი თავზარდაცემულნი წამოვარდნენ და უმაღლ იარაღს სტაცეს ხელი, მაგრამ, რასაკვირველია, მაინც ველარაფერი გააწყეს: თემურ-ლენგის მოლაშქრეებმა დაუდევარ ქართველ მეციხოვნეთ მუსრი გააღეს. ამრიგად მიუვალად მიჩნეული ეს სიმაგრეც მონღოლთა მბრძანებელმა აგვისტოში უკვე ხელში ჩაიგდო და სრული უფლება ჰქონდა კიდევ ამით ეამაყა²⁸⁵.

რა თქმა უნდა, რომ თემურ-ლენგმა ციხისთავი და მისი ხელქვეითი 30-ვე აზნაური ყველანი დაახოცინა. ციხისთავის უბედური ცოლი მონღოლთა მბრძანებელმა შარვანის მმართველს შეიხ იბრაჰიმს აჩუქა, ხოლო დანარჩენთა ცოლები და ბავშვები მისმა მოლაშქრეებმა ჩაიგდეს ტყვედ. თვით ციხე თემურმა ხვარასნელთა ერთ სარდალთაგანს მუჰამმედ თურანსა და ხვარასნელს მოლაშქრეებს ჩააბარა, მთელი ეს სანახებიც მათ უწყალობა. მონღოლთა მბრძანებელმა ხვარასნელებს ამასთანავე დაავალა, რომ იქაურობა ქართველ ქრისტიანე მოსახლეობისაგან გაენმინდათ და მომავალშიც აღარც ერთი ქართველი იქ არ შეეშვათ, ხოლო ეკლესიები მიგზითებად გადაექციათ²⁸⁶.

საქართველოს განთქმული სიმაგრის ასე ადვილად აღების შემდეგ, თემურ-ლენგმა ამ გამარჯვების სადღესასწაულოდ მონღოლურად ყურულტამად წოდებული საზეიმო შეკრებილობა-დარბაზობა გამართა, რომელზედაც მისი დიდი ნოინები და მხედართმთავრები იქმნენ მონვეულნი²⁸⁷.

მონღოლთა მბრძანებელმა ეხლა უკვე დასავლეთ საქართველოშიც („აბ-ხაზეთში“) შეჭრა და იქაც კოცონის გაჩაღება გადასწყვიტა, რისთვისაც თავის მხედრობას ამის შესაფერისი ბრძანებაც მისცა. დავალების თანახმად, მის ლაშქარს, უნდა ლიხთ-იმერეთის უკიდურეს საზღვრამდე ყველაფერი გაენადგურებინა. ამრიგად, აქამდე მონღოლთა მბრძანებლის მტარვალობისა და შურისძიებისაგან გადარჩენილი საქართველოს ეს ერთად-ერთი ნაწილიც უნდა თემურ-ლენგის ურდოების სათარემოდ ქცეულიყო.

შეიხ ნურედდინის, შაჰმელიქისა და სხვა ნოინების მეთაურობით

თემურ-ლენგის მრავალრიცხოვანი ლაშქარი ამ ბრძანების შესრულებას შეუდგა. რაკი დას. საქართველოში შესაჭრელიცა და მიმოსვლის გზებიც ტყეებით იყო მოცული, ესოდენ დიდი მხედრობისათვის წინასწარ გზების გაკაფვა გახდა აუცილებელი და მონღოლთა მბრძანებლის ლაშქარსაც წინსვლა მხოლოდ ხეების მოჭრისა და გზების მოსუფთავების შემდგომ შეეძლო²⁸⁸. ამას, უეჭველია, მათი მოქმედება უნდა დაეყოვნებინა, ეს-კი ქართველთა თავდაცვისათვის ხელსაყრელი გარემოება იყო, რამდენადაც შემომსევი მტრისათვის წინააღმდეგობის გაწევისა და მოულოდნელი თავდასხმისათვის ბევრს მარჯვე შემთხვევასა და საშუალებას მისცემდა. მაგრამ საქართველოს უდიდესი ნაწილი უკვე იმდენად განადგურებული და ხალხიც ამ უთანასწორო ბრძოლისაგან იმდენად შემცირებული და მოქანცული იყო, რომ წინანდელი აღფრთოვანებითა და მხნეობით წინააღმდეგობის გაწევა ქვეყანას, რასაკვირველია, უკვე აღარ შეეძლო: მტერზე შეტევის მისატანად ძალა აღარ შესწევდა, ამიტომაც უნებლიეთ მოგერიებითი წინააღმდეგობითა და თავდაცვით უნდა დაკმაყოფილებულიყო.

პირიქით, თემურ-ლენგის ლაშქარი დიდი სისწრაფით იკაფავდა გზას. *შერეფედინის* სიტყვით, რამდენსამე დღეში მას ვითომც ლიხთ-იმერეთის შიგ შუაგულშიც-კი მოეხერხებინოს შეჭრა. მიღებული განკარგულების თანახმად, მტერი ყველგან ყველაფერსა და ყველას ანადგურებდა ისე, რომ, სპარსელი ისტორიკოსის სიტყვით, ამ დროს შვიდასი მარტო სოფელი ყოფილა აოხრებული, დანოკებულ მაზრებს გარდა. ქვეითკირით ნაშენი ეკლესიებიც და მონასტრებიც, სადაც-კი მათ ხელი მიუწევდათ, ყველგან დაანგრეს და მიწასთან გაასწორეს.

თავზარდაცემული მოსახლეობა გარბოდა და ცდილობდა მტრის ამ საშინელი მრისხანებისაგან საქართველოს ამ ნაწილშიც მრავალგან არსებულს გამოქვაბულებში, მაღალ მთებსა და მიუვალს ხეობებში შეეფარებინა თავი. მაგრამ თემურ-ლენგი აქაც ისევე მოიქცა და ამავე საშუალებას მიჰმართა, როგორც ის მსგავსავე შემთხვევაში აღმ. საქართველოში უკვე მოქმედებდა და რა ბრძოლის ღონისძიებაც მას უკვე კარგად ჰქონდა გამოცდილი: ზანდუკებში ჩასხმული თავის მოლაშქრენი გამოქვაბულების გასწვრივ ჩამოაშვებინა და გამოქვაბულებში შეხიზნულსა და იქითგან მებრძოლ ქართველებს ასე ახოცვინებდა²⁸⁹.

„ერისთავთა ძეგლის“ ავტორის ცნობით, *„მოიწია ლაშქარი მათი (ე. ი. თემურ-ლენგის) ქუთათსს“. ხოლო ამ მტარვალის ჯარის მოთარეშებმა მრავალგ ზისი შემოსევის დროს, „მონვეს და მოაოხრეს ყოველი საქართველო და დაყარნეს მძოვრნი მკედრისა ვითარცა მჭელი თივისა“-ო²⁹⁰.*

10. თემურ-ლენგისაგან ომის შეწყვეტა საქართველოში და ზავის ჩამოგდება

1403 წ. დეკემბრის 12-ს, თემურ-ლენგმა მოულოდნელად ბრძოლა შეაჩერა, შესაძლებელია გვეფიქრა, იმიტომ, რომ გადასწყვიტა, დას. საქართველო ეხლა უკვე იმდენად აოხრებულია, რომ ქედმოუხრელი და ამაყი გიორგი მეფეცა და მისი მრჩეველებიც ალბათ გონს მოვიდნენ და დამორჩილების გუნებაზე დადგებოდნენო²⁹¹. მაგრამ ამასთანავე ერთი უცნაური ამბავიც მოხდა: ტყვედ ჩავარდნილმა და თემურ-ლენგის ბანაკში მყოფმა ქართველმა სარდლებმა, *შერეფედდინის* ცნობით, გიორგი მეფეს შეუთვალეს, რომ, თუ დაზავება არ მოხდა, თემურ-ლენგი თავის მტრულს სამხედრო მოქმედებას შემდეგშიც განაგრძობს, მაშინ სომხეთსაც დაუწყებს აოხრებასა და იქ ამის შემდეგ ალარც სომხეთი და ალარც სომხები-ლა დარჩებიანო²⁹².

ძნელი დასაჯერებელია, რომ ყველაფერი, რაც ამ შემთხვევაში შერეფედდინს მოთხრობილი აქვს, მართლაც ასე მომხდარიყოს და თემურ-ლენგისაგან საომარი მოქმედების შეჩერებასა და დატყვევებული ქართველი სარდლებისაგან მიწერილ წერილსა და რჩევას ერთმანეთთან არავითარი კავშირი არა ჰქონდეს. რა საფიქრებელია, რომ თემურ-ლენგის უცნობელად და მასთან შეუთანხმებლად, მით უმეტეს მისი სურვილის წინააღმდეგ, ქართველ ტყვე სარდლებს ვინმე ასეთ უფლებას მისცემდა და ასეთი გამბედაობისათვის უმაღლესს არ გააგდებინებდნენ? ამიტომ ვგონებ სრული უფლება უნდა გექონდეს ვიფიქროთ, რომ დატყვევებული ქართველი სარდლების მიმართაცა და რჩევაც თვით თემურ-ლენგისავე პოლიტიკური ოსტატობით საიდუმლოდ მოწყობილი შთაგონების შედეგი უნდა ყოფილიყო. საფიქრებელია, რომ ეს ამბავი დას. საქართველოში მისგანვე სამხედრო მოქმედების შეჩერებასთან იქმნებოდა დაკავშირებული. უკვე მარტო ის მუქარა რად ღირს, რომლითაც თემურ-ლენგს ქართველი სარდლების პირით გიორგი მეფე ვითომც უნდა შეეშინებინა: სომხეთსაც ააოხრებს და სომხებს მთლიანად გასწყვეტსო! განა ამ სარდლებმა და გიორგი მეფემ არ იცოდნენ, რომ დიდი ხანი იყო, რაც თემურმა სომხეთი უკვე ააოხრა? ცხადია, რომ ასეთ რამეს ქართველი სარდლები ვერ მისწერდნენ! ეს სპარსელი ისტორიკოსის საკუთარ შენათხზს წარმოადგენს.

უეჭველია, დაბურულ ტყეებსა და ვიწრო ხეობებში ომის დროს, მაღალ მწვერვალზე მდებარე ციხეების ალებისა და მიუდგომელ გამოქვაბულ-სახიზნარების თავგანწირულებით ხელში ჩაგდებისას, მრავლად ხალხი მარტო ქართველებს არ დაელუბებოდათ, არამედ, თუ იმაზე მეტი არა, დიდძალი მსხვერპლის განწირვა თემურ-ლენგის ლაშქარსაც მოუხდებოდა. ამას შეუძლებელია, მისი მრავალრიცხოვანი მხედრობაც ძალზე არ შეეთხელებინა და არ მოექანცა. თუ ამ გარემოებას გავით-

ვალისწინებთ, მაშინ თემურ-ლენგისაგან საომარი მოქმედების შეჩერების ნამდვილი მიზეზი ძნელი მისახვედრი არ იქნება: დაზარალებულ ლაშქარს დასვენება და შევსება-გამხნელება სჭირდებოდა, რათა გიორგი მეფის ხელში ჩაგდება ვერ მოხერხდა და ომს დასასრული არ უჩანდა. ასეთ პირობებში ურიგო არ იქნებოდა, რომ ტყვედ მყოფ სარდლებს, რომელთაც სხვა შემთხვევაში ის შეუბრალებელი თავებს გააგდებინებდა ხოლმე, მიწერმოწერის საშუალება-კი მისცემოდათ, რა თქმა უნდა, თუ ისინი თავიანთ მეფეს იმასვე ურჩევდნენ, რაც თემურ-ლენგსა და მის თანაგამზრახთ პსურდათ.

საქართველოც ამ ხანგრძლივი ომით ძალზე იყო დასუსტებული და, რასაკვირველია, დას. საქართველოშიაც დატრიალებული ცოდვის მნახველი გიორგი მეფისათვისაც, ტყვეობაში მყოფი ქართველი სარდლების ურჩეველადაც, ცხადი უნდა ყოფილიყო, რომ ქვეყნის მპყრობელად ქცეული უძლეველი მტარვალისათვის შემდეგშიც წინააღმდეგობის განევა უკვე სრული უგუნურება იქნებოდა.

ამიტომ გიორგი მეფემ თემურ-ლენგის ნოინებს, სარდლებსა და მისი კარის სხვა გავლენიან პირებს საჩუქრებით დატვირთული თავისი მოციქულები მიუგზავნა, რომ მათ მონღოლთა მბრძანებლის წინაშე მის შესარიგებლად და დასაზავებლად შუამდგომლობა ეკისრათ. ის უთვლიდა, რომ თუ თემური მას შეუდგობდა და საქართველოს აოხრებას თავს დაანებებდა, ის მზად იყო ხარაჯაც, ხარკიცა და ყველა სხვა გადასახადებიც ყოველწლივ მის სალაროში შეეტანა, მეშველ ჯარსაც, როდესაც და რამდენიც დასჭირდებოდა, მისი მოთხოვნისამებრ გამოუყვანდა²⁹.

თემურ-ლენგის ზემოაღნიშნულმა სარდლებმა და კარისკაცებმა გიორგი მეფის დავალების ასრულება იკისრეს და თავიანთ მბრძანებელს მონღოლური წესით მუხლმოყრილებმა საქართველოს მეფის შემოთვლილობა დანვრილებით მოახსენეს. უკვე ასეთი შუამდგომლობა მათ მომხრეობასა და თანხმობას ამჟღავნებდა, მაგრამ ისინი, *შერეფედინის* ცნობით, თურმე პირდაპირაც ყოველნაირად ცდილობდნენ თავიანთ მბრძანებელი შერიგებაზე დაეთანხმებინათ. თემურ-ლენგმა, იმავე ისტორიკოსის სიტყვით, მაინც ნოინებს დააავალა ეს გადასაწყვეტი საკითხი და საქმე ულემებისა და მუფთიებისათვის, ე. ი. მაჰმადიანთა სჯულის მეცნიერთა და უმაღლეს სასულიერო პირებისათვის, გადაეცათ დასკვნისათვის და გადასაჭრელად.

მაჰმადიანთა სჯულის-მეცნიერებმა და სასულიერო მთავარმა პირებმა, მსჯელობის შემდეგ, ყაანს ასეთი დასკვნა მოახსენეს: რაკი საქართველოს მეფე ხარკის გადახდის თანახმაა და მაჰმადიანთაც აღარ ემტრობა, საღმრთო სჯულში ნაბრძანებია, რომ ასეთნი უნდა დანდობილნი იყვნენ და მათი ხოცვა და ცარცვაც უნდა შესწყდესო. ამას თემურ-ლენგის დაახლოვებულმა შეიხ იბრაჰიმ შირვანელმაც დაუჭირა მხარი. ამის შემდეგ თემურ-ლენგიც გიორგი მეფის პირობებზე დათანხ-

მდა და მისი დესპანები მშვიდობიანად დააბრუნა²⁹⁴.

ისევე, როგორც გიორგი მეფესთან გაგზავნილი დატყვევებული ქართველი სარდლების წერილი და თემურ-ლენგისათვის დამორჩილების რჩევა თვით მონღოლთა მბრძანებელის მონყობილი საქმე უნდა ყოფილიყო, თავის ცნობაში საქართველოს დესპანების თემურის ბანაკში მოსვლისა და მოლაპარაკების მთელი ზემომოყვანილი მიმდინარეობის შესახებაც თემურის მადიდებელ სპარსელ ისტორიკოსს მთავარი მაინც ნათქვამი არა აქვს. საქმის ვითარება *შერეფედდინის* მოთხრობაში ისეა წარმოდგენილი, რომ მისი დაჯერება გულუბრყვილობა იქნებოდა.

ამ მოთხრობაში უკვე თემურ-ლენგის სარდლებისა და კარისკაცების ქცევაა მეტად საეჭვო. განა დასაჯერებელია, რომ თემურ-ლენგს, რომელმაც, რა თქმა უნდა, იცოდა, თუ საჩუქრების მირთმევით საქართველოს მეფის დესპანებმა წინასწარ როგორ მოიგეს თავიანთთვის მისი მრჩევლების გული, მათთვის ამის შემდგომ არამცთუ შუამდგომლობის უფლება მიეცა, არამედ ამაზე კრინტიც-კი დაეძრეინებინა, პირადად მასაც რომ დაზავება ასევე არ ჰსურებოდა, ანდა მით უმეტეს თითონ ის რომ მართლაც ამის წინააღმდეგი ყოფილიყო? ასეთ საქციელს თემური, უეჭველია, მათ ღალატად ჩაუთვლიდა და არც ერთს მათგანს ამას არ აპატიებდა. მონღოლთა მბრძანებელი-კი, რომელსაც რასაკვირველია, მათთვის უხვად საჩუქრების მიცემის ამბავი ზედმინევნით ეცოდინება, ქართველებისაგან ამ მოქრთამულ პირებს არამცთუ საუბარს უსმენს, არამედ მათ ვითომცდა ჩაციებასა და დაჟინებითს რჩევას მოთმინებითა და ყურადღებითაც-კი იხილავს.

დასასრულ, მთლად დაუჯერებელი ამბავია, რომ ან თემურ-ლენგს პირადად, რომელსაც მთელი თავისი სამხედრო მოღვაწეობის დროს ქრისტიანებთან მრავალგან და ბევრჯელ უომნია, ან და გინდა მის სარდლებს, ყურანისა და მაჰმადიანთა სჯულის ძირითადი მოძღვრება, თუ როგორ უნდა მოეპყრონ ქრისტიანებს, როდესაც ისინი მაჰმადიანებს მორჩილებას გამოუცხადებდნენ, მანამდე არც გაგონილი ჰქონოდათ, არც სცოდნოდათ და ამის გამო მონღოლთა მბრძანებელს ამის გადასანწყევტად ვითომცდა მართლაც ულემებისა და მუფტიების შეწახება-კი დასჭირებოდა და ვითომც მათ შეუკითხავად შიშით თანხმობის გამოცხადება ვერც-კი გაეხდნოს. რაკი ასეთი რამე სრულებით დაუჯერებელია, ცხადი ხდება, რომ ყველა ეს თვით თემურ-ლენგისავე მონყობილი უნდა ყოფილიყო, რომ ერთი მხრით ქართველებისათვის ეჩვენებინა, რომ პირადად მას არამცთუ სრულებით არ სწადიან დაზავება, არამედ, რომ ამაზე ის თავის სურვილის წინააღმდეგაც-კი ძლიერ-ძლივობით დაითანხმეს, მეორე მხრით, – რომ თავისი ლაშქრისათვისაც ის ჭმუნვა დაეფარა, რომელიც მას საქართველოსთან ომში ასე შეტოპვისა და ამოდენა მსხვერპლის განწირვის გამო გულში ჰქონდა, რასაკვირველია, თემურ-ლენგის ეს იდუმალი მოქმედება შესაძლე-

ბელია მხოლოდ რამდენიმე მასთან უმჭიდროესად დაახლოვებულ პირს სცოდნოდა, დანარჩენს უმრავლესობას, მათ შორის სარდლებსაც, შესაძლებელია, გულუბრყვილოდ სჯეროდათ კიდეც ის, რაც საჯაროდ კეთდებოდა და რაც *შერეფედდინს* აქვს მოთხრობილი.

მაინც-და-მაინც რომ თემურ-ლენგი საქართველოს მეფის გიორგის პირობების თანახმად ზავის შეკერის არამცთუ წინააღმდეგი არ იყო, არამედ გულთ მოწადინებული ყოფილა, ამდენი წლების განმავლობაში საქართველოში ძალთა დიდი დაძაბულობით ნაწარმოებს ომს როგორმე ბოლო მოჰღებოდა, იქითგანაც კარგად ჩანს, რომ საქართველოში ელჩების გასტუმრებისთანავე და ზავის დადების უკვე შეჭველს მოლოდინში თემურ-ლენგმა, როგორც *შერეფედდინი* გვიამბობს, რამდენიმე დღის განმავლობაში ლხინსა და ნადირობაში გაატარა.

11. ზავის პირობები, დაზავება და თემურ-ლენგის გაცლა საქართველოთგან

დასასრულ, საკმარისია დაზავების პირობებსაც ჩაეუკვირდეთ, რომ ზემოგამოთქმული დებულების დამაჯერებლობის კიდეც ერთი გარკვეული გამაძლიერებელი გარემოებაც შეგვემატოს. თავის ადგილას მოყვანილი ცნობითგან უკვე ვიცით, რომ დაზავების აუცილებელ პირობად თემურ-ლენგმა საქართველოს მეფეს გადაჭრით მოსთხოვა, რომ მისთვის მას დესპანები-კი არ ეგზავნა, არამედ დამორჩილების გამოსაცხადებლად პირადად თვითონ წარსდგომოდა. თემურ-ლენგს, რომელიც თავის თავს მსოფლიოს მბრძანებლად სთვლიდა და რომლის წინაშე უკვე ბევრს ხელმწიფეს, კეისარს, სულტანსა და სხვა ქვეყნის მფლობელებს ჰქონდათ ქედი მოხრილი, ბრახსა ჰგვრიდა, რომ ვერას გზით საქართველოს მეფეს ქედი ვერ მოახრევეინა თავის წინაშე დამორჩილების აღთქმა ვერ დაადებინა. იმისდა მიუხედავად, რომ მას შემდგომ თემურმა დას. საქართველოც ააოხრა და უფრო მეტი სიმკაცრეც გამოიჩინა, თავისი გადაჭრით წამოყენებულისა და უცილობლად დასასრულებელი ამ პირობის საქართველოს მეფის გიორგისაგან ასრულებას მაინც ვერ ეღირსა: გიორგი მასთან არ გამოცხადებულა. თემურ-ლენგი იძულებული იყო მხოლოდ მისი უკვე ნანახი დესპანების მზერითა და მათგან მოხსენებული მორჩილების განცხადებით დაკმაყოფილებულიყო. ეს, რა თქმა უნდა, მისი სიამაყისათვის ისეთი უსიამოვნო გარემოება იყო, რომ თავის პირობის აუსრულებლობას, ცხადია, არას გზით არ დათანხმდებოდა, საქართველოში ზავის ჩამოგდება რომ მისთვისაც ძალზე საჭირო არ ყოფილიყო. სწორედ ყველა ამ უსიამოვნო გარემოებათა დასაფარავად უნდა ჰქონოდა თემურ-ლენგს სამხედრო მოქ-

მედების დასასრული საქართველოში ისე მოწყობილი, როგორც ზევით მოთხრობილი გვექონდა.

განცხრომა-მხიარულებაში მყოფს თემურ-ლენგს საქართველოდან გიორგი მეფის დესპანები მოუვიდნენ, რომელთაც წარდგომისთანავე მონღოლთა მბრძანებელს ძვირფასი და იშვიათი საჩუქრები მიაართვეს: ათასი ოქროს თანგა (ფული) მისი სახელით შემკული ზედწერილითურთ, ათასი ცხენი, ბევრი ძვირფასი ქსოვილი, ძვირფასი სხვა ძღვენი, მათ შორის ოქროს, ვერცხლისა და ბროლის ფიალები, თვრამეტ-მისხლიანი ლამაზი და მანათობელი ლალი, რომელზედაც *შერეფედდინის* სიტყვით, მნახველთ უთქვამთ თურმე, რომ ამოდენა და ამისთანა თვალი იშვიათად თუ სადმე კიდევ აღმოჩნდესო²⁹⁴.

საქართველოს დამორჩილებით გახარებული და ძვირფასი და იშვიათი საჩუქრებით ნასიამოვნები თემურ-ლენგი თავისი ლაშქრითურთ აიყარა და ტფილისში მოვიდა. მაჰმადიანთა სჯულის მეცნიერთა ზემოხსენებული მკაფიო განმარტებისა და დადებული ზავის პირობებისდა მიუხედავად, მონღოლთა მბრძანებელმა მაინც თავი ვერ შეიკავა და ტფილისის სანახებში ყველა მონასტრებისა და ეკლესიების დანგრევა უბრძანა, შემდეგ მტკვარს გაღმა გავიდა, ხოლო მერმე ყარაბახის გზით საქართველოს სრულებითაც მოეცალა²⁹⁶.

12. თემურ-ლენგის ზოგადი დახასიათება

თემურ-ლენგი რომ საქართველოდან წავიდა, ამის შემდეგ მას დიდხანს აღარც უცოცხლია: 18 თებერვალს 1405 წ. ოტრარში ის ცხელებისაგან გარდაიცვალა. განამებულს აზიასა და აღმ. ევროპას ეხლა-კი შეეძლო ცოტა მაინც დამშვიდებით ამოესუნთქა და ამ მტარვალისაგან გაოხრებული ქვეყნების აღდგენას შესდგომოდა.

რასაკვირველია, თემურ-ლენგის არაჩვეულებრივი სამხედრო ნიჭი და ორგანიზაციის უნარი ცხადზე-უცხადესია. მართალია, ყველა მისი გამარჯვება მარტო მისი სტრატეგიული გენიოსობისა და მისი ლაშქარის თავგანწირული გულადობის შედეგი არ იყო: არაერთხელ მას მხოლოდ ცბიერებით, მოქრთამვითა და მოლაღატეთა გამოყენებითაც ჰქონდა ძლევამოსილება მოპოვებული. მონინალმდეგის შინაური შუღლი და დაქსაქსულობაც უწყობდა მას ბევრჯელ ხელს. მაგრამ მაინც მისი დიდი ძლიერების საფუძველს იმ დროისათვის სამაგალითო სამხედრო ორგანიზაცია და უცილობლად დიდი მისი ბუნებრივი სტრატეგიული ნიჭი წარმოადგენდა. უძლეველობის სახელი თემურ-ლენგს ამან მოუხვეჭა, ამანვე შეაძლებინა მას სიერციტ უმაგალითო, მაგრამ მეტად დღემოკლე საბრძანებელი შეექმნა.

თემურ-ლენგის სამხედრო ძალის მთავარ ბირთვს *ჩაღატაი*-ები შეადგენდნენ. *ჩაღატაი*, ანუ *ჯაღატაი* თავდაპირველად მხოლოდ *ჯაღატაის*

ხანის შთამომავლობასა და ტომს ეწოდებოდა. მაგრამ შემდეგ მას უკვე მნიშვნელობა შეეცვალა და მე-14 საუკუნეში ეს სახელი უკვე **უბინადრო მომთაბარის** გამოსახატავად იხმარებოდა. თემურ-ლენგმა თავისი ლაშქრის თავდაპირველი ნაწილი სწორედ ასეთი ჩალატაებისაგან შეადგინა, რომელთაც მონღოლური ლაშქრის ყოფაცხოვრებისა და სამხედრო წესწყობილების წინანდელი წესები შენარჩუნებული ჰქონდათ²⁹⁷. როგორც დავრწმუნდით, მონღოლთა სამხედრო ძალის ასეთმა თვისებამ ჩინგიზ-ხანსაცა და მის მემკვიდრეებსაც, მონინალმდეგეებთან შედარებით, დიდი უპირატესობა მიანიჭა.

ისევე, როგორც მე-13 ს. ჩინგიზ-ხანის საყაანოს მესვეურთ განკარგულებაში, მათი ლაშქრის უბინადრობისა და მთელი სახლობით გადასვლ-გადმოსვლის წყალობით, უაღრესად მოძრავი და დანაკლისის ადვილად შემესები ჯარი იმყოფებოდა, თემურ-ლენგის ჩალატაიებსაც, თავიანთ წინაპრებივით, ყველგან, სადაც-კი მიდიოდნენ, ცოლშვილნიც თან მისდევდნენ. ამრიგად, თემურ-ლენგს სრული საშუალება ჰქონდა ჩინგიზ-ხანსავით თავისი სამხედრო ძალის ეს ორი თვისება მთლიანად თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინა.

რაკი ჩალატაიები თავის მბრძანებელს ყველა ლაშქრობაში ახლდნენ ხოლმე და თანაც მომთაბარენი იყვნენ, მათ, რასაკვირველია, თავიანთი მოთხოვნილების ოდნავად მაინც დამაკმაყოფილებელი მეურნეობა შეუძლებელია რომ ჰქონოდათ. მართალია, თემურ-ლენგმა ბრძნული წინდახედულებით თავის ლაშქრის ძირითად ნაწილზე დიდი მზრუნველობა გამოიჩინა და ჩალატაიებს განსაკუთრებული უფლებები მიანიჭა, ისე რომ მათ შეეძლოთ თავიანთი საქონელი ყველგან ეძოვებინათ, სადაც მოისურვებდნენ. ამასთანავე ისინი თარხან-ებათ იყვნენ გამოცხადებულნი და ამიტომ ყოველგვარი გადასახადიდანაც განთავისუფლებულადაც ითვლებოდნენ²⁹⁸. მაგრამ ჩალატაიების მადას, რასაკვირველია, მარტო ეს ვერ დააკმაყოფილებდა. ეს გარემოება მათ მუდამ ომის მონატრულად ხდიდა, რათგან მათი გამორჩენა-გამდიდრების მთავარ წყაროს სწორედ ბრძოლით მოპოვებული ნადავლ-ნაცარცი წარმოადგენდა. თემურ-ლენგის დამპყრობელობითი პოლიტიკისათვის ეს ფრიად ხელსაყრელი იყო: მას და მის ჩალატაიებს ერთდღიგივე მიზანი ჰქონდათ და ამის გამოც ომის დროს თავგამომეტებით იბრძოდნენ ხოლმე.

თემურ-ლენგს, უსწავლელობისა და გაუნათლებლობისდა მიუხედავად, სარდლის თანდაყოლილი დიდი ნიჭი ჰქონდა, რომელიც თავისი ლაშქრის ორგანიზაციაშიც გამოიჩინა და სამხედრო მოქმედების დროს მარჯვედ მოფიქრებული და შეუდრეკელი ნებისყოფით განხორციელებული საომარი გეგმითაც გამოიხატებოდა. თავის მოლაშქრეების უფრო მჭიდროდ შესაკავშირებლად, თემურ-ლენგმა მათ განსხვავებული თავსაბურავი მოუგონა, რომლითაც ერთმანეთის ცნობა ადვილად შეეძლოთ²⁹⁹. ციხეებზე იერიშის მიტანის დროს, დიდრონ ფარებით აღჭურ-

ილთ აბრძოლებდა ხოლმე. თოხთამიშ-ხანის ულუსის მრავალრიცხოვან ლაშქართან ბრძოლაში თემურ-ლენგმა მანამდე უცნობი დიდი შვიდნაწილოვანი სამხედრო წყობილება გამოიყენა³⁰⁰. მტრის შესაცდენად გასადადეგ საომარ ცბიერებაში ხომ მას ბადალი იშვიათად თუ მოეძებნებოდა: გზების განზრახ აბნევისა და მოულოდნელი თავდასხმის ხერხი³⁰¹ ისევე, როგორც მოწინააღმდეგის მოსყიდული თანამედებობის პირების, მაგალითად მთავარსარდლის მედროშისაც-კი, გამოყენებით გამარჯვების მოპოვებას ის ისევე ხალისიანად მისდევდა, როგორც მტრის წინააღმდეგ პირისპირ უშიშრად შებმას.

მაგრამ, რამდენადაც თემურ-ლენგი იშვიათი ნიჭის მხედართმთავარი იყო, იმდენადვე იგი ბეცი გამოდგა, როგორც ქვეყნის მმართველი და მხეცი იყო თავის ბუნების თვისებებით. სახელმწიფოებრივი შემოქმედებითი ნიჭი მას თითქმის არ გამოუჩენია, რათგან თავისთვისა და თავისიანებისთვის საუცხოო სასახლეების, ბაღ-ნალკოტებისა და მიზგითვის აგება, რა თქმა უნდა, სახელმწიფოებრივი აღმშენებლობა არ არის. ორგან, გინდა ოთხგან აღდგენილი, თუ გაყვანილი არხის წყალიც ვერ ნალექავს იმ ცოდვას, რომელიც მან ყველგან, სადაც-კი თავის ლაშქრითურთ ფეხი შეუდგამს, დაატრიალა და ვერც იმ ბარბაროსობას წარმოცავს, რომელიც მას მთელი თავისი სიცოცხლისა და მოღვაწეობის დროს აზიასა და აღმ. ევროპაში ჩადენილი ჰქონდა და იმ ქვეყნებში მისი იქ ყოფნის ერთადერთ სახსოვრად-ღა დარჩა.

თემურ-ლენგის ძლევამოსილებას მაშინაც მისი პირადი უარყოფითი თვისებები ამცირებდა და მისი სრულებით მხეცური მრისხანება და გარეული ნადირისათვისაც-კი გასაოცარი გაუმადლობა ადამიანის სისხლის ღერაში ეხლაც უნებლიედ მისდამი ზიზღს იწვევს. საკმარისია გავისხენოთ, რომ ქვეყნის დამპყრობელობის ბორგნეულობით (მანიით) გატაცებულმა ამ ხანმა ისფიზარის ალების შემდეგ 2 000 ტყვედ ჩაგდებულ ცოცხალ მოწინააღმდეგეთა ერთმანეთზე დადებითა და თიხისა და აგურის ნაჭრების შუა-და-შუა ჩატყორცნით კოშკი ააგებინა, ხოლო სივასის ალებისას თემურ-ლენგმა 4 000 ტყვე ჯარისკაცი ცოცხლივ დაამარხვინა³⁰², რომ ამ უმაგალითო მტარვალის მთელი საშინელება, მისგან ჩადენილი სხვა მსგავსი სიმხეცის მოუხსენებლივადაც, ნათლად წარმოგვიდგეს თვალებ წინ. უეჭველია, ყველა ეს თემურ-ლენგის ბუნებაში ანორმალური, შესაძლებელია ითქვას პათოლოგიური ნიშნების გამომჟღავნებად უნდა ჩაითვალოს. ეს რომ სწორედ ასეც უნდა ყოფილიყო, მისი შვილის მირანშაჰის მაგალითითგანაც ჩანს, რომელსაც განადგურების ასეთივე ბორგნეულობა, უეჭველია, მამისაგან დამკვიდრებული, იმდენად ძლიერად ჰქონდა მორეული, რომ ბოლოს მისმა მახლობლებმაც-კი გიჟად მიიჩნიეს და ეს სიგიჟე, გულწრფელად, თუ თემურ-ლენგის შიშით, ძნელი სათქმელია, ცხენითგან ჩამოვარდნისა და თავზე დაცემის შედეგად აღიარეს. ესპანიის დესპანის *კლავიზოს*

სიტყვით-კი, მას პირადად მირანშაჰის სიგიჟე არ შეუმჩნევია³⁰³. ამის-
და მიუხედავად ამ მირანშაჰის მხეცური ბუნების გასათვალისწინებ-
ლად ყველა მისგან ჩადენილი საშინელების ჩამოთვლა საჭირო არც-კია.
საკმარისია მხოლოდ გავიხსენოთ, რომ მან ჰერატის მთავრის შვილს
ფირ-მუჰამედს ნადიმის დროს სიცილით თავი გაგდებინა, მერმე-კი თავ-
ისი საზიზღარი დანაშაულება სიმთვრალით მოიბოდიშა³⁰⁴.

თემურ-ლენგს იმიტაც-კი არ შეეძლო დაეკვებნა, რასაც ჩინგიზ-ხანს
და მისი მემკვიდრე მონღოლთა ყაანებს ზოგიერთი მკვლევარი დამ-
სახურებად უთვლიდნენ, რომ თავიანთ უზარმაზარ სახელმწიფოს შე-
ქმნით მათ შორეული აღმოსავლეთის კულტურა მახლობელი აღმოსავ-
ლეთისა და ევროპის ერებს გააცნეს: განადგურების მეტი, კაცობრიობას
თემურ-ლენგისაგან არც უნახავს და არც რამე სხვა შერჩენია.

თემურს იმდენი სახელმწიფოებრივი აღმშენებლობის უნარიც-კი
ვერ აღმოაჩნდა, რომ მისგან შექმნილი თვალგადაუწვდენელი სა-
ბრძანებელი მისი სიკვდილისთანავე არ დაშლილიყო. თვით თემურის-
ავე მოქმედება ისეთი იყო, რომ მისი სახელმწიფოს რღვევას ვერაფერი
შეაჩერებდა: მთელი მოსახლეობის სიძულვილისა და ნყევლა-კრულების
დამსახურებით და დაპყრობილი ქვეყნების თავის შვილების, შვილისშ-
ვილებისა და სხვებისათვისაც დარიგებით, თავისსავე შექმნილს სა-
ბრძანებელს ის თითონვე აცლიდა ნიადაგს. სწორედ ამიტომაც იყო,
რომ თემურ-ლენგის სიკვდილი იმავე დროს მისი სახელმწიფოს აღსას-
რულადაც იქცა.

მართალია, თემურ-ლენგის 1386 წ. საქართველოში პირველად შემოსე-
ვითგან მოყოლებული 1403 წლამდე, როდესაც გიორგი მეფემ მასთან ზავი
დასდო, ბრძოლა განუწყვეტილად არ სწარმოებდა, მაგრამ ამ ჩვიდმეტი
წლის მანძილზე მაინც საქართველოს მხოლოდ ორჯერ ჰქონდა საშუალე-
ბა რამდენიმე წლის განმავლობაში ომის საშინელებისაგან დაეღწია თავი.
კარგად არის ცნობილი, რომ უბედურება, რომელიც მაშინ საქართველოს
თავს დაატყდა, მარტო მისი ხვედრი არ იყო, არამედ ასეთი ბედი, რო-
გორც ვიცით, ვერც აზიის უდიდესმა ნაწილმა, მთელმა მახლობელმა აღ-
მოსავლეთმა და აღმ. ევროპის მოზრდილმა ნაწილმაც აიცდინა თავითგან.
სტიქიური უბედურებისა და ბორბალქარის გრიგალის მსგავსად მოევიწინა
ამ ქვეყნებს ეს თემურ-ლენგის ლაშქრობა და მათი მოსახლეობის მრავა-
ლი სულის სიცოცხლე, ქონებრივი კეთილდღეობა და კულტურის მონაპო-
ვარი იმსხვერპლა, მანამდე აყვავებული და მჭიდროდ დასახლებული ადგ-
ილებიც უკაცრიელად და ნაოხრად აქცია.

13. ბაგრატ V და გიორგი VII, როგორც პოლიტიკოსები

მომხდარი ისტორიული ამბის სისწორით შესაფასებლად, მკვლევარი ვალდებულია პირუთვნელად გამოარკვიოს ყველაფერი, რაც მასთან არის დაკავშირებული. თემურ-ლენგზე უკვე გვქონდა ზოგადად საუბარი, ამიტომ ეხლა უკვე საქართველოსა და მის მესაჭეებზეც არის მსჯელობა საჭირო.

ბაგრატ V-ეს გულადი მეომრის სახელი ხომ საქართველოს გარეშეც ჰქონდა მოხვეჭილი, მისი შვილი გიორგიც უცილობლად მხნედ და მამაც მებრძოლად მოჩანს, ეროვნული და პოლიტიკური თავმოყვარეობითაც ის საკმაოდ ყოფილა გამსჭვალული, მაგრამ, რამდენადაც სპარსელი ისტორიკოსის მოთხრობის მიხედვით მსჯელობა შეიძლება, გიორგი მეფეს, როგორც პოლიტიკოსსა და როგორც სამხედრო საქმის ხელმძღვანელს, თუნდაც, მაგ., თავდაცვის მონყობისათვის, ზოგიერთი აუცილებლად საჭირო თვისება ჰქვია. მართალია, იმ რაოდენობით მებრძოლი ძალის გამოყვანა, რამდენიც თემურ-ლენგს ჰყავდა, საქართველოს არ შეეძლო, მაგრამ სამაგიეროდ მას თვით ბუნება უწყობდა ბევრნაირად ხელს.

მტრის მადიდებელ ისტორიკოსის თხზულებაში აღბეჭდილი მოთხრობითგანაც ჩანს, რომ საქართველო თემურ-ლენგს ყველგან მედგარს წინააღმდეგობას უწევდა და თავგანწირულადაც იბრძოდა, სამხედრო ნაგებობათა სიკეთითაც იმ დროისათვის საუცხოვოდ ყოფილა უზრუნველყოფილი. ასეთ პირობებში, მაღალი და ძნელად გასავალი მთებითაც ბუნებით კარგად მოზღუდვილობასთან დაკავშირებით, მაშინდელ საქართველოს მტრის იერიშების მოგერიებაცა და თავის დაცვაც, შეჭველია, გაცილებით უფრო ხანგრძლივაც და უკეთესადაც შეეძლო, ერთი დიდი ნაკლი, გაუფრთხილებლობა და უდარდელობის მსგავსად გადაჭარბებული მოიმედება რომ არ ჰქონოდა. *შერეფედდინის* სიტყვებითგანაც ირკვევა, რომ საქართველოს ყველა აულებელად ცნობილი და იმ დროისათვის მართლაც გასაოცრად გამაგრებულ-უზრუნველყოფილი ციხეები თემურ-ლენგის ლაშქარს მხოლოდ ქართველ მეციხოვნეთა ასეთი მიუტყეველი დაუდევრობით ჰქონია აღებული!.. ცხადია, ეს სამხედრო ორგანიზაციის დიდი და საბედისწერო ნაკლი იყო, რომლის გამოყენებაც მტერმა საუკეთესოდ მოახერხა.

იგივე უნდა ითქვას გიორგი მეფეზე, როგორც პოლიტიკოსზე. თავის ადგილას უკვე გვქონდა აღნიშნული, რომ თემურ-ლენგის პირველი შემოსევა საქართველოში უნდა ჩრდილოეთის ულუსის მტრობასთან ყოფილიყო დაკავშირებული. მაგრამ, შეჭველია, მონღოლთა მბრძანებელი საქართველოს ადრე-თუ-გვიან ხელში ჩაგდებას უამისოდაც ეცდებოდა. სრულებით დაუჯერებელია, რომ მსოფლიოს დაპყრობის ნადილით გატაცებულს თემურ-ლენგს პოლიტიკურად ისეთი მნიშვნელოვანი და

მდიდარი სამეფო და ქვეყანა, როგორიც დარიალანის კარის პატრონი და სამოთხის მსგავსად მშვენიერი საქართველო იყო, ხელუხლებელი დაეტოვებინა!

თემურ-ლენგის მეორე და მომდევნო შემოსევა საქართველოში მონღოლთა ბატონობის წინააღმდეგ ამტყდარმა აჯანყებამ გამოიწვია. არც საქართველოს, არც სხვა დაპყრობილ ქვეყნებს მონღოლთა მტარვალის მონობის ქვეშ ყოფნა არ ჰსურდათ და ასეთი სულისკვეთება ბუნებრივად იყო. მაგრამ საქართველოს საგარეო პოლიტიკის მესვეურნი და უპირველესად გიორგი მეფე ფიქრობდნენ, რომ მათ აქტიური საგარეო პოლიტიკის წარმოების ძალაც შესწევდათ და გარემოებაც ხელს უწყობდა ამისათვის.

რა თქმა უნდა, ოქროს, ანუ ყივჩაყთა ულუსთან და თოხთამიშ ხანთან პოლიტიკური კავშირის გაბმისა და მათი თემურ-ლენგთან მტრობის თავის სასარგებლოდ გამოყენების ცდაც ადვილი გასაგებია, მაგრამ მხოლოდ გარკვეულ დრომდე და ამისთვის ხელშემწყობს პირობებში. ამაზე იმედის დამყარება მარტო მანამდე შეიძლებოდა, სანამ თემურ-ლენგის ძლევამოსილება ცხადი არ შეიქცნებოდა და ვიდრე თოხთამიშ-ხანის სისუსტე თემურთან შედარებით ჯერ გამომჟღავნებული არ იყო. მაგრამ მას შემდეგ, რაც იგი არაერთი დიდი და ერმრავალი ქვეყნის მპყრობელად იქცა, მათ შორის ინდოეთისა-ც-ი და ისეთი ძლიერისა და ვრცელი საყაანოს მბრძანებელსაც, როგორიც თოხთამიში იყო, მარცხი მოუვიდა, საქართველოს მთავრობისათვის თუნდაც მარტო უბრალო პოლიტიკურ შორსგამჭვრეტელობასაც-ი უაღრესი სიფრთხილე უნდა ეკარნახა.

ზემოაღნიშნულ პირობებში აქტიური საგარეო პოლიტიკის წარმოება შეუძლებელია მიზანშეწონილი ყოფილიყო. მით უმეტეს ქართველთაგან ალინჯის ციხის ხელში ჩაგდება და ნახჭავანის სანახების დარბევა, იმ ქვეყნის, რომელშიც თემურ-ლენგს თავისი ხელისუფლები ჰყავდა ჩაყენებული, მხოლოდ მრისხანე მტარვალის განზრახ გალიზიანებას უდრიდა და მისი თავმოყვარეობის ამგვარს შელახვას მართლაც ასეთი შედეგიც მოჰყვა: 1399 წლის შემოსევა საქართველოში სწორედ ქართველთაგან ალინჯის ალების შურისსაძიებლად იყო მოწყობილი და თემურ-ლენგმა დაუნდობელი და ყოველნაირი საშუალებით გამანადგურებელი ბრძოლაც ხომ სწორედ ამის შემდეგ გააჩაღა. თვით ქართველებიც კარგად გრძნობდნენ მაშინ, რომ საქართველოზე თავსდამტყდარი უბედურების გამწვავება ალინჯის ციხის ალებისა და იქითგან გამოქცეული ტაპერის დაფარვის შედეგი იყო. მდგომარეობის ესოდენი გაუარესების ბრალიც რომ გიორგი მეფესა და მის პოლიტიკურ მრჩეველებს ედებოდათ, ესეც ყველამ კარგად იცოდა. აკი გიორგი მეფის პოლიტიკას შინაურობაში განხეთქილება-ც-ი გამოუწვევია, ხოლო იმდროინდელს ერთს ძეგლში დაცული ანდერძი გიორგი მეფეს ამის გამო წყევლა-კრულვითაც იხსენიებს.

თუ ადამიანი თემურ-ლენგის მოქმედებას საქართველოში ჩაუკვირდება, შეამჩნევს, თავშეუკავებელი მრისხანების შემოტევის შემდგომ, მას არაერთხელ, საქმის მოგვარება მისთვის არაჩვეულებრივი შეთანხმების გზითაც, უცდია. *შერეფედინის* მოთხრობა-კი ისეთ შთაბეჭდილებას ახდენს, რომ თემურ-ლენგი არაგვის ხეობაში მიზან-მიუღწევლად ლაშქრის მრავლად ჩახოცვის შემდეგ ზავს შეჰკრავდა, საქართველოს რომ შეთანხმება და ხარკის ძლევა ეკისრა. რა თქმა უნდა, თემურ-ლენგს ამ შემთხვევაში ლმობიერებით არ უხელმძღვანელობდა, არამედ მხოლოდ იმ დიდი მსხვერპლით, რომლის განწირვაც ყოველი შესვლის დროს მთაგორიანსა და ტყით დაბურულს საქართველოში გულად ქართველ მეომრებთან საბრძოლველად უხდებოდა. დაზავების აუცილებლობა ბოლოსდაბოლოს ხომ გიორგი მეფემაც შეიგნო, მაგრამ გვიან, როდესაც უკვე ხალხიც ძალზე განწყევტილი იყო და ქვეყანაც უკიდურესად აოხრდა. ამ დროს მოყენებული ზიანი-კი იმდენად საბედისწერო აღმოჩნდა, რომ მისგან გამოკეთება საქართველომ მომდევნო ორი საუკუნის განმავლობაშიც-კი ვეღარ შესძლო. თემურ-ლენგის სიკვდილის შემდეგ მისი საბრძანებლის სწრაფმა დაშლამ-კი ცხად-ჰყო, რომ მონღოლთა ამ მტარვალობისაგან განთავისუფლება უამსაშინელმსხვერპლოდაც მოხერხდებოდა.

საქართველოსთვის მართო ის კი არ იყო საბედისწერო, რომ თემურ-ლენგის შემოსევამ ამდენი ხალხის სიცოცხლე და კეთილდღეობა შეინირა მსხვერპლად, რომ ერი სისხლით დაინრიტა და აყვავებული ქვეყანა უდაბნოს დაემსგავსა, არამედ ამაზე უფრო მეტს საშიშროებას მისთვის ის გარემოება წარმოადგენდა, რომ საქართველოს ჩრდილოეთითაც, ქედს იქით, დიდი ცვლილება მოხდა. წინათ ქართველთა მონათესავე ჩრდილო-კავკასიელი ტომები, როგორც უკვე დავით აღმაშენებლის დროითგანვე საქართველოს ყმადნაფიცნი, სახელმწიფოებრივად ქართველობასთან იყვნენ დაკავშირებულნი და კულტურულად და სარწმუნოებრივადაც მათი ქვეყანა უცილობლად ქართული გავლენის სფეროსვე ეკუთვნოდა. ამის წყალობით საქართველოს ზურგი ჩრდილოეთითგან მაინც მაგარი ჰქონდა და სამხრეთითგან მომავალი მტრის წინააღმდეგ მოსაშველელადაც იქ სამხედრო ძალის საკმაო მარაგსაც ყოველთვის დაუბრკოლებლივ შოულობდა. თემურ-ლენგმა იმდენი ქნა, რომ, მანამდე ჩრდილო კავკასიაში გავრცელებული საქართველოსთან დამაკავშირებელი ქრისტიანობის მაგიერ, მაჰმადიანობა ჩაათესლა. ამის შედეგად იქაურობასა და საქართველოს შორის წინანდელი კავშირი შესწყდა, მათ შორის განკერძოება დაიწყო და, მაჰმადიანების იქ გაძლიერებისდა გვარად საქართველოს ზურგთ უკან უკვე სარწმუნოებრივად მონიწილმდეგე და მტრულად განწყობილი სამყარო აღმოუჩნდა. საქართველოს ამ გარემოებამ საბედისწერო პოლიტიკური პირობები შეუქმნა. შესაძლებელია, იმ დროს ზემოაღნიშნული მოვლენის მთელი საშიშროე-

ბა საქართველოში ჯერ გათვალისწინებული არც-კი ჰქონდათ, მაგრამ მერმე თანდათანობით ეს სულ უფროდაუფრო საგრძნობი შეიქმნა.

14. საქართველოს მდგომარეობა თემურ-ლენგთან უთანასწორო ომის შემდეგ და გიორგი VII-ის მეფობის უკანასკნელი წლები

თემურ-ლენგის სიკვდილის ამბავი საქართველოსთვის, ისევე როგორც სხვა მსგავსსავე მდგომარეობაში მყოფი ქვეყნებისათვისაც, იმდენად სასიხარულო იყო, რომ ხალხს უმაღლეს მტრისაგან დადებული უღლისაგან განთავისუფლების იმედი უნდა კვლავ მისცემოდა. ყველანი ეცდებოდნენ, მისგან აქა-იქ დატოვებული მეციხოვნე ლაშქარი საქართველოდან ან განედევნათ, ანდა გაეწყვიტათ. მართლაც, *ვახუშტის* ცნობითაც, გიორგი VII საქართველოს მტრის ნაშთებისაგან განთავისუფლებას მხნედ შესდგომია: „*განასხმიდა თათართა საზღვართა თვისთაგან და მოსრვიდა და აღი-ლებდა ალაფთა მათთან დიდძალთა*“³⁰⁵.

მტრის ხანგრძლივი ყოფნისა და თარეშის დროს ყველაზე დიდი ხიფათი ყოველთვის ქვეყნის პოლიტიკურ მდგომარეობას, მეტადრე მის მთლიანობას მოელის ხოლმე: იმას გარდა, რომ სანაპირო, შესევისათვის მნიშვნელოვანი თემები, თუ ცალკეული ადგილები, ხშირად ძლევამოსილ მონინააღმდეგესა და მის მხარეზე გადასულ მოსაზღვრე მეზობლებს უვარდებოდათ ხოლმე ხელში, სამეფოს თვით შინაგანი განხეთქილების შედეგადაც, ასეთ პირობებში შესაძლებელია პოლიტიკური და ეროვნული მთლიანობაც დაირღვეს. ამიტომ საქართველოს ისტორიკოსმაც უნდა გამოარკვიოს, თუ თემურ-ლენგის შემოსევის დროსა და მეტადრე მის შემდგომ რა ვითარება იყო ამ მხრივ საქართველოში.

შერეფედდინის საისტორიო თხზულებითგან ნათლად ჩანს, რომ ისევე, როგორც თემურის პირველი შემოსევისას საქართველოს მეფედ ბაგრატ V-ის გარდა სხვა არავინა ჩანს, ასევე მომდევნო შემოსევათა აღწერილობაშიც საქართველოში მეფედ მხოლოდ გიორგია დასახელებული და სხვა არავინ არსად იხსენიება: როგორც აღმ. საქართველო ისევე ლიხთ-იმერეთიც, რომელსაც სპარსელი ისტორიკოსი წარსულითგან შერჩენილს სახელს, „აფხაზ“-ს უწოდებს, გიორგი მეფეს ეკუთვნოდა. იქ გადადიოდა იგი განსაცდელის დროს, იქითგანვე ბრუნდებოდა კვლავ, როცა-კი საჭიროდ დაინახავდა, ამერეთში. აღმ. საქართველოს ხელისუფალნიც ლიხთ-იმერეთში გადასულსა და მყოფ გიორგი მეფეს ეკითხებოდნენ და მის გადანყევტილებაზე იყო დამოკიდებული ამერეთ-იმერეთის დაზავების საკითხიც.

მაგრამ საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის დაშლა ყველაზე უფრო ადვილად, რა თქმა უნდა, მაშინ იყო მოსალოდნელი, როდესაც გიორ-

გი მეფესა და კოსტანტინეს შორის პოლიტიკურ ნიადაგზე განხეთქილებამ იჩინა თავი და კოსტანტინე თემურ-ლენგს წარუდგა, მისი ძმა მეფე გიორგი-კი ლიხთ იმერეთში იყო გადასული. ამისდა მიუხედავად *შერეფედდინის* არსად ერთი სიტყვაც-კი ნათქვამი არა აქვს, რომ კოსტანტინეს საქართველოს რომელსაღმე ნაწილში თავის ძმის წინააღმდეგ პოლიტიკური ხელისუფლების დაპატრონება, მით უმეტეს გააძევა ეცადოს. ასეთი რამე რომ მომხდარიყო-კი, ამის აღნიშვნა სპარსელ ისტორიკოსს, უეჭველია, არ დაავიწყდებოდა. დასასრულ, თემურ-ლენგიც ხომ საქართველოსთან ზავის დადებას მხოლოდ გიორგი მეფესთან თხოულობდა. ამრიგად, მე-15 ს. დამდეგსაც იმიერ-ამიერ საქართველოს სამეფოს მხოლოდ ერთადერთი საჭეთმპყრობელი ჰყავდა.

ამავე დროს მცირე აზიასა და საქართველოში ნამყოფი გერმანელი მეომარი *ჰანს შილტბერგერი*ც ამ ქვეყნებში ერთადერთ სამეფოდ (Königreich) საქარველოს (Gursy) ასახელებს. თუმცა ის აფხაზეთსა და სამეგრელოსაც იხსენიებს, მაგრამ მათ მხოლოდ ქვეყანას (Land) უწოდებს, ე. ი. თემად სთვლის და მათ პოლიტიკურ დამოუკიდებლობაზე არაფერი აქვს ნათქვამი³⁰⁶. ცხადია, რომ დას. საქართველო („აფხაზეთი“ და „სამეგრელო“) პოლიტიკურად წინანდებურად ამერეთთანვე ყოფილა დაკავშირებული.

თემურ-ლენგის ურდოების საქართველოს სამეფოში ხანგრძლივმა თარეშმა თვით მონღოლთა პოლიტიკური ასპარეზითგან სრულიად დაშლის შემდგომაც, ჩვენ ქვეყანას მძიმე მემკვიდრეობა დაუტოვა. ყოფილი ალბანეთის გათურქების პროცესი, მართალია, უკვე დიდი ხანია დაწყებული იყო, ჯერ დარუბანდის გზით ხაზართა შემოსევა-ჩათესლების გამო, შემდეგ კიდევ სამხრეთითგან სელჩუკიანი თურქთა ტალღა-ტალღაზე მონოლილი წამლეკავი ელების იქაურ საძოვრებზე დამკვიდრების წყალობით. მაგრამ რაკი თვით სელჩუკიანთა მაღალი ფენა, ძლიერი სპარსული კულტურის გავლენით, სახელმწიფო და სამხრელობო ენად სპარსულს ხმარობდა, ძალით გამაჰმადიანებული ალბანელებისა და თურქთა შემონარევი მოსახლეობისაგან შემდგარს შირვანისა და შაქის პოლიტიკურს სამფლობელოებში, შირვანშაჰებისა და არრანის საბრძანებლებში, როგორც ადგილობრივი მკვიდრი ტომების დედაენა, ალბანური სახელმწიფო დაწესებულებებსა და საზოგადოებრივს ასპარეზზე უკვე მე-10 ს-ითგან აღარ ისმოდა, ასევე თურქულიც ამავე ხანაში სპარსულისაგან მთლიანად დაჩაგრული და განდევნილი იყო. მონღოლთა ბატონობამ პირველ ხანებში სპარსული პოლიტიკური გავლენა მოსპო, მაგრამ ერანის ილხანების ურდოს მონღოლ ყაანებს შორის მაჰმადიანობის გავრცელების შემდეგ, სპარსულის გავლენამ წინანდებურად ფართო გზა გაიკაფა.

იმისდა მიუხედავად, რომ თვით თემურ-ლენგისა და მისი ლაშქრის ძირითადი ნაწილის დედაენა მონღოლური იყო, მის ბატონობის ხანაში მაინც სპარსული, ვითარცა კულტურის ენა, ყველა სხვას სჭარბობდა. მაგრამ, რაკი

სამშობლოს გარეშე მყოფ მონღოლთა გათურქების უკვე მე-13 ს. დამლევს დაწყებული პროცესი მეტად სწრაფად მიმდინარეობდა, მაჰმადიან მონღოლ თემურ-ლენგის ბატონობას მონღოლური ენის გავრცელება-გავლენისათვის არა შეუძენია რა, თურქული ელემენტი-კი სტიქიურად გაძლიერდა. იგი საქართველოს მეზობლად აღმოსავლეთით მდებარე. მე-12 ს. მის ყმადნაფიცი შაქისა და შირვანშაჰების სამფლობელოებში ძალზე საგრძნობი გახდა. ადგილობრივი მოსახლეობის თურქულ-სპარსულ-მაჰმადიანური ნამლექავი გავლენა აღმოსავლეთითგან დასავლეთისაკენ თანდათან ვრცელდებოდა და თავის სფეროდ სულ ახალ-ახალ ადგილებს ხდიდა.

ეროვნული გადაგვარების ასეთივე პროცესი, მძლავრი ნიაღვრის მსგავსად, საქართველოს სამხრეთით მდებარე წინანდელი სომხეთის სამეფოებშიც მიმდინარეობდა, მაგრამ ქართულმა სახელმწიფოებრიობამ სომხეთის ასეთი ძალდატანებითი ეროვნულ-სარწმუნოებრივი შეცვლის პროცესი შეაჩერა და სომხობას თავის სამშობლოში მშვიდობიანად თავის მოყრისა და გაძლიერების საშუალება მისცა. თემურ-ლენგის ხანამ მდგომარეობა აქაც მეტად გააუარესა და, საქართველოს პოლიტიკურ დასუსტებასთან ერთად, სომხური თემებიც თანდათან თურქული მოდგმის მმართველთ ჩაუყარდათ ხელში: ვინც გამაჰმადიანება-გათურქებას ვერ ურიგდებოდა, მისი მდგომარეობა თანდათან საშინელი ხდებოდა და ასეთი მკვიდრი სომხური მოსახლეობის დანოკება-აოხრებისა და აყრა-გადასახლების შეჩერება უკვე აღარავითარ ძალას აღარ შეეძლო.

ზემოხსენებული თვალსაზრისით აღსანიშნავია, რომ წინანდელი ალბანეთის, შემდეგ-კი საქართველოს აღმოსავლეთის ერთი თემთაგანი, გაჩიან-ხაჩენი, რომლის გამგეებად საქართველოს მეფისაგან დანიშნული ხაჩინელები იყვნენ, მოსახლეობა-კი შერეული ალბანურ-ქართულ-სომხური იყო, საქართველოს ხელითგან სწორედ თემურ-ლენგის ხანაში გამოეცალა. სომეხთა მონაზონის მათეოს განძასარელის 1417 წ. ანდერძითგან ირკვევა, რომ სუმბატ ბირთველი, რომელიც ხაჩენის მერმინდელ მმართველთა შთამომავალი იყო, იძულებული ყოფილა საქართველოში გაქცეულიყო და იქ ისე გარდაიცვალა, რომ თავის სიცოცხლეში საკუთარ საგვარეულოს სამფლობელოში დაბრუნება ვეღარ ელირსა. მართალია, მე-15 ს. დამდეგს მისი ორი შვილი სამშობლო თემში დაბრუნდნენ, მაგრამ უკვე მხოლოდ როგორც კერძო პირები: მათ იქ აღარავითარი თანამდებობა აღარ ჰქონდათ და ეს ქვეყანაც ამ დროს უკვე მაჰმადიან მმართველთა ხელში იყო. ზაზა და ჯალალ ხაჩინელების შვილებიცა და ძმებიც ამავე მაჰმადიანი ხელისუფლების ქვეშ იმყოფებოდნენ.

ამრიგად, საქართველოს აღმოსავლეთის სახელმწიფო საზღვრის სანაპირო თემად არამცთუ უკვე შამქორი აღარ იყო, არამედ მას ხაჩენიც წაუვიდა ხელითგან. სამეფოს ფართობის შემცირებასთან ერთად, ეს გარემოება, რა თქმა უნდა, ქვეყნის თავდაცვასაც წინანდელზე უფრო აძნელებდა. ამავე დროს-კი გარეშე მტრის შემოსევის საშიშროება კვლავ საგრძნობი გახდა.

თემურის მემკვიდრეთა შორის ატეხილ ურთიერთშორისი ბრძოლა შავბატკნიანთა (ყარა ყოინლუ) ტომების მეთაურებმა ყარა-იუსუფმა და აჰმედ იბნ ოვეის ჯელაირმა თავიანთი პოლიტიკური მიზნების განსახორციელებლად გამოიყენეს. მაგრამ ამ ორ მეთაურს შორისაც, პოლიტიკური ინტერესების წინააღმდეგობის გამო, სასტიკი ბრძოლა გაჩაღდა. დიარბექირსა და სომხეთის დასავლეთ-სამხრეთის თემებში ყარა-იუსუფი გაძლიერდა და იქაურობა თემურ-ლენგის შთამომავლობისაგან გასწმინდა. აჰმედ იბნ ოვეის ჯელაირმა-კი 1406 წ. ბალდადი ჩაიგდო ხელში და იქითგან დაძრულმა ერანის ადერბეჯანის დედაქალაქის ალბაც-კი მოახერხა. მაგრამ ხანგრძლივ მისი შენარჩუნება აჰმედმა მაინც ვერ შესძლო, რათგან რამდენიმე თვის შემდეგ თემურ-ლენგის შვილიშვილისა და მირანშაჰის ძის აბუ-ბექრ მირზას მიერ განდევნილი იქმნა და იძულებული იყო თავრიზიდან ისევ ბალდადში დაეხია. ბედმა არც თემურ-ლენგის მემკვიდრეებს გაუღიმა: მათ წინააღმდეგ ეხლა უკვე შავბატკნიანთა ტომების მეთაურმა ყარა-იუსუფმა გამოილაშქრა და მდ. არეზის პირას მომხდარს სასტიკს ბრძოლაში იმის გარდა, რომ მირანშაჰი მოკლულ იქმნა, მისი შვილი აბუ-ბექრ მირზაც მთლად დამარცხდა ისე, რომ ერანის ადერბეჯანის უკვე ყარა-იუსუფმა ჩაიგდო ხელში³⁰⁷.

ზემოაღნიშნული გარემოება მარტო ერანისათვის არ იყო საყურადღებო, არამედ საქართველოსა და მის მეზობლებისათვისაც. შავბატკნიანთა თურქმანების გაძლიერება და ასე ახლო გაბატონება მათთვის არაფერს არც ხელსაყრელსა და არც სასიამოვნოს არ წარმოადგენდა, რათგან ყარა-იუსუფის დამპყრობელობითი ზრახვა, რასაკვირველია, მარტო მიღწეული გამარჯვებით არ შემოიფარგლებოდა. ამიტომ შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ სწორედ 1407 წელს, *ვახუშტის* მიერ დაცული მათიანისებური ცნობით, „დიდი ომი იყო“, რომელშიც „მეფე გიორგი მოკლეს თურქთა“ და ამასთანავე თვით საქართველოს „სრულიად ლაშქარნი მოსწყვიდნეს“³⁰⁸. სამწუხაროდ, ამ ბრძოლის ატეხის არც მიზეზისა და არც გარემოებათა შესახებ, ჯერ-ჯერობით არავითარი ცნობები არ მოგვეპოვება, მაგრამ ქრონოლოგიურ და გეოგრაფიულ მოსაზრებათა გამო, საფიქრებელია, რომ ზემოდასახელებული საბედისწერო ბრძოლა შავბატკნიანთა ტომების მეთაურთან უნდა იყოს დაკავშირებული.

ბრძოლაში მოკლული გიორგი მეფის მაგიერ, საქართველოში „*ძმა მისი კოსტანტინე მეფედ დაჯდა*“³⁰⁹, რომელსაც თანმეცხედრედ ქუცნა და რუსა ამირეჯიბის ასული ნათია ჰყავდა.

როგორც თემურ-ლენგის საქართველოში შემოსევათა მომსწრე და ძმის თანაგამზრახი, იგი, როგორც ვიცით, გიორგი მეფის მიერ დესპანადაც-კი იყო წარგზავნილი თემურ-ლენგთან დასაზავებლად. მაგრამ შემდეგში მასა და მის ძმას, მეფე გიორგის, შორის, როგორც ეტყობა საგარეო პოლიტიკის გამო, იმდენად ძლიერი განხეთქილება ჩამოვარდნილა, რომ თემურ-ლენგის მომდევნო შემოსევის დროს კოსტანტინე, ივანე ათაბაგთან ერთად, თემურ-ლენგთან მივიდა საჩუქრებითურთ. რასაკვირველია, ამით მათ თემურისადმი თავიანთი მორჩილება, გიორგი მეფისა-კი ურჩობა გამოამჟღავნეს. საფიქრებელია, რომ ძმათა შორის უთანხმოებაც სწორედ ამის გამო უნდა ყოფილიყო ამტყდარი. კოსტანტინეს მაინც თავისი თავი საქართველოს მეფეს წინააღმდეგ მტრის ხელში გამოსაყენებელ იარაღად არ უქცევია: *შერეფედდინსაც-კი* არსად არა აქვს აღნიშნული, რომ მას რაიმე მსგავსი, ან ეკისროს, ანდა დავალებული ჰქონოდეს. თემურის ისტორიკოსს ამის შემდგომ მისი ხსენება აღარსად არც-კი მოეპოვება და ეს გარემოება იმის მომასწავებელი მაინც უნდა იყოს, რომ მას შემდგომ კოსტანტინე აღარაფერში გარეულა.

ცნობების უქონლობის გამო, ჯერ არაფერი ვიცით, თუ რა დამოკიდებულება ჰქონდათ ძმებს თემურ-ლენგის საქართველოდან წასვლის შემდგომ. კოსტანტინეს, საქართველოში გამეფების უმაღლ, რასაკვირველია, იგივე საზრუნავი უნდა ჰქონოდა, რაც მის ძმას, გიორგი მეფეს: ახრებული საქართველოს აღდგენა და მტრის ნაშთების ქვეყნითგან განდევნა. ორივე ეს ამოცანა ისეთი ადვილი საქმე არ იყო: პირველისათვის შინაური მყუდროება და მშვიდობიანი ყოფაცხოვრების შესაძლებლობა იყო საჭირო, მეორისათვის კიდეც ხელშემწყობი საერთაშორისო მდგომარეობა შეადგენდა აუცილებელ პირობას.

მაშინდელს საქართველოში შინაური მყუდროების შესახებ საუბარი ჯერჯერობით მაინც ძნელია, საჭირო ცნობების უქონლობის გამო. ვიცით მხოლოდ, რომ კოსტანტინე მეფეს თავის საკუთარ ოჯახშიც-კი ამ მხრით ბევრი რამ ჰქონდა სანატრელი. უკვე 1407 წ. მასა და მის შვილს ალექსანდრეს შორის უთანხმოება ჩამოვარდნილა. ატეხილი უსიამოვნება იმდენად გამწვავებულა, რომ მისი ვაჟი ალექსანდრე მშობლების კერასაც-კი გასცლია. იგი აიყარა და „*ათაბაგსა ივანესთანა წავიდა*“, იმ პირთან, რომელთანაც, როგორც ვიცით, თემურ-ლენგის შემოსევის დროს, მის მამას, კოსტანტინეს, კარგი დამოკიდებულება ჰქონდა. ცხადია, რომ 1407 წ-ისათვის კოსტანტინე მეფეს ივანე ათაბაგთანაც ურთიერთობა უკვე გაუა-

რესტრუქციული უნდა ჰქონოდა: უამისოდ ძნელი დასაჯერებელია, რომ ივანე ათაბაგს შვილზე გამწყრალი კოსტანტინეს ხათრითა და მორიდებით, მისი ძე ალექსანდრე თავისთან შეეფარებინა. საფიქრებელია, რომ არც თითონ ალექსანდრე მივიდოდა მესხეთის მთავართან შესახიზნავად, ამ შემთხვევაში ივანე ათაბაგი რომ თავის თანამგრძნობადა და მისი მამის მოწინააღმდეგედ არ ჰყოლოდა მიჩნეული.

მამა-შვილს შორის ჩამოვარდნილი უთანხმოება რომ ფრიად სერიოზული ყოფილა იქითგანაც ჩანს, რომ ისინი კარგა ხანს ყოფილან მწყრალად და მას შემდეგ, რაც ალექსანდრე თავის მამას, კოსტანტინე მეფეს გაეცალა, ის შინ უკვე აღარ დაბრუნებულა. ზევდგინიძის მოწმობით, ალექსანდრემ მესხეთში „ხუთსა წელიწადსა ღარიბობასა“³¹⁰ დაჰყო. განხეთქილების სიღრმეს ის გარემოებაც ამჟღავნებს, რომ მამის ომში გამგზავრების წინაც-კი, შვილი მამის სანახავად არ დაბრუნებულა და მამას შვილი არ უნახავს. ცხადია, რომ სამეფო ოჯახში ჩამოვარდნილი ასეთი უთანხმოება იმ მდგომარეობაში, რომელშიც მაშინ საქართველო იმყოფებოდა, მისი პოლიტიკური სიმტკიცისათვის კარგს არაფერს წარმოადგენდა.

ამავე დროს, საქართველოს მეზობლად, მეტადრე სამხრეთით, საგარეო მდგომარეობა მეტად გართულებული იყო: ბრძოლა, რომელსაც შავბატკნიანთა ტომების მეთაური და ჯელაირი აწარმოებდნენ ერთი-ერთმანეთის წინააღმდეგ, ერანსა და მცირე აზიაში თემურის ყოფილი სამფლობელოების ხელში ჩასაგდებად, ჯერ დამთავრებული არ იყო და არც იცოდა ვინმემ, როგორ წავიდოდა საქმე. უკვე ეს გარემოება საქართველოს სიფრთხილესა და წინასწარ სამზადისზე მზრუნველობას უქარნახებდა.

მართლაც, ყარა-იუსუფსა და ჯელაირს შორის მტრობამ მალე ისევ იფეთქა და საქართველოც კვლავ განსაცდელში ჩაეარდა. აჰმედ იბნ ოვეის ჯელაირს შავბატკნიანთა მეთაურის ყარა-იუსუფის ესოდენი გაძლიერება, რომელიც მან 1406 წ. მოიპოვა, რასაკვირველია, არაფრად ეჭაშნიკებოდა და, როდესაც 1410 წ. ყარა-იუსუფს თეთრბატკნიანთა (ალყოინლუ) ტომების მეთაურთან ერზინგანის გამო ბრძოლა ჰქონდა, აჰმედ ჯელაირმა ამით ისარგებლა: ერანის ადერბეჯანში შეიჭრა და თავრიზისაკენ გაეშურა. მაგრამ, ვიდრე აჰმედი თავრიზამდე მიაღწევდა, ყარა-იუსუფმა მოუსწრო და მოქიშპე მოწინააღმდეგეთა შორის გააფთრებული ბრძოლა ატყდა. აჰმედმა სცადა ყოველნაირად თავისი გაეტანა, მაგრამ, დიდი პირადი გულადობისდა მიუხედავად, მაინც დამარცხდა. მას ლტოლვის დროსაც-კი უღალატეს და მოწინააღმდეგეს ტყვედ ჩაუგდეს. ამით ყარა-იუსუფმა, რასაკვირველია, უმალ ისარგებლა და მის ხელთ მყოფი აჰმედ იბნ ოვეისიცა და მისი შვილებიც დაახოცინა³¹¹. ამრიგად, შავბატკნიანთა თურქმანების მეთაურს ძლიერი მოწინააღმდეგე უკვე აღარა ჰყავდა.

გამარჯვებამ ყარა-იუსუფს, რა თქმა უნდა, მაღა უფრო გაუხსნა, მისთვის ერანის ადერბეჯანიც საკმარისი აღარ იყო. მას უკვე შირვანისა და აღმ. კავკასიის ხელში ჩაგდებაც მოუწია. მაგრამ შირვანის მფლობელს არავითარი სურვილი არ ჰქონდა შავბატკნიანთა მეთაურის მონა-მორჩილად ქცეულიყო. გასაჭირში მყოფმა შირვანის ამირამ საქართველოს მეფეს სთხოვა დახმარება და მანაც, ალბად ძველი წესის მიხედვით, დახმარება გაუწია. მაინც ყარა-იუსუფი თავისას არ იშლიდა და შირვანზე იერიში იეროშზე მიჰქონდა. მისი ორი იერიში მოგერიებულ იქმნა. მესამედ-კი, თუ სპარსელ ისტორიკოსს *მირჰონდს* დავუჯერებთ, ბრძოლა ვითომ შირვან-შაქისა და საქართველოს პოლიტიკის მესვეურთა თაოსნობით დაწყებულიყო.

ამ შემთხვევაში რომ შემტევი ვითომც საქართველოს მეფე და მისი მოკავშირეები იყვნენ, ეს თითქოს ქართული წყაროთიც, ზევდგინიძისაგან დარბაზისათვის მირთმეული აჯა-მოხსენებითაც, მტკიცდება. იქ, სახელდობრ, აღნიშნულია: „*კონსტანტინე მეფემან ჩალაღანს გაილაშქრა და იქი მოკლეს*“¹². მაგრამ საკმარისისა იმ ადგილის მდებარეობის გარემოება გავითვალისწინოთ, სადაც შეერთებულს მხედრობასა და ყარა-იუსუფის ლაშქარს შორის ბრძოლა მოხდა, რომ საქმის ნამდვილი ვითარება სულ სხვანაირად წარმოგვიდგეს.

ჩალაღანი ველსაც ჰქვია და მდინარესაც. უკანასკნელს *ჩალაღანჩაი* ეწოდება. *ჩალაღანის ველი* საქართველოში იყო და ელდარის ველის სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ გადაჭიმულსა და მტკვარსა და ყანუხის მდინარეებს შორის მოქცეულს ფართობს ეწოდება. ამ ადგილს ეხლაც ასეთივე სახელი შერჩა. მისი უკიდურესი აღმოსავლეთის საზღვარი განჯის სანახებამდის აღწევდა, მდ. *ჩალაღან-ჩაი*-კი ნუხის სანახებში იყო და არის ეხლაც.

სამწუხაროდ, ქართულ წყაროებში აღნიშნული არ არის, *ჩალაღანი*, სადაც ბრძოლა მომხდარა, ველი იყო, თუ მდინარის სანაპირო ადგილი იგულისხმება. ის გარემოება, რომ კონსტანტინე მეფე შედარებით მცირერიცხოვანი ჯარითურთ იყო საბრძოლველად გამოსული, გვაფიქრებინებს, რომ *ჩალაღანი*, ამ შემთხვევაში ნუხის სანახების მდინარის სანაპიროდ არის უფრო მისაჩნვეი და ბრძოლაც იქ უნდა იყოს მომხდარი. მაგრამ, რომელი ამ ორ *ჩალაღანთაგანიც* არ უნდა იგულისხმებოდეს, მაინც ცხადია, რომ ნამდვილად სწორედ მტერი, ყარა-იუსუფი, ყოფილა თავის ლაშქრითურთ შემოჭრილი საქართველოში, ანდა შაქ-შირვანში, საქართველო და მისი მოკავშირენი, შაქისა და შირვანის მფლობელნი-კი თავიანთ მიწანყალს იცავდნენ და მხოლოდ შემოსეული მტრის უკუსაქცევად ამხედრებულან.

მოკავშირეთა შემადგენლობის ვინაობასა და ქართველ მებრძოლთა რიცხვზე რამდენიმე უფრო ვრცელი ცნობა სპარსელ ისტორიკოსს მოეპოვება. მისი სიტყვით, 1411 წ. შირვანის ვალიმ შეიხ იბრაჰიმმა, შაქის მფლობელმა სიდი ალიმ შვილებითურთ და საქართველოს მეფემ

კოსტანტინემ თავიანთი შეერთებული მხედრობითურთ ყარა-იუსუფის წინააღმდეგ გაილაშქრეს. ეს ცნობა მთლად სწორი იქნება, თუ დავუმატებთ: „შემოსული“ ყარა-იუსუფის წინააღმდეგ. კოსტანტინე მეფეს 2 000 ცხენოსანი ჯარისკაცი ჰყავდა თან. მხნე ყარა-იუსუფს, რასაკვირველია, ომისათვის თავი არ აურიდებია და იმავე წლის ზამთარშივე იგი მოკავშირეებს შეებრძოლა. თუმცა მირჰონდს ბრძოლის ველის ადგილმდებარეობა მოხსენებული არა აქვს, სასტიკი ბრძოლა, როგორც ქართული წყაროებითგან უკვე ვიცით, ჩალალანს მოხდა. იმისდა მიუხედავად, რომ საქართველოს მეფემა და მხედრობამ, აზნაურმა სარდლებმა, სპარსელი ისტორიკოსის სიტყვით, გულადობით ისახელეს თავი, გამარჯვება მაინც შავბატკნიანთა მეთაურს ყარა-იუსუფს ხვდა, მოკავშირენი-კი დამარცხდნენ. ეს ბრძოლა იმდენად სისხლისმღვრელი იყო, რომ თვით მეფე კოსტანტინეც -კი შეეწირა მას მსხვერპლად.

ქართულ წყაროში ეს გარემოება მოკლედ არის აღბეჭდილი: „ქრონიკონსა პ[ი]თ (99=1411) მეფე კონსტანტინე მოკლეს ჩალალანს“-ო³¹³. სპარსელი ისტორიკოსის *მირჰონდის ცნობაში* და *მათეოს განძასარელის* 1417 წ. დაწერილი წიგნის ანდერძში ეს ამბავი ცოტა უფრო დანვრილებით არის მოთხრობილი: შირვანის მმართველი შეიხ იბრაჰიმი და კოსტანტინე მეფე თავის თანამებრძოლ აზნაურებითურთ ყარა-იუსუფს ტყვედ ჩაუგდია ხელში. ტყვეობაშიც ქართველთა ამაყმა ქცევამ თურმე ამ დამარცხებულთა ბედი გადასწყვიტა: შირვანის ვალი შეიხ იბრაჰიმი, მეფე კოსტანტინე და ქართველი მებრძოლი ტყვე აზნაურები დახოცეს. საქართველოს მეფე, თურმე პირადად ყარა-იუსუფმა და ამირ ფირ-ბუღალმა მოკლეს³¹⁴.

გამარჯვებულმა ყარა-იუსუფმა, რასაკვირველია, ჯავრი შაქსა და შირვანზეც ამოიყარა. ამ თურქმან ურდოების რბევასა და ცარცვა-გლეჯას ვერც გაჩიანის, ანუ ხაჩენის თემი გადაურჩა, სადაც, *მათეოს განძასარელის* ცნობით, ამ ბრძოლის შემდეგაც კარგა ხანს, 1417 წლამდეც-კი დროგამოშვებით, თავიანთ ერთმორწმუნეთა დაუზოგავადაც-კი, ხალხს აწიოკებდნენ და ჰყვლეფდნენ.

¹ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 541-543 (*ჟამთააღმწერელის ტექსტის ბოლო გამოცემა დაიბეჭდა* სიმ. ყაუხჩიშვილის რედაქციით (ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959)).

² მ. *თამარაშვილი*, ისტ. კათ., გვ. 563, 567.

³ კარაკოზ *განძაკელი*, 1909 წ. გამ., გვ. 191-192 (კირაკოს განძაკელის თხზ. უკანასკნელი რუსული თარგმანი: Киракос Гандзакели. История Армении, под ред. Л. А. Ханларяна, М., 1976).

⁴ ამაზე 1921 წ. მქონდა მოხსენება წაკითხული და დანვრილებით „*ჟამთააღმწერელის*“ კრიტიკულ განხილვაში მაქვს საუბარი (*ჟამთააღმწერლის თხზულების კრიტიკული განხილვა* იხ. ივ. ჯავახიშვილის „ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში“ (თხზ., ტ. VIII, თბ., 1977. გვ. 246-262)).

⁵ ნ. *მარი*, Надпись Епифания, 1910. (ეპიფანე კათოლიკოსის 1218 წლის ანისის ქართული წარწერის მნიშვნელობის შესახებ უფრო დანვრილებით იხ. ივ. ჯავახიშვილი, სოციალური ბრძოლის ისტორია საქართველოში IX-XIII სს. წიგნში: „ქართველი ერის ისტორია“, ტ. III, თბ., 1966; Дондуа В., К социально-экономической жизни средневековой Грузии по анийской надписи (1218) Епифания, крѣб. АН СССР академику Н. Я. Марру, М. Л., 1935).

⁶ *მოჰამედ ენ ნესევი*, Histoire du Sultan Djalal ed- din Mankoberti, გვ. 209 (ნესევის დასახ. შრომა ბოლო დროს არაბულიდან თარგმნა, კომენტარები და საძიებლები დაურთო ზ. ბუნიათოვმა (3. Буниятов, Шихаб ад-Дин Мухаммед Насави. Жизнеописание султана Джалал ад-Дина манкбурны, Баку, 1973)).

⁷ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 567-569.

⁸ *ნესევი*, გვ. 203; იბნ *ალასირი* (Fragm.), გვ. 489 (ივ. ჯავახიშვილი უთითებს იბნ ალ-ასირის შრომის „თარიხულ-ქამილის“ დეფრემერისეულ ფრანგულ თარგმანს. არსებობს ტექსტის ტორნბერგისეული სრული გამოცემაც 12 ტომად (2 ტომი დამატებით შეიცავს საძიებლებს და შესწორებებს). იხ. Ibn el Athiri Chronikon quod perfectissimum inscribitur. ed. C. J. Tomberg, vol. I-XIV, Upsalie et Lugduni Batavorum, 1851-1876. ამიერკავკასიის შესახებ მისი ცნობები რუსულად თარგმნა ჟუზემ (П. Жузе, Материалы по истории Азербайджана из Тарихи ал-Камиль Ибн ал-Асира, Баку, 1940). იბნ ალ-ასირის ცნობები საქართველოს შესახებ შეისწავლა ბ. სილაგაძემ. იხ. მისი XII-XIII სს. საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი იბნ ალ-ასირის ცნობათა შუქზე, კრებულში „საქართველო რუსთაველის ხანაში“, თბ., 1966, გვ. 130-137).

⁹ *ნესევი*, გვ. 209-211; იბნ *ალასირი* (Fragm.), 498.

¹⁰ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 591; *ნესევი*, 413.

¹¹ *ვარდანი*, ისტორია, გვ. 189.

¹² კარაკოზ *განძაკელი*, გვ. 239-240; *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 594.

¹³ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 596-98.

¹⁴ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 598-600.

- ¹⁵ მ.თამარაშვილი, ისტ. კათოლიკობისა, გვ. 570
- ¹⁶ ჟამთააღმწერელი, გვ. 600-604.
- ¹⁷ ვლადიმირცოვი, გვ.33.
- ¹⁸ იქვე.
- ¹⁹ ვლადიმირცოვი, გვ. 40.
- ²⁰ ვლადიმირცოვი, გვ. 173, შენ.5.
- ²¹ ვლადიმირცოვი, გვ. 64-65.
- ²² ვლადიმირცოვი, გვ. 98, შენ.2.
- ²³ ნოქარ-ის სახით, მონღოლთაგან სპარსულში შეთვისებული ეს სიტყვა, მე-17-18 ს. საქართველოშიც ჩნდება, ჯერ, ვითარცა ერანის სამხედრო ძალის გარკვეული ნაწილის სახელი, შემდეგში, ვითარცა სავაჭრო დანე-სებულების უფროსის, ვაჭრისა და მედუქნის, თანაშემწის გამომხატველი ტერმინი.
- ²⁴ ვლადიმირცოვი, გვ.94.
- ²⁵ ვლადიმირცოვი, გვ. 118-119, შენ. 9 („საიდუმლო თქმულების“ მიხედვით).
- ²⁶ იქვე, გვ. 80, 105-106.
- ²⁷ ვლადიმირცოვი, გვ. 91.
- ²⁸ რაშიდედდინი, III, გვ. 124 (რაშიდ ად-დინის შრომის თანამედროვე კრი-ტიკული გამოცემები: Рашид ад-Дин, Джамии ат-таварих (Сборник летописей), т. I, ч. I. Критич. текст А. А. Ромаскевича, Л. А. Хетагурова, А. Али-Заде, М., 1965; т. I, кн. 1. Перевод с персидского Хетагурова, М.-Л., 1952; т. II, кн. 2.. Перевод с персидского О. И. Смирновой, примеч. Б. И. Панкратовой, О. И. Смирновой, редакция Семенова, М.-Л., 1952; т. III. Перевод с персидского А. К. Арендса, под ред. А. А. Ромаскевича, Е. Э. Бертельса и А. Ю. Якубовского, М.-Л., 1946; то же, под ред. А. Али-Заде, Баку, 1956.); ვლადიმირცოვი, გვ. 81.
- ²⁹ ვლადიმირცოვი, გვ. 108-109.
- ³⁰ რაშიდ ედდინი, III, გვ. 121-22.
- ³¹ ვლადიმირცოვი, გვ. 107.
- ³² ბართოლდი, Туркестан, გვ. 415.
- ³³ რაშიდედდინი, I, გვ. 77, 167, 111, 122.
- ³⁴ ვლადიმირცოვი, გვ. 110-112.
- ³⁵ იქვე, გვ. 114.
- ³⁶ იქვე, გვ. 98-99.
- ³⁷ ვლადიმირცოვი, გვ. 115.
- ³⁸ ჟამთააღმწერელი, გვ. 623, 629.
- ³⁹ იქვე, გვ. 623-624.
- ⁴⁰ იქვე, გვ. 629.
- ⁴¹ იქვე, გვ. 638.
- ⁴² მარიამ დ ~ ფსი ქ ~ ცა, გვ. 651.
- ⁴³ ე.თაყაიშვილი, экскурсии, III, გვ. 16.
- ⁴⁴ მირზონდის, ცნობაა.

- ⁴⁵ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 659.
- ⁴⁶ იქვე, გვ. 657.
- ⁴⁷ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 656-657.
- ⁴⁸ იქვე, გვ. 657.
- ⁴⁹ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 658.
- ⁵⁰ იქვე, გვ. 658-659.
- ⁵¹ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 669.
- ⁵² *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 669.
- ⁵³ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 670.
- ⁵⁴ *ლ. მუსხელიშვილი*, დმანისი, გვ. 388-389.
- ⁵⁵ *АЭ*, III, გვ. 17.
- ⁵⁶ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 691.
- ⁵⁷ იქვე.
- ⁵⁸ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 694.
- ⁵⁹ იქვე. გვ. 695.
- ⁶⁰ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 695.
- ⁶¹ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 696-697.
- ⁶² *მაკრიზი*, Histoire des Mamel. ტ. II, გვ. 18; იხ. *ბროსე*, H. d. G. I, გვ. 563.
- ⁶³ *მაკრიზი*, იქვე, გვ. 51.
- ⁶⁴ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 720-721.
- ⁶⁵ Транезунская хроника Михаила Панарета, *ალ. ხახანაშვილის* გამოც. (მ. პანარეტოსის ტრაპიზონის ქრონიკის მეცნიერულ-კრიტიკული გამოცემა-ბიდან იხ. *ალ. გამყრელიძის* გამოცემა (მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 33, თბ., 1960)).
- ⁶⁶ *АЭ*, II, გვ. 38.
- ⁶⁷ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 719, 734.
- ⁶⁸ *მალაქია*, ისტორია, გვ. 34; *კირაკოზ განძაკელი*, გვ. 197 (*მალაქია-გრ. აკანელი* (შეცდომით იყო აღიარებული „მალაქია ბერად“). იხ. გრიგოლ აკანელი. მოისართა ტომის ისტორია. სომხური ტექსტი ქართული თარგმანითა და კომენტარით გამოსცა ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1961).
- ⁶⁹ *მელიორანსკი*, Арх. Филолог., გვ. 138.
- ⁷⁰ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 668-669.
- ⁷¹ იქვე.
- ⁷² *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 725.
- ⁷³ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 718.
- ⁷⁴ იქვე.
- ⁷⁵ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 729.
- ⁷⁶ *სტ. ორბელიანი*, ისტორია, გვ. 426 (*სტ. ორბელიანი*; მისი „ცხოვრება ორბელიანთა“-ს ძველი ქართული თარგმანები, გამოსცა ე. ცაგარეიშვილმა, თბ., 1978).
- ⁷⁷ *სტ. ორბელიანი*, ისტორია, გვ. 733.

⁷⁸ იქვე, გვ. 725-728.

⁷⁹ ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ქობერი, გვ. 70.

⁸⁰ იქვე, გვ. 71.

⁸¹ MAK, VII, გვ. 319.

⁸² ჟამთააღმწერელი, გვ. 723.

⁸³ ჟამთააღმწერელი, გვ. 724.

⁸⁴ იქვე.

⁸⁵ ჟამთააღმწერელი, გვ. 719-120.

⁸⁶ იქვე, გვ. 719.

⁸⁷ ჰამმერი, I, გვ. 248, 300.

⁸⁸ ჟამთააღმწერელი, გვ. 722-723.

⁸⁹ ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ქობერი, გვ. 70.

⁹⁰ ჟამთააღმწერელი, გვ. 723.

⁹¹ ჟამთააღმწერელი, გვ. 730-731.

⁹² ჟამთააღმწერელი, გვ. 729; სტ. ორბელიანი, გვ. 425.

⁹³ ჟამთააღმწერელი, გვ. 729.

⁹⁴ ჰამმერი, I, გვ. 359.

⁹⁵ ჰამმერი, I, გვ. 375.

⁹⁶ იქვე, გვ. 376.

⁹⁷ ჟამთააღმწერელი, გვ. 739.

⁹⁸ იქვე, 740.

⁹⁹ იქვე, გვ. 739 (ხოჯა-აზიზის შვილისა და ხუტლუბუღა სადუნის ძის დემეტრე II-თან მტრული ურთიერთობის შესახებ იხ. რ. კიკნაძე. ახალი მასალა XIII ს. II ნახ. საქართველოს ისტორიისათვის („მაცნე“, ისტორიის სერია, 1973, № 2).

¹⁰⁰ იქვე, გვ. 739.

¹⁰¹ იქვე, გვ. 737.

¹⁰² იქვე, გვ. 738

¹⁰³ იქვე, გვ. 737.

¹⁰⁴ იქვე, გვ. 738-743.

¹⁰⁵ იქვე, გვ. 738-739.

¹⁰⁶ იქვე, გვ. 742.

¹⁰⁷ ჟამთააღმწერელი, გვ. 722.

¹⁰⁸ იქვე, 717.

¹⁰⁹ იქვე, 735.

¹¹⁰ ჟამთააღმწერელი, გვ. 739.

¹¹¹ იქვე, გვ. 743.

¹¹² იქვე, გვ. 743-744.

¹¹³ იქვე, გვ. 744.

¹¹⁴ იქვე, გვ. 744-746.

¹¹⁵ იქვე, გვ. 744.

- ¹¹⁶ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 745.
- ¹¹⁷ იქვე, გვ. 745.
- ¹¹⁸ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 746.
- ¹¹⁹ იქვე, გვ. 746-747.
- ¹²⁰ იქვე, გვ. 747.
- ¹²¹ იქვე, გვ. 749
- ¹²² *რაშიდედდინს* შეცდომით აქვს ნათქვამი მხოლოდ, რომ ვახტანგ მეფე აჯანყების გამო გადააყენა და მის მაგიერ დავითი გაამეფაო. (ჰამმერი, II, 69). *ვახუშტი* თარიღად 1294 წ. სდებს, ბროსეს 1292 წ. აქვს მიღებული (H. d. G., I, 612).
- ¹²³ *ჰამმერი*, II, გვ. 69.
- ¹²⁴ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 749.
- ¹²⁵ იქვე, გვ. 748.
- ¹²⁶ იქვე, გვ. 749.
- ¹²⁷ იქვე, გვ. 750.
- ¹²⁸ *ჰამერი*, I, გვ. 406.
- ¹²⁹ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 750-771.
- ¹³⁰ *ჰამმერი*, I, გვ. 408.
- ¹³¹ იქვე, II, გვ. 30.
- ¹³² *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 752; სტ. *ორბელიანი*, გვ. 472.
- ¹³³ იქვე, გვ. 752.
- ¹³⁴ *ჰამმერი*, II, გვ. 30.
- ¹³⁵ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 752-753.
- ¹³⁶ სტ. *ორბელიანი*, გვ. 472.
- ¹³⁷ *ჰამმერი*, II, გვ. 70-71.
- ¹³⁸ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 754.
- ¹³⁹ *რაშიდედდინი*, დ'ოსონი, IV, გვ. 198-199.
- ¹⁴⁰ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 755.
- ¹⁴¹ სტ. *ორბელიანი*, გვ. 476.
- ¹⁴² *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 755-756.
- ¹⁴³ იქვე და სტ. *ორბელიანი*, გვ. 477.
- ¹⁴⁴ იქვე.
- ¹⁴⁵ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 756.
- ¹⁴⁶ დ'ოსონი, IV, გვ. 309.
- ¹⁴⁷ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 757 და სტ. *ორბელიანი*, გვ. 477.
- ¹⁴⁸ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 759-760.
- ¹⁴⁹ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 760-761.
- ¹⁵⁰ იქვე, გვ. 758.
- ¹⁵¹ იქვე, გვ. 758-759.
- ¹⁵² *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 761.
- ¹⁵³ *ჟამთააღმწერელი*, გვ. 762.

- ¹⁵⁴ იქვე, გვ. 764.
- ¹⁵⁵ *შამთაალმწერელი*, გვ. 762-763.
- ¹⁵⁶ *შამთაალმწერელი*, გვ. 764.
- ¹⁵⁷ იქვე, გვ. 765.
- ¹⁵⁸ იქვე, გვ. 766.
- ¹⁵⁹ *შამთაალმწერელი*, გვ. 719.
- ¹⁶⁰ იქვე, გვ. 718.
- ¹⁶¹ იქვე, გვ. 719.
- ¹⁶² *შამთაალმწერელი*, გვ. 758.
- ¹⁶³ იქვე, გვ. 767.
- ¹⁶⁴ იქვე, გვ. 767.
- ¹⁶⁵ *შამთაალმწერელი*, გვ. 767-768.
- ¹⁶⁶ იქვე, გვ. 768.
- ¹⁶⁷ *შამთაალმწერელი*, გვ. 769.
- ¹⁶⁸ იქვე, გვ. 770-771.
- ¹⁶⁹ იქვე, გვ. 773.
- ¹⁷⁰ Трапез. Хроника, აღ. ხახანაშვილის გამოც.
- ¹⁷¹ *შამთაალმწერელი*, გვ. 766.
- ¹⁷² *შამთაალმწერელი*, გვ. 773-774. *ჰამმერი*, II, გვ. 86, 91-93, 94.
- ¹⁷³ იქვე და *ჰამმერი*, II, გვ. 106-107.
- ¹⁷⁴ *შამთაალმწერელი*, გვ. 776-777 და *ჰამმერი*, II, 128-129.
- ¹⁷⁵ *შამთაალმწერელი*, გვ. 777.
- ¹⁷⁶ იქვე, გვ. 773-774.
- ¹⁷⁷ იქვე, გვ. 774-777.
- ¹⁷⁸ *შამთაალმწერელი*, გვ. 778-779.
- ¹⁷⁹ იქვე, გვ. 779.
- ¹⁸⁰ *ჰამმერი*, II, გვ. 218.
- ¹⁸¹ H. d. G., I, 639, n. 3.
- ¹⁸² *შამთაალმწერელი*, გვ. 783.
- ¹⁸³ იქვე, გვ. 783-784.
- ¹⁸⁴ *ვლადიმირცოვი* გვ. 126.
- ¹⁸⁵ იხ. *ვ. ბართოლდი*, Персид. над. на стене Анийской Мечети мануче, 5-7]
- ¹⁸⁶ გოდლის ანუ კოშკის მქონებელ-მცველი.
- ¹⁸⁷ იხ. *ვ. ბართოლდი*, К истор. Крестьянских движений в Персии: „Из делек. и близкого прошлого“ в честь Н. И. Кареева, გვ. 60 და შემ. და И. Петрушевский, Хамд. Казвини как источн. Восточн. Закавказья, 887-888.
- ¹⁸⁸ *შამთაალმწერელი*, გვ. 734-735.
- ¹⁸⁹ იქვე, გვ. 745-749.
- ¹⁹⁰ იქვე, გვ. 781.
- ¹⁹¹ იხ. „ნიგნი სამართლისა კაცთა შეცოდებისა ყოვლისავე“.
- ¹⁹² „ძეგლის დადება“, თ. ჟორდანია, ქრონიკები, II, პრეამბ. (ძეგლის დადება სა-

თანადო წინასიტყვაობითა და გამოკვლევით, გამოსცა ი. დოლიძემ – გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბ., 1957 წ., იხ. აგრეთვე, ძეგლის დადება მეფეთ-მეფის გიორგის მიერ (ქართული სამ. ძეგლები, ტ. I, ი. დოლიძის რედ., თბ., 1963 წ., გვ. 401-421 და 614-619, სადაც შენიშვნებია).

¹⁹³ „წიგნი სამართლისა“ („წიგნი სამართლისა კაცთა შეცოდებისა ყოველისავე“ – იხ. სამართალი ბექასი და ალბულასი, ქართ. სამართლის ძეგლები, ტ. I, ი. დოლიძის რედ., თბ., 1963; მისივე მონოგრაფია, ძველი ქართული სამართალი, თბ., 1953.)

¹⁹⁴ „ძეგლი ერისთავთა“, ქ¹ ბი, II, გვ. 8 (ძეგლი ერისთავთა. იხ. შ. მესხიას გამოცემა (მასალები საქართველოსა და კავკ. ისტორიისათვის, ნაკვ. 30, თბ., 1954); Памятник эриставов. Перевод, исследование и примечания С. С. Какабадзе, ТБ., 1979).

¹⁹⁵ „ძეგლი ერისთავთა“, ქ¹ ბი, II, გვ. 8-9.

¹⁹⁶ „ძეგლის დადება“, პრეამბ.

¹⁹⁷ ისტ. კათოლიკ., გვ. 32-33 და 580-582 ლათინ. ტექსტ.

¹⁹⁸ ტიზენშაუზენი, „Заметка Элькалькашанди о Грузинах“: ЗВОРАОБ, 1886, т. I, გვ. 208-216].

¹⁹⁹ უსპენსკი, გვ. 103-104 და 105-106, „ტრაპიზონის ქრონიკა“, აღ. ხახანაშვილის გამოც.

²⁰⁰ თ. ჟორდანი, Опис. рук., II, 93.

²⁰¹ „ვიმ. ტარეგ“, გვ. 169-170.

²⁰² K. Müller, II, გვ. 284.

²⁰³ შერეფედდინი, I, გვ. 396-400.

²⁰⁴ იქვე, გვ. 399.

²⁰⁵ იქვე, გვ. 400.

²⁰⁶ K. Müller, II, გვ. 283-284.

²⁰⁷ იქვე, გვ. 285.

²⁰⁸ შერეფედდინი, I, გვ. 401.

²⁰⁹ ბროსე, Addit. et éclair; add. XXII, გვ. 386.

²¹⁰ შერეფედდინი, I, გვ. 398.

²¹¹ იქვე, გვ. 399-400.

²¹² შერეფედდინი, I, გვ. 400.

²¹³ იქვე, გვ. 401.

²¹⁴ ქაითუს მთა იხსენიება მე-14 ს. ერთი უსახელო სომეხი ავტორის მატია-ნეში. იქვე განმარტებულია, რომ ეს მთა ანისის საზღვარზე მდებარეობდა; იქ აბალა ყაანს საქართველოში შესვლისას ჯალალ თორელი და რატი პუ-პუნა მოუკლავს.

²¹⁵* ჩელტი დიდი ფარია.

²¹⁶ შერეფედდინი, I, 402-403 და მიხ. პანარეტის ქრონ. გვ. 18-19.

²¹⁷ შერეფედდინი, I, გვ. 403.

²¹⁸ შერეფედდინი, I, გვ. 404-405.

²¹⁹ იქვე, გვ. 407.

²²⁰ იქვე, გვ. 407-409.

²²¹ შაჰნაზ. გამ., გვ. 20.

²²² ამიტომაც *ვენატაშვილი* ბერის „ახალ ქართლის ცხოვრება“-ში ისე არის მოთხრობილი, ვითომც, ბაგრატიანებთან ზემომოთხრობილი ამბის ჩადენის შესახებ ცნობის მიღების შემდეგ, განრისხებული თემურ-ლენგი ყარაბაღ-შივე დარჩა, რათგან ზამთარი იყო და გაზაფხულის პირას შემოესია საქართველოს და ბაგრატი მეფე და მისი ჯარი სასტიკად დაამარცხა და ქვეყანა გაანადგურაო (§26-27), მართლაც ასე რომ მომხდარიყო, ამის მიხედვით კიდევ შესაძლებელი იყო, *თომა მენოფელის* ცნობა სიმართლედ გვეცნა, მაგრამ არც შერეფედდინი და არც თვით თომა მენოფელი თემურისა და ბაგრატის ასეთი ვითომც მომხდარი მეორე ბრძოლის შესახებ არაფერს არ ამბობენ. საერთოდ ასეთი საშინელი მარცხისა და დამცირების შემდეგ ბაგრატი V-ის სახელი საისტორიო თხზულებებში ჰქრება და, როგორც ჩანს, თავისივე ნაბიჯით შეძრწუნებულს ბაგრატი V-ეს პოლიტიკური მოღვაწეობისთვის თავი დაუწებებია და გადამდგარა. „ახალ ქართლის ცხოვრება“-ში მოთხრობილი თემურის მეორე შემოსევა ნამდვილად მერმინდელ ამბავს წარმოადგენს. აკად. მ. ბროსესს (H. d. G., I, 655, n I) სჯეროდა თომას ცნობა, მაგრამ ის ამ ამბავს 1393 წ. შემოსევას უკავშირებდა, რაც აგრეთვე სწორი არ არის.

²²³ K. Müller, II გვ. 293-296.

²²⁴ იქვე, გვ. 296-298.

²²⁵ სომხ. ხელნაწ. საც. ხ. №1537; ამონაწერების კრებული გვ. 39.

²²⁶ თ. *ჟორდანიას*, შიომღვიმის ისტ. საბუთები, 45, გიორგის გამეფების პირველი წელიწადი ჯერ დანამდვილებით ვერ ირკვევა. „ახალ ქართლის ცხოვრება“-ში იგი მამის ბაგრატი V-ის, გარდაცვალების შემდეგ არის სამეფო ტახტზე ასული (§ 28), შევსებული ქართლის ცხოვრებით, — ვითომც 1395 წ., რაც ზემომოყვანილს უცილობელს ცნობას, რომლითაც გიორგი უკვე 1393 წ. მეფეა, სრულებით ეწინააღმდეგება. კინკლოსებშიც სხვადასხვა თარიღია დასახელებული.

²²⁷ *შერეფედდინი*, გვ. 706.

²²⁸ იქვე, გვ. 708.

²²⁹ *შერეფედდინი*, გვ. 720.

²³⁰ იქვე, 730-731.

²³¹ იქვე, თავი 50-ე K. Müller, II, გვ. 298.

²³² K. Müller, II გვ. 300-301.

²³³ ქკ~ბი, II გვ. 15.

²³⁴ *შერეფედდინი*, II, გვ. 200-206.

²³⁵ იქვე, გვ. 216-219.

²³⁶ *შერეფედდინი*, II, გვ. 215.

²³⁷ იქვე, გვ. 222-223

- ²³⁸ იქვე, გვ. 223.
- ²³⁹ ფ. გორგიჯანიძეს მხოლოდ ეს შემოსევა შეცდომით თემურის პირველ შემოსევადა ჰქონდა მიჩნეული, გვ. 93.
- ²⁴⁰ *შერეფედდინი*, I, გვ. 223-224.
- ²⁴¹ იქვე, გვ. 224.
- ²⁴² *შერეფედდინი*, გვ. 224-226.
- ²⁴³ იქვე, გვ. 226-227.
- ²⁴⁴ იქვე, გვ. 228-229.
- ²⁴⁵ იქვე, გვ. 236-238.
- ²⁴⁶ იქვე, გვ. 239.
- ²⁴⁷ *შერეფედდინი*, გვ. 240-241.
- ²⁴⁸ იქვე, გვ. 241.
- ²⁴⁹ ქ^აბი, II, გვ. 204.
- ²⁵⁰ *შერეფედდინი*, II, გვ. 242.
- ²⁵¹ იქვე.
- ²⁵² *შერეფედდინი*, გვ. 243-244.
- ²⁵³ იქვე, გვ. 244-245.
- ²⁵⁴ იქვე, გვ. 245-247.
- ²⁵⁵ ქ^აბი, II, გვ. 15.
- ²⁵⁶ ქ^აბი, II, გვ. 15.
- ²⁵⁷ იქვე, გვ. 15-16.
- ²⁵⁸ ქ^აბი, II, გვ. 16.
- ²⁵⁹ იქვე.
- ²⁶⁰ ქ^აბი, II, გვ. 16.
- ²⁶¹ იქვე, გვ. 16-17.
- ²⁶² იქვე, გვ. 17.
- ²⁶³ იქვე.
- ²⁶⁴ იქვე, გვ. 204.
- ²⁶⁵ იქვე.
- ²⁶⁶ იქვე, გვ. 205.
- ²⁶⁷ იქვე, გვ. 204-205.
- ²⁶⁸ *შერეფედდინი*, II, გვ. 247, 249.
- ²⁶⁹ იქვე, გვ. 249-250.
- ²⁷⁰ *შერეფედდინი*, II, გვ. 250-251.
- ²⁷¹ ქ^აბი, გვ. 17-18.
- ²⁷² იქვე, გვ. 18.
- ²⁷³ ქ^აბი, II, გვ. 18.
- ²⁷⁴ იქვე.
- ²⁷⁵ *შერეფედდინი*, გვ. 354-355.
- ²⁷⁶ იქვე, გვ. 355-356.
- ²⁷⁷ იქვე, გვ. 378-379.

- ²⁷⁸ იქვე, გვ. 379-380.
- ²⁷⁹ იქვე, გვ. 398, 400.
- ²⁸⁰ იქვე, გვ. 401.
- ²⁸¹ *შერეფედდინი*, გვ. 512-513.
- ²⁸² იქვე, გვ. 515-551.
- ²⁸³ იქვე, გვ. 522-523.
- ²⁸⁴ იქვე, გვ. 524-525.
- ²⁸⁵ იქვე, გვ. 527-530.
- ²⁸⁶ *შერეფედდინი*, გვ. 529-532.
- ²⁸⁷ იქვე, გვ. 535.
- ²⁸⁸ იქვე, გვ. 535.
- ²⁸⁹ იქვე, გვ. 535-537.
- ²⁹⁰ ქ^აბი, გვ. 18.
- ²⁹¹ *შერეფედდინი*, გვ. 536-537.
- ²⁹² იქვე, გვ. 538
- ²⁹³ იქვე, გვ. 538-540
- ²⁹⁴ *შერეფედდინი*, გვ. 540-542.
- ²⁹⁵ იქვე, გვ. 542.
- ²⁹⁶ იქვე.
- ²⁹⁷ *ბართოლდი*, Улуг., გვ. 23-24.
- ²⁹⁸ იქვე, გვ. 24.
- ²⁹⁹ *იბნ-არაბშაჰი*: *ბართოლდი*, Улуг., გვ. 24.
- ³⁰⁰ *შერეფედდინი*, I, გვ. 532; *ბართოლდი*, Улуг., გვ. 24.
- ³⁰¹ *ბართოლდი*, Улуг., გვ. 24-25.
- ³⁰² *შერეფედდინი*, I, გვ. 360; II, გვ. 269 და *ბართოლდი*, Улуг., გვ. 34.
- ³⁰³ კლავიხო, გვ. 176; *ბართოლდი*, გვ. 31.
- ³⁰⁴ *აბდ-არ-რეზაკი*; *შერეფედდინი*, I, გვ. 468; *ბართოლდი*, Улуг., გვ. 29.
- ³⁰⁵ *ვახუშტი*, ისტ. ბაქრადის გამოც., 296 (*ვახუშტი ბატონიშვილი*, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლ. ცხ., ტ. IV, თბ., 1973 (ს. ყაუხჩიშვილის რედ.).
- ³⁰⁶ H. Sehlitzger, Reise-Buch, გვ. 57 (არსებობს ი. შილტბერგერის მოგზაურობის XIX ს. რუსული თარგმანიც; იხ.: Путешествия И. Шилътбергера по Европе, Азии и Африке с 1394 г. По 1427 г. Перевел с немецкого и снабдил примеч. Ф. Брун (Записки Имп. Новороссийск. Университета, т. I, Одесса, 1887)).
- ³⁰⁷ K. Müller, II, გვ. 316-317 და მათეოს განძასარელის ცნობა: ილ. აბულაძე გვ. 45.
- ³⁰⁸ *ვახუშტი*, ქორონ., ჭიჭ., გვ. 363.
- ³⁰⁹ იქვე.
- ³¹⁰ *ნ. ბერძენიშვილი*, ფოდ. ურთ., მას., I, გვ. 40.
- ³¹¹ თომა *მენოფელი*, გვ. 72-73; K. Müller, II, გვ. 317 და მათეოს *განძასარელი*, ანდ., გვ. 45

³¹² ნ. ბერძენიშვილი, ფეოდ. ურთ.: მას., I, გვ. 40.

³¹³ ვახუშტი, ქორონიკა, ჭიჭ., გვ. 363: ქკბი, II, გვ. 206.

³¹⁴ M. Defremery, *Jornal Asiatique* IV-e serie, t. XVII, p. 147; ბროსეს, Add. XXII, გვ. 399 და მათე განძასარელის ცნობა, ილ. აბულადის, გვ. 45.

შემოკლებათა განმარტება.....	7
საქართველოს სახელმწიფო დიდი მემკვიდრეობის და ფართო პოლიტიკური ამოცანებისათვის შეუფერებელ მემკვიდრე-მესვეურთა ხელში: ბიორგი IV და რუსუდანი	11
I. ბიორგი IV–ლავა	11
1. გიორგი-ლავას ბუნების თავისებურება და მისი პოლიტიკური საქმიანობა.....	11
2. მონღოლთა პირველი ხანმოკლე გამოჩენა საქართველოში და გიორგი-ლავას ნაადრევი სიკვდილი	13
3. გიორგი-ლავას ზოგადი დახასიათება	15
4. ეკონომიკური კრიზისის პირველი ნიშანი საქართველოში.....	17
II. რუსუდანი მეფე	20
1. გამეფება და მთავრობის წვრილმანი საქმიანობა პირველ წლებში.....	20
2. საქართველოს მთავრობის მედიდური დაუდევრობა და ჯალალედინის შემოსევა	21
3. გარნისის ბრძოლა და მარცხი, დვინისა და ტფილისის აღება ჯალალედინისაგან	22
4. საქართველოს მთავარსარდლობის დაბნეულობა და უგეგმო ბრძოლა	25
5. პოლიტიკური მდგომარეობის გაუმჯობესება და ტფილისის მტრის ხელითგან დროებით გამოგლეჯა	25
6. ჯალალედინის უკანასკნელი გამარჯვება და საქართველოთგან გაქცევა მონღოლთა კვლავ გამოჩენის გამო	27
7. ჯალალედინის დახასიათება, როგორც სარდლისა და პოლიტიკოსის.....	28
8. რუსუდანისაგან თავისი შეილის დავით IV-ის თანამოსაყდრედ დასმა.....	29

9. მონღოლთა კელავ გამოჩენა მახლობელი	
აღმოსავლეთის დასაპყრობად	29
10. მონღოლთა მეორე შემოსევა საქართველოს დასაპყრობად	
და მთავარსარდლობისა და საქვეყნოდ გამრიგე ხელისუფალთა	
სრული დაბნეულობა და უილაჯობა.....	30
11. მტერთან ბრძოლის მცდარი გეგმის საბედისწერო შედეგი.....	32
12. ამირსპასალარისაგან მტრისათვის თვითნებურად	
დამორჩილების სამარცხვინო მაგალითის მიცემა და	
მონღოლებთან ბრძოლის ჩაშლა	33
13. სამცხის ერისთავთ-ერისთავის იოანე-ყუარყუარა ჯაყელის	
შეგნებული პატიოსანი ქცევა და მტერთან განმარტოვებული	
ბრძოლის უიმედობა	34
14. რუსუდანის ამაო ცდა მონღოლთა წინააღმდეგ	
დასავლეთ ევროპითგან სამხედრო დახმარების მისაღებად	35
15. მონღოლთა განდევნის ყოველგვარი იმედის გაქარწყლება და	
მათთან შეთანხმება-დაზავების აუცილებლობა	36
16. ზავის პირობები და დავით IV-ის მონღოლთა ყაანის	
ურდოში გამგზავრება, რუსუდანის სიკვდილი.....	37
III. მონღოლნი, მათი სოციალურ-პოლიტიკური	
წესწყობილება, ყოფაცხოვრება და კულტურული	
განვითარების დონე მე-12 ს. დამლევსა და	
მე-13 ს. დამდეგს.....	39
1. მონღოლთა გვარტომობა და ყოფაცხოვრება	39
2. მონღოლთა სოციალური წესწყობილება.....	42
3. ჩინგიზ-ხანისაგან შექმნილი მონღოლთა	
ახალი ორგანიზაცია.....	48
4. მონღოლთა კულტურული დონე და ამაზე დამოკიდებული	
მათი საბრძანებლის ბედილბალი	54
5. ჩინგიზ-ხანისა და მონღოლთა გამარჯვება-ძლევამოსილების	
მიზეზები	57

IV. უმეფოების ხანა საქართველოში	60
1. მონღოლთაგან საქართველოში შემოღებული წყობილება და უმეფოების დროს დამყარებული მდგომარეობა.....	60
2. ეგარსლან ბაკურციხელის მცდელობა საქართველოს მესაჭეობის ხელში ჩასაგდებად და მისი სანინალმდეგოდ ტახტის კანონიერი მემკვიდრის ძებნა-წამოყენება	63
3. დავით V-ის გიორგი-ლაშას ძის საქართველოს ტახტის მემკვიდრედ დასახელება და გამწვავებული ბრძოლა დავით IV-ისა და დავით V-ის მომხრეთა შორის საქართველოშიც და ყაანის კარზეც	64
4. საქართველოს მესვეურთა პოლიტიკური სიბეცის შედეგი და მონღოლთა ყაანის გადაწყვეტილება.....	67
V. ორთა მეფობა სრულიად საქართველოში	69
1. დავითი V, გიორგი-ლაშას ძე, და დავით IV, რუსუდანის ძე.....	69
2. საქართველოს მდგომარეობა მონღოლთა გაბატონების დასაწყისის ხანაში	71
ა. მონღოლთაგან შემოღებული გადასახადები და ბეგარა.....	71
ბ. საქართველოს იმდროინდელი პოლიტიკური ვითარება	75
3. საქართველოს წესწყობილებაში მომხდარი ღრმა ცვლილება. მედროვეობა	77
მესტუმრე ჯიქურის აღზევება, მოღვაწეობა და ბედუკულმართი დასასრული	77
4. დიდი გაჭირვება საქართველოში	84
5. აჯანყება მონღოლთა წინააღმდეგ და მისი შედეგი.....	88
ა. ამბოხება საქართველოში დავით IV ნარინის მეთაურობით.....	88
ბ. დავით V-ის ნაგვიანევი აჯანყება და შეუთანხმებელი მოქმედებით გამოწვეული მარცხი	89
გ. დავით V ულუს აჯანყება და ბრძოლა მონღოლებთან	91
6. ორივე დავით მეფის ლიხთიმერეთში შეხიზვნა და ამით შექმნილი ვითარება საქართველოში.....	92

7. მეფე დავით V-ის, გიორგი-ლაშას ძის, მონღოლებთან დაზავების მიზეზი, კვლავ აღმ. საქართველოში დამკვიდრება და საქართველოს მთლიანობის დარღვევა	94
8. ოქროს ულუსსა და ერანის ილხანებს შორის ატეხილი ბრძოლა და მისი ანარეკლი საქართველოში	95
საშინაღი ეპონომიური კრიზისი საქართველოში და მის შესანაღებლად აღმ. საქართველოს მთავრობისაგან გამოყენებული გაგედული აგრარული ღონისძიება	97
VI. მნიგნობართუხუცესის ბასილ უჯარმელ-ჭყონდიდელის მოღვაწეობა, საქართველოს ეკლესიის გამწვავებული ბრძოლა მთავრობის წინააღმდეგ და მისი შედეგი	97
1. მნიგნობართუხუცესი ბასილი უჯარმელ-ჭყონდიდელი	97
2. დიდი ეკონომიური კრიზისი და მიწების ღირებულების უკიდურესი გაიფების შედეგი	98
3. ეკონომიური კრიზისის შესანაღებლად და გაღატაკებული მოსახლეობისათვის დასახმარებლად აღმ. საქართველოს მთავრობისაგან გამოყენებული ღონისძიება	99
4. ეკლესიის უკმაყოფილება და მედგარი ბრძოლა მთავრობის ღონისძიების წინააღმდეგ	100
5. მკაცრი განხეთქილება ქართული ეკლესიის მესვეურთა და აღმ. საქართველოს მთავრობას შორის. საეკლესიო კრების მუქარა	102
6. დამარცხებული ეკლესიის მესვეურთა შურისძიება და ბასილ მნიგნობართუხუცესის ტრაგიკული დასასრული	103
VII. დავით V ულუს მალემრწმენობის შედეგი აღმ. საქართველოს მთლიანობისათვის	105
მესხეთის ულუსიანად ქცევა	105
VIII. ოქროს ულუსსა და ერანის ილხანებს შორის ბრძოლის განახლება და მისი დამღუპველი შედეგი	

აღმ. საქართველოს მოსახლეობისათვის	107
გოარული სენის მოდება და დავით V სიკვდილი	107
დასავლეთ საქართველოს განთავისუფლება გონდოლთა დამოკიდებულებისაბან	109
IX. დავით-ნარინი და მისი პოლიტიკა	109
1. დავით IV-ის საგარეო პოლიტიკის გეზი	109
2. თეგუდარის შეთქმულების გამომჟღავნება აბალა ყაანის წინააღმდეგ და მისი შეფარება დას. საქართველოში	110
3. თეგუდარის მტრობის მავნე შედეგი აღმ. საქართველოსათვის და მისი ვერაგობის გამომჟღავნებასთან დაკავშირებული ლონისძიება	111
4. ერანის ყაანის მემბოხის ღალღურის დას. საქართველოში შეფარება. მისი ვერაგობა და რაჭის ერისთავის კახაბერიძის შინათგამცემლობა	112
5. დავით IV-ის ღონისძიება ტრაპიზონის საკეისროში საქართველოს პოლიტიკური გავლენის აღსადგენად	114
6. საქართველოს და ბიზანტიას შორის გაცხარებული ბრძოლა ტრაპიზონის საკეისროში პოლიტიკური გავლენის გამო	115
X. აღმ. საქართველო დემატრა II თავდადებულის დროს	119
1. აღმ. საქართველო მცირეწლოვანი მეფისა და ძლიერი მედროვის ხელში	119
2. სადუნ მანკაბერდელი, მედროვე ქვეყნის მმართველი და მისი მოღვაწეობა აღმ. საქართველოში	120
3. მეტოქეობა დიდ საგვარეულოთა წარმომადგენლებს შორის ხელისუფლების გამო	126
4. აღმ. საქართველოს ჯარის ერანის ყაანთა ყველა ლაშქრობაში აუცილებელი მონაწილეობის დამღუპველი შედეგი	127
5. დიდი ქონებრივი გაჭირვება და ხალხის გაღარიბება	128
6. დიდი სტიქიური უბედურება კატასტროფული	

მინისძვრის გამო.....	130
7. ეკონომიური კრიზისით გამოწვეული მოძრაობა და აგრარული ბრძოლა.....	132
8. ეკლესიის გავლენიანობის შერყევა-შემცირება საქართველოში.....	133
9. მონღოლთა საყაანოში ატეხილს შინაურ ბრძოლაში დემეტრე II-ის ჩათრევით გამოწვეული განსაცდელი	134
10. ბულა ჩინგისანგის შეთქმულების გამომჟღავნება და დემეტრეს მეფობის ტრაგიკული დასასრული.....	136
11. დემეტრე II თავდადებულის პიროვნების ზოგადი დახასიათება.....	140
სრულიადი საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის აღდგენა	145
XI. ვახტანგ II დავით-ნარინის ძე.....	145
1. გაერთიანების მიზანი და გარემოება	145
2. მედროვე ხუტლუბულა ათაბაგის თავხედური ქცევა	147
სრულიადი საქართველოს სახელმწიფოებრივი მთლიანობის კვლავ ჩაშლა	149
XII. დავით VI დემეტრე თავდადებულის ძე და ქმსტანტინე დავით ნარინის-ძე	149
1. დავით VI გამეფების გარემოება აღმ. საქართველოში და ქმსტანტინესი დას. საქართველოში	149
2. დავით VI-ის საბრძანებლის საზღვრები და ოსთა ქართლში თარეში, როგორც ქვეყნის აშლილობის ერთი ნიშანთაგანი.....	150
3. ერანის საყაანოს მონღოლთა შინაურს ბრძოლაში აღმ. საქართველოს მეფის ჩათრევა	152
4. ერანში ყაზან ყაანის გამარჯვება და სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა	153
5. ურთიერთი უნდობლობა ყაზან ყაანსა და დავით VI-ს შორის,	

დავით მეფის ურჩობა და მისი ქცევისა და პოლიტიკის	
საბედისწერო შედეგი ქვეყნისათვის	156
XIII. მესხეთის მდგომარეობა და მისი მმართველნი	165
სარგის და მანდატურთუხუცესი ბექა ჯაყელნი.....	165
1. მესხეთის სამთავროს საზღვრები და დამოკიდებულება	
საქართველოს სამეფოსთან	165
2. ბექა მანდატურთუხუცესი როგორც ქვეყნის	
მმართველი და პოლიტიკოსი	167
3. შემოსეულ თურქთა დამარცხება და განდევნა	168
4. ბექას მზრუნველობა მესხეთის კეთილდღეობისა და	
მშვიდობიანი წარმატებისათვის და ტრაპიზონის საკეისროში	
ქართული პოლიტიკური გავლენის დასაცავად.....	170
XIV. ვახტანგ III.....	173
ვახტანგ III-ის საბრძანებელი და მონღოლთა ლაშქრობაში	
უნებლიეთი მონაწილეობა.....	173
XV. ერანის მონღოლთა და ილხანების დაუძლურებისა	
და მათი საყაანოს გაქრობის მიზეზები	177
1. შინაურობაში შუღლი და მონღოლ-დამპყრობელთა	
დაბალი კულტურული დონე	177
2. სწავლა-განათლებისადმი მონღოლთა სრული გულგრილობა და	
მათი წინანდებურად მომთაბარე ხალხად დარჩენა	178
3. დამპყრობელ მონღოლთა დაპყრობილ მაღალკულტუროსან	
ხალხთაგან განცალკევებით დაბანაკების წესი და	
ადგილობრივი მოსახლეობისაგან განკერძოება,	
საოკუპაციო ჯარის მსგავსად	179
4. დაპყრობილი ქვეყნების ერებთან შედარებით მონღოლ	
დამპყრობელთა მცირერიცხოვნობისა და უკულტურობის გამო	
ეროვნული გადაგვარება და სრულიადი გაქრობა	181
XVI. აღმ. საქართველოში მომხდარი ცვლილება მონ-	
-ღოლთა გატონობის თითქმის საუპუნოვანს ხანაში	183

1. ქვეყნის მდგომარეობის ზოგადი დახასიათება.....	183
2. საქართველოს სოციალურს ნყობილებაში მომხდარი ცვლილება.....	185
სრულიადი საქართველოს პოლიტიკური გაართიანება და კვლავ აღდგენა	189
XVII. გიორგი V ბრწყინვალე	189
1. გიორგი V-ის პიროვნება და გამეფების გარემოება	189
2. აღმ. საქართველოს მდგომარეობა გიორგი V-ის მეფობის ხანაში	190
3. გიორგი ბრწყინვალის პოლიტიკის ზოგადი გეზი.....	195
4. გიორგი ბრწყინვალის შინაური პოლიტიკა	197
5. გიორგი ბრწყინვალის საგარეო პოლიტიკა და საქართველოს დიდი ხვედრითი წონა მახლობელი აღმოსავლეთის საერთაშორისო ცხოვრებაში.	202
6. ტრაპიზონის საეკისროში საქართველოს პოლიტიკური გავლენის აღსადგენად ბრძოლის განახლება	206
დავით VII, გიორგი ბრწყინვალის ძე.....	208
თემურ-ლენგის შემოსევა და საქართველოს თავგანდირული ბრძოლა მტრებთან დამოუკიდებლობის შესანარჩუნებლად	210
XVIII. ბაგრატ V.....	210
1. თემურ-ლენგის პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოჩენა და საქართველოში მისი პირველი შემოსევის მიზეზი და გარემოება	212
2. გიორგი VII, ბაგრატ V -ის ძე და თემურ-ლენგის მეორე შემოსევა საქართველოში.	222
3. თემურ-ლენგის მესამე შემოსევა საქართველოში.....	224
4. თემურ-ლენგის მეოთხე შემოსევა საქართველოში.....	226
5. მონღოლთა მბრძანებლის მეხუთე შემოსევა საქართველოში	231
6. თემურ-ლენგის უკანასკნელი შემოსევის შედეგი და	

საქართველოს შუაგულის მდგომარეობა	238
7. გიორგი მეფისაგან თემურ-ლენგთან დაზავების უშედეგო ცდა და მტრის მეექვსე შემოსევა მესხეთსა და არაგვის ხეობაში	240
8. თემურ-ლენგის მეშვიდე შემოსევა საქართველოში.....	243
9. თემურ-ლენგის მერვე შემოსევა და ბრძოლის ასპარეზად დასავლეთ საქართველოს ქცევა	245
10. თემურ-ლენგისაგან ომის შეწყვეტა საქართველოში და ზავის ჩამოგდება	249
11. ზავის პირობები, დაზავება და თემურ-ლენგის გაცლა საქართველოდან	252
12. თემურ-ლენგის ზოგადი დახასიათება	253
13. ბაგრატ V და გიორგი VII, როგორც პოლიტიკოსები	257
14. საქართველოს მდგომარეობა თემურ-ლენგთან უთანასწორო ომის შემდეგ და გიორგი VII-ის მეფობის უკანასკნელი წლები	260
XIX. კონსტანტინე მეფე.....	264
განმარტებები	268